

EUGENIJUS JOVAIŠA

aišciai
KILMĖ

EUGENIJUS JOVAIŠA

aišciai
KILMĖ

Skiriu Audrai

EUGENIJUS JOVAIŠA

ai)ćiai
KILMĖ

Lietuvos edukologijos universitetas
Lietuvos mokslų akademija
Vilnius, 2013

knyga I

UDK 903/904(=17)

Jo-275

LEU Istorijos fakulteto Baltų proistorės katedroje apsvastyta ir rekomenduota spaudai
(2012-08-21, protokolo nr. 2).

LEU Istorijos fakulteto taryboje apsvastyta ir rekomenduota spaudai
(2012-09-03, protokolo nr. 7).

Recenzentai:

Doc. dr. Audronė Bliujienė, Klaipėdos universitetas

Prof. dr. Albinas Kuncevičius, Vilniaus universitetas

Prof. habil. dr. Mykolas Michelbertas, Vilniaus universitetas

Doc. dr. Valdemaras Šimėnas, Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas

Akad. prof. habil. dr. Zigmantas Zinkevičius, Lietuvos mokslų akademija

Akad. prof. habil. dr. Vladas Žulkus, Klaipėdos universitetas, Lietuvos mokslų akademija

Specialioji redaktorė prof. dr. Grasilda Blažienė

Dizainerė *Džiuginta Lukšytė*

Maketuotoja *Rasa Labutienė*

Dailininkės *Laura Leščinskaitė, Sigutė Mikšaitė*

Kalbos redaktorė *Dalia Blažinskaitė*

Į anglų kalbą vertė *Vaida Kavaliauskaitė*

Į vokiečių kalbą vertė *Markus Roduner*

Į rusų kalbą vertė dr. *Marina Čistiakova*

edukologija

2-as leidimas

ISBN 978-9955-20-779-5

© Eugenijus Jovaiša, 2012, 2013

© Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013

www.aisciai.eu, www.aisčiai.eu

TURINYS

	Ivadas	7
I	Baltai Lietuvos istorijoje	19
II	Polietniškumas baltų pasaulyje	31
III	Baltai ir slavai	43
IV	Baltai ir aisčiai	57
V	Baltų ir aisčių pradžia	81
VI	Gotai aisčių kultūros širdyje	91
VII	Aisčių kilmė ir gyvenamoji erdvė	123
VIII	Gotų-gepidų, arba Vielbarko, kultūra ir jos bruožai	145
IX	Didžioji aisčių plėtra	159
X	Didžioji aisčių plėtra žemėlapiuose	171
XI	Didžioji aisčių plėtra Lietuvos archeologijos medžiagoje	205
XII	Didžiosios aisčių plėtros pėdsakais	247
XIII	Aisčiai senajame geležies amžiuje (10–450 metai po Kr.)	279
	Santrauka	295
	Summary	307
	Zusammenfassung	321
	Резюме	335
	Literatūra	349
	Rodyklės	363

Antkaklė, kūginiais galais su pakabučiais (žalvaris).

Dauglaukis, 25 kapas, 150–220 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

„Aisčiai“. Kas jie, iš kur jie ir kame jie buvo? Šie trys „kas, kur ir kame“ kelia begalę klausimų, o atsakymų nedaug. Ši knyga, pavadinta „Kilmė“, tarsi turėtų pasakyti, kas buvo aisčiai etnine prasme, iš kur jie kilo ir ką jie reiškė gyvenamosios erdvės ir kultūros prasme. „Aisčiams“ suteikiamą turinį tyrinėjęs Kazimieras Būga yra pasakęs, kad prūsai ir lietuviai, latviai, žiemgaliai, sėliai ir kuršiai vadintini aisčiais.¹ Kad aisčiai yra grupinis vardas, mano Valdemaras Šimėnas² ir Voicekas Novakovskis³ (W. Nowakowski), nes Tacitas yra pasakęs „Aestiorum gentes“ – aisčių gentys. Kas galėjo būti aisčiais Tacito užrašymo metu – sudėtinga nustatyti. Tikėtina, kad Tacitas galėjo omenyje turėti Vyslos, Sembos ir Lietuvos pajūrio aisčius, nes kaip tik jų krantuose buvo gausiausia gintaro, kurio rinkimas Tacitui tapo svarbiu aisčių išskirtinumo požymiu. Kaip tik šios sritys I amžiuje buvo gyvenamos žmonių tos kultūros, kurios tąsa regima didžiosios aisčių migracijos proceso metu apgyvendintose žemėse, ir kaip tik Vyslos žiotys, Semba ir Lietuvos pajūris buvo didžiosios aisčių migracijos pradiniai centrai. Tad pirmaprade Tacito aisčių erdve galima būtų laikyti minėtus vakarų baltų kultūros centrus, o per didžiąją aisčių migraciją aisčių kultūra buvo paskleista dideliame Rytų Baltijos masyve Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų ir Pilkapių kultūros pavidalais (1 il.). Šios naujos kultūros yra laikytinos aisčių kultūros palikuoniais ir vakarų baltais arba aisčiais plačiąja prasme. Pietinių aisčių kultūros palikuonių klausimas yra itin sudėtingas, nes susiduria su Vielbarko arba gotų istorija. Tačiau, turint omenyje, jog didžioji aisčių migracija prasidėjo vienu metu, apie 10–70 metus, iš kelių centrų ir įvairiomis kryptimis, galima manyti, kad Vielbarko kultūros raida į Pamarį yra tos pačios didžiosios aisčių migracijos rezultatas. Vakarų baltų, arba aisčių, kultūra per I–III amžių pasklido toli į šiaurę – ir galima būtų paaiškinti, kodėl vėlyvajame geležies amžiuje, kai pietinius aisčius imta vadinti prūsais, o iš centrinių ir šiaurinių⁴ aisčių išaugusios gentys gavo savo vardus – skalviai, kuršiai, žiemgaliai, žemaičiai, latgaliai, sėliai, aukštaičiai – aisčių vardas nukeliavo iki estų.

¹ Būga K. Aisčių praeitis vietų šviesoje. *Rinkiniai raštai*, t. 3. Vilnius, 1961, p. 731.

² Šimėnas V. Prūsų kilmės beiškant. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999, p. 76.

³ Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Marburg-Warszawa, 1996, s. 115.

⁴ Pietiniams aisčiams galima būtų skirti senąją vakarų baltų erdvę su iš jos kilusia Vielbarko kultūra. Centrinėms aisčiams skirčiau Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrą, kuri brendo ir išsivystė Vakarų baltų pilkapių kultūros arealo pakraštyje – Lietuvos ir Latvijos pajūryje. Jiems taip pat skirčiau didžiosios aisčių migracijos rytinę bangą, kuri suformavo Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūras. Šiauriniams aisčiams skirtina šiaurinė banga, gavusi Pilkapių kultūros pavidalą.

1 II. Vakarų baltai / aisčiai po 260 metų po Kr.

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- Pietiniai vakarų baltai
- Centriniai vakarų baltai
- Šiauriniai vakarų baltai
- Lugijų (Pševorsko) kultūra IV–V a.
- Burgundų (Liubošicų) kultūros C1b–C3 periodai
- Dembčino grupės C1b–C3 periodai
- Rytų (centrinių) baltų Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D periodai
- Šiaurinė vakarų baltų siena su finais
- Rytinė vakarų baltų siena su rytų baltais
- Vakarinė vakarų baltų siena su germanais

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

Mėginant išsiaiškinti aisčių, arba vakarų baltų, gyvenamąją erdvę susiduriama su daugeliu sudėtingų dalykų – riboja istorinė tradicija, klaidina nuolat aiškinami ir neišaiškinami baltų ir germanų, baltų ir slavų santykiai seniausiais laikais, daro įtaką baltų, germanų ir slavų etnochronologijos sunkumai, šiuolaikinė kultūrinė tradicija. Ką reiškia istorinė tradicija aisčių genčių istorijos akivaizdoje, rodo dabartinių laikų archeologijos mintis. Aiščiams skiriamos erdvės vakarinė riba brėžiama Sembos pusiasaliu ir Mozūrų ežerynu, tai yra vakarų baltų pakraščiu skiriamos Sembos-Notangos ir galindų, kurią pervardino į Bogačevo, kultūros. Iš aisčių erdvės „iškrito“ Vyslos žiotys su žemupiu. Tuo tarpu dar XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio vokiečių mokslininkai, brėždami Vakarų baltų pilkapių kultūros ribą, neabejojo Vyslos žemupio baltiškąją prigimtimi. Vyslos žiotys ir jo žemupys aisčių istorijoje tapo Gordijaus mazgu. Jas šiuolaikinė archeologijos mintis atidavė gotų istorijai. Lenkų, rusų ir kitų tautų archeologų pastangomis gotų istorijos ankstyvieji laikai, apie kuriuos neužsimenama jokiuose rašytiniuose šaltiniuose, išskyrus Jordano šiaurinės gotų kilmės legendą, buvo sutapatinti su Vielbarko kultūros žmonių istorija. Sukonstruotas gotiškos Vielbarko kultūros gimimas Vyslos žiotyse, gotų migracijos kelias nuo Vyslos žiočių į vakarus link Pamario, o vėliau, atsigręžus į Vyslos žiotis ir perėjus į dešinią Vyslos krantą, link Juodosios jūros įsiliejant į III amžiaus antrajame dešimtmetyje susiformavusios Černiachovo kultūros raidą. Vielbarko kultūra ir jos žmonių istorija yra tikra, tačiau jiems „užmesta“ gotų našta yra per sunki kritiškai tyrinėjant ir gretinant rašytinius šaltinius, archeologiją ir kalbos istoriją.

Nuolat aiškinami ir neišaiškinami baltų ir slavų, baltų ir germanų etnochronologijos dalykai istorikų, kalbininkų ir vėliau archeologų darbuose iš tiesų pasiklydo tarp dviejų chronologijų – kalbos formavimosi chronologijos ir daiktų kultūra išreikšiamų kalbos vartotojų chronologijos. Kalbos istorikų darbuose per ilgą laiką atsirado įvairiausių nuomonių apie baltų, germanų ir slavų kalbų gimimo vietas ir susidarymo laiką. Dar labiau tą nuomonių bedugnę pagilino archeologai įvairiais laikotarpiais pateikdami gausybę ir neretai prieštaringų teorijų apie šių etnosų kilmės vietas ir jų raidos tarpinių chronologijų. Ypač tai pasakytina apie archeologijos šaltiniuose paliudijamą slavų gimimo laiką ir vietą. Tarp dviejų krantų – kalbos istorijos ir archeologijos – atsivėrė sunkiai iki šiol suderinama takoskyra, ypač kai vienu ar kitu teorijoms pagrįsti tam tikrais laikotarpiais atsirasdavo ideologiniai reikalavimai. Tai ypač pastebima nacių ir sovietų laikais. Nors kalbotyra ir archeologija pasiekė didelių laimėjimų, tačiau ideologizuotos germanų ir slavų gilios senovės paieškos suteikė neobjektyvumo nagrinėjant, pavyzdžiui, vakarų baltų istoriją. Šiuolaikinė kultūrinė tradicija, kuri siūlo atsargiai spręsti etninius klausimus, kai nagrinėjama archeologinė kultūra, yra savaip teisi. Juk ant tyrinėjamų gyvenviečių ar laidojimo paminklų nėra užrašų, liudijančių jų etninę priklausomybę. Bet to atsargumo nepakako gotams skiriant Vielbarko kultūrą – užteko tam tikrų sąsajų su kaimyniniais germanais, įsitikinimo Jordano

žinios tikrumu ir iš XVI amžiaus atėjusios gotų klajonių po Europą tradicijos. Istorinė tradicija ir rašytiniai šaltiniai drauge su išaiškėjusiais Vielbarko kultūros migracijos procesais tapo puikia gotų šiaurinės istorijos konstravimo terpe. Kad tokie patys migracijos procesai vyko kaimyninėse vakarų baltų kultūrose, kad tie reiškiniai vyko sinchroniškai – buvo nesvarbu ir nereikšminga legendinės gotų migracijos fone. Dar didesnę sumaištį kelia vadinamųjų polietninių bendruomenių, nustatomų pagal atvežtinius dirbinius, paieškos ir jų įtakos vienai ar kitai kultūrai ieškojimai. Visa tai reikalinga, tačiau vėlgi iškreipiamas vaizdas, jeigu ta įtaka nėra nagrinėjama vietinės kultūros fone ir nenustatomas tos įtakos mastas vietos žmonių kultūrai.

Lietuvių, ir ne tik jų, istoriografijoje vakarų baltų istorija didžiosios aisčių migracijos, apėmusios Vyslos žemupį, vėliau Pamarį, ir jos ekspansijos šiaurėje link Dauguvos baseino ir iki Gaujos, o rytuose iki Nemuno ir Neries santakos kontekste nebuvo nagrinėjama.⁵ Specialūs ir artimesni nagrinėjamai temai yra 1981 metų Edvardo Gudavičiaus „Naujausi duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas“⁶, 1995 metų Vlodo Žulkaus „Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.)“⁷ ir reikšmingos V. Šimėno įžvalgos 1997 metų studijoje „Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis“.⁸ Minėtų autorių teiginiais remiamasi šioje knygoje. Jų darbuose kiek kitaip arba dvejojant aptarti tam tikri gotų istorijos Baltijos regione aspektai. Aisčių ryšius su kitais barbariškosios Europos gyventojais aptarė Rasa Banytė-Rowell „Lietuvos istorijoje“.⁹ Moderniuose sintetinio pobūdžio veikaluose, skirtuose baltų istorijos klausimams, įvairių autorių požiūris į vakarų baltų apimtį yra skirtingas. Marija Gimbutienė rašė: „Pirmaisiais m. e. amžiais Vyslos baseine vyko nuolatinis judėjimas. Slaviška laikoma Pševorsko (Przeworsk) kultūra paplito beveik visame Vyslos baseine. Pietryčiuose skitus pakeitė giminiški jiems sarmatai, kurie per Ukrainos stepes patraukė iki Dunojaus žemupio ir tolyn į Vidurio Europą. Maždaug tuo pačiu metu, II a., gotai iš Vyslos žemupio per Volynę nukeliavo ligi Juodosios jūros. Tarp Dnestro ir Doneco įsikūrusi jų karalystė turėjo įtakos pietryčių baltams (plg. pav. 55).“¹⁰ Vadinasi, gotų būta Baltijos regione, nes „Per gotus užsimezgė ryšiai su Norikumo provincija ir Panonija <...> ir su Dakija <...>“¹¹ Autorės nuoroda į žemėlapi atveda prie „Baltų emaliuotų papuošalų paplitimo IV–V a.“, tačiau jis nieko nepaaiškina

5 Aisčių klausimais yra rašyta populiarioje literatūroje, tačiau ji nepatenka į šio tyrimo lauką.

6 Gudavičius E. Naujausi duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas. *Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1981, t. 3(76), p. 103–112.

7 Žulkus V. Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.). *Lietuvinių kraštas*. Kaunas, 1995, p. 74–107.

8 Šimėnas V. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis. *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*. Vilnius, 1997, p. 39–67.

9 Banytė-Rowell R. Baltų ryšiai su kitais barbariškosios Europos gyventojais. *Lietuvos istorija*, t. 2. *Geležies amžius*. Vilnius, 2006, p. 114–129.

10 Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius, 1985, p. 106.

11 Ten pat, p. 86.

dėl II amžiaus gotų topografijos, nes gotai rodomi ten, kur jie buvo antikos rašytojų duomenimis III–V amžiuose. Nebent tik, kad baltiškų emalio papuošalų paplitimas siekia ir Vyslos žemupį, kuriame buvo įsikūrusi gotams skiriama Vielbarko kultūra. Prieštaringiausias yra M. Gimbutienės Pševorsko kultūros skyrimas slavams. Nors čia nieko stebėtino ir nėra – ją slavišką padarė socializmo laikų archeologai. Dabar Pševorsko kultūra vienu balsu tapatinama su germanais. Kaip lengva. Gal taip pat lengvai galima būtų Vielbarko kultūrą grąžinti baltų pasauliui? Baltų pasaulio vakarinę ribą M. Gimbutienė brėžė taip, kaip sovietmečio istoriografijoje buvo įprasta – Semba-Notanga, galindai (Vakarų Mozūrija) ir sūduviai (Rytų Mozūrija). Panaši vakarų baltų riba nubrėžta „Lietuvių etnogenezeje“. Adolfas Tautavičius savo sudarytame žemėlapyje vakarinį pakraštį sieja su prūsais, galindais ir į Nemuną atsiremiančiais jotvingiais-sūduviais, kur jie turėjo susitikti su Brūkšniuotosios keramikos žmonėmis.¹² Rašytinių šaltinių apžvalgoje E. Gudavičius rašo, kad aisčiai „<...> yra rytų germanų genčių – gotų, rugijų, lemovių – kaimynai <...>“.¹³ Tacitas „Germanijoje“ gotų nemini – jis mini gotonus: „Trans Lugios Gotones regnantur, paulo iam adductius quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii; omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii et erga reges obsequium.“ [Už lugijų [karaliai] valdo gotonus, šiek tiek griežčiau, nei kitas germanų gentis, bet vis dar [nepasikeldami] aukščiau už laisvę. Toliau iškart prie Okeano – rugijai ir lemovijai; visų šių genčių bruožas – apskriti skydai, trumpi kardai ir klusnumas karaliams.“]¹⁴ Šiuo vakarų baltų kaimynų apibūdinimu gotų ir baltų santykių nagrinėjimas „Lietuvių etnogenezeje“ pasibaigė. Mykolo Michelberto knygoje „Senasis geležies amžius Lietuvoje“¹⁵ išsamiai nagrinėjamos vakarų baltų kultūros ir jų ryšiai su likusiu Europos pasauliu, tačiau tos, kurių arealai driekėsi dabartinės Lietuvos teritorijoje, nors yra užuomina, kad „Galbūt kartu su germanais (ne su gotais – E. Jovaiša) į pietryčius nukeliavo ir nedidelė dalis centrinės Lietuvos gyventojų, tuo labiau kad Černiachovo kultūra turi ir šiek tiek baltiškos kultūros elementų.“¹⁶ Plačiau gotų vieta nušviesta minėtoje V. Šimėno studijoje, kur jis sako: „Todėl visai įmanoma, kad kita dalis vakarų baltų ir jų kaimynų, stumtelėti gotų, patraukė į šiaurę ir mažai apgyvendintas Nemuno pakrantes.“¹⁷ Knygoje „Užmirštieji prūsai“¹⁸ V. Šimėnas su gotų pasirodymu susiejo dideles permainas prūsų aistiškojo periodo pradžioje: „Plokštinių kapinynų atsiradimas yra siejamas su gotų atsikraustymu į Vyslos

¹² Tautavičius A. 2. Archeologiniai duomenys. *Lietuvių etnogeneze*. Vilnius, 1987, p. 104, pav. 20.

¹³ Gudavičius E. 1. Rašytiniai šaltiniai. *Lietuvių etnogeneze*. Vilnius, 1987, p. 102.

¹⁴ Tacitas, Germ. 44,1. Vertė doc. dr. D. Alekna.

¹⁵ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986.

¹⁶ Ten pat, p. 197.

¹⁷ Šimėnas V. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis. *Vakarų baltai: etnogeneze ir etninė istorija*. Vilnius, 1997, p. 51.

¹⁸ Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999.

Smeigtukai, statinėliniai (žalvaris).

Dauglaukis, 37 kapas,
220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

žemupio regioną. Iš čia analogiškas laidojimo paprotys slinko šiaurės rytų kryptimi. Archeologai nesutaria, ar tai vyko kultūrinių įtakų būdu, ar ir dėl dalies naujų gyventojų atėjimo. Gotų ir baltų genčių santykiai dar nėra pakankamai ištirti. Senesnėje vokiškoje literatūroje gotų kultūros įnašas baltų gentims neretai yra pervertinamas.¹⁹ V. Šimėno akcentas apie plokštinių kapų papročio slinktį į šiaurės rytus yra svarbus. Ši pastaba atima naujų laidojimo papročių unikalumą iš Vyslos žemupio regiono ir naujuosius papročius daro bendra nemažos vakarų baltų dalies nuosavybe. I amžiaus pirmojoje pusėje plokštinių kapinynas su dėžės pavidalo akmeniniais kapais atsirado dešiniajame Nemuno krante Raudonėnuose²⁰, o nuo I amžiaus 40-ųjų metų plokštinių kapai su akmeninėmis konstrukcijomis tapo Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros skiriamuoju bruožu. Tarp 40 ir 70 metų plokštiniai kapai, tačiau be akmeninių konstrukcijų, atsirado Jūros upės žemupyje Dauglaukio kapinyne.²¹ Šios tradicijos žmonės sukūrė naują aisčių kultūros erdvę, kuri dabar vadinama Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra. Įsidėmėtina, kad abi kultūras sieja ne tik bendra laidojimo forma, bet ir esminiai daiktų kultūros elementai. V. Šimėnas teisus sakdamas, kad baltų ir gotų (jei gotai buvo Vielbarko kultūros žmonės) santykiai nėra pakankamai ištirti. Į aisčių kultūros nepalietą erdvę kėlėsi naujieji ateiviai, tačiau niekas neabejoja, kad Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos žmonės buvo vakarų baltai. Tad kyla migracijos šaltinio Vyslos žiotyse ir Semboje etninės priklausomybės klausimas. Pripažįstant, kad plokštinio kapo tradicija atsirado pasirodžius gotams, teks naujosios aisčių bangos žmones pavadinti gotais. Bet taip nėra, ir reikia pripažinti, kad pačioje Vakarų baltų pilkapių kultūroje subrendo vadinamieji pokyčiai, migracijai būtina žmonių masė ir bendrasis kultūros lygis, kuris leido stebėtinai vienodu laiku – tarp 10 ir 70 metų pajudėti į kitas žemes, o senosiose aisčių kultūros erdvėse įtvirtino kitiškus laidojimo papročius ir atskleidė naujas daiktų kultūros galias.

Baltijos „gotų naštos“ įvertinimas baltų archeologijos, kalbos ir rašytinių šaltinių atžvilgiu yra svarbus šios knygos tikslas. Jau kuris laikas, maždaug nuo pereinamojo šimtmečio 8–9-ojo dešimtmečio, pasaulinėje gotų istoriografijoje keliami gotų šiaurinės istorijos tikrumo ir pagrįstumo klausimai. Šioje literatūroje, ypač Maiklo Kulikovskio (M. Kulikowski) darbuose²², yra pabrėžiama, kad šiaurinė gotų istorija atsirado tik dėl trumpučio Jordano intarpo „Getikoje“, kuriame papasakota legenda apie šiaurinę gotų kilmę. Nuo XVI a. pradžios iki šiol ši legenda iš esmės yra vienintelis pagrindas konstruoti šiaurinę gotų istoriją kažkur Vyslos žiotyse. Valteris Gofartas

¹⁹ Šimėnas V. Prūsų kilmės beiškant. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999, p. 78.

²⁰ Jovaiša E. Raudonėnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974–1975 metais*. Vilnius, 1978, p. 51–55.

²¹ Jovaiša E. Dauglaukio plokštinių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984–1985 metais*. Vilnius, 1986, p. 49–52.

²² Kulikowski M. *Die Goten vor Rom*. Darmstadt, 2009, S. 46–50, 54.

(W. Goffart) daug polemikos sukėlusioje knygoje „Barbarų istorijos pasakotojai“ Jordano kūrybą apibūdina štai tokiais žodžiais: „Getika su savo spalvingomis legendomis, akį režiančiomis klaidomis ir didžiuliais praleidimais yra atidžiai struktūriškai apibrėžtas literatūrinis kūrinys.“²³ Kitame darbe V. Gofartas įvertino ir Gustafo Kosinos (G. Kossinna), vokiečių nacionalistinės archeologijos mokyklos įkvėpėjo, indėlį įtvirtinant gotų migracijos nuo Skandinavijos istoriją: „Devynioliktojo amžiaus germanų studijų „*didysis trejetas*“ – Kasparas Coisas, Jakobas Grimas ir Karlas Miulenhofas – visi atmetė migracijos istorijos tikrumą. Taip pat, kaip nurodo J. Svenungas, ją atmetė Apšvietos epocha. Hachmanas išryškino kritinę Gustafo Kosinos (tarp 1895 ir Pirmojo pasaulinio karo)²⁴ svarbą, kad įsitvirtintų skandinaviškos kilmės teorija, kurią Gustafas Kosina buvo parėmęs programinėmis tezėmis, tačiau kurių niekada nesugebėjo įrodyti. Netgi galingi Hachmano argumentai nesugebėjo išjudinti Kosinos įtakos egzistuojančiame mokslo pasaulyje.“²⁵ Pastaraisiais metais pasirodė Jūratis Statkutės de Rosales knyga, kurioje kitoniškai nušviečiama gotų kilmė ir jų istorija.²⁶ Ką pasakė J. Statkutė de Rosales? Ji sutapatino gotų istoriją su baltų istorija sakydama, kad gotai yra tie patys baltai. Neigdama Skandzijos buvimą Skandinavijoje, ji iš esmės neigia šiaurinę gotų istoriją ją atiduodama baltams. Ir čia ji, veikiausiai, teisi, tačiau gotų nuo „Skitijos prie Meotidės“ istorija yra tikra rytų germanų – gotų – istorija, kurią liudija antikos šaltiniai nuo 238 metų. Vielbarko kultūrą priskyrus vakarų baltams ir dešiniojo Vyslos kranto erdvėje atsivėrus sąlyčiui su Tautų kraustymosi arena, bendrai gotų ir vakarų baltų išeivių istorijai atsiranda įtikinamos prielaidos, tarp jų ir garsiajai galindų istorijai Pirėnuose ir baltiškiems artefaktams Kryme greta IV amžiaus gotų kapų.²⁷

Šiaurinę gotų istoriją konstruojantys archeologai taip pat negali nepastebėti ir iš tiesų pastebėti, kad archeologinė šiaurinės gotų istorijos medžiaga kupina prieštaraščių, tačiau tai pastebėdami istorinę tiesą patiki tradicijai. Pavyzdžiui, visuotinai yra pripažįstamas ir pabrėžiamas gotų karingumas – jie buvo svarbūs Romos imperijos griūties istorijos veikėjai. Tačiau vadinamosios šiaurinės gotų istorijos laikais jie, priklausydami Vielbarko kultūrai, ginklų į vyrų kapus apskritai nedėjo. Ką reiškia šis „ginklų tabu“ karingoje menamoje gotų visuomenėje, negali paaiškinti nė vienas archeologas. Nėgana šio fenomeno, Vielbarko kultūroje matomas ir kitas reiškinys – vėlesniajame periode nerandama vyrų kapų. Ką reiškia šis fenomenas – vėlgi negali

²³ Goffart W. *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550–800)*. University of Notre Dame Press, Indiana, 1988, p. 68.

²⁴ G. Kosina gyveno 1858–1931 metais.

²⁵ Goffart W. *Jordanes's Getica and the Disputed Authenticity of Gothic Origins from Scandinavia*. *Speculum*, 2005, vol. 80, p. 392.

²⁶ Statkutė de Rosales J. *Europos šaknys ir mes, lietuviai*. Vilnius, 2011, 184 p.

²⁷ Казакевичюс В. Редкая форма наконечников копий на территории Литвы. *Древности Литвы и Белорусии*. Вильнюс, 1988, с. 87.

niekas pasakyti. Pietiniai Vielbarko kaimynai, germaniška lugijų sąjunga, kurią vadinama Pševorsko kultūra, yra ginklais nusėta erdvė. Lugijai kartais vaizduojami net baltų ginkluotės tėvais, tačiau savo menamiems giminaičiams – gotiškiems Vielbarko kultūros žmonėms – tokiais tėvais netapo. Archeologiniai įrodymai, deja, yra antriniai ir jų nepakanka gotų kilmei iš Skandinavijos pagrįsti. Nepakanka jų gotų ir Vielbarko žmonių istorijai sutapatinti.

Šioje knygoje iškeltas naujas požiūris į rytinio Baltijos regiono I–V amžių istorijos raidą. Pamėginta Vielbarko kultūros raidą analizuoti vakarų baltų (aisčių) bendrosios raidos kontekste, ypač iki šiol nenagrinėtos didžiosios aisčių migracijos požiūriu. Analizuojant aisčių kultūrų raidą atskirais senojo geležies amžiaus periodais paaiškėjo, kad Vielbarko kultūros migracija Pamario ir Vyslos baseino regionuose nėra vienintelė. Tuo pačiu metu aisčių kultūra veržliai sklido ir šiaurinėmis kryptimis, ir tai, kaip buvo minėta, leidžia daryti prielaidą, kad Vielbarko migracija ir naujųjų aisčių kultūrų formavimasis yra vieno proceso – didžiosios aisčių plėtros / migracijos – rezultatas. Šitoks požiūris pareikalavo: 1) dar kartą atsigręžti į vakarų baltų lopšio – Vakarų baltų pilkapių kultūros – istorijos ir jos perimamumo vėlesniais laikais klausimus; 2) nagrinėti Rytų Baltijos regiono kultūrų raidą, jų plėtrą ir migracijos procesus atskirais senojo geležies amžiaus periodais; 3) atsižvelgiant į naujus archeologijos faktus apie slavų kultūros gimimo laiką nagrinėti baltų–slavų santykių archeologinius ir kalbinius aspektus; 4) pateikti šiuolaikinį požiūrį apie baltų–germanų santykių etnochronologiją; 5) nagrinėti mūsų archeologijos istoriografijoje keliamą polietniškumo baltų pasaulyje; 6) įvertinti požiūrius apie svetimų kultūrų įtaką aisčių kultūroms. Didžioji aisčių plėtra, dažnai įgaudama ir veržlios migracijos pobūdį, paliko ryškų ženklą vakarų baltų socialinėje ir materialios kultūros istorijoje. Kai kurie šio proceso aspektai, regimi lietuvių I–V / VI amžių archeologijos medžiagoje, taip pat nagrinėjami šioje knygoje. Pasiiekti rezultatai ir gautos hipotetinės prielaidos ar drąsesnės išvados dar turi būti tikrinamos ir gilinamos. Tačiau, reikia tikėtis, šis naujas požiūris paskatins suinteresuotą archeologų, kalbininkų ir istorikų bendruomenę kritiškiau ir svarbiausia, nuodugniau pažvelgti į rytinio Baltijos regiono istoriją. Tokie trilogijos „Aisčiai“ pirmosios knygos pagrindiniai uždaviniai siekiant atskleisti vieną svarbiausių vakarų baltų / aisčių istorijos aspektų – jų gyvenamąją erdvę, tos erdvės formavimosi šaltinius bei formavimosi procese atsiradusius aisčių socialinės struktūros pokyčius.

Knygoje nuolat pasitelkiami senojo geležies amžiaus periodai ir jų datavimas. Čia naudojama laikotarpio periodų sistema 1986 metais paskelbė M. Michelbertas (2 il.). Laikotarpis skirstomas į tris periodus (B, C, D ir jų smulkesni tarpiniai) pagal mūsų kraštams priimtina vadinamąją Egerso–Godlovskio chronologinę schemą.²⁸

²⁸ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 78–79.

PERIODAI	DATAVIMAS		
B	B1a	10–40	10–150
	B1b	40–70	
	B2	70–150	
B2/C1			150–200
C	C1a	150–220	150–350
	C1b	220–260	
	C2	250–300	
	C3	300–350	
D			350–450

2 il.

Senajo geležies amžiaus periodai ir jų datavimas metais po Kr. g. (pagal M. Michelbertą, 1986)

Keletas žodžių apie trilogijos „Aisčiai“ sumanymą. Pirmoji knyga pavadinta „Kilmė“, antroji – „Kapai ir žmonės“, trečioji – „Archeologo užrašai“. Pirmosios knygos turinys yra jau aptartas. Belieka pasakyti keletą žodžių apie jos struktūrą. Knygą sudaro įvadas, trylika skyrių, santrauka lietuvių, anglų, vokiečių ir rusų kalbomis, literatūros sąrašas, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė. Pridursiu, kad knygos yra elektroninė versija, kurioje skaitytojas, be sudėtos į knygą medžiagos, ras ir kitokios, kurios negalima pateikti spausdintoje knygoje.

Antroji knyga „Kapai ir žmonės“ skirta tarp 1975 ir 2007 metų tyrinėtų Raudonėnų, Plinkaigalio, Lauksvydų, Krūvandų, Rupunionių, Šaukėnų, Dauglaukio ir Vėluikių kapinynų detaliam analizei. Ji parengta spaudai ir pasirodys 2013 metais. Visi kapinynai analizuojami laikantis vienodos struktūros: 1) topografija (kapinyno vieta naudojant palydovinius žemėlapius); 2) tyrinėjimų istorija; 3) kapai ir radiniai (išsamus kapinyno tyrinėtų kapų katalogas su kapų aprašymais ir kapų radinių piešiniais ir / ar nuotraukomis); 4) statistika (duomenys apie kapinyno topografiją, kapų skaičių, palaidojimo formą ir būdą, vyrų, moterų, vaikų ir nenustatytų palaikų skaičių, įkapių skaičių, papuošalų ir reikmenų skaičių kapuose, įkapių skaičių vienam žmogui ir kt.); 5) apie kapus ir radinius (analitinė studija apie laidojimo kapinyne papročius, materialiąją kultūrą ir kapinyną palikusios bendruomenės žmonės ir jų santykius); 6) ataskaita (išsami visų tyrinėjimų metų mokslinė ataskaita). Didelė šios knygos informacijos dalis pateikta elektroninėje laikmenoje, kurioje gausu vaizdo ir animuotų siužetų bei kitokios vaizdinės informacijos.

Trečioji knyga „Archeologo užrašai“ sumanyta kaip straipsnių serija apie mano tyrinėtų kapinynų radinius ar reiškinius, kurie padarė ir daro įtaką vakarų baltų dvasinės, materialios ir etninės istorijos raidai. Pavyzdžiui, straipsnyje „Aš čia valdau – moteris ir jos žiedas“ nagrinėjami aisčių bendruomeninės aristokratijos moteriškosios

dalies atstovai iš Dauglaukio kapinyno. „Gintaro kelio sargybinis“ skirtas aisčių kariams, kurie iš Dauglaukio gintaro traktu mynė kelius į galindų ar sembų kraštus, o gal dar ir į patį Karnuntumą prie Dunojaus. „Saulės pažymėta“ analizuoja unikalų mūsų ir Europos archeologijoje senojo geležies amžiaus radinį iš Dauglaukio 66 moters kapo – kepuraitę, ištisai dabintą žalvario plokštelėmis bei pakabučiais. „Moteris su vaikystės kraičiu“ pasakoja apie moterį, į kurios kapą buvo sudėta papildomų įkapių – vaikystėje jos nešiotų papuošalų. „Ginkluoti baltai“ aptaria pirmą mūsų archeologijoje ginklų lobį iš XI–XIII amžiais datuojamo Rupunionių kapinyno, o „Mūšiai ar ligos“ pasakoja apie iki šiol unikalų IV amžiaus pabaigos penkiagubą kapą iš Lauksvydų kapinyno. Šioje knygoje atsiras vietos ir pirmoje knygoje „Kilmė“ nagrinėjamų klausimų išsamesnei analizei.

„Kilmė“ nėra vien tik archeologijos duomenimis pagrįsta studija. Joje gausu istorinių, kalbinių ir ankstyvųjų rašytinių šaltinių intarpų. Susidūręs su šios medžiagos gausa esu dėkingas likimui, kad sutikau talentingus šių sričių žinovus, su kuriais galėjau nuolat tartis ir konsultuotis. Su malonumu tariau padėkos žodį specialiajai šios knygos redaktorei kalbininkei prof. dr. Grasildai Blažienei ne tik už jos konsultacijas ir patarimus, bet ir už nutiestą tiltą su žymiuoju vokiečių kalbininku Jurgenu Udolfu (J. Udolph), kurio įžvalgos rado savo vietą šioje knygoje. Dėkingumo žodžius taip pat su malonumu sakau kolegoms archeologei prof. dr. Ilonai Vaškevičiūtei, kalbininkui ir istorikui doc. dr. Dariui Aleknai bei istorikui lekt. Tomui Baranauskui. D. Alekna man atvėrė antikos laikų šaltinių pasaulį ir leido tvirčiau pasijusti dėl savo interpretacijų, o jo patarimai dėl gotų, ankstyvųjų slavų ir germanų istoriografijos padėjo praturtinti šios knygos argumentaciją. T. Baranauskas istoriko akimis pažvelgė į nemažą dalį knygoje analizuojamų dalykų, ir jo patarimai leido suderinti istoriko ir archeologo žvilgsnius, pavyzdžiui, nusakant Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų ir aukštaičių santykį ir daug kitų dalykų. I. Vaškevičiūtė sukūrė jungtinį vakarų baltų šiaurinės dalies genčių žemėlapi, kuris, kaip ir kiti jos patarimai, buvo reikšmingi rašant šią knygą. Atskirai noriu pabrėžti bendrą darbą su žymiu archeologu doc. dr. V. Šimėnu. Atsirado žemėlapių serija, kuri vaizduoja Rytų Baltijos kultūrinę erdvę atskirais senojo geležies amžiaus periodais. Už tai ir už nuolatinės konsultacijas ir pagalbą esu jam nuoširdžiai dėkingas.

Dėkoju oficialiesiems šios knygos recenzentams doc. dr. Audronei Bliujienei (Klaipėdos universitetas), prof. dr. Albinui Kuncevičiui, prof. habil. dr. Mykolui Michelbertui (Vilniaus universitetas), doc. dr. Valdemarui Šimėnui (Lietuvos istorijos institutas), akad. prof. habil. dr. Zigmui Zinkevičiui (Lietuvos mokslų akademija), akad. prof. habil. dr. Vladui Žulkui (Klaipėdos universitetas). Jų dalykinės pastabos ir bendri svarstymai leido išvengti netikslumų, suderinti arba išgryninti skirtingus požiūrius į atskirus šioje knygoje nagrinėjamus klausimus. Prieš įteikiant spaudai, knygą apsvaistė Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakulteto Baltų proistorės

katedra, fakulteto taryba ir Istorijos programos studijų komitetas. Knyga rekomenduota spaudai, ir visiems kolegoms tariau ačiū.

Pagrindinė šioje knygoje naudojamos archeologinės medžiagos dalis saugoma Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus Archeologijos skyriuje. Šio skyriaus vedėja archeologė Kristina Rickevičiūtė surado laiko ir galimybių, kad šio muziejaus fonduose saugoma mano tyrinėjimų svarbiausia medžiaga būtų kuo gražiausiai pristatyta Lietuvos ir pasaulio visuomenei, o knyga papildytų kruopščiai sutvarkytų radinių nuotraukomis. Už tai jai nuoširdžiausiai dėkoju. Noriu padėkoti ir buvusiam muziejaus direktoriui pulkininkui leitenantui dr. Gintautui Surgailiui, kuris leido naudoti muziejaus fondų medžiagą šiame darbe. Taip pat noriu padėkoti Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorei Birutei Kulnytei, kuri leido skelbti Archeologijos ekspozicijoje esančių baltų genčių atstovų rekonstrukcijų nuotraukas.

Kiekviena knyga yra daugelio žmonių triūso rezultatas. Dizaineriai, dailininkai, fotografai, kompiuterinės grafikos specialistai, maketuotojai, kalbos redaktoriai, spaustuvės meistrai – nuo visų jų priklauso, ar knyga bus gyva, ar joje bus atspindėtos autoriaus idėjos ir turinys, kaip ji gyvens išleista iš kūrėjų rankų. Dizainerė Džiuginta Lukšytė, su kuria kūrybinis darbas sieja nuo 1995 metų, yra tas žmogus, kuris suprato mano siekį sujungti mokslo knygą su iškiliais vakarų baltų meno paminklais, kuriuos Apvaizda leido man atrasti ir prikelti naujam gyvenimui. Manau, kad jai tai puikiai pavyko, ir jaučiu nuoširdų dėkingumą dėl subtiliai sukurto knygos stiliaus, kurį atidžiai ir kruopščiai, papildydama naujomis įžvalgomis, įkūnijo maketuotoja Rasa Labutienė. Dėkoju dailininkėms Laurai Leščinskaitei, Sigutei Mikšaitei, fotografams Mariui Jovaišai, Arūnui Užgaliui, Vytautui Abramauskui, Kęstučiui Stoškui. Dėkoju kompiuterinės grafikos specialistui Juozui Klapatauskui, kuris daugelį nuotraukų ruošė spaudai. Dėkoju redaktorei Daliai Blažinskaitei už kalbos taisymus ir Mindaugui Olbutui už sudarytą asmenvardžių ir vietovardžių rodyklę. Atskirai noriu padėkoti Lietuvos edukologijos universiteto leidyklai ir jos direktoriui Jonui Balčiūnui. Elektroninę šios knygos versiją rengė „Elektroninės leidybos namai“. Jų sukurtos animuotos žemėlapių versijos, vartotojo sąsaja ir aplinka, leidžianti elektroninę knygą žiūrėti „Windows“ ir „MAC“ operacinėmis sistemomis aprūpintuose kompiuteriuose. Dėkoju šios įmonės direktoriui Kristijonui Mazūriui, o elektroniniu pavidalu šią knygą rasite www.aisciai.eu arba www.aisciai.eu.

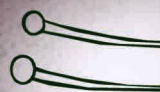
Autorius

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIJOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

BEIPIŲ NIMŲNŲ S ISTORIJOJE
 BALTAI LIETUVOS ISTORIJOJE

Vakarinėje baltų masyvo dalyje išlikusios baltų gentys sukūrė Lietuvos valstybę. Natūralu, jog lietuviai ir Lietuva jaučiasi baltų istorijos ir tradicijų perėmėjais, puoselėtojai ir tyrinėtojai, natūralu, kad vakarų baltų istorija turi būti vertinama kaip Lietuvos istorijos giluminis paveldas, kuris sudaro Lietuvos istorijos pagrindą. Nesvarbu, jog dalies vakarų baltų genčių istorinės žemės atsidūrė kitose valstybėse. Prūsų ir nadruvių istorija – Rusijos Federacijos ir Lenkijos archeologų interesų sritis, galindų – Lenkijos, sūduvių-jotvingių – Lenkijos ir Baltarusijos, kuršių, žiemgalių, latgalių ir sėlių – Latvijos (1:1 il.). Nesvarbu, kieno žemėse dabar yra šių genčių paveldas, tačiau jis yra neatsiejama Lietuvos istorijos dalis, ir už jį esame atsakingi. Šiuolaikiniuose kultūros tyrinėjimuose akcentuojama tarpkultūrinė komunikacija. Tai yra gerai – atskleidžiama plati, net seniausių praeitį siekianti, kultūrinių mainų tendencija. Tačiau prigimtinis mainų ir kultūrinio bendravimo poreikis ir jo išryškėjimas negali būti supriešinami su pamatinėmis baltų genčių vertybėmis ir dvasinio, ir materialinio gyvenimo srityse, mažinant šių vertybių lemiamą įtaką baltų genčių raidai. Šiame skyriuje kaip tik ir gvildenami tų kultūrinių mainų vertinimo ir interpretavimo klausimai, mėginama diskusijai pateikti naują seniausios Lietuvos ir likusios Europos istorijos proceso sinchroniją.

Segė, laiptelinė (žalvaris).
 Dauglaukis, 15 kapas, 150–220 m.
 Vytauto Didžiojo karo muziejus.
 A. Užgalio nuotrauka, 2011.

1:1 il. Baltų kalbinė erdvė šiuolaikiniame politiniame žemėlapyje
Dail. L. Leščinskaitė

Iš kokių laiko glūdumų kildinami baltai, aiškinasi priešistorės tyrinėtojai. Visuotiniai pripažįstama, kad baltai yra susidarę apie 2200–2000 metus prieš Kristų¹, bet Algirdas Girininkas iškėlė teoriją, jog baltų kultūros ištakos Rytų Baltijos regione

¹ Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius, 1985, p. 46–56; Rimantienė R. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1996; Girininkas A. *Lietuvos archeologija. Akmens amžius*. Vilnius, 2009, p. 247–255.

susiformavo dar VI–V t-metyje pr. Kr.² Pasaulio kalbininkai pripažįsta, kad prūsų ir lietuvių kalbos priklauso seniausiajam indoeuropiečių kalbų klodui.³ Taigi, kalbama apie etnosą, kuris savo istorijos metus skaičiuoja tūkstantmečiais. Remiantis neginčijamais duomenimis, baltų istorijai jau 4 t-čiai metų, o gali būti, kad jai net ir visi 7 t-čiai metų. Baltų istorijos veiksmo scena milžiniška. Jau I t-mečio pr. Kr. viduryje baltiškų vandenvardžių pagrindinio išplitimo ribas kalbininkai apibrėžia Vyslos upe vakaruose ir Oka rytuose, Dauguva šiaurėje ir Dniepro žemupiu bei Bugu–Pripete pietuose ir pietvakariuose. Iki pat VI–VII amžiaus baltų pasaulis, kaip ir baltiškų vandenvardžių pagrindinė riba, nedaug pakito.⁴

Išpūdingas baltų kultūrų mastas Vidurio ir Rytų Europoje padarė baltus daugelio tautų tyrinėjimų objektu, ir reikėjo laukti, kad po 1990-ųjų metų Lietuvos archeologai ir istorikai, ideologinių pančių nevaržomi, tars svarų žodį. Bent jau pateiks aiškia baltų ir slavų sąsajų koncepciją, kai žymių baltų substrato dalį po VII ar VIII amžiaus užklojo veržliai į Europos istoriją žengiantys slavai. Iki X–XI amžių baltų gyvenami plotai nemažai pakito. Rytų Baltijos regione susitelkusias baltų gentis plačiu žiedu apsupo slavai. Tokios istorinės realijos turėjo įtakos slavų gilios praeities seniausiose baltų kultūrose ir bendros baltų-slavų prokalbės paieškoms. Apibendrinimą šių paieškų komentarą pateikia Z. Zinkevičius: „Tais laikais, kai finai gavo senąją baltizmą sluoksnį (t. y. III tūkstm. pr. Kr. pabaigoje ar II tūkstm. pr. Kr. pradžioje), iš tikrųjų neaptinkama kokių nors įtikinamų baltų ir slavų santykių požymių. Daug tiems ir vėlesniems laikams priskiriamų vadinamųjų baltų ir slavų bendrybių gali būti lengvai paaiškinama gretimine kalbų raida. Dar sunkiau kalbėti apie baltų ir slavų santykius remiantis archeologijos duomenimis. Iki V–VI a. nieko tikra apie slavus archeologai pasakyti negali. I tūkstm. pradžioje Europoje mokslininkų aptinkami keltai, germanai, baltai, graikai, romėnai, trakai, dakai, iranėnai (vėlyvieji skitai – sarmatai), finougrai, bet slavų ir juos atitinkančios archeologinės kultūros nerandama.“⁵ Labai aiškų Z. Zinkevičiaus baltų ir slavų santykių įvertinimą iki VI amžiaus įvykių papildė I. Vaškevičiūtė: „Anot jų (Piotro Kačanovskio (P. Kaczanowski) ir Janušo Kozlovskio (J. K. Kozłowski) – E. Jovaiša), Lenkijos teritorijoje iki VI a. nei slavai, nei jų protėviai nėra gyvenę.“⁶ Taigi, atrodytų, kad etnoso požiūriu situacija aiški – iki VI amžiaus anksčiau minėti plotai skirtini baltams, o slaviškas elementas etninėje vakarų baltų istorijoje nedalyvauja iki pat VII–VIII amžių.

2 Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*. Vilnius, 1994; Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*, 2 d. Klaipėda, 2011.

3 *Lietuvių etnogenezė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius, 1987, p. 17–24.

4 Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G. *Tautos kilmė*. Vilnius, 2006, p. 31, 33, 76, 84.

5 Ten pat, p. 64–65.

6 Vaškevičiūtė I. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007, p. 186.

Laisva Lietuvos archeologinė mintis turėjo sustiprinti etninės istorijos tyrimus, tačiau atsitiko kitaip: šiandien propaguojamas požiūris, kuris etniškumo nelaiko reikšminga „istorijos spektaklio“ dalimi. Jo archeologinę prasmę nusako R. Banytė-Rowell: „Panašūs gyvensenos modeliai, ūkinė veikla, technologiniai pasiekimai, pasaulėžiūros aspektai paliko žemėje pėdsakus, kurių artimi bruožai jungia artefaktus ir kitus darinius į vieną kompleksą, sutartinai vadinamą archeologine kultūra. Tačiau tos kultūros kūrėjai – žmonės, gyvenę šios kultūros teritorijoje – save galėjo suvokti ir kaip vieningą junginį, ir priklausyti skirtingoms tapatybės grupėms, skirtingoms gentims ar tautoms, kurios liko bevardžiais istorijos spektaklio veikėjais.“⁷ Laikantis šio požiūrio, vengiama kalbėti net apie bendrąją kultūros priklausomybę vienam ar kitam etnosui. Ko gero, aprašytas požiūris prisidėjo prie to, kad buvo sudarytas III–IV amžių Vidurio ir Rytų Europos kultūrinių regionų žemėlapis naujausioje Lietuvos istorijoje.⁸ Lietuvos skaitytojui skirta žemėlapio legenda susideda iš 4 punktų: 1 – III amžiuje romėnų prarastos provincijos; 2 – mišrūs kultūriniai arealai; 3 – Romos imperijos siena III a. pabaigoje; 4 – kultūrinės sklaidos kryptys. Kita svarbi informacija yra tiesiog žemėlapyje, bet baltų ir Lietuvos istorija besidomintis žmogus kalbininkų baltams priskirtuose plotuose ras tik dvi apibendrintai pavadintas baltų kultūras. Pirmoji, kuriai suteiktas etninis atspalvis, pavadinta Pabaltijo baltų kultūros, antroji – Padnieprio baltų kultūros. Visi kiti baltams priskiriami plotai tapo neįvardytos etninės kilmės mišriomis zonomis arba etnine prasme neįvardytomis kultūromis. Kas gi sutrukdė tai padaryti? Juk pasirinkimas iš tiesų nedidelis – arba baltai, arba germanai. Ypač daug dėmesio čia skirta įvairioms kultūrinėms įtakoms. R. Banytės-Rowell pateikta romėnų įtakų ir baltų kultūrų klestėjimo koncepcija nagrinėta straipsnyje „Baltiškoji savimonė priešistorės tyrimuose“.⁹ Dabar rūpi pasiaiškinti, ką norima išreikšti terminu „įtakos“. Perskaičius tekstą, liko neaišku, kaip tos įtakos apibrėžiamos, kur jos slypi ir kaip veikė prigimtinį baltų technologijos, žemdirbystės ar gyvulininkystės, gyvensenos, papročių ar pasaulėžiūros ritmą. Išstis epochos pavadinimo pradžioje įrašius „Romėnų įtakos“, nesunku numanyti, kad skaitytojas ieškos tą pavadinimą pateisinančių faktų. Išsamiau išanalizuotas įtakų supratimas susijęs su nusižiūrėtais, prekybos, vedybų, „ginkluotų vyrų siautėjimų kaimyninėse žemėse“¹⁰ metu gautais ar įsigytais papuošalais, buities reikmenimis ir kartais ginklais. Vienos ar kitos baltų kultūros žmonių gyvensenos bruožų išryškėjimas pasidarė ne toks reikšmingas, palyginti su vienokių ar kitokių svetimų įtakų akcentavimu. Nedidelė bendrų

7 Banytė-Rowell R. Romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis. *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007, p. 29.

8 Ten pat, p. 115, 40 il.

9 Jovaiša E. Baltiškiosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose. *Istorija*, 2008, t. 72, p. 3–9.

10 Banytė-Rowell R. Romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis. *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007, p. 116.

1:2 il.

Romos pasaulio
įvairiaspalviai emalio karoliai.
Dauglaukis, 41 moters kapas
(70–150 AD).
Vytauto Didžiojo karo muziejus
M. Jovaišos nuotrauka

bruožų turinčių artefaktų dalis sureikšmintą ir iškelta virš gausybės neabejotinai vietinės, tai yra baltiškos, kilmės artefaktų. Tačiau kiek tokių atvežtinių ar bendrų bruožų turinčių radinių mūsų archeologijoje? Niekas nepasakys tikslaus visą ar dalį baltų masyvo aprėpiančio skaičiaus, tačiau korektiška būtų jų skaičių apibrėžti nagrinėjamo kapo, kapinyno ar kultūros pavyzdžiu. Jei archeologui rūpi etninė istorija, tai artefakto tyrimas bus susietas su jo radimo aplinkybėmis: apibrėžiama, su kokiais kitais daiktais jis rastas, kiek tame kape buvo vietos meistrų dirbinių ir kiek atvežtinių. Tokie duomenys orientuotą skaitytoją tiriamojo objekto – kapo ar kapinyno – vietinės ar nevietinės radinių kilmės požiūriu ir sudarytų prielaidas etniniams klausimams spręsti. Viena išvada, kai kape dauguma radinių yra nevietinės kilmės, ir visai kita, kai absoliučią jų daugumą sudaro vietiniai dirbiniai. Pirmuoju atveju yra rimtas pagrindas šnekėti apie ateivius ar kitokio etnosą grupę. Antruoju atveju nėra reikalo abejoti tiriamo paminklo autochtoniškumu. Tad ką gi galima pasakyti apie tą vietinių ir atvežtinių daiktų santykį, kuris toks svarbus etniniuose tyrinėjimuose? R. Banytės-Rowell rašytoje „Lietuvos istorijos“ dalyje ne kartą minimi 40–70 – 260 metais datuojamo Dauglaukio plokštinio kapinyno duomenys. Čia buvo ištirti 127 nedegintų mirusiųjų kapai, ir visi jie priklauso tam laikui, kai prekyba Gintaro keliu buvo labai judri.¹¹ Kuri gi čia rastų dirbinių dalis buvo padaryta vietos meistrų ir kuri buvo atsigabenta iš tolimų kraštų? 127 kapuose buvo rasti 629 dirbiniai. Iš jų 39 dirbiniai, arba tik 6,2 procento, yra importas arba importiniai elementai naudoti vietoje kuriant papuošalą. Kita dalis – net 93,8 procento – yra vietos amatininkų. Apie Dauglaukio

¹¹ Jovaiša E. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 15–47, 194–196; Jovaiša E. Baltai ir gintaras. *Istorija*, 2001, t. 48, p. 3–8, 75.

1:3 il.
 Aisčių amatininkų vėrinys
 iš žalvarinių pakabučių.
 Dauglaukis, 54 moters kapas
 (150–220 AD).
 Vytauto Didžiojo karo muziejus
 A. Užgalio nuotrauka

amatininkų talentus yra daug rašyta, jų dirbiniai eksponuojami Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus centrinėje ekspozicijoje, nedidelę kopijų ekspoziciją turi Tauragės krašto muziejus. Dauglaukio meistrų dirbiniai atstovavo I–III amžių Nemuno žemupio visuomenei parodoje „Baltų menas“, skirtoje Lietuvos tūkstantmečiui.¹²

Vietos meistrų kūrybiškumą liudija ir atidesnis žvilgsnis į tą nedidelę atsivežtinių radinių dalį.¹³ Iš 39 radinių dvylika yra Romos imperatorių monetų.¹⁴ Likusią dalį sudarė kaklo vėriniai, kuriems naudotas tik atvežtinis emalis ir stiklas, arba vėriniai, kurie buvo suverti vietoje iš atvežtinių emalio ir stiklo karolių juos pajvairinant žalvariniais pakabučiais, žalvariniais ornamentuotais žiedeliais, statinaitės pavidalo ornamentuotais žalvariniais ir gintaro karoliais. Tik iš emalio ir stiklo karolių padarytų yra mažuma – 9 vėriniai.¹⁵ Dvigubai daugiau – aštuoniolika – yra vietoje suvertų iš anksčiau minėtų elementų (1:2 il.).¹⁶ Tai nėra dirbtinis vietinės amatininkystės iškėlimas. Tiesiog tai dar kartą atskleidžia vietos amatininkų kūrybiškumą ir savų meninių

¹² Jovaiša E. *Žvilgsnis į „Aukso amžių“. Baltai pirmaisiais amžiais po Kristaus*. Vilnius, 1998. CD-ISBN 9986-9216-0-0; *Baltų menas*. Sudarytojas A. Butrimas. Vilnius, 2009, p. 66, 213, 394, 395, 456.

¹³ Atsivežti dirbiniai rasti kapuose 1, 6, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 36, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 50, 52, 55, 63, 64, 67, 75, 78, 80, 90, 96, 101, 104, 110, 112, 116, 127.

¹⁴ Dėkoju M. Michelbertui, kuris pakartotinai nustatė pinigų nominalus ir jų priklausomybę Romos imperatoriams. Kapas 19 – Faustina I Vyresnioji, sestercijus, pomirtinio kalimo (mirė 141 AD), kapas 40 – Markas Aurelijus, sestercijus, 161–180 AD, kapas 42 – Markas Aurelijus, sestercijus, 161–180 AD, kapas 55: 1 – Adrianas(?), sestercijus, 117–138 AD; 2 – Trajanas (?), sestercijus, 98–117 AD, kapas 64 – sestercijus, veikiausiai tarp 200–250 AD, kapas 67 – Markas Aurelijus, sestercijus, 161–180 AD, kapas 75: 1 – Komodas, sestercijus, 180–192 AD; 2 – Markas Aurelijus, sestercijus, 161–180 AD, kapas 101 – Trajanas Decijus, sestercijus, 249–251 AD, kapas 104 – asas arba dupondijus, nenustatyta, kapas 127 – Gordianas III, sestercijus, 238–244 AD.

¹⁵ Vėriniai iš emalio ir stiklo rasti kapuose 6(2), 10, 13, 16, 17, 18, 44, 46, 110.

¹⁶ Vėriniai, sudaryti iš emalio ir stiklo, žalvarinių žiedelių, įvily, pakabučių, karolių ir gintaro karolių, rasti kapuose 1, 6(2), 14, 36, 39, 41 (2 vnt.), 50 (2 vnt.), 52, 54, 63, 78, 80, 90, 96, 112, 116.

tradicijų paisymą (1:3 il.). Tokia padėtis su papuošalais. Pagrindiniai, gyvybiškai svarbūs kasdienio gyvenimo reikmenys – darbo įrankiai, namų apyvokos reikmenys ir ginklai yra neabejotinai vietinės kilmės.

Aisčių pasaulis, suvokiant jį plačiąja prasme kaip vakarų baltų kultūros erdvę, niekada nebuvo uždaras. Kalbamuoju laikotarpiu, nuo I iki V amžiaus, jie gyveno glaudžiausioje kaimynystėje su Pavyslio vandalais (lugijais) ir burgundais, nuo III a. antrosios pusės – gal ir su langobardais (Dembčino grupė), su Skandinavijos germanais ir finais šiaurėje. Baltų prekybiniai interesai plito įvairiausiomis kryptimis. Tie interesai nekito ir nuolatinių romėnų ir germanų karų epochoje, kai prekybiniai keliai buvo nuolat koreguojami atsižvelgiant į tai, kur įsiliepsnodavo aštriausi konfliktai. Akivaizdžiausias pavyzdys gali būti vadinamieji markomanų karai 166–180 metais. Kai Gintaro keliui iškilo pavojus, jį tiesiog pasuko ryčiau, ir prekyba tęsėsi. Vakarų baltų erdvė buvo nuolat maitinama gausybės vakarietiško importo, o tai liudija apie kultūros orientaciją, europietišką ir atvirą naujovėms aisčių gyvenimo būdą. Nuolatinis bendravimas teikė abipusės naudos, ir tam tikra įtaka buvo neišvengiama. Tik kyla klausimas, kokių matu tos įtakos matuojamos ir kaip jos pasireiškia visuomenės gyvenime. Tad ką gi lietuvių kalboje reiškia žodis „įtaka“? „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ rašoma, kad tai – „autoriteto, kokios jėgos poveikis, reikšmė“. Taip suprantama įtaka reikštų, kad ji gali pastebimai keisti bendruomenės gyvenimą. Tad kurgi slypi tas „autoritetas, jėgos poveikis ar reikšmė“, plaukiantis iš nustatytos romėnų įtakos? Deja, keliasdešimt, šimtas ar du šimtai „nusižiūrėtų“ arba „pasiskolintų“ dirbinių formų vargu ar gali tapti gyvensenai įtaką darančiu veiksmu. Juolab aisčiams, kurie turėjo savarankišką juodąją metalurgiją ir apdirbamąją spalvotąją metalurgiją, įgudusius juvelyrus ir vidaus mainų tinklą, bent nuo III t-mečio pr. Kr. praktikuojamą

1:4 il.

Romos imperatorių monetos iš Dauglaukio kapinyno:

1. Faustina I Vyresnioji (kapas 19);
2. Markas Aurelijus (kapas 40);
3. Markas Aurelijus (kapas 42);
4. Adrianas (?) (kapas 55);
5. Trajanas (?) (kapas 55);
6. Nenustatyta (kapas 64);
7. Markas Aurelijus (kapas 67);
8. Komodas (kapas 75);
9. Markas Aurelijus (kapas 75);
10. Trajanas Decijus (kapas 101);
11. Nenustatyta (kapas 104);
12. Gordianas III (kapas 127).

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotraukos

Vėrinys iš raudono emalio ir žalvarinių karolių su kilpiniais pakabučiais.

Dauglaukis, 14 kapas, 150–220 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

žemdirbystę, o nuo seniausių laikų – gyvulininkystę, neolitą siekiančią antžeminę stulpinę ir polinę medinę architektūrą.

Bet reikia pakalbėti apie apčiuopiamą romėnų įtaką. Romėnų dėka aisčiai, kaip ir germanai, pažino pinigų (1:4 il.). „Ypač džiaugiasi vadai kaimyninių genčių dovanomis, kurias siunčia ne tik pavieniai asmenys, bet ir visas kraštas, tai – puikūs žirgai, žvilgantieji ginklai, falerai ir vėriniai ant kaklo; išmokėme juos priimti jau ir pinigų“, – rašė Tacitas apie germanus.¹⁷ Romos pinigų, kaip prekybinių sandorių dalyvio, prasmė nelengvai skinasi kelią į mūsų istorinę sąmonę. XIX a. antroje pusėje įsitvirtinęs požiūris į monetas, kaip į spalvotojo metalo žaliavą ir patogią jos gabenimo formą, randa sekėjų ir šiandien. Aleksejus Luchtanas, lydimo krosnelėje suradęs prilipusią II amžiaus Romos sestercijaus dalį, laiko tai aiškiausiu liudijimu, jog monetas tikrai naudotos kaip bronzos žaliava: „Radimo aplinkybės rodo, kad Romos monetas Lietuvoje, kaip ir kituose Rytų Pabaltijo kraštuose, pirmaisiais m. e. a. tikriausiai būdavo naudojamos kaip žalvario žaliava. <...> Todėl galima manyti, kad kai kurie Romos monetų lobiai gali būti laikomi žalvario žaliavos lobiais, priklausiusiais amatininkams liejinkams.“¹⁸

M. Michelbertas, prekybos santykių su Romos imperija istorijai paskyręs gaušybę darbų, neabejoja monetų tiesiogine – pinigine – paskirtimi.¹⁹ Senoji tradicija (pinigai = žaliava) blankiai atrodo ir kalbant apie aisčių laidojimo papročius. Romos monetų randama ir vyrų, ir moterų, ir vaikų kapuose. Kitaip tariant, jos nesusijusios su mirusiojo lytimi, amžiumi ir užsiėmimais. „Bronzos žaliava“ nesiderina ir su kita aisčių įkapių dėjimo tradicija – jie į kapus žaliavos apskritai nedėdavo. Nėra juk geležies lydinių, titnago žaliavos strėlėms ir kitokių ruošinių. Aisčių pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas nebuvo toks tiesmukiškas. Vargu ar jie jį suprato kaip veidrodinį šio pasaulio atspindį. Tarp šio prekinį-piniginių santykių neigimo ir įtakos paieškų yra kai kas bendra – nepasitikėjimas aisčių kūrybinėmis galiomis ir praktinių jų protu, ieškoma įtakos nusižiūrėtose formose, šnekama apie iš germanų išminktą metalurgiją, aisčius, „su nuostaba imančius atlyginimą už gintarą“. Tad suprantamas ir tas skepticizmas bei netikėjimas, kai reikia prabilti apie prekinį-piniginius santykius su romėnais.

Pinigai, galimas dalykas, atnešė ir kitokių naujovių. M. Michelbertas jas sieja su naujais aisčių laidosenos ritualais: „Antikiniame pasaulyje buvo paprotys dėti mirusiajam į burną monetų, kad turėtų kuo užsimokėti Charonui – mirusiųjų sielų keltininkui į aną pasaulį; paprotį perėmė kai kurios germanų gentys, kur pasitaiko

¹⁷ Tacitas P. K. Germanija. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1972, p. 13.

¹⁸ Luchtanas A. Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose. *Lietuvos archeologija*, 1981, t. 2, p. 13.

¹⁹ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 216–219, 229; Michelbertas M. *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*. Vilnius, 2001, p. 9–20.

BALTŲ PRIEŠISTORĖS EPOCHOS	DATAVIMAS	EUROPOS ISTORIJOS EPOCHOS
1. Senųjų autochtonų laikai	XI–III t-mečiai pr. Kr.	Europos apgyvendinimo ir sėšlių bendruomenių kūrimosi laikai
2. Indoeuropiečiai ir pirmieji baltai	III t-metis pr. Kr. – 1700 m. pr. Kr.	Egėjo civilizacijų laikai
3. Ankstyvieji baltai	1700/1600 m. pr. Kr. – 10 m. po Kr.	Vėlyvoji Egėjo civilizacija ir graikų antikos laikai
4. Baltų kultūrų plėtra ir didžioji aisčių migracija	I–V a. vidurys	Romėnų antikos laikai
5. Baltų karinės aristokratijos laikai	V a. II pusė – IX a.	Tautų (barbarų valstybių) kūrimosi ir slavų ekspansijos laikai
6. Baltų vadysčių laikai	IX–XI a.	Vikingų ir vengrų ekspansijos laikai
7. Lietuvos valstybės kūrimosi laikai	XI–XIII a.	Kryžiaus karų laikai

1:5 il.

Baltų priešistorės ir Europos istorijos periodizacijos lyginamoji lentelė

rasti monetų mirusiųjų dantyse. Matyt, į baltų genčių teritoriją šis paprotys atėjo kiek pakitęs. <...> Dalį monetų, rastų kapuose Lietuvoje, reikėtų traktuoti kaip užmokestį už įėjimą į aną pasaulį.²⁰ Vadinasi, bendraujant su romėnais, galėjo būti perimtos ir kai kurios pasaulėžiūros nuostatos. Beje, ši antikos įvaizdžiais pagrįsta interpretacija taip pat suponuoja „užmokestį“, ir ne bet kokį, o pinigais. Taigi, kokių nors ypatingų romėnų kultūros įtakų lyg ir nematyti. Tai, kad mūsų krašto žmonės puošėsi atvežtiniais emalio ir stiklo karoliais, gabenosi nematytų ir egzotiškų formų segių ar kitų papuošalų, puošnių indų, liudija ne įtaką, o aukštą aisčių kultūros lygį. Aisčių kultūroje, kaip ir romėnų civilizacijoje, įprastiniu reiškiniu buvo mados vėjai ir prabangos troškimas.

Sunkiau pamatuoti bendravimo įtaką visuomeninio gyvenimo ir visuomeninės patirties srityje. Nuolatinis bendravimas su antikos ir jį supančio pasaulio žmonėmis galėjo suteikti baltams žinių apie svetimas tautas, jų kalbą ir papročius, supažindinti baltus su pažangiausios civilizacijos pasiekimais – raštu ir rašytine teise, karybos naujovėmis, mūrine statyba ir miestais, keliais ir akvedukais, pažangiomis technologijomis ir vergų prekyba, su romėniška prabanga ir prekiniais-piniginiais santykiais. Nėra jokio pagrindo manyti, kad aisčių visuomenei nebuvo pažįstamas romėnų gyvenimas. Tačiau perimti jo naujovių baltai, kaip ir germanai, neskubėjo ir kažkodėl atkakliai nelaiškė romėnų gyvenimo sektina dorybe, manydami, kad jų gyvenimas teisingesnis. Romėnai neišmokė aisčių gavybinės ir gamybinės juodosios metalurgijos, spalvotųjų metalų lydymo ir kalimo paslapčių, romėnai neišmokė aisčių apdirbti žemės, auginti gyvulių ar medžioti, romėnai neišmokė aisčių gamintis ginklų ar statyti namų. Viso to aisčiai išmoko skirtingose epochose tokiais pat būdais, kaip ir dabar smalsus

²⁰ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 229.

žmogaus protas tęsia techninę ir visuomeninę pažangą, t. y. patiems tyrinėjant pasaulį ir keičiantis patirtimi, kai ir vieniems, ir kitiems tos pažangos reikia, kai ją moka perimti ir pritaikyti, nes „paleolito žmogui kosminio laivo nereikia“.

Apie ką byloja keliama klausimai? Pirmiausia, apie rimtą poreikį plėtoti etninės istorijos tyrimus, kuriai visos pasaulio tautos skiria išimtinį dėmesį. Ir rašant tą seniausiąją istoriją derėtų remtis ne svetima buvusia ar įsivaizduojama įtaka, tačiau pirmiausia reikėtų įvertinti savojo etnoso kultūrą ir jo raidos etapus kitų tautų istorijos kontekste. Matyt, yra atėjęs laikas, kad rašančioji archeologų bendruomenės dalis imtųsi svarstyti seniausios Lietuvos istorijos suskirstymo klausimus, kurie atvestų prie visiems priimtinos, istorijos vyksmo pagrindu sukurtos laikotarpių apibūdinimo sistemos. Toks mėginimas yra paskelbtas straipsnyje „Baltiškiosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose“.²¹ Jame aptartas Istorijos instituto leidžiamos „Lietuvos istorijos“ antrame tome pasiūlytas geležies amžiaus skirstymas²², ir siūlomas kitoks skirstymas, kurio pagrindas yra baltų kultūros savitumas ir savarankiškumas bei iš jo plaukiantis baltų visuomenės raidos būvio nusakymas, kuris natūraliai susietų praeities epochas su istorinių laikų Lietuvos istorija. Praėję treji metai pateikė naujų interpretacijų ir naujų baltų kulties supratimų. Svarbios iš jų yra paskelbtos A. Girininko knygoje „Baltų kultūros ištakos II“.²³ Tad čia skelbiama seniausios Lietuvos istorijos ir pasaulio istorijos epochų lyginamoji lentelė kiek skiriasi nuo ankstesnės, tačiau pagrindinė nuostata išlieka ta pati.

Grįžtant prie baltų ir jų vaidmens Lietuvos istorijoje tyrinėjimų, yra akivaizdu, kad aktualėja etninės istorijos klausimai. Etninės istorijos studijos atskleidžia mūsų kultūrinę savastį, todėl yra itin svarbios. Kaip atskiras žmogus atpažįstamas iš jo mąstymo ypatumų, išsiugdytos kultūros lygio, bendravimo tradicijų paisymo ir taikymo, taip ir žmonių, kuriuos sieja bendra kalba ir papročiai, istorija yra unikali ir nepakartojama. To unikalumo neturėtų užgožti įvairiausios įtakos akcentavimas ir pervertinimas, nes ta įtaka yra dėsninga skirtingų kultūrų bendravimo pasekmė ir būtinumas. Gimtosios istorijos etniniai tyrimai pirmiausia turėtų siekti, kad būtų aiškus, iš kitų mus supusių etnosų atskiriantis, materialinės ir dvasinės kultūros vaizdas.

²¹ Jovaiša E. Baltiškiosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose. *Istorija*, 2008, t. 72, p. 3–9.

²² *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007.

²³ Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*, 2 d. Klaipėda, 2011.

Krūtinės juosta. Smeigtukai apskrita
kiaurarašte galvute su kiauraraščiais
pakabučiais ir grandinėlėmis (žalvaris).
Dauglaukis, 36 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XIII AISČIAI SENAJAME GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS ISTORIJOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS BALTŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA | 159

IV BALTAI IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO, KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALTŲ IR AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

POLIETNIŠKUMAS BALTŲ PASAULYJE

Jau kuris laikas „geru archeologijos stiliumi“ greta „įtakų“ tapo polietniškumo paieškos. To „stiliaus“ pasekmė yra ir archeologijos, kaip etninės istorijos tyrinėtojos, neigimas. Sakoma, jog archeologija turi rūpintis tik materialinės ir dvasinės kultūros savaimingumo tyrimais nekeliant uždavinio nustatyti, kokiai etninei bendrijai šis paveldas priklausė. Logiškas tokio požiūrio žingsnis yra polietniškumo paieškos, kai remiantis sureikšmintą svetima įtaka sudaromas išpūdis, kad etninių tyrimų poreikio nėra ar kad tokie tyrimai yra beprasmiški. Tokie „stiliai“ ėmė reikštis ir mūsų archeologijoje. Pažiūrėjus, iš kur jie atėjo, nesunkiai pastebima Vokietijos archeologijos įtaka. Skaudžiausiai nukentėję dėl to, kad etniškumą iškėlė į rasinės neapykantos lygį, vokiečių archeologai kurį laiką po karo atsisakė etninės istorijos tyrimų ir nukrypo į kitą kraštutinumą – ėmė vengti šnekėti apie etninę istoriją. Būdingą tokios vokiečių mokyklos požiūrį iliustruoja Helga van den Bom sakydama, kad etninės problemos negali būti siejamos su archeologija, kuri, jos manymu, turėtų aiškintis gamybos, verslų, menų ir kitokių priešistorės gyvenimo sričių technologijas.¹ Tačiau mokslas nesivadovauja kraštutinumais, ir atimti archeologijos tikslą – rekonstruoti seniausiąją, mūsų atveju ikirašytinę krašto etninę istoriją – sunkiai įsivaizduojamas ir su mokslu nesietinas uždavinys.

¹ Van den Boom H. Do kwestii etniczności kultury pomorskiej. Aktualne problemy kultury pomorskiej. Gdańsk, 2005, s. 20, 23.

Segė, trikampė kojele su pasagos pavidalo pakabučiu (žalvaris). Dauglaukis, 51 kapas, 150–220 m. Vytauto Didžiojo karo muziejus. A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Įtakos ieškojimo palydovu tapo polietninių kultūrų įtvirtinimas baltų archeologijoje. Atsivežtinių ar nusižiūrėtų daiktų pavidalu išreikštos įtakos palengva verčiamos daigietniškumo baltų žemėse įrodymais. Archeologinės kultūros ir etnoso supratimą bei kaip jo tąsą polietninių kultūrų supratimą yra apibrėžęs A. Luchtanas: „Archeologinės kultūros elementai – keramika, laidojimo, namų statybos tradicijos, papuošalai – leidžia išskirti savitus, tik tai genčiai būdingus požymius. Tiriant archeologinę kultūrą ir gretinant ją su etnosu svarbu nustatyti kultūros požymių kompleksą, o ne vieną ar du požymius, nors ir labai ryškius. Ištyrus daugybę archeologinių kultūrų paaiškėjo, kad nėra universalių etninės bendrijos požymių, nes gentys dažnai maišydavosi. Genčių maišymuisi įtakos turėjo jų kovos ir kultūriniai ryšiai, kūrimasis naujuose plotuose ir kitos priežastys.“²

Šiame apibrėžime kultūra tapatinama su gentimi. Bet tai nėra vienas ir tas pats. Archeologinės kultūros atveju apibrėžiamos materialios ir, jei įmanoma, dvasinės tų žmonių kultūros bendrybės ir ypatybės. Jeigu jų randama nuolat pasikartojančių apibrėžtoje epochoje ir tam tikroje teritorijoje tyrinėjant laidojimo paminklų sąrangą, gyvenvietes ar kitus paminklus, tai sakoma, kad tyrinėjamas kurios nors iš tų bendrybių vardu įvardytos archeologinės kultūros žmonių paveldas. Apie etnosą kalbama tik tiek, kad būtų nusakyta bendroji tapatybė – tarkime, baltai arba aisčiai. O gentis archeologijos ir istorijos požiūriu traktuojama kitaip. Gentis jau yra bendrosios tapatybės – pavyzdžiui, baltų – etninis vienetas, kurio vardas ir lokalizacija paprastai sužinoma iš rašytinių šaltinių. Pavyzdžiui, V a. pr. Kr. Herodotas yra paminėjęs budinus ir neurus. Dabartiniai tyrinėtojai mėgina juos skirti baltams. Arba, tarkim, Nemuno žemupio kultūros žmonės I–IV amžiuose gyveno vėliau rašytiniuose šaltiniuose lokalizuojamose skalvių žemėse. Jei nustatomas materialaus ir / ar dvasinio gyvenimo elementų perimamumas, jei tas perimamumas patikimai koreliuojamas su vėliau šiose žemėse gyvenusių skalvių gyvenimu ir teritorija, daroma prielaida, kad Nemuno žemupio kultūros žmonės galėjo būti skalvių protėviai. Bet jokių būdų negalima archeologinės Nemuno žemupio kultūros tapatinti su gentimi, o kultūroje neieškoma genčiai būdingų požymių. Apie ankstyvuosius baltų etninius vienetus – gentis – ne daug galima pasakyti: Herodoto paminėti budinai ir neurai taip ir liktų be savo istorijos, jei jie nebūtų tapatinami su archeologinėmis Juchnovo (budinai) ir Milogrado (neurai) kultūromis. II amžiuje Ptolemėjas paminėjo galindus ir sūdinus, I amžiaus pabaigoje Tacitas aprašė aisčius, bet šis istorinis vardas yra bendrinis.³ Jis vartojamas vakarinių baltų daliai atpažinti, bet ne konkrečiam aisčių etniniam dariniui, kaip, tarkim, kuršiai, apibrėžti.

² Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G. *Tautos kilmė*. Vilnius, 2006, p. 14.

³ Jovaiša E., Malonaitis A. Baltai ir antika. *Istorija*, 2001, t. 49–50, p. 46–55.

Gentis istoriniuose šaltiniuose vardą gauna paprastai dviem būdais – arba amžininkas gentį vadina taip, kaip save vadina autochtonai, arba suteikia pašalietis amžininkas, atsižvelgdamas į kokį nors būdingą tos šalies ar jos žmonių bruožą. Etninės bendrybės – mūsų atveju – baltų – vardas yra kalbininkų sutartas terminas, kuris indoeuropiečių kalbų šeimoje įvardija tam tikromis kalbinėmis bendrybėmis tapačių žmonių grupę, visuomenę, kurios kažkada gyventa teritorija lokalizuojama pagal kalbai priskiriamus vietovardžius. Žvelgiant istoriškai, baltai, kaip ir kiti bendrieji etnosai – germanai, slavai, iranėnai, finougrai ir kt., išgyveno etninę raidą, kurios pirmojoje atpažinimo pakopoje buvo bendruoju etnoso vardu pavadinta ir pagal tam tikrus požymius įvardyta archeologinė kultūra. Paprastai kultūra subrandindavo naują pakopą – gentį, pasižyminčią nauju tapatumu ir savęs išskyrimo lygiu.

Kitas minėtos citatos teiginys „<...> nėra universalių etninės bendrijos požymių <...>“ paskatino peržiūrėti didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“, Lietuvos Respublikos terminų banką siekiant surasti, kokiais požymiais apibrėžiamas etnosas. Šiuose šaltiniuose etnosas neaiškinamas, tačiau universalūs etninės bendrijos atpažinimo požymiai yra. Gintautas Akelaitis ir Grasilda Blažienė juos taip rikiuoja: „Etnosas – tai žmonių populiacija, kurios narius sieja gebėjimas suvokti, kas yra sava ir kas yra svetima, taip pat teritorija, bendras kilmės supratimas, kalba, istorija, kultūra, gyvenamosios solidarumo jausmas.“⁴ Taigi bendrieji požymiai išvardyti, o etnoso savastį sudarančių požymių turinys yra kaip tik unikalus – unikali kalba, unikali teritorija su jos unikaliomis savybėmis, unikalus menas, papročiai, pasaulėžiūra ir gyvenama.

Tikslinant polietninių kultūrų supratimą, teigiama, kad: „Archeologinė kultūra dažniausiai susiklosto iš dviejų ar net kelių artimų ankstesnių kultūrų. Gali būti ir taip, kad iš vienos kultūros išsirutulioja kelios etninės grupės. Archeologai aptinka ir tokių kultūrų, kurios turi elementų, būdingų dviem ar kelioms negiminiškoms pirminėms kultūroms. Tokios kultūros vadinamos polietninėmis. Polietninė kultūra pasižymi tuo, kad per visą jos gyvavimo laikotarpį dera elementai, būdingi skirtingoms kultūroms: pilkapiai ir plokštiniai kapinynai, vienuose kapuose mirusieji palaidoti sudeginti, kituose nedeginti, matyti keramikos įvairovė, skirtingos namų statybos tradicijos.“⁵ Kas čia laikoma polietniškumu, nėra pasakyta. Ar tai skirtingų bendrųjų etnosų – baltų, germanų, slavų, finougrų – sugyvenimas vienoje kultūroje, ar tai vieno bendrojo etnoso – baltų – kultūros viduje išaugantys ir sugyvenantys skirtingi, tačiau tai pačiai pagrindinei etninei šakai priklausantys etniniai vienetai? Antrąją prasme yra daug pavyzdžių: I–V amžių Pilkapių kultūra subrandino kelias baltų etnines grupes – žemaičius, žiemgalius, sėlius ir latgalius. Viename etnose taip pat

⁴ Dėkoju gerbiamiems kolegoms už galimybę publikuoti šią etnoso sampratą.

⁵ Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G. *Tautos kilmė*. Vilnius, 2006, p. 15.

2:1 il. I–V amžių Piltapių kultūroje susiformavusių genčių – žemaičių, žiemgalių, sėlių ir latgalių ribos X–XII amžiuose:

- I–V a. Piltapių kultūros ribos;
 - Latgaliai;
 - Sēļi;
 - Žiemgaliai;
 - Žemaičiai.
 - Kitos vakarų baltų gentys po IX amžiaus:
 - Kuršiai;
 - Skalviai;
 - Lamatiečiai;
 - Nadruviai;
 - Jotvingiai-sūduviai;
 - Prūsai (iki IX a. vidurio buvę aisčiai);
 - Aukštaičiai (Centrinės Lietuvos kultūra);
 - Lietuviai (rytų baltai). Lietuvių riba pagal L. Kurilą.
- Sudarė I. Vaškevičiūtė ir E. Jovaiša

yra pasireiškiančių skirtingų laidojimo papročių. Pavyzdžiui, I–V amžiais datuojamos Užnemunės kultūros šiauriniame variante dominuoja pilkapiai, o pietiniame – plokštiniai kapai. Tai gali būti skirtingų etninių grupių pasireiškimai, tačiau vėlgi niekas neabejoja jų baltiškąja prigimtimi. Tokia polietniškumo samprata yra natūralus etnoso vystymosi padarinys, ir vargu ar tai polietniškumas. Veikiausiai A. Luchtanas kalba apie polietniškumą pirmąją prasme – kaip baltų, germanų ar slavų, finougrų ar kitų etnosų sugyvenimą. Tokį polietniškumą privalu nagrinėti bent dviem aspektais: 1) polietniškumo galimybė prigimtinėse baltų žemėse; 2) polietniškumas baltų pasaulio periferijoje.

Prigimtinėse baltų žemėse dėl istorijos tėkmės suformuotų sąlygų kitų etnosų sugyvenimo šalia baltų, turint omenyje, kad iki V a. pabaigos Europos etnosų horizonte slavų nematyti, galimybė yra labai ribota. Polietniškumo paieškos I t-mečio pirmojoje pusėje atsiremia, visų pirma, į germanišką elementą. Germanų vaidmens išskėlimas Sembos aisčių visuomenėje turi galias tradicijas. Nuo pat vokiečių kilmės mokslininkų atliekamų sistemingų tyrinėjimų pradžios Rytų Prūsijoje XIX amžiuje ir ypač XX a. pirmojoje pusėje iš ypač turtingos baltiškos medžiagos nuolat būdavo ištraukiami prekybos arba žygių metų gauti ar parsivežti artefaktai ir taip iškeliamas politiniams tikslams reikalingas germaniškas pradas. Tikrasis aisčių paveldas, sudarantis didžiąją radinių dalį, buvo tiesiog mažai rodomas, mažai nagrinėjamas arba ignoruojamas. „Germaniškų pradų“ tema yra nagrinėta mano straipsnyje „Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.)“.⁶ Čia tiktų priminti Vladimiro Kulakovo (В. И. Кулаков) polietninės prūsų visuomenės įrodinėjimų logiką.⁷ Polietniškumo jis ieško net ir baltų žemių gilumoje gyvavusiose V–VI amžių Plinkaigalio (Kėdainių r.) ir Taurapilio (Utenos r.) bendruomenėse. Aprašydamas 150–220 metų kapą iš Vykavos (Wiekau) kapinyno, jis išvardija kape rastus dirbinius: romėnų provincijos apskritinė segė, puošta raudonu ir mėlynu emaliu, dvi bronzinės sidabru dengtos segės, pentinų pora, trumpas dviašmenis kalavijas su medinių makščių liekanomis, įmovinis kirvis su medinio koto liekanomis, šešios ietys, peilis, galūstuvus, skydas, skustuvus, geležinė diržo sagtis, kamanos. Pripažįsta, kad žirgo aprangos reikmenys yra vietos meistrų darbo, o štai ginkluotės kompleksas – visai kas kita. Ir kas gi tapo tuo „kompleksu“? Tik kalavijas ir kirvis. Autorius mano, kad kažkada romėnų raiteliui priklausęs kalavijas barbarų aplinkoje buvo perdirbtas pagal germanišką, pėsčiajam kariui skirtą, kalavijo standartą. Kodėl jis negalėjo būti perdirbtas pagal baltų pėsčiojo kario standartą? Ar jau Semba yra germanų pasauliui priskiriama erdvė? „Rinkinys ir jo sudėtis neleidžia kategoriškai pripažinti čia palaidoto kario vakarų

⁶ Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16.

⁷ Кулаков В. И. „Княжеские“ захоронения в Балтии фаз В1–С1. *Краткие сообщения института археологии*. 2005, вып. 218, с. 48–64.

Segė, laiptelinė (žalvaris).
Dauglaukis, 15 kapas,
150–220 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

balčių kilmės“, – teigia V. Kulakovas. O argi leidžia „pripažinti“ germanišką? Šitą ginčą gali išspręsti tai, kas yra nutylėta, – kitų kapo radinių kilmė. Skydas, iečių antgaliai, pentinai, peiliai, galūstuvai puikiai pažįstami šiauriau išsidriekusio baltų arealo to paties laikotarpio kapuose.⁸ Pažįstama ir kirvio forma. Ji Arvydo Malonaičio klasifikacijoje vadinama „lanko pavidalo kirviu“, kurio devyni egzemplioriai yra rasti kuršių, žiemgalių ir žemaičių areale.⁹ Emaliu puoštos ir bronzinės segės – taip pat žinomos kitame baltų areale. M. Michelbertas teigia, kad A96 tipo segės yra Vielbarko kultūros palikimas¹⁰, tačiau tai rodo tik viena – puikiai išplėtotus prekybinius ryšius ir išaugusios baltų gentinės aristokratijos, kaip, beje, ir germaniškos, norą puoštis išskirtiniais, paprastiems gentainiams neprieinamais papuošalais. Tad kas gi liko iš rinkinio? Vienintelis perdirbtas romėniškas kalavijas, kuris toli gražu negali tapti kapo etniškumo įrodymu. Tačiau tai nesutrukdė padaryti abejotinas ir nepagrįstas išvadas apie Sembos gyventojus: „Todėl nereikia ieškoti tipiškų germaniškų arba baltiškų bruožų mus dominančio regiono visuomenių paleosociologijoje. Čia, ties rytine Barbaricum siena, romėniškuoju laiku gyvavo greičiausiai polietninė visuomenė, kurioje svarbiausią vaidmenį, sprendžiant pagal kataloge pristatytus kompleksus, vaidino germaniškas elementas.“¹¹ Štai taip sukurta germaniško elemento nulemta polietninė aisčių bendruomenė. Tai labai keistai atrodo, kai prisimeni Juozo Jurginio aprašytą XVI a. istorikų bandymą sutaikyti romėniškąją ir gotiškąją lietuvių kilmės teorijas: „M. Strijkovskis nesistengė derinti prieštaringų žinių, suvesti į vieną teiginį, kad pasakojimas būtų visai įtikimas. Tai ketino padaryti A. Gvagninis. Jis glaustai atpasakojo E. Stelos samprotavimus ir padarė išvadą, kad Lietuvos paprasti žmonės, liaudis, kilę iš gotų, o kilmingieji – iš romėnų, italų.“¹² Istorija iš tiesų kartojasi ir retsykais senąsias sampratas perduoda naujiems laikams.

Įdomu stebėti, kaip polietninė konstrukcija pasireiškia rusų istorikų darbuose, rašant seniausiąją Sembos aisčių istoriją. Rusijos valstybinis Imanuelio Kanto universitetas išleido vadovėlį mokiniams „Vakarų Rusijos istorija“.¹³ Vadovėlyje propaguojami „atradimai“ detaliau aprašyti straipsnyje „Vakarų Rusijos istorijai atsiradus“.¹⁴ Čia pateiksiu tik kelis teiginius. „Gotai, išeidami į pietinius Europos regionus, su savimi išsivedė ir dalį tautų iš pietinio ir pietrytinio Pabaltijo. Su gotais išėjo ir aisčiai (estii).

8 Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 173–179.

9 Malonaitis A. Įmoviniai kirviai Lietuvoje: klasifikacija. *Istorija*, 2003, t. 58, p. 11, 3 il.

10 Михельбертас М. Находки перекладчатых фибул типа А96 в Литве. *Восточная Европа в средневековье*. Москва, 2004, с. 109–116.

11 Кулаков В. И. „Княжеские“ захоронения в Балтии фаз В1–С1. *Краткие сообщения института археологии*. 2005, вып. 218, с. 62.

12 *Lietuvių etnogenėzė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius, 1987, p. 10, 11.

13 Кретинин Г. В. *История Западной России. Калининградская область*. Учебное пособие для школьников. 6–7 классы. Под ред. А. П. Клемешева. Москва, 2007.

14 Jovaiša E., Vaškevičiūtė I. Vakarų Rusijos istorijai atsiradus. *Istorija*, 2008, t. 69, p. 3–7.

Dalis iš jų vėliau sugrįžo, tačiau ankstesnė kultūra sumenko. Kartu su slavais prie Baltijos jūros ateina ir kitos gentys. Gentys, kultūros ir geografiniai terminai buvo pervardinti. Taip mūsų krašto teritorijoje atsirado prūsai“, – rašo šios vadovėlio dalies autorius Grigorijus Kretininas (Г. В. Крeтинин).¹⁵ Taigi, V. Kulakovo „nustatytas“ reikšmingas germaniškas pradasis išsivedė aiščius. Kažkaip dabar jau slavai su aisčių likučiais grįžo namo. Kažkas gentis, kultūras ir geografinius terminus pervardijo – ir pasidarė prūsai. Dar truputį – ir polietniškumas bus neberekalingas. Ateis laikas, ir gali atsirasti formulė slavų giliausioms šaknims Semboje įrodyti: „prūsai yra rusai.“ Dirbtinai sukurtas polietniškumas tapo vadovėlio pagrindine mintimi, aiškinančia etninės istorijos klausimus. Nesvarbu, kokios tautybės tyrinėtojas skaitys, tačiau perskaityta „naujoji“ prūsų istorijos pradžia gali sukursti perspektyva, kad kas nors ir su jo tautos istorija kažką panašaus gali daryti. Daug yra svarstytinų etninės istorijos klausimų, bet tegul jie lieka moralios istorijos ir korektiškų tyrimų prerogatyva.

Reikia pasvarstyti ir apie polietniškumą baltų pasaulio periferijoje. V. Kulakovui Semba tapo „rytine Barbaricum siena“. Bet ji nėra jokia siena. Tai vakarų baltų kultūros lopšys, o tikroji driekiasi kažkur toli rytuose. Gal net Herodoto aprašyti budinai ar neurai buvo ta siena? Bet pasidairius po baltų „Barbaricum“ šiaurinę sieną – Latgalą, X–XIII amžiuose matyti čia sugyvenę skirtingi laidojimo papročiai – plokštiniai kapai ir pilkapiai, nedeginti ir deginti kapai. Tai turėtų tapti puikia A. Luchtano polietniškumo požymių iliustracija. Arnis Radinis (A. Радинш) paskelbė X–XIII amžių Latgalos laidojimo paminklų apžvalgą.¹⁶ Faktai yra tokie: X–XIII amžiuose latgalių apgyvendintoje teritorijoje mirusieji laidojami ir plokštiniuose kapinynuose, ir pilkapuose. Plokštinių kapynų yra apie 200. Jie išplitę vakarų kryptimi iki Aizkrauklės, šiaurėje iki Alūksnės, rytuose iki Zilupės, o pietuose iki Dauguvos. Į plokštinių kapynų arealą rytinėje Latgaloje įsiskverbia apie 50 pilkapynų su 4000 sampilų. Plokštiniuose kapinynuose rasta ir griautinių, ir degintinių, ir simbolinių kapų. Manoma, kad pastarieji su vyrams skirtomis įkapėmis buvo įrengti negrįžusiems kariams, prekyviams ar kitokiems svetur mirusiems gentainiams. Griautinis laidojimo būdas šiuose kapinynuose yra absoliučiai vyraujantis: Nukšų kapinyne tokių kapų yra 95 %, Jaunakenių – 97 %, Kivtų – 85 %, Kristapinių – 96 %, Giūgerių – 92 %. Niekas neabejoja dėl šių kapų latgališkos prigimties, nors greta jų rasta ir degintinių kapų. Jie sudaro nedidelę dalį: Nukšų kapinyne jų rasta 2,3 %, Jaunakenių – 3,4 %. Tai nesudaro atskiros grupės, daugiausia priklauso moterims ir yra pasklidę tarp kitų kapų. Įstabiausia, jog degintiniai kapai atkartoja griautinių latgalių kapų įrengimo tradicijas. Tokių kapų dugnas išklotas žievėmis, lentomis, o sudeginti kaulai krūvelėmis

¹⁵ Крeтинин Г. В. *История Западной России. Калининградская область. Учебное пособие для школьников. 6–7 классы.* Под ред. А. П. Клемешева. Москва, 2007, с. 12.

¹⁶ Радинш А. Latgaliai. *Baltų archeologija*, 1995, nr. 3(6), p. 2–12; Радинш А. Погребальный обряд и инвентарь латгалских захоронений 10–13 веков. *Archaeologia Lituana*, 2001, t. 2, p. 65–118.

2:2 il.
 Vikingo kapo įkapės iš Dauglaukio
 77 degintinio vyro kapo.
 X a. pab. – XI a. pr.
 Vytauto Didžiojo karo muziejus
 A. Užgalio nuotrauka

paskleisti duobės galuose – tarsi galvos ir kojų srityje. Duobės pasaulio šalių atžvilgiu orientuotos taip, kaip ir griautiniams kapams įprasta. Latgalių areale degintiniai kapai pasirodo nuo VIII amžiaus. Visai įtikima, kad jie galėjo priklausyti atitekėjusioms lietuvių moterims, o dar ir sėlių moterims. Lietuvių pilkapių kultūros areale degintinis paprotys gyvavo nuo VI amžiaus iki XIV a. pabaigos. Taigi, kiekybinis kapų pasiskirstymas neleidžia abejoti vyraujančiu latgalių pradū, o negausūs degintiniai kapai greičiau liudija kaimyninių baltų laidojimo tradicijas.

X–XI amžiais latgalių areale atsiranda pilkapynų su nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų sampilų. Kapai įvairūs: griautiniai ir degintiniai bei simboliniai. Griautiniai kapai, kaip ir plokštiniuose kapinyuose, iškloti lentomis, žievėmis, o po moterų galvomis paklota paparčių. Šitokie papročiai susiformavo ankstesniu laikotarpiu, ir jų buvo laikomasi. Dėl šių pilkapių, kaip nurodo A. Radinis, yra kelios nuomonės. Francis Baluodis (F. Balodis) įžiūri rytų kaimynų įtaką, Vladislavas Urtanas (V. Urtāns) mato krivičius arba rytų baltus, Valentinas Sedovas (B. B. СеДов) mano, kad pilkapiai

yra slavų poveikio rezultatas. Čia, jo nuomone, palaidoti ir latgaliai, ir krivičiai, o vėliau – jų metisai. Straipsnio autorius A. Radinis teigia, kad pilkapių idėją atsinešė rytiniai baltai, kuriuos slavai po VI amžiaus stūmė į vakarus. Tai visiškai įtikima. Juolab kad ir lietuviai – lietuvių pilkapių¹⁷ kultūros žmonės (pastaruoju metu Lietuvių pilkapių kultūros vardą vietoje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros siūlo vartoti Albinas Kuncevičius) – atėjo į Rytų Baltijos regioną iš rytų baltų arealo to paties slavų spaudimo veikiami.¹⁸ Tad polietniškumas net ir baltų arealo pakraštyje nėra taip tiesmukiškai traktuotinas. Skirtingų etnosų sugyvenimą paribyje visada lydi vienokios ar kitokios įtakos vienai ir kitai pusei. Tačiau toks polietniškumas, kurį stebime XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios Europos valstybių visuomeniniame gyvenime, toli gražu nėra perkeltinas į priešistorės žmonių santykius ir nėra toks pat, kaip tais etnosų gimimo laikais.

Polietniškumo atstovai nuolat užmiršta aplinką, kurioje vyko tas „polietniškumo spektaklis“. Šis veiksmas vyko baltų kalbinėje aplinkoje, kurią yra apibrėžę kalbininkai – ar tas veiksmas vyktų Lietuvos pajūryje, ar Vyslos žiotyse, ar Semboje, ar latgalių šiaurėje, ar Kernavėje. Kalbininkai dažnai pabrėžia baltų kalbos struktūros archajiškumą, kuris, jų manymu, galimas tik tada, kai ta kalbinė grupė pasižymi sėsliu gyvenimo būdu. Nėra jokio pamato neigti, kad baltų kalbinėje aplinkoje nebuvo kitai kalbinei grupei atstovaujančių žmonių. Klasikinis pavyzdys čia gali būti vikingų kolonijos Truse, Viskiautuose, gal ir Palangoje ar Žardėje. Vikingai čia prekiaavo, vertėsi amatu ir kitaip gyveno, čia laidojosi, tačiau tai visiškai nepakeitė Vyslos ar Sembos aisčių ir kuršių prigimtinių dalykų – kalbos ir gyvenimo būdo, ir dabartiniams tyrinėtojams netrukdo vadinamajame polietniškume išskirti baltų genčių broožų. Istorinių laikų miestų ir miestelių polietniškumas taip pat susilaukia skirtingų interpretacijų. Tokiu pavyzdžiu gali būti Gintauto Zabelos Kernavės „krivičių“ kapinyno idėja lietuvių aplinkoje.¹⁹ Kernavės tyrinėtojai A. Luchtanas ir Gintautas Vėlius sako, kad: „Kernavės kapinyno radiniai tipologiškai neturi nieko bendra su krivičių dirbiniais. Apskritai sieti Kernavės kapinyną su kažkokia nedidele čia gyvenusia svetimšalių bendruomenės dalimi yra nelogiška. Pats paminklo dydis ir kapų skaičius jame rodo, kad čia palaidoti Kernavės miesto gyventojai plačiąja prasme. Teiginys, kad kapinynas yra slaviškas, tokiu atveju prilygsta teiginiui, kad ir pats miestas yra slavų.“²⁰ Apskritai reikia pastebėti, jog mūsų ankstyvųjų viduramžių antrosios pusės ir vėlyvųjų viduramžių etninę situaciją apibendrinančiuose darbuose vėlgi pervertinamas prekybinis ir netgi migracinis pradai. Kad ankstyvuose prekybiniuose centruose gyveno svetimtaučiai

¹⁷ Kuncevičius A. Lietuva 1009 metais archeologų ir istorikų darbuose. *Florilegium Lithuanum*. Vilnius, 2010, p. 150; Kuncevičius A., Laužikas R., Šmigelskas R., Augustinavičius R. Dubingių istorinė žemė – Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ar lietuvių pilkapių teritorija? *Lituanistica*, 2012, t. 58, p. 12–35.

¹⁸ Vaškevičiūtė I. Baltai slavų apsuptyje. *Istorija*, 2007, t. 65, p. 9.

¹⁹ Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 351–379.

²⁰ Luchtanas A., Vėlius G. Valstybės gimimas ir mirusiųjų deginimo paprotys. *Archaeologia Lituana*, 2002, t. 3, p. 160–161.

amatininkai (pavyzdžiui, Truse), niekam nekyla abejonių, kad geopolitiniu požiūriu itin palankią mūsų geografinę erdvę vagojo prekybinių, karinių ir kitokių vilkstinių keliai, taip pat nėra jokių abejonių. Tokiu pavyzdžiu gali būti ir tas pat Dauglaukis. I–III amžių kapinyne rastas X a. pabaiga – XI a. pradžia datuojamas 77 degintinis kapas, kurio kalavijas skiriamas vikingų tipui.²¹ Tačiau nėra jokio reikalo paskelbti Dauglaukio bendruomenę buvus polietninę, kaip nėra pagrindo sakyti, kad svetimšaliai amatininkai ir prekeiviai keičia tos vietovės, centro ar srities etninę situaciją ar tos vietovės, centro ar srities skyrimą aisčiams.

Tikru polietniškumo imitacijos pavyzdžiu reikia laikyti Baltarusijoje sukurtą vandenvardžių žemėlapi, kuris apima dalį pietinės Lietuvos ir dalį Baltarusijos.²² Spalvomis pažymėti proindoeuropiečių ir indoeuropiečių, finų, senieji Europos, baltų, germanų, keltų, indoiranėnų ir slavų vandenvardžiai. Kūrėjai surado tik dvi kalbines grupes, kurios sudaro tam tikras vandenvardžių salas. Tai finai ir indoiranėnai. Kitos „atrstos“ kalbinės grupės taip persimaišiusios, kad bendru jų skiriamuoju bruožu galima laikyti specialiai raudona spalva išskirtų slavų dominavimą. Kalbant mokslo kalba, tokio žemėlapiu apskritai negali būti. Didžiausia klaida laikytina tai, kad chronologinės šio žemėlapiu ribos apima laikotarpį nuo pirmųjų žmonių atėjimo apie XI t-metį pr. Kr. iki pat VIII–IX a. po Kr., kai šias vietas galėjo pasiekti slavų įtaka. Pasirinktas kelias yra neabejotinai klaidingas – viename žemėlapyje pavaizduoti visus kalbinius sluoksnius, tarsi jie visi gyvavo vienu metu ir vienoje geografinėje aplinkoje. Apie kalbinius indoiranėnų, germanų, keltų, finų vandenvardžių atradimus tegul kalba kalbos mokslininkai, o archeologo žvilgsnis šiuo atveju mato vėlgį tas pačias, niekuo nepamatuotas ir netgi klaidinančias, polietniškumo paieškas.

Baigiant skyrių, tenka pripažinti, kad abi nagrinėtos polietniškumo galimybės baltų žemėse ir baltų pasaulio periferijoje neranda patvirtinimo archeologijos medžiagoje. Tad kyla klausimas, ar vienas sureikšminimas nesukėlė kito sureikšminimo. Kitaip tariant, iš baltiškų dirbinių aplinkos iškėlus ir pernelyg sureikšminus abipusiais ryšiais gautus svetimus artefaktus, šie tapo neadekvačiu pagrindu, sprendžiant etninės istorijos klausimus. Todėl etniniuose tyrinėjimuose pabrėžtinai reikia identifikuoti gyvenviečių ir kapinynų medžiagą vietinės ar svetimos gamybos požiūriu. Tokie statistiniai duomenys yra būtini objektyvioms išvadoms padaryti.

²¹ Kazakevičius V. IX – XIII a. baltų kalavijai. Vilnius, 1996, p. 114.

²² Вялікі гістарычны атлас Беларусі, т. 1. Мінск, 2009, с. 32–33.

Antkaklė, dėželiniais galais (žalvaris).
Dauglaukis, 36 kapas, 150–220 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIJOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

„Liaudies kultūroje“ buvo išspausdintas ilgas pokalbis su archeologu, Rusijos etnografo muziejaus Sankt Peterburge etnografu Vitalijumi Galiopa. Jis pavadintas „Baltai ir slavų etnogenezės sūkurys“. Antroji pokalbio dalis skirta to paties pavadinimo V. Galiopos straipsniui.¹ Rusų etnografas ir archeologas ėmėsi konstruoti slavų atsiradimo iš baltų genčių gilumos schemą. Čia surikiuoti teiginiai, su kuriais verta nuodugniau susipažinti, patogumo dėlei yra sunumeruoti:

1. „<...> slavai išsivystė iš baltų genčių gilumos. Juos baltai ir „pagimdė“. Dėl įvairių istorinių aplinkybių mūsų eros pradžioje.“

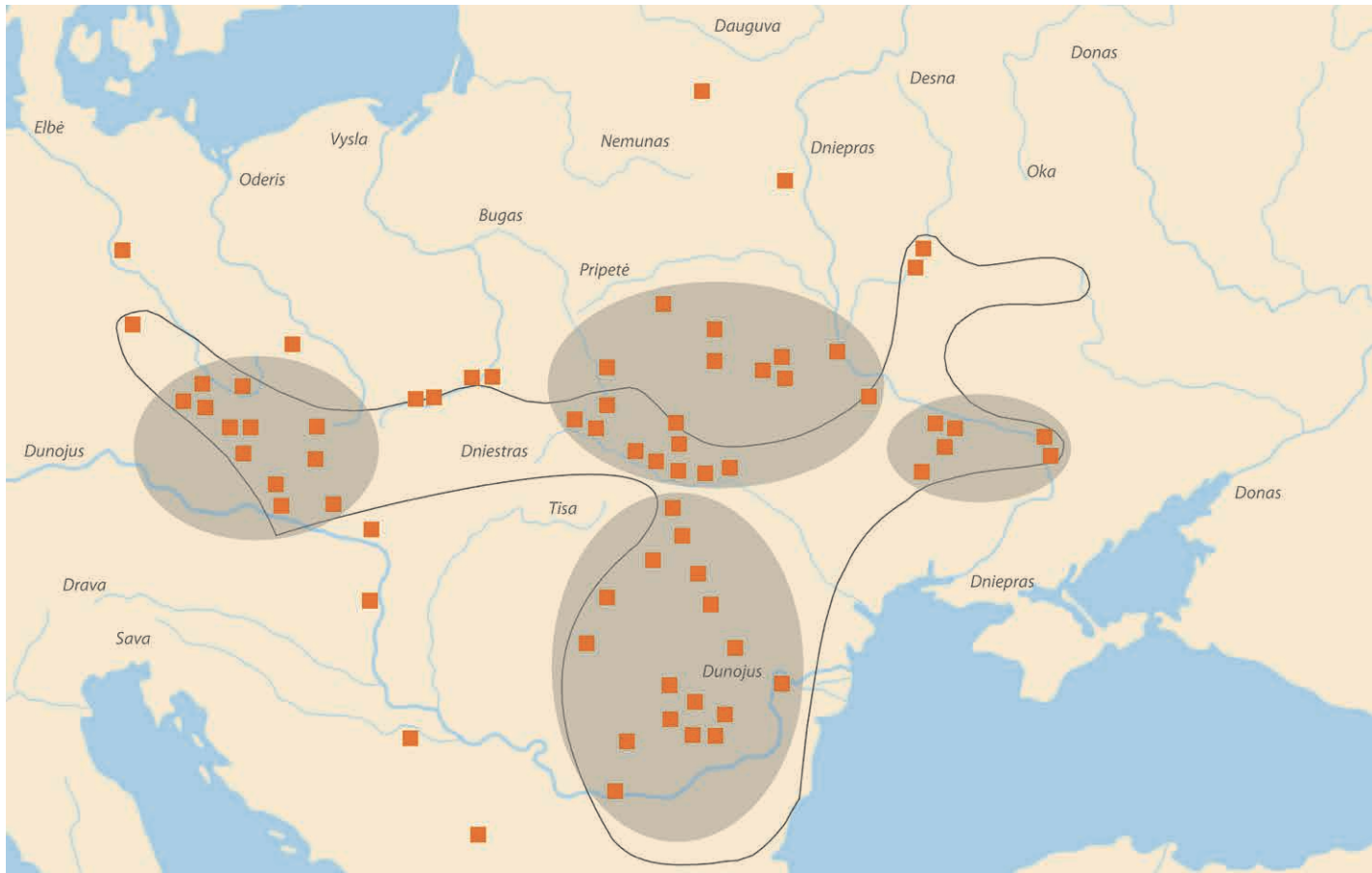
2. „<...> jokio atskiro savarankiško slavų radimosi kelio istorijoje nebuvo. Slavai tiesiog natūraliai „išnirė“ iš baltų etninio masyvo gelmių. Pirmiausia – iš vakarų baltų. Manoma, kad teritorija, kurioje jie, matyt, pirmiausia ėmė vystytis, buvo žemės, kurios vėliau buvo priskiriamos jotvingiams ir galindams. Tai dabartinė vakarų Baltarusija ir pati rytinė Lenkijos dalis. Tai žemės aplinkui Belovežo girią iki Pripetės ir Karpatų.“

3. „Paaikėjo, kad tų vietų gentys buvo tiek artimos pagal kilmę, kad sunku jas ir atskirti. Lyg būtų tikros seserys. Iškildavo sunkumų – sakykim, visa serija archeologinių kompleksų, kurie, deja, nekalba ir negali pasakyti, kokia kalba mūsų atkasti mirusieji kalbėjo, pagal materialinę kultūrą artimi ir baltams, ir slavams. Arba ir prūsams, ir galindams, ir jotvingiams, ir anksčiausiems slavams.“

4. „Ne iš kažkur stebuklingai atėjo, ne iš dangaus nusileido slavai, o išsirutuolijo iš vakarų baltų genčių gilumų. O kaip tai esą galėjo įvykti? Nuolat būna tokių klausimų „į kaktą“ – ką, ar galėjo taip atsitikti, kad va – nuolat buvo baltai, baltai, baltai ir staiga vieną rytą jie tapo slavais ir ilgainiui jų pasidarė daug? Tai buvo gana ilgas procesas, kuris daliai baltų pasitarnavo kaip postūmis išsiskirti į etninę grupę, kuri vėliau ėmė vadintis slavais. Tik priminsiu vieną iš V. Toporovo išvadų, kad iš duomenų apie etnogenetinius genčių kontaktus matyti, jog slavų kaip savitos etninės populiacijos istorijos arenoje pasirodymas, palyginti su baltų gentimis, buvo labai vėlyvas. Su tuo istoriniu faktu nė aršiausi panslavizmo adeptai nepasisukė. Taip ir buvo, bet pirmiausia apie slavus sužinojome kitais vardais – slovinai, slovėnie... Tais vardais jie užfiksuoti ne anksčiau IV a. pabaigos ir V a. pradžios, iš esmės nuo V a. O iki tol slavų pavadinimo iš viso nebuvo, nors, aišku, jų protėviai fiziškai žemėje gyveno.“

5. „Pateiksiu schemą proceso, kuris padėjo išsivystyti slavams ir tame procese išryškino baltų istorinį vaidmenį. Nuo pirmojo mūsų eros amžiaus jokių atskirų slavų, aišku, nebuvo, bet buvo didžiulis baltų masyvas, kuris tuo metu jau buvo išsiskyręs į kelis didelius gentinius baltų junginius. Buvo rytų baltai, vakarų baltai, pavyzdžiui, prūsai, galindai, jotvingiai ir kt. Ir kai kurie kiti vakarų baltai, kurie kai kuriuo gyvenimo tarpsniu už nugarų buvo palikę ir Vyslą? Taip, iš esmės vakarų baltai gyveno iki Vistulos, arba Vyslos, upės. Palaipsniui ankstesnės epochos gyventojai – pagudėnai,

¹ Galiopa V. Baltai ir slavų etnogenezės sūkurys. *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 1, p. 6–15.

arba pajūriečiai, – imami suvokti kaip vakarų baltai, tik vėliau jų žemes užvaldė germanų gentys lugijai, vandalai ir kt. Vėliau prie Vyslos žiočių atėjo gotai, bet iki tol ten gyveno baltai pajūriečiai. Juk turim jų archeologinius duomenis, tik nežinome kalbinių faktų. Kai kurie lenkų ir rusų archeologai mano, kad baltų gentys užėmė žemes ne tik iki Vyslos, bet ir iki Odros (Oderio). Visoje dabartinėje šiaurės Lenkijoje iki pat Ščecino ir Oderio upės mūsų eros pradžioje gyveno vakarų baltai. Vėlesniais laikais baltų valdytos žemės buvo prarastos, tie baltai pirmiausia buvo asimiliuoti germanų, o jau vėliau šie – slavų. Vėliau baltų ir slavų siena buvo ties Vysla, Bugu, Vepšu, Narevu. Ten formavosi prūsai, bartai, galindai, jotvingiai ir visi kiti vakarų baltai. Toliau į rytus – jau lietuviai. O dar toliau į rytus, iki Tverės gyveno rytų baltai, kurie priklausė vadinamajai Dniepro-Dauguvos kultūrai. Jie, aišku, kalbėjosi baltų genčių kalbomis ir vėliau tapo senovinio slavų ir baltų kalbinio mišinio protėviais. Ilgai jie išliko rytuose tarp Maskvos ir Tverės, matyt, ten buvo rytinė rytų baltų ir slavų riba.“

3:1 il. Slavai VI–VII a.

- Slaviškų pusiaužeminių radimo vietos
 - Prahos-Penkovo tipo keramikos radinių ribos
 - Prahos-Penkovo tipo keramikos koncentracijos regionai
- Pagal V. Sedovo 1979 m. duomenis

6. „I a. pabaigoje iš pietų Skandinavijos – iš teritorijos, kuri ir dabar Švedijoje vadinama Giotelanda (Vertergiotlandija – vakarų Gotlandija), prie jos yra ir Gotlando sala (o tarp jos ir žemyno dar yra Elando sala), emigravo didelės germanų grupės, priklausiusios Velbarsko-Cecarsko kultūrai. <...> Gotai, kildami Vysla ir kitomis upėmis į jų aukštupius, kaip pleištas įsikirto į natūraliai susiformavusią baltų bendruomeninę sanklodą ir palaiapsniui ėmė ją skelti į dvi dalis. Vakarinė baltų dalis buvo nustumta toliau į šoną, į dabartinės Lenkijos gilumą (į Mažąją Lenkiją, ten, kur dabar Brestas, Liublinas, Sandomiras, Krokua – iki Karpatų). Matyt, būtent ta archeologinė grupė buvo susijusi su Brūkšniuotosios keramikos kultūra. Pagal klasikinę archeologiją priimta manyti, kad Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės buvo lietuvių protėviai. Bet vienas senelis buvo kelių vaikaičių protėvis. Gali būti, kad ir lietuvių, ir galbūt jotvingių, ir slavų pirminė archeologinė medžiaga buvo visiškai panaši – brūkšniuotoji keramika. Tik ta dalis, kuri per tris šimtmečius gotų buvo atskirta nuo viso baltų masyvo, nutolo. Kuo labiau tą vakarų baltų dalį spaudė dabartinės Lenkijos link, tuo labiau ji traukėsi į naujas žemes – iki jų ten gyveno germanai vandalai, lugai, rugai, kvadai ir keltų bojų Karpatuose likučiai. Vakarų baltų apsuptis iš esmės buvo germaniška; viršutinėje Silezijoje, Karpatuose dar būta keltų bojų liekanų. Ir žemės, ir gentinė apsuptis jiems buvo susijusios su naujais potyriais. Žodžiu, dalis Brūkšniuotosios keramikos žmonių turėjo prisitaikyti prie naujos aplinkos, kuri juos, žinoma, savaip veikė. Šis procesas vyko tarp I a. pabaigos ir to laiko, kai gotai išėjo ir slavai imti fiksuoti savo vardu, kai jie, kaip tokie, tapo žinomi tarp kitų genčių – iki V a. Per tą laiką, nutolę nuo savo giminaičių baltų, būdami sukaustyti germanų genčių ir keltų bojų likučių žiede arba „katilė“, jie iš naujo „pervirė“ ir tarsi įgavo naujų impulsų toliau genetiškai ir kultūriškai vystytis. Jie modernizavosi ir atsinaujino kaip nauja etninė bendrija – slavai. Atskirai nuo baltų giminaičių, germanų „katilė“ jie patyrė egzistencinę metamorfozę. Iš baltiškojo etnosu jie transformavosi į naujoviškesnį etnosą.“

7. „Būtent V. Toporovas tą senąją kalbinę raišką giliausiai etnolingvistiškai ir ištyrė. Ir pagal hidronimus, ir pagal kitus toponimus, ir pagal leksikos resursus bei žodyno sudėtį, ir pagal gramatikos vystymąsi, sandarą... Visa tai veda prie pačių bendriausių šaknų ir sampratų. Jis įrodė, kad artimiausios etninės kalbinės grupės – baltų ir slavų kalbos. Ieškant pavyzdžių daug užtrukti nereikia. Pavyzdžiui, aš lietuviškai nemoku, bet per ilgoką bendravimo laiką supratau, kad, pavyzdžiui, pačios seniausios valstiečių sampratos yra bendros. Palyginkime – *рожь* ir *rugiai*, *лѣн* ir *linas* (ir su germanais yra bendra žodžio šaknis), r. *налеу*, sen. rus. *персть* – *pirštas*, r. *глаз*, sen. sl. *oko* – *akis*, r. *борода* – *barzda*, r. *рука*, lenk. *ręka* – *ranka*. Visa tai kreipia į buvusį bendrą suvokimą.“

8. „Manyta, kad jie, tie, kurie suvokė save tarsi iš vidaus, yra žodžio, kalbos žmonės – slovenai, o tie, kurie juos supo, – gotai gepidai, teifalai, rugai, vandalai, bojai – yra nebyliai. Manyta, kad jie „tikrąja“ kalba nekalba, todėl yra nebyliai, arba немые, arba немцы (lietuviškai vokiečiai). Beje, jokie germanai pagal analogiją savęs

nemcais nevadino, jie pagal kitokią etninę modifikaciją sakydavo – esam teičė, douče. Naujoji grupė save ėmė suvokti kaip savarankišką etninį darinį sloviene, o kitus kaimynus vadino nebyliais. Nuo tų laikų tik slavų kalbose ta praktika ir dabar paplitusi. Visos 15 dabartinių gyvųjų slavų tautų (serbai, germanų apsupti lužitėnai, sorbai, rusai, baltarusiai, ukrainiečiai ir kt.) vokiečius vadina tik nemcais (nebyliais). Ir ne tik germanus taip vadino. Viduriniais amžiais gyvavo ir tokia rašto tradicija – bet koks žmogus, kuris kalba ne slavų kalba (reiškia, jis slavams nesuprantamas) – ar jis būtų iš Anglijos, ar iš Švedijos, jį vis dar pagal seną papratimą vadindavo nemcu. Anglijos nemcai, Švedijos nemcai..., žodžiu, užsieniečiai...”

Tokias etnoso gimimo schemas nelengva sukonstruoti, nelengva jas padaryti visuotinai priimtinas. Tiesą sakant, ir pats V. Galiopa tai supranta sakydamas: „Kiekvienas mąstantis žmogus tuos procesus suvokia savaip, vienintelio būdo, juolab recepto nėra. Akivaizdu, kad iki šiol jokio oficialiu valstybiniu lygmeniu patvirtinto ir privalomo slavų etnogenezės modelio nėra priimta, nors valstybinėse institucijose gal kai kurių nuostatų ir laikomasi, bet tai nereiškia, kad privaloma tvarka taip mąsto ir kiti, juk yra ir daugybė kitų nuomonių.“ Taigi, kas gi čia gali būti labiausiai pažeidžiama? Sakoma, jog baltai pagimdė slavus mūsų eros pradžioje, bet kaip tai galėjo atsitikti – nežino niekas. Šitokios mintys seniai sklاندė sovietinėje istoriografijoje, tačiau dar 1981 metais apie „gimdytojus baltus ir vaikus slavus“ rašė Olegas Trubačiovas (O. H. Трубачев): „Praslavų užgimimas iš vakarų baltų šiomis sąlygomis, atrodo, yra pernelyg stebuklingas ir mįslingas. Iš tiesų, teritorinio artumo sąlygomis derėtų laukti žymiai didesnio „protėvio“ ir „palikuonio“ artumo negu tokio, kurį mes realiai stebime.“² Taigi, žymusis kalbininkas abejoja baltų ir slavų giminystės tikrumu. Neaiškus etninis „katilas“ ir tas jo „pervirimas“. Kaip tai galėjo vykti praktiškai, kaip „iki IV a. kai kurie baltai „išvirė“ germanų „katilė“ ir tapo slavais“, kaip gauti ir išlaikyti tą stebuklingą impulsą „toliau genetiškai ir kultūriškai vystytis“? Visiška paslaptis, kaip veikia tokie mechanizmai etnosų gimimo procese. Sakoma, „kad tų vietų gentys buvo tiek artimos pagal kilmę, kad sunku jas ir atskirti. Lyg būtų tikros seserys.“ Bet slavai išskirti dėl jų savitumo. Nuo VI–VII amžių Prahos kultūros laikų jie akivaizdžiai skiriasi nuo baltų ir yra gerai atpažįstami, ypač dėl savitos konstrukcijos gyvenviečių ir keramikos. Ir vėlesniais laikais slavų ir baltų puošybiniai pomėgiai skiriasi kaip diena nuo nakties – skiriasi medžiagos, ornamentika, pati formos stilistika. Pakaktų nuorodos į XIII–XV amžių Kernavės kapinyno tyrinėjimus, kuriuose atrasto slavų importo – auskarų, segių ir kitų papuošalų – niekaip su baltiškais nesupainiosi. Toje pat citatoje sakoma: „Arba ir prūsams, ir galindams, ir jotvingiams, ir anksčiausiems slavams.“ Jei anksčiausieji slavai datuojami V a. pabaiga, tai jokie to meto rašytiniai šaltiniai prūsų nemini ir nežino. Tada buvo vartojamas antikos rašytojų duotas vardas „aisčiai“.

² Трубачев О. Н. Реплика по балто-славянскому вопросу. *Балто-славянские исследования. 1980.* Москва, 1981, с. 5.

Vėrinys iš emalio, gintaro
ir žalvarinių karolių.

Dauglaukis, 39 kapas,
220–260 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Nesusipratimai dėl slavų gimimo laiko atsiskleidžia supriešinant įvairiose vietose minimą datavimą. Pirmu numeriu pažymėtoje pastraipoje minima, kad baltai slavus „pagimdė“ mūsų eros pradžioje, kitur – iki IV amžiaus, o dar kitur apie slavus sakoma: „Tais vardais jie užfiksuoti ne anksčiau IV a. pabaigos ir V a. pradžios, iš esmės nuo V a. O iki tol slavų pavadinimo iš viso nebuvo, nors, aišku, jų protėviai fiziškai žemėje gyveno.“ Painiava dėl datavimo akivaizdi. Atrodo, jog autorius stengiasi ankstybėse įžiūrėti tuos fizinius slavų protėvius. Pagaliau frazė „nors, aišku, jų protėviai fiziškai žemėje gyveno“ visą „išvirimo“ idėją daro nenuoseklią. Galima daryti išvadą, kad V. Galiopa pripažįsta ir genetinius slavų protėvius kažkur etninėje ir kalbinėje Adomo ir Ievos pradžią pradžioje. Tad kaip yra su baltiškojo etnosu transformavimusi į naujoviškesnį slavų etnosą? Kam „pervirti“, jei galima „išnirti“ su savita istoriškai susiformavusia kultūra ir kalba? V. Galiopos kalbinių bendrybių ieškojimams tenka pritaikyti jau cituotus Z. Zinkevičiaus žodžius: „Daug tiems ir vėlesniems laikams priskiriamų vadinamųjų baltų ir slavų bendrybių gali būti lengvai paaiškinama gretimine kalbų raida.“

Šioje schemoje svarbi vieta tenka gotų pasirodymui Vyslos žiotyse, kurie, kaip rašoma, tarsi pleištas įsikirto į natūraliai susiformavusią baltų bendruomeninę sandklodą ir palaipsniui ėmė ją skelti į dvi dalis. Tokia traktuotė įdomi. Vadinasi, autorius pripažįsta Vyslos žiotis buvus baltų kraštu. Tačiau lenkų ir rusų archeologija mus primygtinai verčia tikėti, kad gotai buvę Vielbarko kultūros žmonės. Vielbarko kultūra buvo vakarinė aisčių kaimynė ir niekaip negalėjo perskelti baltų į dvi dalis. Tiesa, Vielbarko migracija po 150 metų į pietus užgriebė vakarinę Brūkšniuotosios keramikos kultūros dalį dabartinėje Baltarusijoje. Tokie faktai, jei gotai laikytini Vielbarko žmonėmis. Labai įdomiai V. Galiopa aiškina slavų išskirtinumą iš kitų „nebylių“ tautų – gotų gepidų, teifalų, rugų, vandalų, bojų. Kažkodėl nepaminėti juos pagimdę baltai. Čia turbūt senos antikinės tradicijos atkartojimas. Barbarais, arba graikiškai „barbaroi“, graikų kultūros klestėjimo laikotarpiu buvo vadinami svetimtaučiai, nemokantys graikų kalbos ir nesusipažinę su graikų kultūra. Slaviškoje graikiškos „barbarų“ tradicijos transkripcijoje visos kitos tautos iš nemokančių kalbos ir nepažįstančių kultūros tapo nebyliais „nemcais“. Gražu. Bet Makso Fasmerio žodyne kategoriškai sakoma, kad slovėnai nieko bendra neturi su mėginimu kildinti iš „slovo (žodis)“ ar „slava (šlovė)“. Nebyliai, arba немые, turi ir kitą prasmę – murmantys, neaiškiai kalbantys, mikčiojantys. Yra ir dar kitokių slovėnų kilmės aiškinimų. Tame pačiame M. Fasmerio žodyne mažai įtikėtina etimologija laikomas kildinimas iš gotų „sawan“ – „tylėti, būti nebyliu“. Taigi... etimologijų taip pat gali būti įvairiausių, netgi skirtingai interpretuojamų.³

³ Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, т. 3. Москва, 1987, с. 62–63, 665–666.

Didelis vaidmuo skirtas Brūkšniuotosios keramikos kultūrai: „Vakarinė baltų dalis buvo nustumta toliau į šoną, į dabartinės Lenkijos gilumą (į Mažąją Lenkiją, ten, kur dabar Brestas, Liublinas, Sandomiras, Krokova – iki Karpatų). Matyt, būtent ta archeologinė grupė buvo susijusi su Brūkšniuotosios keramikos kultūra. Pagal klasikinę archeologiją priimta manyti, kad Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės buvo lietuvių protėviai. Bet vienas senelis buvo kelių vaikaičių protėvis. Gali būti, kad ir lietuvių, ir galbūt jotvingių, ir slavų pirminė archeologinė medžiaga buvo visiškai panaši – brūkšniuotoji keramika.“ Deja, „pagal klasikinę archeologiją“ toli gražu ne visi klasikai lietuvių tėvus įžvelgia Brūkšniuotosios keramikos kultūroje. Niekas ir niekada Brūkšniuotosios keramikos kultūroje nematė jotvingių protėvių. Apskritai Brūkšniuotosios keramikos kultūra yra menkai ištirta. Ji pažįstama tik iš gyvenviečių – piliakalnių – tyrinėjimų. Iki šiol nenustatyti šios kultūros laidojimo papročiai. Nežinoma, ar šios kultūros žmonės savo mirusiuosius degino ar nedegino, laidojo pilkapiuose, duobėse ar pagaliau medžiuose, kaip yra aprašyta Sovijaus mite. Piliakalniais yra nusėtas milžiniškas baltų arealas, ir vien šia medžiaga remiantis daryti etnogenezės išvadas yra keblu. Kad ir ta pati keramika: brūkšniuotosios ar grublėtosios rasi ir žemaičių, ir žiemgalių, ir jotvingių, ir lietuvių žemėse.

Ką archeologijos klasikai rašo apie Brūkšniuotosios keramikos kultūrą ir jos santykį su lietuviais? Regina Volkaitė-Kulikauskienė 1978 metais rašė: „Ieškant lietuvių tautybės branduolio, dėmesį patraukia viena ryški kultūrinė sritis, priklausanti Brūkšniuotosios keramikos kultūrai, kurios baltiška kilme neabejoja dauguma tyrinėtojų. <...> V. Sedovas teisus sakydamas, kad gyventojai, palikę Brūkšniuotosios keramikos kultūrą, yra tiesioginiai lietuvių genčių ankstyvaisiais viduramžiais pirmtakai. <...> Tačiau čia kalbama tikrai apie branduolį, tuo tarpu lietuvių tautybės formavimosi pradžios, kaip matėme, galima ieškoti tikrai I tūkst. antros pusės archeologinėse kultūrose, susidariusiose po Brūkšniuotosios keramikos kultūros. Štai šitie vėlesnieji archeologiniai paminklai ir padeda tiesiogiai susieti Brūkšniuotosios keramikos kultūrą su ankstyvųjų viduramžių Lietuva. <...> Vertas dėmesio reiškinys, kad mirusiųjų deginimo pradžia sutampa su Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimu. Tačiau nežiūrint esminio laidosenos pasikeitimo, nekyla klausimo dėl galimo etninio pakitimo šioje teritorijoje. Priešingai, dauguma tyrinėtojų pabrėžia tiesioginius ir labai ryškius ryšius tarp gyventojų, palikusių Brūkšniuotosios keramikos kultūrą ir vėlesnes kultūras. <...> Tie ryšiai jau buvo pabrėžti, kalbant apie pilkapių įrengimo struktūrą. Jie pastebimi ir keramikoje, kuri yra vienas svarbiausių šaltinių etniniams klausimams tirti. Brūkšniuotąją keramiką I m. e. tūkst. antroje pusėje pakeičia grublėtoji, iš pradžių vartota drauge su brūkšniuotąja. Brūkšniavimas ir grublėtumas, iš pradžių ėję drauge, aptinkami tame pačiame puode. Gamyboje tie ryšiai labai ryškūs ne tik tai išorine faktūra, bet ir forma, ir molio mase. Todėl nėra abejonės, kad čia gyventų pačių baltų genčių. <...> Atsakymas į klausimą, kuo paaiškinti Brūkšniuotosios

keramikos kultūros išnykimą, gali būti tik vienas: I m. e. tūkstm. viduryje vyko didžiuliai tiek ekonominio gyvenimo, tiek visuomeninių santykių pasikeitimai.⁴ Tokias pat mintis R. Volkaitė-Kulikauskienė išdėstė ir 2001 metų knygoje „Lietuva valstybės priesaušriu“.⁵

R. Volkaitė-Kulikauskienė ir V. Sedovas mano, kad Brūkšniuotosios keramikos kultūra yra lietuvių protėviai. Tačiau abiejų autorių argumentai yra neįtikinami. Visų pirma, prieštaringai skamba teiginiai: „Vertas dėmesio reiškinys, kad mirusiųjų deginimo pradžia sutampa su Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimu. Tačiau nežiūrint esminio laidosenos pasikeitimo, nekyla klausimo dėl galimo etninio pakitimo šioje teritorijoje.“ Laidosena mūsų priešistorės tyrimų praktikoje yra tikėjimo, tradicijų ir paprotinės teisės suformuota visuomenės pažiūra, lemianti kūno rengimo laidojimui būdą, „namo“ – kapo mirusiajam – įrengimo formą ir pomirtinio gyvenimo viziją atitinkančias apeigas. Šie pamatiniai kiekvieno etnoso pasaulėžiūriniai klodai tapo nereikšmingi polemizuojant „dėl galimo etninio pakitimo šioje teritorijoje“. Keramikos virto svarbiu šaltiniu etninei priklausomybei nustatyti. Tačiau pati R. Volkaitė-Kulikauskienė, aiškindama Brūkšniuotosios keramikos kultūros sampratą, pabrėžia, jog keramikos brūkšniuotumas pats savaime nėra kultūros išskirtinumas: „Pagrindinė priežastis yra ta, kad brūkšniuotosios keramikos pasirodymą suplaka su jos vardu pavadinta kultūra. Tačiau šią kultūrą apibūdina visas kompleksas elementų, ne vien keramika, kuri, kaip jau sakyta, atsirado akmens amžiuje. Apie Brūkšniuotosios keramikos kultūrą galima kalbėti tik tada, kai jau yra pastovių gyvenviečių – piliakalnių, svarbiausių jos paminklų, ir visas radinių kompleksas.“⁶ Apskritai keramika, kaip kultūros arba bendrojo etnoso atpažinimo būdas, gal gali būti kažkiek veiksminga akmens ar bronzos amžiaus pradžioje, tačiau nė vienas tyrinėtojas vien tik ją nepasikliaus, kai kalbama apie ankstyvųjų viduramžių tautas ir gentis.

Niekur ir niekaip nepaaiškinama, iš kur Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje atsiranda lietuvių pilkapiai, niekaip nepaaiškinamas ir „paaiškinamas“ Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimas dėl ekonominio gyvenimo ir visuomeninių santykių. Kurgi tie ekonominiai žlugimo rodikliai arba visuomeninio gyvenimo tyrinėjimų faktai? Jų tiesiog nėra, jų niekas tada neištyrė taip, kad jie taptų aiškiomis kultūros išnykimo priežastimis. Tačiau aiškindama antrosios kūnų deginimo bangos genezę, R. Volkaitė-Kulikauskienė daro prielaidą, kad į buvusią Brūkšniuotosios keramikos kultūros erdvę, o dabar jau į lietuvių pilkapių sritį kremacija galėjo būti atnešta,

4 Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis). *Lietuvos istorijos metraštis*. 1977. Vilnius, 1978, p. 5–22.

5 Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuva valstybės priesaušriu*. Vilnius, 2001.

6 Volkaitė-Kulikauskienė R. Brūkšniuotosios keramikos kultūra. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987, p. 89.

kai slavai ėmė stumti baltus į šiaurės vakarus.⁷ Vadinasi, deginimo paprotį galėjo atnešti ir nauji žmonės, ir šitai kelia abejonių dėl lietuvių autochtoniškumo ir jų kilties iš Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių. Taip sakydama, R. Volkaitė-Kulikauskienė pritarė dar 1924 metais išdėstyta K. Būgos minčiai, kad lietuviai yra naujieji ateiviai iš Dniepro aukštupio baseino baltų.⁸ Jo manymu, lietuviai į Rytų Pabaltijį ėmė keltis Didžiojo tautų kraustymosi pabaigoje, kai juos pradėjo spausti slavai. Jonas Puzinas aštriai kritikavo kalbininką ir visai be reikalo.⁹ Šiandien esama kitokių įrodymų: lietuviai yra vadinami rytų baltais, o jų pasirodymas siejamas kaip tik su slavų

3:2 il.

Brūkšniuotosios keramikos kultūros baigiamasis etapas (V a. vidurys) dabartinių valstybių teritorijose
Dailininkė L. Leščinskaitė

⁷ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės ištakos. Archeologijos duomenys. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987, p. 153–156.

⁸ Būga K. Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje. *Tauta ir žodis*, 2 kn. Kaunas, 1924, p. 1–27.

⁹ Jovaiša E. Indoeuropiečiai ir baltai. *Lietuva iki Mindaugo*. Vilnius, 2003, p. 50.

3:3 II. Rytų baltai V–VIII a.

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- V–VIII a. rytų baltų kultūrų arealas
- Lietuvių pilkapių kultūra (pagal L. Kurilą, 2011)
- Tušėmlis-Bancerovo kultūra (pagal A. Tautavičių, 1987)
- Moščino kultūra (pagal A. Tautavičių, 1987)
- Koločino kultūra (pagal A. Tautavičių, 1987)
- Vakarų baltai / aisčiai V a.
- Slavai VI–VII a. (pagal V. Sedovą, 1979)

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

spaudimo pradžia.¹⁰ Beje, yra ir visiškai kitaip manančių. Pavyzdžiui, Frida Gurevič, ieškodama tų pačių seniausių slavų įrodymų, apskritai nepripažįsta Brūkšniuotosios keramikos kultūros baltiškumo. Ji nesieja jos su lietuvių gentimis ir teigia, jog čia gyvenę venetai-praslavai.¹¹ V. Galiopa kaip klasiką cituoja ir A. Tautavičių, kurio pateiktas lietuvių pilkapių kultūros susidarymo mechanizmas iš esmės skiriasi nuo R. Volkaitės-Kulikauskienės ir V. Sedovo. Jis juolab neturi nieko bendra su F. Gurevič praslavais. A. Tautavičius mano, kad baigiamojo Brūkšniuotosios keramikos kultūros etapo pabaigoje į šiaurinę Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritoriją iš pietvakarių atsikėlė pilkapių tradicijas praktikavę jotvingiai-sūduviai, o iš šiaurinės pusės „nusileido“ tas pačias pilkapių tradicijas išlaikę Pilkapių kultūros žmonės. Susilieję ateiviams ir autochtonams, Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje susidarė lietuvių pilkapių etninė sritis. Ji atsikilo nuo likusios arealo dalies, kurioje susidarė baltiška Bancerovo-Tušėmlis kultūra.¹² Tad kaip archeologijos klasika pristatyta nuomonė, jog Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės yra lietuvių protėviai, nėra jokia klasika. Brūkšniuotosios keramikos kultūros likimas dar laukia įdėmesnio tyrinėjimo. Šiandien galima pasakyti, kad kaip tik III amžius yra ta riba, kai ši kultūra ėmė kisti. Tai liudija jotvingių-sūduvių atsikėlimas į šiaurinę kultūros dalį ir II a. antrojoje pusėje prasidėjusi Vielbarko žmonių migracija į dešiniąjį Vyslos krantą bei dėl to atsiradę Vielbarko kultūrai būdingi palaidojimai Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinėje dalyje. Tų procesų atgarsiais reikia laikyti ir C3–D periodo vakarų baltams skirtinus laidojimo paminklus toje Brūkšniuotosios keramikos kultūros dalyje, kuri yra šiaurinės rytinėje Lietuvoje, o lietuvių pasirodymą buvusioje Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje reikia laikyti Didžiojo tautų kraustymosi rezultatu, kai pietuose susiformavusios slavų gentys ėmė spausti, kaip tai nurodė R. Volkaitė-Kulikauskienė, rytų baltų gentis į šiaurės vakarus, link Rytų Baltijos.

Klausimas, kaip matyti, yra labai nevienodai ir dažnai net prieštarinčiai sprendžiamas. Galima teigti, kad mūsų etnogenezeje lietuvių genties įsikūrimo klausimai, jų santykis su slavų pasauliu ir buvusiųjų baltų žemių slavėjimo procesas bei jo etapai yra nenagrinėti ir tampa pirmaeile užduotimi. Juk nesunku numanyti, kad V. Galiopos nubrėžtas slavų gimimas baltų žemėse, jų „natūralus „išnirimas“ iš baltų etninio masyvo gelmių jotvingių ir galindų žemėse arba dabartinėje vakarų Baltarusijoje ir rytinėje Lenkijos dalyje, aplinkui Belovežo girią iki Pripetės ir Karpatų“ atveria naujas, bet vis tas pačias senas slavų giliausios praeities paieškas genetinėse baltų žemėse. Kaip lengva bus kuriame nors istorijos vadovėlyje parašyti: „Senosiose baltų

¹⁰ Vaškevičiūtė I. Baltai slavų apsuptyje. *Istorija*, 2007, t. 65, p. 9.

¹¹ *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987, p. 93.

¹² Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1996, p. 47.

žemėse mes išnirome kaip nauja, energinga, savo išskirtinumą iš kitų „nebylių“ tautų suprantanti, veržli slavų tauta ir čia gyvename bent jau nuo VI amžiaus.“

Tokia koncepcija dėstoma XXI a. antrajame dešimtmetyje. Bet dar praėjusio šimtmečio devintajame dešimtmetyje V. Sedovas yra kėlęs diskusiją apie baltų ir slavų santykius rytinių baltų areale. Tai akivaizdu skaitant V. Sedovo veikalą „Rytų slavai VI–XIII amžiais“, kur kaip tik įvertinta slavų pasirodymo galimybė ten, kur galėtų įvykti „slavų išnirimas“. V. Sedovo diskusija su Piotru Tretjakovu (П. Н. Третьяков) yra labai svarbi. Ji rodo dviejų skirtingų požiūrių argumentavimą ir kaip Rusijos archeologų bendrijoje prieinama prie visai priešingų išvadų. V. Sedovas rašė: „P. Tretjakovas, vykdęs išsamius lauko tyrinėjimus Desnos baseine ir apibendrinęs visą čia žinomą I m. e. t-čio medžiagą, Koločino paminklus skiria slavams. Autoriaus nuomone, tokias išvadas pagrindžia tam tikras Koločino senienų bendrumas su tikra slavų kultūra iš dešiniakrantės Ukrainos. Tai pasireiškia gyvenviečių topografijoje, taip pat pusiaūžeminių sąranga, plokštinių kapų ir pilkapių su kremuotais palaikais paplitimu, molinių indų panašumu. Iš čia daroma išvada ir apie Zarubincų kultūros slaviškumą, kuri evoliuciškai susieta su I m. e. t-čio Desnos senienomis. <...> P. Tretjakovas taip pat mano, kad jeigu Zarubincų kultūrą paliko slavų gentys, tai ir su ja susijusios I m. e. t-čio vidurio trečiojo ketvirčio Viršutiniojo Padnieprio kairiojo kranto senienos priklausė slavams. P. Tretjakovo koncepciją palaiko ir kai kurie kiti archeologai. Vis dėlto nei P. Tretjakovas, nei jo sekėjai negali parodyti evoliucinio perimamumo tarp Koločino senienų ir vėlesnės VIII–IX amžių medžiagos, kuri neabejotinai priklauso slavams. P. Tretjakovas savo statinį baigia tvirtindamas, kad I t-čio trečiojo ketvirčio pabaigoje Viršutiniojo Dniepro ir Desnos kultūros „įgavo visas ypatybes, kurios būdingos ankstyviesiems slavų viduramžiams“. Bet iš tiesų Koločino vėlyvojo etapo senienos nepanašios į Romnų ir neįgauna kokių nors bruožų, būdingų ankstyviesiems slavų viduramžiams. Sprendžiant dėl Koločino tipo kultūros etninio priklausomumo reikšminga yra tai, kad ji skiriasi nuo vėlesnių Padnieprio slavų kultūrų. Koločino kultūra nustojo gyvuoti, mautyt, VIII amžiuje. Būtent tuo laiku jos teritorijoje išplinta Romnų kultūros gyvenvietės, kurios skyrėsi specifine, gerokai kitokia nei Koločino, keramika ir pusiaūžeminių tipo gyvenvietėmis su specifiniu slavišku interjeru. Remiantis šiuo pagrindu, retrospektyviai žvelgiant į archeologijos medžiagą, Koločino senienos turi būti priskirtos bendruomenėms, gyvenusioms iki slavų. <...> Nemažai šalutinių archeologijos duomenų liudija, kad Koločino bendruomenė priklausė baltų etninei grupei.“¹³ Šis ilgas V. Sedovo intarpas atskleidžia tam tikrą archeologijos medžiagos vertinimo subjektyvumą ir tiesia tiltą iš praeities į šiomis dienomis vykstančias etnines manipuliacijas.

Tų manipuliacijų sąrašą papildė baltarusių istorikų darbai. „Slavų protėviai prie gotų protovalstybės. III–IV mūsų eros amžiai“ – taip vadinasi 2009 metais

¹³ Седов В. В. *Восточные славяне в VI–XIII в.в.* Москва, 1982, с. 33–34.

pasirodęs žemėlapis.¹⁴ Jame labai išmoningai konstruojamas slavų pasirodymas. Kijevo kultūra įvardyta kaip venetai, t. y. jie laikomi neabejotinai slavais. Baltiškai Tušėmlios-Bancerovo kultūrai „primesti“ Kijevo, t. y. slaviški, elementai. Ir štai jums slavai „užgimė“ baltų gilumoje. Sąsajos su gotų istorija taip pat neatsitiktinės, nes kaip tik gotų istorijos analuose apie 551 metus Jordanas įvardys neabejotinus slavus. Apie 351–376 metus, t. y. žemėlapio gyvavimo pabaigoje, gotų Hermanaricho karalystė apims ir tą teritoriją, kurioje dar už dviejų šimtmečių gims slavų kultūra. Taigi, rašytiniai šaltiniai ir laisva kultūrų etninės priklausomybės interpretacija į prieštarinę visumą sutraukia jau III–IV amžiais norimus matyti slavų protėvius. Tad kur V. Sedovo ir P. Tretjakovo pamokos?

¹⁴ Вялікі гістарычны атлас Беларусі, т. 1. Мінск, 2009, с. 41.

Antkablė, kūginiais galais su pakabučiais (žalvaris). Dauglaukis, 39 kapas, 220–260 m. Vytauto Didžiojo karo muziejus. A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIJUJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

IV

B E T T F I I R F I S I F I BALTAI IR AISČIAI

Kai kurių užsienio šalių mokslininkų darbuose, skirtuose seniausiajai baltų istorijai, keliama klausimai, į kuriuos tarsi jau yra atsakęs ligšiolinis archeologijos mokslas. Diskutuojama, ar aisčiai yra baltai ar finai, ar Sembos-Notangos aisčiai yra baltai ar germanai. Pagaliau išskyla XIX a. pabaigai ir XX a. pradžiai būdingi ir jau kaip ir išaiškinti klausimai, ar baltai yra autochtonai ar alochtonai. Tačiau visi šie klausimai nulemti naujų kultūrinių vėjų ir svarstomi remiantis šiuolaikine istoriografija bei archeologijos šaltiniais. Tuose naujuose kultūriniuose vėjuose, beje, jaučiamas sąmoningas ar nesąmoningas siekis matyti prieštaringas ir mokslo duomenimis neparemtas arba nepakankamai paremtas interpretacijas. Jos turėtų atvesti prie tokio mokslinio lauko, kuriame galimi bet kokie, net ir archeologija nepagrįsti arba menkai pagrįsti, Rytų Baltijos seniausių laikų etniniai modeliai. Naujo interpretacijų lauko sąmoningas ar nesąmoningas palydovas yra ir nemažos dalies baltiškų kultūrų pervardijimo fenomenas išmetant baltiškąjį sandą. Šis skyrius turėtų atskleisti kai kurias interpretacijas, kuriose aktyviausiai dalyvauja mūsų kaimynai – Rusijos ir Lenkijos mokslininkai. Jų išvados ir apibendrinimai stebėtinai skiriasi, nors archeologinių tyrimų ir rašytinių šaltinių medžiaga ta pati. Pamatas objektyvioms išvadoms yra vienas ir visiems bendras. Vadinasi, medžiaga čia niekuo dėta. Viskas atsiemia į tyrinėtojo asmenybę, jo interpretacijas ir objektyvumą.

Segė, laiptelinė, klaidietiško tipo (žalvaris).
Dauglaukis, 38 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Baltai ir aisčiai – kas čia yra bendra ir kas skirtinga? „Baltai“ yra 1845 metais vokiečių kalbininko Georgo Neselmano (G. H. F. Nesselmann) pradėtas vartoti terminas. Patį vardą jis nusižiūrėjo iš Plinijaus Vyresniojo (23–79 m.) raštų, kur šis *Baltia*, *Balcia* ir kitokias formas turintis vardas apibūdino šalį, kurios krantuose gaunamas gintaras.¹ Šiuo vardu iš kitų indoeuropietišku kalbinių bendrijų išskiriamos mirusios ir gyvos baltų (lietuvių ir latvių) kalbos. „Aisčių“ pavadinimą mums davė romėnų istorikas Tacitas. Jis apie 98 metus savo veikale „Germanija“² įvardijo vakarų baltų kalbiniame areale gyvenusias aisčių gentis – *Aestiorum gentes*. Šį vardą aplinkinis pasaulis vartos iki pat IX a. pabaigos. Tarp baltų ir aisčių etninės istorijos tyrinėjimų yra skirtumas. Baltų etnogenezę tyrinėja visuminį procesą, t. y. visų baltų (vakarinių, centrinių, rytinių) susidarymą ir raidą, o aisčių etnogenezę yra baltų vakarinės dalies – aisčių – susiformavimo ir jos kultūros sklaidos istorija. Knygos neužtektų norint nurodyti tuos veikalus, kuriuose buvo ir yra nagrinėjami baltų etnogenezės modeliai. Tačiau iki šiol niekas nėra paskelbęs aisčių, arba vakarų baltų, etninės istorijos modelio, kuris apimtų baltų kalbinio arealo vakarinę dalį. Toks modelis yra svarbus. Istorija taip lėmė, kad baltų kalbos yra pažįstamos tik iš vakarinėje baltų pasaulio dalyje buvusių ir esamų kalbų paveldo. Vakarų baltai drauge su lietuviais buvo ir pirmosios baltų valstybės kūrėjai. Kiti, centriniai ir rytiniai, baltai Europos etninio persitvarkymo procesuose tarp III ir IX–X amžių iš esmės ištirpo didelę Europos dalį užėmusiame germanų ir slavų pasaulyje. Tokia yra istorija, nieko čia nepadarysi ir nieko daryti nereikia. Tačiau mokslas, jeigu jis yra mokslas, reikalauja nepaisyti politinių vėjų ir, paklūstant jų užgaidoms, neperdalyti kultūrų germanams ar baltams, slavams ar baltams, slavams ar germanams pagal tai, kokia jėga vyrauja Europos politiniame gyvenime ar kokie „teisingi“ sąmonės modeliai vyrauja kultūrologijoje. Aisčiai ir jiems suteikiamas etninis turinys taip pat neliko tų „vėjų“ nuošalyje. Netolimi mūsų kaimynai estai 1998 metais paminėjo savo valstybės ištakų 1900-ąsias metines. „*Aestiorum gentes*“ jiems tapo „*estų gentis*“. Tacitas rašė: „Bet ir po jūrą naršo, ir vieninteliai iš visų seklumose ir pačiame krante renka gintarą, kurį patys vadina žodžiu „*glæssum*“.“³ Pabrėžė – VIENTELIAI IŠ VISŲ. Kokiuose krantuose gintaro ieško estai, ar į finų krantus vedė Gintaro kelias, kur aisčius lokalizuoja Jordanas, iš kur VI a. pradžioje prasidėjo aisčių pasiuntinybė pas karalių Teodoriką, kur jų aplinką aprašė IX a. pabaigos keliautojas Vulfstanas?

Lietuvių istoriografijoje aisčių ir estų tapatinimo klausimą išsamiai išnagrino Z. Zinkevičius ir Simas Karaliūnas. Jie pateikė archeologijos duomenis, išanalizavo istorijos šaltinius, aptarė kalbininkų nuomones dėl „*aestiorum gentes*“, „aisčių“, „*glæssum*“, „*succinum*“ etimologijų, šių žodžių taikymo ir raidos amžių tėkmėje, išryškino

1 Puzinas J. Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje. *Aidai*, 1948, nr. 12.

2 Tacitas P. K. Germanija. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1972.

3 Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 2010, t. 80, p. 3–20.

aisčių perkėlimo estams aplinkybes ir laiką. Z. Zinkevičiaus straipsnyje „Ar Tacito *Aestiorum gentes* yra estai“⁴ rašoma: „Kad Tacito ir kitų senųjų autorių minimi aisčiai būtų buvę finų gentis estai, nei teoriškai, nei praktiškai įrodyti neįmanoma. <...> Etnonimu *aisčiai* senovėje buvo vadinama viena iš vakarų baltų genčių. Šis pavadinimas yra baltų kilmės, nors jo etimologija dar nėra galutinai paaiškėjusi.“ Tyrinėtojai pripažįsta, kad vėlesniais laikais, kai po IX amžiaus buvusieji aisčiai perėmė prūsų vardą, Baltijos pajūrio finus germanai galėjo vadinti aisčiais. S. Karaliūno darbe⁵ randama nuoroda į Karlo Miulenhofą (K. Müllenhoff) teiginį: „K. Müllenhoffo manymu, nuo IX a. ar gal kiek vėliau šiaurės germanai ėmę vartoti aisčių vardą finų gyventojams į pietus nuo Suomų įlankos. Tokiam vartojimo pasikeitimui esą galimas tas vienintelis aiškinimas, kad skandinavai žinoję priešingame Baltijos krašte ir prie Suomų įlankos kadaise gyvenus tikruosius aisčius, jų krašto vardą (den Landesnamen) išsaugoję atmintyje, o kai gyventojai pasikeitė, šitą etnikoną pamažu perkėlė naujesiems gyventojams. Kad aisčių, tai yra baltų, gyvenama teritorija kadaise iš tikrųjų siekė Suomų įlanką, galima esą įrodyti iš Ptolemajo duomenų – tiek iš paminėtųjų genčių vardų, tiek ir iš vandenvardžių. <...> todėl gali būti tikra, kad Suomų įlanka tuomet buvusi aisčių kilčių šiaurės riba.“ Šią kalbininkų išvadą galima būtų papildyti ir archeologijos duomenimis. Aisčių vardo migracijos prielaidos buvo sukurtos dar I a. po Kr., kai prasidėjo didžioji aisčių plėtra. Ji betarpiškai palietė šiaurinius baltų kaimynus finus, kai nuo Lietuvos ir Latvijos pajūrio prasidėjo aisčių sklaida Pilkapių kultūros pavidalu. Tada finai susidūrė su aisčių kultūros (ir aisčių vardo) skleidėjais.

Dideliu finų Europos entuziazmo pavyzdžiu gali būti Kalevio Vyko (Kalevi Wiik) knyga „Europiečių šaknys“.⁶ Suomų kalbininkas rašo tam tikra prasme naują Europos istoriją. Tik dabar finų kiltis tapo bene svarbiausioji. Kad ir šis pavyzdys: autorius teigia, jog antrosios Rytų Baltijos regiono gyventojų bangos ateiviai iš Centrinės Europos – Svidrų kultūros žmonės – jau IX–VIII t-mečiuose pr. Kr. kalbėjo finų kalba. Lietuvių archeologas A. Girininkas tos pačios knygos lietuviško vertimo pratarmėje nurodė didelius skirtumus, kurie atsirado lyginant archeologijos duomenis su Kalevio Vyko kuriamu finų Europos modeliu.⁷

Mišelis Kazanskis (М. М. Казанский) ir Olegas Šarovas (О. В. Шаров) knygos „Germania–Sarmatia“ įžangoje rašo: „Iki šiol ginčijamasi tarp lenkų ir rusų tyrinėtojų dėl archeologinės kultūros pavadinimo, kuriai priklauso dauguma Gintaro kranto romėnų ir tautų kraustymosi epochos kapinynų: Sembos-Notangos, Dolkeimo-Kovrovo ar vis dėlto vakarų baltų kultūros grupė? Ar aisčiai buvo baltai ar

4 Zinkevičius Z. Ar Tacito *Aestiorum gentes* yra estai? *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 345–352.

5 Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 2 t. Vilnius, 2005, p. 13.

6 Wiik K. *Europiečių šaknys*. Vilnius, 2009.

7 Girininkas A. Pratarmė Lietuvos skaitytojui. Wiik K. *Europiečių šaknys*. Vilnius, 2009, p. I–VIII.

Segė, trikampe kojele
(žalvaris).

Dauglaukis, 32 kapas,
150–220 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

germanai? Jie autochtonai ar alochtonai?⁸ Taigi, mūsų kaimynai estai turi nusiminti. Semboje-Notangoje finų niekas neranda. Lengva ranka Rusijos ir Lenkijos mokslo centruose iš naujo sprendžiamas vakarų baltų lopšio Semboje etninės priklausomybės klausimas. Bet yra Lietuva, yra Latvija su savo archeologais ir ilga baltų tyrinėjimų istorija. Jų tyrimai, deja, dažnai ignoruojami. Būna, kad pasitenkinama sena literatūra, senais Baltijos šalių archeologų sudarytais ir savaip perdirbtais žemėlapiais, ką padarė tas pats M. Kazanskis.⁹ Ir kam gi aiščiau atiduodami? Slavams? Bet kad to nepavyksta padaryti remiantis archeologiniais tyrinėjimais. Tame pat leidinyje V. Novakovskis paskelbė straipsnį „Slavų buvimo Oderio ir Vyslos baseine problema romėnų periode ir tautų kraustymosi epochoje“. Jame rašoma: „Šioje situacijoje pirmu į tiesą panašiu paminėjimu apie slavus Vyslos baseine reikia laikyti informaciją, kuri yra Jordano „Getikoje“, sukurtoje VI a. antrosios pusės pradžioje (apie 551 metus). Aprašydamas to meto Europos istoriją, Jordanas paminėjo neabejotinai slavų gentį sklavenus (Slave-ni), kurie buvo apgyvenę žemes, kurios vakaruose siekė Vyslos aukštupius. Tai visiškai patvirtina pačių ankstyviausių Prahos kultūros radinių paplitimas Mažojoje Lenkijoje. Tai reiškia, kad tik tuo laiku galima datuoti slavų pasirodymo pradžią Vyslos baseino žemėse, o vėliau ir Oderio ir toliau į vakarus, iki pat Elbės, kur, remiantis naujaisiais tyrinėjimais, pirmiausia dendrochronologijos, jie atėjo VII a. arba netgi VIII a. pradžioje.“¹⁰ Vadinasi, Vyslos baseino ir Pamario archeologija iki pat VII–VIII amžių sietina tik su germanais ir baltais. Jeigu Semba, kaip tai mėgina įrodinėti V. Kulakovas, nuo II amžiaus yra germanų gyvenama erdvė, reikia perrašyti Europos istoriją ir visas šv. Adalberto, o gal ir šv. Brunono negandas perleisti germanams. O ką daryti su Baltijos kryžiaus žygių veikėjais? Sembos germanai kariavo prieš kontinentinius germanus? Žinoma, galima išvedžioti, kad istorijos tėkmėje keitėsi etninis mums rūpimos erdvės vaizdas. Betgi tada reikia ir padaryti visa apimančius archeologinius šių žemių kultūrinės raidos modelius. O jų nėra. Atskiri epizodai, kuriuos mėginama pristatyti kaip sistemą, čia neveikia. Juolab jie negali būti etninių apibendrinimų komponentais.

Germanų Semboje klausimas nelauktai aktualizuotas minėto M. Kazanskio straipsnyje „Šiaurinio Baltijos baseino upės ir antikos geografai“.¹¹ Autorius užsibrėžė „pamėginti nustatyti, apie kokias teritorijas kalba Ptolemėjas“. Detaliau autoriaus sumanymą atskleidžia kita jo straipsnio dalis: „Manytina, jog, tiriant šį klausimą,

⁸ Шаров О. В., Казанский М. М. Предисловие. *Германия–Сарматия*. Калининград–Курск, 2010, с. 13. Sembos-Notangos ir Dolkeimo-Kovrovo vardai yra skirtingi tos pačios kultūros pavadinimai. Įprastą ir nuo seno vartojamą Sembos-Notangos kultūrą 1996 metais į Dolkeimo-Kovrovo pervardijo lenkų archeologas V. Novakovskis.

⁹ Казанский М. М. Реки восточной части Балтийского бассейна и Античные географы. Еще раз о Турунте и Хесине. *Археологические вести*, 2010, вып. 16, с. 123–134.

¹⁰ Новаковсий В. Проблема присутствия славян на землях в бассейнах Одера и Вислы в римский период и в эпоху переселения народов (на основании античных письменных источников и археологических находок). *Германия–Сарматия*. Калининград–Курск, 2010, с. 137–138.

¹¹ Казанский М. М. Реки восточной части Балтийского бассейна и Античные географы. Еще раз о Турунте и Хесине. *Археологические вести*, 2010, вып. 16, с. 123–134.

tam tikrą interesą gali kelti Ptolemėjo duomenų apie Pabaltijo upes gretinimas su jo informacija apie šio regiono etnogeografiją. Iš tiesų, Ptolemėjo „Geografijoje“ yra ne tik mus dominančio regiono upių sąrašas, bet ir etnonimų sąrašas palei „Venedų įlanką“ į rytus nuo Vyslos ten, kur yra Chrono, Rudono, Turunto ir Chesino upių žiotys. Jeigu mes nustatysime labiausiai įtikimą šių tautų lokalizaciją, tai taps aišku, kur ieškoti Ptolemėjo upių.“

M. Kazanskis apžvelgė įvairiausių autorių tyrimų, susijusių su ligšiolinėmis Ptolemėjo upių lokalizacijomis į rytus nuo Vyslos, rezultatus ir ėmėsi lokalizuoti Ptolemėjo minimų ir, autoriaus manymu, tiriamam regionui priskiriamų genčių gyvenamas vietas. Svarbi dalis skirta Lietuvos ir Latvijos archeologijai siekiant apibrėžti ir įvertinti Baltijos jūros pakraščių (ir ne tik jų) etnogeografiją. Apibendrinęs istoriografinę medžiagą, M. Kazanskis nustatė, jog iš esmės yra dvi mokyklos. Viena Ptolemėjo minimas Rytų Baltijos regiono upes lokalizuoja erdvėje tarp Vyslos ir Dauguvos (Vakarų Dvinos), antra – tarp Dauguvos (Vakarų Dvinos) ir Suomų įlankos. Pats pridūrė, jog kažkodėl užmiršamos Lielupė ir Gauja, kurios, archeologų duomenimis, romėnų laikais buvo svarbūs vandens keliai. Autorius nurodo, kad Ptolemėjo minimų venedų geografinė lokalizacija ypatingų diskusijų nekelia, kad tyrinėtojai venedus paprastai apgyvendina Vyslos įlankoje, kad venedai kartais tapatinami su Tacito aisčiais, t. y. su baltais, kurie archeologijos požiūriu ankstyvuoją laikotarpiu vėlgi neturi tiesioginio ryšio su baltais. Paliečiamas ir gotų-gepidų kultūros etniškumo klausimas. Sužinoma, jog germaniška Vielbarko kultūros kilmė nekelia abejonių, tačiau ankstyvoji Vielbarko istorinė erdvė buvo etninių komponentų mišinys. Tą mišinį neva pripažįsta beveik visi tyrinėtojai.

Keletas žodžių skaitytojui pasakytina apie garsiąją Ptolemėjo (apie 90–168 m.) „Geografiją“. Aleksandrijos mokslininko „Geografijoje“ išdėstyti žemėlapių sudarymo pagrindai tapo daugelio šimtmečių geografų patirties mokykla. Čia yra daugiau nei 8000 geografinių pasaulio vietų katalogas. Geografas nurodė ir daugelio jų koordinates, aprašė ir tautas ar gentis. Remiantis Ptolemėjo koordinatėmis vėlesniais laikais buvo sudarinėjami pasaulio šalių žemėlapiai. Susidurdami su dideliais koordinacių derinimo sunkumais, naujus žemėlapius pagal Ptolemėjo koordinates konstruoja ir dabartiniai geografs. Vietoves apgyvendinusius etnosus Aleksandrijos mokslininkas aprašė toje pat „Geografijoje“, tačiau tolėliau – ne tuoj pat po vietovės koordinacių. Rytų Baltijos erdvėje neabejojama tik dviejų Ptolemėjo nurodytų tautų – sūduvių ir galindų – baltiškąja prigimtimi ir apytikre jų geografija.

Ptolemėjo „Venedų įlankos“ lokalizacija autoriui yra „ypatingų diskusijų nekelianti“ problema. Tačiau problema yra ir ji nemenka. Pirmiausia Venedų įlankos vieta iš Ptolemėjo aprašymo ir koordinacių yra neaiški. O tai yra ypač svarbu atliekant tokį tyrimą. Lokalizuojant tautas pagal „Venedų įlanką“ reikia pirmapradžio taško – aiškiai pagrįstos pačios įlankos lokalizacijos. „Venedų įlanka“ iki šiol

geografiškai yra kažkur toje erdvėje, bet ne konkrečiai ir aiškiai apibrėžtoje vietoje. Ir niekada nebus, nes suderinti Ptolemėjo koordinatės su dabartinio Žemės mokslo duomenimis iš esmės yra neįmanoma. Galimi įvairiausi konstruktai, tačiau jie ir liks hipotetiniai. „Venedų įlanką“ galima atrasti ir Rygos, ir Suomijų įlankoje. Tad šis klausimas ir dabar yra tyrinėjimų objektas. Įdomiai sukonstruota gotų-gepidų gyvenamosios erdvės ankstesnioji etninė istorija: „Visuotinai žinoma germaniška, netgi konkrečiai – gotų-gepidų Vielbarko kultūros priklausomybė. Priminsime, kad kai kalbama apie gotus, turimi omenyje visų pirma vėlyvosios Liubovidzės fazės (B2–B2/C1) ir Cecelės fazės (C1–D) paminklai (Woląiewicz, 1981, p. 101). Iki Liubovidzės fazės kultūrinis ir, matyt, etninis Vielbarko masyvo daugiakomponentiškumas pripažįstamas praktiškai visų tyrinėtojų.“ Čia kyla sudėtingų klausimų. Ką daryti su lenkų istoriografijoje brėžiamais Vielbarko kultūros A periodo žemėlapiais, ką daryti su Marko Ščiukino (М. Б. Щукін) teiginiu, kad gotai atsikraustė apie 50–70 metus, t. y. B1 periode? Ką daryti su visuotinai pripažįstamu Vakarų baltų pilkapių kultūros baltiškumu, kurios genetinėje erdvėje yra Vyslos žiočių ir dalies Vyslos žemupio abu krantai? Ta erdvė tęsiasi Baltijos pajūriu nuo Pamario iki Ventos žiočių. Kaip paaiškinti, kad gotų-gepidų (Vielbarko) kultūros erdvė sutampa su baltų kalbine erdve, t. y. Vielbarko kultūra rutuliojosi baltų kalbinėje aplinkoje? Iš kur tas etnosų daugiakomponentiškumas? Pavyzdžiui, A–B1 periodo (200 metų pr. Kr. – 10 metų po Kr.) kultūrinė ir etninė situacija Pamaryje, Vyslos žiočių ir artimojoje Vyslos žemupio erdvėje. Pamaryje buvo keliais vardais vadinama kultūra – ankstyvųjų metalų epochos Pamario, Veidinių arba antropomorfinių urnų. Nuo Vyslos žiočių kairiojo kranto iki Ventos žiočių – Vakarų baltų pilkapių kultūra. Vakariniame Pamario pusėje ir jos pietuose tuo metu buvo trys germanams skiriamos kultūros – vadinamosios Gustavo (Gustowska), Liubušo (Lebuso, Lubuska) kultūrinės grupės ir lugijų (Pševorsko) kultūra. Taigi, kalbėti apie daugiaetniškumą negalima, visas daugiaetniškumas apsiriboja dviem etnais – arba baltai, arba germanai. Šioje erdvėje II a. pr. Kr. – I a. po Kr. slavų ar finų nebuvo. Žinoma, jog finai su baltų pasauliu ribojosi Kurše, buvo apgyvenę Dauguvos žiotis ir teritorijas toliau į šiaurės rytus už Gaujos. Šiaurėje jie buvo užėmę didžiąją Skandinavijos pusiasalio dalį. Slavų pasaulio Rytų Baltijos regionas taip pat neregėjo, nes pirmoji slavų kultūra susiformavo V a. po Kr. paskutiniame ketvirtyje. Tad apie finus ir slavus šnekėti nedera, o kitokių etnosų šioje erdvėje istorija nežino. Čia kaip tik dera sugrįžti prie anksčiau užsiminto germanų Semboje klausimo. M. Kazanskis operuoja V. Kulakovo teiginiais apie germanus Semboje: „<...> V. Novakovskis aiškins visų pirma skiria Sembos gyventojus (Nowakowski, 1996, p. 115). V. Kulakovas savo darbuose pasistengė parodyti romėnų laikais Semboje buvus germanų kultūrinio, o gal ir etninio komponento. Vis dėlto, sekant V. Kulakovu, numanoma Sembos germanizacija vyksta nuo II a. pabaigos (Кулаков, 2003, c. 57, 58), t. y. po Ptolemėjo laikų.

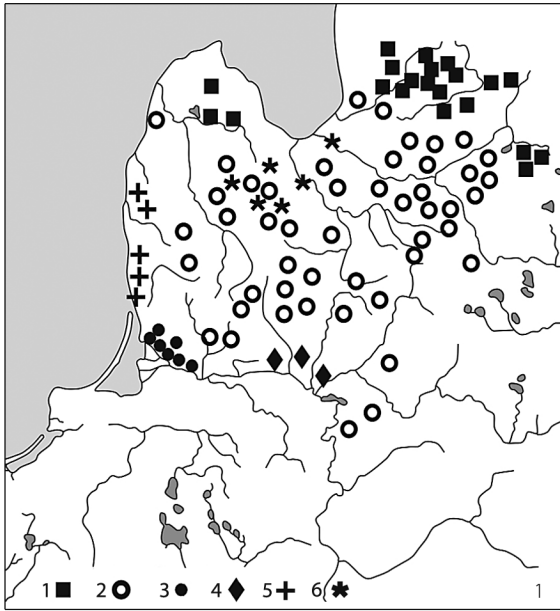
Taigi, osijai¹² į germanų gretas bet koku būdu nepatenka. <...> Neabejotina, kad baltiški (tegul ir germanizuoti) osijai pagal archeologinius duomenis turi būti jeigu ne Semboje arba Nemuno žiotyse, tai toliausiai kuršių pakrantėje, kur Bartos baseine yra šiaurinė plokštinių kapų su akmenų vainikais riba. <...> Sekant V. Kulakovu, tai greičiau germanų išstumti baltų migrantai iš Prūsijos (Кулаков, 2003, c. 58).¹³ Įvairiose teksto vietose V. Kulakovo teiginiai vertinami skirtingai. Vienoje vietoje ryški abejonė V. Kulakovo „Sembos germanizavimu“, kitur – „tegul ir germanizuoti baltai“, dar kitur – jau „germanų išstumti baltų migrantai iš Prūsijos“. V. Kulakovo „germanų darymo“ metodai archeologams yra gerai žinomi. Jie nurodyti ir lietuviškoje istoriografijoje, nagrinėjant V. Kulakovo nepagrįstus mėginimus iš atsivežtinio artefakto daryti prielaidas apie germanišką to dirbinio nešiootojo prigimtį ir apie II a. antrąją pusę siekiantį germanų etnosą Sembos pusiasalyje.¹⁴ Atskirų artefaktų pervertinimas, verčiant juos etniškumo įrodymais, ryškus ir M. Kazanskio tekste: „E. Mugurevičius padarė išvadą, kad latviški vendai – tai finokalbiam lyviai, kadangi Ventos regionas iki pat X amžiaus patenka į finougriškų akmeninių kapinynų zoną. <...> Tačiau galimas ir kitoks sprendimas. V. Sedovas išskėlė pirštuotos segės radinį iš Varves Striki nekropolio netoli Ventos žiočių. Jos slaviška kilmė visai galima (Sedov, 1994, 2.3 pav.). Iš tiesų, segės, panašios į Varves Striki rastą, paplitusios slavų aktyvumo zonoje prie Dunojaus (Vagalinski, 1994, abb. 6).“ Vienintelė kultūrinių ryšių būdu gauta segė tapo „kitokio sprendimo“ pagrindu. Taip palengva tyrinėtojų aplinkai teikiama mintis apie net VII amžių siekiantį slavišką pradą Kurše. Galima būtų pasakyti – bet juk tai V. Sedovo tezė. Taip, Sedovo, bet argi šiuolaikiniams autoriams yra nežinoma, kad paskiri daiktai nėra ir negali būti neginčijamais etniškumo įrodymais? Neįtikėtinos slavų paieškos Sembos pusiasalyje išvados atsiskleidžia G. Kretinino istorijos vadovėlyje „Vakarų Rusijos istorija“. Nors ši nemokslinė traktuotė jau buvo kritikuota lietuvių istoriografijoje¹⁵, tačiau verta dar sykį atkreipti baltų istorijos tyrėjų dėmesį, kokias išvadas pasidaro vadovėlių rašytojai iš mokslininkų kuriamų hipotezių, o ypač iš gotų klajonių istorijos. G. Kretininas rašo: „Gotai, išeidami į pietinius Europos regionus, su savimi išsivedė ir dalį tautų iš pietinio ir pietrytinio Pabaltijo. Su gotais išėjo ir aisčiai (estii). Dalis iš jų vėliau sugrįžo, tačiau ankstesnė kultūra sumenko. Kartu su slavais prie Baltijos jūros ateina ir kitos gentys. Gentys, kultūros ir geografiniai terminai buvo pervardyti. Taip mūsų krašto teritorijoje atsirado prūsai. <...> „Prūsų“ termino kiltis yra nevienodai aiškinama. Yra versija apie lietuviškas jo šaknis, nuo „protas“ (*razum*). Išsakoma nuomonė, kad pavadinimą prūsai gavo iš gotų: gotų *prus* – žirgas

¹² Osijai tapatinami su Lietuvos ir Latvijos pajūrio gyventojais, būsimaisiais kuršiais.

¹³ Казанский М. М. Реки восточной части Балтийского бассейна и Античные географы. Еще раз о Турунте и Хесине. *Археологические вести*, 2010, вып. 16, с. 128.

¹⁴ Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16.

¹⁵ Jovaiša E., Vaškevičiūtė I. „Vakarų Rusijos istorijai“ atsiradus. *Istorija*, 2008, t. 69, p. 3–7.

4:1.1 il.

Romėniškojo laikotarpio (I–V a.) archeologinė situacija pietryčių Pabaltijyje į rytus nuo Nemuno pagal M. Kazanskį:

1. Kapinynų su akmeniniais atitvėrimais zona;
2. Pilkaplių su akmenų vainikais ir nedegintų mirusiųjų kapais zona;
3. Nemuno žemupio plokštinių kapų su nedegintų mirusiųjų kapais zona;
4. Centrinės Lietuvos plokštinių kapų su nedegintų mirusiųjų kapais zona;
5. Plokštinių kapinynų su akmeniniais vainikais ir nedegintų mirusiųjų kapais zona;
6. Žiemgalos plokštinių kapinynų su nedegintų mirusiųjų kapais zona.

4:1.2 il.

A. Tautavičiaus 1980 metais sudarytas I–IV amžių kultūrinių sričių žemėlapis:

1. Kapinynų su akmeniniais vainikais arealas;
2. Nemuno žemupio plokštinių kapinynų sritis;
 3. Pilkaplių kultūros arealas (nedegintų mirusiųjų palaidojimai);
 4. Centrinės Lietuvos dalies plokštinių kapinynai;
5. Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas.

(senųjų slavų kalboje, be kita ko, *prus* – kumelė).¹⁶ G. Kretinino konstrukcija yra absurdiška, tačiau ji tarsi veidrodys atspindi ir mokslo pasaulio kraštutinumus.

Chrono, Rudono, Turunto ir Chesino lokalizacijos pastangas M. Kazanskis įvertino taip: „Vadinasi, visos Ptolemėjui žinomos Venedų įlankos tautos identifikuojamos su pietryčių Pabaltijo gyventojais pajūryje tarp Vyslos ir Vakarų Dvinos. Taigi, teisūs tie tyrinėtojai, kurie lokalizuoja Chroną, Rudoną, Turuntą ir Chesiną erdvėje į pietus nuo Vakarų Dvinos, nes nėra jokio pamato manyti, kad hidrografiniai Ptolemėjo duomenys apie Baltijos regioną buvo platesni nei jo duomenys apie tų teritorijų etnogeografiją.“

„Mus šiuo atveju pirmiausia domina gyventojų į šiaurę nuo Nemuno žiočių paminklai, kuriuos būtų galima tapatinti su osijais, karbonais ir sėliais“, – teigia autorius. Naudodamasis lietuvių, latvių ir estų archeologų paskelbtais žemėlapiais, M. Kazanskis sukonstravo savo žemėlapi. Jo žemėlapis neleistinai iškraipo dabartinę vakarų baltų šiaurinės dalies etnogeografinę sampratą (4:1.1 il.). Visų pirma, nesuprantamas motyvas iš žemėlapis išmesti, autoriaus terminais tariant, „Panemunių plokštinius kapinynus“: „I–IV amžiuose mus dominančiame regione išsiskiria, jeigu neskaičiuotume negausių Panemunių plokštinių kapinynų, tokios didelės archeologinių paminklų

¹⁶ Кретинин Г. В. *История Западной России. Калининградская область*. Учебное пособие для школьников. 6–7 классы. Под ред. А. П. Клемешева. Москва, 2007, с. 12.

grupės.“ Čia pat nurodo lietuvių ir latvių autorius – A. Tautavičių ir Janį Grauduonį (J. Graudonis) – kuriais rėmėsi kurdamas savo žemėlapi.¹⁷

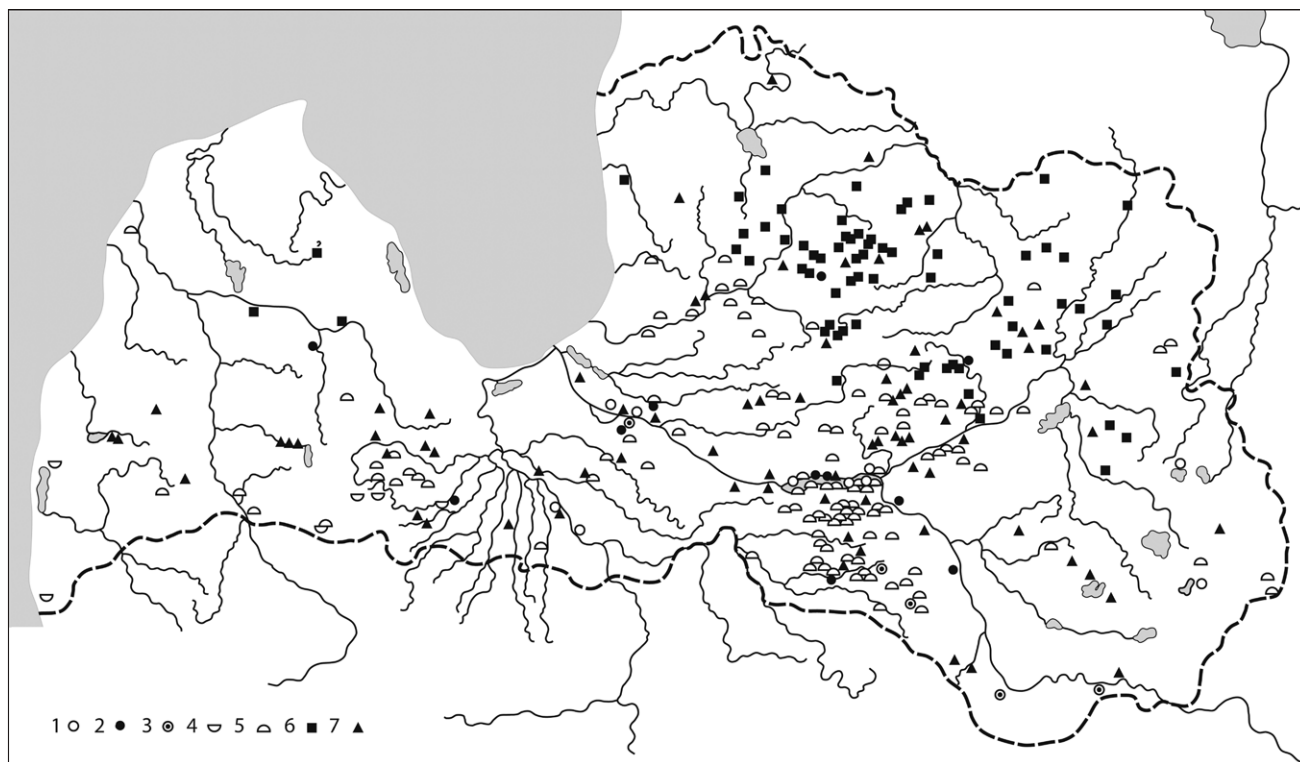
Lyginant abu žemėlapius, į akis krenta nemažai M. Kazanskio iškraipymų. Pirmiausia neaišku, kokius kapus M. Kazanskis atrado Nemuno žemupyje, jeigu jis iš etnogeografinio žemėlapio panaikino „negausius Panemunių plokštinius kapinynus“. Gal jis galvoje turi plokštinių kapinynų su akmenų vainikais pietinę grupę? Galimas dalykas, bet A. Tautavičius tokios grupės neišskyrė. „Negausios Panemunių plokštinių kapinynų“ grupės vietoje iš tiesų turėtų būti A. Tautavičiaus nurodyta „Nemuno žemupio plokštinių kapinynų sritis“, kuri yra ne mažesnė nei M. Kazanskio sukurtoji (4:1.2 il.). Apskritai toks kultūrų naikinimas yra niekuo nepamatuotas ir nekorektiškas. Iš tyrimų lauko pašalinta reikšminga vakarų baltų / aisčių kultūra. M. Kazanskio pateiktame žemėlapyje nebeliko ir finalinio Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealo. Taip pat esama aiškių nesusipratimų dėl Pilkapių kultūros. Šios kultūros niekas ir niekada taip, kaip nurodo M. Kazanskis, nelokalizavo. Jokių Pilkapių kultūros paminklų Užnemunėje nėra, o I–II amžių pilkapiai, kaip rodo 2005 metų Anos Bitner-Wrublewskos (A. Bitner-Wróblewska) ir Gyčio Grižo tyrinėjimai, yra galindų kultūros periferija.¹⁸ M. Kazanskis Pilkapių kultūros srityje atrado „Žiemgalos plokštinių kapinynų su nedegintų mirusiųjų kapais zoną“. Tokios zonos I–IV amžių žemėlapuose neatranda nė vienas žiemgalių tyrinėtojas. Ankstyvajame, 1974 metų J. Grauduonio žemėlapyje tokie kapai, bet ne atskira zona, buvo nurodyti (4:3, 4:4 il.). Bet jau 1980 metų Mario Atgazio (M. Atgāzis) pateiktame Latvijos I–IV amžių etniniame žemėlapyje jokių žiemgališkų plokštinių kapų nėra.¹⁹

Menamas lietuviams ir latviams būdingas kultūrų „etninimas“ M. Kazanskiui tapo jo susikurtos diskusijos pamatu. Esmė yra tokia. Neva lietuvių ir latvių archeologai be jokio pamato Vakarų Lietuvos plokštinių kapų kultūroje mato kuršius, o Pilkapių kultūros sritis įvardija etniniais vardais – žemaičiai, žiemgaliai, sėliai, latgaliai, kai šie yra ankstyvųjų viduramžių pradžios dariniai. Taip ir yra – ir Lietuvos archeologai geriausiu atveju atsargiai samprotauja, jog Pilkapių kultūros atskiros sritys gali būti vėlesnių baltiškų etnosų protėviais. Su kuršiais, tiesa, elgiamasi drąsiau: pati kultūros raida – sudėtingi akmenų statiniai plokštinių kapų statyboje – tarsi rodo nuoseklią kultūros raidą. M. Kazanskis manė, kad reikia įdėti štai tokią nuorodą: „Tokia senoji Pabaltijo etnogeografijos „modernizacija“ yra tipiška lietuvių ir latvių archeologams.

¹⁷ *Latvijas PSR arheologija*. J. Apals, M. Atgāzis, J. Daiga, R. Deņisova, J. Graudonis, I. Loze, Ē. Mugerēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore, F. Zagorskis, A. Zariņa. Rīga, 1974, p. 97. 37. att.; Таутовичюс А. Балтские племена на территории Литвы в I тысячелетии н. э. *Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)*. Рига, 1980, с. 80–88.

¹⁸ Grižas G., Bitner-Wróblewska A. Ceramika kultury bogaczewskiej z południowej Litwy. *Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007.

¹⁹ Атгазис М. К. Вопросы этнической истории земгалов. *Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)*. Рига, 1980, с. 89–101.

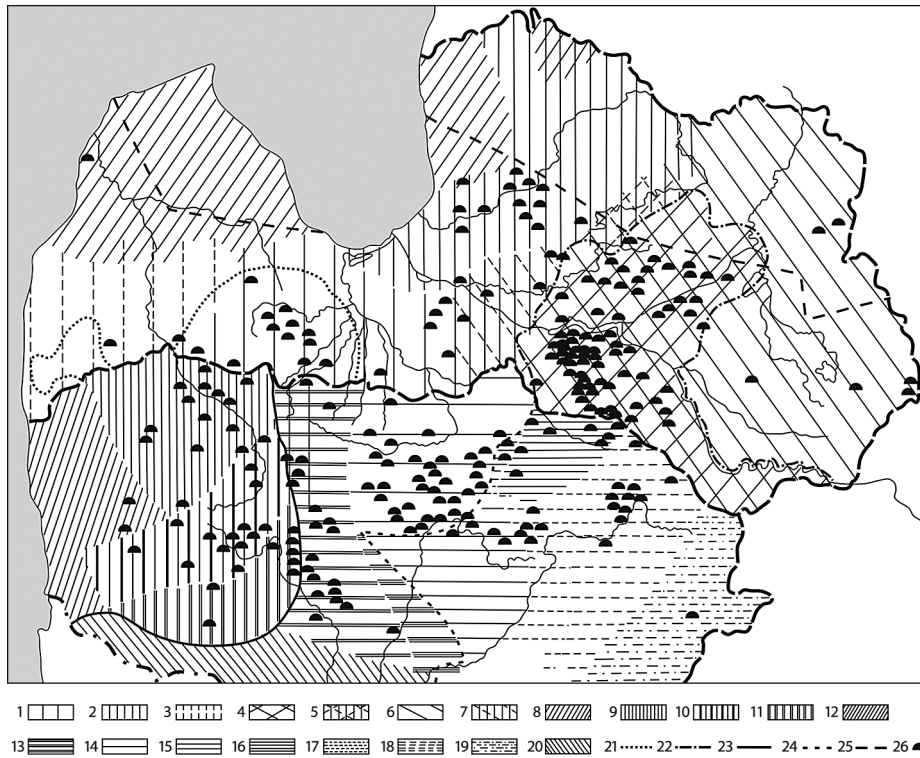

4:2 il.

Latvijas senojo geležies amžiaus paminklai pagal J. Grauduonį;

1. Gyvenvietės;
2. Piliakalniai;
3. Piliakalniai ir gyvenvietės;
4. Plokštiniai kapai;
5. Pilkapiai;
6. Kapai su akmeniniais atitvėrimais;
7. Radimo vietos.

Jokių duomenų, leidžiančių kalbėti apie realų žiemgalių, sėlių, latgalių ir kitų egzistavimą romėnų laikotarpyje arba tautų kraustymosi epochoje, šiandien nėra. Kitais žodžiais tariant, tai tas pat, kas samprotauti, sakysime, apie polianus, drevlianus arba krivičius I–II a.“ Akivaizdu, kad M. Kazanskis nesusipažinęs su dabartine lietuvių ir latvių archeologine medžiaga. Keista, kad etnogeografinius konstruktus jis rikiuoja remdamasis 30 metų senumo duomenimis. Suprantama ir tai, kodėl jis susikūrė šią diskusiją. Reikia turėti „tabula rasa“ – švarią etninę lentą, kurioje M. Kazanskis galėtų rasti vietas dėliojamiems osijams, karbonams, kareotams ir sėliams. Susipažinęs su, pavyzdžiui, naujausiais žiemgalių tyrinėtojų – I. Vaškevičiūtės ar M. Atgazio – darbais, jis rastų štai ką: „Archeologai yra nustatę, jog V–VI a. buvusioje Pilkapių su akmenų vainikais srityje išsiskyrė kelios giminiškos ir savo kultūroje turinčios daug bendrų bruožų gentys – tai vakarinėje arealo dalyje žemaičiai, į šiaurę nuo jų – žiemgaliai, į šiaurės rytus nuo žiemgalių – sėliai ir dabartinėje Latvijos teritorijoje – latgaliai (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 34; Таутавичюс, 1996, p. 72–73; Gimbutienė, 1985, p. 115; Michelbertas, 1986, p. 240; Atgasis, 1980, p. 92–93). Žiemgaliai, būdami tarsi viduryje, tapo lyg ir jungiamoji grandis tarp žemaičių ir latgalių, savo kultūra vienais požymiais artimesnė žemaičiams, kitais – latgaliams. Tada, kai pilkapius su

4:3 il.

Jungtinis I–IV a. Latvijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių su akmenų vainikais paplitimo žemėlapis su latvių ir lietuvių kalbų dialektais ir tarmių grupėmis pagal M. Atgazį.

Vidurinės Latvijos dialektas:

1. Žiemgalių tarmės;
2. Vidžemės tarmės;
3. Kuršių tarmės.

Aukštutinės Latvijos dialektas:

4. Sėlių tarmės;
5. Tarmės su sėlių bruožais;
6. Nesėlių tarmės.

Tarmės su aukštutinės Latvijos intonacijomis:

7. Livonijos dialektas;
8. Kuržemės ir Vidžemės tarmės.

Žemaičių dialektas:

9. Telšių tarmės;
10. Varnių tarmės;
11. Raseinių tarmės;
12. Kretingos tarmės (dvi sritys).

Aukštaičių dialektas. Vakarinė grupė:

13. Šiaulių tarmės
(su vakarinėje dalyje sumaišyta sritimi);
14. Panevėžio tarmės (šiaurinė sritis).

Aukštaičių dialektas. Rytinė grupė:

15. Panevėžio tarmės (pietų sritis);
16. Kupiškio tarmės;
17. Anykščių tarmės;
18. Utenos tarmės;
19. Vilniaus tarmės;
20. Kauno ir Klaipėdos aukštaičių tarmės.
21. Anapiktės po tautosilabinių *r* ir *l*
22. Kylanti intonacija (sėlių tarmės)
23. Žemaičių ir aukštaičių dialektų riba
24. Aukštaičių dialekto vakarų
ir rytų sričių riba
25. Akmeninių kapinynų
paplitimo pietinė riba
26. I–IV amžių pilkapiai su akmenų vainikais

akmenų vainikais visiškai pakeičia plokštiniai kapai, archeologai fiksuoja žiemgalius, nes nuo to meto iš lėto kito kultūra, o laidosena išliko ta pati iki XIII a., kai jos gyventojai vadinami žiemgaliais. Žiemgalių ryšį su I–IV a. pilkapiais rodo tai, kad dažnai laidojimo vieta paliekama ta pati, dalyje kapinynų aptinkamos buvusių pilkapių su akmenų vainikais liekanos (Jauneikiai, Linkaičiai). Be to, V a. kapų įkapės turi daug bendrų bruožų su III–IV a. pilkapiuose palaidotų žmonių įkapėmis. Taigi negalime kalbėti apie naują žmonių atėjimą į šią sritį V a., o tik apie didelės kultūrinės srities suskilimą.²⁰ Latvių archeologai šiuolaikines koncepcijas išreiškė 2001 metų knygoje „Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.“²¹

M. Kazanskio žemėlapyje apskritai negalima ieškoti ir rasti Ptolemėjo duomenų sąsąjį su II amžiaus Baltijos regiono gyventojais. Pirma, jis yra neteisingas šaltinių atžvilgiu (J. Grauduonio, M. Atgazio ir A. Tautavičiaus žemėlapiai). Antra, jis neteisingas dabartinių I–IV amžių paminklų pažinimo požiūriu. Senojo geležies amžiaus paminklų sąrašas ir kultūrų žemėlapis buvo sudarytas 1997 metais ir visiems yra

²⁰ Vaškevičiūtė I. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius, 2004, p. 29–30.

²¹ *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga, 2001, p. 189. 138. att.

lengvai prieinamas.²² Sunku nepastebėti ir metodinio nenuoseklumo. M. Kazanskis mėgina atkurti Ptolemėjo laikų etnogeografiją, o pateikia apibendrintą visos epochos, t. y. I–IV amžių, žemėlapi. Tyrimas reikalavo sudaryti II a. vidurio – Ptolemėjo epochos – Rytų Baltijos regiono archeologinių kultūrų žemėlapi. Toks žemėlapis iš esmės skirtųsi nuo M. Kazanskio sudarytojo. Tad ką šiuo straipsniu pasiekė M. Kazanskis? Chrono, Rudono, Turunto ir Chesino lokalizacija nepasikeitė, t. y. remiamasi tomis pačiomis idėjomis palaikant tradicinę mokyklą, kuri jas atranda tarp Vyslos ir Dauguvos. Kuršiai ir sėliai išlaikė tas pačias ribas, kurias nuo seno žino tyrinėtojai, o osijų ir karbonų vieta pasilieka neišspręstų galvosūkių erdvėje. M. Kazanskio plėtojamas Rytų Baltijos karbonų klausimas atrodo gana prieštarai: „Karbonai, pati toliausia Ptolemėjui žinoma Baltijos kranto tauta. Galimas dalykas, kaip mano E. Kolendo, tai ne etnonimas, o korporatyvinės profesionalios grupės pavadinimas, kažkas panašaus į „angliadegius“ arba „anglies tiekėjus“, ir todėl negali būti patikimai identifikuoti. Iš tiesų, jeigu taip, pakrančių „anglininkų“ grupė galėjo būti labai maža (Kolendo, 1992, p. 188–190). Keista, žinoma, kad tokia maža ir apskritai socialiai nereikšminga Pabaltijo gyventojų grupė pateko į antikinių geografų akiratį. Bet, kad ir kaip ten būtų, karbonai gyveno kažkur ne toliau Kuršo pakrantės, kadangi Ptolemėjas juos išvardija iš karto po osijų. <...> Be viso kito, reikia įvertinti ir kitas galimybes. Tai gali būti kažkokios stepių tautos, į karbonų kaimynystę patekusios tik todėl, kad antikiniai geografai dažnai Rytų Europą įsivaizdavo kaip palyginti siaurą sąsmauką tarp Meotidės ir Šiaurės Okeano (Ellegerd, 1987, p. 17). Neatmetama ir etnonimų dubliavimo galimybė, palyginti stepių tautą Καρίωνες (Cariones), minima to paties Ptolemėjo (Клавдий Птолемей. Географическое руководство, III.5.10).“ Taigi karbonai gali būti ir ne etnonimas, o kažkokios tų laikų profesinės grupės įvardijimas, jie gali būti ir to paties Ptolemėjo kitur minima stepių tauta „Cariones“. Tad ar iš viso galima kalbėti apie „mažą ir apskritai socialiai nereikšmingą Pabaltijo gyventojų grupę“?

M. Kazanskis nėra vienintelis, kuris laisvai interpretuoja ar net nepagrįstai perdirba archeologinę medžiagą. Baltarusijos istorikai jau nuo 1990 metų aktyviai dirba kurdami tolimiausią praeitį siekiančią Baltarusijos senovę. Ypatinga vieta čia tenka enciklopediniams ir kartografiniams leidiniams. 2009 metais pasirodė „Didysis istorinis Baltarusijos atlasas“.²³ Pirmame tome paskelbtas I a. antrosios pusės ir II amžiaus Romos imperijos periferijos kultūrinę situaciją atspindintis žemėlapis. Tai tikra mūsų kaimynų baltarusių „kūryba“, kuri neturi nieko bendra su baltų archeologija, nors tarp žemėlapio kūrėjų yra Baltarusijos istorijos institutas. Baltų gyvenamos vietos pačiame žemėlapyje įvardytos „эцїи“ vardu. Suprask, jog turimi omenyje arba „aisčiai“,

²² Jovaiša E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1998, t. 36, p. 48–64, 318–319 + žemėlapis (kartu su M. Michelbertu); <http://www.istorijoszurnalas.lt>.

²³ *Вялікі гістарычны атлас Беларусі*, т. 1. Мінск, 2009.

arba „estii“. Žemėlapiu legendoje šio termino nėra, o baltų kultūros apibendrintos ir pavadintos „Bogačevo kultūra ir jai giminingi baltai“.²⁴ Kad Bogačevo galindai yra baltai, abejonių niekam nekyla, bet baltų archeologija skiria nemažai I–II amžių baltų kultūrų. Jų nėra, o nurodyti žymėjimai yra neteisingi: kažkiek panašesnis kontūras pajūryje primena Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų arealą. Nemuno žemupyje nubrėžta sritis neatitinka jokių baltų kultūrų. Pilkapių kultūrą turėjusi vaizduoti sritis neturi nieko bendra su M. Michelberto apibrėžtu arealu. Lietuvos Nemuno kairysis ir dešinysis krantai tapo „niekieno“ žeme, o Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas neteisingas ir pačių baltarusių archeologų darbų atžvilgiu.²⁵ Tad natūraliai kyla klausimas, kokią istorinę tiesą pateikia toks žemėlapis.

Skaitant dabartinius lenkų ir rusų archeologų veikalus į akis krenta nuolatinis kultūrų pervardijimas. Tai archeologams žinoma praktika, bet ji paprastai naudojama, kai tiriant atskirą kultūrą norima patikslinti jos vietą kitų kultūrų atžvilgiu. Dar ne taip seniai lietuvių archeologijoje buvo „Nemuno deltos kultūra“.²⁶ Šis terminas pasirodė netikslus, nes apėmė šios kultūros gyventojams nebūdingas teritorijas. Todėl dabar vartojamas „Nemuno žemupio kultūros“ terminas yra tinkamesnis.²⁷ Bet štai nuo II a. pradžios Ptolemėjo įvardytus galindus lenkai ėmė vadinti „Bogačevo kultūra“, o gotų-gepidų kultūra tapo tai Oksyvo, tai Vielbarko kultūra. Kitaip nei politinių vėjų ir „kultūrologinių“ madų veikimu to nepavadinsi. Ypač „įžvalgiai“ pervardinta Sembos-Notangos kultūra. Matyt, germanišką Sembos kilmę proteguojantiems rusų archeologams priklausė nuopelnai perkrikštijant baltišką geografinę teritorinę Sembą ir Notangą į apvokietintą, bet iš esmės prūsišką „Dollkeim“ (liet. Dulokaimis) ir rusišką „Kovrovo“ (vok. Nautzau, liet. Nausava). Šis terminas atspindi ir norimą matyti šios kultūros etninę prasmę – germanizuoti baltai su galimu slavišku elementu.

Parašius šiuos žodžius, matyt, reikia išdėstyti savo poziciją germanų, slavų, finų ir baltų etninės istorijos bei apskritai tyrinėjimų kultūros klausimu. Visos tautos yra svarbios, reikšmingos ir vertos, kad jų istorija būtų kiek įmanoma objektyviai vertinama ir vaizduojama remiantis mokslo laimėjimais. Gerai, kad šiuolaikiniame pasaulyje akcentuojamas bendravimas ir sugyvenimas. Remiantis bendravimu ir sugyvenimu, ieškoma įvairiausių tarpkultūrinių ryšių technologijose, stiliuose ir kituose kultūros elementuose. Jie sėkmingai randami, įrodomi ir parodomi. Toks požiūris yra sveikintinas ir priimtinas. Jis leido suprasti, kad mūsų kalbamasis laikotarpis yra glaudaus Europos tautų ar genčių bendravimo laikas. Mūsų Europa ankšta buvo ir tų laikų supratimu: tūkstančių kilometrų nuotoliai nebuvo neįveikiama riba ar bendravimo

²⁴ Ten pat, c. 40.

²⁵ Žr.: Егорейченко А. А. *Культуры штрихованной керамики*. Минск, 2006, c. 58, рис. 14.

²⁶ Tautavičius A. I–XIII a. laidojimo paminklai. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, 3 t. Vilnius, 1977, p. 10.

²⁷ Jovaiša E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1998, t. 36, p. 48–64, 318–319 + žemėlapis (kartu su M. Michelbertu).

kliūtis. Tai rodo baltų, germanų, slavų, finų ir kitų etninių bendrijų kultūros savitumų paplitimas gana toli nuo genetinių žemių. Kitų kultūros elementų plitimas ir paplitimas kažkurių tautų ar genčių ribose vėlgi reiškia, kad tos įtakos buvo priimanamos, iš jų mokomasi, perimama technologinė patirtis ar net patikę stiliai. Ši bendra žmonių prigimtinė savybė reikšėsi anais laikais ir reiškiasi šiais laikais. Tai būtina žmonijos pažangos sąlyga. Svetimų įtakų raiška autochtonų terpėje visiškai nereiškia, jog svetimo daikto nešiotojas yra ir tą daiktą padariusios etninės bendrijos narys. Atvežtinis ginklas, papuošalas gali būti gautas prekybinių ryšių, dovanų, karinių ekspedicijų metu ir kitokiais būdais. Pagaliau gali būti ir kitos etninės bendrijos narys. Etnosą iš kitų skiria visas kompleksas elementų – kalba, gyvenimo būdas, laidojimo papročiai, tradicijos, technologiniai ir meniniai savitumai ir daugelis kitų. Be to, reikia, kad visi ar dalis šių elementų būtų koncentruotai paplitę tam tikroje ribotoje teritorijoje. Tad etninis priskyrimas yra sudėtingas ir atsakingas tyrinėjimas. Atskirai paimti atvežtiniai dirbiniai niekaip negali būti etniškumo įrodymu. Skuboti sprendimai archeologijos literatūrą daro panašią į fantastinį romaną, – kaip sugalvojau, taip parašiau. Archeologijoje tai pavirto dažnai vartojama fraze „kiekvienas gali ir turi teisę pasakyti savo nuomonę“. Taip, tai tiesa, tačiau ta nuomonė turi būti paremta moksliskai pagrįstu metodu, objektyvia ir daugiaplane tiriamojo objekto analize.

Tai kas gi tie aisčiai, kur jų tėvynė ir kur jų plėtros laukas? 98 metais Tacitas gintarą renkančias gentis pavadino „Aestiorum gentes“: „Tad dešinysis Svebų jūros krantas skalauja aisčių gentis, kurių apeigos ir išvaizda artimesnė svebams, o kalba – britanų kalbai. Jie garbina dievų motiną. [Jų] religijos ženklas – nešiojamos šernų figūrėlės: veikiau šis ženklas, nei ginklai ir visiems teikiama globa, deivės garbintoją apsaugo net ir tarp priešų. Kalavijais naudojami retai, dažniau – vėzdais. Javus ir kitus augalus augina uoliau, nei įprasta germanų nerangumui. Bet ir po jūrą naršo, ir videnteliai iš visų seklumose ir pačiame krante renka gintarą, kurį patys vadina žodžiu „glaesum“. Kaip ir įprasta barbarams, jie nei tyrė, nei nustatė, kokia tai medžiaga ir kaip atsiranda. Dar daugiau: ilgai gintaras gulėjo tarp kitų jūros išmetamų dalykų, kol pagaliau mūsų prabanga pasišaukė jį tarnybon. Patys jo niekam nenaudoja: renka natūralų, atgabena neapdirbtą ir užmokestį ima stebėdamiesi.“²⁸

Šiuolaikiniam aisčių pažinimui ypač svarbi yra D. Alekno studija²⁹, kuri akcentuoja naujus, anksčiau nepastebėtus Tacito informacijos aspektus. Skvarbesnis žvilgsnis tarsi paaiškina šią sudėtingą aisčių-germanų tapatumo ir netapatumo situaciją. „Žinia, Tacitas aisčius priskiria Germanijai“, – rašo D. Alekna. „Grįžkime prie svebų ir aisčių lyginimo. Matydami dvejoję Tacito svebų vardo vartosena – 1) visos į šiaurę nuo Dunojaus anapus Romos provincijų gyvenančios tautos; 2) politinio

²⁸ Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 2010, t. 80, p. 4.

²⁹ Ten pat, p. 3–20.

Marobodo sutelkto vieneto gentys (markomanai, kvadai, semnonai, langobardai, gyvenantys Saksonijoje, Bohemijoje, Silezijoje ir Moravijoje) – galime suprasti, kad Tacito lyginimas turi prasmės tik tuomet, jei „svebai“ suprantami antrąja reikšme. Kita tokio lyginimo pasekmė būtų teigti, kad aisčių gentys, panašiai kaip ir svebai, sudaro gana ryškų religinį ir galbūt politinį vienetą. Be to, kaip svebai nelabai skiriasi tarpusavyje, taip ir aisčių gentys ir jų žmonės yra ganėtinai panašūs vieni į kitus.“ Kita svarbi pastaba susijusi su Tacito žinia apie aisčių kalbos artumą britanų kalbai: „Tad pozityvi šios Tacito informacijos dalis būtų tai, kad aisčių kalba aiškiai skiriasi nuo svebų markomanų, kvadų ar gotonų.“ D. Alekno tyrimas leidžia suprasti, kad Tacitas aisčius neabejotinai yra įtraukęs ir priskyręs panašiai į svebų politinei genčių sąjungai. Šios aisčių gentys, turėdamos daug papročių ir karinės kultūros panašumų su svebais, vis dėlto yra kitiškos dėl negermaniškos kalbos. Autorius pateikia ir nemažai kitokių pastebėjimų, kurie yra vertingi šiam tyrimui: „Aisčiai čia nuo kitų skiriasi tuo, kad žvėries, šiuo atveju šerno, atvaizdą kiekvienas mūšyje nešiojasi individualiai. <...> Kaip galėjo vykti gintaro prekyba? Kur ir kas jį gabendavo? Iš Plinijaus žodžių galima spręsti, kad gintaras nuo Baltijos krantų būdavo atgabenamas į Kornutą. Kas jį gabeno? Plinijus mini germanus. Tačiau, kaip jau žinoma, tai tas pat, kas šiandien pasakyti, kad, tarkim, „prekė pagaminta Europos Sąjungoje“: niekas netrukdo manyti, kad tie germanai buvo aisčiai. Ar tarp aisčių ir romėnų buvo kokių nors tarpininkų? Kur, kokiose „biržose“ vyko gintaro pirkimo–pardavimo veiksmas? Tyrėjai, remdamiesi Plinijaus pasakojimu apie Nerono siųstą romėnų raitelio ekspediciją, kartais prekybos centrą nori įkurdinti Vyslos žemupyje. Tačiau Plinijus, sakydamas *et commercia ea et litus peragravit*, tesako, kad šioji ekspedicija „apkeliavo tenyščius prekybos kelius (o ne prekyvietes) ir krantą“. <...> Slovakijos ir Lenkijos teritorijose archeologai randa vadinamųjų gintaro laukų, veikiausiai gintaro prekyviečių, veikusių Romos respublikos ir vėlyvosios imperijos laikotarpiais. Įdomu, kad didžiausios gintaro prekybos klestėjimo metais (I a. vidurys – II a. vidurys) šios prekyvietės buvo apleistos. Vadinas, tuo laikotarpiu jos buvo nereikalingos. Tyrėjai spėja, kad romėnai su aisčiais galbūt buvo nustatę tiesioginę prekybą be tarpininkų. Tad Tacitas, sakydamas aisčius atgabenant gintarą, kuo puikiausiai gali mintyse turėti Akvilėją. Iki tiesioginių prekybinių santykių su romėnais užmezgimo aisčiai galėjo gintarą gabenti bent jau iki Kornuto ar netoli jo esančių gintaro prekybos vietų.“³⁰

Taigi, visiškai aišku, kad nors aisčiai lyginami su svebais, tačiau jie yra ne germanai. Ir šiame kontekste nelaukta atrodo kai kurių kalbininkų (pvz., Valentino Kiparskio) teiginiai, kad pats Tacitas aisčius tvirtai priskyrė prie germanų.³¹ Nė vienoje „Germanijos“ vietoje Tacitas netapatina germanų su aisčiais. Tacitui „Germania“, kaip

³⁰ Ten pat, p. 12.

³¹ Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 3 t. Vilnius, 2005, p. 21.

Karolių vėrinys (žalvaris).
Dauglaukis, 16 kapas,
150–220 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

nurodo D. Alekna, yra geografinė erdvė, kurioje gyvena barbarų kultūros gentys, kurios tam tikrais lyginimo kriterijais turi bendrumų. Tai nesunku pastebėti finų (fenų) atveju, kai jis sako nežinąs, kam juos skirti – germanams ar sarmatams. Tad Tacitas tik LYGINA aisčius su germanų svebais³², bet jokiū būdu aisčių netapatina su germanais. Jei Tacitui būtų reikėję pasakyti, jog germanai „stebėdamiesi ima atlyginimą“ už atgabentą gintarą, jis taip ir būtų pasakęs. Ką jau ką, bet germanus šis autorius buvo puikiai pažinęs ir aprašęs. Tačiau ne. Jis gintaro rinkėjų nevadina germanais. Jo amžininkas Plinijus Vyresnysis taip pat turėjo puikiausią progą gintaro žmones priskirti germanams, bet vėlgi to nepadarė. Jis aprašo panašiu į Baltiją vardu salą, kurios pakrantėse jūra išplauna gintarą. Mūsų kultūrai yra svarbu, apie kurią geografinę vietą kalba antikos autoriai. Tacitas Vyslos nemini, tačiau prieš aisčių tekstą 45 skirsnyje aprašė gal ir kaimynystėje buvusias gentis: „43. Iš kitos pusės prie markomanų ir kvadų šliejasi marsignai, kotinai, osai ir burai. <...> Mat Svebiją skiria ir kerta pusiau ištisa kalnų grandinė, už kurios gyvena labai daug genčių. Iš jų labiausiai paplitęs plačiašakės lugijų giminės vardas. Užteks suminėti tik pačias reikšmingiausias lugijų atšakas: harijus, helvekonus, manimus, helizijus, nahanarvalus. <...> 44. Už lugijų karaliai valdo gotus kiek griežčiau negu kitas germanų gentis, tačiau dar ne visai užgnaužia laisvę. Toliau, vandenyno link – rugijai ir lemovijai; <...> Už jų, vandenyne, – svijonų bendruomenės, be vyrų ir ginklų, turinčios dar ir stiprų laivyną. <...> 45. Už svijonų – kita jūra, rami ir beveik sustingusi. Gali patikėti, kad ji pasaulį apjuosia...“³³ Tacito veikalą vertėja Janina Mažiulienė parašė ir komentarus apie šio autoriaus minimas gentis. Juos reikia čia cituoti, nes atskleidžia tokias geografines lokalizacijos plotmes, kad jos užkloja įvairiausias Europos erdves ir daro nesuprantamą Tacito geografiją. Tarkim, markomanai ir kvadai lokalizuojami į pietus nuo Maino ir Čekijoje, marsignai, kotinai, osai ir burai – šiaurės Bohemijoje, Vengrijoje, tarp Oderio ir Vyslos aukštupių, Oderio aukštupyje. Arčiausiai Vyslos žiočių fiksuojami rugijai ir lemovijai – pajūryje tarp Oderio ir Vyslos. Vadinasi, jie gyvenę Vielbarko arba čia lokalizuojamų pirmųjų gotų teritorijoje. Tacito frazė „už lugijų karaliai valdo gotus...“ originalo kalba skamba taip: „Trans Lugios Gotones regnantur, ...“³⁴ Daugelyje gotų istoriją analizuojančių veikalų Tacito gotonai tiesmukiškai tapatinami su Jordano gotais, bet tai jokiais įrodymais – nei geografiniais, nei kalbiniais – neparemtas išvedžiojimas. Taigi, yra panaši situacija kaip ir Ptolemėjo atveju – niekas nežino, kur išeities taškas. Kažkiek

³² Tacito aisčių lyginimas su germanais yra pagrįstas archeologijos požiūriu. Aisčių kultūra yra neabejotinai vakarų kultūros orbitoje. Jos vakarietiškos kultūrinės tradicijos formavosi dar nuo Europos Madleno epochos laikų, kai Rytų Baltijos regione susikūrė jos tąsa, kuri vadinama bendrinium Pabaltijo Madleno kultūros vardu. Rytų Baltijos regionas, kaip rodo dabartiniai A. Girininko tyrimai, priklauso šiaurinių indoeuropiečių įtakos sferai. Artimiausi aisčių protėviai – Vakarų baltų pilkapių kultūros žmonės – taip pat yra vakarietiškos kultūros žmonės. Kaip vakarietiškos kultūros antipodą Tacitas kaip tik ir nurodo kiek vėliau aprašomus fenus.

³³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, 1 t. Sudarė N. Vėlius. Vilnius, 1996, p. 144–145.

³⁴ Ten pat, p. 142.

klaidina ir vandenynas bei jūra. Vienu atveju vandenynas siejamas su svijonais, kurie, manoma, turėjo būti Skandinavijos pietų gyventojai, būsimieji švedai. Atrodytų, kad po jų Tacitas turėjo „suktis“ dešinėn ir aprašyti žemynines rytinės Baltijos gentis, bet jis, kaip matyti iš aprašymo ir J. Mažiulienės komentarų, aprašė Arkties vandenyną, t. y. priešingai nuo pietų Skandinavijos. Tokia stilistika būdinga antikos rašytojams, t. y. gracingai ir žaismingai užbaigti pasakojimo dalį. Tada galima suprasti, kad kažkoks aprašymas yra baigtas ir reikia pradėti naują. Gal taip Tacitas dar sykį pabrėžė aisčių atskirtį nuo germanų. Juk po šio prakilnaus ir žaismingo Arkties vandenyno aprašymo yra: „Tad dešinysis Svebų jūros krantas skalauja aisčių gentis, ...“³⁵ Tai galėtų reikšti, kad tas pakraštys turėjo būti ypač ilgas. Toks ilgas, kad iki šiol nesiryžtama jo tiesti bent jau nuo Rygos įlankos iki Vyslos Pajūrio. Tiesą sakant, Jordano tekste tas pakrantės ilgumas yra pabrėžtas: „(120) Aisčių gentį, gyvenusią prie labai ilgos Germanų okeano pakrantės Hermanarikas taip pat pavergė savo sumanumu ir narsa, ir valdė visas Skitijos ir Germanijos tautas tarsi savo nuosavybę.“³⁶ Kad ir kaip būtų gaila, tačiau Tacito genčių geografija nelengvai iššifruojama ir sunkiai siejama su šiuolaikinės archeologijos duomenimis.

Gintaro kelio topografijos požiūriu iš pirmo žvilgsnio yra vertinga Plinijaus Vyresniojo žinia³⁷, sakanti, jog apie 60–61 m. po Kr. Romos imperatorius Neronas nusiuntė prekeivius gintaro iš Baltijos pakrantės pargabenti: „Neseniai sužinota, kad Germanijos krantas, iš kurio atvežamas [gintaras], nuo Panonijos Kornuto yra apytikriai už 600 mylių, ir dar gyvas Romos raitelis, kurį parūpinti gintaro siuntė Julijanas, imperatoriaus Nerono gladiatorių kautynių statytojas. Jis apkeliavo tenykščius prekybos kelius ir krantą, ir atvežė tokią gausybę, kad gintarais papuošė podiumą³⁸ nuo žvėrių saugančio tinklo mazgus, o arenos smėlis ir laidojimo neštuvai bei visi vienai dienai skirti reikmenys, siekiant pajvairinti kiekvienos dienos eiseną, buvo iš gintaro. Didžiausias jo atvežtas gabalas svėrė 13 svarų.“³⁹ Nežinant, ką reiškia Plinijaus „beveik už 600 mylių“, tenka vadovautis įvardytu skaičiumi. 600 romėniškų mylių sudaro 889,2 kilometro.⁴⁰ Kornuto (Karnuntumo) dabartinė lokalizacija yra žinoma. Tai Petronell-Carnuntum tarp Vienos ir Bratislavos, arčiau pastarosios ir netoli nuo Moravos santakos su Dunojumi. Atrodytų, kad galima nutiesti tuos 600 mylių iki Baltijos pakrantės. Tačiau viskas nėra taip paprasta dėl Gintaro kelio maršruto identifikavimo. Išsamiausiai

35 Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 2010, t. 80, p. 4.

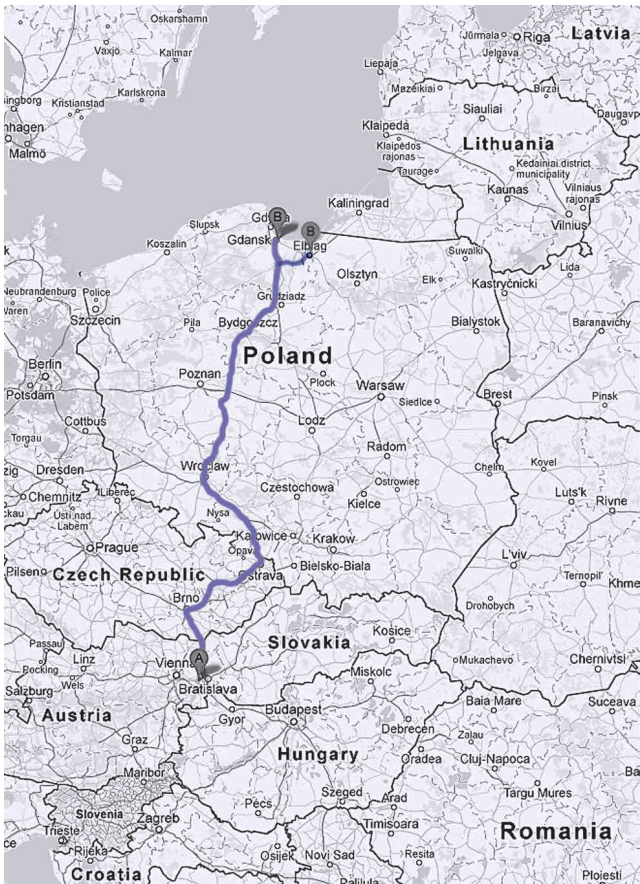
36 Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spaudai).

37 Plinijus. *Gamtos istorija*, XXXVII, 45–46. Vertė D. Alekna.

38 Gladiatorių areną juosianti sienelė, virš kurios toliau eina žiūrovų suolai.

39 13 romėnų svarų = 4,276 kg.

40 Romėnų mylia, arba 1000 dvigubų žingsnių, sudaro 1482 metrus. Vadinas, mūsų atstumas – 889,2 km.

4:4 il.
 Kelionės Petronell-Carnuntum – Gdanskas
 ir Elbliongas maršrutai
 (pagal „Google Maps“).
 Pagrindinis Gintaro kelias
 pagal J. Wielowiejskį
 (J. Wielowiejski, 1980)

Gintaro kelio topografija yra atskleista Ježio Vielowiejskio (J. Wielowiejski) darbe.⁴¹ A. Bliujienė yra susisteminiusi tyrinėtojų pastangas atvesti tuos 600 mylių į kažkurį Baltijos pajūrio tašką gintaringose to laiko vietose. Perspektyvomis vietomis laikomos Vyslos delta, kažkuri gintaringo Sembos pajūrio vietovė ir Lietuvos pajūris. Autoriui perspektyvesnė vieta atrodytų Vyslos žiotys: „Todėl galbūt ekspedicija, nukeliavusi 887 km, pasiekė Vyslos žemupį (delta) ir prekyvietę, buvusią kur nors Pruč Gdanski ar Elbliongo apylinkėse, pagrindiniu Gintaro keliu,ėjusiu iš Karnuntumo kairiuoju Moravos krantu iki vadinamųjų Moravo vartų, toliau Oderio aukštupio, Prosnos upės, regiono ir galiausiai – Vyslos žemupio link.“⁴² Jeigu galutine Nerono raitelio kelionės vieta laikytinos Vyslos žiotys, teks sutikti, jog čia 60–61 metais gyveno Tacito

⁴¹ Wielowiejski J. *Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1980.

⁴² Bliujienė A. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius, 2007, p. 261–263.

minimi aisčiai, o ne 50–70 metais M. Ščiukino ar kiek vėliau, II ar III amžiuje, kitų tyrinėtojų atkelti gotai.

Paprasčiausios šiuolaikinės geoinformacinės sistemos greitai apskaičiuoja maršrutus ir nuotolius šiuolaikinių kelių tinkluose. „Google Maps“ sistema parodė tris galimus Petronell-Carnuntum – Gdansko maršrutus, iš kurių trumpiausias sudaro apie 948 km (4:4 il.). Petronell-Carnuntum – Elbliongo maršrutas kiek ilgesnis už Gdansko ir sudaro 962 kilometrus. Kažin, ar verta labai jau detalizuoti Gintaro kelio vingius ir vingelius, juolab kad naujausiose lenkų archeologų publikacijose keliama mintis ne tiek apie pačią šio kelio trasą, kiek apie pagrindinę prekybinių ir kultūrinių mainų kryptį, apie pačią mainų idėją, apie tolimų prekybos ryšių „koridorių“.⁴³ Ką gi, „koridorias“ ir krypties idėją atitinka gautieji kilometrai – 948 ir 962. Jie arti Plinijaus „beveik už 600 mylių“, t. y. 889,2 km. Įdomu tai, kad šiuolaikinių kelių konfiguracijos stebėtinai panašios į J. Vieloviejskio sudaryto pagrindinio Gintaro kelio kontūrą (4:4 il.). Kokias gi išvadas galima padaryti? Pirmiausia, Plinijaus „600 mylių“ akivaizdžiai kreipia į Vyslos žiotis ir niekur kitur. Čia ir reikia ieškoti Tacito aisčių. Tacito sąvokos „Aestiorum gentes“ ir jos dabartinės interpretacijos kaip „aisčių genčių sąjunga“ arba tiesiog „aisčių gentys“ samprata tampa aiškesnė turint omenyje Plinijaus žodžius: „Jis apkeliavo tenykščius prekybos kelius ir krantą, <...>“. Jų niekaip kitaip ir neišaiškinsi, o tik taip, kad gintaringame Baltijos pajūryje, kuris driekėsi nuo Elbliongo (gal ir nuo Gdansko) iki Sembos pusiasalio ir nuo jo link Palangos ir Šventosios, tais laikais buvo ištisas prekybinių kelių tinklas. Kokius nuotolius turėjo įveikti Nerono pasiuntiniai naršydami gintaro prekybinius kelius? Nuo Elbliongo iki Karaliaučiaus yra šimtas kilometrų, nuo pastarojo iki Palvininkų (Palmnicken, Jantarnyj) apie 50 kilometrų, o nuo šio iki Klaipėdos dar apie 150 kilometrų. Taigi keliaudami Baltijos pakrantėmis prekijai įveikė apie 300 kilometrų. Turint galvoje, kad įprastinis tiems laikams dienos žygis sudarė apie 25 kilometrus, iki tolimiausių prekybinių faktorių ekspedicija keliavo apie 12 dienų. Tai visiškai įmanomi nuotoliai. Archeologine prasme Nerono prekijų keliai vagojo Vielbarko, Sembos-Notangos ir Vakarų Lietuvos plokštinių kapų kultūras, kurios turi lokalių skirtumų. Vadinasi, archeologinių kultūrų gausa Gintaro kelyje akivaizdžiai patvirtina Tacito „aisčių genčių“ realumą. Šiai sąjungai galėjo priklausyti ir Tacito aisčiai Vyslos žiotyse arba, kitaip sakant, I amžiaus Vielbarko kultūros Vyslos žiočių žmonės buvo Tacito aisčiai.

Apžvelgus įmanomas aisčių lokalizacijas pasitelkus Plinijų Vyresnįjį ir Tacitą, romėniško importo radimo vietas, kuriomis remiantis ir nubraižyti Gintaro kelio maršrutai į vakarų baltų kraštus, lieka dar keletas pamąstymų. Tacito laikais Vyslos žiotyse gyveno Vielbarko kultūros žmonės. Gintaro prekybą tenkinantys gintaro klodai rytinėje Baltijos pakrantėje driekėsi nuo Vyslos žiočių iki Sembos pusiasalio.

⁴³ Blažiejewski A. The Amber Road in Poland. *Archaeologia Lituana*, 2011, t. 12, p. 57–63.

Vėrinys iš raudono emalio, mėlyno stiklo, iš vidaus lyg paauskuotų karolių ir žalvarinių žiedelių.

Dauglaukis, 50 kapas, 70–150 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Kyla esminių klausimų: jei Vielbarko žmonės buvo germanai gotai, tai koks baltų santykis su Gintaro keliu? Atrodytų, jog iš esmės visą Gintaro kelią kontroliavo germanai. Prie artimiausių Sembos aisčių jie betarpiškai priartėjo ties Pasargės upe tik apie 220–260 metus, t. y. tada, kai atėjo Gintaro kelio saulėlydis. Vadinasi, visų šaltinių nuorodos į aisčius Vyslos žiotyse netenka prasmės. Tada kaip paaiškinti gausybę atvežamos žaliavos, romėniškų monetų ir emalio bei stiklo karolių aisčių kilmės Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros, taip pat ir Pilkapių kultūros teritorijose. Kam germanams reikėjo organizuoti taip kultūrų vystymąsi skatinančią prekybą? Juk ši kaip tik ir stumtelėjo aisčių kultūrą taip, kad tyrinėtojai šį laikotarpį vadina baltų „aukso amžiumi“.

Tarkim, Vielbarko žmonės yra gotai. Tada tenka sutikti, jog aisčių ekonominės gerovės ir gintaro prekybos centras buvo Sembos pusiasalyje jį papildant gintarų centrais Mozūrų ežeryne. Gali būti ir taip, bet ką daryti su bendraisiais naujųjų aisčių kultūrų plėtros procesais, su didžiąja aisčių plėtra, kuri kažkaip „atsitiktinai“ sutapo su imperatoriaus Nerono laikais atrasta nauja mada ir gintaro bumu Romoje. Neronas valdė tarp 54 ir 68 metų, o B1b periodo (40–70 m.) aisčių paminkluose ir ypač vėliau, tarp 70 ir 150 metų, Romos importo gausu Vyslos aisčių teritorijoje, Semboje-Notangoje, galindų paminkluose ir naujai besiformuojančiose aisčių kultūrose. Atkreipia dėmesį faktas, jog audringa aisčių plėtra nuo B1 iki C1b periodo, tarp 10 ir 260 metų, sutampa su Gintaro kelio galybės laikais. Visos naujosios ir sparčiai naujas teritorijas įsisavinančios aisčių kultūros buvo nuolat ir pakankamai maitinamos Gintaro keliu gabenamomis žaliavomis – variu, cinku, alavu. Spalvotųjų metalų kultūra kaip tik ir sudaro vieną iš aisčių kultūros skiriamųjų bruožų. Šią aisčių plėtrą lydėjo puikiai sutvarkytas tiekimas Gintaro keliu. Jis buvo sutvarkytas taip, kad spalvotieji metalai ir kitos prekės be trikdžių pasiekdavo aisčių kultūros skleidėjus išpūdingame Rytų Baltijos plote. Bet regimas ir kitas dėsniumas: apie C1b periodo pabaigą visos naujosios aisčių kultūros – Pilkapių, Nemuno Žemupio, Centrinės Lietuvos – pasiekė savo plėtos ribą, vėlesnis jų vystymasis jau nebuvo toks staigus ir audringas. Ir tai visiškai sutampa su Gintaro kelio pabaigos logika. III a. viduryje baigėsi Gintaro kelio apogėjus, III a. antroje pusėje Lietuvos archeologinėje medžiagoje stebimas ryškus Gintaro kelio nuopuolis. Labai sumažėjo Romos monetų, emalio ir stiklo karolių bei kitokio importo. IV amžiuje importas iš Romos imperijos iš esmės baigėsi. Labai jau daug sutapimų. Vargu ar jie atsitiktiniai, greičiau jie rodo bendruosius kultūrinio gyvenimo procesus. Prisiminus istorijos šaltinius, kurie nurodo į „Aestiorum gentes“ užkoduotą politinę aisčių sąjungą, galima kelti prielaidą, jog genčių sąjungai su Vyslos ir Sembos aisčiais priešakyje visiškai buvo įmanoma pasiekti neregėtą tais laikais prekybos mastą ir suorganizuoti nemažai genčių žygiui į aisčių kultūros neapgyventas žemes.

Taigi kas tie aisčiai? Remiantis Tacitu galima sakyti, kad jie yra ne germanai, bet, panašiai kaip germanai, yra susibūrę į aisčių genčių politinę sąjungą ir artimi

jiems kai kuriomis apeigomis bei karybos ypatumais. Nuo germanų aisčius atskiria kalba, gyvenamoji erdvė rytinėje Baltijos pakrantėje, gintaro rinkimas ir prekyba juo gabenant gintarą iki pat romėnų faktorijų: „<...> atgabena neapdirbtą ir užmokestį ima stebėdamiesi“, individualūs religijos ženklai, kurie: „<...> deivės garbintoją apsaugo net ir tarp priešų“, ir sėslus gyvenimo būdas: „javus ir kitus augalus augina uoliau, nei įprasta germanų nerangumui.“⁴⁴ Tai Tacito charakteristika, o archeologiniai vertinimai bus aprašyti kituose skyriuose.

S. Karaliūno studijoje⁴⁵ atskleidžiamos Tacito aisčių baltiškios arba germaniškos priklausomybės teorijos. Pirmiausia, istorikams yra reikšmingas priminimas, jog dar Kasparas Coisas (K. Zeuss) Tacito *Aestii* laikė kuopiniu pavadinimu (Gesamtbezeichnung), tokiu pat kaip Fenni, Veneti, Suiones.⁴⁶ Taigi, dabartinių tyrinėtojų D. Alekno ir V. Novakovskio įžvalgos turi gilią šaknį. Taip sakant, yra didelė tikimybė, kad čia reikalas susijęs su bendrinio aisčių genčių sąjungos vardu. Tokios pat nuomonės, skirdamas dvi termino „aisčiai“ reikšmes – siauresniąją ir platesniąją, – laikėsi ir K. Būga. Jo teiginiai randami tame pačiame S. Karaliūno darbe: „Iš pat pradžių senovėje aisčių vardu bus buvusi vadinama tikta prūsų tautos dalis, kurią pirmąją prie Vyslos žiočių ir Aismarių (Frisches Haff) pažino senasis pasaulis (Tacitas). <...> Visą tautų giminę, kurią sudaro prūsai ir lietuviai, latviai, žiemgaliai, sėliai ir kuršiai, aš vadinu aisčiais, t. y. tuo vardu, kuriuo iki Vulfstano (apie 900 m.) vadinama prūsų tauta.“⁴⁷

S. Karaliūno sintezė yra neįkainojama ankstyvosios baltų istorijos studijoms. Detaliausi „Aestiorum gentes“, „Aestii“, „aisčių dievų motinos“ ir gintaro pavadinimų etimologinių tyrimų rezultatai yra itin reikšmingi, todėl juos reikia išsamiau pristatyti. Kaip nurodo S. Karaliūnas, yra dvi *Aestii* vardo kilmės hipotezės – germaniškoji ir baltiškioji. Ir pirmąją (K. Zeuss, K. Müllenhoff, R. Much, T. E. Karsten, H. Lindroth, Th. von Grienberger, K. Wiklund, D. Stichtenoth), ir antrąją hipotezę palaikantys mokslininkai (K. Jaunius, K. Būga, A. Gaters, J. Basanavičius, K. Kuzavinis, J. Endzelynas) turi savų argumentų, ir, S. Karaliūno nuomone, teisingomis šias hipotezes gali padaryti išsamesnis anksčiau minėtų Tacito aistiškų savybių tyrimas.⁴⁸ Bet čia pat reikia pabrėžti, kad nors ir kai kurie mokslininkai *Aestii* vardo kilmę priskiria germanų kalbai, pačias „Aestiorum gentes“ nedvejodami skiria baltams. Kaip teigia S. Karaliūnas: „Nuomonė, kad Tacito paminėti aisčiai (Aestiorum gentes) yra baltų tautų

⁴⁴ Ne viename straipsnyje esu pasakęs, jog šia fraze Tacitas pabrėžė ne fizinį germanų būvį nerangumo ar tingumo prasme. Galvoje jis turėjo ką kita ir tai aprašė kitose „Germanijos“ vietose. Tacitas pabrėžė kitokį nei romėnams įprastas germanų gyvenimo būdą. Germanai, jo žiniomis, žemės dirbimo nelaikė vertybe, tinkamu laisvam žmogui užsiėmimu: „Sunkiau juos įtikinti arti žemę ar metus laukti derliaus, negu iškviesti priešą į kovą ir užsitarnauti iš jų žaidų. Be to, jiems atrodo, kad prakaitu uždirbti tai, ką galima įsigyti krauju, tinka tik ištiželiams ir tinginiams.“ (*Lietuva iki Mindaugo*, Sud. E. Jovaiša ir A. Butrimas. Vilnius, 2003, p. 181).

⁴⁵ Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 1–2 t. Vilnius, 2004, 2005.

⁴⁶ Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 2 t. Vilnius, 2005, p. 12.

⁴⁷ Ten pat, p. 14.

⁴⁸ Ten pat, p. 35–36.

protėviai, nuo Kasparo Zeusso laikų yra tokia populiari, kad laikoma vos ne tikru mokslo faktu.⁴⁹ Tačiau nereikia atmesti ir kitokių nuomonių. O. Bremeris (O. Bremer), G. Kosina, J. Rozvadovskis (J. Rozwadowski) manė, jog *Aestiorum gentes* buvę finai, kuriuos pakeitė prūsai.⁵⁰ Šios teorijos šaknys jau pažįstamos, tačiau mažiau žinoma, jog lietuviškoje istoriografijoje aisčių germaniškumo šalininku buvo Ignas Jonynas.

S. Karaliūno išvados apie „aisčių dievų motiną“ ir gintaro pavadinimo kilmės kalbines teorijas atskleidžia papildomas aisčių interpretacijos galimybes. Apie „aisčių dievų motiną“ sakoma, kad Dievų motinos kultas baltų žemdirbių visuomenės religinėje pasaulėžiūroje ir praktikoje laikytinas neabejotinu dalyku; manoma, kad Tacito informantai šios dievybės vaizdinį galėjo gauti iš PAČIŲ baltų.⁵¹ Tad šios S. Karaliūno išvados paremia D. Aleknos prielaidą apie tai, kad aisčiai, atgabendami gintarą į prekybinius centrus, betarpiškai bendravo su romėnais. Tai reiškia, kad nesvarbu, kur juos „įkurdinsime“ – ar Vyslos žiotyse, ar Semboje, – jie yra ne germanai ir kad svarbiausią gintaro prekybos dalį – pačią gavybą ir prekybos vilkstines iki kontakto su germanais ar romėnais – kontroliavo aisčiai.

Aisčių germaniškos ar baltiškos kilmės diskusijoje didelė reikšmė skiriama gintaro pavadinimo etimologijai. Apibendrinta S. Karaliūno nuomonė yra labai svarbi: „<...> gintaro pavadinimą *g(h)le-so- savo sistemose nepriklausomai pasidarė tiek germanų, tiek ir baltų kalbos, <...>. Kalbami baltiškos kilmės gintaro pavadinimai patvirtina teiginį, kad Tacito *Aestiorum gentes* buvo baltų kiltys ir gintaro prekyboje užėmė ne paskutinę vietą.“⁵² Tad vėlgi – Vyslos aisčiai yra baltai.

Baigiant skyrių, vėl derėtų grįžti prie reikšmingo Z. Zinkevičiaus teiginio: „Daug tiems ir vėlesniems laikams priskiriamų vadinamųjų baltų ir slavų bendrybių gali būti lengvai paaiškinama gretimine kalbų raida.“ Ankstesniuose skyriuose yra nurodytas galimas slavų ir vakarų baltų kontakto laikas. Jis siekia VII amžių, o greičiausiai tik VIII a. pradžią. O kuriam laikotarpiui tą pačią Z. Zinkevičiaus formulę galima pritaikyti baltų ir germanų kalbų sugyvenimui? Mokslo pasaulis sutaria, jog baltai, kaip Europos kultūros fenomenas, žinomi bent nuo II t-mečio pr. Kr. Germanai Europos kultūros istorijoje kildinami maždaug nuo V a. pr. Kr., t. y. tada, kai vakarų baltams buvo būdinga Vakarų baltų pilkapių kultūra ir iš jos bendrojo kamieno jau buvo išsiskyrusios Veidinių urnų kultūra, Sembos, Mozūrų ir Vakarų Lietuvos ir Latvijos kultūros. Štai tada Veidinių urnų kultūra, būdama pačia vakariausia baltų kultūra, suėjo su rytų germanų Palabio ir lugijų kultūromis. Tad germanų skolinius arba net kalbos struktūrinius dalykus vakarų baltai galėjo gauti jau tais laikais, kai pačių gotų kalbos vartotojų šioje erdvėje niekaip negalėjo būti.

⁴⁹ Ten pat, p. 12.

⁵⁰ Ten pat, p. 16.

⁵¹ Ten pat, p. 54.

⁵² Ten pat, p. 79.

Vėrinys iš lazdelės pavidalo pakabučių (žalvaris).

Dauglaukis, 39 kapas, 220–260 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIJOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

Æ F I T I R F I S I K R F M I F BALŲ IR AISČIŲ PRADŽIA

Nuo mokslinės Lietuvos archeologijos pradžios praėjo daugiau nei 150 metų. 1855 metais Eustachijus Tiškevičius įsteigė Vilniaus laikinąją archeologijos komisiją ir Senienų muziejų. Politinės Lietuvos realijos lėmė, kad profesionalioji Lietuvos archeologija ėmė kurtis tik Lietuvos Respublikos laikais, XX a. ketvirtąjo dešimtmečio viduryje. Jos pradininku pelnytai laikomas Jonas Puzinas. Iki to laiko Lietuvos archeologijos teoriją valdė Rusijos, Lenkijos ir Vokietijos mokslininkai. Rusijos mokslininkų palaikoma nuo 1872 metų iki pat XX a. ketvirtąjo dešimtmečio vyravo Konstantino Grevingko (Konstantin Grewing) teorija, pagal kurią seniausiais Rytų Baltijos gyventojais buvo finai, o baltai šioje erdvėje yra apie V–VI amžių atsikėlę ateiviai. Tiesa, 1893 metais IX Rusijos archeologų suvažiavime Vilniuje Adalbertas Becenbergeris (A. Bezenberger) skaitė pranešimą apie dar akmens amžių siekiančią baltų praeitį Semboje, tačiau jo net ir mūsų archeologijos atstovai (Petras Tarasenko) nepalaikė. Tad baltų bei aisčių klausimus nagrinėjo daugiau kalbininkai nei archeologai, kol 1938 metais pasirodė J. Puzino veikalas „Seniausių proistorinių tyrinėjimų duomenys“.¹ Šis darbas tapo visų šiuolaikinių baltų etninės istorijos modelių pirmtaku, kurių pagrindas yra vietinė baltų ir aisčių kilmė. Vėlesniais Lietuvos archeologijos dešimtmečiais išleisti tik keli veikalai, kurie žymėjo autochtoninės baltų kilmės teorinio modelio naujus etapus. 1946 metais pasirodė M. Gimbutienės „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“², 1963 metais – M. Gimbutienės „The Balts“, 1987 metais – kolektyvinis veikalas „Lietuvių etnogenezė“³, 1993 ir 2011 metais – A. Girininko veikalo „Baltų kultūros ištakos“ dvi dalys.⁴ Aisčių vardas mūsų archeologijoje buvo vartojamas iš esmės tik iki Pirmosios Lietuvos Respublikos pabaigos ir išėvijos archeologų darbuose. Sovietinėje archeologijoje jis buvo visiškai užmirštas ir atsimenamas tik istorijos šaltinių apžvalgose. Kaip apibendrintas aisčių politinės sąjungos terminas jis niekada nebuvo vartojamas, juo labiau nemėginta (nepaisant populiarus pobūdžio A. Norkūno mėginimo⁵) sukurti archeologija paremtą aisčių etninės raidos modelio, į vieną istoriją sujungiant tas vakarų baltų gentis, kurios turi akivaizdžių dvasinės ir materialinės aisčių kultūros bendrybių.

1 Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. Senovė, 4 t. Kaunas, 1938, p. 175–303.

2 Gimbutienė M. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen, 1946.

3 Česnys G., Gudavičius E., Jurginis J., Kulikauskienė R., Mažiulis V., Rimantienė R., Tautavičius A., Vanagas A., Zinkevičius Z. Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987.

4 Girininkas A. Baltų kultūros ištakos. Vilnius, 1994; Girininkas A. Baltų kultūros ištakos, 2 d. Klaipėda, 2011.

5 Norkūnas A. Aisčiai XXV a. pr. m. e. – VIII a. m. e. Vilnius, 1994.

Segė, labai profiliuota
(žalvaris).

Dauglaukis, 13 kapas,
150–220 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Lietuviškoje istoriografijoje iki XX a. paskutinio dešimtmečio vidurio vyravo iš esmės vieno baltų susidarymo modelio dvi šakos. Pirmosios šakos kūrėja yra M. Gimbutienė. Ji baltų susidarymo procesą matė kaip bendrą, su visa Europa susijusį, indoeuropėjiško procesą. M. Gimbutienė ėmėsi epochinio uždavinio: surasti indoeuropiečių protėvynę, suindoeuropietinti Senąją Europą ir pagrįsti baltų kiltį iš europidinių Rytų Baltijos senbuvų ir indoeuropietišku Vidurio Europos ateivių. M. Gimbutienės požiūris išdėstytas veikale „The Balts“.⁶ Trumpai jį apibūdinant galima pasakyti, kad indoeuropiečių protėvynę M. Gimbutienė rado kurganų kultūros areale tarp Juodosios ir Kaspijos jūros šiaurinių krantų. Indoeuropietiški kurganų kultūros žmonės tarp 4300 ir 2800 m. pr. Kr. suindoeuropietino Senosios Europos žmones. Indoeuropietiškos rutulinių amforų (maždaug nuo 3000 m. pr. Kr.) ir virvelinės keramikos kultūros (maždaug nuo 2500 m. pr. Kr.) dalyvavo Rytų Baltijos ir Rytų Europos indoeuropietinimo procese. Šios dvi ateivių kultūros, susiliejusios su Rytų Baltijos autochtonais – Narvos ir neolitinės Nemuno kultūros gyventojais, išugdė pirmą baltų kultūrą, kuri žinoma Pamarių kultūros vardu. Baltų tapimo procese svarbiausias veiksnys buvo Narvos ir virvelinės keramikos kultūrų palikimas. Rimutė Rimantienė nesprenė indoeuropiečių protėvynės problemos. Ji baltų susidarymą mato kaip procesą, kuriame dalyvauja, kaip ir M. Gimbutienės modelio finalinėje dalyje, dvi kuriamosios jėgos – senieji gyventojai europidiniai Narvos ir neolitinės Nemuno kultūros žmonės ir ateiviai indoeuropietiški Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos bei laivinių kovos kirvių kultūrų žmonės.⁷ Trumpai tariant, baltų substrate glūdi senosios vietinės kultūros, kurioms naują kultūrinį postūmį suteikė indoeuropietiški ateiviai. Tačiau, skirtingai nei M. Gimbutienė, R. Rimantienė svarbiausiu Pamarių kultūros veikniu mano buvus neolitinę Nemuno kultūrą. Skirtingai abi autorės mato ir socialinės struktūros bei kalbos perdavimo procesų prigimtį. M. Gimbutienė mano, kad kalba, naujoji socialinė struktūra ir vyriškų dievų panteonas buvo perduoti jėga. R. Rimantienė propaguoja laipsnišką ateivių ir autochtonų sugyvenimo idėją.

A. Girininko modelis kitaip konstruoja indoeuropiečių protėvynę ir jos teritoriją.⁸ A. Girininkui indoeuropiečių protėvynė yra Europoje, tarp Baltijos ir Juodosios jūros, o vietinėje, jau nuo seno indoeuropietiškoje, terpėje bręstančios baltų kultūros ištakos gali siekti dar mezolitą. Nuo pat apgyvendinimo pradžios – XI t-metyje pr. Kr. – Rytų Baltijos regionas buvo šiaurinių indoeuropiečių gyvenama vieta, o atėję pietiniai indoeuropiečiai – rutulinių amforų ir virvelinės keramikos kultūrų žmonės – galėjo būti tik naujų socialinių, technologinių ir kitokių naujienų nešėjais: „Todėl rutulinių amforų ir VK (virvelinės keramikos – E. Jovaiša) kultūrų gyventojai

⁶ Gimbutas M. *The Balts*. London, 1963.

⁷ Rimantienė R. Archeologinės kultūros. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987, p. 60–64, 10 pav.

⁸ Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*. Vilnius, 1994; Girininkas A. *Lietuvos archeologija. Akmens amžius*. Vilnius, 2009, p. 247–264; Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*, 2 d. Klaipėda, 2011.

III tūkstm. pr. Kr. – II tūkstm. pr. Kr. pradžioje tolesnės prabaltų etnokultūrinės ir ūkinės raidos nenutraukė, ir kalbėti apie kokius nors indoeuropizacijos modulius, susijusius su pastarųjų kultūrų įtaka, neturime mokslinio pagrindo. Per visą XX a. rutulinių amforų ir VK kultūrų įtaka vietiniams Rytų Pabaltijo gyventojams III tūkstm. pr. Kr. – II tūkstm. pr. Kr. pradžioje buvo per daug sureikšmintą. Pateikus šias išvadas kyla klausimas: tai kas tie indoeuropiečiai? Aukščiau pateiktos archeologinės medžiagos požiūriu, indoeuropiečių kalbinė ir kultūrinė bendrija formavosi per visą poledyninį laikotarpį iš tos populiacijos, kuri vėlyvajame paleolite pasirodė kartu su Orinjako ir Graveto kultūromis.⁹ Vadinasi, baltų pamatą sudaro savaiminga ir tolygiai nuo seniausių laikų besivystanti autochtonų kultūra, iš kurių didžiausią dalį pirmoji baltų Pamarių kultūra perėmė iš vietinių Narvos kultūros žmonių. Šiaurinių indoeuropiečių areale formavosi ir baltų kalba. Tad baltų kalbos klausimas, atrodo, įgauna natūraliausią savo pavidalą – senųjų Rytų Baltijos gyventojų kalbinį paveldą. Naujausių baltų formavimosi teorijų fone nelaukta nuskambėjo A. Radinio jokiais argumentais neparemtas teiginys, kad ankstyviausi baltai regimi tik I t-mečio pr. Kr. archeologijos medžiagoje.¹⁰ Blika paklausti, ką reikia daryti su Vakarų baltų pilkapių kultūra, kurios ankstyviausi paminklai datuojami XVI šimtmečiu pr. Kr.?

Senosios Pamarių kultūros areale apie XVI šimtmetį prieš Kr. susiformavo visų vakarų baltų tėvynė – Vakarų baltų pilkapių kultūra. Iš jos nuo I a. pradžios didelėse erdvėse pasklidusias ir baltų kultūros tradicijas tęsiančias kultūras galima būtų vadinti bendrinio Tacito aisčių vardu. Visai vakarų baltų grupei bendrą vardą „aisčiai“ siūlo ir lenkų archeologas V. Novakovskis savo knygoje „Semba Romos imperatorių laikais ir jos ryšiai su Romos imperija bei barbarų pasauliu“.¹¹ Į naujas erdves išėję aisčių kultūros skleidėjai pakeitė Rytų Baltijos etninį veidą. Aisčių kultūros veikiami susiformuos naujieji vakarų baltų etnosai, kurie V–VI amžiuje įgaus jau istorinius laikus pasiekusių genčių pavidalą. Aisčių archeologinės kultūros orbitai reikia skirti nuo X amžiaus vadinamus prūsus, galindus, sūduvius-jotvingius, nadruvius, skalvius, kuršius, žemaičius, žiemgalius, sėlius, latgalius ir Centrinės Lietuvos kultūros žmones (archeologų vadinamus aukštaičiais). Aiškumo dėlei reikia aptarti kalbos istorikų ir archeologų vartojamą „vakarų baltų“ terminą bei archeologų vartojamą „aukštaičių“ terminą. Kalbos istorikai žemaičius skiria rytų baltams. Kultūros požiūriu jie yra neabejotini vakarų baltai, aisčių kultūros palikuoniai. Tas nesutapimas atsirado dėl kalbos istorikų ir archeologų tyrinėjamų baltų arealų skirtumų. Šiuos nesusipratimus ir aiškų požiūrį į vakarų ir rytų baltus ir jų skiriančiąją takoskyrą, kuri sutampa su mano tyrinėjimais, yra išaiškinęs V. Šimėnas darbe „Vakarų ir rytų baltų ribos kaita

⁹ Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*, 2 d. Klaipėda, 2011, p. 185.

¹⁰ Radinš A. *The Balts. Archaeologia Lituana*, 2011, t. 12, p. 156.

¹¹ Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Marburg-Warszawa, 1996, S. 115.

archeologijos duomenimis“.¹² Čia aiškiai suformuluota ir šiaurinių vakarų baltų kilmė: „Matyt, ant vakarų baltų substrato susiformavo žemaičių, žiemgalių ir sėlių gentys, kurios vėliau, kaip ir dalis kuršių, skalvių, nadruvių ir jotvingių ištirpo lietuvių etnose.“¹³ Priminsiu tik, kad archeologai tyrinėja visą baltų masę ir, atsižvelgdami į laikotarpį, skirsto į vakarinį, centrinį ir rytinį arba į vakarinį ir rytinį. Kalbininkai, tyrinėdami kalbos raidą, operuoja tik vakariniame baltų masyve išlikusiomis baltų kalbomis, nes apie rytuose išnykusias baltų kalbas patikimų duomenų neturi. Tad kalbos istorikų pateikiamas baltų genčių skirstymas į rytinius ir vakarinius didžiąja dalimi apima archeologų išskirtą vakarų baltų masę (ir būsimųjų lietuvių erdvę). Taigi, kalbininkai kalbos pagrindu vakarų baltų areale skiria kalbos mokslo logikos padiktuotus rytinius ar vakarinius, o didžioji jų dauguma daiktų kultūros, papročių ir gyvenamosios požiūriu yra aisčių kultūros palikuoniai. Veikiant aisčių kultūrai, istorijos raidoje susiformavo individualūs atskirų vakarų baltų genčių kultūros ir kalbos bruožai.

Viena iš genčių, susiformavusių dėl aisčių kultūros įtakos, buvo Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra, kurią archeologai kartais vadina aukštaičių protėviais. Sakoma, jog „aukštaičių“ vardą su I–V amžių ir vėlesnių laikų Centrinės Lietuvos kultūromis archeologai susiejo dirbtinai. Galima ir taip sakyti. Nesutapimų priežastys glūdi ir istorijos šaltiniuose: jie apie aukštaičius prabilo tik 1294 metais, kai Petras Dusburgietis aprašė Ragainės komitūro Liudviko iš Libencelės laivų karą prieš Aukštaitiją (Austechiam, terram regis Lethowie).¹⁴ Tai vyko Gediminaičių dinastijos valdymo pradžioje, Vyteniui 1295 metais užimant Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą, kai Lietuva buvo centralizuota, o lietuvių vaidmuo valstybėje buvo dominuojantis. Lietuvių skverbimasis į gretimas žemes yra žinomas, ir aukštaičių žemių tapatinimas su lietuviais istoriniais laikais yra suprantamas. Tačiau priešistorės kultūros prasme lietuviai ir Centrinės Lietuvos gyventojai iki pat XII–XIII amžių yra skirtingi ir materialinės kultūros, ir mums žinomų laidojimo papročių požiūriu. Centrinės Lietuvos protėviai į šią sritį atėjo I amžiuje iš Vakarų baltų pilkapių kultūros teritorijos, o lietuviai bus atėję iš rytų baltų teritorijų. Archeologai visiškai pagrįstai atskiria lietuvius ir jų šiaurės vakarų kaimynus. Svarbiausia čia yra tai, kad ir vėlesnė VI–XII amžių Centrinės Lietuvos, archeologų vadinama aukštaičių, ir lietuvių kultūros ryškiai skyrėsi. Archeologai tiek ir tenori pasakyti, kad priešistorės laikais lietuvių pilkapių ir Centrinės Lietuvos gyventojai buvo skirtingų prigimčių. Nors geresnį terminą nei „aukštaičiai“ sunku surasti, tačiau gal verta pamąstyti apie tinkamesnį vardą.

¹² Šimėnas V. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis. *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*. Vilnius, 1997, p. 41–46.

¹³ Ten pat, p. 57.

¹⁴ Baranauskas T. Aukštaitija XIII–XV amžiuje. *Aukštaičių tapatumo paieškos*. Kaunas, 2006, p. 29.

Kitas klausimas sietinas su „aisčių“ ir „prūsų“ terminų vartoseną. Kodėl tik nuo X amžiaus Sembos aisčius reikia vadinti prūsais, kai net solidžiuose leidiniuose¹⁵ jie jau nuo seniausių laikų vadinami prūsais. Tokia yra istorinė tradicija, tačiau amžininkai nuo pat I amžiaus Sembos gyventojus vadino „aisčiais“ (Aestiorum gentes). Pateiksiu rašytinių šaltinių liudijimus. 98 metais Tacitas rašė: „Tad dešinysis Svebų jūros krantas skalauja aisčių gentis, kurių apeigos ir išvaizda artimesnė svebams, o kalba – britanų kalbai.“¹⁶ VI a. viduryje gotų istorikas Jordanas savo veikale „Apie gotų, arba gotų, kilmę ir veiklą“ rašė: „Prie pat Okeano kranto, kur trimis žiotimis įsilieja Vyslos vandenys, gyvena vidivarijai, kuriuos sudaro įvairios gentys. Už jų, Okeano pakrantėje, gyvena aisčiai, labai taikinga gentis.“ Toje pat „Getikoje“ jis tęsia: „Jis [Hermanarikas] savo sumanumu ir narsa pavergė aisčių tautą, gyvenančią prie labai ilgos Germanų Okeano pakrantės, taip pat kaip savo nuosavybę valdė visas skitų ir germanų gentis.“¹⁷ IX amžius. Einhardtas tarp 833 ir 836 metų rašytame veikale „Karolio Didžiojo gyvenimas“ teigia: „<...> Čia [prie šios įlankos] gyvena daug tautų, būtent danai ir sve-nonai, kuriuos vadiname nortmanais. Šios tautos yra apgyvenusios šiaurinę pakrantę ir visas [įlankoje esančias] salas, o pietinėje pakrantėje gyvena slavai, aisčiai ir įvairios kitos tautos.“¹⁸ To paties amžiaus pabaiga. Apie 890–893 metus Vulfstanas paliudijo: „Ir visu keliu ligi Vyslos (Wisle) žiočių Vendų žemė buvo dešinėje. Vysla yra labai didelė upė. Ji skiria Vitlandą (Witland) nuo Vendų krašto. Vitlandas priklauso aisčiams (Ėstum). Vysla teka iš Vendų žemės ir įteka į Aismares (Ėstmere). Aismarės yra apie penkiolika mylių platumo. Paskui atiteka iš rytų Elbingo (Ilfing) upė į Aismares iš to ežero, ant kurio kranto stovi Drūsa. Į Aismares jos subėga kartu: iš rytų, iš Aisčių žemės, – Elbingas ir iš pietų, iš Vendų žemės, – Vysla. Ir tada atima Vysla Elbingui vardą ir teka vėliau iš šių marių šiaurės vakarų kryptimi į jūrą. Todėl ji ir vadinama Vyslos žiotimis. Aisčių žemė (Eastland) labai didelė. Joje daug pilių, ir kiekvienoje yra karalius. Ir tenai labai daug medaus ir žuvų. Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai geria midų. Tarp jų būna daug karų. Aisčiai alaus nedaro, bet yra užtenkamai midaus.“¹⁹ Taigi Vulfstano pranešimo rašytojams puikiai žinomas nuo antikos atėjęs aisčių vardas. Prūsai pirmą kartą paminėti panašiu laiku, kaip ir Vulfstano aisčiai, IX a. viduriu datuojamame vadinamajame „Bavarų geografe“. Įdomi 1075 metais datuojama Adomo Brėmeniečio „Hamburgo bažnyčios istorija“. Joje rašoma: „Nuo to miesto [Jumnės] truputį pasiryus, persikeliama į Dyminės miestą, kuris įkurtas Peano upės žiotyse, kur gyvena runai, o iš ten – į Sembos provinciją, kurią valdo prūsai. <...> Trečioji, vadinamoji Semba, yra rusų ir lenkų kaimynystėje.

¹⁵ Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999.

¹⁶ Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 2010, t. 80, p. 4.

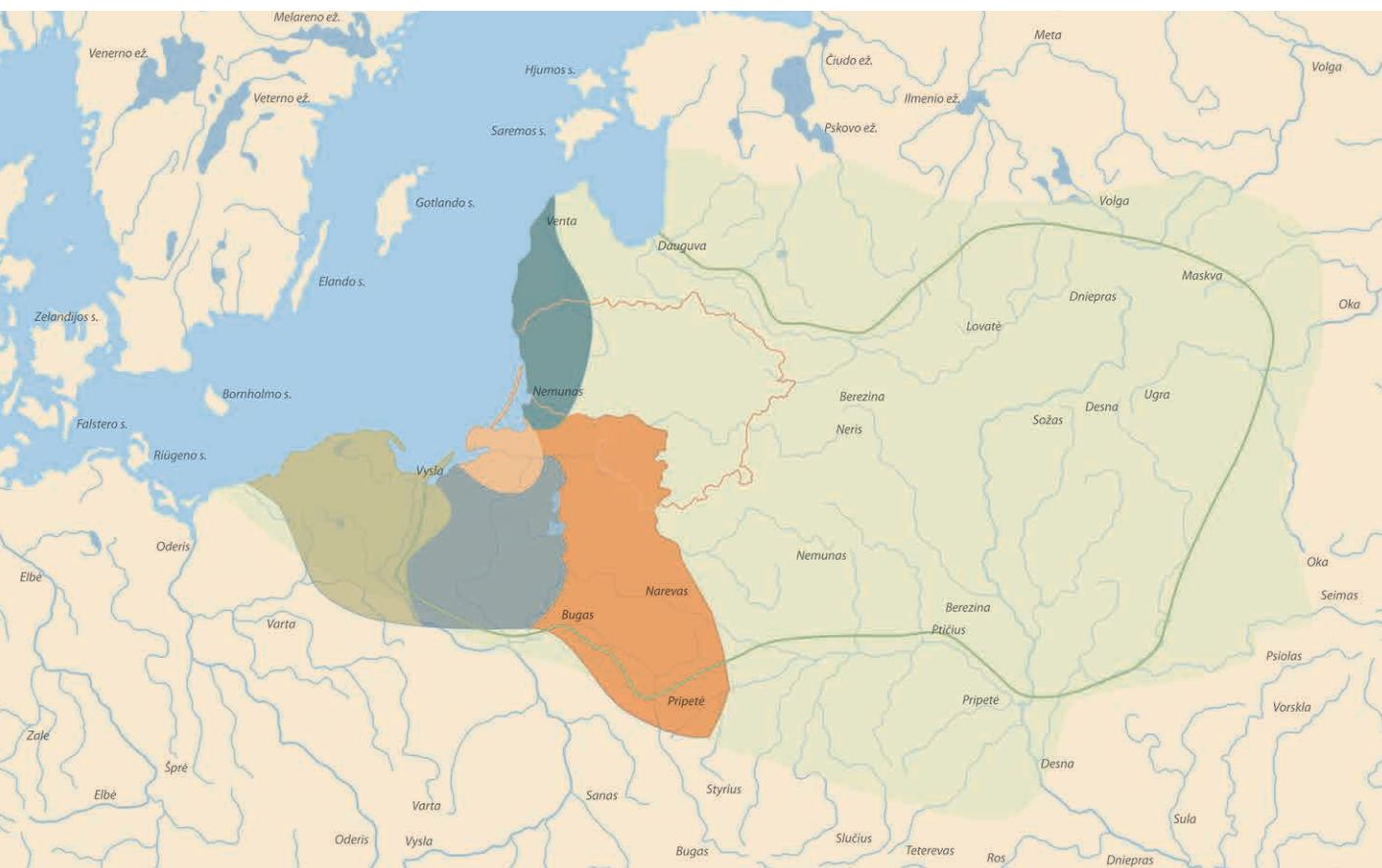
¹⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, 1 t. Red. N. Vėlius. Vilnius, 1996, p. 159–161.

¹⁸ Ten pat, p. 162–163.

¹⁹ Ten pat, p. 164–169.

Segė, laiptelinė (žalvaris).
Dauglaukis, 43 kapas,
150–220 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgallo nuotrauka, 2011.

5:1 il. M. Gimbutienės nustatyta vakarų baltų gyvenama erdvė apie 500 metus pr. Kr. (M. Gimbutienė, 1985)

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
 - Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
 - Veidinių urnų kultūra
 - Vakarų Mozūrijos sritis
 - Sembos-Notangos kultūra
 - Kuršių sritis (Vakarų Lietuva ir Vakarų Latvija)
 - Sūduvių (jotvingių) sritis Rytų Mozūrijoje
- Dail. L. Leščinskaitė

Joje gyvena sembai, arba prūsai, labai žmoniški žmonės, skubantys į pagalbą tiems, kurie jūroje atsiduria pavojuje ar užpuolami piratų. Auksą ir sidabrą menkniekiu laiko, turi gausybę kailių [įsigytų] iš kitų šalių, kurių kvapas mūsų kraštą persmelkė mirtiniais išdidumo nuodais. O jie visa tai laiko niekais, ir manau, jog smerkia mus už tai, kad mes – galime įsigyti ar negalime – labai norime kailinių rūbų, tarsi tai būtų didžiausia laimė.²⁰ Nuo paskutinio aisčių vardo paminėjimo Vulfstano kelionės aprašyme praėjo du šimtai metų, tačiau Adomas Brėmenietis ne visai tiesmukiškai vartoja terminą „prūsai“. Jis sako „sembai, arba prūsai“. Galima daryti prielaidą, kad toks pakartotas įvardijimas gali reikšti, jog šis terminas reikalavo patikslinimo, kad būtų visiškai aišku, apie ką kalbama. Beje, šiame šaltinyje pirmą kartą, manoma, aisčiams suteikiama šiaurinė lokalizacija, tapatinant juos su estais.

Tai kurgi aisčių ištakos? Aisčių protėviais reikia laikyti Vakarų baltų pilkapių kultūros žmones. I amžiaus Tacito aisčiai paveldėjo pirmtakų gyvenamą aplinką, kalbą ir iš laidojimo paminklų tyrimų mums atpažįstamus dvasinio gyvenimo elementus. Svarbiausias iš jų – tradicija mirusiems gentainiams įrengti „amžinuosius namus“. Žvelgiant į ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos vakarų baltų „amžinųjų namų“ įvairovę, nesunku pastebėti, kad netolimi aisčių pirmtakai daugiausia praktikavo mirusiųjų deginimo paprotį, tačiau kai kuriose Sembos dalyse laidojo ir nedegintus. Visuotinių pilkapių epochos pabaigoje atsirado ir plokštinių kapų. Ypatingą įvairovę atskleidžia vidinė pilkapių sandara: sudėtingos ir paprastesnės akmenų ratų, grindinių, centrinių paaukštinių sistemų. Būdingi įvairūs degintų palaikų laidojimo būdai – veidinėse (antropomorfinėse) urnose, taip pat urnose su akimis ar įvairiai ornamentuotose urnose, namelių pavidalo urnose. Jos įvairiai buvo laidojamos pilkapių viduje – tiesiog duobutėse, ant akmeninių grindinių, apdėtos akmenimis. Visoje vakarų baltų pilkapių erdvėje I amžius yra naujų laidojimo papročių metas: Vielbarko kultūros Vyslos žiotyse ir visame Pajūryje greta pilkapių išplinta plokštiniai kapai, kuriuose laidojami nedeginti mirusieji. Tokie kapai sudaro jau didžiausią laidojimo paminklų dalį. Semboje, vienu tyrinėtojų duomenimis, plokštiniai kapai išplinta po 20 m. po Kr. (Karlas Engelis (C. Engell), Vilhelmas La Bomas (W. La Baume), o kitų tyrinėtojų (V. Novakovskis) teigimu – I a. pabaigoje. Šiauriniame buvusios Vakarų baltų pilkapių kultūros pakraštyje, Lietuvos pajūryje, I amžiuje pilkapius su degintiniais kapais pakeitė plokštiniai kapai su nedegintais mirusiaisiais. Panašūs pasikeitimai įvyko ir galindų Mozūrų ežeryne. Vadinasi, visame buvusiam vakarų baltų areale tuo pačiu metu vyko laidojimo papročių virsmas. Įdomu, jog to virsmo užuomazgos regimos ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos paminkluose.

Vienalaikis laidojimo papročių pasikeitimas negali būti atsitiktinis. Šis sutapimas liudija apie reiškinio visuotinumą visame vakarų baltų areale, o vienoda laidojimo

²⁰ Ten pat, p. 188–192.

forma (plokštiniai kapai) bei perėjimas nuo deginimo prie nedeginimo rodo papročių bendrumą ir tapačias pasaulėžiūrinės nuostatas. Tokie svarbūs dėmenys – tapati baltų kultūrinė ir kalbinė erdvė, bendri laidojimo papročiai – negali nesukelti minčių apie tą pačią baltiškąją kultūrų prigimtį, kurią pratęsė I amžiuje atsiradusi nauja baltų vystymosi pakopa. Vienu iš naujosios pakopos elementų tapo B1 periode (10–70 m.) prasidėjusi didžioji aisčių plėtra. Jos rezultatas buvo tas, kad aisčių kultūra pasklido reikšmingame Rytų Baltijos plote. Aisčių palikuoniai čia sukūrė naujas kultūras. Kiekviena iš jų savaimingo vystymosi metu, veikiama daugelio aplinkybių, susikūrė savitas aisčių kultūras ir kalbas. Jos, natūralu, gerokai nutolo nuo pirmapradės aisčių kultūros ir kalbos.

Antkaklė, kūginiais galais su pakabučiais (žalvaris).
Dauglaukis, 39 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

**XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE** | 279

**XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS** | 247

**I BALTAI LIETUVOS
ISTORIOJE** | 19

**XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE** | 205

**II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE** | 31

**X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE** | 171

**III BALTAI
IR SLAVAI** | 43

**IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA** | 159

**IV BALTAI
IR AISČIAI** | 57

**VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI** | 145

**V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA** | 81

**VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ** | 123

**VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE** | 91

VI

X R T F I F I S | < N T T R R S J R M S M GOTAI AISČIŲ KULTŪROS ŠIRDYJE

Aisčių kultūra yra Vakarų baltų pilkapių kultūros tradicijų tęsėja. Suprantama, I amžiaus Tacito aisčių kultūra jau kitoniška – pasikeitė laidojimo pobūdis, išgalėjo vietinė juodoji metalurgija, spalvotųjų metalų naudojimas buityje ir puošyboje tapo visuotinis. Kiekvienai aisčių kultūrai būdinga sava gyvenama ir daiktų kultūros ypatumai. Visa tai vyko, tačiau Vakarų baltų pilkapių kultūros virsmuose į naujas kultūras, tiksliau – to virsmo teorijose, atsirado naujas elementas – gotų-gepidų, arba Vielbarko, kultūros įkūrimas ir įtvirtinimas vakarų baltų širdyje – Vyslos žiotyse ir į vakarus nuo jos Pamaryje. Kai kurie archeologai sako, kad gotai-gepidai Vyslos žiotyse įsikūrė tarp 50 ir 70 m. po Kr. ir amžiaus pabaigoje pasklido Pamaryje. Jeigu tai tiesa, iš galimos Tacito aisčių gyvenamosios erdvės reikia išbraukti ištisą buvusios Vakarų baltų pilkapių kultūros sritį, kurią anksčiau užėmė Veidinių urnų kultūra. Kada ir kaip tai įvyko, kuo tai grindžia šiuolaikiniai mokslininkai, pasakojama šiame skyriuje.

Plaukus prilaikančios juostos pakabutis iš gintaro ir žalvario.
Dauglaukis, 36 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Istorikai ir archeologai pirmajam naujosios eros amžiui skiria ypatingą dėmesį dėl Europos ir pasaulio literatūroje nuolat skambančio gotų vardo ir jų įtakos III–VII amžių Europos istorijoje. Europa gerai žino apie didžiąją gotų migraciją, kuri, kaip įprastai manoma, prasidėjo Vyslos žiotyse, t. y. genetiniame vakarų baltų areale, bet nieko nežino arba labai mažai žino apie baltišką antipodą – didžiąją vakarų baltų / aisčių plėtrą. Didžiosios aisčių plėtros kontekste vadinamųjų germaniškų gotų-gepidų problema niekada nebuvo nagrinėjama. O taip neturi būti jau vien todėl, kad nesiejant gotų-gepidų migracijos su vakarų baltų / aisčių kultūros plėtra, kai sklaidos branduolys buvo toje pačioje erdvėje, iškreipiamas tikrasis įvykių mastas, o jo daliai – gotų-gepidų migracijai – suteikiama ypatinga reikšmė užmirštant tai, kas vyko greta. M. Ščiukinas laikomas Europos masto gotų istorijos žinovu. Jo veikalai gerai žinomi Rytų Baltijos regiono istorikams ir archeologams. Gotams skirta jo monografija „Gotų kelias“ pasirodė 2005 metais.¹ Kaip M. Ščiukino pateikti šaltiniai, archeologijos faktai, vertinimai ir interpretacijos atrodo žiūrint lietuvių istoriografijos žvilgsniu? Gali kilti klausimas, kodėl žvelgiama būtent į šio autoriaus, o ne į Skandinavijos istoriją tyrinėjančių mokslininkų darbus. Atsakymas toks: didelis senųjų baltų arealas yra patekęs į Rusijos, Lenkijos, Ukrainos ir Baltarusijos mokslinių interesų sritį. Šių šalių mokslininkai tyrinėja baltų paminklus, juos savaip interpretuoja ir kuria savas istorijos versijas. Todėl lietuviškoji istoriografija pirmiausia ir susiduria su minėtų šalių mokslinėmis pozicijomis, kurios, atsižvelgiant į konkretų laikmetį, būna labai jau banguotos, atiduodant baltams deramą vietą Europos istorijoje arba jos neatiduodant. Šis reiškinys yra paplitęs; jis regimas archeologinėse koncepcijose. Vis dėlto negalima sakyti, jog lenkų ar rusų archeologai nežinotų ar nenaudotų vokiečių, švedų, danų ar amerikiečių tyrinėjimų. Anaiptol – jie paprastai aptariamaisi solidžių leidinių istoriografinėse apžvalgose, cituojami atitinkamose dalyse, bet, kaip bus matyti vėliau, netampa naujų požiūrių tąsa ar naujų pažinimo kelių paieškos akstinu.

Gotų kilmės klausimas, t. y. iš kur jie atėjo, ar jie tikrai iš kažkur atėjo, kada ir kaip jie atėjo, kas jie buvo, yra vakarų baltų istorijai itin aktualus. Nuo to priklauso tyrinėjimų kryptis ir apskritai visos Europos etninės istorijos procesų samprata. Todėl ta M. Ščiukino monografijos dalis, kuri skirta gotų protėvynei nustatyti, yra labai svarbi. Joje atsiskleidžia autoriaus mąstymo logika, argumentai ir sprendimų pagrįstumas. Pirmąjį gotų išsilaipinimą M. Ščiukinas patiki papasakoti Jordanui: „Taigi, kaip menama, iš šios Skandzos salos lyg iš kokios genčių kalvės arba, tiksliau, lyg iš kokių tautas gimdančių įsčių kadaise kilo gotai su savo karaliumi, vardu Berig. Kai jie pirmą kartą iš laivų išsilaipino žemėn, tam kraštui tuoj pat davė pavadinimą. Nes,

¹ Шчукин М. Б. *Готский путь*. Санкт-Петербург, 2005, с. 26–29.

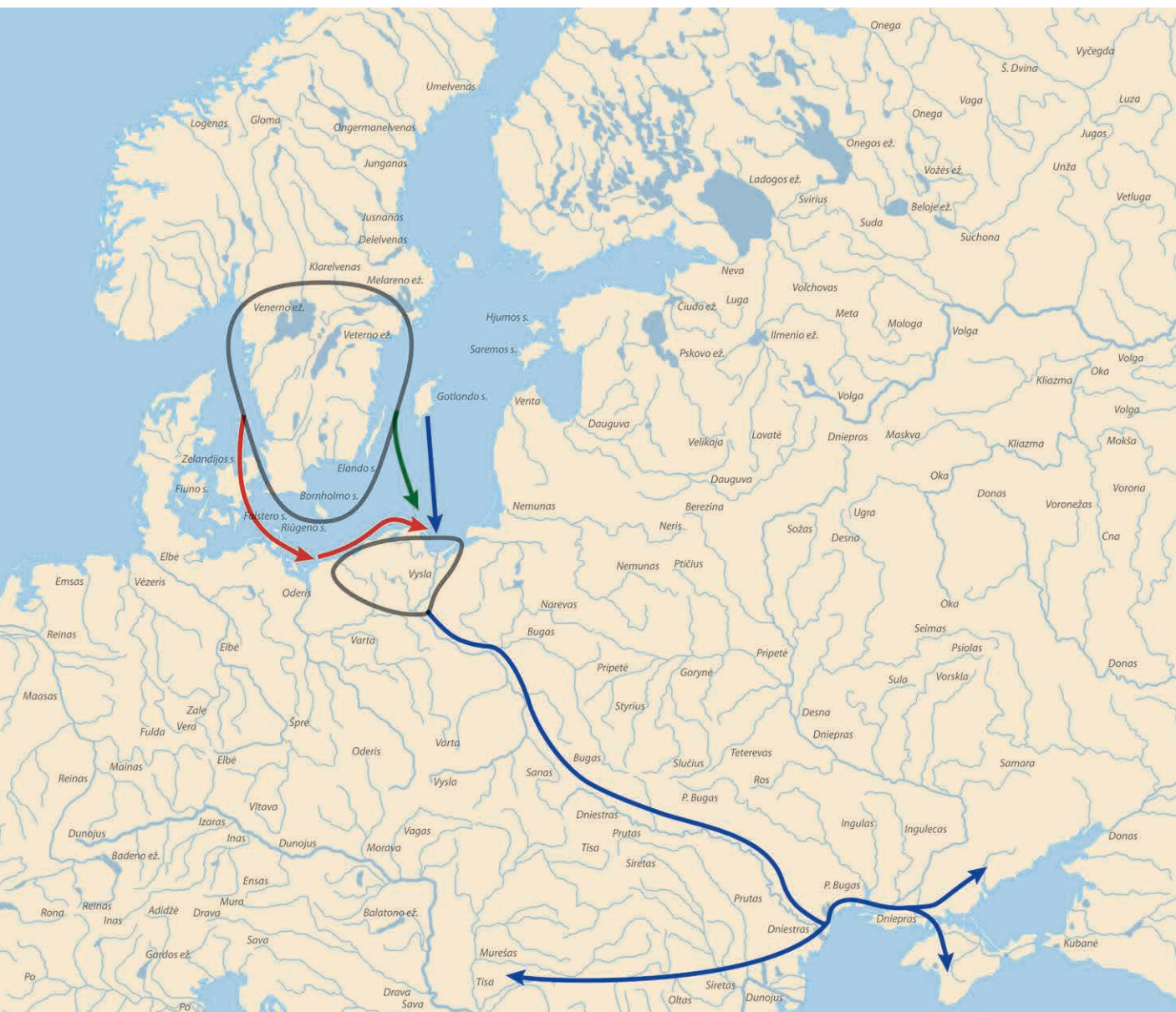
kaip pasakojama, net ir šiandien jis vadinamas Gotiskandza.² Jordanu autorius remiasi ir į istorinę sceną įtraukdamas gotų palydovus gepidus. Ši ištrauka kiek ilgesnė nei M. Ščiukino pateikta, bet, manau, ji leis geriau susidaryti vaizdą apie Jordano stilių: „(94) Taigi po ilgos, kaip sakėme, apsiausties getai, gavę išpirką, grįžo į gimtuosius kraštus. Tuo tarpu gepidų gentis, pamačiusi, kad getai, kur benueitų, greitai nugali ir gauna išpirkas, genama pavydo, apsiginklavo ir patraukė prieš savo giminaičius. Jei paklausi, kaip getai ir gepidai susigiminiavo, trumpai paaiškinsiu. Turi prisiminti, kad pradžioje aš minėjau gotus išėjus iš Skandzos salos skreito su savo karaliumi Berigu ir tik trimis laivais atplaukus prie kitos okeano pakrantės, t. y. Gotiskandzos. (95) Vienas iš tų trijų laivų, atplaukęs vėliau (kaip paprastai būna), sakoma, ir davė genčiai pavadinimą, nes gotų kalba „lėtas“ yra „gepanta“. Taip ir išėjo, kad po truputį ir vis iškraipomas priekaištuose gimė pavadinimas „gepidai“. Be abejonės, ir patys gepidai kildina save iš gotų giminės, bet kadangi, kaip sakiau, „gepanta“ reiškia ką nors lėto ir vangaus, [jų manymu] gepidų pavadinimas kilo nepagrįstai priekaištaujant. Vis dėlto aš nemanau, kad jis yra visiškai klaidingas – gepidai iš tiesų yra lėtesnio mąstymo ir vangesnių kūno judesių. (96) Taigi pavydas apėmė šiuos gepidus, kol jie gyveno Spezio provincijoje saloje, apjuostoje seklių Visklos upės vandenių; gimtąja kalba tą salą jie vadino „Gepedoius“. Sakoma, kad dabar, gepidams išsikėlus į geresnes žemes, šioje saloje gyvena vividarijų gentis. Yra žinoma, kad šitie vividarijai iš skirtingų genčių susibūrė tarytum į vieną prieglobstį ir sudarė [atskirą] gentį.“³

Toliau M. Ščiukinas rašo: „Jeigu tikėtume Jordanu, gotai ir gepidai įsikūrė Vyslos žemupyje, o, atmušę žemes iš ulmerugų ir vandalų, tikėtina, išplito ir visame Lenkijos Pamaryje. Kada gi įvyko ta gotų ir gepidų kelionė trimis laivais, jeigu ji iš tikrųjų įvyko? Skaičiavimams mes turime tik tris lygties dalyvius. Gotams būnant Gotiskandzoje pasikeitė penkios kartos, tai yra apie 100–120 metų. Žinoma, šis periodas galėjo būti trumpesnis ir ilgesnis, bet kitų duomenų mes neturime ir turime priimti šį skaičių apriori. Prie Juodosios jūros ir Padunojoje gotai pirmą kartą fiksuojami maždaug prieš 238 metus, o atskiros jų grupės Padunojoje galėjo atsirasti apie 171–175 metus. Skaičiavimas gana paprastas: pagal pirmąjį variantą Berigo laivai pietinius Baltijos krantus pasiekė apie 118 metus, o pagal antrąjį – mūsų eros I amžiaus 50–70 metais. Kaip pamatysime, antrasis variantas, remiantis archeologijos duomenimis, yra labiau įtikimas, nors ir kažkiek prieštarauja Kornelijaus Tacito liudijimams apie gotojų veiksmus kontinente.

Jordano vartojami tokie poetiniai posakiai kaip „bičių spiečius“, „genčių kalvė“, „tautas gimdančios iščios“ aiškiai liudija, kad jis rėmėsi „senomis jų dainomis lyg jos

² Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbų. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spaudai).

³ Ten pat.

6:1 II. Tradiciniai gotų migracijos iš pietų Skandinavijos ir Gotlando salos keliai į kontinentą

■ Iš Gotlando salos iki Vyslos žiočių ir vėliau per Pamarį link Juodosios jūros (Azovo, Krymo ir Dunojaus kryptys)

■ Iš vakarų Skandinavijos iki Oderio žiočių ir pamariu iki Vyslos žiočių

■ Iš rytų Skandinavijos iki Vyslos žiočių

Sudarė E. Jovaiša

būtų istorija ir viešai žiniai“ (Jord. Get., 28.). Sunku pasakyti, ar jis legendas apie gotų išėjimą iš Skandzos perėmė iš Ablavijaus ir Kasiodoro darbų, ar pats girdėjo tas sakmes. Man labiau tikėtinas yra pastarasis variantas. Reikalas tas, kad skaldų poezija gana specifiška, jos pagrindas ne rimai, o aliteracijos ir vadinamieji kioningai – sakmės, kurios dažnai nesuprantamos kitakalbiame klausytojui, net jeigu jis ir moka pasakotojo kalbą. Šiuolaikiniai sagų vertėjai taip pat nemažai kankinasi. O Jordanas vis dėlto gimimo buvo gotas, kalbą mokėjo nuo vaikystės. Beje, šiuo atveju jis remiasi ir Ablavijumi, kuriam ši legenda taip pat žinoma.

Šiaip ar taip, tai sagų, pasakų žinios. Ar galima jomis tikėti? Kai kurie netiki, pavyzdžiui, Rolfas Hachmanas (R. Hachmann) parašęs solidų darbą „Gotai ir Skandinavija“, kur pati gotų išsikėlimo iš Skandinavijos galimybė visiškai neigiama, nes jų išėjimas iš čia – apskritai „klaidžiojantis germanų folkloro motyvas“, daugelis kitų genčių – langobardai, saksai ir kiti – taip pat susikurdavo skandinavišką praeitį. Pastebėjime, be kita ko, kad, kai kalbama apie langobardus, tai apie jų skandinavišką kilmę liudija kai kurie archeologiniai argumentai, nors ir abejotini.

Svarbiausia, R. Hachmano nuomone, priežastis yra tai, kad Skandinavijoje dėl didelio vaikų mirtingumo ir nedidelės gyvenimo trukmės buvo ne ta demografinė situacija, kuri leistų didelėms gyventojų masėms emigruoti. Jokių Skandinavijos gyventojų išsikėlimo pėdsakų ankstyvuojau Romos laikotarpiu nepastebima.

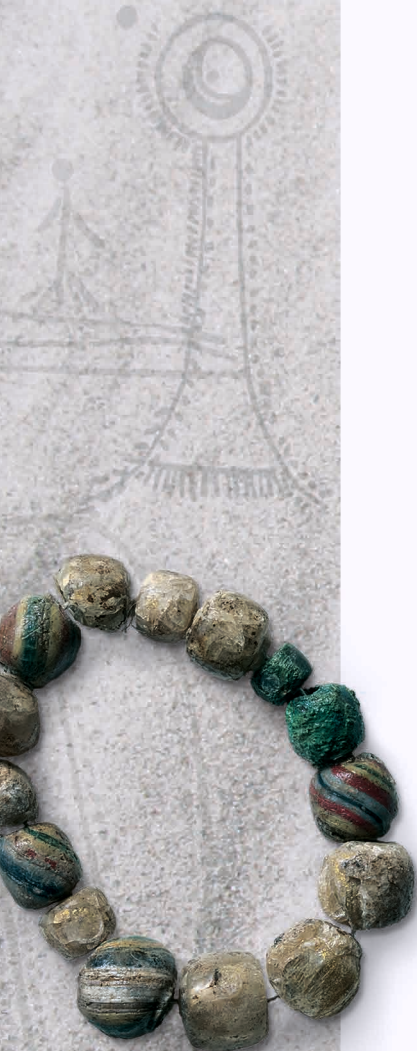
Atvirkščiai, galima galvoti apie tam tikrą kontinento gyventojų prisiskverbimą į Skandinaviją per visą „vėlyvąjį priešromėnišką laikotarpį“, o tai Hachmano chronologijoje atitinka apytikslų intervalą nuo 120 metų prieš mūsų erą iki pat I mūsų eros amžiaus arba netgi iki Augusto laiko pabaigos. Augustas, kaip žinome, mirė 14 mūsų eros metais. O gotai, Hamburgo mokslininko manymu, visada gyveno kontinente, ir jis juos gretina su mazovietiška grupe, kuri buvo apgyvenusi Vakarų Bugo žemumą ir jo šiaurinius intakus.

<...>

Nuo minėtų Rolfo Hachmano darbų sukūrimo įvyko gana daug esminių pasikeitimų „vėlyvojo priešromėniško laikotarpio“ chronologinėje sistemoje ir lenkų kolegų vaizdiniuose apie tuos procesus, kurie vyko pirmaisiais amžiais Pamaryje ir Mazovijoje. Mūsų skepticizmas dėl Jordano naudojamų sakmių nebus toks griežtas: ir jose gali būti kažkoks istorinės tiesos grūdas. Tokią mintį brandina pastarųjų dviejų dešimtmečių lenkų archeologijos sėkmės.

Abejonių apie išėjimą iš Skandinavijos dar lieka, jas išreiškia Folkeris Bierbraueris (V. Bierbrauer) savo paskutiniuose darbuose; jo manymu, persikėlimas neįrodomas visų pirma dėl nepakankamo ištirtumo ir archeologinės medžiagos nepakankamo publikavimo. Mes ir dabar nebūsime per daug griežti, kol kas tenka naudotis tuo, ką turime, o tai, ką turime, duoda, kaip atrodo, jau pakankamą pagrindą jei ne įrodymams, tai pagrįstoms prielaidoms.

Vėrinys iš emalio
ir stiklo karolių.
Dauglaukis, 41 kapas,
70–150 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Reikia taip pat priminti, kad Skandinavija visais laikais buvo vienu iš „tautų generatorių“, tų regionų, kur, iš vienos pusės, yra pakankamai palankūs sklypai vienai ar kitai ūkinei veiklai, skatinančių gyventojų prieaugį, iš kitos pusės, yra sklypai, kuriuos apriboja gamtinės sąlygos kaip, tarkime, Skandinavijos uolos ir miškai. Tokiuose regionuose kaskart susidaro santykinis gyventojų perteklius, reikalaujantis dalies gyventojų, pirmiausia jaunimo, išėjimo ieškantis žemių, kurios „silpnai apgyvendintos“ arba „silpnų apgyvendintos“, arba mėginant pritaikyti savo jėgas kitose šalyse ir kitoje veikloje. Skandinavijoje tokios situacijos buvo, pavyzdžiui, vikingų epochoje ir nuolat susidarydavo vėliau iki pat XIX amžiaus. Ir dar šiandien Šiaurės Amerikoje gyvena daugiau nei du su puse milijono švedų emigrantų palikuonių – vienas ketvirtis visų pasaulio švedų.“

M. Ščiukinas nėra vienintelis, kuris nurodo vokiečių autorių nuomones apie kontinentinę gotų kilmę arba jų išsilaipinimo Baltijos pakrantėje įvairiausių geografinius variantus. 2007 metais Varšuvoje pasirodė Andžejaus Kokovskio (A. Kokowski) studija „Gotai nuo Skandzos iki Gotų laukų“.⁴ Čia aptariamos tos pačios R. Hachmano ir F. Bierbrauerio nuomonės, iškeliama kiti tyrinėtojai, ieškantys naujų gotų istorijos aiškinimų. Kaip galima gotų išsilaipinimo vieta nurodomos Oderio žiotys, kur buvo rugijų, su kuriais susikovė Berigas, tėvynė, taip pat nurodomos Labos žiotys, keliami kontinentinė gotų kilmė ir kitokios teorijos, kilusios atliekant gotų istorijos tyrinėjimus. Tai dar kartą rodo, kad tradicine gotų išsilaipinimo Vyslos žiotyse versija jau nuo seno abejoja istorikai, archeologai ir kalbininkai. Lietuvių istoriografijoje gotų problemą tyrinėjo E. Gudavičius. Straipsnyje „Naujausi duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas“ jis apžvelgė tuo metu naujausią informaciją ir priėjo išvadą, kad „skandinaviškoji gotų kilmė yra labiausiai tikėtina“. Tačiau jis mano, kad gotų žygis vyko kitu maršrutu – „Gotlandas – Getalandas – Elbės žemupys – Vyslos žemupys – Mozūrija ir Voluinė – Juodosios jūros pakrantė“. Sakoma, kad „gotų lokalizacija Elbės žemupyje Lateno laikotarpiu pašalina pagrindinę kliūtį, trukdžiusią susieti Rytų Pamarį su jais m. e. pradžioje“, kad „gotų identifikavimas Rytų Pamarėje leidžia kalbėti apie neabejotinus jų kontaktus su baltais ir slavais m. e. I–II a.“⁵ Dabartinis šaltinių ištyrimo ir literatūros lygis neleidžia teigti, kad antikos autoriai „pašalino pagrindinę kliūtį“. Dėl santykių su slavais tai šiuolaikinė Europos archeologija jų nemato I–II amžių kultūrų horizonte. E. Gudavičius neabejoja germaniška vadinamųjų Vielbarko gotų kilme, tačiau iš esmės naujai konstruoja jų šiaurinės migracijos maršrutą. Gotai išsilaipino Elbės žiotyse, Pamariu per Oderį pateko iki Vyslos žiočių, o tada prasidėjo jų kelionė link Juodosios jūros veiksmų arenos. Bet grįžkime prie M. Ščiukino konstrukcijos. Ką šis autorius pasakė apie gotų kilmę ir protėvynę?

⁴ Kokowski A. *Goci od Skandzy do Campi Gothorum*. Warszawa, 2007, s. 31–69.

⁵ Gudavičius E. Naujausi duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas. *MADA*, 1981, t. 3(76), p. 103–112.

1. Gotai Vyslos žiotyse išsilaipino tarp 50 ir 70 pirmojo amžiaus metų.
2. Gotai prie Juodosios jūros ir prie Dunojaus pirmą kartą fiksuojami maždaug prieš 238 metus.
3. Atskiros gotų grupės prie Dunojaus galėjo atsirasti apie 171–175 metus.
4. Jordanas gotų istorijos pradžią pasakoja remdamasis sagomis, žodine germanų kūryba, tai yra neturėdamas patikimo rašytinio ar kitokio šaltinio.
5. Akcentavo R. Hachmano teiginį „... jų (gotų) išėjimas iš čia (Skandinavijos) – apskritai „klaidžiojantis germanų folkloro motyvas“, daugelis kitų genčių – langobardai, saksai ir kiti – taip pat susikurdavo skandinavišką praeitį“.
6. Nurodė, remdamasis R. Hachmanu, kad dėl pirmojo amžiaus Skandinavijos demografijos ir jos kultūros bet kokia emigracijos galimybė buvo neįmanoma.
7. Nurodė, remdamasis tuo pačiu R. Hachmanu, jog kaip tik kontinento gyventojai skverbėsi į Skandinaviją.
8. Nurodė, remdamasis F. Bierbraueriu, kad Skandinavijos gyventojų emigracija neįrodoma, kadangi paminklai nepakankamai ištirti, o archeologinė medžiaga menkai publikuota.

Gotų-gepidų / Vielbarko kultūros žmonių istorijoje bene esminis yra 4 punktas. Skaitytojui turėtų būti įdomi ta Jordano teksto dalis, kurioje pasakojama apie gotų istorijos pradžią ir jų pirmąsias gyvenamas teritorijas:

„38. Mes skaitėme, kad pirma gotų gyvenamoji vieta buvo Skitijos žemėje prie Meotidės pelkės, paskui jie gyveno Mizijoje, Trakijoje ir Dakijoje, o dar vėliau – virš Ponto jūros vėl Skitijoje; ir niekur neradome jų užrašytų pasakojimų, kuriuose būtų sakoma, kad gotai būtų buvę pavergti Britanijoje arba kurioje nors iš salų ir kažin kieno išpirkti už vieno arklio kainą. Bet, jei kas nors mūsų mieste sakytų, kad jie atsirado kitaip, nei kad mes teigiame, aišku, mums prieštarautų. Bet mes linkę tikėti tuo, ką perskaitėme, o ne bobučių pasakomis.

39. Tačiau grįžkime prie pagrindinės mūsų temos. Yra žinoma, kad minėtos gentys, apie kurias dabar kalbame, gyvendamos pirmojoje vietoje – Skitijoje, prie Meotidės – turėjo karalių Filimerą; antrojoje, t. y. Dakijos, Trakijos ir Mizijos žemėje – Zalmoksa, kuris, kaip liudija daugelis analų rašytojų, turėjo puikų filosofinį išsilavinimą. Tačiau ir prieš jį karaliumi buvo išsilavinęs žmogus – Dzeutas, paskui Dicinėjas, o trečiasis buvo Zalmoksas, apie kurį kalbėjome aukščiau. Ir šiaip nestigo žmonių, galėjusių gotus mokyti išminties.“⁶

Jordano „Meotidės pelkės“, manoma, galėjo būti Azovo jūra, o pasakymas „mūsų mieste“ taikytinas Konstantinopoliui. 38 skirsnis leido istorikams iškelti

⁶ Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spaudai).

6:2 il. Pagal geografą Julijų Honorijų (IV–VI a.) rekonstruota gotų gyvenamoji erdvė
Iš Miller K. Mappae Mundi Bd. VI. Rekonstruierte Karten. Stuttgart, 1898

6:3 il. Pagal Ravenos Geografą (VII a. vidurys) rekonstruota gotų gyvenamoji erdvė
Iš Miller K. Mappae Mundi Bd. VI. Rekonstruierte Karten. Stuttgart, 1898

prielaidą, jog Jordano aplinkoje būta ir kitokių nuomonių apie gotų kilmę. Minima Britanija arba „kuri nors iš salų“. Itin reikšmingas Jordano verdiktas: „Bet, jei kas nors mūsų mieste sakytų, kad jie atsirado kitaip, nei kad mes teigiame, aišku, mums prieštarautų. Bet mes linkę tikėti tuo, ką perskaitėme, o ne bobučių pasakomis.“ Ką ir kur perskaitė Jordanas? Neabejotina, kad jis kažkokiam, gal Kasiodoro veikale, skaitė apie ankstyvasias gotų gyvenamąsias vietas. Jos minimos trys: Skitija prie Meotidės; Mizija, Trakija, Dakija; virš Ponto jūros vėl Skitijoje. Gotų gyvenamųjų vietų sąrašė nėra ir negalėjo būti Vyslos žiočių aplinkos, nors Vysla buvo žinoma Jordanui iš antikinės tradicijos, plėtojamos bent nuo Plinijaus Vyresniojo. Aišku, kad Jordanas nežinojo ir nekūrė siaurinės gotų istorijos. Jis sukūrė tais, o ir vėlesniais, laikais taip reikalingą „garbingą“ karalių genealoginę liniją iš germanų pamėgtos šiaurės. Jis tik, kaip tai buvo įprasta pagal antikos tradiciją, mėgino nustatyti „Nojaus laikus“ siekiančias kilmės šaknis. Gal čia vertėtų prisiminti mūsų karalių kilmės paieškas? 1385 metais Krėvos sutartimi Jogaila tapo Lenkijos karaliumi – teko ieškoti ir pagrįsti karalių vertę ir vakarų civilizacijai suprantamą karaliaus Jogailos kilmę. Atsirado romėniškoji Palemono lietuvių kilmės legenda. Kodėl pasirinkta būtent romėniškoji, o ne kokia

kita legenda? XV a. pabaigoje – XVI amžiuje mus pasiekė Renesansas, kuris Europai gražino antikos vertybes – architektūrą, meną, literatūrą, istoriją. Tai tas vertybes, kurių aplinkoje gyveno ir kūrė Jordanas. Išsilavinę XVI a. pradžios Lietuvos metraščių kūrėjai buvo susipažinę su antikos istorikų veikalais. Veikiausiai buvo skaitę Plinijų, Tacitą, Amianą Marceliną, Kasiodorą, Jordaną ir gal mums nežinomus senuosius autorius. Visai įtikima, jog jie žinojo ir gerulių grįžimo iš gotų romėnų karo veiksmų arenos ir Rytų Baltijos erdvę istoriją.⁷ O gal dar ir kitas aprašytas karų didvyrių grįžimų į gimtąsias vietas istorijas. Jie, kaip Jordanas gotams, įpynė lietuvių kilmės legendą, tačiau nepasakoja lietuvių istorijos Romoje, o Jordanas nepasakoja pačiam sau nežinomos gotų istorijos Baltijos pakrastyje. Jis, kaip ir dera legendai, pamini penkis karalius ir pasuka į tikrąją gotų istorijos areną Skitijoje prie Ponto jūros.

Vėlyvajame gotų istorijos periode, kai jie buvo vadinamieji vezegotai, VII amžiaus Ispanijoje Izidorius parašė naują gotų istoriją, nepriklausomą nuo Jordano istorijos. Štai ką rašo Izidorius: „Neabejotina, kad gotų giminė yra labai sena. Kai kas dėl paskutinio skiemens panašumo mano, kad jie yra kilę iš Japeto sūnaus Magogo, bet veikiau jie tai ima iš pranašo Ezekielio. Bet išmanantys veikiau juos vadina getais, nei Gogu ir Magogu. Jų vardas perkėlus į mūsų kalbą reiškia „narsa“. Ir iš tiesų, nė viena tauta taip neišvargino Romos galybės. Būtent jų įspėjo vengti Aleksandras, bijojo Piras, išsigando Cezaris. Daugelį amžių jiems vadovavo karo vadai, vėliau – karaliai. Laikydamasis laikų sekos, ką paėmiau iš istorijų, trumpai papasakosiu, kas ir kaip valdė. 12 metais prieš įkurtąją erą, kai dėl valdžios respublikai ginklus surėmė konsulas Pompėjus ir Gajus Cezaris, gotai atkeliavo į Tesaliją padėti Pompėjui prieš Cezarį, kur tuo metu prieš Julijų kovojo etiopai, indai, persai, medai, graikai, skitai ir kitos pakviestos Rytų tautos. Pasakojama, kad gotų jėgos priveiktas Cezaris jau būtų galvojęs, kaip sprukti, jei staiga nebūtų baigęs mūšio. 264 eros ir pirmaisiais Valeriano ir Galieno valdymo metais, gotai, perkopę per Alpes, kur gyveno, nusiaubė Graikiją, Makedoniją, Pontą ir Iliriją. Iš jų Iliriją ir Makedoniją valdė beveik 15 metų, paskui, nugalėti imperatoriaus Klaudijaus, sugrįžo į savo vietas. O romėnai ypatinga garbe pagerbdami Augustą Klaudijų už tai, kad tokią stiprią gentį išstūmė už respublikos sienų, forume jam pakabino auksinį skydą, o Kapitolijuje pastatė auksinę statulą.“⁸ Izidorius, nurodęs gotų šaknis, toliau rašo apie viduramžių istorikams įprastą gotų veiksmų ir gyvenimo teatrą. Jis neužsimena apie šiaurinę gotų istorijos periodą. Vadinasi, Izidorius nieko apie tai nežinojo. Tačiau savo nežinojimu jis nebuvo vienintelis. Pačiame Jordano tekste, 29 skirsnyje, randamas priekaištas Juozapui Flavijui: „Šiems teiginiams pritaria ir kai kurie vyresniosios kartos rašytojai; štai Juozapas, teisingasis analų pasakotojas, visur besilaikantis tiesos taisyklės ir nuo pat pradžių apsvarstantis

⁷ Matulis R. Girių gyventojai geruliai ir lietuvių kilmės iš romėnų teorija. *Istorija*, 2010, t. 78, p. 58–62.

⁸ Isidorus. *Historia Gothorum*. Ed. Th. Mommsen, MGH. 11. Berolini, 1894, p. 268. Vertė D. Alekna.

dalykų kilmę, nežinia kodėl praleido tai, ką sakėme apie gotų genties pradžią. Tačiau tik paminėdamas jų šaknis nuo Magogo, Juozapas tvirtina, kad ir pati gentis, ir jos pavadinimas buvo „skitai“.⁹ Iš teksto reikėtų suprasti, kad kiti autoriai labiau linkę gotų genties pradžią sieti su bibliiniu Magogu.

Grįžtant prie M. Ščiukino knygos, kyla klausimas, kokią išvadą galima padaryti iš šio autoriaus teksto? Istoriniai šaltiniai pasirodė nepatikimi. Jordanas tik perpasakojo legendą, kurią daugelis germanų tautų savinasi ir prisitaikydavo savo tolimai kilmei parodyti. Skandinavijos archeologijos duomenys nepatvirtina jokių žmonių kraustymosi iš šio krašto galimybių. Nebuvo nei demografinių, nei kultūrinių išteklių, o ir pati Gotlando ar Skandinavijos I amžiaus archeologijos medžiaga ir ją reprezentuojančios kultūros yra visiškai ne tokio lygio, kad galima būtų kalbėti apie žmonių perteklių ir reikalą migruoti į tolimas žemes, juolab tai daryti jūra. Turint omenyje pateiktus argumentus, turėjo iškilti bent trys svarbūs dalykai:

1. Iš kur Vyslos žiotyse atsirado gotai ir kas jie buvo?
2. Kuri kultūra buvo tuo šaltiniu, kuriam pakako ir žmonių išteklių, ir kultūrinio lygio, būtino didžiajai migracijai?
3. Kokie gretutiniai procesai vyko gotų migracijos branduolyje – Vyslos žemupyje ir ją supančioje erdvėje?

M. Ščiukinas skandinaviškos gotų kilmės įrodymų ieškojo dvejopai. Visų pirma, jis tradiciškai ėmėsi ieškoti ankstyvajam Vielbarko kultūros etapui būdingų laidosenos pasireiškimų Vakarų ir Rytų Švedijoje bei salose. Antra, nepaisydamas jokių prieštaravimų, jis teigia: „Mūsų skepticizmas dėl Jordano naudojamų sakmių nebus toks griežtas: ir jose gali būti kažkoks istorinės tiesos grūdas. Tokią mintį brandina pastarųjų dviejų dešimtmečių lenkų archeologijos sėkmės.“

Kokie yra Vielbarko kultūros paieškų pietų Skandinavijoje archeologiniai rezultatai, geriausiai atskleidžia paties M. Ščiukino tekstas: „Pirmiausia, reikia pasakyti, kad dirbti su mus dominančio laikotarpio Švedijos medžiaga gana sunku. Nors jos žinoma, atrodytų, daug – akmeniniai pilkapiai, akmeniniai ratai su stelomis, išdėjimai iš akmens koncentrinėse vainikuose, ratų su stipiniais pavidalu, smulkių akmenų išdėjimai trikampaiais ir kvadratais ir šiandien pakankamai gerai matosi žemės paviršiuje <...>, tačiau tyrinėjant paaiškėja, kad iš dešimties ar daugiau tokių konstrukcijų tik vienoje kitoje randama kokių nors daiktų – keramikos, segių, sagčių, ginklų ir pan. Kituose palaidojimuose daiktų arba nėra, arba mirusieji taip kruopščiai sudeginti, kad, išskyrus pelenus, smulkius kaulėlius, nieko iš pomirtinių dovanų neišliko. <...> Palyginti nedidelis romėniškojo laikotarpio radinių kiekis sunkina ir chronologinius tyrinėjimus. <...> Negelbėja ir radiokarboninis datavimo metodas pagal C14 izotopą.

⁹ Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbų. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spauda).

<...> Natūralu, būdamas Švedijoje, aš atkakliai, lygindamas skirtingus regionus, ieškojau Vielbarko lipdytų indų ir neradau pakankamai patikimų analogijų. Skandinavijoje visiškai nėra tokio būdingo Vielbarko elemento kaip vazos su blizgia ir specialiai pašiaušta ornamentika. <...> Taigi, protėvynės paieškos neranda vienreikšmiško sprendimo. Vakarinės Švedijos pakrantės naudai argumentų, atrodytų, kiek daugiau, bet ir išeivių iš rytinio kranto ir iš Gotlando salos taip pat negalima atmesti. Belieka pasakyti, kad procesas buvo sudėtingesnis ir ilgesnis nei manyta, o atsitikimas su Berigo laivais buvo tik vienas iš epizodų.¹⁰ Aiškiau ir nepasakysi. M. Ščiukino naujovė Vielbarko kultūros pradinio etapo raidoje atsiskleidžia niekuo nepamatuotu siekiu prie ankstyvosios Vielbarko kultūros prijungti lenkų archeologų išskiriamą ir rytų germanams skiriamą vadinamąją „Gustovo grupę“. Vielbarko kultūros „krikštatevis“ Ryšardas Volongievičius (R. Wołogiewicz) jos netapatino su Vielbarku. M. Ščiukinas įdėjo judviejų dialogą, kuriame R. Volongievičius sako: „Taip tai taip, tačiau čia yra juodosios blizgiosios keramikos su dantyto ratuko ornamentu, Vielbarke tokios keramikos nėra, tai primena Elbės kultūrą, Vielbarke nėra ir metalinių smeigtukų su smulkiais grūdeliais ant galvutės, ten jie dažniau kauliniai. Be to, Gustovo grupėje yra tokių rutulio pavidalo indų, jie neturi analogų Danijoje, bet ir prasideda ši grupė anksčiau. Vis dėlto tai kai kas ypatinga.“¹¹ R. Volongievičiaus argumentai M. Ščiukino neįtikino, ir jis vis dėlto mėgino Gustovo grupę jungti prie Vielbarko kultūros pradinio etapo, tačiau lenkų archeologai jam nepritaria. P. Kačanovskis ir J. Kozlovskis „Didžiojoje Lenkijos istorijoje“ išvelgia tam tikrų bendrumų su Vielbarko kultūros paminklais (biritualizmas, griaucių sudėjimas skobtiniuose karstuose, įkapės be ginklų ir įrankių, kai kurie daiktų tipai), tačiau tuo pačiu metu matomi aiškūs Gustovo grupės ryšiai su germanų Paelbiu, ypač B1 periode. Tai rodo segių ir kai kurių indų formos, taip pat Paelbiui būdinga ornamentika.¹² Rusų archeologai dar ne taip tolimais laikais mėgino ieškoti pietinės Švedijos medžiagos panašumų su Vielbarko kultūra. Leidinyje „Šiaurės ir Vidurio Europos genčių laidojimo papročiai I t-metyje pr. Kr. – I m. e. t-metyje“, atrodo, turėjo būti išdėstyti sovietinės archeologijos Šiaurės ir Vidurio Europos etninių procesų supratimas ir tyrinėjimų kryptis. Vladislavas Mogilnikovas (В. А. Могильников) randa daug skirtumų tarp Skandinavijos pietų ir jos vidurinės dalies laidojimo papročių ir vadinamosios Oksyvo kultūros, o skyrelyje „Gotlando salos gyventojų laidojimo papročiai“ kaip tik palietė jų galimus ryšius su mus dominančio regiono gyventojais. Pažymėdamas nurodomą Gotlando ryšį su gotais, V. Mogilnikovas padarė tokią išvadą: „Tradicijų laikymasis aptariamo laikotarpio Gotlando laidojimo papročiuose nurodo čia gyvenus vienus ir tuos pačius

¹⁰ Щукин М. Б. *Готский путь*. Санкт-Петербург, 2005, с. 51, 55, 56.

¹¹ Ten pat, p. 47.

¹² Kaczanowski P., Kozłowski J. K. *Wielka Historia Polski*, 1 t. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.). Kraków, 1998, s. 265–303. Ryc. 144.

Segė, trikampe kojele
(žalvaris).

Dauglaukis, 41 kapas,
70–150 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

gyventojus. <...> Viešpataujantis mirusiųjų laidojimas po akmeniniais pilkapiais arba grindiniais, vyraujantis palaikų laidojimas apie senąjį horizontą pelėnų sluoksnio pavidalu, kai duobinių ir urninių palaidojimų skaičius yra nereikšmingas, drauge su kitais ypatumais ryškiai atskiria Gotlando genčių laidojimo papročius nuo Elbės–Oderio–Vyslos nekropolių, taip pat ir nuo Černiachovo kultūrai būdingų laidojimo papročių, tai yra plokštinių nekropolių su duobėmis ir urnomis.¹³ Taigi, rusų archeologas aiškiai pasakė, kad archeologijos požiūriu sieti Gotlando su menamais gotų-gepidų / Oksyvo / Vielbarko kultūros germanais niekaip negalima.

Archeologinės Vielbarko arba su šia kultūra M. Ščiukino tapatinamų gotų paieškos prie nieko apčiuopiamo neatvedė, ir beliko pasakyti, kad „procesas buvo sudėtingesnis ir ilgesnis nei manyta, o atsitikimas su Berigo laivais buvo tik vienas iš epizodų“. Berigo laivams ir nepasisekusioms paieškoms paskirta ir daugiau epizodų: „Kaip aiškėja iš to, kas pasakyta, procesai, vykę I m. e. a. pietiniame Baltijos krante, buvo sudėtingesni, nei manyta anksčiau. Berigo žmonės, jeigu jie atvyko ne trimis laivais, bet su visais trisdešimčia laivų arba net su trimis šimtais laivų, o vėliau buvo palaidoti Oderio-Vensioro tipo kapinyuose, nebuvo pirminiais naujosios kultūros kūrėjais ir sklaidėjais, jie prisijungė prie šio proceso kiek vėliau. Iš kurgi vis dėlto galėjo kilti Vielbarko kultūros kūrėjai, prie kurios aš, nepaisydamas Volongievičiaus prieštaravimų, vis dėlto pasiryžęs prijungti, kaip ypatingą variantą, ir Gustavo grupę, ypač pakrantės ir Riūgeno salų paminklus, kur yra ir grupės vardą davęs Gustavo kapinytas. <...> Iš viso to paaiškėja, kad, jeigu ir gotų persikraustymas I m. e. a. buvo, tai jis nebuvo masiškas visos tautos ar genties persikėlimas. Veikiausiai tai nebuvo viena gentis, o greičiau kėlėsi kažkokių genčių grupė, gal vienaip ar kitaip giminingų, ir toli gražu ne visos jos paliko tėvynę, bet dar ilgai gyveno Skandinavijoje.“¹⁴ Samprotavimai apie „ne vieną gentį, o apie kažkokias genčių grupes, gal ir tarpusavyje giminingas“ yra, deja, tik jokio pagrindo neturintys samprotavimai, kuriais siekiama įrodyti neva buvus šiaurinius gotus Baltijos regione. Ir čia iškyla dilema – nejaugi tyrinėtojus iki šiol valdo tokia stipri tradicijos jėga, kad XXI amžiuje beatodairiškai sekama XVI a. pradžioje Jordano legendos pamatu pagimdyta tradicija, o visa Pamario ir Černiachovo archeologija paversta šios tradicijos tarnaitė?

Antroji paieškų, o greičiau primygtinai ieškomų argumentų, kryptis grąžina prie to paties Jordano. Pasirodo, jog Jordano papasakotos legendos „istorinės tiesos grūdą“ gali atskleisti „lenkų archeologų sėkmės“. Apie tų sėkmių genezę pasakoja pats M. Ščiukinas. Lenkų archeologijos metamorfozės gotų-gepidų klausimu iš tiesų kraštutinės. Ježis Kmiecinis (J. S. Kmieciński) 1962 metais, sovietinės istoriografijos

¹³ Могильников В. А. Погребальный обряд культур III в. до н. э. – III в. н. э. в западной части Балтийского региона. *Погребальный обряд племен северной и средней Европы в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э.* Москва, 1974, с. 204.

¹⁴ Щукин М. Б. *Готский путь*. Санкт-Петербург, 2005, с. 48.

paveiktas, paskelbė veikalą, kuriame teigia, jog gotų-gepidų kultūros apskritai nebuvo.¹⁵ Jei ir buvo – tai buvo atsitiktiniai germanų užklydimai, o pati kultūra tapo Oksyvo kultūra. Po 1970 ir 1974 metų Kazimieras Godlovskis (K. Godłowski) ir R. Volongievičius pasiūlė naują gotų-gepidų kultūros įvardijimą. Iš etniškai nusakytos kultūros ji virto nuasmeninta Vielbarko kultūra pagal žymų šios kultūros paminklo vardą, esantį Vyslos dešiniajame krante, į pietus nuo Gdansko. Motyvas gerai žinomas, ir jį paaiškino M. Ščiukinas: „etninė „etiketė“ ant archeologinės kultūros – tai visada nelabai gerai.“ Ši „etninė etiketė“ kelia nuostabą – tie patys rusų ir lenkų archeologai visų pirma kelia klausimą, kuriam etnosui šie žmonės priklauso, ir jį atsako. Kultūra nėra pati sau kultūra. Kultūra yra kokių nors žmonių sukurta. O jei yra žmonių kultūra, yra ir bruožai, kuriuos jie sau arba kiti jiems priskiria ir pagal juos jie patys save arba kiti juos atpažįsta. Skaitydamas dabartinę lenkų literatūrą nuolat randi „Pševorsko kultūra arba lugijai“, „Liubošičų kultūra arba burgundai“ ir t. t. Gal ta mandagi frazė „tai visada nelabai gerai“ reiškia mažytę duoklę madingiems „pasaulio burių“ vėjams? Apskritai toks požiūris atima archeologinių tyrinėjimų motyvą. Visų tautų archeologai ieško seniausių etninių, o ne kokių nors kitokių šaknų, kad nutiestų tiltą tarp toliausių laikų ir istorijos šaltiniais liudijamos etninės istorijos. Antraip archeologija tampa savitiksliu pasimėgavimu senąja žmonių kultūra, kur svarbiausia belieka tik artefaktų grožis ir jų brangumas, o ne archeologijos teikiamos galimybės iš paprasčiausių radinių konstruoti įvairialypius ryšius su artima ir tolima aplinka laike ir erdvėje, galų gale archeologines kultūras susiejant su istorinių laikų istorija.

Tyrinėdami Vielbarko kultūrą, lenkų archeologai padarė gerų darbų. Jie ištyrė gausybę jos paminklų ir sudarė (visų pirma R. Volongievičius) detalų Vielbarko kultūros sklaidos kelią atskirais archeologiniais laikotarpiais.¹⁶ Panašiai kaip M. Michelbertas sukonstravo Pilkapių kultūros ir Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros žmonių I–V amžiuose nueitą kelią.¹⁷ Turint omenyje archeologinės medžiagos pobūdį, reikėtų pasakyti, kad Vielbarko kultūros medžiaga paskelbta germanų paveldu. Deja, lenkų archeologijos sėkmių sąrašė nėra esminio, dabar jau Vielbarko kultūros, klausimo sprendimo: mėginti paaiškinti susikaupusius prieštaravimus arba ieškoti įtikinamos Vielbarko kultūros kilmės.

Taigi, nematyti prielaidų naujam optimizmui dėl galimos Jordano legendų tiesos grūdo. Autoriaus nenoras ieškoti gotų protėvynės alternatyvos kažkur kitur ypač akivaizdus paskutinėje cituoto M. Ščiukino teksto dalyje. Ji pradeda priminiu,

¹⁵ Ten pat, p. 36.

¹⁶ Wołagiewicz R. *Ceramika kultury Wielbarskiej między Małtykiem a morzem Czarnym*. Szczecin, 1993.

¹⁷ Michelbertas M. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etninės istorijos klausimai. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, 1989, p. 13–21; Михельбертас М. Заселение территории культуры курганов Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии в римский период. *Pētījumi zemgaļu senatnē* (Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 10). Rīga, 2004, p. 67–75.

Antkaklė, artima dėželinei (žalvaris).

Dauglaukis, 120 kapas, 220–260 m. Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

jog Skandinavija visais laikais buvo vienu iš „tautų generatorių“. Šis pareiškimas yra mažų mažiausiai nekorektiškas. Tokių „generatorių“ žmonių istorija žino miriadais, o vikingų ekspansijos priežastimi įvardyti žmonių pertekliaus neeis nė vienas kultūros antropologas. Vikingai buvo germaniškieji Europos barbarai, kurie jau įsigyvenusias ir savo valstybes sukūrusias senąsias Europos tautas vėl priešpriešino pagonišku dievų ir turto ištroškusiai skurdžiai karių visuomenei. Žmonių perteklius čia niekuo dėtas. Dabartinė Švedija nesunkiai sutalpintų visus tuos du su puse milijono emigrantų, jeigu jie tik to trokštų. Tacitas dar 98 metais „Germanijoje“ puikiausiai pabrėžė tą karingą germanų būdą, kai prakalbo apie aisčių ir germanų žemdirbystę, – esą žemę aisčiai įdirba geriau nei germanai... Bet visai ne dėl to, kad jie, germanai, nemokėtų ar negalėtų. Tacito žodžiais tariant, žemės dirbimo germanai nelaiškė vyrams tinkamu užsiėmimu.¹⁸ „Kam dirbti, jei tai pritinka paimti jėga“, – teigė Tacitas apie germanų būdą. Apskritai pasaulyje yra įvairiausių teorijų apie migracijų ir ekspansijų priežastis. Jos iš tiesų yra beribės: čia ir politiniai, ūkiniai sumetimai, ir genčių tikėjimai, genties psichologija, ir pomirtinio gyvenimo vaizdiniai, ir daugybė kitų. Bet tam, kad pakiltų tautos iš už jūros, kaip gotų atveju, reikia kažko, kas iš tiesų yra reikšminga.

M. Ščiukinas ėmėsi šių dienų pavyzdžiais grįsti priešistorės laikų visuomenės elgseną ir iš to išplaukiančią galimą skandinavų migraciją. Tačiau naujų skandinaviškos gotų kilmės liudijimų nepateikė. Ir kas gi beliko? Ta pati tradicinė, nors ir nuolat kritikuojama, germaniška gotų kilmės tradicija ir jų atėjimo iš Skandinavijos legenda. Tenka pripažinti – ir lenkų, ir rusų archeologai esminio Vielbarko kultūros klausimo nesprenė. Archeologų nurodyti prieštaravimai jiems netapo šios kultūros prigimties persvarstymų pamatu. Tačiau negalima nematyti lenkų archeologų pastangų ir laimėjimų tyrinėjant dabartinės Lenkijos žemės ankstyviausiąją istoriją, kuri iki pat VII–VIII amžių yra tik baltų ir germanų istorija. Leidinių apie Vielbarko, galindų ar Sembos aisčių archeologiją išleista nemažai.¹⁹ Juose yra gana išsamios tyrimų apžvalgos, pareiškiamos įvairiausios nuomonės, tačiau vėlgi jos nėra naudojamos senųjų teorijų peržiūrai. Galiausiai paliekama tradicinė Vielbarko kultūros gotiška kilmė ir Berigo legenda. Etniškai nuasmeninta Vielbarko kultūra tapo įvairiausių poveikių paieškos lauku. Poveikių kitiems ir poveikių pačiai sau. Tai natūrali ir būtina archeologinė praktika, tačiau keista, kad „etninė „etiketė“ ant archeologinės kultūros – tai visada nelabai gerai“ netrukdo dėl tų poveikių gautų dirbinių – ginklų ar papuošalų – padaryti etninės priklausomybės rodikliu.

¹⁸ Jovaiša E. Krašto priešistorė. *Tauragės kraštas*. Vilnius, 2007, p. 33.

¹⁹ Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Marburg-Warszawa, 1996; *Studia Galindzkie*. T. I. Warszawa, 2003; *Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku*. Lublin-Warszawa, 2004; Kokowski A. *Goci od Skandzy do Campi Gothorum*. Warszawa, 2007; *Baltowie ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*. Warszawa, 2009.

Iš viso to, kas pasakyta, galima padaryti šias išvadas:

1. M. Ščiukino nurodomi 50–70 ar 118-ieji gotų istorijos pradžios metai neturi jokio rašytinių šaltinių ir archeologinio pagrindo. Jų nepagrindžia ir autoriaus „kartų skaičiuoklė“;
2. Pietinė Skandinavija ir Gotlando sala I amžiuje nebuvo ta kultūrinė terpė, kurioje galėjo subręsti migracijoms būtinos sąlygos – kultūros lygis, demografinis ir socialinis migruojančios visuomenės atitikmuo;
3. Migracija iš salų apskritai prieštarauja kultūros sklaidos dėsniams. Paprastai priimta sklaidos kryptis yra iš žemyno į salą, o ne atvirkščiai;
4. „Salos personažas“ būdingas romantinėms legendoms toľumo įvaizdžiui sudaryti;
5. Būtina atskirti Jordano gotų kilmės legendą nuo Jordano pasakojamos gotų istorijos;
6. Šaltiniais paliudyta gotų istorija prasidėjo Skitijoje prie Meotidės. Šioje aplinkoje apie 238 metus fiksuojami įvykiai laikytini gotų istorijos pradžia;
7. Reikia aiškiai ir nedviprasmiškai priimti tai, kad neabejotinai gotais pirmą kartą juos pavadino 238 metais Histrijos paėmimo aprašyme graikų istorikas Deksipas;
8. Būtina įvertinti tai, jog antikos autoriai nežinojo ir dėl to nepasakojo šiaurinės gotų istorijos;
9. Baltijos pajūrio istorija neturi nieko bendra su III a. antrajame ketvirtyje Skitijoje prasidėjusia gotų istorija;
10. Pamario Vielbarko kultūros etninės raidos procesai nagrinėtini bendrame Rytų Baltijos regiono kultūrų sklaidos kontekste žūtbūt neieškant Vielbarko kultūros žmonių germaniškumo ir jų migracijų įrodymų.

Šios išvados atsirado analizuojant M. Ščiukino tekstus. Pasaulinėje literatūroje yra itin griežtų Jordano „Getikos“ ir gotų migracijos vertinimų. M. Kulikovskis savo knygoje „Gotai prieš Romą“²⁰ rašo: „<...> III amžiuje į areną įžengia trys reikšmingos barbarų bendruomenės, buvusios imperijos pakraštyje – alemanai, gotai ir frankai. <...> Iki to laiko Romos imperijoje jos nebuvo žinomos. <...> Įrodymai apie gotų klajones iš Šiaurės Europos iki Romos imperijos pakraščių yra labai reti. Šių klajonių įrodymas yra pirmiausia vienintelis istorijos šaltinis, būtent Jordano „Getika“, kuria remiantis buvo sukurtos sudėtingos mokslinės hipotezės. Šimtmečiais truko suvokimas apie labai seną gotų kilmės amžių, ir tai buvo Europos praeities daugelio įvairiausių eskizų sudedamoji dalis. <...> Kiti literatūriniai ir archeologiniai šaltiniai buvo pasitelkti, kad patvirtintų, pakoreguotų arba papildytų Jordano pranešimą, kurio

²⁰ Kulikowski M. *Die Goten vor Rom*. Darmstadt, 2009, S. 46–50, 54, 56.

gotų migracijos istorija sąmoningai ar nesąmoningai yra beveik kiekvieno modernaus tyrimo apie gotus pagrindas. Tačiau Jordano užrašai, kaip mes dar pamatysime, yra ne tik nepatikimi, bet ir labai klaidingi. <...> Vokiečių humanistai pasitelkė Tacitą, viduramžių autorius Jordaną, Gregorą von Tours ir Einhardą ir kitas pavienes užuominas klasikiniuose šaltiniuose savo išvadoms ir fantazijoms. <...> Gotai ir ypač Jordano gotų istorija jau nuo Renesanso buvo šių ieškojimų centre, ir tokia ilga tradicija užtikrina, kad visą laiką buvo remiamasi šiuo šaltiniu. Bet Jordano istorija <...> nesusidoroja su jai skirta reikšme.“

M. Kulikovskis savo tyrinėjimuose pateikia nemažai įžvalgų, kurios gali būti įdomios Lietuvos skaitytojui. Jos ne tik įdomios, bet ir turi kitokią mąstymo kokybę – žūtbut neieško archeologinio pagrindo Jordano žiniai apie gotus ir, svarbiausia, mato gotų istorinę erdvę visų pirma kaip vietinių genčių kūrinį. Pateikta M. Kulikovskio teksto dalis yra gana ilga, tačiau ji atskleidžia kitą požiūrį į šiaurinę gotų istoriją:

„Tame pačiame regione, apytikriai tarp Volynės (Ukraina) šiaurėje ir Karpatų vakaruose, Dunojaus ir Juodosios jūros pietuose ir Doneco rytuose, yra pažįstama viena vienintelė archeologinė kultūra, kuri įrodoma nuo III šimtmečio antrosios pusės iki V šimtmečio pradžios. Ši archeologinė kultūra žinoma Černiachovo-Sintanos de Murešo vardu. <...> Ar gali ryšys tarp Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūros ir gotų padėti surasti gotus ir kitose vietose? Daugelis archeologų ir istorikų atsakytų teigiamai. Aiškiausius argumentus pateikia F. Bierbraueris. Jam Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra yra gotiška. Kai kurie jos požymiai – ypač segės ir ypatingos keramikos formos, taip pat paprotys į kapus nedėti ginklų – yra identiški Vielbarko kultūros požymiams. Jos centras yra apie Vyslą, ir pirmieji radiniai iš šios kultūros skirtini I–IV šimtmečiui po Kr. Vadinasi, ir Vielbarko kultūra turi būti gotiška. Kadangi Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra yra gotiška ir kai kurie su ja susiję gotiški artefaktai buvo rasti Romos imperijoje, tai jie turėtų paliudyti gotų kelionę nuo Dunojaus į Italiją, o iš ten į Galiją ir Ispaniją. Deja, daugelis archeologų ir istorikų, tiriančių gotus, perima pagrindinius F. Bierbrauerio teiginius, nesusimąstydami apie tikrąją jų esmę. Netgi Peteris Hiteris (Peter Heather), įžvalgiausias gotų istorijos analitikas, aprašė sekimą iš paskos nuo Černiachovo kultūros iki ankstyvųjų gotų tyrimo stadijų. <...> Visų pirma, Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra yra labai įvairi. Esama paralelių tarp Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūros namų statybos technikos ir laidojimo papročių su kitais kultūriniais papročiais jų paplitimo srityse, taip pat ir su provincine Romos kultūra vakaruose, su Vielbarko ir Pševorsko kultūromis šiaurėje ir stepių kultūra rytuose. Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūroje Vielbarko kultūros elementai pasireiškia ne dažniau negu kiti. Vadinasi, žiūrint iš archeologijos pozicijų nėra jokio pagrindo kalbėti apie Vielbarko kultūros pranašumą. Net jeigu Vielbarko artefaktai dominuotų Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūros srityse, tai nebūtų liudijimai apie tikrąją padėtį abiejose vietovėse: artefaktai, kurie reprezentatyvūs esant

vienoms aplinkybėms, gali turėti visiškai kitą reikšmę, kai jie patenka į kitą vietą. Dar svarbesnis yra faktas, kad abiejų kultūrų artefaktai nėra taip glaudžiai susiję vienas su kitu, kaip apskritai yra tvirtinama. Svarbiausias šių dviejų kultūrų sąlyčio taškas – ne artefaktai, bet aplinkybė, kad laidojimas su ginklais Vielbarko kultūroje visiškai neaptinkamas, Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūros srityse – tik retai aptinkamas. Grynai loginiu požiūriu vieno požymio trūkumas beveik neįrodo bendrumo. Taip pat faktas, kad laidojimų su ginklais dažniausiai randama ten, kur archeologiniai tyrinėjimai buvo intensyviausi, suponuoja išvadą, kad mūsų įrodymai nėra reprezentatyvūs. Jeigu į visa tai atsižvelgsime, galima paklausti, kodėl ryšys tarp Vielbarko ir Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūrų kai kuriems mokslininkams yra suprantamas. Vieną atsakymą pagrindžia sena metodika, bandanti paaiškinti materialinės kultūros pokyčius migracijos procesais. Kitas atsakymas yra Jordanas. <...> Archeologijos priešaušryje, jai tampant moksline disciplina, įprasta praktika buvo kultūrinius pokyčius sieti su faktu, kad jeigu gentis arba tauta nukariavo arba išstūmė kitą gentį arba kitą tautą, tai ateiviai jos buvusią materialinę kultūrą pakeitė sava nauja kultūra. Šis pavyzdys sietinas iš dalies su nacionalistiniu mokymu apie tautą, iš dalies su aplinkybe, kad mūsų istorijos šaltiniai atspindi daugiausia tik invazijas, migracijas ir užkariavimus. <...> Gotų atveju atkakliai laikomasi migracijos teorijų ir ryšių tarp Vielbarko ir Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūrų gotų migracijos kontekste. Toks išskėlimas gali būti paaiškinamas ir be didesnių teorinės archeologijos žinių. Interpretuojant Vielbarko ir Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūras, kalbama apie reiškinį, kurį galime pavadinti „apribotu per tekstą“, ir kaltas čia yra Jordanas. Jo migracijos aprašymas leidžia gotams keliauti iš Skandinavijos prie Baltijos jūros ir iš ten – prie Juodosios jūros. Dėl to archeologai niekada savarankiškai netyrinėjo radinių, bet dažniausiai bandė pagrįsti arba paneigti Jordano teksto teisingumą. 1970 metais R. Hachmanas paneigė gotų ryšį su Skandinavija remdamasis archeologiniais atradimais. Dėl to atsirado naujų etnogenezės teorijų poreikis. Tačiau tam skyriui, kuriame aprašomos klajonės nuo Baltijos iki Juodosios jūrų, keltinas tas pats klausimas – ar galima pagrįsti Jordano minčių teisingumą arba klaidingumą. Tokiam archeologui kaip M. Kazanskis, kurio tyrinėjimų sritis yra gotai, tokio klausimo nekyla. Jordano tekstas mums sako, kad gotai buvo Baltijos jūros erdvėje, vėliau Ukrainoje, vadinasi, abiejų regionų materialinė kultūra privalo būti gotiška ir kaip tokia turi būti studijuojama. Tai yra būtent tai, ką mes apibūdinome „apribotu per tekstą“. Dažnai dėl Jordano įtakos sąmoningai arba nesąmoningai įnirtingai laikomasi požiūrio, kad reikia pabrėžti paraleles tarp Vielbarko ir Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūros radinių. Jeigu mes neturėtume Jordano raštų, tos paralelės nebūtų tokios artimos. Jeigu remiamės tik archeologijos duomenimis, neatsižvelgdami į mūsų vienintelį raštišką paliudijimą, nėra jokio pamato įžvelgti glaudžią giminybę tarp Vielbarko ir Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūrų. Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra yra daugelio įvairių ankstyvųjų materialinių

kultūrų mišinys: vienos iš jų gyveno tame regione, kitos – ne. Galima argumentuoti, kaip tai daro dauguma, kad Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūros atsiradimas paremtas atkeliavimu iš Vielbarko kultūros sričių. Taip pat galime pasakyti nuomonę, kad Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra yra vietinių Ponto, Karpatų ir Dakų kultūrų darinys. Arba tai yra migracija iš rytuose kilusių stepių nomadų, kurie vaka-ruose susidūrė su Pševorsko kultūros kariais. Grynai archeologiniu lygmeniu kiekvie- na šių interpretacijų yra pažeidžiama kaip ir kitos. Vielbarko kultūros elementai Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūroje nėra tokie dažni kaip gausūs kiti kultūri- niai papročiai, kurie ją apibrėžia. Tai yra tik Jordano tekstas, kuris mokslininkus paa- kino išnagrinėti jų ryšius su Vielbarko kultūra. Iš tikrųjų labai sunkiai tikėtina, kad kas nors nustatytų tą patį ryšį, jeigu nebūtų Jordano tekstų ir mes pačia tikriausia to žodžio prasme neturėtume diskutuoti su priešistorine kultūra. <...> Kokias išvadas galėtume padaryti? Kaip mes turėtume interpretuoti Černiachovo-Sintanos de Mure- šo kultūrą ir gotų viešpatavimo pradmenis, su kuriais ji sutampa laiko atžvilgiu? Ar yra kažkas panašaus, kaip gotų istorija iki trečiojo šimtmečio po Kristaus? Atsakymas būtų, bent mano nuomone, kad nėra gotų istorijos trečiajame šimtmečiuje po Kristaus. Gotai, taip pat kaip frankai ir alemanai, kurie tuo pačiu metu pasirodo arenoje, yra Romos sienų produktas. Tai yra vienareikšmiškai paliudyta bendraamžių raštiškai iš ketvirtojo ir penktojo šimtmečių, išskyrus tą, Jordano, kuris, beje, yra iš šeštojo šim- tmečio. III šimtmečiuje didelis barbarų grupių skaičius iš regionų į šiaurę nuo Dunojaus ir Juodosios jūros puolė Romos imperiją, kartu su jais pirmą kartą pasirodo gotai, ne- trukus po to gotai neabejotinai pasirodo kaip įtakingiausi, kai kitos grupės, su kurio- mis gotai išniro trečiajame šimtmečiuje, arba visiškai dingsta iš užrašų, arba turi mažesnę reikšmę negu gotai. Paprasčiausias paaiškinimas būtų, kad viena iš daugelio įvairių barbarų grupių į šiaurę nuo Juodosios jūros pradeda viešpatauti išsibarsčiusioje ir iki to laiko nesuvienytoje regiono populiacijoje ir vėliau graikų-romėnų stebėtojų vis identifikuojama kaip gotiška. <...> Archeologiniai Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūros radiniai šios tezės prasme taip pat turi prasmę. Kai kurių galingų vadų atsiradi- mas sukūrė stabilią politinę zoną, kurioje išsivystė vienintelė materialinė kultūra – daugybės įvairiausių tradicijų lydinys. Kaip aiškiai rodo radiniai, nė viena iš tų tradicijų nebuvo svarbesnė už kitą ir nereikia ieškoti „pirminių gotų“, kurie atkeliavo iš kitur, kad primestų kitiems savo viešpatavimą ir identiškumą. Žinoma, būta klajoklių į tą regioną, kuriame radosi Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra. Klajokliai iš kitų šiaurės ir vidurio Europos sričių, taip pat iš stepių rytuose ten keliavo. Tačiau šitie kla- jokliai nebūtinai buvo gotai, nes nėra įtikinamų įrodymų, kad gotai egzistavo iki tre- čiojo šimtmečio. <...> Kas padarė gotą gotu ir iš ko mes jį atpažįstame? Klausimas mus priverčia atsigręžti į bendro identiškumo jausmą. Iš kur šie skirtingi žmonės žinojo, kad jie yra gotai, o ne kas nors kita, arba jie galbūt to nežinojo? Iš kur graikai ir romėnai galėjo tai žinoti? Kas signalizavo, kad jie buvo gotai? Daugeliu atvejų nuorodų galėjo

pateikti kontekstas. Tačiau tai nereiškia, kad mes gotų apdarus, remdamiesi kapų radiniais, galime rekonstruoti, kadangi rasti daiktai daugeliu atvejų reprezentavo gotus ir teikė informaciją apie dėvėtojo statusą bendruomenėje nieko nepasakydami apie ryšį su kitu pasauliu. <...> Kalba veikiausiai buvo skiriamasis kriterijus, ir kai gotų kalba ketvirtajame šimtmetyje buvo nustatyta kaip religinė rašto kalba, gotų biblija identifikavo savo skaitytoją, žinomą kartu kaip gotą ir krikščionį. Bet kalbos gali būti išmokstamos, ir daugelis kalbotyros požiūriu Vidurio Europoje egzistavusių germanų kalbų taip skyrėsi viena nuo kitos, kad abipusis supratimas buvo neįmanomas. Mes neturime šaltinių, kurie mums atskleistų, ar tam tikri gotų dialektai arba akcentai padeda atskirti gotą nuo gepido ties Dunojumi. Galbūt tas skirtumas negalėjo būti nustatytas, tačiau kas lėmė gotų bendrumo jausmą trečiuoju ir ketvirtuoju šimtmečiais? Iš kur jie žinojo, kaip tvirtina juos stebėję graikai ir romėnai, manę, kad jie žino, jog visi šitie žmonės buvo gotai. Įmanoma, kad būtent šis Romos elito diskursas, kuriuo mes šandien galime naudotis, įnešė savo indėlį į bendrą barbarų identiteto įvairiose srityse palei sieną atsiradimą ir puoselėjimą. Kaip kontaktas su Romos imperija turėjo įtakos naujoms socialinėms ir politinėms hierarchijoms už sienos, kartais netgi jas sukurdamas, taip romėnų ideologijos ir potyriai galėjo lemti, kad būtų pabrėžti tam tikri barbarų kultūros elementai, kurie vėlgi apibūdino barbarų bendruomenės jausmą. Kitais žodžiais tariant, Romos elito diskursai apie tai, kas yra gotas, padėjo apibrėžti, kaip žmonės patys identifikavo save kaip gotus, ir nustatyti požymius, kurie liudijo „buvimą gotiškam“. Ši galimybė nėra tokia neįmanoma, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Vėlesniųjų laikų pokolonijinės studijos ją patvirtina. Paašškėjo, kad modernusis imperializmas turėjo labai didelę įtaką čiabuvių ir pavergtų tautų identiteto susidarymui. Pavyzdžiui, yra įrodyta, kad sikho identiteto aprašymas kaip kultūrinio, o ne religinio identiteto buvo galimas dėl britiško polinkio surinkti lengvai identifikuojamą asmenų ratą, kurį galima buvo integruoti į kolonijinę armiją. Kad panašus procesas vyko Romos imperijos pasieniuose, iš tikrųjų visiškai įmanoma. Įvairios mažos grupės, kurias romėnai vadino frankais ir gotais, kadangi jie gyveno tam tikroje vietovėje ir vėliau tapo romėnų armijos tam tikrų padalinių rekrutais, galiausiai virto frankais ir gotais. Kadangi juos per jų politinius ginčus su Romos imperija apibūdino kaip tokius arba po to, kai jie buvo priimti į Romos karinius junginius, arba kai imperatorius juos nugalėjo ir įrašė į savo pergalės sąrašą. Kai vadai, kuriuos romėnai apibūdino kaip gotus, stiprino savo valdžią ir jų palyda augo, ši palyda darėsi vientisesnė, skatinama karinių susidūrimų su kaimynine imperija. Jeigu norima, galima šitą pokytį apibūdinti kaip „etnogenezę“, nes trečiojo šimtmečio pabaigoje ir ketvirtąjo šimtmečio pradžioje radosi neabejotinai naujos gotų frakcijos. Tačiau nereikia atsigręžti į gotų aristokratus ir valdovų gimines ar į etnines tradicijas ar procesus, norint paašškinti, kas vyko. Ar šios naujos frakcijos suvokė, kad į jas buvo žiūrima kaip į *gens* arba *ethos*, yra tai, ko neatkleidžia šaltiniai. <...> Iš graikų-romėnų perspektyvos barbaricum visada buvo

Žalčio pavidalo kaklo papuošalas su įvijomis (žalvaris).

Dauglaukis, 108 kapas, 220–260 m.

Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

milžiniška besikeičianti vietovė. Galbūt šitą kintamumą suvokė taip pat tie, kurie čia gyveno. Tame kintančiame pasaulyje žmonės klajojo, ir sąjungos keitė savo vietą. Kartais toli nuo romėnų sienų, kur nei graikai, nei romėnai negalėjo turėti nė menkiausio supratimo apie tikslias aplinkybes. Kartais mes atpažįstame menkutį išblukusį šį besikeičiančių sąjungų pėdsaką, kintančius prekybos ir interakcijų pavyzdžius, leidžiančius nustatyti susisiekimo kelių, kuriais plito romėnų monetos ir prabangos dalykai, kaitą. Trečiajame šimtmečiuje į šiaurės vakarus nuo Juodosios jūros radosi mišrios bendruomenės kariautojų sluoksnis, kad išnaudotų palankias romėnų pilietinio karo aplinkybes ir tokiu būdu prisiplėštų tiek, kiek leido greitis ir jėga. Trečiojo šimtmečio pabaigoje kai kurie iš tų karių tapo pakankamai galingi, kad savo koordinuota veikla pradėtų kontroliuoti ištisas sritis į šiaurę nuo Dunojaus ir Juodosios jūros. Kartais jie įveikdavo Romos imperiją, kartais kovodavo vienas su kitu, kartais tarnaudavo; juos romėnai traktavo kaip gotus ir jie galbūt save taip pat laikė gotais. Žinoma, po kurio laiko nebuvo abejojama, po to, kai jiems daug kartų buvo pasakyta, kad jie esą iš tikrųjų gotai ir gotų genties valdovai, su kuriais kovojo Romos imperija ir sudarė sutartis. Taip pat Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra turėjo būti politinio stabilumo, kuris truko pakankamai ilgai, kad užtikrintų pastovių kultūrinių ryšių atsiradimą, rezultatas. Šiuo stabilumu ima pasižymėti taip pat ir didėjantis gotų vadų, su kuriais mes susidūrėme ketvirtajame amžiuje, politinis rafinuotumas.²¹

Mūsų istoriografijos toks mąstymas nėra pasiekęs, kaip nėra jis įsisąmonintas ir tarp baltų istoriją tyrinėjančių šalių istorikų ir archeologų. M. Kulikovskis nupiešė realistišką ir gana įtaigų paveikslą, kuris iš tiesų reikalauja „naujų etnogenezės teorijų“. Svarbu, kad šiuo požiūriu akcentuojamas ir Jordano gerbėjų, ir Jordano skeptikų teorijų pažeidžiamumas, tačiau reikia pabrėžti, kad čia į pirmą vietą iškeliamas Juodosios jūros pakrančių, Karpatų ir Dakų erdvių vietinių kultūrų reikšmingumas, kuris gotų istorijos kontekste tapo lyg antraeilis ir nereikšmingas, tarsi šios vietos neturėtų savos istorijos. Ypatingos vertės yra veikiant Romos įtakai suformuotas pačių gotų identifikavimo ir identifikavimosi modelis, kuris gali paaiškinti daugelio genčių bendrąjį identifikavimo kodą bendruoju gotų etnonimu. Kitas klausimas, kurį reikia detaliai išnagrinėti, yra jau iškeltas sakant: „Būtina atskirti Jordano gotų kilmės legendą nuo Jordano pasakojamos gotų istorijos.“ Kaip rodo cituotas M. Kulikovskio tekstas, „kalbama apie reiškinių, kurį mes galime pavadinti „apribotu per tekstą“, ir kaltas čia yra Jordanas. Jo migracijos aprašymas leidžia gotams keliauti iš Skandinavijos prie Baltijos jūros ir iš ten – prie Juodosios jūros.“ Reikia paprieštarauti M. Kulikovskiu, kuris legendinę dalį sugretino su tikrąja iš antikos rašto paminklų žinoma istorija. Jordanas RAŠO GOTŲ KILMĖS LEGENDĄ, kuri neturi nieko bendra su jo gotų istorijos tikrąja veiksmo scena ir amžininkų paliudyta istorija. Jordanas nerašo GOTŲ ISTORIJOS

²¹ Ten pat, 2009, S. 68–75.

BALTIJOS JŪROS ERDVĖJE, jis rašo, KAIP GOTAI ATsirado baltijos jūros ERDVĖJE, tai yra, pasitelkęs visoms legendinėms dalims būdingus personažus (karalių Berigą), paslaptinius tris laivus (alijuzija į tris pagrindines gotų gentis), pergalingą žygį (ulmerugų ir vandalų nukariavimas), nupiešė garbingas šiaurinės GOTŲ KILMĖS ŠAKNIS, o vėliau žaibo greičiu nukėlė į tikrąją gotų istorijos sceną SKITIJOJE PRIE MEOTIDĖS. Kad skaitytojas pats galėtų susidaryti nuomonę, nuosekliai pateiksiu Jordano „Getikos“ tekstus, kur kalbama apie gotus iki Meotidės Skitijoje.²² Visų pirma, labai įdomūs yra pirmieji Jordano istorijos skyriai, kur atsiskleidžia reikšmingos šio kūrinio rašymo aplinkybės:

„(1) Mane, norintį mažu laiveliu glaustis prie ramių pakrantės žemių ir, kaip kai kas sako, senolių įlankose smulkias žuvelės žvejoti, verti, broli Kastalijau, iškelti jūrai bures ir, metus darbelį, kuriuo dabar užsiimu, tai yra kronikų trumpinį, ragini dvylika Senatoriaus²³ tomų apie gotų kilmę ir žygius savais žodžiais į vieną šią mažą knygelę sutraukti iš eilės aprašant visas kartas ir visus karalius nuo senovės iki pat mūsų dienų.

(2) Tai nelengvai įvykdomas liepimas ir, sakyčiau, primestas žmogaus, nenorinčio suprasti, koks sunkus yra šis darbas. Nejau nematai, kad ir mano kvapas yra per silpnas pūsti tokį didingą Senatoriaus iškalbos trimitą? O sunkiausia yra tai, kad mes neturime pačių knygų, kad galėtume tiksliai sekti autoriaus mintį; idant nemeluočiau, prieš tai dar kartą jas perskaičiau, kai tas knygas trims dienoms paskolino Senatoriaus ūkvedys. Ir nors žodžių nepamenu, tačiau esu tikras, kad mintis ir atliktus žygius prisimenu puikiai.

(3) Prie jų pridėjau, kas tiko iš kai kurių graikų ir romėnų istorijų, o pradžioje, pabaigoje ir daug kur viduryje savų žodžių įpyniau. Todėl be priekaištų maloniai priimk tai, ko prašei, ir kuo maloniausiai perskaityk. Jei apie ką nors pasakyta per mažai, o tu, gyvendamas tos genties kaimynystėje, ką nors prisimeni, pridėk, brangiausiasis brolau, meldamas už mane. Viešpats su tavimi. Amen.“

Toliau pateikiamas Jordano tekstas, kuris nuo viduramžių iki dabar yra pagrindinis šiaurinės gotų istorijos ir didžiosios gotų istorijos konstruktas:

„9. Ir tolimiausiame vakarų pakraštyje yra sala, ji vadinama Tule, apie kurią, be kita ko, užsimena Mantujos poetas: *tolimoji Tulė tau lenksis*. Taip pat šios didžiulės jūros arktinėje dalyje, kitaip tariant, šiaurinėje, yra didelė sala, kuri vadinasi Skandza, nuo kurios, Viešpaties valia, mes ketiname pradėti pasakojimą, nes tauta, kurios

²² Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie gotų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spaudai).

²³ Senatorius – Flavijus Magnas Aurelijus Kasiodoras Senatorius (lot. *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*) – gyveno apie 485–585 m. Romėnų valstybės politinis veikėjas ir rašytojas, tarnavo ostgotų karaliaus Teodoriko Didžiojo administracijoje. „Senatorius“ yra penktasis Kasiodoro vardas, o ne pareigos. Klaidingai supratęs „Senatorių“ kaip pareigas, VIII amžiuje Paulius Diakonas „Langobadų istorijoje“ „Senatorių“ pervardijo ketvirtuoju „Kasiodoro“ vardu.

Segė, laiptelinė (žalvaris).
Dauglaukis, 16 kapas,
150–220 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

kilmę netveri sužinoti, tarsi bičių spiečius, išsiveržęs iš šios salos glėbio, atūžė į Europos žemę; o kokiū būdu ir kaip, duos Viešpats, paaiškinsime tolesniuose skyriuose.

16. Grįžkime prie anksčiau paliktos Skandzijos salos padėties. Antroje savo veikalų knygoje ją mini žymusis geografas Klaudijus Ptolemėjas, sakydamas: „šiaurinio okeano platybėse yra didelė sala, vardu Skandza, panaši į citrinų lapą lenktais kraštais, pailga ir uždara.“ Ją mini ir Pomponijus Mela, sakydamas, kad Skandza yra Kodano įlankoje, o jos krantus skalauja Okeanas.

17. Skandza yra priešais Vistulos upę, kuri, prasidėjusi sarmatų kalnuose, Skandzos akivaizdoje įteka į šiaurės Okeaną trimis vagomis, atskirdama Germaniją ir Skitią. Rytų pusėje, žemių viduryje, joje yra didžiulis ežeras, iš kurio tarsi išsiose užgimusi Vago upė vilnydama teka į okeaną. Vakaruose Skandzą juosia bekraštė jūra, o šiaurėje ją rėpia tas pats laivu neįveikiamas platusis okeanas, iš kurio tarsi kokia ištiesta ranka, pratęsęs įlanką, susidaro Germanų jūra.

18. Sakoma, kad ten yra daugybė nedidelių salelių. Ir jei dėl stiprių šalčių užšalus jūrai į jas atklysta vilkai, sakoma, jie netenka regėjimo. Taigi ta žemė ne tik žmonėms nesvetinga, bet ir žvėrims nuožmi.

19. Nors Skandzos saloje, apie kurią kalbame, gyvena daug skirtingų genčių, Ptolemėjas mini tik septynis vardus. Dėl didelio šalčio ten niekada nepamatysi medų nešančių bičių spiečiaus. Šiaurinėje salos dalyje gyvena adogitų gentis, kuriai, sakoma, per patį vidurvasarį keturiasdešimt dienų ir naktų nepalijamai būna šviesu, o viduržiemį tiek pat dienų ir naktų ji nematanti ryškios šviesos.

20. Šitaip besikaitaliojantis liūdesys ir džiaugsmas juos nauda ir netektimi daro visai nepanašius į kitus. Bet kodėl taip yra? Ogi todėl, kad ilgesnėmis dienomis jie mato saulę, dangaus pakraščiu grįžtančią į rytus, o trumpesnėmis dienomis saulė matosi ne taip, bet kitaip, nes juda pietų ženklais; tad kai mums atrodo, kad saulė kyla iš apačios, sakoma, kad jiems rodo, jog saulė suka ratu palei žemės pakraštį.

21. Kitos ten gyvenančios gentys – skrerefenai, kuriems nereikia maistui javų: jie gyvi žvėrių mėsa ir paukščių kiaušiniams. Ten raistuose gimsta tiek jauniklių, kad jų užtenka ir rūšies priauginti, ir genčiai iki soties pamaitinti. Kita ten gyvenanti gentis yra svehanai, kurie, kaip ir tyringai, turi puikius žirgus. Būtent jie per daugelį kitų genčių prekybos keliu tiekia romėnams safyrinius kailius ir yra garsūs dėl šių puikių tamsių kailių. Ši gentis, nors ir gyvena skurdžiai, bet rengiasi itin prabangiai.

22. Dar ten yra visas pulkas skirtingų genčių – teustai, vagotai, bergijai, halinai, liotidai, – kurios visos gyvena vienoje derlingoje lygumoje, ir todėl joms neduoda ramybės kitų genčių antpuoliai. Paskui yra ahelmilai, finaitai, fėvirai, gautigotai – žiauri žmonių padermė ir greita kariauti. Tada mikasai, evagrai, otingai: visi jie žvėrių papročiu gyvena iškirstose uolose tarytum tvirtovėse.

23. Juos supa ostrogotai, raumarikai, eragnaricijai, taikingieji finai, mažesni už visus Skandzos gyventojus, ir į juos panašūs vinovilotai; išskirtiniai šioje gentyje yra

svetidai, nes jie aukštesni už visus likusius, nors danai, kilę iš tos pačios giminės (jie išstūmė herulus iš jų gimtųjų kraštų), tarp visų Skandijos genčių taip pat yra gerai žinomi dėl itin aukšto ūgio.

24. Vis dėlto panašaus sudėjimo yra ir granijai, augandzai, euniksai, tetelai, rugai, arochai, ranijai, kuriuos vos prieš kelerius metus dar valdė karalius Rodvulfas. Bet jis paniekino savo paties karalystę ir pabėgo ieškoti prieglobsčio pas gotų karalių Teodoriką, kur ir rado tai, ko norėjo. Šios gentys, ir kūnu, ir dvasia stipresnės už germanus, kaudavosi žiauriai it laukiniai žvėrys.

25. Taigi, kaip menama, iš šios Skandzos salos lyg iš kokios genčių kalvės arba tiksliau, lyg iš kokių tautas gimdančių įsčių kadaise išjudėjo gotai su savo karaliumi, vardu Berig. Kai jie pirmą kartą iš laivų išsilaipino žemėn, tam kraštui tuoj pat davė pavadinimą. Nes, kaip pasakojama, net ir šiandien jis vadinamas Gotiskandza.

26. Netrukus pajudėję iš čia link ulmerugų gyvenamų kraštų, kurie tada buvo apsisotoję okeano pakrantėse, gotai įrengė karinę stovyklą ir, susikovę su ulmerugais, išvijo juos iš jų pačių žemių. Tada jie pavergė ir ulmerugų kaimynus vandalus, tuo dar labiau pagausindami savo pergales. Kai gentis išaugo ir po Berigo valdė dar tik penktasis karalius Filimeras, Gadarigo sūnus, jis nusprendė išvesti iš ten gotų kariauną su visomis šeimynomis.

27. Beieškodamas geriausios ir tinkamiausios vietos apsistoti, jis pasiekė Skitijos žemes, kurios jų kalba buvo vadinamos „Oium“. Filimeras, apsidžiaugęs derlingais kraštais, perkėlė ton pusėn pusę kariuomenės ir tada, kaip pasakojama, tiltas, kuris buvo nutiestas per upę, nepataisomai sugriuvo, ir niekas nebegalėjo nei pirmyn eiti, nei atgal grįžti. Kalbama, kad ta vieta yra uždara ir iš visų pusių ją supa baisi pelkių pragarmė, tad pati gamta, sujungusi ir viena, ir kita, padarė ją nepereinamą. Jei tikėtume keliautojų liudijimais, nors tik iš tolo kažką girdėjusių, dar ir šiandien ten galima išgirsti galvijų mūkimą ir aptikti žmonių buvimo ženklų.

28. Ta gotų dalis, kuri, sakoma, su Filimeru persikėlė per didžiulę upę į Oiumo kraštą, užvaldė trokštamą žemę. Nieko nelaukė iš ten jie atkeliauja pas spalų gentį, bei, stoję su jais į kovą, pasiekia pergalę ir iš čia jau kaip nugalėtojai sparčiai traukė į tolimiausią Skitijos dalį, esančią netoli Ponto jūros. Šitai, beveik kaip istorijoje, bendrai prisimenama ir senosiose jų giesmėse; ir Ablavijus, iškilusis gotų genties aprašytojas, šitai paliudija savo visiškai teisingoje istorijoje.

29. Šiems teiginiams pritaria ir kai kurie vyresniosios kartos rašytojai; štai Juozapas, teisingasis analų pasakotojas, visur besilaikantis tiesos taisyklės ir nuo pat pradžių apsvarstantis dalykų kilmę, nežinia kodėl praleido tai, ką sakėme apie gotų genties pradžią. Tačiau tik paminėdamas jų šaknis nuo Magogo, Juozapas tvirtina, kad ir pati gentis, ir jos pavadinimas buvo „skitai“. Prieš pereidami prie kitų dalykų, būtinai turime pasakyti, kur yra šios žemės ribos.

30. Skitija ribojasi su Germanijos žeme ten, kur užgimsta Istro upė ir išplatėja Morsiano ežeras; ji siekia Tyros, Danastro ir Vagosolos upes, taip pat didįjį Danaprą ir Tauro kalną (ne esantį Azijoje, bet vietinį, t. y. skitiškąjį); ji tęsiasi per visas Meotidės prieigas, už Meotidės – per Bosforo sąsiaurius iki pat Kaukazo kalnų ir Arakso upės; tada pasukusi kairėn už Kaspijos jūros (tolimiausiame Azijos pakrastyje ji užgimsta iš šiaurės – rytų okeano tartum grybas iš pradžių laiba, o paskui labai išplatėjanti ir suapvalėjanti) pasiekia hunus, albanus ir serus.

31. Ši žemė, kaip sakiau, Skitija, labai išsėtęsi į ilgį ir į plotį, rytuose turi serus, nuo pat pradžių gyvenančius Kaspijos jūros pakrantėje; vakaruose – germanus ir Vistulos upę; arktyje, t. y. šiaurėje, ją juosia Okeanas, o pietuose – Persija, Albanija, Hiberija, Pontas ir tolimiausioji Istro vaga, kuri nuo savo žiočių iki ištakų vadinama Danubijumi.“

Nesunku pastebėti, kad tai legendinė dalis. Berigo gotų atvykimo aprašymas yra trumputis, o pirmosios gyvenamosios vietos paieškos aprašomos detaliam, su išmanymu, gausiai pastebint detales, genčių ir geografinius pavadinimus. Turint omenyje Skandzą, į akis krenta tai, kad jos aprašymuose galima išvelgti dvi lokalizacijas. Visų pirma, neabejotinas Skandinavijos ir jos šiaurinių sąlygų aprašymas 9 skirsnyje: „Taip pat šios didžiulės jūros arktinėje dalyje, kitaip tariant, šiaurinėje, yra didelė sala, kuri vadinasi Skandza, nuo kurios, Viešpaties valia, mes ketiname pradėti pasakojimą, nes tauta, kurios kilmę netveri sužinoti, tarsi bičių spiečius, išsiveržęs iš šios salos glėbio, atūžė į Europos žemę <...>.“ 17 skirsnyje yra prieštaravimų, ypač „Skandza yra priešais Vistulos upę“, kai to paties skirsnio tolesnis tekstas labiau krypsta vėlgi į kontinentinės Skandinavijos aprašymą: „Vakaruose Skandzą juosia bekrastė jūra, o šiaurėje ją rėpia tas pats laivu neįveikiamas platusis okeanas, iš kurio tarsi kokia išties ta ranka, pratęsus įlanką, susidaro Germanų jūra.“ Atšiaurios Skandinavijos sąlygos ryškios 18 skirsnyje: „Sakoma, kad ten yra daugybė nedidelių salelių. Ir jei dėl stiprių šalčių užšalus jūrai į jas atklysta vilkai, sakoma, jie netenka regėjimo. Taigi ta žemė ne tik žmonėms nesvetinga, bet ir žvėrimis nuožmi“; 19 skirsnyje: „Dėl didelio šalčio ten niekada nepamatysi medų nešančių bičių spiečiaus. Šiaurinėje salos dalyje gyvena adogitų gentis, kuriai, sakoma, per patį vidurvasarį keturiasdešimt dienų ir naktų nepaliaujamai būna šviesu, o viduržiemį tiek pat dienų ir naktų ji nematanti ryškios šviesos.“ Pastarasis skirsnis akivaizdžiausiai byloja apie baltąsias naktis Skandinavijoje, o 22 skirsnio žodžiai „<...> visi jie žvėrių papročiu gyvena iškirstose uolose tarytum tvirtovėse“ liudija panašias į Skandinaviją uolingas vietas. 16 skirsnio Skandzija atsirado, atrodo, iš Klaudijo Ptolemėjo žodžių apie keturias salas prie dabartinio Jutlandijos pusiasalio, kurios vadinosi Skandijomis (gr. *Skandiai*). Pati didžiausia iš jų, pasak K. Ptolemėjo, buvo priešais Vistulos (dab. Vyslos) upės žiotis ir taip pat vadinasi Skandija. Taigi, iš Jordano teksto įtikinamesnė versija, jog trys Berigo laivai, apie kuriuos jis rašo 94 skirsnyje („Turi prisiminti, kad pradžioje aš minėjau gotus išėjus iš Skandzos

salos skreito su savo karaliumi Berigu ir tik trimis laivais atplaukus prie kitos okeano pakrantės, t. y. Gotiskandzos.“), atplaukė iš Skandinavijos. O tai kaip tik ir būdinga legendoms, kur nesirūpinama neįveikiamomis realijomis siekiant pasakyti pagrindinę mintį, jog gotų, kaip ir kitų germanų, protėvynė yra Skandinavijoje ir kad jie atėjo iš Skandinavijos. Būdinga legendai ir trijų laivų istorija. Manoma, kad trys laivai simbolizavo tris pagrindines gotų gentis – ostrogotus, vezegotus ir gepidus. Legendinę prigimtį nurodo ir penkių karalių istorija. Pirmasis karalius – legendinis Berigas, antrojo ir trečiojo vardų apskritai nežino, o kelionės į Skitiją išvakarėse atsiranda į Skitiją besikeliančio karaliaus Filimero tėvas Gadarigas. Nėra, kaip būdinga legendinėms genealoginėms schemoms, jokių kitų giminystės saitų (brolių, seserų). Taigi nėra jokios šiaurinės gotų istorijos. Yra gotų kilmės legenda, kuri neleidžia, pasiremiant Jordanu, konstruoti gotų migracijos maršruto ir gal buvusio ar menamo maršruto kelyje buvusios Vielbarko kultūros priskirti gotams.

Šis netrumpas Jordano tekstas leidžia geriau suprasti, ką nori pasakyti V. Goffartas. Jo manymu, „Getika“ yra literatūros kūrinys, ir Jordano pasakojime nėra nė lašo istorinės tiesos. Jordanui ir jo „Getikai“ jis pažėrė šūsnį priekaištų: Jordanas buvo kompiliuotojas, o ne savarankiškas tyrinėtojas; Jordanas labai mažai dėmesio skyrė tiksliai chronologijai; Jordanas praleido arba netgi iškraipė neįtikėtinais daug labai svarbios informacijos; Jordanas praleido 14 Teodoriko valdymo metų, kai jis valdė Balkanų ostrogotus; Jordanas nepakankamai nušvietė 36 metus trukusio Teodoriko viešpatavimo Italijoje metus, nors informacijos apie visus šiuos įvykius ir procesus Konstantinopolyje tikrai negalėjo trūkti.²⁴

Tokių išvadų kontekste yra reikšmingi baltistų ir germanistų tyrimai. Jų darbuose galima įžvelgti didžiosios gotų migracijos nuo Vyslos žiočių liudijimų. Teigiama, kad baltų kalbose yra gotų kalbos skolinių, kurie atsiradę, kai gotai, nors ir neilgą laiką, buvo prūsų kaimynai. K. Būga šiai problemai paskyrė atskiras studijas²⁵, o naujausioje mūsų literatūroje jas sistemina ir analizuoja Pietras Umbertas Dinis²⁶ (P. U. Dini) ir S. Karaliūnas.²⁷ Padaręs reikšmingą išvadą, jog „dar mažiau nei slavėnų kalbose rasime senovinių germaniškosios kilmės žodžių baltų giminės kalbose“, K. Būga nurodo, jog baltų kalbose tėra vos 11 seniausių germaniškų skolinių ir tik 9 iš jų yra gotiški skoliniai²⁸, iš kurių tik vienas „alus“ – bendras skolinys visoms baltų kalboms.²⁹ Gotiškas skolinys *kliepas / klaiaps* (kepalas) žinomas tik lietuvių ir latvių

²⁴ Goffart W. *The Narrators Of Barbarian History (A.D. 550–800)*. University of Notre Dame Press. Indiana, 2009, p. 62–68.

²⁵ Būga K. *Rinkiniai raštai*, 2 t. Vilnius, 1959, p. 80–98.

²⁶ Dini P. U. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius, 2000.

²⁷ Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 1 t. Vilnius, 2004.

²⁸ K. Būgos tyrinėjimų metais ir vėliau buvo žinomos pastangos tokių skolinių rasti daugiau, tačiau tiek pats K. Būga, tiek ir kiti tyrinėtojai nurodė tokių bandymų nepagrįstumą.

²⁹ Būga K. *Rinkiniai raštai*, 2 t. Vilnius, 1959, p. 84–86.

6:4 il. Lietuvių (rytų baltų) genties kostiumas Lietuvos nacionaliniame muziejuje VII–VIII a. Pagal Karmazinių ir Neravų pilkapių tyrinėjimų medžiagą K. Stoškaus nuotrauka

6:5 il. Kuršių (vakarų baltų) genties kostiumas Lietuvos nacionaliniame muziejuje IX–X a. Pagal Genčių ir Palangos plokštinių kapinynų tyrinėjimų medžiagą K. Stoškaus nuotrauka

kalbose, *pekus* (galvijai) – tik lietuvių ir prūsų, *šarvas* – tik lietuvių ir prūsų, *rikis-rikis*, *kelmis* (kepurė), *ilmis* (stoginė, daržinė), *lapinis* (šaukštas) – tik prūsų kalboje.

Jau pačiam K. Būgai „alaus“ priklausomybė gotams kėlė tam tikrų klausimų: „*Alus* – galėtų būti kilimo iš šiaurės Germanijos, kad prieš tai nekliudytų slavėnų oļ, kuris rodo skolinimą šaltinį buvus ne šiaurėje, bet kame norint pietuose, Aismarių (das frische Haff) ir Vyslos pakrantėse.“³⁰ Iš šio teiginio ryškėja K. Būgos laikais gyvavusi samprata, jog „slavėnai“ buvo apgyvenę Pamarį, tačiau, kaip jau ne kartą buvo akcentuota, iki V–VI amžių slavų kultūros Europoje niekas nepažinojo, o šiuose kraštuose jie galėjo pasirodyti VII–VIII amžiuose. Vadinasi, didysis K. Būga gerai užčiuopė

³⁰ Ten pat, p. 86.

6:6 II. Aukštaičių (vakarų baltų) kostiumas Lietuvos nacionaliniame muziejuje
V a. pabaiga – VI a. Pagal Plinkaigalio plokštinio kapinyno tyrinėjimų medžiagą
K. Stoškaus nuotrauka

pirminį germanų ir slavų artumą pietuose, būtent ten, kur gotai, anot Jordano, ir susitiko su slavais. K. Būga teigus – šaltinis kažkur pietuose, bet ne prie Aismarių ar Vyslos pakrantėse. Kitas su gotų skoliniais susijęs reikšmingas K. Būgos teiginys: „Didžioji dalis senųjų germaniškosios (gotiškosios) kilmės žodžių atkeliauja baltų kalbosna ne tiesioginiu keliu, bet per slavėnus.“³¹ Tad, pripažindami dabartinę slavų pietinės kilmės sampratą, galime kitaip modeliuoti gotų skolinių šaltinius, ir K. Būgos teiginys „gotų tautos kultūrinių santykių su prūsais būta silpnesnių nei su slavėnais“ leidžia naujai interpretuoti to paties kalbininko išvadą „iš senų senovės, mat, slavėnų

³¹ Ten pat, p. 89.

(venetų, venedų) būta kaimynais su gotais³². Analitiniame P. U. Dinio veikale randama K. Būgos išvadų patvirtinimų: „Otrębskis, be to, pastebėjo, kad nėra tokių skolinių, kurie žinomi tik baltams, visuomet jų aptinkama ir slavų kalbose. Tai leido jam padaryti išvadą, kad būtent slavai turėję tiesioginių kontaktų su germanų gentimis ir tapę pagrindiniu tarpininku germanų žodžiams į baltų kalbą prasiskverbti.“³³ Ankstesni germanų ir slavų, o ne baltų ir slavų kontaktų patvirtinimai ir iš to kylančios išvados randamos O. Trubačiovo darbe: „Kaip mes išaiškinome remdamiesi gana plačia tam tikrų terminų grupių medžiaga, bendrų senųjų slavų–baltų naujadarų skaičius yra minimalus. Kad išvengtume netgi galimybės būti neobjektyviems, galime, visų pirma, nurodyti, kad darbo pradžioje mes nekėlėme sau specialaus baltų–slavų medžiagos patikros uždavinio; antra, mes toliau gana atidžiai tyrinėjome naujas etimologines, leksines identifikacijų išryškavimo galimybes tarp baltiškų ir slaviškų žodžių, ir išryškėjo, pavyzdžiui, *сень (* (s) koino) – liet. *skiemuo*, *česль – latv. *kaslis* suartėjimas. Bet tai ir viskas. Visą kitą medžiagą, jei ji apskritai atitinka terminologinių apribojimų cenzą, sudaro arba bendrieji archaizmai, arba žodžiai, kurie įgalina juos laisviau aiškinti. <...> Tikėtina, jog ši medžiaga sudomins lingvistus, kurie vis grįžta prie baltų-slavų problemos. Susilaikydami nuo tolesnių klasifikacijų, pakartosime tik, kad pati medžiaga rodo senosios slavų orientacijos galimybes ne į kontaktus su baltais, o į kontaktus su labiau vakarietiškais indoeuropiečiais, tarp kurių kalbinis bendravimas bendroje terminų kūryboje toks didelis ir toks rimtas, kad mes priversti matyti egzistavus senąjį Centrinės Europos kultūrinį regioną, kuris apėmė senuosius germanų, italikų, slavų dialektus (arba jų dalį) ir neįtraukė baltiškų dialektų, su kuriais bendravimas galėjo pasireikšti vėliau. Antrinis slavų prisijungimas prie minimo regiono (sakysime, po bendravimo su baltais), mūsų manymu, mažai tikėtinas. Tam prieštarauja ir baltiškų terminų susidarymas atitinkamose teminėse grupėse, ejęs visiškai skirtingais nuo slavų keliais.“³⁴

Taigi turint omenyje O. Trubačiovo apibūdintą Centrinės Europos kultūrinį regioną, kurio realų egzistavimą patvirtina ir archeologijos medžiaga, galima peržvelgti kitus K. Būgos nurodytus gotiškos kilmės žodžius jų dialektinės priklausomybės požiūriu. Vienas žodis (*kliepas / klaips*) žinomas latvių, trys žodžiai (*kliepas / klaips, pekus, šarvas*) žinomi lietuvių ir penki (*rikijs-rikis, kelmis, ilmis, lapinis, šarvas*) žinomi prūsų. Taigi, lietuviai pagal žodžių skolinimąsi iš gotų nėra paskutiniai, ir čia verta priminti archeologų ir kalbininkų susidūrimą lietuvių atėjimo klausimu.³⁵ K. Būgos manymu, lietuviai į Rytų Baltijos erdvę ėmė keltis Didžiojo tautų

³² Ten pat, p. 96–98.

³³ Dini P. U. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius, 2000, p. 133.

³⁴ Трубачев О. Н. *Ремесленная терминология в славянских языках*. Москва, 1966, с. 392–393.

³⁵ Jovaiša E. *Indoeuropiečiai ir baltai. Lietuva iki Mindaugo*. Sud. E. Jovaiša, A. Butrimas. Vilnius, 2003, p. 50.

kraustymosi pabaigoje, kai juos pradėjo spausti slavai.³⁶ J. Puzinui atrodė, kad K. Būga pernelyg vėlai atkeldino lietuvius į Lietuvą: „Taigi jeigu lietuviai, kaip sako K. Būga, būtų pradėję keltis į dabartinę Lietuvą tik VI-ame ar VII-to amž. pradžioje, tai apie tą laikotarpį Lietuvos medžiaginėje kultūroje pastebėtume visai naują, svetimą kultūros srovę, užliejusią visą Lietuvos kraštą. <...> Tačiau šitokio pasikeitimo visai nematyti. Medžiaginė šio laikotarpio lietuvių kultūra rieda be jokių pakeitimų, taigi apie jų atsikėlimą į dabartines sodybas netenka kalbėti: jie čia, kaip matėme, jau ir anksčiau yra gyvenę.“³⁷ Deja, J. Puzino laikais lietuvių pilkapių kultūros tyrinėjimai dėl lenkų okupacijos nebuvo prieinami. Po 1948 metų prasidėję nuoseklūs šios kultūros tyrinėjimai parodė ką kita – į didžiąją buvusios Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijos dalį atėjo naujieji gyventojai, kuriuos, kaip ir kitas gentis, paveikė Didysis tautų kraustymasis. Šie žmonės laikomi tiesioginiais lietuvių protėviais.³⁸ K. Būga visiškai teisingai įvertino ir lietuvių pasirodymo laiką. Iš tiesų nuo VI amžiaus atsiranda žmonės, kurių gyvensena, puošybiniai įpročiai ir laidojimo papročiai iš esmės skiriasi nuo vakarų baltų (6:4–6:6 il.).

Tad jeigu lietuviai pasirodė iš tiesų tiesiogiai slavų spaudžiami, tai būtent lietuviai, susidūrę su slavais, kaip tik per juos (slavus) galėjo perduoti gotiškus žodžius ir tapti tolesniu laidininku į šiaurę. Vadinas, išaiškėja visai kitas gotišku skolinių gavimo laikas, kuris dera su tikrąja gotų istorija kaip tik O. Trubačiovo apibūdintoje kultūrinėje germanų–italikų–slavų erdvėje. Gal tokia logika padės mums išsiaiškinti ir pačių lietuvių kelionės link savo dabartinės tėvynės kelius?

Įdomiai tokioje koncepcijoje komponuojasi gotiško „šarvo“, kuris žinomas ir lietuviams, ir prūsams, klausimas. Reikalas tas, kad gotams skiriamoje Vielbarko kultūroje niekas jų nėra matęs, o labai tolimas šarvo giminaitis – skydas – žinomas tik iš bronzinės miniatiūros. Kyla klausimas, kaip kultūra, kuri laikėsi „ginklų tabu“, galėjo paveikti kitą kultūrą, kad perimtų jos slepiamo ar tiesiog nežinomo daikto įvardijimą. Čia gal įdomi detalė būtų ir apie germanišku laikomą midų. Pastaraisiais metais M. Michelbertas Paprūdžiuose atidengė Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpio karinio elito atstovo kapą. Šalia kitų brangių įkapių buvo ir geriamieji ragai, kurių apatinėse dalyse – taurelėse išliko organinės medžiagos liekanų. Analizė parodė, jog tai midus.³⁹ Taigi žemaičių areale moksliskai dokumentuotas midus yra iš V a. antrosios pusės – VI a. pradžios, ir niekas kol kas negali pasakyti, kur jis anksčiausiai buvo žinomas.

Mėginant išsiaiškinti, kaip gauti gotų skoliniai, atsiranda ir kitokių keblumų. Teigiama, kad gotai buvo įsikūrę Vyslos žiotyse, tačiau kalbininkas K. Būga Vyslos

³⁶ Būga K. Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje. *Tauta ir žodis*, 2 kn. Kaunas, 1924, p. 1–27.

³⁷ Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. *Senovė*, 4 t. Kaunas, 1938, p. 238.

³⁸ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius, 1970; *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987; Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996.

³⁹ Michelbertas M. Vidurinio geležies amžiaus kario kapas iš Paprūdžių. *Archaeologia Lituana*, 2008, t. 9, p. 52.

žiotis ir Aismares skiria aisčiams. I amžiuje Sembos aisčiai (būsimieji prūsai) negyveno prie Vyslos žiočių ar jos žemupyje. Galima sakyti, jog mūsų kalbamuojų laikotarpiu – I–V amžiais – Sembos aisčius nuo Vyslos aisčių skyrė Pasargės upė, kuri buvo gerokai nutolusi į šiaurės rytus nuo Vyslos. Vadinasi, Sembos-Notangos aisčiai neturėjo tiesioginio kontakto su gotais ir nuolat šalia negyveno. Neturint tiesioginių kontaktų su gotais, kalbos skolinių iš jų gauti yra kebliau. Kita schema klostosi, kai daroma prielaida, jog Vyslos ir Pamario žmonės buvo Tacito minimi aisčiai. Tad jei ir buvo gotų migracija iš Skandinavijos ar Gotlando, tai ji buvo „tranzitinė“. Vėl sunku patikėti, kad neilgalaiškių kontaktų metu būtų gauta skolinių.

Iš tiesų seniausi germaniški (gotiški) skoliniai yra atėję trejopai. Laikantis prielaidos, jog Pamario ir Vyslos žmonės buvo aisčiai, galima sakyti, jog ankstyviausi skoliniai galėjo būti germaniški, bet ne gotiški, nes jų šioje erdvėje nebuvo. Aisčiai nuo I iki pat III a. vidurio germaniškus skolinius galėjo gauti iš lugijų sąjungos germanų, kuriuos siejo bendras Gintaro kelias. Po III a. antrosios pusės Pamario aisčius išstūmė naujieji ateivių germanai. Juos lenkų archeologai vadina Dembčino grupe ir pažymi, jog šie žmonės nėra turėję jokių kontaktų nei su senaisiais germanų senbuviais lugijais, nei su Vielbarko žmonėmis. Aisčiai po III a. antrosios pusės liko Vyslos žemupio abiejuose krantuose ir visame dešiniajame krante. Tad nuo III a. vidurio atsirado naujas germaniškas vakarų baltų kaimynas ir skolinių šaltinis, tačiau vėlgi ne gotiškų. Antroji germanizmų banga galėjo turėti jau gotišką pradžią. Vielbarko aisčiai aktyviai dalyvavo Černiachovo kultūros gyvenime ir drauge su kai kuriais kitais vakarų baltais slinko link Centrinės Europos kultūrinio regiono. Apie tokius ryšius liudija iš šio regiono parsigabenti IV–VI amžių karinio elito kapų radiniai. Kita baltų dalis, lietuviai, slavų spaudžiami kėlėsi į Baltijos erdvę. Ir vieni, ir kiti jau neišvengiamai buvo susipažinę su gotų ir slavų kultūra ir galėjo perimti tiesiogiai iš gotų ar per slavus kalbinius naujadarus. Trečioji germanizmų banga, be abejo, sietina su kryžiaus karų epocha Baltijos erdvėje. Bet šiuo atveju reikėtų aiškintis dar kitokius mechanizmus. Visų pirma, tektų išsiaiškinti, kaip vokiečių kalboje atsirado gotų skolinių. Jie galėjo ateiti iš Skandinavijos, galėjo ateiti ir antriniu būdu, – gotams klajojant nuo Juodosios jūros link Padunojo ir vėliau į Italiją bei Ispaniją. Visuose tuose žygiuose nuolatiniams gotų palydovais buvo ir kitų germanų genčių atstovai.

Aisčių istorijoje ypač svarbus yra Gdansko vietovardžio aiškinimas, kuris daug ką gali pasakyti apie Vyslos žmonių baltiškąją ar kitokią prigimtį. Pirmiausia, ką nustato kalbininkai, yra vietovardžio pirmojo užrašymo istorijos šaltiniuose data. Gdansko paminėjimas siejamas su vyskupo Adalberto, kilusio iš įtakingos čekų giminės, misija į prūsus: „Sužinojęs apie jo sumanymą, kunigaikštis davė jam laivą ir, kad kelionė būtų saugesnė, pasodino į jį trylika ginkluotų karių. Pirmiausia jis atvyko į Gdansko miestą, kuris yra ant jūros kranto, labai plačios kunigaikščio karalystės

kaimynystėje.⁴⁰ Kanaparijaus tekste Gdanskas minimas kaip „Gyddanyzc“, o Adalberto kelionė vyko pačioje X a. pabaigoje, 997 metais. Taigi, X a. pabaiga. Pripažinus, kad šis vietovardis buvo užfiksuotas tik X amžiuje, pretendentų į šio vardo kilmę gali būti bent trys – senieji vakarų baltai, germanai ir slavai. Pastarieji Pavyslio regione atsiranda ne anksčiau kaip VIII a. pradžioje. Tad Valerijaus Čekmono idėjos aiškinimas „<...> atsikėlus gotams į Pavyslį, žymiai pasikeitę baltų ir slavų genčių paribio santykiai, ...“ yra nesuprantamas.⁴¹ Apie jokiais slavų gentis per tariamą gotų išsilaiplinimą Pavyslyje niekas nėra girdėjęs. Tad bet koks „gudo“ siejimas su slavais yra nekoektiškas. Peržvelgti kalbininkų darbai rodo, kad Gdanko kilmė nukeltina į tolimą praeitį. Tada scenoje dalyvauja tik du veikėjai – vakarų baltai ir rytų germanai, kurie bent nuo II a. pr. Kr. buvo artimi vakarų baltų kaimynai. Jeigu „gudai“, „Gdanskas“ sietini su gotų istorija, tai reikia kalbėti apie I–III amžius. O čia vietos slavams nėra, kitaip tiesiog pripažįstama vėlyva šių žodžių kilmė. Jie su siaurine gotų istorija neturi nieko bendra. Įspūdingas S. Karaliūno tyrinėjimas objektyviai pateikia pagrindines rūpimas Gdanko vardo kilmės hipotezes.⁴² Iš tiesų toponimas „Gdanskas“ ir „gudas“ veikiausiai yra tos pačios kilmės, ir, kaip rašo Vladimiras Toporovas (В. Н. Топоров), negalima ignoruoti baltiškios „Gdanko“ (Gyddanyzc) ir „gudo“ prigimties.⁴³ Pastaruoju metu apie šių žodžių baltiškumą pasisako žymus vokiečių kalbininkas J. Udolfas. Taigi, ir „gudas“, ir „Gdanskas“, ir Tacito „Gothones“, ir Jordano „Gotiskandza“, visai įmanoma, yra baltiškios kilmės.

⁴⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, 1 t. Red. N. Vėlius. Vilnius, 1996, p. 174.

⁴¹ Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 1 t. Vilnius, 2004, p. 149.

⁴² Ten pat, p. 147, 168, 168; Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 2 t. Vilnius, 2005, p. 403, 408, 409.

⁴³ Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь*. Т. II. Е–Н. Москва, 1979, с. 323–327.

Segė, laiptelinė (žalvaris).

Dauglaukis, 36 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIJOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

VII

Æ I S I < I T M I R X M † F M R S I M R M AISČIŲ KILMĖ IR GYVENAMOJI ERDVĖ

Ankstesnis skyrius iškelė nemažai abejonių dėl gotų-gepidų istorijos Baltijos aplinkoje. Šiame skyriuje pateikiami argumentai, kurie akcentuoja žinomas, bet užsienio archeologų užmirštas ar atmestas, ir naujas mintis apie baltiškąją Vyslos žiočių ir Pamario prigimtį. Jau ankstesniame skyriuje išryškėjo gotų-gepidų įkūrimo Vyslos žiotyse politinis atspalvis, kurį dar labiau sustiprino archeologiniai argumentai.

Vėrinys iš stiklo karolių.
Dauglaukis, 17 kapas, 150–220 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Anksčiau suformulavau tris klausimus, į kuriuos reikėtų atsakyti gotų istorijos tyrinėtojams: 1) iš kur Vyslos žiotyse atsirado gotai ir kas jie buvo? 2) kuri kultūra buvo tuo šaltiniu, t. y. kuriai kultūrai pakako ir žmonių išteklių, ir kultūrinio lygio, būtino didžiajai migracijai? 3) kokie gretutiniai procesai vyko gotų migracijos branduolyje – Vyslos žemupyje ir ją supančioje erdvėje? Dabar tuos klausimus apversiu. Pirmuoju klausimu taps paskutinis: kokie gretutiniai procesai vyko gotų migracijos branduolyje – Vyslos žemupyje ir ją supančioje erdvėje? Antruoju – kuri kultūra buvo tuo šaltiniu, t. y. kuriai kultūrai pakako ir žmonių išteklių, ir to kultūrinio lygio, būtino didžiajai migracijai? Trečiuoju – iš kur Vyslos žiotyse atsirado gotai ir kas jie buvo?

Taigi pirmasis klausimas – kalbinė ir kultūrinė aplinka, kurioje vyko mus dominantys įvykiai. M. Gimbutienė, remdamasi kalbininkų darbais, apibrėžė 2500–2000 m. pr. Kr. baltiškų vandenvardžių arealą.¹ Riba vedama nuo Elbės vakaruose, Dniepro ir Desnos santaka per Seimą pietuose, Okos vidurupiu rytuose ir Gauja šiaurėje (7:1 il.). Vakarinėje arealo dalyje baltiškus vandenvardžius paliko pirmieji vakarų baltai – Pamarių kultūros žmonės. Tipišku jų įrankiu visuotinai pripažįstami šios kultūros finaliniam etapui skiriami baltiški gyvatgalviai kapliai. Lotaras Kilianas (L. Kilian) yra sudaręs jų paplitimo žemėlapi.² Gyvatgalvių kaplių paplitimas vakaruose rodo pirmųjų baltų vakarinę ribą. Finaliniame Pamarių kultūros etape, prieš 1750 metus pr. Kr., baltiški gyvatgalviai kapliai vakaruose buvo paplitę iki pat Oderio, rytuose apėmė Dauguvą iki pat Gaujos ištakų, o šiaurės rytuose atsirėmė į Baltiją dešiniajame Ventos krante. M. Gimbutienė Pamarių kultūrą laikė svarbia tolesnei vakarų baltų raidai: „Iš Pamarių kultūros toliau plėtojosi Rytprūsių, vakarų Lietuvos ir Latvijos žalvario bei ankstyvojo geležies amžiaus kultūra, kurią siejame su vakarų baltais.“³ Ši M. Gimbutienės įžvalga yra itin reikšminga. Jos teisingą kryptį patvirtina šiandieniniai archeologų tyrimai.

Atrodytų, jog pajudinti pernelyg tolimi laikai, tačiau tas tolymas leidžia matyti, jog baltiškų vandenvardžių ir baltams būdingiausių artefaktų paplitimas yra svarus pagrindas teigti, kad apie 2000 metus iki pat Elbės gyveno baltiškai šnekantys žmonės. Pirmoji baltiška Pamarių kultūra sunyko apie 1750 metus. Archeologams buvo sunku surasti to sunykimo priežastis ir Pamarių žmonių ryšius su apie 1600 metus susiformavusia Vakarų baltų pilkapių kultūra. Tas priežastis apčiuopė geologai ir klimato specialistai. Paaiškėjo, jog kultūros sunykimo priežastimi galėjo būti gamtiniai kataklizmai. Manoma, kad dėl kažkokių geologinių ir klimatinėjų sąlygų Baltijos srovės ėmė nebenešti į įprastines vietas gintaro. Tai turėjo atsitikti apie 1950–1700 m. pr. Kr. Anksčiau gintaro gausa pasižymėjusioje Baltijos pakrantėje labai sumažėjo

¹ Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius, 1985, p. 17–19. Pav. 2.

² Kilian L. Das Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit. *Alt-Preußen*. Heft 4. Königsberg, 1939, S. 107–114, Karte 2.

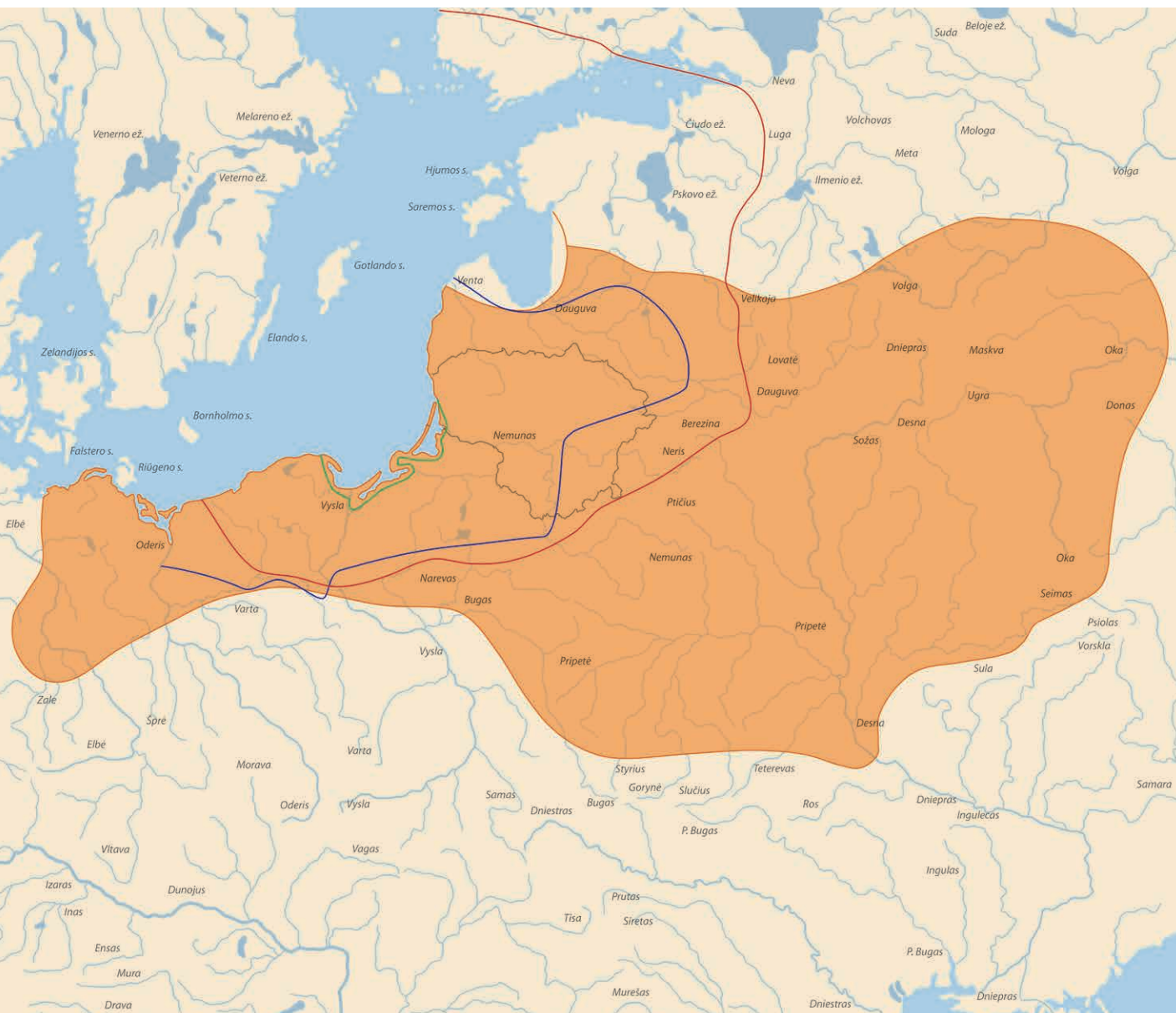
³ Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius, 1985, p. 50.

gintaro, nors jis visiškai neišseko. Gintaro reikšmė baltų ir ne baltų gyvenime yra nagrinėta daugybėje leidinių, o pastaruoju metu kapitalinį veikalą išleido lietuvių archeologė A. Bliujienė. Ji ir A. Girininkas kaip tik ir nurodė gintaro gavybos smukimo įtaką gintaro prekybai.⁴ Naujausiame A. Girininko darbe kalbant apie Virvelinės keramikos kultūros žmonių įtaką randama: „Kodėl Rytų Pabaltijyje VKK (Virvelinės keramikos kultūra – E. Jovaiša) palengva išnyko? Šiam procesui didelę įtaką turėjo gamtinių ir ekonominių sąlygų pokyčiai Europoje. Sumažėjus gintaro žaliavos kiekiui dėl vandens lygio ir jūros srovių kaitos Baltijos jūroje, Vidurio Europoje susiformavus Uneticės, Mierzanowicės, Iwno ir kt. kultūroms ir joms perėmus metalo, gintaro tranzito kelius, išsisklaidžiusios ir negausios VKK bendruomenės, netekusios ekonominio pagrindo, įsiliejo į vietines kultūras arba buvo jų išstumtos. Archeologinės medžiagos tyrimų pagrindu galime teigti, kad ne VKK, o vietinės Rytų Pabaltijos miškų neolito bendruomenės absorbavo negausias VKK žmonių grupes.“⁵ Čia būtina dar kartą pabrėžti gintaro reikšmę ankstyvųjų Baltijos regiono genčių kultūrai, ar tai būtų Jutlandijos, ar Sembos gentys. Gintaras tais laikais buvo tikraja to žodžio prasme auksas. Jo geidė visa to laikotarpio turtingųjų civilizacijų aristokratija, ir jis buvo visų sandorių garantas. Jokia kita prekė – grūdai, žirgai, kailiai ir kitokios gėrybės – negalėjo varžytis su gintaru. Gintaro turtingos Baltijos pakrančių gentys turėjo prekybos monopolį ir užtikrintą galimybę turėti nuolatinį ryšį su pažangiausių technologijų centrais. Jau vien tai šias Baltijos pakrančių gentis darė turtingas ir technologiškai pirmaujančias. Tad gamtos dovana buvo ankstyvosios aisčių visuomenės turto laidas. Kai gintaro sumažėjo, Pamarių žmonės niekur nedingo, tačiau jų gyvenimas smarkiai pasikeitė. Manoma, jog apie 1700 metus Baltijos srovės vėl ėmė plauti gintarą į įprastines vietas. Tai tapo akstinu naujam kultūros pakilimui visame gintaringame ruože. Iš Pamarių kultūros, kaip tai nurodė M. Gimbutienė, apie 1600 m. pr. Kr. išaugo Vakarų baltų pilkapių kultūra. Vienu iš pagrindinių šios kultūros skiriamuoju elementu tapo pilkapiai. Kaip tik jie buvo viena iš kultūras siejančių jungčių. Sudėtingų pilkapių pylimą praktikavo jau Pamarių virvelininkai. Taigi laidojimo paminklo forma naudota dar pirmųjų baltų, o grįžęs gintaras tapo tuo ekvivalentu, kuriuo už spalvotuosius metalus buvo atsiskaitoma su Vidurio Europos vario kasyklų žmonėmis Alpėse ir Rodopuose. Kitaip tariant, Pamarių kultūros areale susidarė palankios sąlygos tolesnei baltų kultūros plėtrai.

Vakarų baltų pilkapių kultūra nebuvo atneštinė ir išsivystė neginčijamai baltų vandenvardžiais nusėtose žemėse nuo Ventos žiočių aprėpdama Dauguvą, Sembos pusiasalį, Vyslos žiotis ir už jos Pamariu iki Oderio. Aktyviausiais Vakarų baltų

⁴ Bliujienė A. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius, 2007, p. 67; Girininkas A. *Lietuvos archeologija*, 1 t. *Akmens amžius*. Vilnius, 2009, p. 263.

⁵ Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*, 2 d. Klaipėda, 2011, p. 179.

7:1 II. Vakarų baltų ribos remiantis archeologijos ir kalbos duomenimis

■ Baltiškų vandenvardžių arealas apie 2500–2000 m. pr. Kr. (M. Gimbutienė, 1985)

■ Pamarių kultūros arealas apie 2200–1750 m. pr. Kr. (M. Gimbutienė, 1985)

■ Pamarių kultūros arealas apie 2200–1750 m. pr. Kr. (A. Girininkas, 2011)

■ Baltiškų gyvatgalvių kaplių paplitimas prieš 1750 m. pr. Kr. (L. Kilian, 1939)

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaite

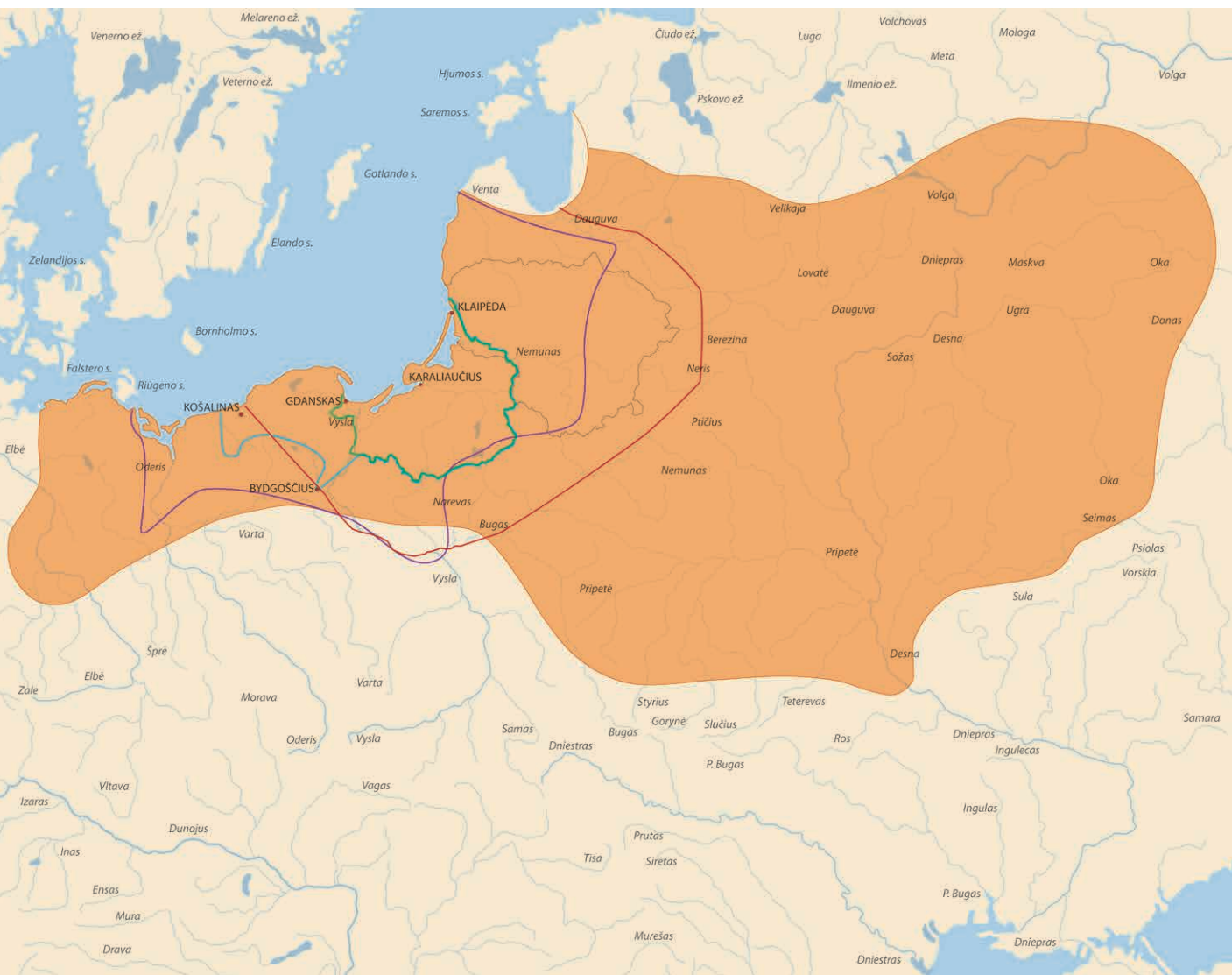
pilkapių kultūros tyrinėtojais nuo XIX a. antrosios pusės iki pat Antrojo pasaulinio karo buvo vokiečių mokslininkai. Po 1933 metų Pamario, Vyslos žiočių ir Sembos archeologijoje jie sėmėsi germaniškų pradų ir pergalingų žygių po Europą senųjų pavyzdžių, o pačioje Vakarų baltų pilkapių kultūroje ieškojo germanų. Garsus proistorės ir nacionalsocializmo santykių tyrėjas Achimas Loibė (A. Leube) paskelbė straipsnį apie gotų tyrinėjimus nacionalsocializmo laikais.⁶ Jis nurodo, jog nacionalsocializmui atsidadęs mokslininkas Ernstas Petersenas (Ernst Petersen) gotus vertino kaip ypač gryno germaniškumo įkūnijimą. Pagal SS gotų projektą (Das Goten-Projekt der SS) buvo kalbama apie esminį gotų tyrimą istoriniu, rasiniu, archeologiniu požiūriu. Projekte buvo numatytos penkerių metų tyrimo gairės, apimančios priešistorinius ankstyvosios istorijos tyrimus, visų žemės radinių tyrimus visose gotų gyventose ir užkariautose srityse. Ne visi sumanymai buvo įgyvendinti, tačiau tie laikai padarė žymiai daugiau žalos nei truko pats nacionalsocialistų valdymas. Mokslines knygas ir žurnalus užplūdęs gotų istorijos šiaurinis periodas veikia, kaip atrodo, ir dabartinę archeologijos mintį. Dabar žvelgiant į 1936 ir 1937 metais K. Engelio ir V. La Bomo vakaruose apibrėžtą Vakarų baltų pilkapių kultūros arealą, galima dėkoti jiems, kad, be žinomų interesų skatinamų skirstymų, sudėliotos baltams skiriamų dirbinių radimo vietos.⁷ 1936 metais jų sudarytame žemėlapyje „Senojo bronzos amžiaus kultūrinės sritys“ pirmu numeriu yra pažymėta ir apibrėžta Vakarų baltų pilkapių kultūros riba. Ji vedama į vakarus nuo Gdansko, t. y. kairiajame Vyslos krante, o rytuose atsiemia į Klaipėdą šiauriau Nemuno žiočių (7:2 il.). K. Engelis ir V. La Bomas germanams priskyrė Veidinių urnų kultūrą Pamaryje, kuri kitaip dar vadinama žalvario amžiaus Pamario arba antropomorfinių urnų kultūra. Tačiau yra bent trys esminiai elementai, kurie Veidinių urnų kultūrą daro bendrosios Vakarų baltų pilkapių kultūros lokalia sritimi:

1. Veidinių urnų kultūra yra baltų kalbinėje teritorijoje;
2. Veidinių urnų kultūra laidojimo papročių ir materialinės kultūros požiūriu yra viena iš Vakarų baltų pilkapių kultūros sričių;
3. Veidinių urnų kultūros teritorijai, kaip ir kitoms vakarų baltų kultūros sritims, yra būdingi baltams skiriami dirbiniai – atkraštiniai Pabaltijo tipo kirviai ir Nortikių tipo kovos kirviai, įvijiniai smeigtukai.

Pradėsiu nuo trečiojo elemento. Minėtame žemėlapyje K. Engelis ir V. La Bomas nurodė šių baltams skiriamų dirbinių radimo vietas Pamaryje. Jų čia yra nemažai. Ir jei minėti dirbiniai yra baltiški, tai trečiasis elementas verčia smarkiai suabejoti

⁶ Leube A. Zur Problematic der Gotenforschung im Nationalsozialismus, Aktionen – Personen – Ideologien. *Europa barbarica. Monumenta studia Gothica*. IV. Lublin, 2005, S. 249–269.

⁷ Engel C., La Baume W. *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*. Königsberg, 1937; *Atlas ost- und west-preussischen Landesgeschichte*. 1 Teil. Königsberg, 1936. 13 žemėlapių (aplanke).

7:2 il. Vakarų baltų ribos archeologijos ir kalbos duomenimis

- Baltiškų vandenvardžių arealas apie 2500–2000 m. pr. Kr. (M. Gimbutienė, 1985)
 - K. Engelio ir V. La Bomo nubrėžtos senojo žalvario amžiaus vakarų baltų ribos (C. Engell, W. La Baume, 1936)
 - Senojo žalvario amžiaus pradžios baltiškų dirbinių ribos Veidinių urnų kultūros teritorijoje (C. Engell ir W. La Baume, 1936)
 - Baltiškų žalvarinių atkraštinių kirvių, įvijinių smeigtukų ir Nortikių tipo žalvarinių kirvių paplitimas senajame žalvario amžiuje (E. Šturms, 1936)
 - Baltų gyvenama erdvė apie 1500 m. pr. Kr. (L. Kilian, 1939)
- Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

vokiečių archeologų išvada. Baltiškais juos laikė ir K. Engelis su V. La Bomu, ir Eduardas Šturmas (E. Šturms)⁸, ir L. Kilianus. Dabartinėje literatūroje taip pat nėra didesnių diskusijų dėl jų baltiškumo. Iš minėto baltų rinkinio kai kurie dirbiniai – atkraštiniai kirviai – pateko į šiuolaikinių lietuvių ir vokiečių tyrinėtojų akiratį. Agnė Čivilytė ir Mariane Miodlinger (M. Mödlinger) paskelbė straipsnį „Bronzos amžiaus metalurgija: atkraštinių kirvių gamybos technologijos ir funkcijos klausimu“.⁹ Išsamiam bronzinių kirvių technologijai ir jų paskirčiai nustatyti skirtame straipsnyje rašoma: „Šiame kontekste priartėjame prie mūsų atliktų atkraštinių kirvių technologinių tyrinėjimų interpretacijos. Visų pirma kyla klausimas dėl Rytų Baltijos regiono metalurgijos autochtoniškumo. Tyrimai parodė, kad kirvius liejo patyrę ir savo amatai išmanantys meistrai, tačiau vargu ar jie gyveno rytinėje Baltijos jūros pakrantėje. Kokybiškam kirviui pagaminti reikėjo aukštos kvalifikacijos, o tai pasiekama tik didelių pastangų ir nuolatinio sąlyčio su žaliava dėka. Turint galvoje bronzinių dirbinių retumą, socialinės visuomenės amorfiškumą bei periferijai būdingą kultūrinių veiksnių tėkmę sunkiai tikėtina, kad bronzinius kirvius gamino vietiniai meistrai. Net ir bronzinė Dovilių liejimo forma, kurioje buvo gaminami Klaipėdos tipo kirviai, dėl savo unikalumo ir radimo aplinkybių leidžia pirmojo bronzos amžiaus etapo metalurgiją suvokti kaip svetimų kultūrų įtakos apraišką. Tačiau šios įtakos turi abipusį ryšį, užkoduotą pačiuose bronziniuose dirbiniuose. Jie į šiuos kraštus atplukdyti upėmis ar jūra, visų pirma simbolizavo skirtingų pasaulių susikalbėjimą daiktų kalba.“ Kaip prieita prie tokių išvadų, nurodė pačios autorės: „Tačiau tolesnėje šio straipsnio dalyje išsakytos mintys, paremtos turimais duomenimis ir vaizduote, priartins mus prie bronzos amžiaus kaip kultūrinės epochos suvokimo, o svarbiausia – atspindės savitą Rytų Baltijos regiono specifiką šios epochos kontekste.“ Rytų Baltijos specifiką kažkokia miglota: pirmojo bronzos etapo metalurgija atiduota kažkam, t. y. nutarta, jog autochtonai negalėjo kvalifikuotai lieti kirvių, neužteko kūrybinių galių „nuolatiniam sąlyčiui su žaliava“, visuomenė buvo „amorfiška“, o Rytų Baltijos regionas yra „svetimų kultūrų įtakos apraiška“. A. Čivilytės ir M. Miodlinger „metalurgijos autochtoniškumas ar alochtoniškumas“, „kitur gyvenę savo amatai išmanantys meistrai“, „amorfiška visuomenė“ kelia tam tikrų minčių. Autorės neginčija atkraštinių kirvių metalurgijos autochtoniškumo. Kalbama tik apie metalurgijos aušrą, ir reikia pasakyti, kad metalurgijos autochtoniškumas mūsų aplinkoje visada turi alochtonišką pradą. Nei Paryje, nei Vyslos žiotyse, nei Semboje, nei Lietuvos bei Latvijos pajūryje nėra vario, cinko, alavo klodų. Tad spalvotosios ar juodosios metalurgijos kilmė kalbamuju atveju visada yra ateiviška. Ji kilo tuose kraštuose, kur žmogus savo gyvenamoje aplinkoje

⁸ Šturms E. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. *Vorgeschichtliche Forschungen*, t. 10. Berlin, Leipzig, 1936. Karte 2, 3.

⁹ Čivilytė A., Mödlinger M. Bronzos amžiaus metalurgija: atkraštinių kirvių gamybos technologijos ir funkcijos klausimu. *Lietuvos archeologija*, 2010, t. 36, p. 121–152.

Segė, stačiakampė
kiauraraštė su grandinėmis
ir pakabučiais (žalvaris).

Dauglaukis, 14 kapas,
150–220 m.

Vytauto Didžiojo
karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

betarpiškai susidūrė su metalais. Ji autochtoniška tapo tik geranoriškai ar negeranoriškai dalijantis technologijomis. Šiaurės Vokietijos, Jutlandijos metalurgija yra taip pat atsinešta iš Alpių ar Balkanų vario ir kitokių spalvotųjų metalų centrų. Bet tas paslaptis sužinoję įvairių kraštų juvelyrų ar kalviai pasiekdavo savo amato aukštumas. Tada, kaip turėjo įsitikinti autorės, nėra didesnio technologinio skirtumo tarp Šiaurės Vokietijos ir, tarkim, Sembos pusiasalio meistrų darbo. Vargu ar korektiška teigti, kad puikiai atliktas darbas negali priklausyti vietos žmonėms, ir nepaisyti akivaizdžių atkraštinių kirvių tipologinių skirtumų ir jų paplitimo geografijos, sprendžiant vietinės metalurgijos pradžios klausimą. „Periferija“ reikalauja pasakyti, nuo ko ji, ta periferija, atskaičiuota, ką autorės laiko centru. Pagal nutylėjimą dažniausiai lygiuojamasi į priešakinės civilizacijos kraštą. Besąlygiška tų laikų pasaulio civilizacijos aukštybe buvo Egiptas. Lyginant su juo, to meto Balkanai, Apeninai, Pirėnai, o juo labiau miškų Europa buvo išties periferija Egipto civilizacijos pasiekimų kontekste. Tas pat ir su kalbamuoju laikotarpiu. „Barbariškoji“ Europa – germanai, baltai, finai – visi buvo periferija Romos respublikos ir imperijos atžvilgiu. Ir tos „periferijos“ germanų ir baltų visuomeninis bei technologinis lygis buvo labai artimas. Tacito aprašyme aiščiau neatsitiktinai yra įtraukti į germanams prilyginamų genčių plotmę. Tai gerai užčiuopta minėtoje D. Alekno studijoje.¹⁰ Technologinį germanų ir baltų artumą liudija visa „barbarų“ Europos archeologijos medžiaga. Neaišku, kokia prasmė suteikiama „amorfiškai“ visuomenei. Ar tai visuomenės institutais „neįforminta“ visuomenė? Ar tai „beformė, neigali, bevalė, nekūrybinga“ ar dar kitokia visuomenė? Išsaktus tokį visuomenės vertinimą, norėtusi čia pat surasti ir tokio teiginio prielaidas. Tai labai sudėtingas klausimas, ir iškyla gausybė neaiškumų, tačiau čia norisi pasakyti, kad mūsų tyrinėtojų išslysta iš akių labai svarbus aspektas – metalų visuomenė negali būti neorganizuota. Kitaip ji nebus metalų epochos visuomenė, o liks primityviausio pasisavinamojo ūkio bendruomene, neturinti jokios ateities. Ką daryti, kai metalų gyvenamoje aplinkoje nėra? Jiems įsigyti yra vienintelis būdas – prekyba arba karas. Ir čia prasideda prekybinių ryšių grandinė: reikia turėti partneriams priimtinių prekių ar mainų objektų, reikia nuolatinių prekybinių ryšių ir prekybinių vilkstinių, reikia, šių laikų terminais kalbant, logistikos ir kai kurių jau tada jai svarbių komponentų – kelių tinklo, atramos punktų palei kelius, sandėlių, apsaugos, maisto, transporto priemonių ir kt. Tuo pasirūpinti „amorfiška“ visuomenė, kad ir kokia reikšmė „amorfiškumui“ būtų suteikta, vargu ar gali.

Klausimas dėl Rytų Baltijos regiono metalurgijos autochtoniškumo sprendžiamas remiantis veikiau vaizduote nei išsamiu tyrimu. Ar bronzos amžiaus pirmojo etapo metalurgija buvo autochtoniška, gali pasakyti kompleksinis tyrimas, kuriame svarbią vietą turėtų užimti tipologinis ir kartografinis metodai. Šiame straipsnyje

¹⁰ Alekna D. Dar kartą apie Tacito aiščius. *Istorija*, 2010, t. 80, p. 3–20.

autorės tokių uždavinių nekėlė, – nėra tipologinės sistemos, nėra nė vieno kirvių paplitimo žemėlapis nei Rytų Europos, nei Rytų Baltijos, nei pagaliau Lietuvos mastu. Iki tol, kol pasirodė A. Čivilytės ir M. Miodlinger straipsnis, mažne šimtmetį bronzinių kirvių tipologijos, paplitimo, metalografijos ir kitokius klausimus sprendė vokiečių, latvių, estų, lietuvių ir kitų šalių mokslininkai. Elena Grigalavičienė 1995 metais paskelbė apibendrinantį ir su mūsų regionu susijusį darbą „Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje“. Keletas ištraukų iš šios knygos šiuo atveju dominančiu atkraštinių kirvių klausimu leidžia susidaryti kitokį įspūdį apie jų gausą ir autochtoniškumą: „Lietuvoje aptikta 42 atkraštiniai kirviai (pav. 82). Jie skiriami keletui tipų: 10 iš jų rytiniam, keletas Klaipėdos tipui, keletas skobtinių kirvelių grupei, dauguma – Rytų Pabaltijo tipui. <...> Daugiausia Lietuvoje aptikta Rytų Pabaltijo tipo atkraštinių kirvių (pav. 85). Ši tipą, paplitusį Rytų Pabaltijyje, kaip lokalinę formą, pirmasis išskyrė vokiečių archeologas O. Tišleris (191, p. 7), o tipo apibrėžimą patikslino, tipologiją bei chronologiją nustatė E. Šturmas. <...> Lietuvos teritorija yra vienas pagrindinių Rytų Pabaltijo tipo kirvių paplitimo arealų (pav. 82). Šiuo metu žinoma dvidešimt jų egzempliorių. Pagal E. Šturmo klasifikaciją patys ankstyviausi šio tipo kirviai iš Bulėnų ir Stremenių (pav. 85:1, 2). Jie turi ilgą įtvarą ir trumpus ašmenis. Kirviai trumpais ašmenimis, pasirodę žalvario amžiaus II periode, būdingi II periodo pabaigai ir III periodo pradžiai. Panašūs kirviai žinomi iš buv. Rytprūsių – Jurgaičių, Marienze, Besal vietovių ir datuojami žalvario amžiaus II periodu. <...> Rytų Pabaltijo tipo kirviai kildinami iš Šiaurės Vokietijos ir armorikaniško tipo kirvių (179, p. 16). <...> Savitų formų atkraštiniai Rytų Pabaltijo tipo kirviai koncentravosi apibrėžtose srityse. Ankstyvųjų formų kirviai dažniausiai aptinkami buv. Rytprūsiuose ir abiejose Vyslos pusėse. Keletas egzempliorių buvo rasta Pamaryje (172, p. 16), keletas – Lietuvoje (vienas Nemuno žemupyje Stremeniuose, kitas netoli Šiaulių). Šiauriau esančiose srityse – Latvijoje ir Estijoje panašių ankstyvų kirvių nerasta. Iš paplitimo galima spręsti, kad jie gaminti buv. Rytprūsių teritorijoje. Čia greičiausiai ir sukurta ši kirvių forma, iš čia jie paplito į kaimynines sritis – Lietuvos teritoriją. <...> Ankstyvieji Rytų Pabaltijo tipo kirviai dabartinės Lietuvos teritorijoje greičiausiai buvo gaminami Nemuno žemupyje, iš ten gabenami į šiaurinę, rytinę ir pietinę Lietuvą.“¹¹ Taigi, specialūs archeologų tyrimai atskleidžia kitokį vaizdą.

Nortikių tipo kovos kirvių dabartinės interpretacijas atskleidžia ta pati E. Grigalavičienės knyga: „E. Šturmas skyrė vakarinę ir rytinę Nortikėnų tipo baltiškų kovos kirvių grupę. <...> Iš visų Lietuvoje aptiktų baltiškų kovos kirvių išsiskiria kirvis iš Patilčio (pav. 87:1). Anot E. Šturmo, tai ankstyvas vakarinio tipo kirvis (179, p. 60). Šis dirbinys, aptiktas kartu su žalvariniu smeigtuku įvijine galvute, datuojamas žalvario amžiaus II periodu. <...> Ankstyvajam rytiniam tipui priklausė kovos kirvis iš

¹¹ Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 148–152.

Šilutės apylinkių, vienu tyrinėtojų datuojamas žalvario amžiaus III (179, p. 103), kitų (123, p. 97) – II periodu.“ Taigi kalbama apie 1600–1400/1400–1200 m. pr. Kr. Neatsitiktinai įžvelgiama sąsaja ir su kita data: 1600 m. pr. Kr. laikomi Vakarų baltų pilkapių kultūros pradžia. Taip pat svarbu pridurti, jog tokiais pat periodais datuojami ir ankstyviausieji atkraštiniai Rytų Pabaltijo tipo kirviai. Tolesnis E. Grigalavičienės tekstas paaiškina tyrinėtojų nuostatas apie baltišką kovos kirvių prigimtį: „Rytinio tipo kovos kirviai gaminti Rytų Pabaltijyje. Tai liudija kirvių sandrauba, aptikta Nortikėnuose; vienoje vietoje buvo sudėti 24 tokie kirviai. Visi jie buvo nebaigti, turėjo dar nenulygintas liejimo siūles. Kita tokia 7 kovos kirvių sandrauba aptikta Latvijoje Priekulės-Kalėjų (Liepojos raj.) vietovėje. Kirviai taip pat buvo su nenulygintomis liejimo siūlėmis. Rytprūsiuose jų rasta palyginti daug; iš ten jie gabenti ir į Lietuvą. <...> Šių dirbinių atsiradimą kai kurie tyrinėtojai mėgina sieti su įvairiais Europoje naudotais kovos kirviais (53, p. 77; 147, p. 4, 18; 23, p. 46), bet tam nepakanka duomenų. Sunku nustatyti, iš ko jie išsirutuliojo, negalima nustatyti jų tipologinės eilės; tai greičiausiai nauja forma. Pagaminti Rytų Pabaltijyje jie tapo saviti, čia jų aptikta daugiausia.“¹² Vakarų baltų kultūrai itin būdingi įvijiniai smeigtukai nereikalauja išsamesnio aptarimo, nes jie plačiai yra pasklidę baltų kalbiniame areale ir, atrodo, niekam nekyla abejonės dėl baltiškų jų prigimties.

Antrasis elementas – Vakarų baltų pilkapių kultūros laidojimo papročių ir materialinės kultūros ypatumai ir bendrumai. V. Šimėnas knygoje „Užmirštieji prūsai“ teigia, kad su 700 m. pr. Kr. siejamas pirmasis vakarų baltų išsiskyrimas. Nuo to laiko jau galima išskirti tris pagrindines vakarų baltų lokalines grupes: 1) Sembos-Notangos, 2) Galindos arba Mozūrijos, 3) sūduvių-jotvingių. Primenama, jog, be minėtų trijų grupių, M. Gimbutienė išskiria dar dvi – Pamario ir Vyslos žemupio bei Lietuvos ir Latvijos vakarus: „Dėl pastarosios didesnių abejonių nekyla. Dabar jau visi archeologai sutinka, kad Vakarų Lietuvoje egzistavo vakarų baltų pilkapių kultūra. Kiek daugiau neaiškumų iškyla aptariant rytų Pamario ir Vyslos žemupio pilkapius. Tuo nenoriu pasakyti, kad ten negalėjo egzistuoti vakarų baltų pilkapiai. Paprasčiausiai šio regiono pilkapyių raida dar nepakankamai ištirta. Nenustatyti ir jų ryšiai su kitomis pilkapių grupėmis. Galutinai neįrodytas veidinių urnų baltiškumas.“¹³ Taigi V. Šimėnas kelia mintį, jog ryšiai tarp atskirų Vakarų baltų pilkapių kultūros sričių dar turi būti nustatyti. Čia būtina apibrėžti, kokie yra laidojimo papročių ypatumai ir bendrumai mus dominančiose srityse – Pamario ir Vyslos žemupio pilkapių, Sembos-Notangos pilkapių ir vakarų Lietuvos bei Latvijos pilkapių. A. Tautavičius apibūdino Veidinių urnų kultūros laidojimo papročius: „Jai būdingi žemi pilkapiai su daugeliu sudegintų mirusiųjų kapų. Dalies palaikai supilti į urnas – rūpestingai nulipdytus

¹² Ten pat, p. 153–155.

¹³ Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999, p. 67, 71.

puodus aukštu kakleliu, ant kurių reljefiškai pavaizduoti žmogaus veido bruožai: akys, nosis, burna, ausys. Puodo peteliai drauge yra tarsi ir žmogaus pečiai, o molinis dangtelis primena kepuraitę. Į „ausis“ kartais įkabinami auskarai, pavaizduojama antkaklė, smeigtukas. Kapuose retkarčiais randama papuošalų, ginklų, diržo sagčių.¹⁴ Remdamasis K. Engeliu, Sembos-Notangos žalvario amžiaus antrosios pusės ir ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių ypatumus aprašė V. Šimėnas: „C. Engelis antruoju tipu išskiria pilkapius su centriniu degintiniu kapu, kurio duobė iškasta kaip griautiniam kapui. Centrinę tokių pilkapių kapą dažniausiai juosia ovalo formos akmenų vainikas. Turi tokie pilkapiai ir išorinį vieną ar kelis apvalius akmenų vainikus. Šiuos pilkapius C. Engelis datuoja apytikriai vėlyvuju žalvario amžiumi, greičiausiai IV Montelijaus periodu (apie 1000 m. pr. Kr.), kas Centrinėje Europoje atitinka Halštato arba ankstyvojo geležies amžiaus laikotarpį. <...> Tik Semboje ir Notangoje paplitęs trečiasis pilkapių tipas: pilkapiai su centre esančiu iš akmenų krautu apvaliu statiniu arba skaldytų akmenų dėže. <...> Tai dar vėlyvojo žalvario amžiaus pilkapiai iš VI Montelijaus periodo (apie 700 m. pr. Kr.). <...> Kiek piečiau, Notangoje, Varmijoje ir Mozūrijoje, aptinkami ketvirtojo tipo pilkapiai. Jų aptikta ir Priegliaus vidurupio regione, Vėluvos apylinkėse. Pilkapiai su ištęstu stačiakampiu akmenų aptvaru ar dėže viduje. Tai įspūdingiausios konstrukcijos tipas. Pilkapis viduje turi iš plokščių akmenų pastatytą patalpą. Jie datuojami žalvario amžiaus pabaiga. C. Engelis šio tipo pilkapiuose mato stiprias veidinių urnų kultūros įtakas. Tai pasireiškia ir įkapėse. <...> Penktasis tipas – pilkapiai su į paviršių išlandančiais akmenimis bei netvarkingomis akmenų eilėmis. <...> Šis tipas datuojamas Halštato laikotarpiu (apie 600 m. pr. Kr.). <...> Šeštasis pilkapių tipas – tai pereinamas iš pilkapių į plokštinius kapinynus tipas. Jie labai suplokštėję, viduryje turi stačiakampius akmenų aptvarus ir grindinius, ant kurių sustatomos urnos su palaikais. Kaip jau minėta, tai IV tipo pilkapių tąsa, tačiau čia dar labiau juntamos Vyslos žemupio Lateno laikotarpio įtakos. Šio tipo pilkapiai datotini nuo 400 m. pr. Kr.“¹⁵ E. Grigalavičienės knygoje aprašytieji Vakarų Lietuvos žalvario amžiaus pabaigos ir ankstyvojo geležies amžiaus pilkapiai turi visus anksčiau nurodytus požymius: pilkapius su koncentriniais akmenų vainikais, stačiakampiais ir ovalo formos centriniiais statiniais, ant kurių statydamo urnas su nedegintų mirusiųjų palaikais, degintinius kapus su akmenimis apstatytomis urnomis, degintų kapų palaikais be urnų, aprėmintų akmenų vainiku. Kaip ir Pamario pilkapių bei Sembos-Notangos srityse, stebimas paprotys ilgą laiką laidoti sudegintus mirusiųosius viename pilkapyje. Apie sąsajas su Sembos-Notangos sritimi E. Grigalavičienė rašo: „Panašiai įrengti kapai buv. Rytprūsių Sembos pilkapių. Ėgliškių pilkapiai artimi vokiečių tyrinėtojo K. Engelio skiriamam Rytprūsių pilkapių II ir III tipui, kai pilkapyje, apjuostame

¹⁴ *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987, p. 87–88.

¹⁵ Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999, p. 67–69.

vienu akmenų vainiku, degintiniai kapai įrengti centre be urnų. <...> Be to, Ėgliškių pilkapių kapai su centriniiais statiniais panašūs ir į kitų Sembos srities pilkapių (buv. Laptauer Mühle, Warschken, Birkenhof, Ilnicken) įrengimą. Birkenhofe ištirtas pilkapis buvo apjuostas dviem koncentriniais akmenų vainikais, o jo centre iš akmenų sudėtas ovalus 3,3 m x 6,5 m dydžio trijų aukštų akmenų statinys, kuriame ankstyviausias kapas įrengtas dėžės pavidalo nedidelėje akmenų krūšbyje. Birkenhofo centrinis statinys įrengtas panašiai kaip ir Ėgliškių pilkapio Nr. 2, o dydis panašus kaip pilkapio Nr. 3 centrinio statinio. Be to, Birkenhofe rastas puodelis su ąsa panašus į Ėgliškių pilkapio Nr. 3 urną su dviguba ąsa. <...> Užpylus centrinį statinį, laidojimai pilkapyje dažniausiai nenutrūkdavo, laidota ir vėliau – sampile, kartais už jo ribų. Stratigrafinis kapų išsidėstymas sampile leidžia nustatyti jų santykinę chronologiją. Yra įvairiai įrengtų kapų: urnose, be urnų, griautinių.¹⁶

Tad kas gi vienija ir kas skiria Veidinių urnų, Sembos-Notangos ir Vakarų Lietuvos bei Latvijos pilkapius? Lentelėje pamėginta detalizuoti minėtų kultūrų laidojimo apeigų požymius remiantis ankstyvesne ir dabartine lietuvių, vokiečių ir lenkų literatūra.¹⁷ Tokiais gali būti 7:3 il. nurodyti požymiai.

Nurodyti laidojimo papročių požymiai toli gražu neapima visų laidosenos pasireiškimų konkrečiu Vakarų baltų pilkapių kultūros gyvavimo laikotarpiu, tačiau ir šie gali sudaryti vaizdą apie bendrumus ir skirtumus. Išvardyti požymiai rodo, kokia didelė laidojimo papročių įvairovė skleidžiasi Vakarų baltų pilkapių kultūros žmonių erdvėje. Skaitant šiuolaikinius lenkų archeologų darbus pasigendama laidojimo papročių požymių formalizavimo. Būdinga, kad daugelis reikšmingų klausimų sprendžiama pasitenkinant tik kai kurių elementų išskėlimu. Pamario kultūroje tai dažniausiai būna veidinės urnos ir kitokia keramika, pilkapių konstrukcijų bei urnų apdengimų variacijos. Dažnai ieškoma veidinių urnų sąsajų su Danija ir Šiaurės Vokietija, urnų namelių – su Italijos regionu ir t. t. Ir vėlgi bendrosios išvados dėl kultūros artumo daromos iš pasirinktinių (iš visumos ištrauktų) požymių, tačiau nėra šių požymių visuminės analizės. Veidinės urnos, beje, nėra vyraujanti kapo įrengimo forma. Šalia veidinių urnų yra visa serija kapo įrengimo formų, ir kyla būtinausias reikalas, remiantis statistika, sudaryti bent jau šių požymių pasikartojimo skalę. Tai parodytų, kurie požymiai ar jų rinkiniai pagrįstai rodo kultūros išskirtinumą ar bendrumą. Tokių darbų

¹⁶ Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 90.

¹⁷ Gaerte W. *Urgeschichte Ostpreußens*. Königsberg, 1929; Engel C. *Typen Ostpreußischer Hügelgräber*. Bearbeitet von Rudolf Grenz. Mit einem Nachwort von W. La Baume. Neumünster, 1962; Okulicz Ł. *Kultura Kurhanów zachodniobaltyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970; Okulicz J. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973; *Kultura Pomorska i kultura grobów kloszowych razem czy osobno?* Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993. Warszawa, 1995; Hoffmann J. M. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p. n. e.* Olsztyn, 1999; *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987; Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999; Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1995.

	VEIDINIŲ URNŲ	SEMBOŠ- NOTANGOS	LIETUVOS IR LATVIJOS PAJŪRIS
POŽYMIAI	KULTŪROS/SRITYS		
1. Pilkapiai yra vyraujanti laidojimo paminklo forma			
2. Plokštiniai kapai pasitaiko			
3. Kūnų deginimo paprotys yra vyraujantis			
4. Kūnų nedeginimo paprotys pasitaiko			
5. Būdinga dalinti pilkapių erdvę			
6. Būdingi pagrindiniai / centriniai akmeniniai statiniai			
7. Būdingi akmeniniai grindiniai			
8. Būdingi „podiumai“			
9. Būdingos paprastos duobutės palaikams			
10. Būdingi akmenų vainikėlių apdėjimai			
11. Būdingi skaldytų akmenų „nameliai“			
12. Būdingi palaidojimai puodeliuose			
13. Būdingos „kriaušės“ pavidalo urnos			
14. Būdingi palaidojimai urnose			
15. Būdingi palaidojimai veidinėse urnose			
16. Būdingi palaidojimai urnose-nameliuose			
17. Būdingi baltiški įvijiniai smeigtukai			
18. Būdingi baltiški Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai			
19. Būdingi baltiški Nortikių tipo kovos kirviai			

7:3 il.

Žalvario amžiaus antrosios pusės ir ankstyvojo geležies amžiaus Veidinių urnų, Sembos-Notangos ir Lietuvos bei Latvijos pajūrio bendrieji ir skiriamieji požymiai
Sudarė E. Jovaiša

nepasitaikė pamatyti. Paplitę katalogai be statistinės išraiškos netenka didelės dalies mokslinio reikšmingumo.

Atidus tyrėjas gali paprieštarauti, kad šie požymiai nėra pakankamai detaliuoti atskirų sričių ir atskirų laikotarpių atžvilgiu. Tai tiesa, tačiau šie požymiai yra bendri visoms sritims, ir jų dabartinė visuma rodo laidojimo papročių įvairovę bei jų atsikartojimą Pamaryje, Semboje-Notangoje, Lietuvos ir Latvijos pajūryje. Atskira kalba yra apie veidines urnas. Jau anksčiau minėta, kad veidinės urnos nėra visuotinis reiškinys Pamario laidojimo papročių įvairovėje. Jos yra tik viena iš kapo įrengimo formų. Tyrinėtojai turėtų parodyti aiškų veidinių ir kitokių urnų santykį atsižvelgiant į kultūros ar atskirų laidojimo paminklų apimtį, taip pat parodyti urnų ir kitokių kapo

įrengimo formų santykį. Remiantis naujausiais tyrinėjimais, jau galima patikslinti veidinių urnų paplitimą Semboje-Notangoje. Adamas Valušas (A. Waluś) straipsnyje „Vakarų baltų pilkapių kultūros „akinės“ ir veidinės urnos“ nurodė Sembos ir žemių į pietus nuo jos antropomorfinių urnų paplitimo žemėlapi. Net 17-oje radimo vietų yra antropomorfinių urnų. Svarbu, kad jos tolygiai pasklidusios po visą kultūros teritoriją, o ne sutelktos vienoje vietoje.

Taigi kokios išvados? Manytina, jog yra mokslinis pagrindas teigti, kad:

1. Visose Vakarų baltų pilkapių kultūros srityse vyraujančia laidojimo paminklo forma yra pilkapiai;
2. Nuo 1100–1000 m. pr. Kr. visose srityse vyrauja mirusiųjų deginimo paprotys;
3. Ankstyvajame geležies amžiuje atsiranda ir nedegintų mirusiųjų kapų;
4. Visose srityse sakralią erdvę atitveria saulės simbolis – amžinasis akmeninis ratas;
5. Visų sričių pilkapių vidaus konstrukcijose naudojami akmeniniai centriniai statiniai, akmeniniai grindiniai, akmeniniai „podiumai“, akmeniniai atitvėrimai, skaldytų akmenų dėžės ir dėžutės;
6. Visose srityse sudegintų mirusiųjų palaikai laidojami įvairiai – paprastose duobutėse, apdėti akmenų vainikėliu, apdėti skaldytų akmenų nameliais, keramiuose dubenėliuose, puodeliuose ir urnose;
7. Visų sričių pilkapiuose, o ypač nuo ankstyvojo geležies amžiaus, yra paplitusios urnos;
8. Visose srityse vyraujančia urnų forma laikytina „kriaušės“ forma;
9. Veidinių urnų kultūroje ypač išreikštas urnų antropomorfizmas;
10. Sembos-Notangos srityje gana ryškiai išreikštas urnų antropomorfizmas „akių“ ar viso veido pavidalu;
11. Lietuvos ir Latvijos pajūryje veidinių urnų nerasta;
12. Visas sritis sieja baltiški įvijiniai smeigtukai, baltiški Rytų Pabaltijo atkraštiniai ir baltiški Nortikių tipo kovos kirviai.

Reikšmingi laidosenos bruožai ir materialinė kultūra leidžia kalbėti apie Vakarų baltų pilkapių kultūros su jos lokaliais variantais vientisumą, kurį apibrėžė M. Gimbutienė. Apie 500 m. pr. Kr. Vakarų baltų pilkapių kultūroje ji išvelgė 5 kultūrinės sritis: „Vakarų baltų areale skiriasi 5 tokios sritys: 1) Rytų Pamaro ir Vyslos žemupio, 2) Vakarų Mozūrų (Pagudės, Varmės ir Bartos sritis), 3) Rytų Mozūrų, arba sūduvių, sritis, 4) Sembos-Notangos ir 5) Vakarų Lietuvos bei Vakarų Latvijos.“ Žalvario amžiaus pabaigoje ir ankstyvojo geležies amžiaus pradžioje, apie 500 metus, tuos sritinius skirtumus atspindėjo laidojimo urnų stiliai. Visoms Vakarų baltų pilkapių kultūros urnoms yra būdingas daugiau ar mažiau išreikštas antropomorfizmas,

tačiau labiausiai jį išplėtojo Pamario baltai. Prieškario vokiečių mokslininkai primygtinai ieškojo germaniškų šaknų ir, būdami tų vietų šeiminingais, Pamario vakarų baltų pilkapių kultūros sritį pervardijo į „veidinių urnų kultūrą“. M. Gimbutienė atskleidė ne to laiko germanų etnoso kėlimo į Pamarį priežastis. Vakarų baltų kultūrai priklausančios Rytų Pamario srities ne to laiko priskyrimas germanams tapo ir į vakarų baltų kultūros arealo centrą iš Skandinavijos atkeldintos gotų-gepidų kultūros germaniškos kilmės išėjties tašku. Pati M. Gimbutienė taip teigia: „Vakarų baltai pasižymėjo įdomiomis urnomis. Beveik viso jų arealo urnoms būdingi antropomorfiniai bruožai. Kriaušės pavidalas greičiausiai priminė žmogaus pavidalą. Daug kur, pvz., Vakarų Mozūrijoje ir Semboje, ant urnos kaklo ar dangtelio vaizduojamos akys, o pati ji išpuošiami geometriniais raštais. Pamaryje žmogaus veido bruožai ant urnos kaklo pamažu tampa realistiniais. Dėl to vokiečių archeologai Rytų Pamario kultūrą pavadino veidinių urnų kultūra. Nacių laikais manyta, jog tai rytų germanų kultūra (šitai pabrėžtinai teigiama K. Engelio ir V. La Bomo veikale „Prūsijos ankstyvojo laikotarpio kultūros ir tautos“). Žalvario amžiaus pabaigoje – ankstyvojo geležies amžiaus pradžioje čia nepastebima jokio staigaus kultūros pasikeitimo ir nėra argumentų, kad į šias žemes atėjo germanai. Veidinių, arba antropomorfinių, urnų atsiradimas nereiškia naujų žmonių atėjimo, jos išsirutuliojo labai laipsniškai.“¹⁸ Apie antropomorfines urnas rašo ir V. Šimėnas: „Vėlyvajame žalvario amžiuje vyrauja urnos išpūsta apatine dalimi ir lengvesne, grakštesne viršutine. Dugnai siauri, tačiau šios urnos stabilios, svorio centras apačioje. Ankstyvosios urnos ornamentuotos negausiai, dažniausiai puošiama viršutinė urnos dalis. Tai nagų įspaudai, punktyrine ar ištisine zigzago formos linija suformuoti trikampėliai. Neretai urnos turi dangtelius ar „kepuraites“. Rūsių (vok. *Rauschen*, rus. *Svetlogorsk*) pilkapyne surasta urnų, primenančių žmogaus veidą.“¹⁹

Reikia paminėti dar vieną Vakarų baltų pilkapių kultūros laidosenos ypatybę, kuri suras savo vietą, kai bus kalbama apie Vielbarko kultūros savitumus. Pilkapiai, nors ir vyraujanti forma, tačiau nebuvo vienintelė: „Jo (Hanso Urbaneko – E. Jovaiša) duomenimis, plokštiniai kapinynai ankstyvajame geležies amžiuje jau buvo paplitę Aismarių pakrantėse bei Priegliaus aukštupyje siekė Darkiemio apylinkes. Vienas kitas plokštiniis kapinynas, matyt, mišriai su pilkapiais egzistavo Semboje. Tai rodo M. Gusakovo tyrinėjimai Sargenavos (vok. *Sorgenau*, rus. *Pokrovskoje*) kapinyne prie Palvininkų (vok. *Palmnicken*, rus. *Jantarnyj*). Tyrinėtojai pilkapių nykimą ir plokštinių kapinynų atsiradimą sieja su keltų ir germanų ekspansija. Tirtų paminklų duomenys drąsiai leidžia teigti, kad Prūsijoje didesnių gyventojų pasikeitimų I t-metyje pr. Kr. nebuvo. Tiesa, dalis naujų gyventojų, ypač pačioje I t-mečio pr. Kr. pabaigoje, visgi

¹⁸ Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius, 1985, p. 78.

¹⁹ Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999, p. 73–74.

Vėrinys iš stiklo
ir gintaro karolių.
Dauglaukis, 36 kapas,
220–260 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

galėjo ateiti į Vyslos žemupį. Juo labiau nepagrįsta lenkų archeologų nuomonė apie vakarų baltų atėjimą, susidarymą ar atskilimą V a. pr. Kr. Nuosekli pilkapių raida nuo žalvario amžiaus pradžios didesnių abejonų nekelia. Pilkapių išnykimo laikotarpis užsitęsė iki pirmųjų m. e. amžių. Sembos pusiasalio vakarinėje dalyje, kaip ir Lietuvos pajūryje, pilkapiai išsilaikė iki II a. po Kr.²⁰ Vadinasi, V. Šimėnas palaiko M. Gimbutienės nuomonę dėl kultūros vystymosi tolygumo ir baltiškos veidinių urnų kultūros prigimties. Verta pridurti, kad griautiniai kapai degintinių kapų aplinkoje būdingi ir vakarų Lietuvai. Kurmaičių pilkapyje A buvo atidengtas griautinis I t-mečio pr. Kr. viduriu datuojamas kapas.²¹

Ir pagaliau pirmasis, o kartu ir paskutinis, elementas – kurioje kalbinėje teritorijoje yra Veidinių urnų kultūra. Atsakymas čia pakankamai aiškus – baltų kalbiniame areale. Tai patvirtina ir naujais rusų kalbininko Jurijaus Kuzmenkos (Ю. К. Кузьменко) Veidinių urnų kultūros kalbinės priklausomybės tyrinėjimai: „Baltų kalba liko germanų kaimyne ir Veidinių urnų epochoje, kuri, greičiausiai, buvo paskutinė betarpiškai glaudi baltų ir germanų kalbų epocha formuojantis bendrosioms germanų inovacijoms, iš kurios liko baltiški toponimai į vakarus nuo Oderio.“²² Taigi, trys elementai siekį paversti Veidinių urnų kultūrą germaniška daro labai abejotina. Politinių sprendimų trumpalaikiškumą liudija netolima istorija. Paskaičius 1974 metais Maskvoje išleistą straipsnių rinkinį „Šiaurės ir Vidurio Europos genčių laidojimo papročiai I tūkstantmetyje pr. Kr. – I m. e. tūkstantmetyje“, vokiečių mokslininkai rado, kad visas iki tol buvęs germaniškas Veidinių urnų kultūrai priskiriamas Pamarys tapo Lužitėnų kultūros įtakos zona.²³ Lužitėnų kultūra, kaip žinoma, buvo tapusi ta ilgiausiai ieškoma slavų protėvyne. Ir vėl neilgam. Apie dabartines slavų protėvynės paieškas, jų baltiškus gimdytojus bei menamus baltų ir slavų bendrumus seniausiais proistorės laikais rašoma šios knygos pirmuosiuose skyriuose.

Šis platus intarpas yra būtinas kalbant apie baltų teritorijas, kurių sklaida paremta laidojimo papročiais, baltiškų dirbinių ir baltiškų vandenvardžių tinklu. Grįžtant prie K. Engelio ir V. La Bomo žemėlapių, reikia pasakyti, kad visi prieš tai minėti ir aptarti baltiški dirbiniai – baltiškas Nortikių kovos kirvis, baltiški atkraštiniai Rytų Pabaltijo tipo kirviai, įvijiniai smeigtukai – yra Veidinių urnų kultūros teritorijoje. Tad iškyla akivaizdi priešprieša – baltiškais laikomi dirbiniai plačiai paplitę germanams atiduotame Pamaryje. Priimant šių dirbinių baltiškumą ir bendrus kultūros bruožus visose vakarų baltų srityse – Pamaryje, Semboje, Lietuvos ir Latvijos pajūryje – galima brėžti visą Vakarų baltų pilkapių kultūros arealą. Jis iš esmės neišplaukia

²⁰ Ten pat, p. 69–71.

²¹ Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 78–79.

²² Кузьменко Ю. К. *Ранние германцы и их соседи. Лингвистика, археология, генетика*. Санкт-Петербург, 2011, с. 220.

²³ *Погребальный обряд племен северной и средней Европы в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э.* Москва, 1974. 225 с.

iš baltiškų vandenvardžių arealo ir vakaruose apėmė visą Pamarį žemiau Košalino dabartinėje Lenkijoje. Tais pačiais metais ir tais pačiais baltiškais radiniais pagrįstą senojo žalvario amžiaus baltų arealą apibrėžė E. Šturmas.²⁴ Jo nurodytas arealas vakaruose atsirėmė į Oderio vakarinį krantą, pietuose į Vyslos vidurupio baseiną, rytuose Lietuvos Užnemunėje, netoli Nemuno ir Neries santakos, o šiaurėje Dauguvos žemupiu ir nuo jo iki Ventos žiočių. Akivaizdu, jog vakarų baltų kultūra yra pačiame vakarų baltų kalbinės ir kultūrinės įtakos centre. Tad yra pagrindas teigti, jog Vakarų baltų pilkapių kultūros vakaruose, Pamaryje, išskiriama Veidinių urnų kultūra yra ne kas kita, o jos lokalus variantas, kilęs iš bendrojo Vakarų baltų pilkapių kultūros substrato. L. Kilianas²⁵ apibrėžė vakarų baltų apgyventą teritoriją, kurią jie užėmė apie 1500 metus pr. Kr. Jis jiems priskyrė visą Pamarį iki Persantės upės, visą Kuršą, Dauguvą su žiotimis ir dešiniuoju krantu. Nesunku pastebėti, jog L. Kilianas Veidinių urnų kultūrą priskyrė vakarų baltų gyvenamajai erdvei. Savo nuomonės nepakeitė ir 1980-ųjų veikale „Apie prūsų kilmę ir kalbą“.²⁶

Pamario kultūros etniškumo klausimai ir toliau lieka aktualūs užsienio archeologų darbuose. Tadeušas Malinovskis (T. Malinowski) linkęs grįžti prie XX a. 7-ajame dešimtmetyje angažuotos idėjos, jog Pamarys priklausė Lužitėnų kultūros orbitai. Jis mano, jog Lužitėnų įtaka apėmė pietinę Veidinių urnų kultūros dalį.²⁷ Tradicinę vokiečių archeologų laikyseną Pamario kultūros klausimu papildė vokiečių archeologės iš Tiubingeno H. van den Bom požiūris į Pamario (ir ne tik į jo) etniškumo klausimą. 2005 metais Gdanske publikuotame leidinyje „Aktualios Pamario kultūros problemos“ ji paskelbė straipsnį „Pamario kultūros etniškumo klausimu“.²⁸ Ties juo reikėtų apsisitoti ilgiau, nes išsakytos mintys tęsia „etninė „etiketė“ ant archeologinės kultūros – tai visada nelabai gerai“ temą. Autorė rašo, jog akstinas rašyti straipsnį atsirado perskaičius istoriko straipsnį apie baltus kairiajame Vyslos žemupyje ir T. Malinovskio siekį Pamario kultūroje ieškoti praslavų. Ją stebina, kaip etninės problemos gali būti siejamos su archeologija. Ji klausia, ar archeologai iš viso gali spręsti etniškumo klausimus, ar archeologai, ieškodami etniškumo, nepasiduoda materialinės kultūros interpretacijų manipuliacijoms. Sakydama, jog mokslas nėra neutrali vertybė, straipsnio autorė kviečia archeologus netapti įvairių politinių manipuliacijų priemonėmis.²⁹

²⁴ Šturmas E. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. *Vorgeschichtliche Forschungen*, t. 10. Berlin; Leipzig, 1936. Karte 2, 3.

²⁵ Kilian L. Das Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit. *Alt-Preußen*. Heft 4. Königsberg, 1939, S. 110, Karte 3.

²⁶ Kilian L. *Zur Herkunft und Sprache der Preußen*. Bonn, 1980.

²⁷ Malinowski T. Problem genezy popielnic domkowych i twarzowych kultury pomorskiej. *Problemy kultury pomorskiej*. Koszalin, 1979, s. 95–123; Malinowski T. Popielnice twarzowe w Polsce a kwestia przynależności etnicznej ich twórców. *Studia zachodnie*, 1999, t. 4, s. 5–26.

²⁸ Van den Boom H. Do kwestii etniczności kultury pomorskiej. *Aktualne problemy kultury pomorskiej*. Gdańsk, 2005, p. 19–26.

²⁹ Ten pat, p. 20.

Faustinos I Vyresniosios
(mirė 141 m.) pomirtinio
kalimo sestercijus.

Dauglaukis, 19 kapas,
apie 150–160 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Ir čia pat akcentuoja, jos manymu, svarbiausią archeologijos paskirtį – pagrindinį dėmesį kreipti į priešistorės „praktikas“ – technologijas. T. y. aiškintis gamybos, verslų, menų ir kitokių priešistorės gyvenimo sričių technologijas. Aiškintis, „kaip tas viskas buvo realizuojama“ statant namus, kaip atrodė gyvenvietės, kaip buvo daroma ir ornamentuojama keramika, kokie papuošalai gaminti ir nešioti, kas patekdavo į lobius ir kokie daiktai tapdavo įkapėmis, o mažiausiai reikėtų nagrinėti laidoseną ir įkapes.³⁰

Štai ir loginė šūkio „etninė „etiketė“ ant archeologinės kultūros – tai visada ne labai gerai“ pabaiga. Nežinia, ar vokiečių archeologė supranta, jog ji užsimojo išstumti archeologiją iš istorijos mokslų sistemos. Vadovaujantis H. van den Bom logika, tekstų technologijos tyrimus atiduoti gamtos mokslams, menus – menų specialistams ir t. t. Archeologijos aušroje tai jau buvo – Pompėjos tyrinėjimų metu archeologija buvo suprantama kaip meno dalis, ankstyvojoje vokiečių mokslų klasifikacijoje archeologija buvo atiduota antropologams ir t. t. Archeologija yra savarankiška ir kartu nedaloma istorijos mokslo dalis. Jai pavesta tirti tą konkrečios etninės bendrijos istorijos dalį, kuri nepasiekama istorijos šaltinių duomenimis. Dažnai archeologijos tyrimai užkloja ir istorijos šaltiniais tiriamas epochas. Viena yra aišku, jog archeologijai yra pavesta atpažinti seniausiąją konkrečios etninės bendrijos istorijos dalį ir ją adekvačiai ir autentiškai susieti su istorijos šaltiniais aprašyta tautos ar kitokios etninės bendruomenės istorija. Galima suprasti dabartinių vokiečių archeologų atsargumą etninės istorijos klausimais. Netolimos istorijos pamokos parodė, ką gali padaryti politinėmis nuostatomis paremti archeologijos tyrimai. Šiai sričiai reikia pirmiausia priskirti ir čia nagrinėjamą vokiečių archeologų sukurtą gotų istorijos nebūtą dalį – jų gyvenimą Vyslos žiotyse ir žemupyje. Kita vertus, patys problemų susikūrę ir istorijos pamokų patyrę vokiečių archeologai neturėtų užimti kraštutinės pozicijos – išstumti archeologijos iš humanitarinės ir socialinės istorijos lauko ir trukdyti ieškoti **AUTENTIŠKŲ** sąsajų su seniausios šios geografinės erdvės gyventojais – mūsų protėviais.

Taigi, kaip dažnai sako užsienio archeologai, nėra jokių priežasčių netikėti, jog 1) pirmoji vakarų baltų Pamarių kultūra savo tradicijas perdavė jos areale išsivysčiusiai Vakarų baltų pilkapių kultūrai; 2) vakarų baltų arealas pagal laidojimo papročius, baltiškus dirbinius ir baltišką kalbinį arealą vakaruose siekė Oderio vakarinį krantą, pietuose rėmėsi į Vyslos vidurupio baseiną, o šiaurės rytuose siekė Ventos žiotis; 3) naujojo žalvario amžiaus ir ankstyvojo geležies amžiaus Vakarų baltų pilkapių kultūros arealas, nustatytas pagal laidojimo tradicijas, vakaruose apėmė Pamarį, o šiaurės rytuose, remiantis dabartiniais duomenimis, siekė kiek žemiau Ventos žiočių; 4) visame vakarų baltų areale neįžiūrima naujų žmonių atėjimo požymių, o vietinė kultūra su savo lokaliais variantais pasiekė socialiai sluoksniuotos ir gamybinį ūkį praktikuojančios visuomenės lygį; 5) archeologine prasme nėra duomenų, galinčių

³⁰ Ten pat, p. 23.

įrodyti Skandinavijos pietų ar Gotlando gyventojų skverbimąsi į Vyslos žiotis; 6) visas Pamaro, Vyslos žiočių ir Sembos arealas yra kaip tik tas reikiamas žmonių išteklių ir aukštos gamybinės kultūros kraštas, kuris buvo pajėgus skleisti savo kultūrą ir kurti savarankiškus kultūrinius vienetus.

Apie aukštą kultūros lygį neginčijamai byloja visa vakarų baltų Pamaro, Mozūrų, Sembos, Lietuvos ir Latvijos pajūrio archeologija. Vakarų baltų pilkapių kultūra buvo itin pajėgi ir, pasižymėdama neįtikėtinais palankiomis žemdirbystei vietomis ir gintaro turtingomis pakrantėmis, turėjo absoliutų vario ir kitų spalvotųjų metalų prekybai reikalingą atitikmenį – gintarą. Tinkamas klimatas, palankus žemdirbystei ir gyvulininkei kraštovaizdis, prekybai patogi aplinka – Baltija ir šakotas upių tinklas – tapo aukštos gamybinės kultūros pagrindu. Tokioje aplinkoje ir galėjo išaugti daug gyventojų turinti kultūra, kurios daugybė dar ir dabar užfiksuotų laidojimo paminklų gali liudyti tik vieną dalyką – didelį tiems laikams gyventojų skaičių nuo Pamaro iki Ventos žiočių. Būtent tokioje aplinkoje II a. pr. Kr. atsiranda A periodo (200 m. pr. Kr. – 10 m. po Kr.) pirmieji gotų-gepidų / Oksyvo / Vielbarko kultūros paminklai. Jie atsiranda genetinėse baltų žemėse, kurias net vokiečių archeologai atidavė baltams, – Vyslos žiotyse ir žemupyje.

Skyriaus pradžioje suformuluoti trys klausimai laukia atsakymų. Galima sakyti, kad gotų migracijos branduolyje – Vyslos žemupyje ir ją supančioje erdvėje – Pamaroje, Vyslos žiotyse, Semboje ir Lietuvos bei Latvijos pajūryje – stebimi itin panašūs laidosenos pasireiškimai. Paskutiniaisiais amžiais pr. Kr. pasireiškia Vakarų baltų pilkapių kultūros sritiniai skirtumai, kurie itin būdingi arčiausiai rytų germanų pakraščio buvusiai veidinių urnų kultūrai. Kuri kultūra buvo tuo šaltiniu, t. y. kuriai kultūrai pakako ir žmonių išteklių, ir to kultūrinio lygio, būtino didžiajai migracijai? Pirmojo mūsų amžiaus prieangyje ir jo pradžioje visoje toje erdvėje vienintelė jėga, kuri buvo subrandinusi žmonių išteklius ir materialinės kultūros resursus, reikalingus didelio masto žmonių judėjimui, buvo Vakarų baltų pilkapių kultūros žmonės. Bent kiek objektyvesnis archeologas negali nematyti šios kultūros jėgos, ir ta jėga pasireiškė kaip tik I a. po Kr. pradžioje. Prasidėjo didžioji aisčių plėtra, kai kuriais aspektais turinti migracijos požymių. Tačiau pirminės tos migracijos kryptys toli gražu nebuvo pietrytinės. Naujoji aisčių kultūra, subrandinta Vakarų baltų pilkapių kultūros gelmėse, sklido tos pačios kultūros areale ir iki tol jos kultūros nepaliestose arba mažai paliestose žemėse – nuo Sembos ir Lietuvos bei Latvijos pajūrio į šiaurės rytus ir rytus link Dauguvos baseino. Įsidėmėtina, kad aisčių kultūros gimimas ir jos plėtra yra vienalaikiai visose buvusiose Vakarų baltų pilkapių kultūros srityse. I amžiuje naują pavidalą įgavo Vyslos žiočių ir Pamaro baltai, Sembos-Notangos ir Mozūrų ežeryno baltai. I a. pradžioje ir antrojoje pusėje atsirado naujos aisčių kultūros – Pilkapių, Vakarų Lietuvos, Centrinės Lietuvos ir Nemuno žemupio. I amžius vakarų baltų istorijoje iš tiesų buvo lūžio amžius – aisčių kultūros atstovai kaip didžiosios plėtros

rezultatą Rytų Baltijos regione suformavo aisčių / vakarų baltų gentis, kurios pasiekė istorinius laikus ir dalyvavo Lietuvos valstybės susidaryme. Trečiasis klausimas, iš kur Vyslos žiotyse atsirado gotai ir kas jie buvo, kaip rodo anksčiau išdėstyti argumentai, tampa dilema, kurioje įprastinė schema – Vielbarko kultūros žmonės yra gotai – labai jau abejotina ir, kaip atrodo, dirbtinai sukurta. Matyt, būtų laikas nukrypti į šalį ir panagrinėti, kaip apibrėžiama išskirtinė Vielbarko žmonių priklausomybė gotams.

**Kepuraitė (vilna, žalvarinės plokštelės,
žalvariniai kilpiniai įvijiniai pakabučiai).
Vaizdas iš nugaros.**

Dauglaukis, 66 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.

M. Jovaišos nuotrauka, 2009.

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIJOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

VIII

X R T X M K I W F R B F I M T B F R < R GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO, KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI

Didžiosios gotų migracijos šiaurinio periodo tyrinėtojai deda daug pastangų norėdami išryškinti tik gotams skirtinus laidojimo papročius ar daiktų kultūros elementus, kurie, jų manymu, išskirtų gotus iš kitų germanų ir baltų aplinkos. Nurodoma papuošalų ir keramikos formų kaita, pilkapių konstrukcijų įvairovė, ritualiniai statiniai, pasikeitusi religinė žmonių sąmonė. Tų elementų savitumai pristatomi kaip gotų skiriamieji požymiai. Tačiau Vielbarko kultūroje įvykę pokyčiai neaplenkė ir Baltijos regiono aisčių. Lyginant Vielbarko naujoves aisčių kultūros fone, atsiskleidžia identiški procesai, ir tai kelia mintį apie šių kultūrų genetinį artumą. Ypač prasminga, jog tie pokyčiai atsikartoja didžiosios aisčių plėtros procese besikuriančių naujų aisčių kultūrų laidojimo papročiuose.

Segė, trikampe kojele (žalvaris).
Dauglaukis, 12 kapas, 150–220 m.
Lietuvos nacionalinis muziejus.
K. Stoškaus nuotrauka, 2011.

Gotų-gepidų, arba Vielbarko, kultūros ištakas tyrinėtojai randa Vyslos žiotyse ir jos žemupyje, t. y. Veidinių urnų kultūros areale. Jos pradžių kildina iš A periodo (200 m. pr. Kr. – 10 m. po Kr.), t. y. kai Vakarų baltų pilkapių kultūra jau buvo savo gyvavimo saulėlydyje. M. Ščiukinas taip aprašo čia užgimusios Vielbarko kultūros požymius: „Besiformuojančiame naujame kultūriniame darinyje daug kas keičiasi. Galima sakyti, visiškai iš kapų dingsta ginklai, matyt, dėl kažkokių priežasčių atsiranda tabu juos dėti į kapą; greta kremuotų palaikų atsiranda ir griautinių – kapinynai tampa biritualūs; keičiasi indų formos – žymiai mažiau juodosios blizgios keramikos, dažniausiai tai geltono ar rusvo molio dubenėliai, plonasiai, lengvai blizgiu ar glaistytu paviršiumi, nors juodoji keramika taip pat aptinkama. <...> Pasirodo čia ir nemažai naujų ir savotiškų papuošalų formų: apyrankės su pumpurėliais galuose ir plačios juostinės, kartais įvijinės, apyrankės, besibaigiančios plokščiomis pusapvalėmis labai stilizuotų gyvačių galvų pavidalo plokštelėmis, savotiški S pavidalo karolių tvirtinimai, kurių galai papuošti smulkiais grūdeliais. Briaunomis ir grūdeliais papuošti taip pat ir kriaušės pavidalo pakabučiai-kulonai. Nieko panašaus anksčiau nebuvo nei čia, nei kur nors ikiromėniško laikotarpio Europoje. Skirtingai nei Pševorsko ir Oksyvo kultūrose, kur papuošalai paprastai geležiniai, šie, kaip įprasta, padaryti iš bronzos, o dažniau netgi iš sidabro arba aukso. Nors tokių dirbinių koncentracija tenka Lenkijos Pamariui, paplitę jie plačiau – žinomi ir Šiaurės Vokietijoje, ir Danijoje, ir Švedijoje (Andersson, 1993, 1995; Verma, 1989). Bet vis tiek tai iš esmės aplinkinis Baltijos regionas. Pats išpūdingiausias naujosios kultūros reiškinys – kapinynų aplinkos ir pačių kapinynų įrengimas. Čia yra tiesiog akmeniniai pilkapiai, pilkapiai su akmeniniu pagrindu, pilkapiai su koncentrinėmis vainikų išdėjimais arba tai tiesiog akmeninis ratas iš atskirai stovinčių stambių stelių ar toks pat ratas, tačiau stelos sujungtos smulkesnių akmenų išdėjimais. Kartais iš akmenų sudedamas rato su stipiniais pavidalas. Pasitaiko ir plokščių užmetimų, kurie sudaro trikampio su įlenktais šonais pavidalą. Konstrukcijos gana įvairios, ir kiekviename kapinyne yra pačių įvairiausių palaidojimų ir kapo aplinkos įrengimo variantų. <...> Akmeniniai ratai su stelomis dažniausiai neturi palaidojimų, be to, pastebėta – stelos sustatytos taip, kad gali būti naudojami kaip vizyrai į saulės kilimo taškus žiemos ir vasaros saulėgrįžų dienomis ir kt. Vadinasi, tai kažkokie kultiniai objektai, savos rūšies miniatiūriniai stounhendžai. Jų dydžiai skiriasi – nuo 6 iki 22 metrų, kai kuriuose kapinyuose jų keletas. R. Volongievičius daro prielaidą, kad tokie ratai buvo bendrųjų giminės, tingų susirinkimų vieta. Čia tarėsi su palaidotais protėviais. Kartais rato viduryje pasitaikančius palaidojimus be inventoriaus jis vertina kaip žmonių aukojimus (Wolągiewicz, 1977). Iš Jordano pranešimo žinoma – gantai iš tiesų aukojo belaisvius karo dievui (Jord. Get., 41), kaip, beje, ir kitos senosios Europos tautos – kelta, getai ir kt., nors mes, be abejo, negalime tiksliai žinoti, kokie ritualai ir kokie kulto veiksmai čia buvo atliekami. Aišku tik viena: žmonių religinėje sąmonėje ir jų kultūroje įvyko rimtas postūmis, o kadangi nei toje teritorijoje, nei

kaimyninėje prieš tai buvusiame laike nieko panašaus nestebima, reikia susimąstyti, kur galėjo būti šitų kultūr ištakos. Ir čia žvilgsnis neišvengiamai krypsta į Skandinaviją: Pietų ir Vidurio Švedija, Gotlando ir Elando salos tiesiog užpiltos kapinynais su panašiomis akmeninėmis konstrukcijomis, čia jos netgi įvairesnės, o gyvuoja nuo bronzos epochos iki vikingų epochos (Wolągiewicz, 1986, Abb. 1–11).⁴¹

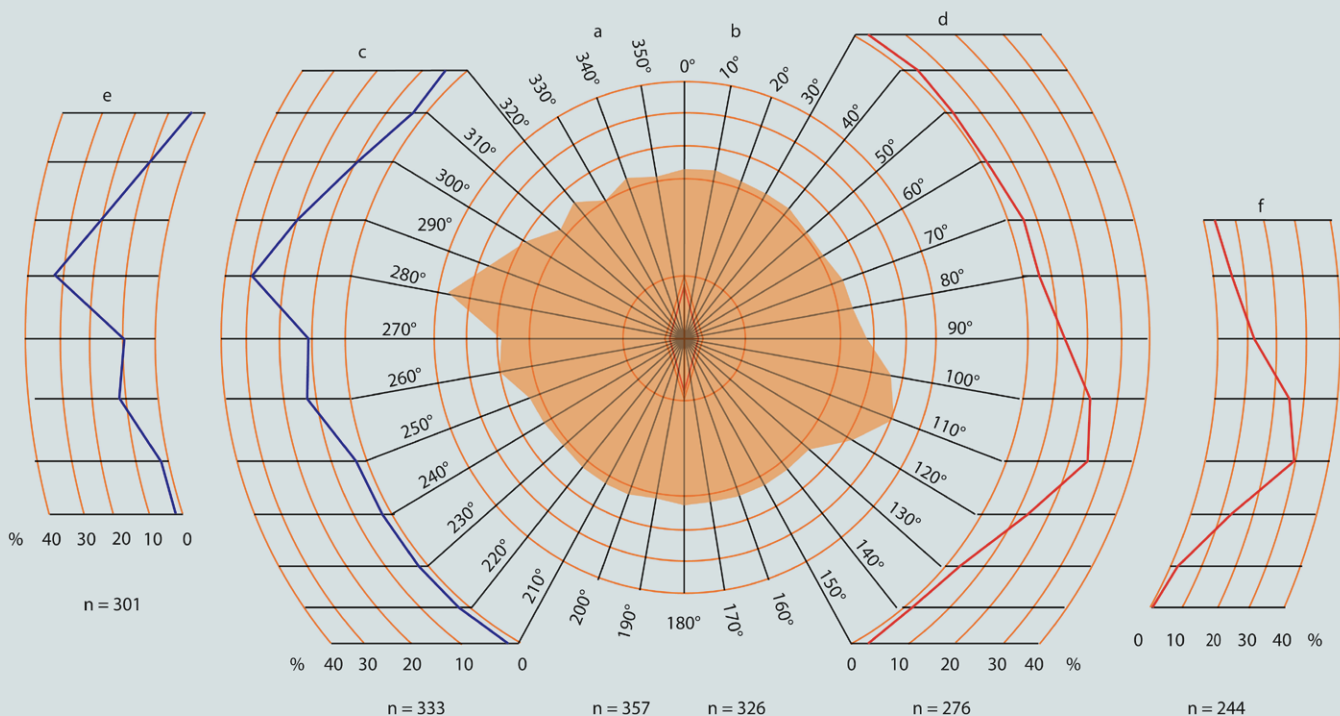
Sudėliojus M. Ščiukino nurodytų Vielbarko kultūros požymių grandinę, matyti, kad:

1. Keičiasi papuošalų ir keramikos formos;
2. Pilkapių konstrukcijoje atsiranda didelė įvairovė:
 - ◇ akmeniniai pilkapiai;
 - ◇ pilkapiai su akmeniniu pagrindu;
 - ◇ pilkapiai su koncentrinėmis vainikų išdėjimais;
 - ◇ rato su stipiniais pavidalo pilkapiai;
 - ◇ pilkapiai su plokščiais trikampio su įlenktais šonais pavidalo užmetimais.
3. Atsiranda akmeniniai rato pavidalo statiniai iš atskirai stovinčių stambių stelių, kurios būna sujungtos smulkesnių akmenų išdėjimais. Jie gali būti:
 - ◇ savos rūšies astronominiais vizyrais;
 - ◇ bendruomenės susirinkimų vieta;
 - ◇ ritualų ir aukų vieta.
4. Keičiasi žmonių religinė sąmonė, kurią liudija:
 - ◇ biritualizmas – greta kremuotų palaikų atsiranda ir nedegintų mirusiųjų kapai;
 - ◇ draudimas dėti į kapus ginklus;
 - ◇ akmeninių ratų su stelomis astronominė ir ritualinė paskirtis.

M. Ščiukinas kaip ypatingą Vielbarko žmonių kultūros požymį nurodo pasaulėžiūros dalykus, siejamus su dangaus šviesulių vieta žmonių gyvenime, ir jų regimą išraišką – stelas-vizyrus. Bet dangaus šviesulių vieta nėra menkesnė ir kitų to paties laikotarpio kultūrų gyvenime. Taip jau sutapo, jog ši įdomiausia ankstyvųjų žmonių pasaulėžiūros dalis jau seniai yra mano tyrinėjimų sritis.² Atskleista dangaus šviesulių svarba žmonių gyvenime yra verta platesnio paaiškinimo. Didžioji aiščių plėtra šiaurinėmis ir rytinėmis kryptimis pagimdė naujas aiščių kultūras. Dvi iš šių kultūrų – Nemuno žemupio ir ypač Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų – tapo astroarheologinių tyrinėjimų objektais. Verta priminti, jog abi jos yra kilusios iš to Sembos aiščių kultūros varianto, kuriame anksčiausiai atsirado plokštinių kapų ir nedegintų

¹ Щукин М. Б. *Готский путь*. Санкт-Петербург, 2005, с. 28–29, 31, 33.

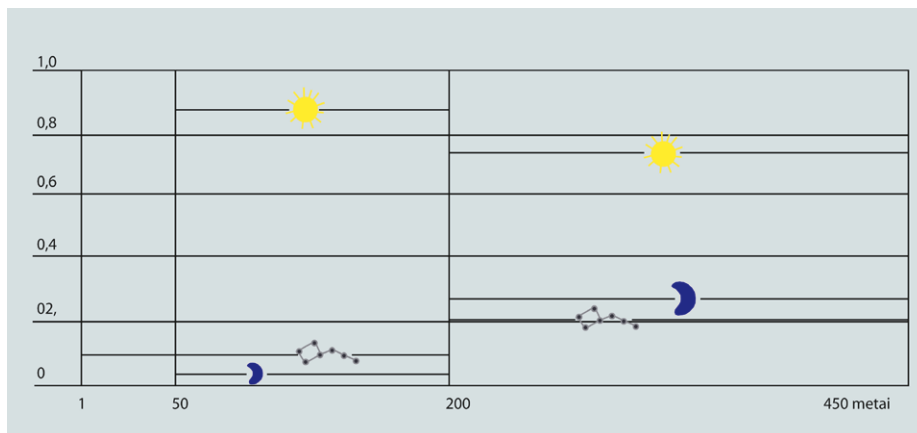
² Йовайша Э. Мировоззрение балтов по данным пространственного ориентирования и внутреннего устройства погребений центральной Литвы I–IV вв. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 92–107; Jovaiša E. Dangus baltų gyvenime. *Istorija*, 2002, t. 54, p. 3–16; Jovaiša E. Dangus baltų gyvenime. *Lietuva iki Mindaugo*. Red. E. Jovaiša ir A. Butrimas. Vilnius, 2003, p. 351–366.

8:1 il.
I–V a. Centrinės Lietuvos
plokštinių kapinynų kultūros
mirusiųjų erdvinis orientavimas

mirusiųjų laidojimo tradicija. Pažymėtina, jog šių kultūrų pradiniu formavimosi etapu laikytinas B1 periodas – 10–70 metai. T. y. tas pats laikas, kai Vielbarko kultūra plito visame Pamaryje, įtvirtindama plokštinių kapų ir nedegintų mirusiųjų paprotį.

Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrai būdingų kapų erdvinio orientavimo tyrimas atskleidė galias dangaus šviesulių garbinimo tradicijas ir senosios visuomenės rekonstrukcijos galimybes: erdvinio mirusiųjų orientavimu galima remtis nustatant mirusiųjų lytį, palaidojimo laiką metų laikų atžvilgiu, rekonstruojant dangaus dievybių panteoną ir atskiros dievybės reikšmingumą jame, atkuriant moters ir vyro santykį ankstyvojoje visuomenėje, taip pat galima įvertinti senųjų gyventojų astronomines žinias apie dangaus šviesulius. Mirusiųjų erdvinio orientavimo ir dangaus kūnų ryšių paieškos atskleidė didelį senovės astronomų stebėjimų tikslumą ir išsamias žinias apie Saulės, Mėnulio ir Mažųjų Grįžulo Ratų judėjimo dėsningumus. Neišvengiamai iškilo prielaida, kad kapinynų aplinkoje turėjo būti astronominiai įrenginiai. Juk ne kiekvieną dieną dangus giedras, o žvaigždės naktį gerai įžiūrimos. Vizyrai arba ženklų sistema, rodantys Saulės ir Mėnulio tekos taškus bei Mažųjų Grįžulo Ratų

8:2 il.
Dangaus dievybių garbinimo stiprumas ankstyvajame (10–200 m.) ir vėlyvajame (200–450 m.) Centrinės Lietuvos kultūros perioduose

padėtį horizonte, turėjo būti kapinynų aplinkoje. Apie juos liudija Nemuno žemupio 40–260 m. po Kr. Dauglaukio plokštinio kapinyno prieangyje buvusioje apeigų vietoje rasti mediniai stulpai – vizyrai, skirti šiaurinėms–pietinėms ir vakarinėms–rytinėms kryptims žymėti.³

Centrinės Lietuvos kultūros mirusiųjų erdvinio orientavimo tyrinėjimai atskleidė ne tik pasaulėžiūrinės senųjų gyventojų nuostatas dangaus dievybių atžvilgiu, bet ir tų dievybių garbinimo intensyvumą atskirais periodais. Saulės kultas buvo nepaprastai stiprus ankstyvajame Centrinės Lietuvos kultūros periode – tarp 10/40 ir 200 metų. Jo indeksas – 0,88, t. y. iš vieno šimto kapų net 88 moterų ir vyrų kapai buvo orientuoti į Saulės tekos bei laidos taškus. Reikia manyti, kad tokia Saulės įtaka labiau būdinga sėslių žemdirbių ir gyvulių augintojų visuomenei. Saulės kulto pasireiškimus liudija ne tik to laikotarpio mirusiųjų erdvinis orientavimas, bet ir papuošalų stilistika bei ornamentika. Ypatingą dėmesį atkreipia įvijiniai antsmilkiniai, kurių dažnai randama ankstyvojo periodo moterų kapuose. Gali būti, kad jie įsmenina gyvatę (žaltį), kuri buvo garbinama senovės baltų. Būdinga, kad gyvatės šventė („kirmių diena“) sutapatinama su naujo pusmečio perėjimu ir reiškė Saulės sugrįžimą. Be to, tarp senovės baltų švenčių žymią vietą užėmė Saulės sugrįžimas pavasarį.⁴ Su Saulės kultu sietinas Centrinės Lietuvos kultūroje paplitęs akmenų dėjimas kapo dugne. Akmenis dažniausiai dėjo į tuos kapus, kurie priklausė Saulės kulto garbintojams. Senovės žmonių sąmonėje akmuo, kaip ir Saulė, reiškė kažką pastovaus, amžino. Tad taisyklingą lygiašonį menančios akmenų konstrukcijos, panašios į būstą, turėjo simbolizuoti amžinąjį namą. Ir čia neišvengiamai kyla analogijos su akmens naudojimo mirusiųjų namams

³ Malonaitis A. Senovinė apeigų vieta Dauglaukyje. *Istorija*, 2000, t. 48, p. 8–18.

⁴ Dundulienė P. *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*. Vilnius, 1979, p. 23.

statyti tradicija. Ji ypač svarbi Vyslos žemupio, Pamario, Sembos-Notangos ir Lietuvos pajūrio I amžiaus kapams. Ši tradicija kartu su aisčių kultūrų sklaida plito Pilkaپیų kultūros areale ir Centrinės Lietuvos kultūroje. Ji nestebima Nemuno žemupio kultūroje, bet šis išskirtinumas netapo abejonių pamatu dėl jos baltiškos prigimties. Mėnulio ir Mažųjų Grįžulo Ratų kultas Saulės garbintojų aplinkoje menkai reiškėsi – tik 0,03 ir 0,09 nuo vieneto. Centrinės Lietuvos I–II amžių visuomenėje bendruomeninis pradas buvo dar stiprus. Ji tebegyveno bendruomeninės nuosavybės laikus, kai svarbiausiomis ūkio šakomis buvo lydiminė žemdirbystė ir gyvulininkystė. Natūralu, kad bendruomenė, sutelkta bendro darbo, itin laikėsi ir tų pačių Saulės garbinimo papročių. Apie reikšmingą, vyrams nenusileidžiančią, moters padėtį bendruomenėje liudija ir laidojimo apeigos. Būtent moterys orientuotos į Saulės tekėjimą. Mažai to, lietuvių mituose Saulė yra moteriškosios lyties ir vaizduojama kaip moteris.⁵ Bendrieji dangaus dievybių garbinimo objektai greta Vielbarko atpažįstami Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrų dailėje. Jų pradas regimas gyvatės-žalčio (Saulė), pusmėnulių (Mėnulis) su žvaigždėmis (Mažieji Grįžulo Ratai) pavidalu. Ir tai nereiškia, kad dangaus dievybių kultas ir jo išraiškos mene buvo aplenkusios kitas aisčių kultūras nuo pat I a. po Kr.

Ties II ir III amžių riba prasidėjusius ūkinius ir socialinius pasikeitimus atspindi ir laidojimo papročiai. Antrajame kultūros periode susilpnėjo Saulės kultas (jo indeksas krito nuo 0,88 iki 0,71), o iki tol buvęs nežymus Mėnulio ir Mažųjų Grįžulo Ratų kultas labai sustiprėjo. Ypač iškilo Mėnulio reikšmė (indeksas padidėjo nuo 0,03 iki 0,29). Reikia manyti, kad Mėnulio kultas ėmė stiprėti tada, kai iškilo vyro reikšmė ūkyje ir šeimoje. Šia prasme įdomūs duomenys apie vaikų orientavimą ankstyvajame ir vėlyvajame kultūros perioduose. Berniukų ir mergaičių orientavimas ankstyvajame periode nesiskiria nuo suaugusiųjų. Vėlyvajame periode pastebimas aiškiai sustiprėjęs vaikų laidojimas pagal Mėnulio kryptį. Greičiausiai šis reiškinys taip pat susijęs su išaugusia vyro, kaip šeimos lyderio, reikšme.

Didelį susidomėjimą kelia Mažųjų Grįžulo Ratų kulto socialinė interpretacija. Šiaurės–pietų kryptys pasirinktos nedidelei gyventojų grupei laidoti: 1–200 metais ją sudarė tik 9 %. Kyla klausimas, kas tie žmonės, kuriuos laidojo laikantis Mažųjų Grįžulo Ratų kulto. Kai kuriuos spėjimus perša ryšys tarp sudėtingos kapų akmeninės konstrukcijos ir šiaurinio orientavimo. Be to, konstrukcijos sudėtingumas ir šiaurinis orientavimas susieti dar ir su būdingu mažu palaidojimų skaičiumi. Gali būti, kad kapo konstrukcijos sudėtingumą ir retai pasirenkamą laidojimo kryptį nulėmė mirusiojo socialinė padėtis. Galima daryti prielaidą, kad tokiuose kapuose buvo laidojami žynių sluoksnio atstovai, kurie kaip tik ir stebėjo dangaus skliautą.

⁵ Ten pat, p. 113.

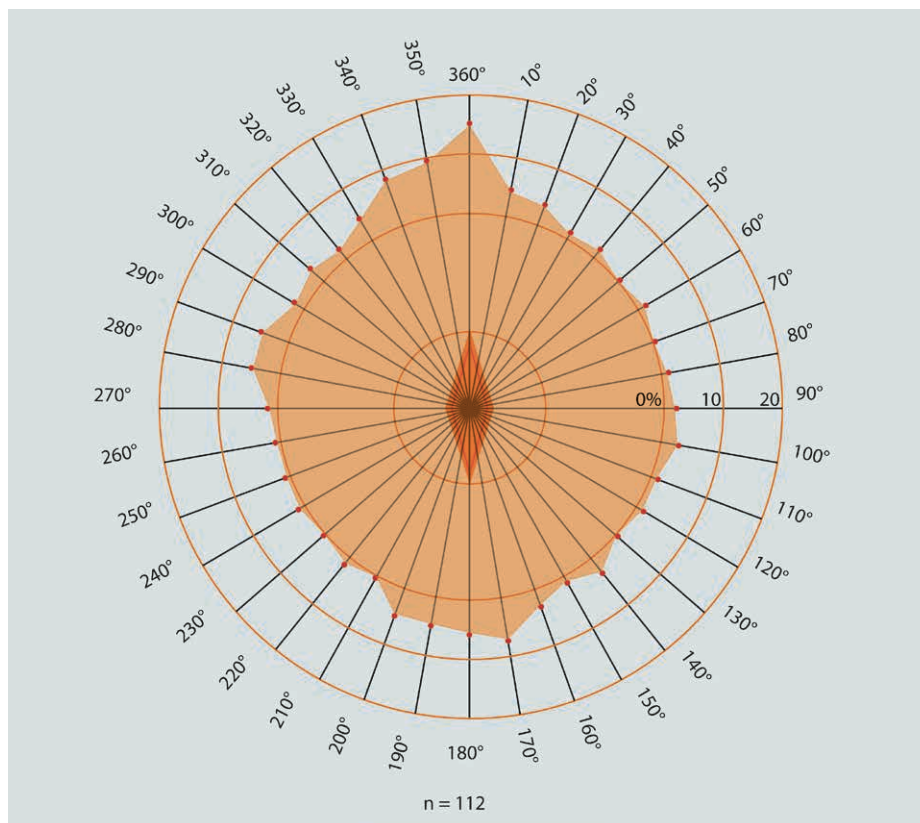
Mažųjų Grįžulo Ratų kulto indeksas amžiams slenkant pamažu augo. 200–350 metais jis buvo 0,18, o 250–600 m. – jau 0,22. Tai galėtų reikšti vieną iš dviejų variantų – arba žymiai išaugo žynių sluoksnis, arba atsirado nauja įtakinga žmonių grupė, kuri ėmė naudotis anksčiau buvusiomis išskirtinėmis laidojimo kryptimis. Visa III–VI amžių archeologijos medžiaga liudija apie žymius pasikeitimus visuomenėje. Turtinės ir socialinės diferenciacijos procese iškilusi genties diduomenė, siekdama labiau išsiskirti, ėmė naudoti išskirtinį orientavimą, kuris anksčiau buvo leidžiamas tik žyniams. Šį spėjimą patvirtina dar viena detalė. Tai – šiaurinio ir pietinio orientavimo santykis tiriamojoje epochoje. Daugumai ankstyvojo periodo ir vėlyvojo periodo pirmosios pusės palaidojimų būdingas šiaurinis orientavimas. Tik epochos pabaigoje, kai turtinę diferenciaciją aiškiai atspindi Centrinės Lietuvos palaidojimai, atsirado subalansuoto orientavimo tendencija. Gali būti, kad priešinga, t. y. pietų, kryptimi imta orientuoti gentinės diduomenės moteriškoji dalis. Taigi, dėl ūkinių ir socialinių permainų įtakos Mažųjų Grįžulo Ratų kultas įgavo naują socialinį turinį. Ryškiausias pavyzdys yra žymusis Veršvų kapinyno vėlyvojo laikotarpio pabaigos 307 (197) kapas. Moters viršugalvyje, kaip papildoma įkapė, buvo rastas papuošalų „lobis“. Tarp jų buvo 5-ios skirtingų tipų antkaklės. Kai kurios iš jų (2 grupės trimitiniais galais) jau seniai nebebuvo naudojamos. Akivaizdu, kad toks kapas priklausė to meto diduomenei. Vadinasi, ūkinius ir socialinius pasikeitimus atspindėjo ir dievybių garbinimas. Iškilus vyro įtakai, sustiprėjo vyriškosios lyties dievybės kultas, o susiformavusi naujoji gentinė diduomenė ėmė dėsningai šlietis prie įtakingo žynių sluoksnio.

Centrinės Lietuvos kultūros gyventojų kaimynais vakaruose buvo Nemuno žemupio kultūros žmonės. Šios kultūros šiek tiek skiriasi įkapių kompleksais, laidojimo papročiais ir, kaip paaiškėjo, dangiškų dievybių garbinimo akcentais. 8:3 iliustracijoje parodytas Nemuno žemupio kultūros Dauglaukio bendruomenės kapinyno mirusiųjų erdvinis orientavimas. Akivaizdu, kad čia jau visai kita pasaulėžiūrinė orientacija – Nemuno žemupio kultūros žmonės savo mirusiuosius orientavo į Mažųjų Grįžulo Ratų alfą (dabartinė Šiaurinė žvaigždė). Ir čia buvo laikomasi lyčių priešybės: vyrai galvomis orientuoti į šiaurę, o moterys – į pietus. Padedant astronomei dr. Romutei Lazauskaitei, buvo apskaičiuota, kur Mažuosius Grįžulo Ratus matė Dauglaukio gyventojai 100 m. po Kr. pavasario lygiadienio naktį. Čia užfiksuotos 3 padėtys. Vakare, Saulei nusileidus, tuometiniai žmonės Mažųjų Grįžulo Ratų alfą matė šiaurės vakarinėje horizonto pusėje nutolusią nuo šiaurės net 21 laipsnio atstumu, vidurnaktį – jau šiaurės rytinėje horizonto pusėje (3 laipsnių atstumu), o ryte, prieš Saulei tekant, jau 16 laipsnių atstumu. Vadinasi, jeigu laidojimo apeigos vyko ryte, tai vyro galva turėjo būti nukreipta 16 laipsnių kryptimi, o moters priešingai – 196 laipsnių kryptimi. Kai šios Mažųjų Grįžulo Ratų padėtys palyginamos su Dauglaukio mirusiųjų erdvinio orientavimo diagrama, iš esmės pasidaro aiški jų laidojimo papročių logika, t. y. ir šiai kultūrai yra būdingas natūralus vyro ir moters atskyrimas. Akivaizdu, kad

Segė, laiptelinė (žalvaris).
Dauglaukis, 12 kapas,
150–220 m.
Lietuvos nacionalinis muziejus.
K. Stoškaus nuotrauka, 2011.

8:3 il.
40–260 m. po Kr.
Dauglaukio plokštinio kapinyno
(Nemuno žemupio kultūra)
mirusiųjų erdvinis orientavimas

senųjų Dauglaukio gyventojų pasaulėžiūroje, kaip ir Vielbarko kultūroje, buvo ryškus Mažųjų Grįžulo Ratų kultas. Kodėl jis toks, sunku nedviprasmiškai pasakyti, tačiau tam tikras prielaidas galima daryti: būdami Gintaro kelio tarpininkais tarp Mozūrų ir Sembos aisčių ir šiauriau gyvenančių baltų genčių, šių apylinkių gyventojai turėjo palankias sąlygas prekybai. Tai akivaizdžiai liudija įkapių gausa, platus dirbinių pasirinkimas, meninė jų vertė ir importuoti dirbiniai: emalio ir stiklo karoliai, Romos imperatorių monetas. Prekyba didele dalimi buvo susijusi su kelionėmis. Prekijams vyrams Mažųjų Grįžulo Ratų alfa – žvaigždė kelrodė – buvo jų gyvenimiškos veiklos kasdienis palydovas ir, matyt, garbintas dangaus dievaitis. Šis intarpas turėtų įtikinti skaitytoją, kad Vielbarko kultūros žmonių pasaulėžiūros dalykai, bent jau dangaus dievybių garbinimo kontekste, yra bendri visai žmonijai, o aiškesnius skirtumus ir bendrumus galima būtų įžiūrėti pritaikius Vielbarko kultūros kapams Lietuvoje sukurta ir išbandyta mirusiųjų erdvinio orientavimo tyrimo metodiką.

Atskirai reikia pakomentuoti R. Volongievičiaus iškeltą ir M. Ščiukino akcentuojamą prielaidą apie kapų be įkapių priklausomybę aukojamiems belaisviams.

M. Ščiukinas rašo: „Iš Jordano pranešimo žinoma – gotai iš tiesų aukojo belaisvius karo dievui (Jord. Get., 41), kaip, beje, ir kitos senosios Europos tautos – keltai, getai ir kt. <...>.“ Jordano apibūdinimas tinka ne tai vietai ir ne tam laikui. Vertėtų aptarti, apie kokią gotų gyvenamą vietą ir laiką rašė Jordanas. Susidaryti vaizdą, kur ir kada gotai gyveno, galima iš šio autoriaus teksto vietos, kur rašoma apie aukas karo dievui:

„39. Tačiau grįžkime prie pagrindinės mūsų temos. Yra žinoma, kad minėtos gentys, apie kurias dabar kalbame, gyvendamos pirmojoje vietoje – Skitijoje, prie Meotidės – turėjo karalių Filimerą; antrojoje, t. y. Dakijos, Trakijos ir Mizijos žemėje – Zalmoksa, kuris, kaip liudija daugelis analų rašytojų, turėjo puikų filosofinį išsilavinimą. Tačiau ir prieš jį karaliumi buvo išsilavinęs žmogus – Dzeutas, paskui Dicinėjas, o trečiasis buvo Zalmoksas, apie kurį kalbėjome aukščiau. Ir šiaip nestigo žmonių, galėjusių gotus mokyti išminties. <...> 41. Marso palankumo gotai visuomet siekdavo nepaprastai žiauriomis apeigomis (aukos jam buvo belaisvių mirtys), manydami, kad karų vadovą dera numaldyti žmogaus kraujo nuliejimu. Jam buvo aukojamas pirmasis grobis, jo garbei ant medžių kamienų buvo kabinami priešų ginklai. Gotų religinė pajauta buvo stipresnė nei kitų genčių, nes atrodė, kad jie aukodami pasišvenčia dievybei gimdytojai.“⁶

Jordanas rašo apie gotus, kai jie gyveno pirmojoje savo vietoje – Skitijoje, prie Meotidės. Jie ten galėjo gyventi apie III–IV amžių. Vadinasi, niekaip negalima taikyti šios Jordano žinios Vielbarko kultūros žmonėms, kuriuos skyrė bent 3 šimtmečiai ir tūkstančiai kilometrų. Jei reikia germanų papročio aukoti belaisvius paliudijimų, tai dera atsigręžti į Tacitą. Jis aprašė I amžiaus germanus, ir jo žinios laikomos gana patikimomis. D. Alekno žodžiais tariant, „Germanijoje“ Tacitas du kartus aprašo religines svebų apeigas: tai semnonų ir Nertos garbintojų ritualai. Jie daug kuo skiriasi, tačiau esama ir bendrų elementų. Jau aptarta, kad abiem atvejais dievybė yra šventoje giraitėje, vienu atveju neabejotinai aptinkame stabą. Tačiau esama ir dar vienos bendrybės: tiek susirinkusios svebų delegacijos, tiek Nertos garbintojai neapseina be ritualinių žmogžudysčių: „bendruomenės labai papjovė žmogų, tie barbarai švenčia siaubingą savo apeigų pradžią“ (39, 1). Nertos garbinimo apeigos taip pat baigiasi vergų nužudymu: „prisisotinusią bendravimo su mirtingaisiais tas pats žynys sugrąžina deivę į šventvietę. Netrukus slėpiningame ežere nuplaunamas vežimas ir skraistė, ir, jei gali patikėti, pati dievybė. Tai daro vergai, kuriuos iškart įtraukia tas pats ežeras“ (40, 4). Žmonių aukos tarp germanų buvo plačiai paplitusios. Apibendrinto pasakojimo dalyje Tacitas sako: „Iš dievų labiausiai garbina Merkurijų, kuriam religija reikalauja tam tikromis dienomis aukoti deramas žmonių aukas.“ <...> Daugiausiai žmonių aukas praktikavusioms tautoms visų pirma priskiriami galai: anot Cezario,

⁶ Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spaudai).

Segė, laiptelinė (žalvaris).
Dauglaukis, 5 kapas,
150–220 m.
Lietuvos nacionalinis muziejus.
K. Stoškaus nuotrauka, 2011.

žmonių aukojimas esąs pagrindinis galų ritualas: „Galai mano, kad negalima permaldauti nemirtingųjų dievų, jei už vieno žmogaus gyvybę neatiduodama kito žmogaus gyvybė. Tokie aukojimai nustatyti ir valstybės labui. Kai kurios galų tautos turi išpintus iš vytelių didžiulius stabus, kurių vidun prigrūda gyvų žmonių. Stabus padėgus, žmonės žūsta liepsnoje. Manoma, kad nemirtingiesiems dievams maloniau, kai aukojami tie, kurie sučiumpami vagiant, plėšikaujant ar kitą kokią žalą bedarant. Bet kai tokių pritrūksta, paaukojami ir nekalti žmonės.“ Tad nenuostabu, kad ir germanai aukodavo žmones. Šaltinių liudijimu, tai dažniausiai būdavo karo belaisviai: po Varo mūšio Arminijaus germanai dievams paaukojo geriausius romėnų karius, hermundurai ir chatai dar prieš mūšį dievams paskirdavo savo priešus. Karo belaisvius aukėjo ir saksonai, Jordano ir Prokopijaus liudijimu, ir artimi aisčių kaimynai gotai.⁷

Iki karaliaus Mindaugo krikšto baltų visuomenė gyveno garbindama daugybę dievų ir dievaičių. Dėl šaltinių stokos neįmanoma aiškiau pasakyti apie aukojimus dievams, tačiau Adelė Damarackaitė, pasirėmusi XIII–XIV amžiaus šaltiniais, paskelbė straipsnį „Karo belaisvių aukojimo paprotys baltų kraštuose XIII–XIV amžiuje“.⁸ Nors ji rašo apie XIII–XIV amžių baltų belaisvių aukojimus, tačiau yra padariusi mūsų ir mūsų kaimynų šio papročio išsamią apžvalgą nuo seniausių laikų. Ji teigia: „Pirmąsias žinias apie tai, kad baltai aukėjo karo belaisvius, turime iš XIII a. Šaltiniai, rašyti iki XIII a., tokios informacijos nepateikia. Išimtį sudaro tik Tito Pomponijaus Melos veikalas iš I a. po Kr. „Apie pasaulio padėtį“ (II knyga, I skyrius), kur paminiamas gelonų, melanchenų bei neurų paprotys prieš dievo Marso statulas aukoti žmones (1, p. 133). Kai kurių tyrinėtojų nuomone, bent viena iš šių genčių gali būti baltiška (23, p. 14). <...> Belaisvių kraujo pralieti nevengė ir ankstyvajame geležies amžiuje su baltais bendravę keltai. Jie tikėjo, kad tik paaukojus vieną gyvybę galima išgelbėti kitą ir kad tik žmogaus aukos krauju įmanoma permaldauti dievus (22, p. 78). Tam naudoti pirmiausia nusikaltėliai ir belaisviai, o jei jų nebuvo – nužudydavo nekaltą žmogų. Juos degindavo nendrinuose narvuose (34, p. 165).“ Taigi, belaisvių aukojimas yra bendra Europos barbarų pasaulio pasaulėžiūros norma ir niekaip negali paliudyti Vielbarko kultūros išskirtinumo.

Vielbarko kultūros gotiškųjų požymių apibūdinimai nebūtų baigti, jei nebūtų pabrėžti svarbiausi jų momentai. Visų pirma, reikia akcentuoti, jog ne pilkapiai, pasižymintys sudėtinga statyba, ir ne stelos-vizyrai yra reikšmingiausias Vielbarko laidosenos pasikeitimo požymis. Svarbiausia yra faktas, jog Vielbarko kultūroje dominuojančia laidojimo forma tapo plokštiniai kapai su nedegintų mirusiųjų kapais. Ir kaip tik šis faktas – plokštiniai kapai ir humacija – susieja Vielbarko kultūrą su

⁷ Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 2010, t. 80, p. 6–8.

⁸ Damarackaitė A. Karo belaisvių aukojimo paprotys baltų kraštuose XIII–XIV amžiuje. *Darbai ir dienos*, 2000, t. 21, p. 34–38.

bendrajai aisčių kultūrų raida. I amžiuje plokštinius kapus su nedegintais mirusiaisiais praktikavo Sembos-Notangos, Mozūrų ežeryno, Vakarų Lietuvos žmonės. Iš senųjų Vakarų baltų pilkapių kultūros žemių išėję naujosios aisčių kultūros Centrinėje Lietuvoje kūrėjai savo mirusiuosius taip pat laidojo nedegintus plokštiniuose kapuose. Tokio pat papročio laikėsi kita naujoji aisčių šaka – Nemuno žemupio žmonės. Pilkapių kultūros žmonės išlaikė akmeninio pilkapio su akmenimis tradiciją, o arealo vakaruose – ir sudėtingesnių akmenų konstrukcijų elementus. Pilkapio su „stipinu“, arba kaip mūsų literatūroje vadinama – su „pertvara“, pavyzdys žinomas Visdergių-Papelkių pilkapyne (Kelmės r.).⁹ Lydintis inventorių ir ypač šalutinės prūsų serijos akinės segės leidžia šį pilkapį datuoti I a. antrąja puse – II amžiumi. Pilkapių kultūros žmonės, kaip ir kiti didžiosios aisčių bangos dalyviai, savo mirusiuosius laidojo nedegintus. Dideliu Vielbarko kultūros išskirtinumu yra laikomas faktas, jog I–II amžių vyrų kapuose nerandama ginklų. Šis laidojimo paprotys skiria Vielbarką nuo aisčių ir Vielbarko kaimynų germanų lugijų (Pševorsko kultūros). Čia, kaip sakė M. Ščiukinas, buvo kažkoks tabu – draudimas, kurio nesimato kitų aisčių ir šalimais buvusių germanų kultūroje. Vadovaujantis atvirkštine logika – vėlesnio laikotarpio rašytinio šaltinio liudijimą taikant I amžiaus žmonėms, – galima čia surasti svarų įrodymą, kad Vielbarko žmonės yra aisčiai. Jordanas rašė: „36. O okeano pakrantėje, kur trys ryklės sugeria Vistulos upės vandenis, gyvena vidivarijai, kuriuos sudaro įvairios susijungusios gentys. Už jų okeano pakrantėje gyvena aisčiai, labai taikinga gentis.“¹⁰ Pasižvalgius po aplinkines kultūras, galima sakyti, kad Sembos-Notangos aisčiai savo mirusiams vyrams ginklus į kapą dėjo. Ginklų gausu Mozūruose, Vakarų Lietuvoje, Nemuno žemupyje, Centrinėje Lietuvoje ir Pilkapių kultūros areale. Kokie aisčiai beliko? Vieninteliai Vielbarko aisčiai. Vadinasi, Jordano pastaba netinka jokiems aisčiams, išskyrus Vielbarko kultūros žmones. Tačiau kad ir kaip norėtūsi, Jordano VI a. vidurio liudijimas jokiū būdu nėra įrodymas, kad kalbama apie Vielbarko žmones.

Ne vieną tyrinėtoją trikdo kita Vielbarko kultūros laidojimo papročių ypatybė – III a. viduryje – IV amžiuje Vielbarko kultūros areale nerandama vyrų palaidojimų. Keista grandinė: iš pradžių vyrai laidojami be ginklų (tarsi atimant skiriamąjį pradą), o vėliau išnyksta vyrų kapai. Kaip teigia Vielbarko tyrinėtojai, randami tik moterų, vaikų ir senyvo amžiaus žmonių palaikai. Tai siejant su III a. vidurio Vielbarko kultūros raida, kai jos žmonės apleido didžiausią Pamaro dalį, perėjo į dešinią Vyslos krantą išstumdami germanus, Pševorsko kultūros gyventojus, nuostabai nėra ribų. Juk tai didžiulio masto migracija (žr. 11 skyrių), kuri neišivaizduojama be vyriškosios visuomenės dalies. O gal išivaizduojama? Gal Vielbarko kultūros moterys tapo

⁹ Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius, 1961, p. 162. Pav. 100.

¹⁰ Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spaudai).

tais kariais – amazonėmis?¹¹ Gal vyrų kapams, kuriems jau nebereikia ginklų, buvo rasta kita, dar nežinoma, laidojimo forma. Tarkim, kad kariais Vielbarko visuomenėje tapo moterys, tačiau vėlgi nėra jokių jų „amazoniškumo“ archeologinių patvirtinimų. Kitas matymas atveda prie politinių ir karinių sąjungų galimybių. Šioje plotmėje kyla klausimas, su kuriais Europos įvykiais kalbamuoju laikotarpiu siejami Baltijos erdvės gyventojai, kur tuo laikotarpiu reikėjo karių. Kalbant apie šaltiniais paliudytą IV a. antrosios pusės gotų istoriją Hermanariko karalystės laikais, galima daryti prielaidą, kad didelės aisčių vyrų pajėgos buvo sutelktos į Hermanariko kariuomenę. Jordanas pažymi: „120. Jis (Hermanarikas – E. Jovaiša) taip pat panašiai išmintimi ir jėga pajungė sau aisčių tautą, kuri užima labai ilgą Germanų okeano pakrantę ir tarsi savo žemėms įsakinėjo visoms Skitijos ir Germanijos tautoms.“¹² Tai iš tiesų galėjo būti prievartinis aktas, nes sunku patikėti, jog vyriškoji bendruomenės dalis savo noru be apsaugos paliktų gimtąsias žemes. O gal tai karinio-politinio susitarimo dalis – neliesiti karuose dalyvaujančių genčių žemių? Šiam požiūriui yra artimas Jordano pasakymas „Jis taip pat panašiai išmintimi ir jėga pajungė sau aisčių tautą...“ Kodėl pavartota tokia daili forma? Juk Jordanas puikiai žinojo „užkariauti“, „nukariauti“, „pavergti“, „išsivesti“, bet parašė „išmintimi ir jėga“. Tokiai formuluotei artimesnė situacija, kai politinei sąjungai sudaryti panaudota jėgos demonstracija. Tai samprotavimai, kurie paremti tik Jordano teksto interpretacija. Šioje vyrų kapų be ginklų istorijoje prieštarai atrodo ginklų turintys artimiausių Vielbarko kaimynų germanų Pševorsko kultūros vyrų kapai. Ir tai Vielbarko kultūrą vėl labai atskiria nuo germanų.

Artimiausius germanus lugijus nuo Vielbarko žmonių skiria ir kiti gyvenmenos komponentai, – ypač keramika. Yra žinoma, jog germanų lugijų puodai buvo žiesti, o Vielbarko, kaip ir kitų aisčių, keramika yra LIPDYTA. Tai neabejotinai ryškus aisčių ir germanų pasaulius skiriantis bruožas. Puodų, dubenų taip pat neaptinkama Pševorsko kultūroje, nors jie žinomi Skandinavijoje. Bet į to laikotarpio Skandinaviją žiūrint kaip į baltų kultūrinės įtakos sferą, jokio prieštaravimo nėra. Puodų puošyboje vyraujantis geometrinis trikampio motyvas taip pat itin būdingas aisčių menui. Kitas skiriamasis Pševorsko ir Vielbarko kultūrų požymis yra gaminiai iš sidabro ir aukso. Dirbiniai iš šių metalų Vielbarko kultūroje yra dažni, o Pševorsko kultūroje aptinkami išimtiniais atvejais, nors per jų žemes vedė Gintaro kelio dalis į Karnuntumą Dunojaus pakrantėse. Šis faktas verčia susimąstyti, ar germanų tarpininkavimas nebus perdėtas, ir sutikti su tais tyrinėtojai, kurie neatmeta galimybės, jog aisčiai su romėnais prekiavo be tarpininkų. Su aisčių pasauliu Vielbarko žmonės sieja ir kiti komponentai: segės lenkta kojele, filigraninė vielele puošti dirbiniai, emaliuoti dirbiniai.

¹¹ Jordano tekste yra nuoroda apie gotų moteris amazones.

¹² Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius, 2013 (rengiama spaudai).

Ir atvirkščiai – aisčių pasaulyje žinomos Vielbarko kultūros įtakos. Taigi, platesnis požiūris į Vielbarko žmonėms būdingus laidojimo papročius ir daiktų kultūrą vėlgi kelia naujų klausimų ir verčia abejoti taip aktyviai propaguojama Vielbarko kultūros germaniškąja prigimtimi.

Krūtinės juosta (žalvaris).
Statinėlinis ir ritinis smeigtukai
su kiauraraščiais pakabučiais ir grandinėlemis.
Dauglaukis, 86 kapas, 150–220 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

Didžioji aisčių plėtra¹ pirmiausia reiškia tos pačios kultūrinės terpės sklaidą ar skverbimąsi į mažiau tos kultūros paliestas teritorijas skleidžiant tapačią kultūrą. Tam tikrais istoriniais senojo geležies amžiaus tarpsniais aisčių pasaulyje regimi ir migraciniai procesai, ir tam tikros visuomenės dalies (dažniausiai karių) migravimas karinių žygių keliais. Akivaizdžiausiai dalinės vakarų baltų (aisčių) migracijos faktas atskleistas V. Toporovo darbuose apie galindus Ispanijoje.² Sunkiau pagrįsti karių migravimo faktą, tačiau galima remtis gana įtikimais netiesioginiais liudijimais, – ypač karinio elito kapais, kurie rodo baltų karius buvus Bizantijoje ir Padunojo karo arenoje.³ Kitas archeologų nustatytas faktas, kurį būtų galima sieti su daliniu migravimu karinių žygių metu, yra pastebėtas Vielbarko kultūrai priskiriamuose kapuose. Yra žinoma, jog III–IV amžiuose Vielbarko kultūroje iš esmės nerandama vyrų palaidojimų. Randa mi tik moterų, vaikų ir senyvo amžiaus žmonių kapai. Iškilio klausimas, kur pasidėjo vyrų kapai. Galima būtų manyti, kad po 220 metų, kai Vielbarko kultūros žmonės perėjo į dešinįjį Vyslos krantą ir jiems priklausančios žemės nusidriekė pietryčių kryptimi link Juodosios jūros, jie artimiau susidūrė su IV a. antrojoje pusėje (351–376 m.) iškilusia gotų karaliaus Hermanariko karalyste. Jordanas rašė: „116. Gotų karaliui Geberichui pasitraukus nuo žmogiškų rūpesčių, po tam tikro laiko karaliaus valdžia atiteko Hermanarikui, kilmingiausiajam iš Amalų giminės, kuris sutramdė daugybę labai karingų šiaurės genčių ir privertė jas paklusti savo įstatymams. Kai kurie senieji [istorikai] jį visai pelnytai lygino su Aleksandru Didžiuoju. Mat jis nugalėjo golteskitus (Golthescytha), tiudus (Thiudos), inaunksius (Inaunxis), vasinabronkus (Vasinabroncas), merenus (Merens), mordenus (Mordens), immiskarus (Imniscaris), rogus (Rogas), tadzanus (Tadzans), ataulus (Athaul), navegus (Navego), bubegenus (Bubegenas), koldus (Coldos). 117. Tačiau, nors ir buvo laikomas garsiu pavergęs tiek tautų, jis nesustojo tol, kol savo valdžiai nepajungė ir didele dalimi išnaikintos herulių genties (jai vadovavo Halarikas) likučių. Minėtoji gentis, istoriko Ablavijaus liudijimu, gyvenanti prie Meotidės pelkių užliejamose vietose, kurias graikai vadina *ele*, buvo pavadinta elurais, – gentis, tiek greitai, tačiau dar labiau išpuikusi. 118. Anuomet išties nebuvo genties, kurios karių gretose nebūtų buvę iš jų pririnkta lengvai ginkluotųjų [pėstininkų]. Ir nors jų greitumas leisdavo išvengti kitų dažnai kariaujančių [tautų], tačiau jie turėjo nusileisti gotų kietumui ir lėtumui, fortūna taip pat pasirūpino,

¹ Didelė pagunda buvo šį procesą vadinti „migracijos“ vardu, tačiau vis dėlto tiksliau bus įvardyti plėtra su migracijai būdingais elementais, kai apgyvenamos naujos žemės. Čia svarbu būtų atkreipti dėmesį į „aisčių“ termino vartojimą. Tikrieji aisčiai ir jų kultūra susiformavo genetinėse tik ką apibūdintose vakarų baltų žemėse. Juos bendrininiu vardu kaip genčių imtį 98 metais įvardijo Tacitas. Vykstant didžiosios plėtros procesui, aisčių kultūra buvo pernešta į iki tol jai nebūdingas teritorijas dideliuose Rytų Baltijos plotuose. Naujosios vakarų baltų kultūros – Pilkapių, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos – buvo aisčių kultūros nešėjos, bet jau nebe Tacito aisčiai. Ant išsineštos aisčių kultūros pamato jos sukūrė naujas kultūras, kurios nuo pirm pradžių aisčių žymiai skyrėsi. Plačiąja prasme tą naują vakarų baltų pasaulį galima vadinti aisčių pasauliu, atsimenant tiesioginio aisčių vardo taikymo prasmę.

² Toporov V. H. Галинды в западной Европе. *Балто-славянские исследования* 1982. Москва, 1983.

³ Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16.

kad ir jie tarp kitų tautų tarnautų getų karaliui Hermanarikui. 119. Išžudęs herulius, Hermanarikas taip pat pakėlė ginklus prieš venetus, kurie, nors ir menkai ginkluoti, tačiau, pasikliaudami skaičiumi, iš pradžių mėgino priešintis. Vis dėlto beginklė daugybė nieko negali padaryti, ypač jei ir Dievas leidžia, ir atžygiuoja ginkluota gausybė. O jie, kaip jau sakėme pasakojimo pradžioje, tiksliau – tautų kataloge, būdami kilę iš vienos šaknies, dabar vadinami trimis vardais – venetais, antais, sklavenais. Nors dabar jie, taip atsitikus dėl mūsų nuodėmių, visur siautėja, tačiau anuomet visi klausė Hermanariko įsakymų. 120. Jis taip pat panašiai išmintimi ir jėga pajungė sau aisčių tautą, kuri užima labai ilgą Germanų okeano pakrantę ir tarsi savo žemėms įsakinėjo visoms Skitijos ir Germanijos tautoms.⁴ Aktyvi Hermanariko veikla reikalavo nuo latiniškos karių papildymo, ir, galimas dalykas, tokia terpe galėjo būti ir aisčių žemės. Tikėtina, jog dalis vyriškos dalies buvo išsivesta į Hermanariko kariuomenę, tačiau vis tiek nepaaiškina, kodėl Vielbarko kultūros vėlyvajame periode nerandama vyrų kapų. Ir dar viena pastaba: labai galimas dalykas, kad Jordano „labai ilga Germanų okeano pakrantė“ reiškė aisčius nuo Vyslos iki Ventos žiočių, o jo pastaba apie Hermanariko valdžią visoms Skitijos ir Germanijos tautoms apėmė ir artimiausius aisčių kaimynus lugijus, burgundus ir langobardus.

Dabartinėje lietuvių archeologijos tradicijoje senojo geležies amžiaus pradžios vakarų baltų pasaulis siejamas su Lietuvos ir Latvijos pajūriu iki Ventos žiočių, su Semba ir Notanga bei Mozūru ežerynu. Į vientisą ir nedalomą vakarų baltų erdvę nepateko ir bendrame vakarų baltų kontekste nenagrinėjamos naujosios senojo geležies amžiaus kultūros – Pilkapių kultūra⁵ ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapų kultūra. Deramos vietos nesusilaukė ir Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra. Ji skiriama vakarų baltų palikimui, tačiau naujaisi jos tyrinėjimai iki šiol nėra tinkamai įtraukti į vakarų baltų problematikos orbitą. Ir jau niekada baltų orbitoje nebeminimos Vyslos žiotys, nors, kaip matyti ankstesniuose skyriuose, Vyslos žiotys su žemupiu be išlygų buvo skiriamos bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus vakarų baltų pasauliui.

Ankstyvojo geležies amžiaus rytinės Baltijos erdvės kultūrinę situaciją atspindi A. Luchtano sudarytas žemėlapis.⁶ Jame Pamario⁷, arba Vėdinių urnų, kultūra nėra be abejonių priskirta baltų etnosui, tačiau sakoma, kad „dėl baltiškumo abejojama“. Žemėlapis akivaizdžiai demonstruoja, kad vakarų baltų pasaulis Lietuvos ir Latvijos

4 Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius: Edukologija, 2013 (rengiama spaudai).

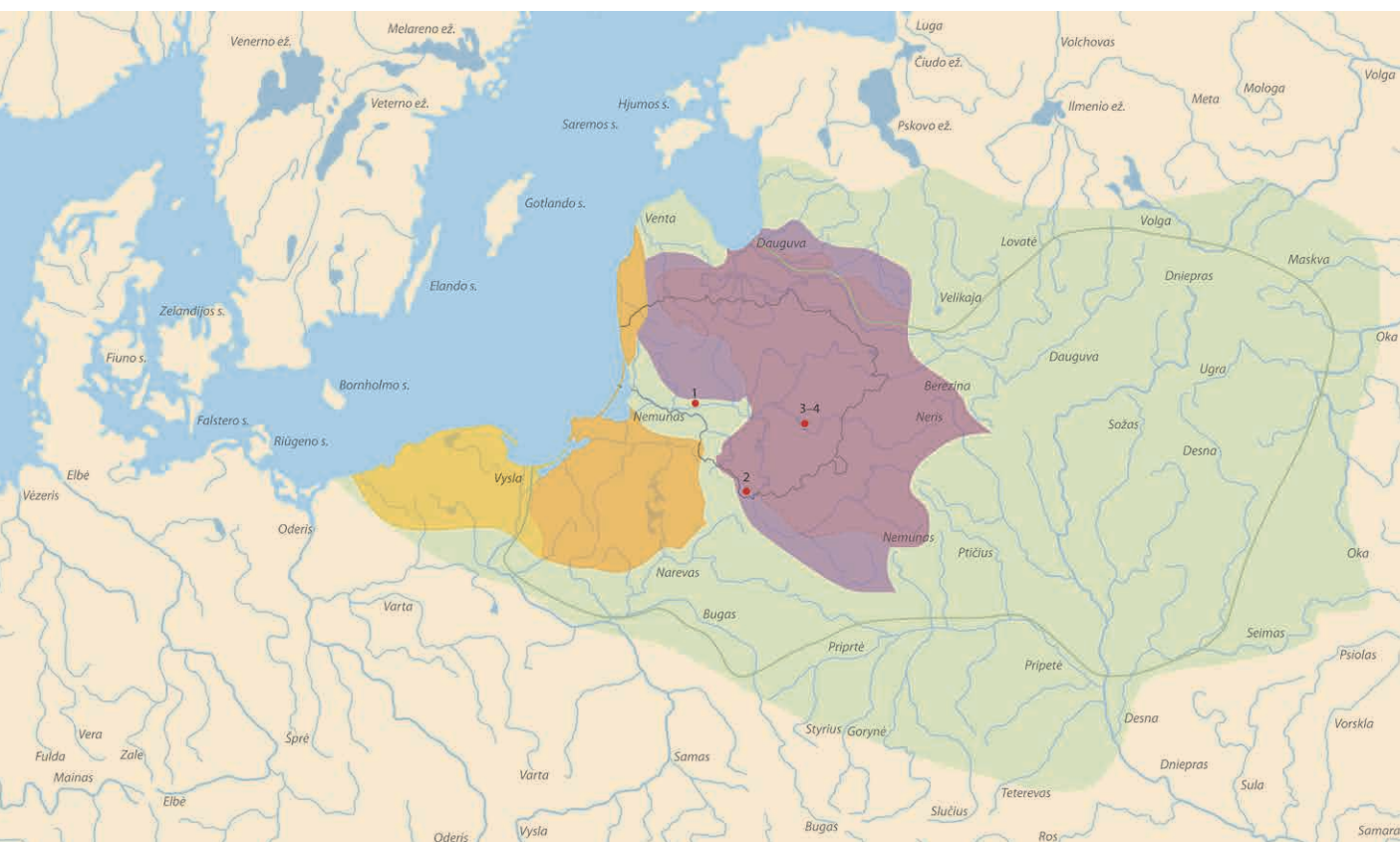
5 Pilkapių kultūra archeologijoje žinoma įvairiausiai pavadinimais: Vidurio šiaurės Lietuvos ir Pietų Latvijos, Pietų Latvijos ir Šiaurės Lietuvos ir dar kitaip. Senajame geležies amžiuje tai vienintelė vakarų baltų kultūra, kurioje ryškiai išreikštas vakariečiams baltams įprastas pilkapių statybos palikimas – akmenų vainikas pilkapio pagrinde. Senojo geležies amžiaus pilkapių kultūroje buvo praktikuotas ir vienintelis – nedegintų mirusiųjų laidojimo būdas.

6 Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G. *Tautos kilmė*. Vilnius, 2006. Žemėlapis 31 p.

7 Šiame darbe Pamario kultūra vadinama Pajūrio kultūra.

Smeigtukas, ritinis (žalvaris).
Dauglaukis, 1 kapas,
70–150 m.
Lietuvos nacionalinis muziejus.
K. Stoškaus nuotrauka, 2011.

9:1 II. I t-mečio pr. Kr. kultūrinė situacija Rytų Baltijos regione (pagal A. Luchtaną)

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- Pamaro (Pajūrio) kultūra
- Vakarų baltų pilkapių kultūra
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros domenas
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros įtakos sfera
- Kapinynai ne Vakarų baltų pilkapių kultūros teritorijoje Lietuvoje (pagal E. Jovaišą):
 1. Naudvaris (Jurbarko raj.);
 2. Paveisininkai (Lazdijų raj.);
 - 3–4. Kernavė ir Semeniškės (Širvintų raj.).

Dail. L. Leščinskaitė

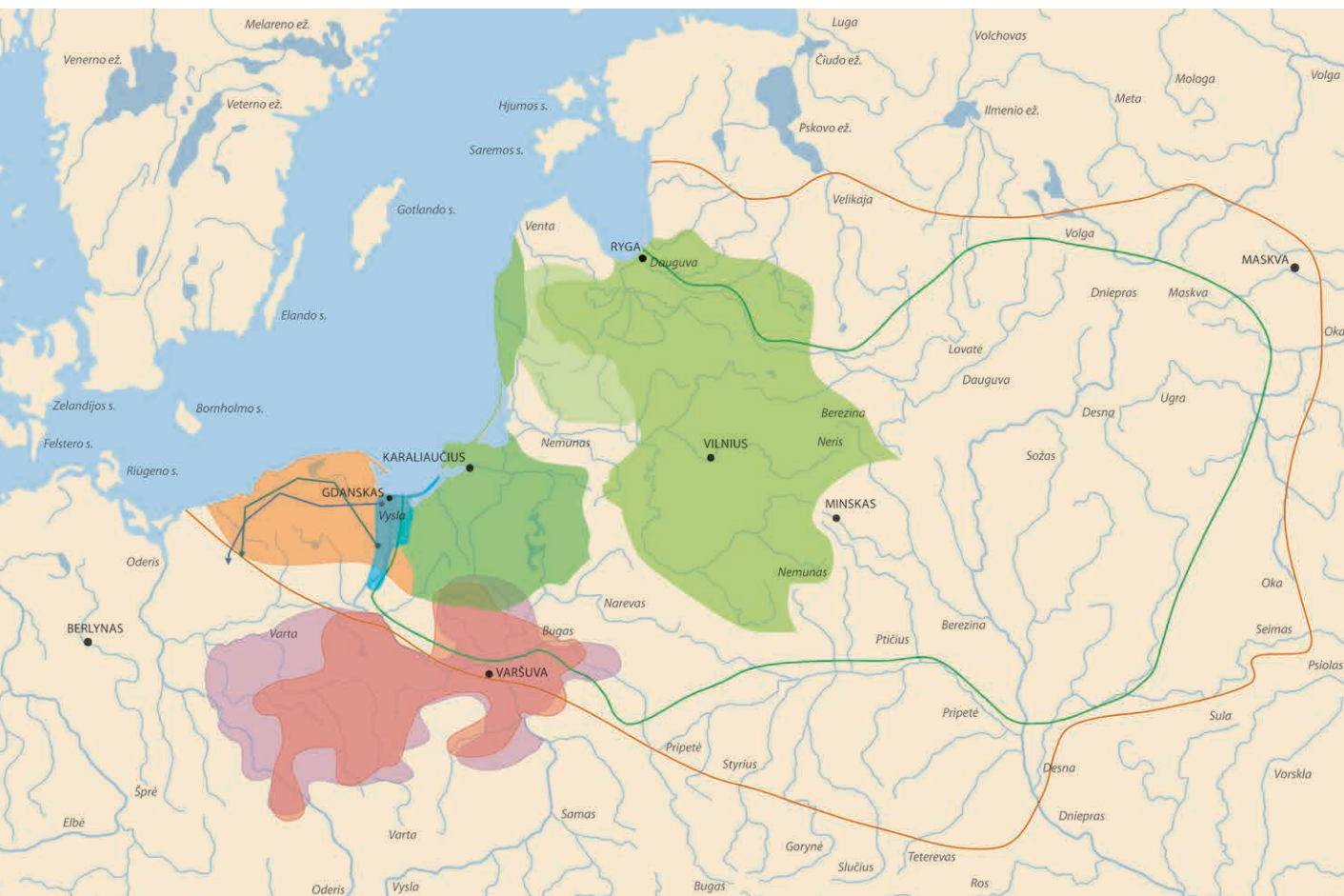
pajūryje apsiribojo gana siauru pajūrio ruožu iki Ventos žiočių (9:1 il.). Kita dabartinės Lietuvos ir Latvijos dalis buvo Brūkšniuotosios keramikos kultūros domenas arba priklausė jos įtakos sričiai. Šios kultūros to meto žmonių gyvenimą apibūdina piliakalnių tyrinėjimai. Visi mėginimai I t-mečio pr. Kr. Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje rastus laidojimo paminklus priskirti šios kultūros žmonėms yra sunkiai įrodomi dėl kelių priežasčių. Tų laidojimo paminklų rasta labai nedaug – gal tik apie vieną dešimtį. Visi rasti laidojimo paminklai turi Vakarų baltų pilkapių kultūros laidosenos bruožų – kūnų deginimo paprotį, urnas, akmenų naudojimo tradiciją kapų įrangoje. Be to, niekas ir niekada šios kultūros teritorijoje nėra ištyręs nė vieno komplekso, kuriame laidojimo paminklų medžiaga koreliuotųsi su gyvenviečių medžiaga, nėra ištirtas ir pakankamas skaičius laidojimo paminklų, kurie su tik jiems būdingais bendraisiais bruožais sutelktai grupuotųsi Brūkšniuotosios keramikos kultūros areale. Kitaip tariant, niekas nežino, kas sudaro Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių laidosenos bendriausius bruožus. Reikšmingiausi ne Vakarų baltų pilkapių kultūros teritorijoje Lietuvoje rasti laidojimo paminklai yra Paveisininkuose (Lazdijų r.), Kernavėje (Širvintų r.), šalia Kernavės, Semeniškėse, ir Naudvaryje (Jurbarko r.). Paveisininkų piliakalnio aikštelėje buvo rasti 27-ni I t-mečiu pr. Kr. datuojami kapai urnose arba be jų apdėti akmenų vainikais ir be jų.⁸ A. Luchtanas⁹ Kernavės Pajautos slėnyje ištyrė 18 degintinių kapų. Jis rado trijų tipų kapus: urnose be akmenių konstrukcijų, be urnų akmeninėse konstrukcijose ir tiesiog duobutėse. Tyrinėtojas kapus datavo ankstyvojo geležies amžiaus pabaiga – III–II a. pr. Kr. Paveisininkų kapai neabejotinai skiriami Vakarų baltų pilkapių kultūros ateiviams, o dėl Kernavės kapų tyrinėtojas yra įvairiai teigęs: iš pradžių laikėsi nuomonės, jog tai vakarietiškos kultūros kapai, sietini su Lužitėnų kultūra, Mozūrų regionu, o vėliau paskelbė, kad jie turėtų būti rytų baltų. Netoli Kernavės, Semeniškėse, 2009 metais atidengti ankstyvojo geležies amžiaus pabaiga (galbūt senojo geležies amžiaus pradžia) datuojami 2 degintiniai kapai urnose.¹⁰ Ypač įdomūs Naudvario (Jurbarko r.) kapinyno tyrinėjimai.¹¹ Tarp 2001 ir 2005 metų šiame plokštiniame kapinyne buvo ištirta 12 kapų. Iš jų 11 kapų buvo degintiniai ir vienas griautinis. Šeši degintiniai kapai buvo įrengti urnose (kapai 1, 2, 3, 4, 9, 11), o šios sudėtos į duobes. Keturi degintiniai kapai buvo

⁸ Kulikauskas P. Paveisininkų, Lazdijų raj., piliakalnis ir jo tyrinėjimai. *Istorija*, 1970, t. 11, p. 227–245.

⁹ Лухтан А. Грунтовой могильник латенской эпохи в Кярнаве. *Археология и история Пскова и Псковской земли*, 1989. Псков, 1990, с. 70–72; Luchtanas A. Ankstyvojo geležies amžiaus Kernavės kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1992, t. 9, p. 38–39; Luchtanas A. *Kernavė – litewska Troja*. Warszawa, 2002, s. 11–33.

¹⁰ Baltramiejūnaitė D., Vengalis R. Tyrinėjimai Semeniškėse. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*. Vilnius, 2009, p. 98–105.

¹¹ Tamulynas L. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius, 2002, p. 132–133; Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius, 2005, p. 106–108; Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*. Vilnius, 2005, p. 129–131; Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius, 2006, p. 110–111; Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*. Vilnius, 2007, p. 121–123.

9:2 il. Ankstyvojo geležies amžiaus (550 m. pr. Kr. – 10 m. po Kr.) kultūrinė situacija Rytų Baltijos regione

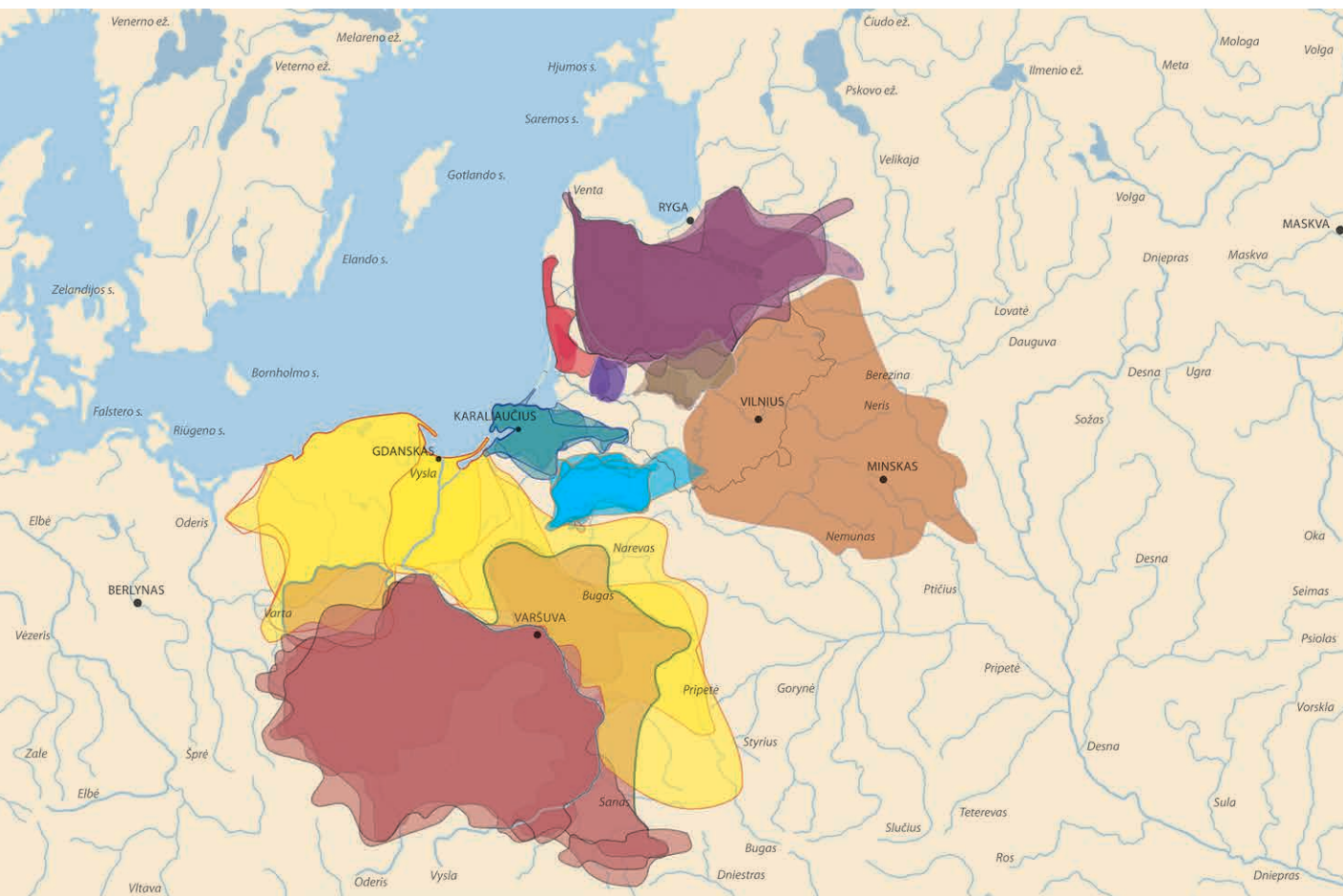
- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
 - Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
 - Oksyvo (Vielbarko) kultūra A periode
 - Lugijų (Pševorsko kultūra) A periode
 - Veidinių urnų kultūra
 - Vakarų baltų pilkapių kultūra
 - Brūkšniuotosios keramikos kultūros domenas
 - Brūkšniuotosios keramikos kultūros įtakos sfera
- Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

įrengti tiesiog duobėse (kapai 6, 7, 10, 12), o vienas – duobėje virš jos sukrovus akmenų grindinį (kapas 5). Vienas kapas – aštuntas – buvo nedegintas. Mirusysis buvo palaidotas duobėje, virš kurios buvo sukrautas 2,0 x 1,56 m dydžio grindinys. Grindinio perimetras krautas iš stambesnių lauko akmenų, o centras išklotas smulkesniais. Duobėje po grindiniu rasti dujei bronziniai 3,5 ir 4–4,5 cm dydžio antsmilkiniai. Visus šiuos kapus tyrinėtojai datuoja I t-mečiu pr. Kr., tačiau Rytis Šiaulinskas paėmė mėginius iš 2 kapo ir nustatė palaidojimo laiką – 970–830 m. pr. Kr. Linas Tamulynas, radęs pirmuosius kapus, padarė prielaidą, kad šie plokštiniai kapai kultūriškai nebuvo glaudžiai susiję nei su Vakarų baltų pilkapių, nei su Brūkšniuotosios keramikos kultūros sritimis. Jo manymu, Naudvario kapai drauge su Lumpėnų, Mažrimaičių, Neu-Lubönen, Strazdų ir Trakininkų kapinynais turėtų sudaryti vieną kultūrinę grupę.¹² Vadinas, L. Tamulynas nemano, jog Naudvario kapai galėtų priklausyti Brūkšniuotosios keramikos kultūros įtakos sferai. Taigi, ryškėja prielaida, jog ankstyvojo geležies amžiaus Brūkšniuotosios keramikos kultūros ir jos įtakos areale rastieji kapai yra artimesni Vakarų baltų pilkapių kultūros žmonių palikimui. 2010 metais buvo paimti mėginiai iš Kernavės, Naudvario ir Paveisininkų kapinynų palaidojimų datai nustatyti naudojant C14 metodą. Kernavės kapinyne medžiaga paimta iš 5-ojo, Naudvaryje – iš 1-ojo, Paveisininkuose – iš 12-ojo kapo.¹³ Kernavėje aptiktas kapas datuojamas 770–560 m. pr. Kr., panašiai datuojamas ir Paveisininkuose rastas kapas – 790–570 m. pr. Kr., o Naudvaryje esantis kapas kiek vėlesnis – 405–380 m. pr. Kr. Taigi VIII–VI ir V–IV a. prieš Kr. Turint omenyje, kad iš tokios laiko tolybės turime kad ir nedidelį, tačiau svarų kapų skaičių, niekas netrukdo kelti prielaidos, kad tokių kapų šioje erdvėje būta žymiai daugiau. Rasti kapai ir ši įmanoma prielaida turi liudyti apie nuolatinį vakarų baltų kontaktus su Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonėmis naujajame bronzos amžiuje (1100–550 m. pr. Kr.) ir ankstyvajame geležies amžiuje (550–10 metai).

Vielbarko, laikant ją baltų kultūra, ir lugijų (Pševorsko) kultūros raida iš esmės reguliavo vakarų baltų santykius su germanų pasauliu nuo pat ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos iki senojo geležies amžiaus pabaigos. Nuo pat Vielbarko kultūros užuomazgų A periode lugijai buvo artimiausi vakarų baltų kaimynai. Kai, R. Volongievičiaus nuomone, Vielbarko kultūra išgyveno pirmąjį savo raidos etapą, lugijų kultūra jau 200 m. pr. Kr. buvo stambus darinys tarp Oderio ir Bugo, nuo Vartos žemupio iki Oderio aukštupio. A1 periode Vielbarko paminklai atsirado abiejuose Vyslos žiočių krantuose (9:2 il.). Turint omenyje ankstesnę apžvalgą, kurioje atsiskleidžia didelės abejonės dėl gotų gyvenamosios erdvės Baltijos regione ir neabejotinai

¹² Tamulynas L. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius, 2002, p. 133.

¹³ Piličiauskas G., Lavento M., Oinonen M., Grižas G. New 14C Dates of Neolithic and Early Metal Period Ceramics in Lithuania. *Radiocarbon*, 2011, vol. 53, Nr. 4 (in press).

9:3 II. Rytų Baltijos regiono kultūrų raida B1–D perioduose (10–450 m. po Kr.)

- Wielbarko kultūra
- Lugijų (Pševorsko) kultūra
- Lugijų (Pševorsko) kultūros šiaurinė riba B1 periode
- Wielbarko kultūros migracijos metu (C1b periode ir po jo) prarastos lugijų (Pševorsko) kultūros žemės
- Sembos-Notangos kultūra
- Galindų (Bogačevo) kultūra
- Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra
- Pilkapių kultūra
- Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra
- Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra
- Brūkšniuotosios keramikos kultūra

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaite

aukštas vietinių vakarų baltų kultūros žmonių lygis, galima kelti prielaidą, kad Vielbarko kultūra yra dėsningos Vakarų baltų pilkapių kultūros raidos nauja pakopa, o A2 ir A3 periodų paminklai su naujai kultūrai būdingais bruožais rodo šios kultūros sklaidą baltų Pamaryje iš Vyslos žemupio, iš genetinio ir jau vienu iš tradicinių tapusio baltų kultūros centro Vyslos žiotyse. Į Vielbarko kultūrą, matyt, galima žiūrėti kaip į senosios Vakarų baltų pilkapių kultūros peraugimo į geležies įrankiais pagrįstą lokalių vakarų baltų kultūrų tapsmo procesą. Tai visuotinai žinomas reiškinys, kai senojoje kultūroje ima rasti vietinės variacijos, kurios neretai gerokai nutolsta nuo pirmapradės kultūros. Palyginus 9:1 ir 9:2 žemėlapius, nesunku įsitikinti, jog pirmieji Vielbarko A1 periodo paminklai atsirado dar tebegyvuojančioje Vakarų baltų pilkapių kultūroje. Šioje prielaidų grandinėje yra vienas ypač reikšmingas Vielbarko kultūros baltiškumo argumentas, kuris kažkoku būdu nuolat dingsta iš akių archeologų darbuose. Omenyje turimi kalbos mokslo duomenys, kurie vienareikšmiškai nurodo, kad visas aptariamas veiksmas vyko baltų kalbinėje erdvėje. Kalbos duomenų reikšmė etniniams klausimams ypač atsiskleidžia V. Sedovo disputuose su P. Tretjakovu sprendžiant Zarubincų ir Koločino baltiškumo klausimus: „Archeologija negali betarpiškai atsakyti į klausimą, kokia kalba kalbėjo tas senienas palikusios gentys. Lingvistinė aukštutinio Padnieprio vandenvardžių analizė, kurią padarė specialistai, parodė, kad visa ta teritorija iki pat Pripetės ir Seimo pietuose nuo tolimos senovės iki m. e. I t-mečio imtinai buvo vien tik baltų apgyventa.“¹⁴ Kalbos specialistai mūsų kalbamos erdvės atžvilgiu pabrėžia tą patį. I t-metyje pr. Kr. Pamarys ir Vyslos žiotys priklausė baltų kalbinei erdvei. Tik III a. po Kr. viduryje prasidės germanų kolonizacija Pamaryje, o Vyslos žiotys su dešiniu juo žemupio krantu, pasak Vulfstano, net IX a. pabaigoje bus aisčių gyvenama erdvė: „<...> Ir visu keliu ligi Vyslos (Wisle) žiočių Vendų žemė buvo dešinėje. Vysla yra labai didelė upė. Ji skiria Vitlandą (Witland) nuo Vendų krašto. Vitlandas priklauso aisčiams (Ēstum).“¹⁵

I t-mečio pr. Kr. laidojimo paminklų apžvalga ne Vakarų baltų pilkapių kultūros teritorijoje Lietuvoje leidžia teigti, jog iki I amžiaus pirmųjų dešimtmečių didelė Lietuvos dalis į vakarus nuo Šventosios ir į šiaurę bei vakarus nuo Nemuno bei Neries santakos laidojimo paminklų požiūriu buvo gana „tuščia žemė“. Tai jokia būdu nereiškia, jog šioje erdvėje nebuvo gyventojų. Tiesiog akivaizdu, kad kultūros požiūriu jų (greičiausiai Brūkšniutosios keramikos kultūros žmonių) gyvensena skyrėsi nuo vakarų baltams įprastos gyvensenos, kurioje svarbią vietą užėmė įvairiausių nekropolių statyba. Taip teigdamas nenoriu pasakyti, kad Brūkšniutosios keramikos žmonės nelaidojo savo mirusiųjų. Neabejotinai laidojo, tačiau kaip: sudeginus ir pelenus supylus į vandenį, medžiuose ar dar kitaip – belieka spėlionės. Vis dėlto faktas lieka faktas,

¹⁴ Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII в.в. Москва, 1982, с. 34.

¹⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, 1 t. Sudarė N. Vėlius. Vilnius, 1996, p. 168.

jog laidojimo papročiai smarkiai skyrėsi nuo vakarų baltams įprasto laidojimo žemėje, kai įdedama daug pastangų ir lėšų individualizuotiems „amžiniams namams“ įrengti. Tokioje aplinkoje pirmojo amžiaus 10-aisiais metais prasidėjo didžioji aisčių plėtra, kuri ir lėmė tai, kad iki tol laidojimo paminklų neturinti žemė tapo marga aisčių kultūrų erdve su aisčių kultūrai būdingais laidojimo papročiais.

Vertėtų grįžti prie didžiosios aisčių plėtros klausimų. Akivaizdžiausi migracijos procesai vyko „tuščioje žemėje“, kur nuo 10 m. po Kr. ateina nauji, tačiau Vakarų baltų pilkapių domene žinomas laidojimo tradicijas praktikuojantys žmonės, kuriems būdinga vakarietiška dirbinių kultūra. „Tuščią žemę“ užėmė Pilkapių, Centrinės Lietuvos ir Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūrų žmonės, kurie iki III a. vidurio pasiekė joms priskiriamų arealų ribas. Būdinga, kad visų šių kultūrų kūrimosi pradžia yra ta pati – senojo geležies amžiaus B1 periodas – 10–70 m. po Kr. Negalima nepastebėti ir Vielbarko kultūros sinchroninės plėtros: B1 periode Vielbarko kultūra išplito visame Pamaryje, nors A3 periode čia buvo žinoma vos apie septynis šios kultūros paminklus. Plėtros procesai Vielbarko kultūros domene truko iki 150 metų, kai prasidėjo migraciniai procesai į dešinią Vyslos krantą, stumiant germanų lūgijus į kairią krantą, o šiems plečiantis į šiaurę, arčiau Pamario. Ryškiausi plėtros procesai stebimi vakarų baltų erdvės centre Sembos-Notangos ir galindų (Bogačevo) kultūrose. Per visą senąjį geležies amžių jų įtakos sferos mažai besikeisdamos išlieka tose pačiose orbitose. Vielbarko kultūros prigimties kontekste yra įdomus Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros pavyzdys. Žinoma, jog Lietuvos ir dalyje Latvijos pajūrio susiformavusi naujoji kultūra yra neginčijamas Vakarų baltų pilkapių kultūros palikimas. Tai pagrindė Pranas Kulikauskas, tokio požiūrio laikosi ir dabartinė mūsų archeologija.¹⁶ Čia vyko itin panašūs procesai, stebimi ir Vielbarko kultūroje – perėjimas nuo kūnų deginimo prie nedeginto kūno laidojimo, nuo pilkapių prie plokštinių kapų išlaikant galias akmeninių konstrukcijų, būdingų kapų įrangai, tradicijas, kurios tokios gajos, kad vainiku „aprėmintas“ griautinis kapas¹⁷ ilgainiui įgavo klasikinį „korių“ pavidalą. Išlaikytos ir ankstesnės keramikos tradicijos. Vietoje laidojimo urnų kapuose atsirado miniatiūriniai puodeliai, kurie tapo tipišku šios kultūros laidosenos bruožu.

Taigi „didžioji aisčių plėtra“ – platus terminas. Juo nusakomas ir aisčių kultūros perėjimas į naują kokybę pirmaisiais naujosios eros dešimtmečiais, ir šios kultūros sklaida įvairiomis Rytų Baltijos regiono kryptimis, kol jos laikotarpio antroje pusėje ir pabaigoje sukurs naują aisčių kultūrų žemėlapi. Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūroje, manoma, subrendo kuršiai, Nemuno žemupio kultūros

¹⁶ Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas. *Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai*. Vilnius, 1968, p. 12–56.

¹⁷ V. Šimėnas nurodo, kad pilkapiai Vakarų Lietuvoje nunyko II amžiuje. Iš tiesų II amžiuje pilkapių Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūroje nėra. Nesuspapravimo priežastimi reikia laikyti I. Jablonskio griautinių kapų vainikų priskyrimą pilkapiams. Apie tai žiūrėti M. Michelberto darbuose.

gelmėse – skalviai. Pilkapių kultūros gelmėse išaugo net keturios gentys – žemaičiai, žiemgaliai, latgaliai ir sėliai. Šie etnosai kaip tik ir yra didžiosios aisčių plėtros, gal tiksliau – didžiosios aisčių sklaidos, o gal didžiojo aisčių sprogo, rezultatas.

Antkaklė, kūginiais galais su pakabučiais (žalvaris).
Dauglaukis, 110 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIOJE | 19

II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE | 31

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

X

◀ | ◯ | ✕ | S | F | S | | ✕ | ↑ | R | F | M | M | ↑ | ✕ | I | N | ✕ | S | M DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE

Kad Vielbarko kultūra tapatinama su gotų istorija, šiandien žino kiekvienas nors kiek istorija besidomintis žmogus. Didžiosios gotų migracijos keliai tapo visų elektroninių ir spausdintų žinynų neatsiejama dalimi, ir norint daryti prielaidą, jog Vielbarko kultūra gali būti baltiška, jog baltiškas Vielbarko kultūros traktavimas daro labiau įtikimus tolesnio vakarų baltų istorijos proceso aiškinimus, jog Vielbarko kultūros raida randa atitikmenų kitose vakarų baltų kultūrose, reikia žymiai išsamesnių dvasinės ir daiktų kultūros tyrimų, nei kad yra atlikta. Vakarų baltų kultūrų kartografinis tyrimas, pasiremiant įvairių autorių sudarytais žemėlapiais ir paminklų sąrašais, leido nustatyti tam tikrus Rytų Baltijos regiono kultūrų raidos dėsningumus atskirais senojo geležies amžiaus periodais. Jie, visų pirma, išryškino išskirtinę sparčią vakarų baltų kultūrų plėtrą trimis kryptimis – į šiaurės rytus, rytus ir pietryčius. Visas jas galima vadinti istorinėmis. Pirmoji ir antroji kryptys sukūrė nemažai naujų vakarų baltų / aisčių kultūrų ir vėliau baltų genčių, trečioji – pirmame etape plitusi nuo Vyslos žiočių po visą Pamarį, antrame etape „apsisukusi“ perėjo į dešinę Vyslos krantą ir palietusi dabartinės vakarų Baltarusijos žemes pasuko Juodosios jūros link. Ši vakarų baltų banga, „pasiglemžusi“ išeivius iš Sembos-Notangos aisčių, galindų, skalvių, sūdavių-jotvingių, gal dar ir kitų vakarų baltų genčių, prisidėjo prie naujosios Europos kūrimo, kuris istorijoje žinomas kaip Didysis tautų kraustymasis. Kaip tik toks visuminis požiūris į bendrąją vakarų baltų raidą, kurioje reikšmingas vaidmuo tenka Vyslos aisčiams, leidžia tiesti tiltą išsamesniems tokios hipotezės tyrimams. Reikia manyti, jog, atskirais periodais kartografuojant šio regiono kultūras, galima išryškinti iki šiol nematytas ypatybes ar net dėsningumus.

Segė, Mozūrų tipo (žalvaris).
Dauglaukis, atsitiktinis radinys, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

Senajam geležies amžiui būdingos didžiosios vakarų baltų / aisčių plėtros visuminis procesas archeologų darbuose iki šiol nėra parodytas, tačiau atskirų jų kultūrų – Sembos-Notangos, galindų, sūduvių-jotvingių, Pilkapių, Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų – erdvinei raidai tyrinėtojai skyrė dėmesio. M. Michelberto, A. Tautavičiaus, Audriaus Astrausko, V. Sedovo, G. Grižo, R. Volongievičiaus, V. Novakovskio, A. Bitner-Vrublevskos, Jaceko Andžejovskio (J. Andrzejowski), Adamo Ciešlinskio (A. Cieśliński), P. Kačanovskio, J. Kozlovskio, A. Kokovskio, Hanso Urbaneko (H. Urbanek), Aleksandro Jegoreičenkos (A. A. Егореиченко) ir šio darbo autoriaus darbai tapo pagrindu konstruojant vakarų baltų / aisčių sklaidos procesą atskirais senojo geležies amžiaus periodais.¹

Remiantis įvairių autorių tyrinėjimų rezultatais kelių žemėlapių serijoje² į vieną erdvę sujungtos vakarų baltų ir rytų germanų gyvenamosios erdvės atskirais ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos (200–10 m.) ir senojo geležies amžiaus (10–450 m.) periodais. Neapsieita ir be sunkumų: nėra galimybės visų vakarų baltų ir rytų germanų kultūrų raidą parodyti tais pačiais, sinchronizuotais, periodais. Tam yra objektyvių priežasčių: nevienodai išsamiai yra ištirtos atskiros kultūros, tam tikri jų periodai, nevienodas mums žinomų kultūros paminklų skaičius, datavimo sunkumai ir kt. Visa tai neleido tais pačiais periodais sinchronizuoti kultūrų raidos. Kaip nagrinėjamos kultūros yra sugrupuotos atskirais senojo geležies amžiaus laikotarpiais, parodyta 10:1 iliustracijoje.

Lentelėje ryškios trys kultūrų grupės, kurios sutrauktos į tuos pačius periodus. Pilkapių ir galindų (Bogačevo) kultūros sutelktos į tuos pačius 5 periodus: 1) B1; 2) B2; 3) B2/C1–C1a; 4) C1b–C2; 5) C3–D. Tokia pati koreliacija būdinga Lietuvos

¹ Šiame skyriuje nuolat bus susiduriama su periodais ir jų išraiška metais. Nors chronologijos sistemos reikalai aptarti šios knygos įžangoje, tačiau patogumo ir aiškumo dėlei priminsiu, jog šiame darbe naudojama M. Michelberto įtvirtinta ir mūsų archeologijoje naudojama senojo geležies amžiaus periodizacija, kurios pagrindu tapo vadinamoji Egersono–Godlovskio chronologinė schema (Michelbertas M. *Senasis geležies amžius*. Vilnius, 1986, p. 78–79).

² Žemėlapių šaltiniai: Michelbertas M. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etninės istorijos klausimai. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 13–21; Михельбертас М. Заселение территории культуры курганов Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии в римский период. *Pētījumi zemgaļu senatnē* (Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 10). Rīga, 2004, p. 67–75; Jovaiša E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1997, t. 36, p. 48–65, 318–319 + žemėlapis (kartu su M. Michelbertu); Седов В. В. Земля ятвягов (племенная дифференциация). *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 50–55; Астраускас А. Погребальные памятники ятвяжской земли. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 70–71; Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G. *Tautos kilmė*. Vilnius, 2006. Žemėlapiai p. 31, 33; Wołagiewicz R. *Ceramika kultury Wielbarskiej między Małtykiem a morzem Czarnym*. Szczecin, 1993. Mapa 1, 39, 40, 41, 42, 43; Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Marburg-Warszawa, 1996. Karte 17; Grižas G., Bitner-Wróblewska A. *Ceramika kultury bogaczewskiej z południowej Litwy. Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007. Ryc. 16; Andrzejowski J., Cieśliński A. *Germanie i Bałtowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo? Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007. Ryc. 1, 2, 3, 25, 28; Kaczanowski P., Kozłowski J. K. *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*. *Wielka Historia Polski*. T. 1. Kraków, 1998, s. 265–303. Ryc. 144, 154, 159, 162; Kokowski A. *Kultura Przeworska – zarys dziejów*. *Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku*. Lublin-Warszawa, 2004, s. 25–85; Urbanek H. *Die frühen Flachgräberfelder Ostpreußens*. *Schriften der Albertus-Universität*. Bd. 33. Königsberg, Berlin, 1941; Егореиченко А. А. *Культуры штрихованной керамики*. Минск, 2006, с. 58. Рис. 14.

KULTŪROS	PERIODAI							
	10-70 METAI – B1 PERIODAS	70-150 METAI – B2 PERIODAS	150-220 METAI – B2/C1 PERIODAS	150-220 METAI – C1A PERIODAS	220-260 METAI – C1B PERIODAS	250-300 METAI – C2 PERIODAS	300-350 METAI – C3 PERIODAS	350-450 METAI – D PERIODAS
Pilkapių								
Vakarų Lietuvos plokštinių kapų								
Nemuno žemupio plokštinių kapų								
Centrinės Lietuvos plokštinių kapų								
Vielbarko								
Galindų (Bogačevo)								

10:1 il.

Rytų Baltijos regiono kultūrų skirstymas senojo geležies amžiaus periodais

senojo geležies amžiaus Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūroms. Jos sugrupuotos į 4 periodus: 1) B1; 2) B2–B2/C1; 3) C1a–C2; 4) C3–D. Vielbarko kultūros sklaida taip pat suskirstyta į 4 periodus, tačiau šie kitaip sujungti: 1) B1; 2) B2; 3) B2/C1–C1a; 4) C1b–D.

Konstruojant žemėlapius, atsirado ir kitokių sunkumų. Pavyzdžiui, rytiniai aisčių kaimynai – Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės – pažįstami tik iš piliakalnių tyrinėjimų. Piliakalnių datavimo ypatumai neleidžia jų datuoti atskirais periodais, todėl teko visoje serijoje fiksuoti bendrąjį šios kultūros B1–D laikotarpio arealą, nors pastaruoju metu yra iškeltas teiginys, jog Brūkšniuotosios keramikos kultūra Lietuvos teritorijoje sunyko II a. po Kr.³ antrojoje pusėje. Sakoma, jog III a. pradžioje ji sunyko ir šiaurės rytinėje kultūros dalyje. Į Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritoriją atėjo nauji gyventojai iš „Suvalkų ir Užnemunės“ regionų. Teiginiai pagrįsti, atrodo, vienos Kernavės pavyzdžiu, nors G. Zabiela nurodo išsamesnius argumentus: „Laikoma, kad Narkūnų piliakalnis apleistas ne anksčiau II a., Nevieriškių – I t-mečio pradžioje, Sokiškių – III–IV a., Kerelių – VI a. Panašiu laiku apleidžiami ir kiti piliakalniai buvusioje Brūkšniuotosios keramikos kultūros paplitimo teritorijoje. Vėlyviausiuose piliakalnių sluoksniuose randama grublėtos keramikos. Iki šiol nėra aiškų keramikos rūšių pasikeitimo laikas. Pagal turimus duomenis atrodo, kad tai įvyko dar senajame geležies amžiuje. Kerelių piliakalnio viduriniame kultūrinio sluoksnio horizonte jau rasta nedidelis kiekis grublėtos keramikos, o viršutiniame

³ Luchtanas A. *Kernavė – litewska Troja*. Warszawa, 2002, s. 22.

sluoksnyje brūkšniuotos keramikos jau nebėra. Abiejų sluoksnių skiriamoji data – III a. Pagal Juodinių piliakalnio medžiagą nustatyta, kad brūkšniuota keramika jame išnyko iki III a. Analogiška padėtis ir neįtvirtintose gyvenvietėse. Kernavės gyvenvietėje prie Neries III–V a. kultūriniame sluoksnyje yra tik 6,8 % brūkšniuotos keramikos. Narkūnų piliakalnyje rasta tik brūkšniuotos keramikos, o piliakalnio sunykimo laikas apytiksliai nustatytas pagal Romos monetos ketvirtį. Apibendrinant šias datas, matyti, kad brūkšniuota keramika jos kultūros išplitimo srityje išnyksta maždaug ties II–III a. riba. Pagal Lietuvos senojo geležies amžiaus chronologiją tai būtų C1a periodo pabaiga. Kadangi tai yra labai svarbus visos Brūkšniuotosios keramikos kultūros elementas, panašu, kad šiuo laikotarpiu sunyksta ir pati kultūra. (...) Nemažai piliakalnių naudojami ir toliau, tik su tam tikru perplanavimu. Kaip taisyklė, šie sluoksniai yra labai neaiškūs, suardyti, tad konkrečiai nustatyti medinių įtvirtinimų pasikeitimą kol kas neįmanoma. Atrodo, kad šiuo metu piliakalniai pradeda panašėti į aptvertas ir retokai užstatytas vietas. Lyginant su anksčiau buvusiais įtvirtinimais, tai nemažas žingsnis atgal. Atsiranda žeminių tipo pastatai (Dūkštas, Sokiškiai), iki tol baltams taip pat visai nebūdingi. Aikštelių išplanavimas tampa padrikas.⁴ Apie II–III amžių sandūroje vykusias permainas kalba ir Andros Simniškytės tyrinėjimuose nustatytas Žadavainių kompleksas: „Maždaug II–III riboje Brūkšniuotosios keramikos kultūra sunyko. Lietuvos rytinėje dalyje ją pakeitė Rytų Lietuvos pilkapių kultūra... (...) Kokios bebūtų priežastys, Daugailiuose kultūrinė kaita nevyko nuosekliai iš Brūkšniuotosios keramikos kultūros į Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą. Dar prieš pradendant pilti „lietuviško tipo“ pilkapius, čia trumpam susiformavo labai specifiška kultūrinė aplinka. Daugailių apylinkėje šiam epizodui atstovauja dirbiniai iš Žadavainių. (...) Šių požymių visuma ir leidžia kalbėti apie savitą kultūrinį arealą Antalieptės – Sartų rajone, gyvavusį III a. ar III–IV a. po Kr. Žadavainių dirbinių kompleksas yra vienas ryškiausių šio trumpalaikio epizodo etalonų.“⁵ Permainas Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje liudija ir tarp 350 ir 450 metų jos teritorijoje atsiradę jai nebūdingi laidojimo paminklai.⁶ Archeologų užfiksuoti nauji procesai Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje yra glaudžiausiai susiję ir su didžiąja aisčių migracija, su Vielbarko žmonių, o gal ir jotvingių skverbimusi į Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijos vakarinę dalį.⁷

Didelių sunkumų kelia ir sūduvių-jotvingių kultūros kartografavimas. Nėra galimybės atskirais senojo geležies amžiaus periodais išskirti sūduvių-jotvingių

4 Zabiela G. *Lietuvos medinės pilyys*. Vilnius, 1995, p. 46.

5 Simniškytė A. Daugailiai: žvilgsnis į krašto praeitį. *Daugailių kraštas ir žmonės*. Utena, 2008, p. 38, 40, 43.

6 Jovaiša E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1998, t. 36, p. 48–64, 318–319 + žemėlapis (kartu su M. Michelbertu); <<http://www.istorijoszurnalas.lt>>.

7 Белявец В. Г. К изучению памятников Вельбарской культуры в Беларуси. *Nove materialy i interpretacije. Stan diskusji na temat kultury Wielbarskiej*. Gdańsk, 2007, s. 293–344.

paminklus. Todėl ir ši kultūra pagal A. Astrausko⁸ ir iš dalies V. Sedovo⁹ (B. B. Седов) darbus priskiriama tik B2/C1–C1a–D periodui, t. y. nuo 150 iki 450 metų, nors tyrinėtojai sūduvių-jotvingių paveldą geriau atskiria nuo II a. pabaigos. Atskirai reikia apibūdinti visiems žinomus Užnemunės kultūros periodizavimo sunkumus. Užnemunės areale iki šio laiko ištirtas nedidelis paminklų skaičius.¹⁰ Jų medžiaga rodo skirtingas senojo geležies amžiaus žmonių kultūrinės orientacijas¹¹, ir jų paminklus kaip nors susieti į nuoseklią laikotarpių seką kol kas yra sunkiai įgyvendinamas uždavinys.

Savo vietą šiuose žemėlapiuose rado ir rytų germanų kultūros. Jos yra svarbios bendram proceso supratimui ir, kaip visos kitos kultūros, kurių pagrindiniai šiuolaikiniai tyrinėtojai yra užsienio šalių archeologai, yra pavaizduotos remiantis anksčiau nurodytų darbų duomenimis.¹² Lietuvos tyrinėtojams prieinamų kultūrų – Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų ir Pilkapių – raida parodoma remiantis M. Michelberto ir iš dalies šių eilučių autoriaus duomenimis. Išsamiau pristatoma dviejų Lietuvos teritorijoje esančių kultūrų – Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų – raida. Abi jos drauge su Pilkapių kultūra yra vakarų baltų plėtros rezultatas ir atspindi tą laidosenos įvairovę, kuri įprasta ankstyvajai vakarų baltų kultūrai. Šios kultūros yra mano mokslinių interesų sritis: Raudonėnų plokštinio kapinyno tyrinėjimai 1975 metais tapo Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų tyrinėjimų pradžia. Jie apibūdinti 1988 metais Ukrainos Archeologijos institute mano apgintoje disertacijoje.¹³ Šaukėnų plokštinio kapinyno tyrinėjimai, pradėti 1981 metais drauge su dr. Jonu Stankumi, buvo Nemuno žemupio plokštinių kapinynų tyrinėjimų pradžia. Jie tęsiasi ir iki šiol. Susumuoti Nemuno žemupio plokštinių kapinynų tyrinėjimų rezultatai yra paskelbti keliuose leidiniuose¹⁴, tačiau visa mano tyrinėtų kapinynų medžiaga parengta spaudai ir pasirodys antroje knygos „Aisčiai“ dalyje „Kapai ir žmonės“.

Gana sudėtingas yra klausimas, kuriuo proistorės laikotarpiu reikėtų pradėti kartografinę vakarų baltų / aisčių kultūrų apžvalgą. Iš ankstesnių šios knygos tekstų ryškėja tam tikra nuomonių įvairovė, kai kalbama apie Vielbarko kultūrą ją siejant su šiaurine gotų istorija. Kaip jau buvo nurodyta, vieniems gotai su Vielbarku sietini

⁸ Астраускас А. Погребальные памятники ятвяжской земли. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 70–77.

⁹ Седов В. В. Земля ятвягов (племенная дифференциация). *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 50–59.

¹⁰ Jovaiša E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1998, t. 36, p. 48–64, 318–319 + žemėlapis (kartu su M. Michelbertu); <<http://www.istorijoszurnalas.lt>>.

¹¹ Grižas G., Bitner-Wróblewska A. Ceramika kultury bogaczewskiej z południowej Litwy. *Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007, s. 261–278. Ryc. 16.

¹² Šia proga turii pasakyti, kad skirtingi geografinių žemėlapių formatai sudarė tam tikrų sunkumų. Todėl juos keliant į vieną erdvę, galėjo atsirasti ir tam tikrų netikslumų, kurie, tikiuosi, neiškreipė proceso eigos.

¹³ Йовайша Э. Центральная Литва в I–IV вв. н.э. (на материале погребальных памятников). Вильнюс, 1987. 313 с. Рис. 1–64. Табл. 1–24.

¹⁴ Jovaiša E. Baltai antikos laikais: Dauglaukio bendruomenės eskizas. *Lietuva iki Mindaugo*. Sud. E. Jovaiša, A. Butrimas. Vilnius, 2003, p. 163–184; Jovaiša E. Krašto priešistorė. *Tauragės kraštas*. Vilnius, 2007, p. 9–44.

Vėrinys iš raudono emalio
ir stiklo karolių su
žalvariniais žiedais.
Dauglaukis, 50 kapas,
70–150 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

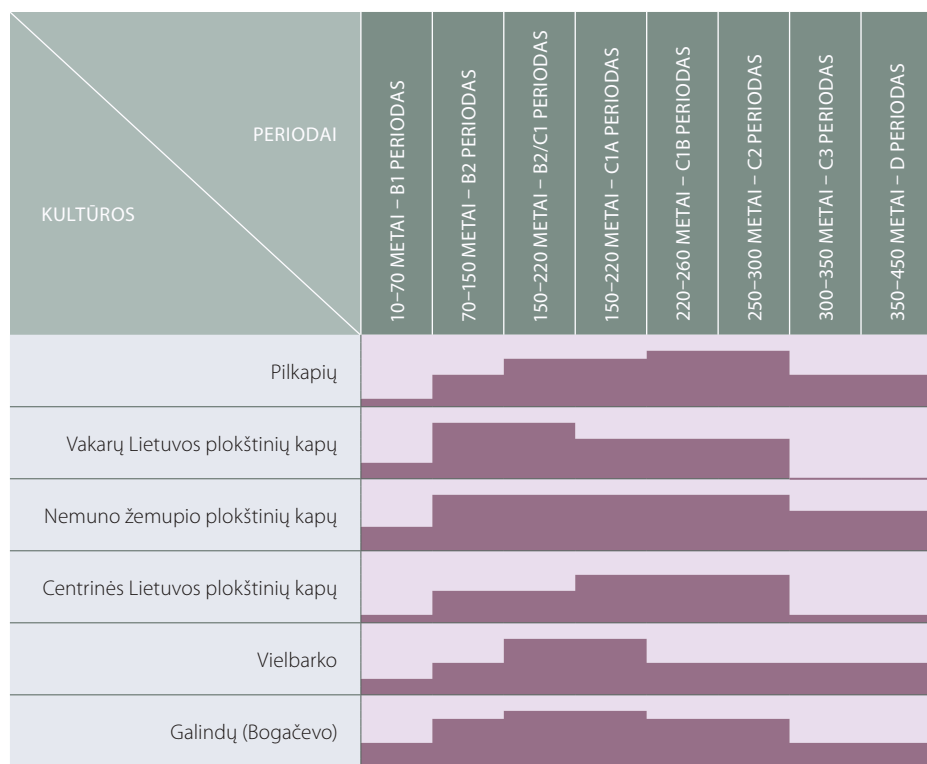
10:2 il.
Vakarų baltų kultūrų
laidojimo paminklų skaičius
atskiris senojo geležies amžiaus periodais

KULTŪROS	PERIODAI							
	10–70 METAI – B1 PERIODAS	70–150 METAI – B2 PERIODAS	150–220 METAI – B2/C1 PERIODAS	150–220 METAI – C1A PERIODAS	220–260 METAI – C1B PERIODAS	250–300 METAI – C2 PERIODAS	300–350 METAI – C3 PERIODAS	350–450 METAI – D PERIODAS
Pilkapių	10	67	90		96		63	
Vakarų Lietuvos plokštinių kapų	3	18			15			0
Nemuno žemupio plokštinių kapų	2	5			5			4
Centrinės Lietuvos plokštinių kapų	3	11			15			6
Vielbarko	94	163	297				145	
Galindų (Bogačevo)	37	64	72		68			44

tik nuo vėlyvosios liubovidzės fazės (B2–B2/C1 – 70–200 m.) laikotarpio, kitiems – B1 laikotarpio (10–70 m.) pabaigoje tarp 50 ir 70 metų. Reikėtų sutelkti dėmesį į tą kultūros gimimo laiką, kurį nurodė R. Volongievičius. Jis Vielbarko kultūros pradžia siejo su A periodu (200 m. pr. Kr. – 10 m. po Kr.). Aisčių kultūros plėtra ypač regima dabartinėse Lietuvos ir Latvijos teritorijose pradedant naujosios eros amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais. Tad detalesnis žvilgsnis krypsta į senojo geležies amžiaus aisčių kultūrų plėtrą.

Nagrinėjant žemėlapių šaltinius, į akis krito tam tikros bendros tendencijos. 10:2 iliustracijoje parodyta, kiek atskiris senojo geležies amžiaus laikotarpiais mums rūpimose kultūrose yra paminklų, o 10:3 iliustracija demonstruoja tų pačių duomenų kitą išraišką. Ji rodo nuo vienodo maksimumo (vieneto) išreikštą atskiros kultūros paminklų seką.

Paminklų skaičiaus dinamika rodo, kad visų čia nagrinjamų kultūrų B1 laikotarpis nepasižymi paminklų gausa – indekso nuo vieneto vidurkis yra 0,098. Sinchroniškai galimų lyginti Pilkapių, Vielbarko ir galindų (Bogačevo) kultūrų B2 laikotarpio paminklų gausos indeksas žymiai padidėjo ir išreiškiamas 0,221, t. y. paminklų pagausėjo daugiau nei du kartus, palyginus su B1 periodu. Vienodais periodais išdėstytų Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrų B2/C1 periodo paminklai rodo tą pačią spartaus gausėjimo tendenciją B1 periodo atžvilgiu – 0,376. Šių kultūrų kito periodo C1a–C2 indeksas 0,386 yra net kiek didesnis už buvusį. Tokias pat paminklų gausėjimo tendencijas iki

10:3 il.
Vakarų baltų kultūrų laidojimo paminklų plėtros tendencijos atskirais senojo geležies amžiaus periodais

C2 periodo pabaigos galima stebėti Pilkapių, Vielbarko ir galindų kultūrose, bet štai paskutinis C3–D laikotarpis visų, išskyrus Vielbarko, kultūrų raidoje yra paminklų skaičiaus mažėjimo metas. Penkiose kultūrose paminklų indeksas siekia tik 0,154, o Vielbarko kultūros C1b–D laikotarpiu – 0,207.

Šie paminklų skaičiai tarsi rodo, kad 10–70 metais šešiose aisčių kultūrose re-gima naujųjų kultūrų virsmo pradžia. B2–C2 perioduose tarp 70 ir 300 metų, t. y. per 230 metų, vakarietiška aisčių kultūra paplito nuo Pamario iki Dauguvos ir Gaujos šiaurėje, o su rytų baltais ribojosi per Šventąją ir Nemuną. Įdėmiau pažvelgus, gali-ma teigti, kad yra trys gretimai esantys periodai, kuriuose aisčių kultūros pasiekda-vo savo plėtros maksimumą. Tai B2/C1, C1a ir C1b. Vadinasi, tarp 150 ir 300 metų aisčių kultūros dideliuose Rytų Baltijos plotuose plito itin sparčiai, ir C2 laikotarpio pabaigoje naujosios aisčių kultūros – Pilkapių, Vakarų Lietuvos, Centrinės Lietuvos ir Nemuno žemupio – pasiekė savo arealų maksimumą. Tokia panaši plėtros tendencija negali nežadinti minties ir apie kultūrų giminiškumą bei bendrąsias plėtros tempų atitikimo priežastis. Savaiminga kultūros raida ir kažkokie išoriniai veiksniai vertė kultūras judėti. Šiaip ar taip, iki 300 metų vakarietiškos aisčių kultūros išplito iki tol jų nepažinojusiose erdvėse, o paskutiniame senojo geležies amžiaus periode – tarp

350 ir 450 metų – stebimas gana žymus paminklų skaičiaus mažėjimas visose apgyventose vakarų baltų teritorijose.

10:3 iliustracija turėtų įtikinti, kad visoms nagrinėjamos kultūroms būdingi tie patys dėsningumai. B1 periodas Vielbarko kultūroje, turint omenyje užuomazginius šios kultūros paminklus A periode, yra smarkaus vystymosi laikas. Pilkapių, Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrose B1 periodas yra naujųjų kultūrų gimimo laikas, o kitam B2 periodui būdingas spartus paminklų gausėjimas visose be išimties kultūrose. Kiti periodai iki C2 periodo pabaigos joms yra ir plėtros, ir tam tikro traukimosi laikas iki tol, kai C3–D perioduose visose teritorijose stebima ryški laidojimo paminklų skaičiaus mažėjimo tendencija. Jei tai būtų vienos kultūros teritorijoje, būtų galimos įvairios interpretacijos, tačiau visuotinis reiškinyje rodo, kad kažkas vyko vakarų baltų pasaulyje ir tas kažkas buvo vieno ir to paties proceso sudedamoji dalis. Keliama mintis, jog Vielbarco atveju tai sietina su Didžiojo tautų kraustymosi procesais.

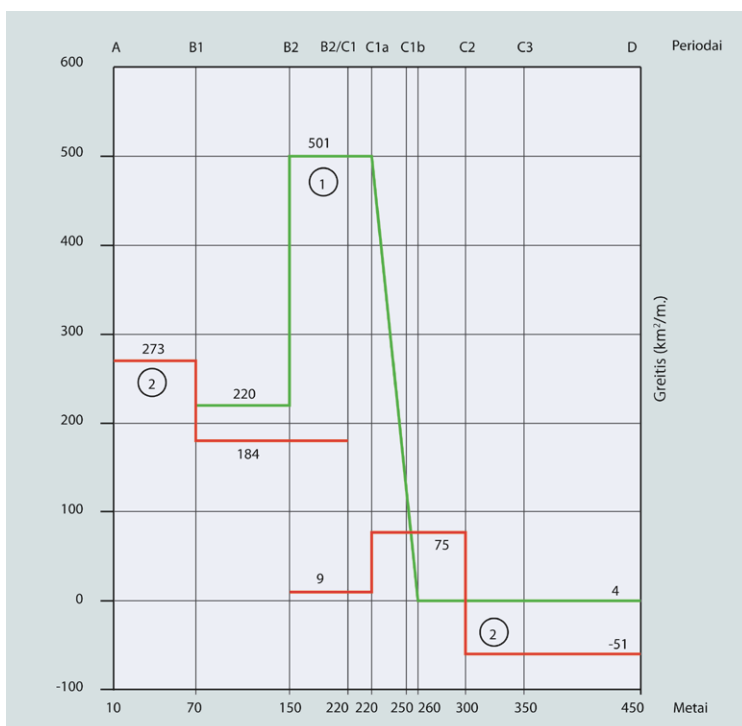
Didelį susidomėjimą kelia žemėlapių analizė įvertinus kultūrų teritorijų apimtį kvadratiniais kilometrais. Iš analizuojamų kultūrų savo plotu itin išsiskiria dvi kultūros – Vielbarko ir Pilkapių. Naudojant geoinformacinę sistemą „ArcGis“, buvo apskaičiuoti Vielbarko, lugijų (Pševorsko), galindų (Bogačevo), Sembos-Notangos, Pilkapių, Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrų užimti plotai atskirais senojo geležies amžiaus periodais.¹⁵ Vielbarco kultūra¹⁶ B1 periode užėmė jau 49 484,1 km² plotą. Tarp 70 ir 150 metų ji plito 220 km²/m. greičiu (10:4 il.). Įspūdingiausia greitį kultūra įgavo tarp 150 ir 220 metų judėdama 501 km²/m. greičiu, t. y. kasmet jos atstovai „žygiavo“ 5 kilometrų pločio ir 100 kilometrų ilgio kolona. Po 260 metų pasiektas plotas mažai kito – kasmet iki laikotarpio pabaigos Vielbarko kultūros žmonės plito tik 4,3 km²/m. greičiu ir iš esmės labai nežymiai padidino savo gyvenamąją erdvę. Kita įdomi detalė išryškėja derinant šios kultūros gyvenamosios erdvės pasikeitimus su plėtros greičiu: greičiausios plėtros periodu Vielbarko gyvenamoji erdvė iš esmės keitėsi. Šios kultūros žmonės išėjo iš Pamario ir kūrėsi dešiniajame Vyslos krante „leisdami“ jos krantu į pietryčius link Juodosios jūros.

Panašiai įspūdingu greičiu plito kiti aisčių kultūros skeleidėjai – Pilkapių kultūros žmonės.¹⁷ Naujoji aisčių kultūra jau B1 periode įsikūrė 19 090,5 km² plote, nuo pat kūrimosi pradžios plisdama 272,7 km²/m. greičiu (10:4 il.). Taigi Pilkapių kultūros

¹⁵ Dėkoju Lietuvos edukologijos universiteto Bendrosios geografijos katedros geografei Jolantai Butkutei už šių kultūrų plotų skaičiavimus naudojant geoinformacinę sistemą.

¹⁶ Vielbarko kultūra: B1 (10–70 m.) – 49 484,1 km², B2 (70–150 m.) – 67 056,1 km² (219,6 km²/m.), B2/C1–C1a (150–220 m.) – 102 127,6 km² (501,0 km²/m.), C1b–D (260–450 m.) – 101 144,2 km² (4,3 km²/m.).

¹⁷ Pilkapių kultūra: B1 (10–70 m.) – 19 090,5 km² (272,7 km²/m.), B2–B2/C1 (70–200 m.) – 43 008,4 km² (184,0 km²/m.), B2/C1–C1a (150–220 m.) – 43 663,6 km² (9,4 km²/m.), C1b–C2 (260–300 m.) – 49 699,1 km² (75,4 km²/m.), C3–D (300–450 m.) – 42 091,0 km² (–50,7 km²/m.).

10:4 il.
Vielbarko (1) ir Pilkapių (2)
kultūrų plėtros greitis
kvadratiniais kilometrais per metus

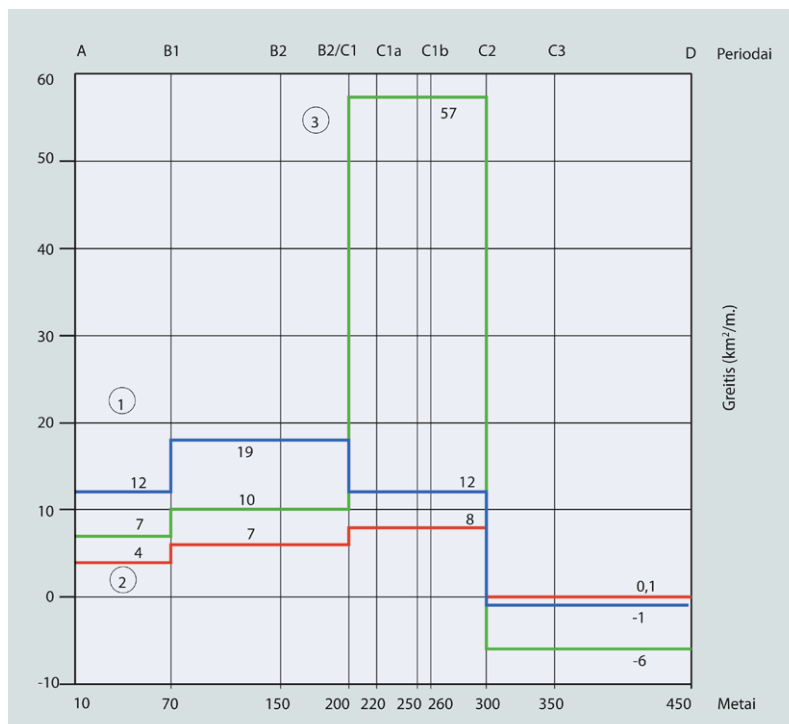
žmonių „kolona“ prilygo 2 kilometrų pločio ir 100 kilometrų ilgio žemės gabalui. Tarp 70 ir 200 metų kultūra išlaikė didelį plėtros greitį – net 184,0 km²/m. Panašiai kaip Vielbarko kultūros atveju, po 200 metų Pilkapių kultūros plėtros greitis sumažėjo, tačiau ši kultūra plėtėsi per du kitus laikotarpio periodus: tarp 150 ir 220 metų – 9,4 km²/m., tarp 260 ir 300 metų – 75,4 km²/m. Paskutiniame periode – tarp 300 ir 450 metų – teritorija ėmė trauktis kasmet mažėdama 50,7 km²/m. greičiu. Lyginant šias dvi dideles kultūras, į akis krenta bendri greičio dėsningumai ir tas pats laikas, kai kultūros pasiekė maksimumą – tarp 200 ir 220 m. po Kr.

Trys plokštinių kapinynų su nedegintų mirusiųjų kapais paprotį praktikuojančios kultūros lokalizuojamos Lietuvos teritorijoje. Šios kultūros nepalyginamai mažesnės nei Vielbarko ar Pilkapių, tačiau bent dviejų iš jų – Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos – raidoje pastebimi tie patys reikšmingi greičio rodikliai, panašiu laiku pasiekiantys savo maksimumą. Vakarų Lietuvos¹⁸, Nemuno žemupio¹⁹ ir

¹⁸ Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra: B1 (10–70 m.) – 867,3 km² (12,4 km²/m.), B2–B2/C1 (70–200 m.) – 3266,8 km² (18,4 km²/m.), C1a–C2 (220–300 m.) – 4453,2 km² (12,0 km²/m.), C3–D (300–450 m.) – 4277,4 km² (–1,2 km²/m.).

¹⁹ Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra: B1 (10–70 m.) – 206,1 km² (3,7 km²/m.), B2–B2/C1 (70–200 m.) – 1061,1 km² (6,6 km²/m.), C1a–C2 (220–300 m.) – 1826,1 km² (7,6 km²/m.), C3–D (300–450 m.) – 1836,4 km² (0,1 km²/m.).

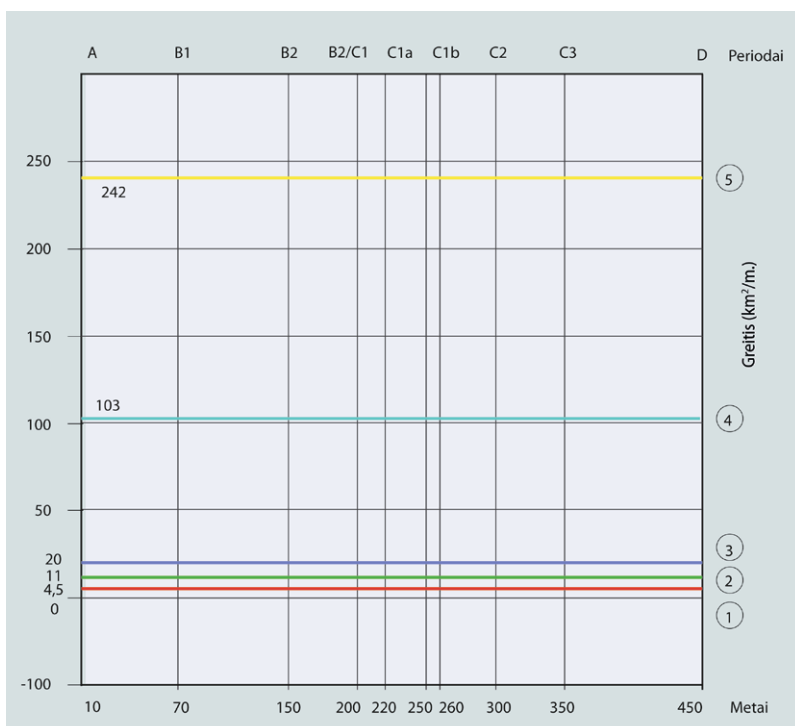
10:5 il.
Vakarų Lietuvos (1), Nemuno žemupio (2) ir
Centrinės Lietuvos (3) plokštinių kapinynų
kultūrų plėtros greičio rodikliai

Centrinės Lietuvos²⁰ kultūrų plėtros greičio rodikliai parodyti 10:5 iliustracijoje. Tarp 10 ir 200 metų visoms kultūroms yra būdingi tie patys reiškiniai: visų jų plėtros greitis didėja, t. y. Vakarų Lietuvos kultūros – nuo 12,4 iki 18,4 km²/m., Nemuno žemupio kultūros – nuo 3,7 km²/m. iki 6,6 km²/m., o Centrinės Lietuvos kultūros – nuo 7,2 iki 9,8 km²/m. Tarp 200 ir 300 metų dvi iš jų vystosi greitėjimo linkme (Nemuno žemupio kultūra – 7,6 km²/m., Centrinės Lietuvos kultūra – 87,0 km²/m.), o Vakarų Lietuvos kultūros greitis sulėtėja iki 11,9 km²/m. Po 300 metų vėl stebimi tie patys reiškiniai – visų šių kultūrų plėtros greitis mažėja: Nemuno žemupio – iki 0,1 km²/m., Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros teritorija traukiasi iki –1,2 km²/m., Centrinės Lietuvos – net iki –6,3 km²/m. Išryškėjusi kultūrų plėtros dinamika liudija aiškų dėsningumą – visos jos itin sparčiai plečia savo teritorijas iki 300 metų, o vėliau jų plėtros greitis darosi gerokai mažesnis ir stebima teritorijų mažėjimo tendencija.

Apibendrinant kiekybinius paminklų rodiklius ir kultūrų plėtros greičio (km²/m.) rodiklius, galima pamatuotai teigti, jog visoms aiškių kultūroms būdingi tie

²⁰ Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra: B1 (10–70 m.) – 490,6 km² (7 km²/m.), B2–B2/C1 (70–200 m.) – 1770,9 km² (9,8 km²/m.), C1a–C2 (220–300 m.) – 7472,4 km² (57,0 km²/m.), C3–D (300–450 m.) – 6528,1 km² (–6,3 km²/m.).

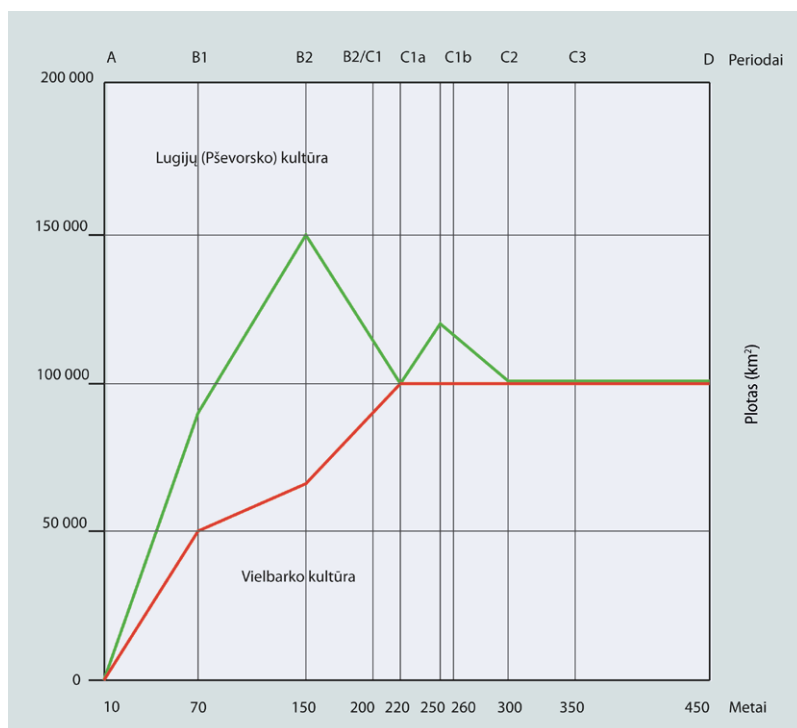
10:6 il.

Nemuno žemupio (1), Vakarų Lietuvos (2), Centrinės Lietuvos (3) plokštinių kapinynų, Pilkaplių (4) ir Vielbarko (5) kultūrų plėtros greičio vidurkiai (km²/m.)

patys dėsningumai: 1) per pirmuosius du periodus B1 ir B2 (tarp 10 ir 150 metų) visos šios kultūros išgyvena sparčios plėtros laikotarpį. Tai būdinga ir paminklų skaičiaus dinamikai, teritorijos plotui bei plėtros greičio rodikliams. B2/C1–C1a (150–220 m.) ir C1b–C2 (260–300 m.) laikotarpiais skiriasi kultūrų plėtros greitis, tačiau teritorijų plėtros tendencija išlieka. Po 300 metų visų be išimties kultūrų teritorinė plėtra gerokai sulėtėjo, o kai kurių kultūrų ir plotas ėmė mažėti. Apie bendrą teritorijų plėtros ir teigiamo greičio tendenciją liudija kultūrų greičių vidurkio grafikas (10:6 il.).

Visoms kultūroms nustatyti tie patys dėsningumai. Jais remiantis daroma prielaida, kad šias kultūras sieja bendri raidos procesai. Vielbarko kultūra pasižymi tais pačiais dėsningumais kaip ir visuotinai pripažįstamos vakarų baltų kultūros. Artimiausia Vielbarko kaimynė pietuose buvo germanams skiriama lugijų, arba Pševorsko kultūra. Būtų reikšminga palyginti Pševorsko ir Vielbarko kultūrų plėtros rodiklius su aisčių kultūrų orbitos dėsningumais. 10:7 iliustracijoje parodyta Pševorsko²¹ germanų

²¹ Lugijų (Pševorsko) kultūra: B1 (10–70 m.) – 91 245,5 km², B2 (70–150 m.) – 153 827,1 km² (782,3 km²/m.), B2/C1–C1a (150–220 m.) – 100 869,07 km² (–756,5 km²/m.), C2 (250–300 m.) – 119 855,9 km² (379,7 km²/m.), IV–V a. – 102 215,3 km² (–176,4 km²/m.).

10:7 il.
Lugijų (Pševorsko) ir Vielbarko kultūrų plotų raida senajame geležies amžiuje (km²)

ir Vielbarko²² kultūros plotų kaita atskirais senojo geležies amžiaus periodais. B1 ir B2 periodai (10–150 m.) abiem kultūroms yra plėtros laikotarpiai. Lugijai praplėtė savo plotus nuo 91,2 iki 153 tūkst. km². Vielbarko kultūros žmonės išplito nuo 49 iki 67 tūkst. km². 150–220 metais šių kultūrų plėtra buvo skirtinga: Vielbarko kultūros žmonės išplėtė savo teritoriją iki 102 tūkst. km², o lugijai prarado apie 50 tūkst. km². Taigi, abiejų kultūrų plotai pagal apimtį tapo panašūs: Vielbarko kultūra užėmė 102 tūkst. km², o lugijų – 101 tūkst. km². Kitame periode lugijai savo teritoriją praplėtė 20 tūkst. km², o Vielbarko kultūros žmonės, nors ir persikėlė į naujas erdves Vyslos dešiniajame krante, išlaikė savo teritorijas iki senojo geležies amžiaus pabaigos. Kas vyko lugijų (Pševorsko) pasaulyje tarp 150 ir 220 metų, gali paaiškinti šios kultūros tyrinėtojai, tačiau šio tyrimo aspektu yra akivaizdu, kad germanų lugijai „iškrenta“ iš aisčių kultūrų dėsningumų konteksto. Suprantama, šių skaičių toli gražu nepakanka, jog juos galima būtų laikyti pakankamu kultūras skiriančiu rodikliu, tačiau, atsižvelgiant į turimus argumentus, šis disonansas tik sustiprina anksčiau nagrinėtų penkių kultūrų dėsningumų bendrumą lugijų skirtumo akivaizdoje.

²² Vielbarko kultūra: B1 (10–70 m.) – 49 484,1 km², B2 (70–150 m.) – 67 056,1 km² (219,6 km²/m.), B2/C1–C1a (150–220 m.) – 102 127,6 km² (501,0 km²/m.), C1b–D (260–450 m.) – 101 144,2 km² (4,3 km²/m.).

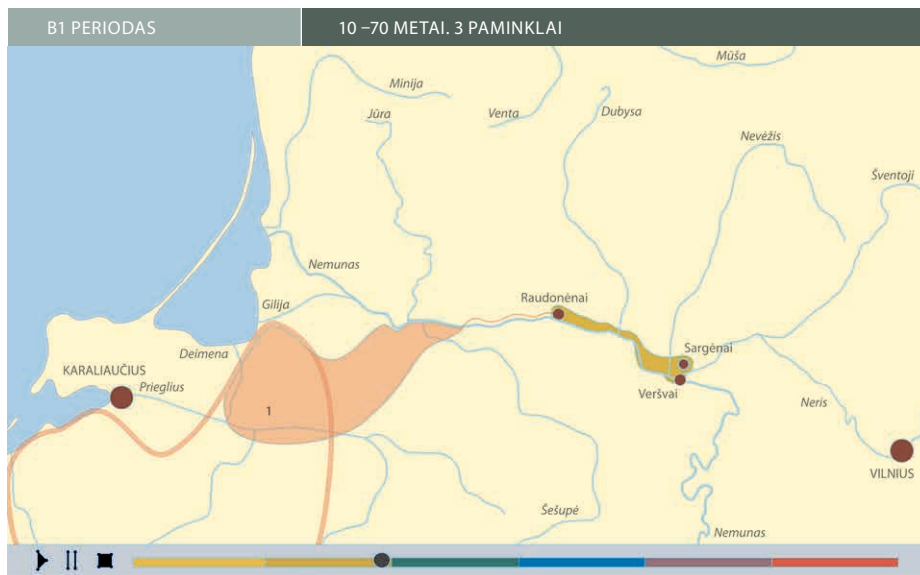
Ryški plotų raidos priešprieša skatina daugiau pasidomėti lugijų istorija. Lugijų gyvenamos erdvės mažėjimas 150–220 metais sutampa su markomanų karų laikotarpiu. Tarp 166 ir 180 metų Marko Aurelijaus valdomą ir maro nualintą Romos imperiją niokojo germanai. Pirmą kartą Romos istorijoje germanai įsiveržė į metropoliją ir pasiekė tą pačią Akvilėją, kurioje buvo garsiosios Baltijos gintaro meistrų dirbtuvės. Žinoma, kad markomanų karuose lugijai dalyvavo. Iš ankstyvųjų šaltinių Tacitas „Germanijoje“ (Germania, 29, 3; 43, 2; 44, 1) ir „Analuose“ (Annales, XII, 30, 1) mini lugijų burus ir sako, jog jie drauge su romėnais veikė prieš kvadus. Lugijus, kaip didelę gentį, mini Strabonas savo „Geografijoje“ (Geographica, VII, 1, 3). Ptolemėjo „Geografijoje“ (Geographia, II, 3, 8; II, 11, 10) išvardytos lugijų gentys – omanai, didunai, burai – tyrinėtojams leidžia kalbėti apie lugijų sąjungą. Kasijus Dionas (Historiae Romanae, 67, 5, 2) liudija, jog imperatoriaus Domiciano laikais (valdė 81–96 metais) lugijai prašėsi karinės pagalbos prieš svebus ir imperatorius jiems buvo pažadėjęs 100 raitelių. Aktyviausiai markomanų karuose dalyvavo burai. Prieš juos imperatorius Komodas (valdė 180–192 metais) 181–183 metais buvo surengęs net specialią ekspediciją. Aktyvūs lugijų veiksmai germanų ir Romos karų arenoje nuolat reikalavo karių. Tad visai galimas dalykas, jog lugijų teritorija sumažėjo dėl šių karų. Kyla klausimas, kodėl tas pats neįvyko ir su menamais gotais iš Vielbarko. Vielbarko teritorija ne tik kad nesumažėjo, bet ir išsiplėtė palengva slenkant į dešinią Vyslos krantą. Natūralu būtų manyti, jog jeigu Vielbarko žmonės arba kaip juos norima traktuoti – gotai dalyvavo markomanų karuose, reikėtų laukti tokių pat pasekmių kaip ir lugijų atveju. Tačiau nieko panašaus nėra. Į markomanų konfliktą buvo įtrauktos didelės germanų pajėgos. Rašytinių šaltinių paliudytą aktyvų lugijų dalyvavimą kampanijoje patvirtina ir archeologijos duomenys – sumažėjęs kultūros plotas ir laidojimo paminklų skaičius. Tad šiuo atveju rašytinius šaltinius patvirtina archeologijos duomenys. O štai apie Vielbarko žmonių dalyvavimą konflikte rašytinių duomenų nėra. To nepatvirtina ir archeologijos paminklų mažėjimas, kaip kad lugijų atveju. Vadinausi, galima manyti, jog tuometinė Vielbarko žmonių politika nebuvo siejama su lugijų genčių sąjungos reikalais. Įdomi detalė: apie tikruosius gotus antikos šaltiniai prabilę praėjus maždaug tik 50 metų po markomanų karų. Juose nėra jokių liudijimų apie netolimą jų istoriją Baltijos jūros aplinkoje.

Nuo I a. pabaigos gotus Europos istorijoje linkę matyti autoriai dažnai remiasi Strabonu, Tacitu ir kitais antikiniaiiais autoriais, kurie mini gotonus. Jau buvo minėta, jog gotonai netapatintini su gotais. Čia kaip tik tas atvejis, kai „gotų“ ir „gotonų“ sąskambis ankstyvosios gotų istorijos ieškotojams virsta įtikinamu argumentu. Gotonus mini Strabonas (Geographica, VII, 1, 3), Tacitas (Germania, 44, 1; Annales, II, 62, 2), Plinijus (Naturalis historia, IV, 99). Ptolemėjas buvo paskutinis, kuris vadino juos „gothonai“ (Geographia, III, 5, 8). Taip pat jis pirmasis pamini gutus (Goutai), kurie gyvena didelėje Skandinavijos saloje prie Vyslos žiočių (Geographia, II, 11, 16). Kai

10:8 II. Rytų Baltijos regiono kultūros B1 periode (10–70 m.)

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
 - Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
 - Vielbarko kultūros B1 periodas (R. Wołągiewicz, 1993)
 - Lugijų (Pševorsko) kultūros B1 periodas (A. Kokowski, 2004)
 - Gustovo grupės B1 ir B2 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
 - Liubušo grupės B1 ir B2 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
 - Burgundų (Liubošicų) kultūros B1 ir B 2 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
 - Sembos-Notangos kultūros B1 ir B2 periodai (W. Nowakowski, 1996)
 - Galindų kultūros sklaida B1–B2/C1 perioduose (10–200 m.).
Stanaičiai, Zapsė (G. Grižas, A. Bitner-Wróblewska, 2007)
 - Galindų kultūros B1 periodas (J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
 - Vakarų Lietuvos kultūros B1 periodas (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
 - Pilkapių kultūros B1 periodas (M. Michelbertas, 2004)
 - Nemuno žemupio kultūros B1 periodas (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
 - Centrinės Lietuvos kultūros B1 periodas (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
 - Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D periodai (A. A. Егорейченко, 2006)
- Sudarė E. Jovaiša ir V. Šimėnas, dail. L. Leščinskaitė

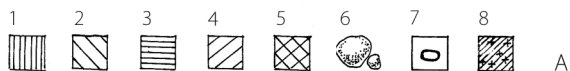
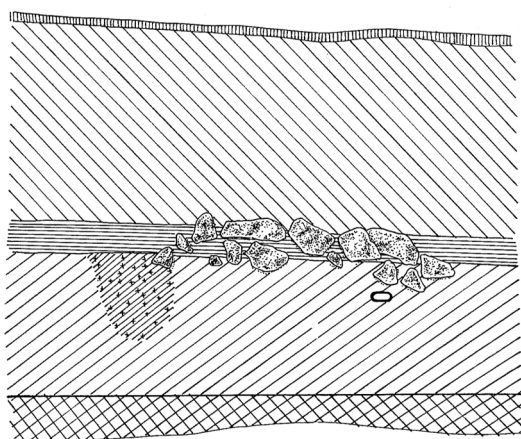
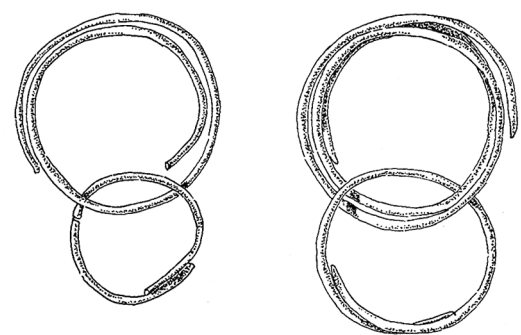

10:9 il.
 Centrinės Lietuvos plokštinių kapynų kultūra B1 periode:
 1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.
 Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

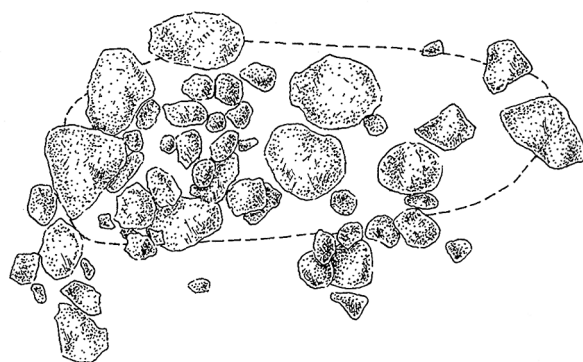
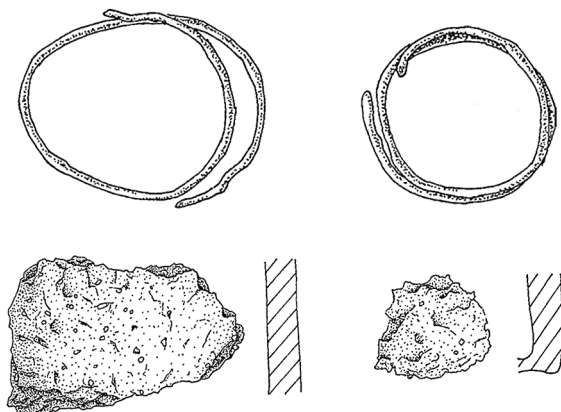
gotai pasirodė prie Juodosios jūros ir ėmė muštis su romėnais III a. pradžioje, graikų šaltiniuose jie imti vadinti skitais; pirmą kartą neabejotinai gotais juos pavadino 238 metais Histrijos paėmimo aprašyme graikų istorikas Deksipas (Publius Herennius DEXIPPUS. *Fragmenta*. Ed. K. Müller, FHG 3. Paris: Didot, 1841–1870, p. 667–687). Ir čia išryškėja esminė detalė: nė vienas antikos ar ankstyvųjų viduramžių gotų istorikas nemėgino gotų sieti su gotonais. O juk ir Strabono, ir Tacito, ir Plinijaus, ir Ptolemėjo darbai gotų istorijos rašytojams buvo žinomi. Visame pasaulyje yra žinomas garsus gotų istorikas Hervigas Volframas (H. Wolfram). Jo darbai, perleisti jau devintą kartą, tapo šiuolaikine gotų istorijos klasika. H. Wolframas tokių gotonų ir kitų skandinavų tautų „pritempimų“ nelaiko pagrįstais: „Kasiodoras, koreguodamas Ptolemėją, pateikia gausių skandinaviškų „gotų tautų“ vardų, tarp jų veikiau įtartiną tautovardį Gautigoth, gotai iš gautų šalies. Nuo I šimtmečio, tiesa, buvo žinomi kontinentiniai gutonai kaip skandinaviškieji gutai, gautai. Taigi, galima būtų daryti prielaidą apie, nors ir silpną, ryšį tarp gutų, gautų ir dabartinio Götar. Be to, dar yra ir Gotlando sala, kuri mielai pretenduoja į gotų „protėvynę.“²³ H. Wolframo atsargumas dėl šių „gotų tautų“ yra akivaizdus.

Anksčiau buvo kalbama, jog kiekybinių parametrų (paminklų skaičiaus, kultūrų plotų ir plitimo greičio) raida atskirais senojo geležies amžiaus periodais ir kultūrų plotų kitimas, nulemtas politinių Europos įvykių, rodo, kad Vielbarko kultūra

²³ Wolfram H. *Gotische Studien. Volk und Herrschaft im frühen Mittelalter*. München, 2009, S. 219–220.

A

B

10:10 il.

Raudonėnų (A) ir Naudvario (B) radiniai.

A: įvijiniai dvinariai antsmilkiniai.

Moters kapo 3 pjūvis:

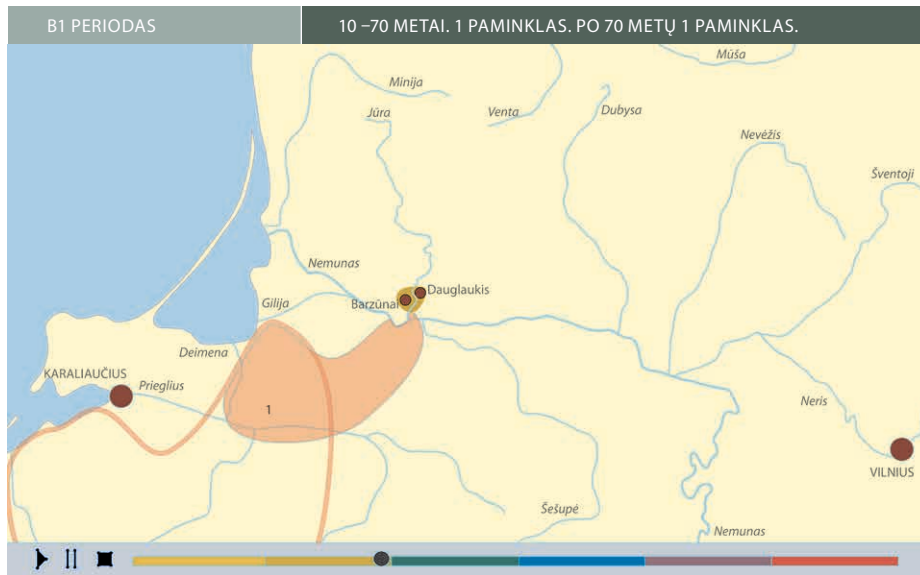
1. velėna;
2. supustytas smėlis;
3. pirminis žemės paviršius;
4. geltonas smėlis;
5. kapo pagrindas;
6. kapo akmenys;
7. įkapių vieta;
8. laužavietė.

B: įvijiniai antsmilkiniai; keramika; akmenų grindinys virš kapo.

Pagal E. Jovaišą ir R. Siauclinską, dail. S. Mikšaitė

buvo arčiau vakarų baltų kultūros bendrųjų dėsningumų. Didelius pasikeitimus vakarų baltų pasaulio geografijoje liudija Rytų Baltijos regiono kultūrų kartografavimas atskirais senojo geležies amžiaus periodais. B1 periodas (10–70 m.) buvo ypatingas vakarų baltų istorijoje. Kultūrų materialinio vystymosi požiūriu galima įžiūrėti, jog buvusiose Vakarų baltų pilkapių kultūros srityse formuojasi naujos, geležį išgaunančios ir apdirbančios, žmonių visuomenės. Revoliucinis geležies kultūrų virsmas palietė visas be išimties Rytų Baltijos erdves, tačiau vakarų baltų pasaulyje greta geležies kultūros plėtros stebimas ir naujųjų aisčių šakų „išėjimas“ iš senojo vakarų baltų domeno ir jų kūrimasis naujuose Rytų Baltijos plotuose.

B1 periodo Vielbarko kultūros žemėlapyje (10:8 il.) matyti, kad tikrasis perimetras iš esmės apsiriboja plačiąja baltiškų vandenvardžių riba, nes Vielbarko kultūros pietinę ribą išplečia tik vienas toli, iki Vartos, nutolęs paminklas. Mozūrų ežeryne

10:11 il.

Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra B1 periode:

1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

gyvuojaanti galindų (Bogačevų) kultūra, kaip ir Vielbarko, plėtė savo įtakos sferą. Galindų įtaka Lietuvos Užnemunei akcentuojama G. Grižo ir A. Bitner-Vrublevskos tyrimuose.²⁴ Jie teigia, jog tarp 10 ir 150–200 metų galindų įtaka Užnemunėje pasiekė Stanaičių–Zapsės ribą. Pilkapių kultūra tarp 10 ir 70 metų smarkiai pasistūmėjo nuo Ventos žiočių į rytus. Abavos baseinu šios kultūros žmonės nukeliavo iki pat Šventosios rytuose, kur turėjo susitikti su Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonėmis. Pietuose Pilkapių kultūra pasiekė Jūros aukštupį ir Jūros bei Dubysos tarpupį. Pilkapių ir Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrų raida atskirais senojo geležies amžiaus laikotarpiais išsamiai išnagrinėta M. Michelberto darbuose²⁵, tačiau Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrų raida iki šiol nėra išsamiau aptarta, tad joms čia skiriamas didesnis dėmesys.

Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos kultūrų žmonės į naujas erdves atsinešė plokštinių kapų su nedegintais mirusiais kultūrą. Kaip rodo H. Urbaneko ir M. Gusakovo tyrinėjimai, plokštinių kapinynų kultūra plito Aismarių pakrantėse, Priegliaus aukštupyje ir Semboje.²⁶ Galimas dalykas, kad plokštinius kapus

²⁴ Grižas G., Bitner-Wróblewska A. Ceramika kultury bogaczewskiej z południowej Litwy. *Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007, s. 261–278.

²⁵ Михельбертас М. Заселение территории культуры курганов Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии в римский период. *Pētījumi zemgaļu senatnē* (Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 10). Rīga, 2004, p. 67–75; Michelbertas M. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etninės istorijos klausimai. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 13–21.

²⁶ Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999, p. 69–71.

10:12 il. Rytų Baltijos regiono kultūros B2–B2/C1 perioduose (70–150–200 m.)

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Vielbarko kultūros B2 periodas (R. Wołągiewicz, 1993)
- Lugijų (Pševorsko) kultūros B2 periodas (A. Kokowski, 2004)
- Gustavo grupės B1 ir B2 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
- Liubušo grupės B1 ir B2 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
- Burgundų (Liubošicų) kultūros B1 ir B2 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
- Sembos-Notangos kultūros B1 ir B2 periodai (W. Nowakowski, 1996, 2007)
- Galindų kultūros B2 periodas (J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
- Galindų kultūros sklaida B1–B2/C1 periode (10–200 m.).
Stanaiciai, Zapsė (G. Grižas, A. Bitner-Wróblewska, 2007)
- Vakarų Lietuvos kultūros B2–B2/C1 periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Pilkapių kultūros B2 periodas (M. Michelbertas, 2004)
- Nemuno žemupio kultūros B2–B2/C1 periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Centrinės Lietuvos kultūros B2–B2/C1 periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D periodai (A. A. Егорейченко, 2006)
Sudarė E. Jovaiša ir V. Šimėnas, dail. L. Leščinskaitė

praktikuojančių žmonių ankstyviausioji banga, keliaudama iš Sembos šiaurinės dalies prieš Nemuno tėkmę, dar apie 10–40 metus pasiekė Raudonėnus prie Raudonės (Jurbarko r.) ir tapo Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų pirmtakais²⁷ (10:9 il.). Jų sudėtingos trijų aukštų iš lauko akmenų sukrautos laidojimo dėžės neabejotinai tęsė Vakarų baltų pilkapių kultūros žmonių laidojimo tradicijas ir tapo naujosios kultūros akmeninių laidojimo statinių prototipu. 40–70 metais ši banga pasiekė Nemuno ir Neries santaką ir paliko Sargėnų bei Veršvų plokštinius kapinynus. Po 2003 metų R. Šiaulinsko²⁸ radinių Naudvaryje (Jurbarko r.) atsirado naujos medžiagos apie galimus ankstyviausius šios kultūros kapus. Degintinių kapų apsuptyje buvo atidengtas 8 nedeginto mirusiojo kapas. Žmogus buvo palaidotas duobėje, virš kurios buvo sukrautas 2,0 x 1,56 m dydžio grindinys. Grindinio perimetras krautas iš stambesnių lauko akmenų, o centras išklotas smulkesniais. Duobėje po grindiniu rasti dveji bronziniai (3,5 ir 4–4,5 cm dydžio) antsmilkiniai. Tyrinėtojas kapą datuoja I t-mečiu pr. Kr. Negalima nepastebėti laidosenos ir materialinės kultūros panašumų su Raudonėnų kapinynu (10:10 il.). Abu kapinynus sieja akmenų naudojimas kapui įrengti, keramika ir ypač antsmilkinių archajiškumas. Prie antsmilkinių ir Raudonėnuose, ir Naudvaryje buvo rasta organinės medžiagos. Raudonėnų organiką Eugenija Šimkūnaitė įvardijo kaip plaušą, iš kurio turėjo būti padaryta kepuraitė. Gali būti, kad Naudvario kapai yra ankstesni nei Raudonėnų, nes 8 kapo aplinkoje buvęs degintas kapas Nr. 1 C14 metodu datuojamas 405–380 m. pr. Kr. Laidosenos ir daiktų kultūros

²⁷ Senojo geležies amžiaus Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų sąrašas su tyrinėtojų vardais, tyrinėjimų metais ir datavimu: B1 periodas (10–70 m.). 3 paminklai: 1. RAUDONĖNAI, Jurbarko rajonas, 1975 (Eugenijus Jovaiša), I a. pirmoji pusė; 2. SARGĖNAI, Kauno miestas, 1938–1941 (Jonas Puzinas), I–II amžiai; 3. VERŠVAI, Kauno miestas, 1938, 1939–1941 (Jonas Puzinas, Pranas Baleniūnas), I–IV amžiai. B2–B2/C1 periodas (70–200 m.). 11 paminklų: 1. GĖLUVA, Raseinių rajonas, 1974 (Vytautas Urbanavičius), II–IV amžiai; 2. KANIŪKAI, Kauno rajonas, netyrinėtas, II–III amžiai; 3. KASBARAIČIAI, Raseinių rajonas, netyrinėtas, II–IV amžiai; 4. KLANGIAI, Jurbarko rajonas, netyrinėtas, II–III amžiai; 5. KRIEMALA, Kauno rajonas, 1961 (Bronė Tautavičienė, Vytautas Urbanavičius), I–II amžiai; 6. KULAUTUVA, Kauno rajonas, 1990–1991 (Kristina Rickevičiūtė), I–II amžiai; 7. MARVELĖ, Kauno rajonas, 1991–1997 (Audrius Astrauskas), II–IV amžiai; 8. PAŠTUVA, Kauno rajonas, 1932 (Petras Tarasienka), 1936 (Jonas Puzinas), II–III amžiai; 9. PERNARAVA (ŽIOGUČIAI), Kėdainių rajonas, netyrinėtas, II–VI amžiai; 10. RIDIKIAI, Kauno rajonas, 1909 (Tadas Daugirdas), 1959 (Kazimiera Gabriūnaitė), 1967 (Juozas Antanavičius), II–VI amžiai; 11. SEREDŽIUS, Jurbarko rajonas, 1936–1937 (Jonas Puzinas), 1964 (Mykolas Michelbertas), 1974 (Juozas Markelevičius), II–IV amžiai. C1–C2 periodas (200–300 m.). 15 paminklų: 1. ANCIŠKIS, Kėdainių rajonas, netyrinėtas, III–VI amžiai; 2. ANTALKIAI (KVESAI), Kauno rajonas, netyrinėtas, III–IV amžiai; 3. AUKŠTADVARIS, Kėdainių rajonas, netyrinėtas, III–IV amžiai; 4. BERŽAI, Kėdainių rajonas, netyrinėtas, III–V amžiai; 5. GABULAI (MIKALIŠKIS), Panevėžio rajonas, netyrinėtas, III–IV amžiai; 6. GRINIŪNAI, Panevėžio rajonas, 1977 (Adolfas Tautavičius), III–V amžiai; 7. IBUTONIAI, Panevėžio rajonas, netyrinėtas, III–IV amžiai; 8. KRŪVANDAI, Kauno rajonas, 1979 (Eugenijus Jovaiša), III–IV amžiai; 9. PADUBYSYS, Raseinių rajonas, netyrinėtas, III–IV amžiai; 10. PAŠILIAI, Panevėžio rajonas, 1943 (Pranas Kulikauskas), 1975 (Juozas Markelevičius), III–IV amžiai; 11. PLINKAIGALIS, Kėdainių rajonas, 1977 (Eugenijus Jovaiša), 1978–1984 (Vytautas Kazakevičius), III–VII amžiai; 12. UPTYTĖ, Panevėžio rajonas, 1938 (Pranas Kulikauskas), III–IV amžiai; 13. VAITEKŪNAI, Radviliškio rajonas, 1940 (Pranas Baleniūnas), 1977–1978 (Algirdas Varnas), III–V amžiai; 14. VELIUONA, Jurbarko rajonas, 1965 (Mykolas Michelbertas), III–V amžiai; 15. VILKĖJA, Kauno rajonas, netyrinėtas, III–V amžiai. C3–D periodas (300–450 m.). 6 paminklai: 1. EIGULIAI, Kauno rajonas, 1935–1938 (Jonas Puzinas), IV–V amžiai; 2. KAČERGINĖ, Kauno rajonas, netyrinėtas, IV–VI amžiai; 3. KALNIŠKIAI, Raseinių rajonas, 1985, 1989–1997 (Vytautas Kazakevičius), IV–VI amžiai; 4. KIDULIAI, Šakių rajonas, 1984–1985 (Vytautas Urbanavičius), IV–V amžiai; 5. LAUKSVYDAI, Kauno rajonas, 1911 (Tadas Daugirdas), 1978–1979 (Eugenijus Jovaiša), IV–V amžiai; 6. RUPUNIONIAI, Kauno rajonas, 1980 (Eugenijus Jovaiša), IV–V amžiai.

²⁸ Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*. Vilnius, 2005, p. 129–131.

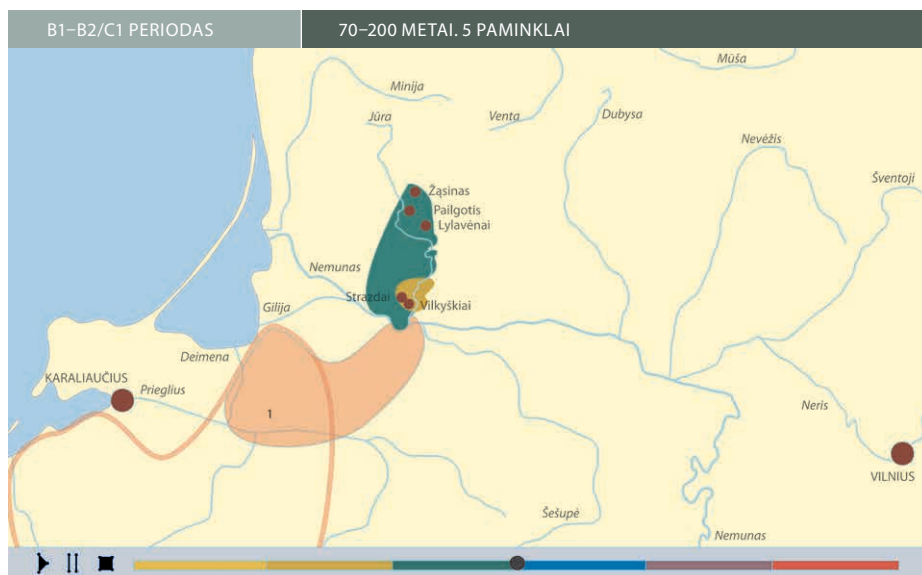
bendrumas leidžia kelti prielaidą, kad Naudvario kapinynas drauge su Raudonėnais gali būti ankstyviausios aisčių migracijos liudininkais, o labiausiai į vakarus nutolusį pradinį Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų žmonių migracijos tašką galima būtų iš Raudonėnų perkelti į Naudvarį.

Nemuno žemupio kultūros pirmeiviai, galimas dalykas, migravo iš tos pačios srities ir, keliaudami Nemunu ties jo santaka su Jūros upe, pasuko į jos aukštupį (10:11 il.). Kadangi šios kultūros paminklų randama ir Nemuno kairiajame krante (dabartinėje Rusijos Federacijoje), neatmestina prielaida, jog galėjo būti ir kiti migracijos šaltiniai. Pirmieji laidojimo paminklai, datuojami B1b periodu (40–70 m.), rasti Dauglaukyje ir Barzūnuose²⁹ (Tauragės r.).

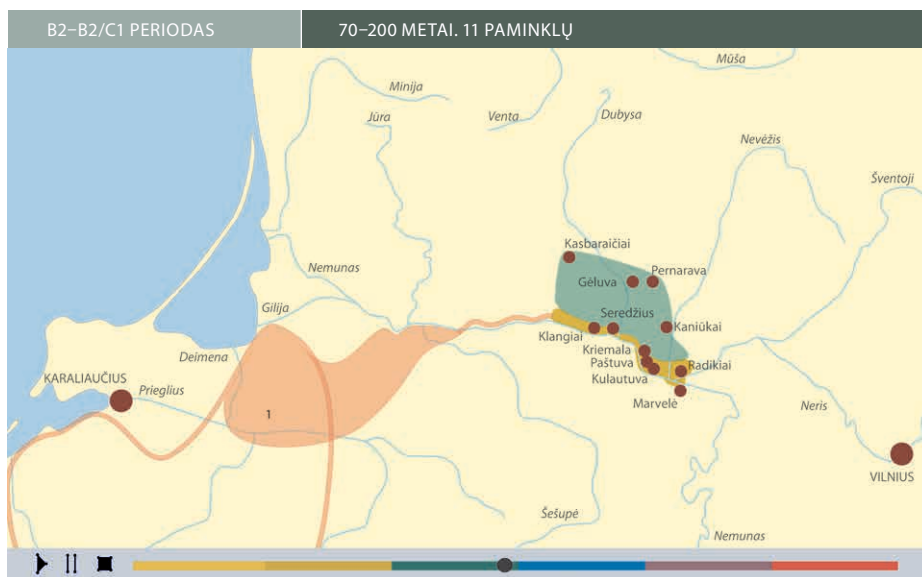
B2 periode Vielbarko kultūra išplito ir į vakarus, ir į rytus, ir į pietus (10:12 il.). Ji pasiekė Oderio dešiniąsias žiotis, rytuose kaktomušomis susidūrė su Sembos-Notangos kultūra. Pasargės upė tapo Sembos-Notangos ir Vielbarko kultūrų skiriamąja riba. Lyginant su B1 periodu, Vielbarko kultūra smarkiai pasistūmėjo Mozūrų ežeryno link. Galindų areale gausėjo paminklų. Ji skverbėsi į Priegliaus ištakas ir į rytus Nemuno link. Pilkapių kultūra gerokai pasistūmėjo į šiaurės rytus Velikajos upės kryptimi, jos žmonės apgyveno Dauguvos vidurupį ir dalį jos žemupio. Nuo B2 periodo Pilkapių kultūra plačiu ruožu ribojosi su Brūkšniuotosios keramikos kultūra.

Tarp 70 ir 200 metų keitėsi ir Nemuno žemupio kultūra. Atsirado penki nauji paminklai Lylavėnuose, Pailgotyje, Strazduose, Vilkyškiuose ir Žąsine (10:13 il.). Ši kultūra plito į šiaurę ir susitiko su Pilkapių kultūros pietine dalimi. Tuo pačiu metu Centrinėje Lietuvoje atsirado 11 paminklų Gėluvoje, Kaniūkuose, Kasbaraičiuose, Klangiuose, Kriemaloje, Kulautuvoje, Marvelėje, Paštuvoje, Pernaravoje, Ridikiuose ir Seredžiuje (10:14 il.). Centrinės Lietuvos žmonių, kaip ir Nemuno žemupio, šiauriais kaimynais buvo Pilkapių kultūros atstovai. Juos tarp 70 ir 200 metų abi minėtos kultūros gerokai stumtelėjo toliau į šiaurę. Centrinės Lietuvos gyventojai, šiaip jau laikęsi dešiniojo Nemuno kranto, kalbamuojų laikotarpiu persikėlė per Nemuną ir kairiajame krante įsikūrė Marvelėje.

²⁹ Senojo geležies amžiaus Nemuno žemupio plokštinių kapinynų sąrašas su tyrinėtojų vardais, tyrinėjimų metais ir datavimu: B1b periodas (40–70 m. ir po 70 m.). 2 paminklai: 1. DAUGLAUKIS, Tauragės rajonas, 1983 (Jonas Balčiūnas), 1984–1995 (Eugenijus Jovaiša), I–III amžiai; 2. BARZŪNAI, Tauragės rajonas, 1998–2001 (Valdemaras Šimėnas), I–VII amžiai. B2–B2/C1 periodas (70–200 m.). 5 paminklai: 1. LYLAVĖNAI, Tauragės rajonas, netyrinėtas, II–IV amžiai; 2. PAILGOTIS, Šilalės rajonas, 1989–1991 (Jonas Stankus), II–III amžiai; 3. STRAZDAI, Pagėgių savivaldybė, 1998–2000 (Linas Tamulynas), (150–220 m.); 4. VILKYŠKIAI, Šilutės rajonas, netyrinėtas, II–XI amžiai; 5. ŽĄSINAS, Šilalės rajonas, 1976–1977 (Laima Vaitkunskienė), II–XIII amžiai. C1–C2 periodas (200–300 m.). 5 paminklai: 1. GAURĖ, Tauragės rajonas, netyrinėtas, III amžius; 2. PALUMPIAI, Šilutės rajonas, 1999 (Valdemaras Šimėnas), II–III amžiai; 3. RINGIAI, Tauragės rajonas, netyrinėtas, III–V amžiai; 4. ŠAUKĖNAI, Tauragės rajonas, 1980 (Jonas Stankus, Eugenijus Jovaiša), 1981–1983 (Eugenijus Jovaiša), III–IV amžiai; 5. ŠEREITLAUKIS, Pagėgių seniūnija, netyrinėtas, III–IV amžiai. C3–D periodas (300–450 m.). 4 paminklai: 1. GREIŽĖNAI, Tauragės rajonas, 1897–1898 (Adalbertas Becenbergeris), 1991 (Arvydas Asadauskas), IV–VII amžiai; 2. LUMPĖNAI, Šilutės rajonas, 1901–1902 (Adalbertas Becenbergeris), IV–VI amžiai; 3. STIRBAIČIAI, Tauragės rajonas, netyrinėtas, IV–VI amžiai; 4. VĒLUIKIAI, Tauragės rajonas, 2006–2007 (Eugenijus Jovaiša), IV–V amžiai.

10:13 il.
B2–B2/C1 periodo (70–200 m.) Nemuno žemupio kultūros paminklai:
1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.
Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

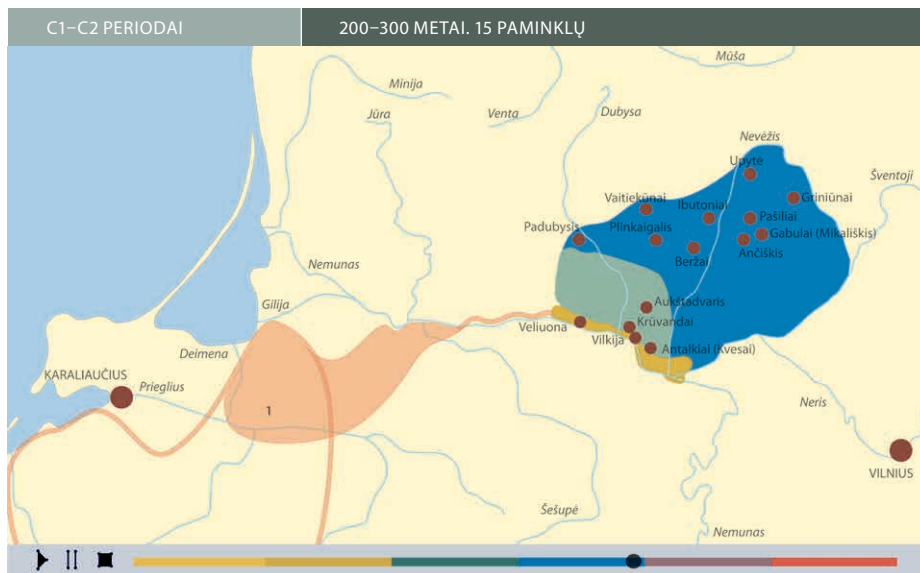
10:14 il.
B2–B2/C1 periodo (70–200 m.) Centrinės Lietuvos kultūros paminklai:
1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.
Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

Rytų Baltijos kultūrų plėtra akivaizdi ir kituose perioduose. Dideles permainas Vielbarko kultūra patyrė tarp 150 ir 220 metų (10:15 il.). Jos Pamario arealas iš esmės išlaiko panašias ribas, tačiau tarp 150 ir 220 metų Vielbarko kultūra „keičia savo orientaciją“. Kaip galima spręsti iš suregistruotų laidojimo paminklų, dideli žmonių srautai persikėlė per Vyslą, pasklido abipus Pripetės ir Bugo iki šių upių

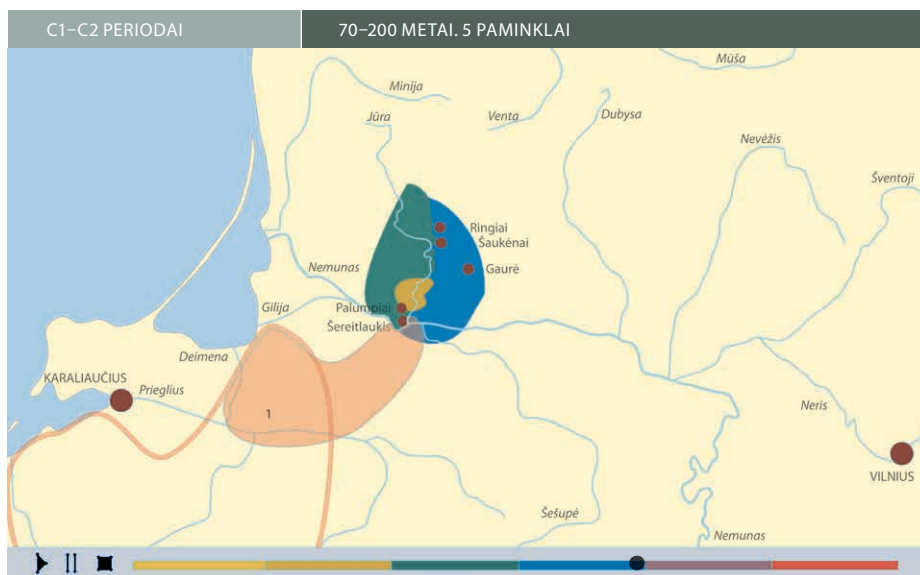

10:15 il. Rytų Baltijos regiono kultūros B2/C1–C1a–C2 perioduose (150–200–220–300 m.)

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
 - Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
 - Vielbarko kultūros B2/C1–C1a periodai (R. Wołagiewicz, 1993)
 - Lugijų (Pševorsko) kultūros B2/C1–C1a periodai (A. Kokowski, 2004)
 - Burgundų (Liubošicų) kultūros B2/C1–C1a periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
 - Gustavo grupės B2/C1–C1a periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
 - Burgundų (Liubošicų) kultūros B2/C1–C1a periodai (A. Kokowski, 2004)
 - Sembos-Notangos kultūros B2/C1–C1a periodai (J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
 - Galindų kultūros B2/C1–C1a periodai (pagal J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
 - Galindų kultūros sklaida C1 periode (150–260 m.).
Bakšiai, Pažarstis, Nendriniai (G. Grižas, A. Bitner-Wróblewska, 2007)
 - Vakarų Lietuvos kultūros C1a–C2 periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
 - Pilkapių kultūros B2/C1–C1a periodai (M. Michelbertas, 2004)
 - Nemuno žemupio kultūros C1a–C2 periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
 - Centrinės Lietuvos kultūros C1a–C2 periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
 - Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D periodai (A. A. Егорейченко, 2006)
- Sudarė E. Jovaiša ir V. Šimėnas, dail. L. Leščinskaitė

10:16 il.
 Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra C1a-C2 periode:
 1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.
 Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

10:17 il.
 Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra C1a-C2 periode:
 1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.
 Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

vidurupių. Vielbarko kultūros susidūrimo su Sembos kultūra riba beveik ta pati, kaip ir ankstesniame periode Pasargės upės rajone, tačiau į galindų (Bogačevo) kultūros pusę Vielbarko kultūros žmonės smarkiai pasistūmėjo. Galindai taip pat pasistūmėjo į Užnemunės pusę. Kaip nurodo G. Grižas ir A. Bitner-Vrublevska, galindų įtakos sfera pasiekė Nemuno pakrantes jo santakos su Nerimi rajone ir užgriebė Bakšius,

10:18 il. Rytų Baltijos regiono kultūros C1b–C2–C3 ir D perioduose (220–260–300–350–450 m.)

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Wielbarko kultūros C1b–D periodas (R. Wołącjewicz, 1993)
- Lugijų (Pševorsko) kultūros C2 periodas (A. Kokowski, 2004)
- Burgundų (Liubošicų) kultūros B2/C1–C1a periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
- Dembčino grupės C1b–C3 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
- Sembos-Notangos kultūros C1b–C2 periodai (J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
- Galindų (Bogačevo) kultūros C1b–C2 periodas (J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
- Vakarų Lietuvos kultūros C1a–C2 periodas (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Pilkapių kultūros C1b–C2 periodas (M. Michelbertas, 2004)
- Nemuno žemupio kultūros C1a–C2 periodas (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Centrinės Lietuvos kultūros C1a–C2 periodas (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D periodas (A. A. Егорейченко, 2006)

Sudarė E. Jovaiša ir V. Šimėnas, dail. L. Leščinskaitė

Pažarstį, Nendrinčius ir Marvelę.³⁰ A. Astrauskas savo daktaro disertacijoje „Marvelės bendruomenė II a. pabaigoje – V a.“ rašo: „Taigi, tenka pasižvalgyti į kiek toliau nuo Nemuno ir Neris santakos nutolusius kraštus. Aptariant atskiras Marvelės kapinyno tyrimų metu aptiktų dirbinių grupes buvo minima, kad daliai papuošalų artimiausias analogijas galima surasti tik Mozūrų ir Suvalkų srityse, t. y. galindų ir sūduvių genčių teritorijoje. Dėl Bogačevo kultūros įtakos Suvalkų srityje B2/C1–C1a periode taip pat dalis gyventojų savo mirusiųsius pradeda laidoti pilkapiuose (W. Nowakowski 1995, p. 19). Tad visai tikėtina, kad ir į Centrinę Lietuvą atsikėlė dalis vakarų baltų – galindų ar sūduvių, kurie atsinešė ne tik savo papuošalus, bet ir laidojimo papročius.“³¹ Kyla klausimas, ar Šveicarijos tipo paminklų pasirodymas panašiu laiku negali būti to visuotinio vakarų baltų judėjimo rezultatas. Visai galimas dalykas, kad Vielbarko kultūros postūmis galėjo lemti ir nadruvių, ir sūduvių-jotvingių kultūros užuomazgas bei tolesnę raidą. Vielbarko ir galindų kultūrų kontaktai, atrodo, bus sustiprėję kaip tik šiuo metu. Ir vėlgi – gal čia glūdi galindų ir Vielbarko žmonių sąjungos šaknys leidžiantis į Juodosios jūros pusę ir dalyvaujant Černiachovo kultūros raidoje, kuri, kaip žinoma, gimė III a. pradžioje? Centriniam ir šiauriniame aisčių areale vyko tie patys kultūrų sklaidos procesai kaip ir pietuose. Pilkapių kultūra palengva įgavo tikrąjį savo pavidalą: apgyvendintas Dauguvos vidurupis ir žemupys be žiočių. Šiaurės rytuose Pilkapių kultūros žmonės pastūmėjo finus už Gaujos upės, o rytuose jie įsiskverbė į Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritoriją. Labai išplito Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra. Tarp 200 ir 300 metų datuojama penkiolika naujų laidojimo paminklų Anciškyje, Antalkiuose, Aukštadvaryje (Kėdainių r.), Beržuose, Gabuluose, Griniūnuose, Ibutoniuose, Krūvanduose, Padubysyje, Pašiliuose, Plinkaigalyje, Upytėje, Vaitiekūnuose, Veliuonoje ir Vilkijoje (10:16 il.). Centrinės Lietuvos kultūros žmonės išplito kairiajame Nevėžio krante, ir yra tikimybė, jog Šventoji tapo skiriamąja riba tarp jų ir Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių. Jos pietines ribas Centrinės Lietuvos kultūros atstovai toliau stūmė į šiaurę, pasiekdami Padubysį, Vaitiekūnus ir Upytę. Pietinės kultūros ribos neplito toliau tradicinių panemunių. Pasikeitė Nemuno žemupio kultūros žmonių kryptis (10:17 il.). Jie tarp 220 ir 300 metų gerokai pasistūmėjo nuo kairiojo Jūros upės kranto. Iš šio laikotarpio žinomi penki laidojimo paminklai Gaurėje, Palumpiuose, Ringiuose, Šaukėnuose ir Šereitlaukyje.

220–260 metai Vielbarko kultūros žmonėms yra Pamario praradimo metas ir apskritai naujo etapo pradžia. Vyslos žemupio kairiajame krante liko vos keliolika paminklų (10:18 il.). Naujojo laikotarpio Vielbarko kultūros išėjimo vieta tapo jų genetinė teritorija Vyslos žemupyje, iš kur, pasak R. Volongievičiaus, prasidėjo būsimosios

³⁰ Grižas G., Bitner-Wróblewska A. Ceramika kultury bogaczewskiej z południowej Litwy. *Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007, s. 261–278.

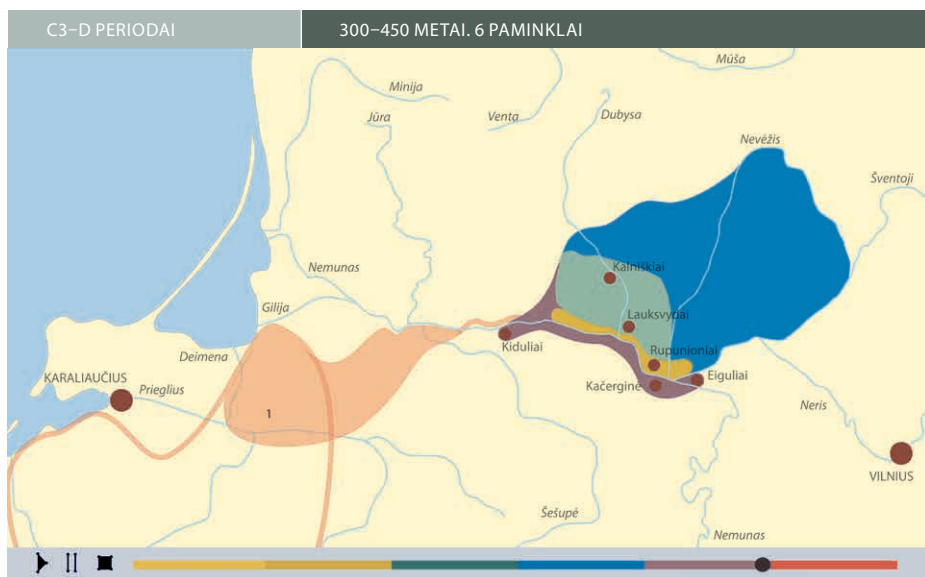
³¹ Astrauskas A. *Marvelės bendruomenė II a. pabaigoje – V a.* (daktaro disertacija). Vilnius, 1998.

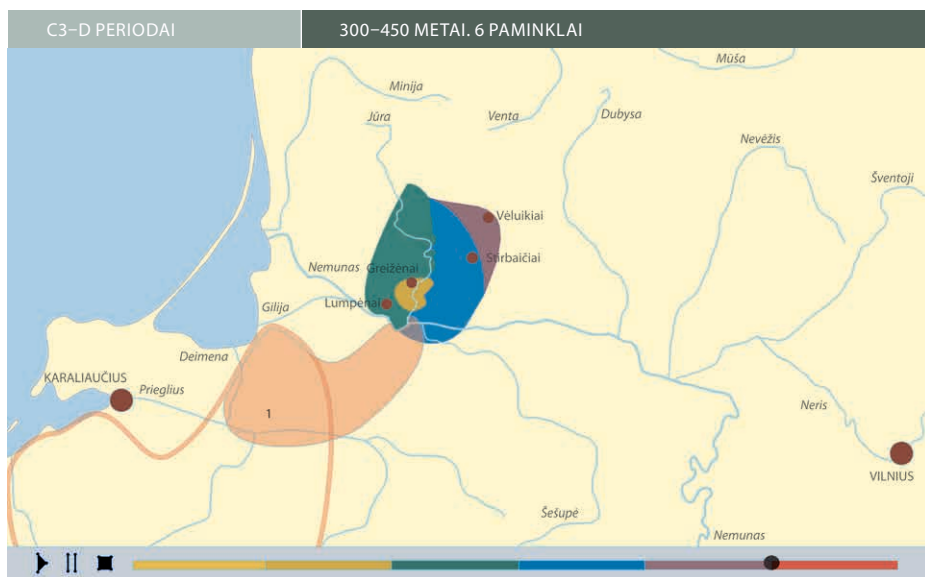
10:19 il. Vielbarko ir lugijų (Pševorsko) kultūrų raida A periode (200 m. pr. Kr. – 10 m.)

- Vielbarko kultūros A1 periodas
- Vielbarko kultūros A2 periodas
- Vielbarko kultūros A3 periodas
- Lugijų (Pševorsko) kultūros A1–A2 periodai
- Lugijų (Pševorsko) kultūros A3 periodas

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

10:20 il.
Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra C3–D periode:
1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.
Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

10:21 il.
Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra C3–D periode:
1. Galima migracijos kryptis pagal H. Urbaneko nustatytą plokštinių kapų paplitimą Priegliaus baseine ir Aismarių pakrantėse.
Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

Vielbarko kultūros sklaida A periode (10:19 il.). Po 220 metų Vielbarko kultūra, „apsukusi“ savotišką ratą Pamaryje, persikėlė į dešiniąjį Vyslos krantą. Vielbarko žmonės pasuko galindų kultūros pietine siena link Nemuno, apėmė Narevą, Bugą, Pripetę, pasiekė Dniestro aukštupius ir Samą ties jo santaka su Vysla. Sembos aisčiai ir galindai pajuto šią jėgą. Kaip galindų atsakas regimas jų pasistūmėjimas į pietvakarius

ir į šiaurės rytus. Galindų kultūra C1b–C2 periode gyvena savo arealo maksimumo laikus. Vakaruose ji tiesiogiai susiliečia su Sembos aisčiais, o ir patys Sembos gyventojai gerokai pasistūmėjo į pietus ir jau plačiu ruožu kontaktavo su Vielbarko kultūros atstovais. Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos kultūros pasiekė savų arealų maksimumą. Pilkapių kultūros žmonės išlaikė savo ribas už Gaujos. Trumpai tariant, B1 periode prasidėjusi didžioji aisčių plėtra įgavo baigtinę formą: naujosios aisčių kultūros skleidėjai, Pilkapių, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrų žmonės apgyveno naujas teritorijas. Kaip rodo mūsų archeologijos praktika, šios naujos aisčių tradicijų arba vakarietiškos baltų kultūros tapo tuo pamatu, iš kurio gelmių išaugo dalis vakarų baltų genčių.

220–260 metai Pamaro istorijoje tapo svarbūs kalbos istorijos tyrinėtojams. 10:18 iliustracijoje matyti, jog iš kultūrų žemėlapiu išnyko germanams skiriama Gustavo grupė. Plačiu ruožu nuo Oderio dešiniojo kranto iki Gdansko prieigų įsikūrė vadinamoji Dembčino grupė, kuri užėmė anksčiau Vielbarko kultūros žmonių turėtas žemes. Lenkų tyrinėtojai pažymi, jog naujoji kultūra gyvavo iki IV a. pabaigos arba V a. pradžios. Jos germaniška prigimtimi neabejojama ir sakoma, kad šioje grupėje pasireiškia akivaizdi Paelbio žiedo įtaka. Ją patvirtina keramikos formų rinkinys, metalo dirbinių, papuošalų ir aprangos elementų tipai. Pažymėtina, kad, kaip ir Vielbarko kultūroje, mirusieji laidoti plokštiniuose kapuose nesudeginti, o vyrų kapuose nėra ginklų. Tarp jų yra turtingų kapų, siejamų su vėlyvojo Romos laikotarpio „kunigaikščių“ kapų Leuno-Hassleben-Zakrzow tipu.³² Charakteringa detalė, kad vėlyvajame kultūros periode stebimi Dembčino grupės ryšiai su Skandinavija. Kuriai germanų genčiai skirtina ši grupė – sunku pasakyti. Nuo senbuvėjų lugijų ir Vielbarko kultūros žmonių atskiriantys požymiai rodytų, jog tai buvo naujieji ateiviai. Gal langobardai, gal kiti germanai, bet viena yra aišku, kad jie yra Paelbio germanai. Grįžtant prie kalbos istorijos, galima konstatuoti, jog buvusį vakarų baltų kalbinį sluoksnį nuo III a. vidurio ima gožti germanų kalbinis klodas, ir natūralu, jog istorinius laikus pasiekęs ankstyvasis Pamaro baltiškasis kalbinis sluoksnis yra apibūdinamas „kaip arealas, kuriame baltų kalbos relikto pasitaiko retai“. Pamarį III a. viduryje apėmęs germaniškas paveldas perša ir kitą mintį: pasirodo, jog vyrų kapai be įkapių nėra išskirtinė Vielbarko kultūros savybė. Kyla ir kitokių minčių. Vieną iš jų diktuoja artimi Dembčino grupės kontaktai su Skandinavija vėlyvajame periode ir iš čia išplaukianti skandinavų „nutekėjimo“ į Černiachovo kultūros teritoriją galimybė, bet jau per germanų Pamarį. Suprantama, jog atsirado nauji germanų ir baltų kontaktai Vyslos žemupyje ir neišvengiama naujosios kalbinės bei kultūrinės įtakos galimybės.

³² Kaczanowski P., Kozłowski J. K. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.). *Wielka Historia Polski*, 1 t. Kraków, 1998, s. 265–303.

Iki senojo geležies amžiaus pabaigos (apie 450 metus) nagrinėjamų kultūrų finaliniame etape kai kurių kultūrų arealai pakeitė savo konfigūracijas. Ryškiausi pokyčiai įvyko Pilkapių ir jotvingių-sūduvių kultūrose, nors pastarosios raidos klausimai apskritai nėra išgvildinti mūsų istoriografijoje. Yra teiginių apie jotvingių-sūduvių pasirodymą Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje. Apie tai byloja 10:22 iliustracija. Kiekybinius pakitimus patyrė Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros. C3–D periode Centrinės Lietuvos kultūroje atsirado 6 paminklai Eiguliuose, Kačerginėje, Kalniškiuose, Kiduliuose, Lauksvyduose ir Rupunioniuose (10:20 il.). Pažymėtina, kad iš šio laikotarpio paminklų Kidulių plokštinis kapinynas laikytinas vakariniu šios kultūros paminklu (minėto Naudvario nelaikant šios kultūros orbitos paminklu). Teritorijos požiūriu šiek tiek pakito Nemuno žemupio kultūra. Naujų C3–D periodo paminklų rasta Greižėnuose, Lumpėnuose, Stirbaičiuose ir Vėluikiuose. Pastarojo paminklo topografija gerokai praplėtė kultūros arealą į rytus (10:21 il.).

Šio skyriaus pradžioje buvo sakyta, jog Vielbarko kultūra turėjo įtakos Brūkšniuotosios keramikos kultūros raidai. Šiuo klausimu yra paskelbta išsami Vadimo Beliaevco (В. Г. Белявец) studija.³³ Joje konstatuojama neįtikėtina paties V. Beliaevco ir kitų archeologų užfiksuota procesų sinchronizacija su įvykiais Pamaryje: „Pradedant B2/C1-C1a faze³⁴ (150–220 m. – E. Jovaiša), Nemuno ir Bugo tarpupyje vyksta esminės permainos. Vėlyvojo zarubincų tipo medžiaga, rasta Kutovo „kunigaikščių“ pilkapių sampiluose, liudija apie tai, kad vėlyvojo Romos laikotarpio gyventojai, palikę Kutovo-Radost tipo paminklus, užleidžia dalį savo teritorijų naujesiems persikėlimams – Vielbarko kultūros skleidėjams. Įtikima, jog naujieji Vyslos dešiniojo kranto šeiminkai, suspausti šiame areale tarp Pševorsko kultūros arealo kairiajame Vyslos krante ir pelkių masyvo palei Bebžą, Narevą ir Bresto Polese, skirtingai nuo jų pirmtakų, buvo suinteresuoti savo žemių plėtimu rytinėje Pabugio lygumos dalyje. Nežinia, kaip toli į rytus pasistūmėjo ši ekspansija, tačiau serija gerai ištirtų, raiškių Vielbarko kultūros paminklų, žinomų Baltstogės apylinkėse, Belovežo girios ir pietinės dalies Bresto Pabugio teritorijose, nepalieka abejonių, kad metais Vielbarko kolonistai išlaikė šią apgyvendintą zoną per visą vėlyvąjį Romos laikotarpį iki pat Didžiojo tautų kraustymosi.“³⁵ Tai yra reikšmingi archeologijos faktai, kurie leidžia suvokti, kad dešiniajame Vyslos krante (ir, kaip matyti, ne tik jame) susidarė vakarų baltų placdaras turint omenyje būsimus Černiachovo kultūros gimimo³⁶ reikalus. Po 260 metų

³³ Белявец В. Г. К изучению памятников Вельбарской культуры в Беларуси. *Nove materialy i interpretacije. Stan diskusji na temat kultury Wielbarskiej*. Gdańsk, 2007, s. 293–344.

³⁴ 10:15 iliustracijoje ir ją lydinčiame tekste kaip tik parodytas pirmasis Vielbarko kultūros persikėlimo į dešinią Vyslos krantą etapas.

³⁵ Белявец В. Г. К изучению памятников Вельбарской культуры в Беларуси. *Nove materialy i interpretacije. Stan diskusji na temat kultury Wielbarskiej*. Gdańsk, 2007, s. 297.

³⁶ Černiachovo kultūros tyrinėtojai jos gimimą datuoja III a. pradžia, apie 220 metus, t. y. C1a periodo pabaiga.

Segė, laiptelinė (žalvaris).
Dauglaukis, 24 kapas,
150–220 m.
Vytauto Didžiojo
karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

10:22 il. Rytų Baltijos regiono kultūros C1b–C3 ir D perioduose (260–350–450 m.)

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Vielbarko kultūros C1b–D periodai (R. Wołagiewicz, 1993)
- Lugijų (Pševorsko) kultūra IV–V amžiuose (A. Kokowski, 2004)
- Burgundų (Liubošicų) kultūros C1b–C3 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
- Dembčino grupės C1b–C3 periodai (P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski, 1998)
- Sembos-Notangos kultūros C3–D periodai (J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
- Galindų kultūros C3–D periodai (J. Andrzejowski, A. Cieśliński, 2007)
- Jotvingių-sūduvių paminklai C1a–D perioduose (B. B. Седов, 1989; A. Астравскас, 1989)
- Vakarų Lietuvos kultūros C3–D periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Pilkapių kultūros C3–D periodai (M. Michelbertas, 2004)
- Nemuno žemupio kultūros C3–D periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Centrinės Lietuvos kultūros C3–D periodai (E. Jovaiša, 1997 ir papildyta)
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D periodai (A. A. Егорейченко, 2006)

Sudarė E. Jovaiša ir V. Šimėnas, dail. L. Leščinskaitė

germanų ir vakarų baltų įtakos zonos buvo reikšmingai perdalytos. Vysla tapo skiriamąja riba tarp germanų ir vakarų baltų. Pamaro germanizavimas per Dembčino grupę užbaigė germanų placdarmą nuo Baltijos jūros iki pat Dunojaus per lugijų genčių sąjungą (Pševorsko kultūra). Yra gerai žinoma, jog Černiachovo kultūros paminklams būdingi du pradai – germanų ir baltų. Su šiuo teiginiu, manau, negali nesutikti nė vienas tyrinėtojas. Vielbarko kultūrą laikant vakarų baltų palikimu, į logišką grandinę siejasi germaniško ir baltiško paveldo šaltiniai. Patyrinęs išsamiau, gal galima būtų išskirti Černiachovo kultūros baltiškas ir germaniškas zonas. Manytina, jog tokios zonos turėtų ryškėti kaip tik abiejose germanų ir baltų takoskyros pusėse. Į tokią pačią logišką grandinę siejasi ir baltų indėlis į Didžiojo tautų kraustymosi procesus, pažįstamus iš grįžtamosios medžiagos, apie kurią kalbama skyriuje „Didžiosios aisčių plėtros pėdsakais“. Ir juo nuostabiau skaityti lenkų mokslinėje literatūroje paskelbtą Boriso Magomedovo (Б. В. Магомедов) straipsnį „Gotai ir gepidai Vielbarko ir Černiachovo kultūrose“. Jame rašoma: „Šiuolaikiniai archeologai ankstyvąją gotų ir gepidų atkarpą sieja su Vielbarko kultūra. Jos pagrindu vėlyvojo Romos laikotarpio pradžioje Rytų Europos pietuose išsivysto Černiachovo kultūra (Černiachovas-Sintana).³⁷ Šias kultūras teisingai sieja vienas pavadinimas „gotų kultūrinis žiedas“ (der gotische Kulturkreis) (A. Kokowski, 1997); jų bendras arealas apima plačią teritoriją nuo Pabaltijo iki Juodosios jūros.“³⁸ Kaip matyti, autorius tokią milžinišką teritoriją, kurią apibrėžia nuo Baltijos iki Juodosios jūros, atiduoda germanams ir siūlo sujungti Sintaną de Murešą su Černiachovo kultūra.³⁹ Bet Sintana de Murešas ir yra dokumentuotai siejamas su tikrąja gotų istorija. Kaip tik jo teritorijoje vykusius įvykius aprašė Jordanas. Černiachovo kultūros reikalus sieti su vienu „gotų kultūriniu žiedu“ vargu ar įmanoma. Ir kaip čia neprisiminti M. Kulikovskio pastebėjimų skyriuje „Gotai baltų kultūros širdyje“ apie tai, kad kai kurie archeologai yra užmiršę apie vietines kultūras ir jų raidą.⁴⁰ B. Magomedovas taip pat užmiršo baltų pasaulio indėlį į Černiachovo kultūros raidą, o tai visiškai prieštarauja archeologijos duomenims. Pakanka panagrinėti lankinių lenkta kojele ir lankinių žieduotųjų segių kilmę ir jų paplitimą, kad būtų galima įsitikinti baltų dalyvavimu šios kultūros gyvenime. Segės lenkta kojele mūsų medžiagoje pasirodė C1a periodo pačioje pabaigoje ir plačiausiai naudotos C1b–C2 ir C3–D perioduose, t. y. kalbamuojų laikotarpiu – vėlyvajame

³⁷ Autorius šioje vietoje pateikė nuorodą, kurioje aiškina: „Istoriografijos tradicijoje ši kultūra skirstoma į dvi dalis: Černiachovo kultūra ir Sintanos de Murešo kultūra. Svarbių priešasčių tokiam skirstymui nėra, todėl įvairių šalių archeologai galėtų vartoti vieną kompromisinį vardo variantą – „Černiachovo-Sintanos kultūra.“

³⁸ Магомедов Б. В. Готы и гепиды в вельбарской и Черняховской культурах. *Nove materialy i interpretacjė. Stan diskusji na temat kultury Wielbarskiej*. Gdańsk, 2007, s. 345.

³⁹ Autorius didžiausią straipsnio dalį paskyrė gepidų ir gotų santykiams nagrinėti pagal Jordano tekstą (su gepidais susijusios vietos yra įdėtos ir šioje knygoje). Tai prie nieko neatvedė. Viena liko aišku, kad gepidai – priešiški gotams nusiteikusi gentis ir kad jos šiaurinė istorija, kaip ir gotų, tik legenda.

⁴⁰ Kulikowski M. *Die Goten vor Rom*. Darmstadt, 2009, S. 68–75.

romėniškame laikotarpyje. M. Michelbertas nurodo, kad jų daugiausia randama Vakarų ir Centrinės Lietuvos kapinyuose, Pilkapių kultūros teritorijoje, mažiau – Užnemunės laidojimo paminkluose ir Rytų Lietuvos pilkapiuose. Jos paplitusios ne tik vakarų baltų šiauriniame areale, bet ir įvairiose Černiachovo kultūros vietose, Rumunijoje ir rytų Vengrijoje. Rasta jų ir Kryme. Tyrinėtojai nėra vieningi dėl jų kilmės. Kai kurie mano, kad jos atsirado Juodosios jūros šiaurinėse pakrantėse ir iš ten plito į Šiaurės Europą. Tačiau labiau įtikima, jog kaip tik Sembos ir Vyslos žiočių aisčių teritorijose buvo sukurti svarbiausi lankinių lenkra kojele segių tipai. Iš čia segės plito į Černiachovo kultūros teritoriją.⁴¹ Toks aiškinimas atrodo visiškai logiškas turint omenyje Vielbarko kultūros raidos kryptį – iš šiaurės į pietus, o ne atvirkščiai. Tipologiškai šioms segėms labai artimos yra lankinės žieduotosios segės. Jos pasirodo labai panašiu laiku – C1b periodo pradžioje, t. y. po 260 metų, kai Vielbarko žmonės išėjo iš Pamario ir plėtė savo įtaką dešiniajame Vyslos krante bei į rytus nuo jos. Šio tipo segės labiausiai paplitusios Sembos ir Mozūrų aisčių teritorijose. Be Lietuvos paminklų, jos žinomos vakarų Baltarusijoje (kaip tik Vielbarko įtakos zonoje), Ukrainoje, Kryme (Černiachovo kultūros teritorijoje). Beje, lankinių žieduotųjų segių neretai randama karinio elito kapuose. Vieni iš naujausių karinio elito kapų buvo rasti 2006 metais atliekant Vėluikių kapinyno, esančio Nemuno žemupio kultūros teritorijoje, tyrinėjimus.⁴² Tyrinėtojai įvairiai kalba apie šių segių kilmę. Gamybos centru įvardijamas Vakarų Lietuvos pajūris. Kiti šių segių prototipu laiko germaniškas seges, dar jų kilmę sieja su II a. pabaigos sarmatiškomis segėmis.⁴³ Bet kas gi neleidžia šių segių kilmės vieta laikyti jų gausiausių radimo vietų – baltų Sembos ir Mozūrų? Šiaip ar taip – niekaip negalima paneigti, kad visos radimo vietos yra glaudžiausiai susijusios su vakarų baltų pasauliu. Turint omenyje tik ką minėtą bendrąją Vielbarko kultūros plėtros kryptį ir baltiškus jos radinius, logiška būtų manyti, kad šis segių paveldas į Černiachovo kultūros teritoriją pateko kaip tik dėl vakarų baltų judėjimo.

Šiame skyriuje pristatytas Rytų Baltijos kultūrų visumos vaizdas rodo kitokią, nei įprasta, kultūrinės situacijos galimybę. Tradicinis kelias, kurio laikantis Vielbarko kultūra atiduota germanų gotams, susiduria su keliais neišsprendžiamais klausimais. Pirmiausia nebelieka erdvės išaiškinti, kaip Černiachovo kultūroje atsidūrė gausybė baltų kultūros paveldo (lankinės segės lenkra kojele, lankinės žieduotosios segės, emaliuoti dirbiniai ir kt.), kurių itin gausu šiaurinėse vakarų baltų žemėse. Pagaliau nebelieka geografinės erdvės vakarų baltams patekti į Didžiojo tautų kraustymosi areną: Vyslos kairysis baseinas užimtas germanų lugijų, kairysis – gotų. Baltstogės apylinkės, Belovežo girios ir Bresto Pabugio teritorijose šeiminkauja tie patys gotai. Tai kaip

⁴¹ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 119–120.

⁴² Jovaiša E. Skalvių istorijos šaltiniai. Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 3–20.

⁴³ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 120–121.

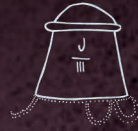
vakarų baltai turėjo nukeliauti ir dalyvauti naujosios Europos kūrimo reikaluose? Niekaip? Bet taip nėra. Į Vielbarko kultūrą žiūrint kaip į vakarų baltų paveldą, atsiveria kiti šio proceso supratimai ir baltiški artefaktai randa savo logišką paaiškinimą nuo Černiachovo kultūros šiaurės iki Krymo. Netgi neminint galindų migracijos istorijos, yra žinoma daugybė grįžimų į vakarų baltų žemes iš Didžiojo tautų kraustymosi karo veiksmų teatro. Apie juos liudija nemažai karinio elito kapų, kuriuose yra pakankamai daiktinių tų kelionių Europos keliais liudijimų (papuošalų ar importinių ginklų).

Vėrinys iš gintaro karolių su daugiaspalviu emalio ir mėlyno stiklo karoliais bei gintariniu pakabučiu.

Dauglaukis, 63 kapas, 220–260 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.

A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIJOJE | 19

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE | 31

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

Senajo geležies amžiaus Rytų Baltijos regiono kultūrinę situaciją lėmė du jo gyvenimą reguliavę etnosai – baltai ir germanai. Tad didžiosios aisčių plėtros ištakų archeologija glūdi, be visa ko, baltų ir germanų kultūrų bei kalbos chronologijoje. Ankstesniuose skyriuose buvo minėta, jog germanai, kaip kultūrinė bendrija, fiksuojama nuo V a. pr. Kr. Jeigu tikėtume 2010 metų Brilio (Brill) leidyklos atlaso duomenimis¹, germanų prokalbė nuo bendrojo indoeuropiečių kamieno atsiskyrė iki V a. pr. Kr., o germanų kalbos susiformavo iki V šimtmečio po Kr. Sudarytojai rėmėsi Štutgarto universiteto senovės istorijos profesorius E. Olshauzeno tyrimais, kuris sudarydamas naujausius tyrimus apibendrinantį germanų gyvenamųjų vietų žemėlapi autoritetingiausiaam šių laikų istoriniam senovės atlasui², be kita ko, kartu apibendrino ir naujausius germanų kalbų istorijos³ ir archeologijos tyrimų duomenis. Anot jo, germanų kalbas nuo kitų indoeuropiečių kalbų atskyrę bruožai (Grimmo dėsnis, kirčio nukėlimas į pirmąjį skiemenį, galinio balsio redukcija, iš ide. perimtos balsių kaitos plėtra) galbūt datuotini daug vėlesniu laikotarpiu, nei manyta anksčiau. Šiandien teigiama, kad germanų prokalbė bus susidariusi iki 500 m. pr. Kr., o paskiros germanų kalbos galbūt susidarė jau iki 500 m. po Kr. E. Olshauzenas germanų prokalbe kalbėjusius žmones linkęs įkurdinti Elbės žemupyje ir pietų Skandinavijoje.⁴ Baltų etnochronologijos tyrinėtojai sako, kad „Daug kur šiose srityse baltų etnosas yra labai senas: baltai jose yra autochtonai nuo II t-mečio pr. m. e. pradžios, kitur – nuo vidurio ar kiek vėlesnių laikų.“⁵ Kalbininkų pasaulyje vyraujančia nuomone apie baltų prokalbę reikėtų laikyti Vytauto Mažiulio išsakytą apibendrintą teiginį apie baltų santykį su kitomis indoeuropiečių kalbomis: „a) pradžioje egzistavo (proto) baltų-slavų-germanų-indoiranėnų (ir kt.) santykiai (gerokai prieš II tūkst. pr. m. e. pradžią), b) vėliau – (proto) baltų-slavų-germanų santykiai (prieš II tūkst. pr. m. e. pradžią), c) dar vėliau – (pra) baltų-slavų ir indoiranėnų santykiai (apie II tūkst. pr. m. e. pradžią), d) pagaliau – (maždaug nuo I tūkst. m. e. vidurio iki šiaudien) turime „naująją“ baltų ir slavų (kalbų) santykių epochą.“⁶ Ši bendros kalbinės protėvynės idėja nėra vieningai kalbininkų palaikoma. Kalbos moksle diskutuojama, ar kalbiniai bendrumai atsiradę dėl vienos baltų-germanų-slavų prokalbės, ar tie bendrumai gauti dėl istorinio kalbų (ir kultūrinio)

¹ Brill's *Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden – Boston, 2010.

² Ten pat, p. 230–231.

³ Germanų kalbų klausimais autorius remiasi šiais ir kitais čia nepaminėtais veikalais: *Germanische Rest- und Trümmersprachen*. Hrsg. von H. Beck. Berlin, 1989; Birkhan H. *Germanen und Kelten bis zum Ausgang der Römerzeit*. Böhlau, Wien–Graz, 1970; Haugen E. *Die skandinavischen Sprachen. Eine Einführung in ihre Geschichte*. Hamburg, 1984; Hutterer C. J. *Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen*. Wiesbaden, 1975; Krahe H., Meid W. *Germanische Sprachwissenschaft*, 3 Bd. Berlin, 1965–1969; Robinson O. W. *Old English and Its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages*. Stanford University Press, 1992.

⁴ Olshausen E. Cultural developments in the regions of Germanic settlement. *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden – Boston, 2010, p. 230.

⁵ Vanagas A. Baltų arealas toponimijos duomenimis. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius, 1987, p. 49.

⁶ Mažiulis V. *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. Deklinacija*. Vilnius, 1970, p. 327.

bendrumo / kaimynystės. Tad kiti kalbininkai protėvynių ieško kiekvienai kalbai atskirai, nes remiantis bendros prokalbės teorija reikia atsakyti į esminį klausimą: kur yra ta bendroji kalbų protėvynė? Į tai neatsakyta iki šiol. Tuo tarpu ieškomos protėvynės gilumoje ir slavų, ir germanų, ir baltų medis išdygo tikrai ne vienoje aplinkoje ir ne vienu metu. Slavų medis yra tūkstančiu metų jaunesnis nei germanų medis, o lyginant su baltais – visu 2,5 tūkstančio metų. Germanų medį nuo baltų skiria bent jau visas tūkstantmetis. Skirtingos tėvynės ir ypač atotrūkiausiai laike ir erdvėje kelia pamatuotas abejones dėl tų bendrybių. Ir čia logiškai komponuojasi A. Girininko Europos šiaurinių ir pietinių indoeuropiečių modelis, kuris kaip tik baltams, germanams ir slavams randa tos gilumos vietas: „Įvardijus baltus kaip vieną iš šiaurės indoeuropiečių kilties kalbų ir žmonių populiacijų, prie šiaurės indoeuropiečių reikėtų priskirti dar germanus ir slavus (50 pav.). Prabaltų, pragermanų ir praslavų pirmtakai turėjo būti Madleno ir epigraveto kultūrų populiacijų žmonės, pasiekę Šiaurės Europą klajodami paskui šiaurės elnių bandas vėlyvojo (finalinio) paleolito laikotarpiu. Kitose Europos teritorijose formavosi prakeltų ir praitalikų populiacijos ir kalbos, kurias galima priskirti Vakarų Europos indoeuropiečiams, o prailyrų ir pragraikų – Pietų Europos indoeuropiečiams. Šiaurės indoeuropiečių ankstyvoji populiacija Šiaurės Europą turėjo pasiekti iš Pietvakarių ir Pietryčių Europos teritorijų – Prancūzijos / Kantabrijos (Iberijos) ir Balkanų refugiumų. Prabaltų populiacija formavosi pietrytinėje Baltijos ledyninio ežero pakrantės dalyje, į kurią pirmieji gyventojai atvyko iš Iberijos – kaip Madleno populiacijos dalis, o vėliau ir iš Balkanų – kaip epigraveto populiacijos dalis – refugiumų. Į vakarus nuo prabaltų formavosi pragermanų populiacija, o į pietus nuo prabaltų ir į pietryčius nuo pragermanų – praslavų populiacija.“⁷ Vokiečių lingvistas ir onomastas, bene žymiausias slavų vandenvardžių tyrėjas J. Udolfas sako, kad ikislaviški vandenvardžiai slavų teritorijoje parodo ypatingus ir senus ryšius su baltų teritorija, tačiau neliudija apie baltų ir slavų bendrą prokalbę, nes abiejų kalbų šakų vandenvardžiai yra pernelyg skirtingi.⁸ Jis pabrėžė, kad slavų kalbos, vėliau nei germanų, išaugo iš mažos ląstelės į šiaurę nuo Karpatų. J. Udolfas apibrėžė slavų ir germanų vandenvardžių ankstyvuosius arealus. Slavams toks arealas apibrėžtas maždaug apie Kristaus gimimo laiką Galicijos Karpatų šlaite.⁹ Wolfgangas Šmidas (W. P. Schmid) tais pačiais metais pabrėžė, kad nė vienas iš didžiųjų upių vardų – Egeris, Oderis, Vysla, Bugas, Dniestras, Dniepras, Donas – neturi slaviško prado. Vadinasi, slavų protėvynė galėjo užimti tik santykinai mažą teritoriją.¹⁰ Germanų protėvynės klausimas yra gana įtikinamai suformuluotas V. Šmido darbe „Senoji Europa ir germanai“. Čia

⁷ Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*, 2 d. Klaipėda, 2011, p. 173.

⁸ Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Rankraštis, kurį maloniai leidžia cituoti autorius.

⁹ Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnung*. Heidelberg, 1979, S. 619.

¹⁰ Schmid W. P. *Urheimat und Ausbreitung der Slawen. Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 257.

letigalis, įmovinis.
Vėluikiiai, 3 kapas,
400–450 m.
Tauragės „Santakos“ muziejus.
V. Abramausko nuotrauka, 2007.

randamos itin reikšmingos mokslininko išvados: „Jeigu vieną kartą supriešinsime baltų ir germanų kalbų teritorijas, tai netgi žiūrint labai paviršutiniškai bus aišku, kad šiaurinis Šlezvigas-Holšteinas, Jutlandija, Danų salos, veikiausiai ir Skandinavija apskritai negali būti germanų tėvynė, nes čia nėra nei palyginamo nuolatinio vystymosi, nei palyginamo senų vietovardžių dažnumo.“¹¹ J. Udolfas papildė, jog vakarų Harco pakraštys genetiškai ir remiantis vietų vardais gali būti traktuojamas kaip germanų protėvynė.¹² Taigi, iš kalbininkų ir archeologų darbų galima įsivaizduoti modelį, kurio kalbinę idėją dar 1978 metais yra suformulavęs vokiečių kalbininkas V. Šmidas. Jis teigė, jog baltų kalbos yra senosios hidronimijos centre ir turi būti traktuojamos kaip palyginimo etalonas.¹³ Jam seniausias (archajiškiausias) ir, atrodo, didžiausias kalbinis indoeuropiečių sluoksnis yra baltiškas. Šitokios etnochronologijos rėmuose senasis geležies amžius ir jame vykę kalbiniai bei kultūriniai procesai buvo itin svarbūs visiems etnosams. Jei germanų atžvilgiu sakoma, jog jų kalbos susiformavo iki V a. po Kr., tai baltų atžvilgiu galima sakyti, jog jų vakarinės gentys savo kultūrinį pavidalą galutinai įgavo iki V a. po Kr. Matyt, kad šis laikas gali būti ir atskirų baltų genčių kalbų susiformavimo metas.

Rusų lingvistas J. Kuzmenko kiek kitaip mato ankstyvuosius germanus ir jų santykį su baltais. Kalbininkas teigia, kad protogermanų kalba Europos kalbų sistemoje regima III t-metyje pr. Kr., ir apibrėžia germanų ir baltų kalbų bendravimą bėgant laikui: „Laiko ašimi slenkant iš viršaus į apačią, galima numanyti, kad paskutinė šio kontakto (tarp germanų ir baltų – E. Jovaiša) etape (geležies amžiuje) žmonės, kalbėję protogermanų kalba, buvo tarp Jastorfo kultūros gyventojų, o žmonės, kalbėję protobaltų kalba, buvo tarp kaimyninės Veidinių urnų kultūros gyventojų. Ankstyvesniame etape (bronzos amžiuje) baltus reikia manyti buvus tarp Lužitėnų kultūros žmonių, o germanus – tarp Šiaurinio rato kultūros žmonių. Dar ankstyvesniame etape (neolito pabaiga) protogermanų kalba turėjo kalbėti Laivinių kovos kirvių ir vienietinių palaidojimų kultūros žmonės, o protobaltų kalba turėjo kalbėti Pamarių kultūros gyventojai [...] Toks modelis nereiškia lygybės tarp kalbos paplitimo srities ir archeologinės kultūros, kadangi kultūra gali būti polietninė (tokios, tikėtina, buvo visos aukščiau minėtos kultūros). Germanai ir baltai greta kitų tautų galėjo atsirasti tarp kaimyninių kultūrų gyventojų (iš čia ir kalbų įtaka viena kitai). Tačiau akivaizdu, kad protogermanų ir protobaltų kalbų sritys rytų Europoje gali iš dalies koreliuoti su archeologinių kultūrų sritimis.“¹⁴ Knygos išvadose autorius germanų ir baltų ben-

¹¹ Schmid W. P. Alteuropa und das Germanische. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 337.

¹² Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Rankraštis, kurį maloniai leidžia cituoti autorius.

¹³ Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 191.

¹⁴ Кузьменко Ю. К. *Ранние германцы и их соседи. Лингвистика, археология, генетика*. Санкт-Петербург, 2011, с. 176.

dravimą išreiškė dar aiškesne schema: „Lingvistiniai duomenys rodo, kad baltai buvo germanų kaimynai nuo bendrosios germanų kalbos pradžios ir jų kaimynais liko iki pačios bendrosios germanų kalbos formavimosi epochos pabaigos. Galimas dalykas, kad baltų ištakų reikia ieškoti Rutulinių amforų kultūroje, kurią pakeitė Virvelinės keramikos kultūra, sukūrusi Pamarių kultūrą. Kita pagal laiką Lužitėnų kultūra Baltijos jūrą siekiančiose teritorijose turėjo turėti baltišką komponentą. Baltų kalba liko germanų kaimyne ir Veidinių urnų kultūros epochoje, kuri veikiausiai buvo pastutinė betarpiškai glaudai baltų ir germanų kalbų epocha formuojantis bendrosioms germanų inovacijoms. Iš tos epochos liko baltiškų toponimų į vakarus nuo Oderio.“¹⁵ Vadinasi, baltai germanų kaimynai buvo nuo III t-mečio pr. Kr. iki pat II a. pr. Kr., kai Vakarų baltų pilkapių kultūros dalis – Veidinių urnų kultūra – ėmė transformuotis nauju pavidalu.

Grįžtant prie baltų etnochronologijos, akivaizdu, jog ją tiriant archeologiniai duomenys siejami su kalbiniais. Z. Zinkevičius yra pastebėjęs: „<...> archeologas, tirdamas materialinės kultūros liekanas, pats negali nustatyti, kuria kalba šnekėjo tie žmonės, kurių buvimo palaikus jie tiria.“¹⁶ Vadinasi, iš esmės vienintelis būdas kalbininkams gauti laiko atskaitos taškus yra sujungti kalbos duomenis su archeologijos. Taip ir buvo padaryta. Z. Zinkevičius apie baltistų ištirtą vandenvardžių plotą sako: „Visa toji baltų užimama erdvė viršijo 860 000 km² plotą. Tyrinėtojų nuomone, II–I tūkst. pr. m. e. baltai buvo plačiau išplitę negu tuo metu slavai ar germanai.“¹⁷ Kalbininkų ištirtą baltiškų vandenvardžių plotą pažymėjus žemėlapyje, jis buvo koreliuojamas su archeologinių kultūrų žemėlapiu. Paaiškėjo, jog pirmoji baltų Pamarių kultūra ir čia dažnai minima ir neabejotinai baltams skiriama Vakarų baltų pilkapių kultūra yra baltiškų vandenvardžių plote. Turintiems tokius duomenis kalbininkams atsirado galimybė teigti, jog pirmieji Pamarių kultūros baltai datuoti ankstyvuoju žalvario amžiumi (2100–1700/1600 m. pr. Kr.), o Vakarų baltų pilkapių kultūros pradžia datuotina II t-mečio pr. Kr. viduriu. Vadinasi, kalbiniai ir archeologiniai duomenys leidžia teigti, jog baltų pasaulis savo materialia ir kalbine (vandenvardžių) išraiška matomas anksčiau nei germanų. Skaitytos žino, jog Oksyvo / Vielbarko / gotų klausimas glaudžiai yra susijęs su Pamario, arba Veidinių (Antropomorfinių) urnų kultūra, kurią vokiečių archeologai pereito šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje primygtinai priskyrė germanams. Tuo tarpu šiuolaikinė archeologija Pamario (Veidinių urnų) kultūros gimimo laiką sieja su VII–VI a. pr. Kr. Vadinasi, susiejus archeologijos duomenis su reikšmingais Z. Zinkevičiaus, V. Šmido, J. Udolfo ir E. Olshauzeno kalbos tyrinėjimais, VII ar VI a. pr. Kr. germanų Pamaryje negalėjo būti. Taip iš Vielbarko

¹⁵ Ten pat, c. 220.

¹⁶ Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos kilmė*. Vilnius, 1984, p. 147–148.

¹⁷ Ten pat, p. 151.

kultūros „iškrenta“ germanų prado tradicija, ir Vielbarko kultūros plėtos teritoriją reikia nagrinėti tradicinės Vakarų baltų pilkapių kultūros kontekste, įvertinant tą palikimą, kuris buvo būdingas Pamariui. O germanai į Pamarį ateis savo laiku – tarp 220 ir 260 metų germaniškos Dembčino grupės pavidalu ir kaip tik iš germanų Paelbio tada, kai Vielbarko kultūros žmonės užbaigs dar 150 metais pradėtą žygį į dešinįjį Vyslos krantą. Todėl ypač svarbu apžvelgti visus mūsų archeologijoje žinomus veikalus, kurie susiję su Vielbarko kultūra senajame geležies amžiuje ir šio regiono situacijos vertinimu bei interpretacijomis.

Profesionaliojoje lietuvių archeologijos literatūroje nuo XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio iki pat Nepriklausomybės atkūrimo nėra nė vienos studijos ar straipsnio, kuris būtų nagrinėjęs Vielbarko kultūros ar gotų klausimus. Faktas yra tai, kad tik po 1990 metų atsirado darbų apie gotų istoriją ir jų reikšmę baltų gentims. Reikšmingiausią darbą 1995 metais paskelbė Vladas Žulkus.¹⁸ Po vienuolikos metų R. Banytė-Rowell, nušviesdama romėniškų įtakų ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpį, paskyrė skirsnį baltų ryšiams su kitais barbariškosios Europos gyventojais¹⁹, kuriame nagrinėjama ir Vielbarko kultūros įtaka. Tai ir yra visi archeologų darbai šia tema, ir juos tiesiog būtina nuodugniau nagrinėti.

V. Žulkus lateno²⁰ laikotarpio apžvalgoje konstatuoja, jog šio laikotarpio Gotlandas, Lietuvos pajūris ir Sembos-Notangos kultūrinė grupė buvo akivaizdžiai panašios. Visoms kultūroms būdingi neaukšti pilkapiai su koncentriškais akmenų vainikais ir grindiniais, kūnų deginimo paprotys su dar retais nedegintais (griautiniais) kapais, kurie galvūgaliu orientuoti pietų kryptimis, keramika kapuose ir miniatiūriniai puodeliai.²¹ Jis prisijungė prie 1988 metais latvių archeologo Andrejaus Vasko (Andrejs Vasks) iškeltos minties apie tai, kad lateno laikotarpiu galima kalbėti apie bendrą vakarų baltų ir Gotlando kultūros arealą.²² Tai kaip tik sustiprina šioje knygoje išsakytą mintį, jog kultūrų plėtra paprastai sklinda iš kontinento į salas, o ne atvirkščiai. Pratešęs kito laikotarpio – senojo geležies amžiaus – kultūrinių bendrumų tyrinėjimus V. Žulkus rado, kad Gotlando, Lietuvos pajūrio ir Sembos pusiasalio

¹⁸ Žulkus V. Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.). *Lietuvininų kraštas*. Kaunas, 1995, p. 74–107.

¹⁹ Banytė-Rowell R. Baltų ryšiai su kitais barbariškosios Europos gyventojais. *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007, p. 114–129.

²⁰ Vidurio Europos chronologijoje latenai datuojamas 450–30 / 15 m. pr. Kr. Mūsų archeologijos periodizacijoje latenai patenka į ankstyvojo geležies amžiaus laikotarpį (550 m. pr. Kr. – 10 m.).

²¹ Žulkus V. Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.). *Lietuvininų kraštas*. Kaunas, 1995, p. 80.

²² Васк А. В. Южные связи племен западной Латвии в раннем железном веке по данным керамики. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vestis*, 1988, t. 7(492), c. 78–88.

kultūras sieja daug bendrumų.²³ Savo tyrimą kreipdamas bendrumų su Vyslos žemupio kultūra link, autorius pažymi, jog visus tris minėtus regionus, kurie pasižymi bendrumais laidojimo paminklų sąraigoje ir materialinėje kultūroje, su Vyslos žemupio kultūra sieja kapai su akmenų vainikais (palyginti negausūs Pavyslyje), biritualizmas (laikotarpio pradžioje), ginklų (kalavijų) nebuvimas vyrų kapuose (Lietuva, iš dalies Sembos pusiasalis), palaikai urnose (Sembos pusiasalis), įkapių dėjimo tvarka (iš dalies skiriant Lietuvą).²⁴ Taigi, ir V. Žulkaus akimis, Vyslos žemupio žmonės su vakarų baltais Semboje ir Lietuvoje turėjo pakankamai bendrumų. Ir čia išskyla svarbi V. Žulkaus išvada apie šio laikotarpio Gotlando ir Vyslos žemupio ryšius: „Šiuo aspektu (dirbinių – E. Jovaiša) vertinant Gotlando ir Vyslos žemupio baseino gyventojų ryšius I–IV amžiais, juos reikėtų laikyti minimaliais. Bendrų I–II a. radinių iš Gotlando ir Vyslos žemupio kultūros („gotų-gepidų“ kultūros arealas) nerado švedų archeologai. Būdingų tik Gotlandui dirbinių, jau priešromėniškuoju laikotarpiu ir vėliau išsiskiriančių originalia forma ir puošyba, Vyslos žemupio kultūroje neaptiko ir J. Kmiecinskis. Gotlando ryšiai su vakarų baltais romėniškajame laikotarpyje, nežiūrint į tai, jog Gotlandas tuomet stipriai orientavosi į Elbės žemupio ir Danijos regionus, buvo gana ryškūs ir pastovūs. Nemaža Gotlande naudotų dirbinių yra gaminti vakarų baltų žemėse: lankinės segės lietinėmis užkabomis, Klaipėdos tipo laiptelinės segės, kai kurios apyrankės. I–II a. pasirodžiusios labai profiliuotos segės buvo gausiai gaminamos Vakarų Lietuvoje ir iš čia galėjo patekti į Gotlandą. I–III a. pagrindinės ir ypač prūsų akinės segės Lietuvoje taip pat yra dažnas radinys (7 vietose rasta 110 akininių segių). Jos plito į Gotlandą ir į tolimesnius Skandinavijos kraštus ne tik iš Sembos pusiasalio, bet ir iš Lietuvos pajūrio. Iš vakarų baltų į kaimynines šalis nuo III a. pateko įvairių variantų lankinių segių lenkta kojele, jos kartu su žieduotosiomis segėmis (paplitusios nuo III a.) plačiai žinomos ir Černiachovo kultūroje. Savitos Lietuvos pajūrio antkaklės trimitiniais ir dėželiniais galais galėjo pasitarnauti prototipais panašioms skandinaviškoms.“²⁵ V. Žulkui I–II amžių Vielbarko kultūros ryšiai su Gotlandu atrodo minimalūs. Ši nuomonė, kaip rodo ankstesni šios knygos skyriai, sutampa ir su kitų tyrinėtojų išvadomis. Tad remiantis šiais duomenimis yra reikšminga teigti, jog ne Gotlandas, bet vakarų baltų kraštai buvo kultūros iniciatoriai

²³ Autoriaus nuomone, I–IV amžių Gotlandą su Lietuvos pajūriu sieja tokie panašumai: griautiniai kapai (Gotlando biritualizmą Lietuvoje atitinka tik reti degintiniai kapai laikotarpio pradžioje); lėkšti pilkapiai su koncentriškais akmenų vainikais, akmenų grindiniai; miniatiūrinė keramika, tošinės dėžutės įkapėms, vilnonės žalvariu puoštos kepuraitės, įkapių dėjimas kairėje pusėje (Gotlande dažniau prie kojų, o Lietuvoje – prie galvos); ginklai vyrų kapuose (Lietuvoje nėra kalavijų, tik kovos peiliai). Gotlando ir Sembos pusiasalio laidojimo paminklus sieja lėkšti pilkapiai su koncentriškais akmenų vainikais, akmenų grindiniai; biritualizmas (Semboje iki laikotarpio vidurio), įkapės mirusiojo kairėje ir kojų gale, ginklai vyrų kapuose (Semboje kalavijai randami retai). Vakarų Lietuvą su Sembos pusiasalio kultūra sieja kapai su akmenų vainikais, akmenų grindiniai, bendri griautinių kapų laidosenos bruožai, šiek tiek ir miniatiūrinė keramika kapuose (Semboje ji retesnė), žirgų kapai (Žulkus V. Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.). *Lietuvinių kraštus*. Kaunas, 1995, p. 87–88).

²⁴ Ten pat, p. 87–88.

²⁵ Ten pat, p. 91–93.

ir skleidėjai. Tad kaip šį faktą suderinti su daugelio tyrinėtojų peršama gotų istorija vakarų baltų kraštuose ir jų kultūrine įtaka?

Kitas reikšmingas V. Žulkaus studijos aspektas yra baltų migracija II a. pab. – IV amžiuje. Jis teigia, jog: <...> Lietuvos pajūrio gyventojai III a. migravo pietų kryptimi per Nemuno žemupį į Sembos pusiasalio kultūrinę sritį. Migracija, atrodo, smarkiau nepalietė nei Centrinės Lietuvos, nei Užnemunės kultūrinių sričių. Labai tikėtina, jog „dar toliau į pietus migravo ir Sembos pusiasalio vakarų baltai. Tačiau kažin ar migracija šia kryptimi čia buvo masiška, nes dalis gyventojų iš Sembos patraukė į buvusią Velbarsko kultūros teritoriją prie Vyslos žemupio. Toliau per mozūrų kultūrinę sritį ir galindų (Bogačiovo kultūra) žemes Prūsijoje baltai pasiekė Voluinės-Podolės teritoriją, kur aptikti ne tik Velbarsko (iki IV a. pr.), bet ir vakarų baltų kultūros pėdsakai, ir atsikėlė į Černiachovo kultūros teritoriją. <...> Tolimesnę baltų judėjimo kryptį nurodo Černiachovo kultūros II a. pab. – IV a. kapinynų radiniai. Drauge su Vyslos žemupio ir Pševorsko kultūroms būdingais laidosenos bruožais aptinkami ir vakarų baltų papuošalai, visų pirma lankinės segės.“²⁶ Nurodęs baltų pasaulio bendrumus su Vielbarko kultūros gyventojais, V. Žulkus vis dėlto laikosi nuomonės, jog III amžiaus Baltijos regiono genčių migracijoje (gotų-gepidų migracijoje) Juodosios jūros link vakarų baltai ėjo su žmonėmis iš Vyslos žemupio baseino su Velbarsko kultūros Ceselsko fazės ir Pševorsko kultūrų skleidėjais.²⁷ Ir, pagaliau, esminis V. Žulkaus tyrimo aspektas liečia etninę Gotlando ir vakarų baltų kultūrų priklausomybę. Tyrinėtojo žodžiais tariant: „Labai didelis Gotlando, Lietuvos pajūrio ir Sembos pusiasalio kultūrų panašumas vėlyvajame lateno laikotarpyje ir I–IV amžiais po Kristaus (šias kultūras siejo ir bendra migracija į pietus III a., o gal jau ir I a.) bei grįžtamieji ryšiai tarp Juodosios ir Baltijos jūrų pakrančių sąlygoja prielaidą apie jų etninius bendrumus. Šios kultūros išriedėjo iš senesnių vietinių kultūrų. Gotlandas, kaip žinoma, skiriamas germanų kultūros arealui, tačiau jų laidosenos papročiai ir materialinė kultūra romėniškuoju laikotarpiu taip ryškiai skyrėsi nuo gretimų germanų regionų kultūros, jog Gotlando gyventojai laikomi ypatinga etnine grupe.“²⁸ Ir kuo juos reikia laikyti? Atsakymas į šį klausimą netikėtas ir keliamas klausimo forma: „Gal vėlyvojo lateno ir romėniškuoju laikotarpiu, bent pirmosios jų pusės, Gotlando, Lietuvos pajūrio ir Sembos pusiasalio kultūras galima sujungti į vieną kultūrinę bendriją, etniškai turinčią germanų ir baltų bruožų, t.y. baltiškai-germanišką?“ Ką gi, šis klausimas parodo visą problemos sudėtingumą – tradiciškai Gotlandas skiriamas germanams, tačiau kultūros požiūriu jis labiau baltiškas nei germaniškas. Padarius šitokį etninį sprendimą ir vėl labiau nei abejotinas tampa gotų kėlimas į Vyslos žiotis I, II ar III a. po Kr.

²⁶ Ten pat, p. 100.

²⁷ Ten pat, p. 105.

²⁸ Ten pat, p. 107.

R. Banytės-Rowell požiūris į baltų kultūros prigimtines jėgas skiriasi nuo V. Žulkaus baltų vietos Rytų Europos istorijoje sampratos. Jos tezė: „Todėl sunku atsakyti, koku būdu pirmiausia vakarų baltai perėmė iš kaimyninių Vielbarko ar Pševorsko kultūrinių sričių žmonių naujas papuošalų gamybos technologijas – dėka germanų „meistrų-kolonistų“ ar germanų „meistrų-vergų“, o galbūt baltų „pameistrių-stažuotojų“ dėka“ orientuoja kultūros plėtros kryptį – iš vakarų į rytus. Ir ne tik orientuoja, bet ir paskirsto kūrybines galias, kurių centre germanas kolonistas amatininkas-meistras, germanas vergas amatininkas-meistras, o baltų atstovas – „pameistrys-stažuotojas“. Remiantis autorės logika, belieka spėlioti, kas germanų pasaulyje buvo meistras-senjoras? Romėnas kolonistas, romėnas vergas, kurį lydi germanas pameistrys-stažuotojas? Pagal šią logiką atsiras senjoras meistras ir romėnų pasaulyje. Gal juo buvo egiptietis kolonistas meistras, egiptietis vergas meistras, kurį lydėjo romėnas pameistrys-stažuotojas? Tokia logika nežinia kur gali nuvesti. Vėlgi nežinia, koku pagrindu konstatuojama vietinių meistrų kūrybinė negalia. Šitaip samprotauti galima ir apie tuos pačius naginguosius germanus ir bet kuriuos kitus to meto „istorinio spektaklio veikėjus“. Būdingų baltų negalių liudijančių tekstų gausu autorės darbe: „Galbūt dėl šios priežasties pirmiausia krinta į akis Pševorsko kultūros ginkluotės ir baltų ginklų panašumas, ypač tokių elementų kaip geležiniai skydo antskydžiai arba raitelio pentinų paplitimas baltų žemėse. I–II a. baltų žemės sparčiau įsisavino geležies metalurgiją taip pat dėl Pševorsko kultūros poveikio. Neatsitiktinai baltų, visų pirma vakarinių, ginkluotė ir karių apranga šiuo laikotarpiu buvo nusižiūrėta nuo pietvakarinių kaimynų. Daug baltų segių tipų yra tie patys arba artimi Pševorsko kultūros segėms. <...> Mat Pševorsko kultūros gyventojai, puikiai įvaldę geležies metalurgiją, nevengė iš jos gamintis ir papuošalų.“²⁹ Su trimis niekuo neparemtais teiginiais, jog: 1) I–II amžiuose baltų žemės sparčiau įsisavino geležies metalurgiją dėl Pševorsko kultūros poveikio; 2) I–II amžių baltų, o ypač vakarinių, ginkluotė ir karių apranga nusižiūrėta nuo pietvakarinių kaimynų; 3) daug baltų segių tipų yra tie patys arba artimi Pševorsko kultūros segėms, negali sutikti nė vienas baltų kultūros tyrinėtojas. Labai abejotinas teiginys, jog dėl Pševorsko kultūros poveikio baltai sparčiau įsisavino juodąją metalurgiją. Jokių objektyvių būdų šitokiam teiginiui patvirtinti NĖRA ir NEGALI BŪTI. Vakarų baltų žemėse nuo I a. vidurio ar antrosios pusės įvaldyta geležies gavyba iš vietinės baltų rūdos. Baltų juodosios metalurgijos sudėtingiausius technologinius procesus yra ištyręs ir aprašęs Jonas Stankus.³⁰ Nei metalografiniai, nei cheminiai, nei lydinių retų metalų tyrimai neleis nustatyti, jog vienas ar kitas geležinis dirbinys yra atsineštas iš

²⁹ Banytė-Rowell R. Baltų ryšiai su kitais barbariškosios Europos gyventojais. *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007, p. 117.

³⁰ Stankus J. Geležies dirbinių gamybos Lietuvoje II–IV amžiais technologija. *MADA*, 1972, t. 4, p. 85–100; Stankus J. Geležies dirbinių gamybos raida Lietuvoje. *LIM, 1973 metai*. Vilnius, 1974, p. 5–20; Stankus J. Juodoji metalurgija. *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*. T. 1. Vilnius, 1978, p. 73–88, 130–131, 140–142; Stankus J. Iron Blooms in Lithuania. *The importance of ironmaking technical innovation and social change*. Stockholm, 1996, p. 57–62.

Segė, lankinė žieduotoji
(žalvaris).
Vėluikiai, 3 kapas,
400–450 m.
Tauragės „Santakos“ muziejus.
V. Abramausko nuotrauka, 2007.

- 11:1 il.**
 Geležinis III B tipo antskydis ir kiti
 19 kapo (180–220 m.) radiniai iš
 Dauglaukio plokštinio kapinyno:
 1. Geležinis antskydis;
 2–3. Geležiniai peiliai;
 4. Geležinis ietigalis;
 5. Geležinis įmovinis kirvis;
 6. Geležinė diržo sagtis;
 7. Romos imperatoriaus Antonino Pijaus
 žmonos Faustinos I Vyresniosios
 (mirė 141 m.) sestercijus.
 Vytauto Didžiojo karo muziejus
 A. Užgalio nuotrauka

- 11:2 il.**
 Geležinis III A grupės antskydis ir kiti
 74 kapo (220–260 m.) radiniai iš
 Dauglaukio plokštinio kapinyno:
 1. Geležinis įmovinis kirvis;
 2–3. Geležiniai ietigaliai;
 4. Geležinis antskydis;
 5. Geležinis peilis.
 Vytauto Didžiojo karo muziejus
 A. Užgalio nuotrauka

11:3 il.

Geležinis IIA grupės antskydis ir kiti 111 kapo (220–260 m.) radiniai iš Dauglaukio plokštinio kapinyno: 1–3. Geležiniai ietigaliai; 4–5. Žalvarinės antkaklės; 6. Geležinis peilis; 7. Žalvarinė lankinė žieduotoji segė; 8. Žalvarinis juostinis žiedas; 9. Geležinis antskydis; 10–11. Geležinės skydo apkaustų dalys; 12. Geležinis įmovinis kirvis. Vytauto Didžiojo karo muziejus A. Užgalio nuotrauka

11:4 il.

Geležinis IIIA grupės antskydis ir kiti 119 kapo (220–260 m.) radiniai iš Dauglaukio plokštinio kapinyno: 1. Geležinis ietigalis; 2. Geležinis įmovinis kirvis; 3. Žalvarinė dėželiniais galais antkaklė; 4. Geležinis antskydis; 5. Geležinis lazdelinis smeigtukas; 6. Žalvarinis pincetas; 7. Žalvarinis įvijinis žiedas; 8. Geležinis peilis. Vytauto Didžiojo karo muziejus A. Užgalio nuotrauka

11:5 il. D. Kiulkio I, IIA, IIIB ir IIIC tipo antskydžių paplitimas Europoje (D. Kiulkys, 2010).
 Visų tipų antskydžių radimo vietas Europoje nurodytos XI skyriaus 38 išnašoje

germanų lugijų (Pševorsko) kultūros. Gausybė vietos meistrų metalų dirbinių liudija tik viena – išvystytą baltų juodąją metalurgiją. Nėra jokių galimybių Pševorsko kultūrai primesti taip pat ir baltų ginklų prototipo našta. Plačiau reikia aptarti senojo geležies amžiaus antskydžius, kuriuos akcentuoja R. Banytė-Rowell. Didelė senojo geležies amžiaus pirmosios pusės antskydžių kolekcija rasta Nemuno žemupio kultūros Dauglaukio kapinyne. Čia rasti 5 antskydžiai³¹ (11:1–11:4 il.). Jų ankstyviausia data yra 150 m. po Kr., o vėlyviausia – 260 m. po Kr. Dauglaukio kapinyno 12 kape, kuris datuojamas 150–220 metais, rasta ir geležinė skydo rankena, o 119 kape – ir rombo formos geležinis skydo pakraščio apkalas.

2010 metais pasirodė Daumanto Kiulkio studija³², kurioje pirmą kartą mūsų istoriografijoje išsamiai išanalizuoti senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai ir sudaryta jų klasifikacija. Be kita ko, naujoji klasifikacija yra suderinta su Europoje priimta N. Zielingo skydų klasifikacija. 2008 metais pasirodžiusi rusų archeologų Olego Radiušo ir Konstantino Skvorcovo (O. A. Радюш, К. Н. Скворцов) studija³³ apie Sembos-Notangos kultūros antskydžius labai praplėtė D. Kiulkio galimybes padaryti Europos lygio priešistorės laikų antskydžių apžvalgą. Tad remiantis D. Kiulkio studija galima topografuoti Lietuvos skydų radinius pagal bendrą europinę klasifikaciją. D. Kiulkys išskiria penkis antskydžių tipus, kurie savo ruožtu skirstomi į variantus. Dauglaukio antskydžius iš 8, 19 ir 74 kapų D. Kiulkys priskyrė III tipui. Antskydžiai iš 8 ir 74 kapų laikomi A variantu, o iš 19 – B variantu. Lygindamas Dauglaukio datavimą, autorius pažymi, jog jis neprieštaruja Europoje priimtam šio tipo datavimui. Įdomiausia, jog dėl IIIA antskydžių D. Kiulkys priėjo štai tokią išvadą: „Identiškų analogų šios formos antskydžiams N. Zielingo tipologijoje surasti nepavyko. Tiesa, jie kiek panašūs į D2 tipo antskydžius. Pastarieji turi tokią pat įgaubtą kūginę viršūnę, tačiau ji baigiasi papildoma į viršų plėtėjančia detale, kuri nebuvo rasta nė su vienu IIIA tipo antskydžiu. Taip pat skiriasi ir D2 tipo antskydžių sienelė – ji yra ne tiesi, o apatine dalimi šiek tiek palinkusi antskydžio centro link. D2 tipas datuojamas C1b periodu (220–260 m.) (Zieling, 1989, p. 72–74). Nors tarp šių tipų ir yra panašumų, šių eilučių autoriaus nuomone, tų tipų nereikėtų tapatinti.“³⁴ Išvada viena – jei jų atitikmenų Europoje nėra, vadinasi, Dauglaukio antskydžiai iš 8 ir 74 kapų padaryti vietoje ir vietos meistrų. Įdomiai komentuojamas ir 19 kapo antskydis. Jis kape buvo rastas su Faustinos I Vyresniosios (†141) variniu sestercijumi ir datuojamas 180–220 metais. Autorius rašo: „Jis labai panašus į IIIA tipo antskydžius, tačiau tam tikri požymiai

31 Vyrų kapai: 8 (150–220 m.); 19 (180–220 m.); 74 (220–260 m.); 111 (220–260 m.); 119 (220–260 m.). 12 kape (150–220 m.) rasta skydo rankena.

32 Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 33–114.

33 Радюш О. А., Скворцов К. Н. *Находки деталей щитов в ареале самбийско-нотангийской культуры. Germania – Sarmatia*. Калининград, 2008, с. 122–157.

34 Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 50.

leidžia jį priskirti atskiram variantui. Pirmiausia, jis skiriasi savo gamybos būdu. Kaip minėta, antskydis buvo pagamintas antruoju būdu – antskydžio viršūnė kniedėmis pritvirtinta prie antros antskydžio dalies, susidedančios iš sienelės ir atkraštės (Jovaiša, 1991, p. 15). Skirtingai užsibaigia ir antskydžio viršūnė. Ant jos plokščios viršūnėlės yra privirintas nedidelis gumbelis. Būtent dėl šių dviejų priežasčių ir buvo nuspręsta šį radinį priskirti atskiram variantui. <...> N. Zielingo kataloge iš viso yra minimi du tokios formos antskydžiai. Jie priskiriami *B1b tipui*. Vienas jų buvo rastas Vakarų Vokietijoje, Bierstadto mieste, o antrasis – pietvakarinėje Lenkijos dalyje, Szymiszówo miestelyje (Zieling, 1989, p. 42). Šio tipo antskydžių yra rasta ir arčiau Lietuvos teritorijos. Rusų tyrinėtojai šiam tipui skiria du antskydžius, rastus Medenau / Логвиново ir Regehnen / Дубровка vietovėse, Sembos pusiasalyje (Радюш, Скворцов, 2008, c. 136). Taigi, nors šios formos antskydžių ir nėra daug, jų yra randama gana didelėje teritorijoje (4:b žemėlapis).³⁵ Taigi, ir vėlgi šio tipo antskydžiai negali būti Pševorsko kultūros atradimu. D. Kiulkys aptardamas Pševorsko kultūrą yra pateikęs ir kitų reikšmingų pastebėjimų apie IIIC antskydžius: „N. Zielingo nuomone, šios formos antskydžiai yra tipiškas Pševorsko kultūros gyventojų dirbinys. Savo nuomonę jis grindžia tuo, kad devyni iš vienuolikos antskydžių buvo aptikti Pševorsko kultūrai skiriamuose laidojimo paminkluose, Lenkijos teritorijoje. Likę du antskydžiai buvo rasti į pietryčius nuo Pševorsko kultūros teritorijos. Vienas jų buvo surastas Vakarų Ukrainoje Kaspustincy (*Каспустинцы*) vietovėje, kitas – Dono upės žemupyje, prie pat Azovo jūros (5:b žemėlapis). Kaip nurodo N. Zielingas, pastarieji du radiniai šiam tipui yra skiriami tik sąlyginai, nes jų forma gerokai skiriasi nuo rastųjų Lenkijos teritorijoje, tačiau, nepaisant šių skirtumų, jie vis tiek yra artimiausi šiam tipui (Zieling, 1989, p. 70–72). Dabar jau galima bandyti paprieštarauti teiginiui, kad ši antskydžių forma būdinga išskirtinai Pševorsko kultūros sričiai. Kaip parodė rusų archeologų atlikta Sembos pusiasalyje rastų antskydžių analizė, tokia forma ne ką mažiau būdinga ir baltų teritorijoje gyvenusioms gentims.“³⁶ Arba apie VB tipą: „Dabartiniai duomenys leidžia suabejoti teiginiu, kad L tipas (D. Kiulkio VB tipo atitikmuo N. Zielingo klasifikacijoje – E. Jovaiša) yra būdingas tik Pševorsko kultūrai. Sembos pusiasalyje penkiose vietovėse buvo rasta net trylika šios formos dirbinių (7:b žemėlapis). Pagal kartu rastas įkapes tiksliau datuoti galima devynis iš šių antskydžių: du iš jų priklauso C1a periodui (150–220 m.), vienas – C1b–C2 (220–300 m.) ir net šeši – C2 periodui (250–300 m.) (Радюш, Скворцов, 2008, c. 133–135, 137, 140–143). Tai rodo, kad šios formos antskydžių tikrai negalima laikyti vien Pševorsko kultūrai būdingu dirbiniu, o pirminė šio tipo atsiradimo vieta gali būti daug platesniame regione.“³⁷

³⁵ Ten pat, p. 50–51, 4b žemėlapis.

³⁶ Ten pat, p. 53.

³⁷ Ten pat, p. 58, 7b žemėlapis.

REGIONAI	KULTŪROS	TIPAS				
		I	IIA	IIIB	IIIC	
	Lietuva	5	1	1	1	8
	Sembos-Notangos kultūra	10	6	2	4	22
	Jotvingių-sūduvių kultūra	1	0	0	0	1
	Vielbarko kultūra	2	1	0	0	3
	Lugijų (Pševorsko) kultūra	10	3	1	4	18
	Liubošicai (burgundai), Gustavo grupė ir Paelbio germanai	13	1	0	1	15
	Jutlandija, pietų Skandinavija ir kiti regionai	21	12	1	2	36
	IŠ VISO:	62	24	5	12	103

11:6 il.

D. Kiulkio I, IIA, IIIB ir IIIC tipo antskydžių pasiskirstymas Rytų Baltijos regiono kultūrose

KULTŪROS	TIPAS				
	I	IIA	IIIB	IIIC	
Vakarų baltai	16	7	3	5	31
Vielbarko kultūra	2	1	0	0	3
Lugijai (Pševorsko) kultūra	10	3	1	4	18
IŠ VISO:	28	11	4	9	52

11:7 il.

D. Kiulkio I, IIA, IIIB ir IIIC tipo antskydžių pasiskirstymas vakarų baltų (su Vielbarku) kultūrose ir germanų Pševorsko kultūroje

Analizuojant D. Kiulkio studiją, iš autoriaus pateiktų žemėlapių galima sudaryti senojo geležies amžiaus pirmąją pusę (iki III amžiaus imtinai) datuojamų antskydžių jungtinį žemėlapi. Į jį pateko D. Kiulkio I, IIA, IIIB ir IIIC tipai. Sujungus D. Kiulkio I, IIA, IIIB ir IIIC tipo žemėlapius į vieną ir užklojus ant II–III amžių Rytų Baltijos regiono kultūrų žemėlapiu, aiškiai matomas jų pasiskirstymas atskirose kultūrose³⁸

³⁸ Geležiniai antskydžiai Rytų Baltijos regiono kultūrose (pirmasis skaičius žymi paminklo eilės numerį atitinkamame D. Kiulkio žemėlapyje). I TIPO ANTSKYDŽIŲ PAPLITIMAS: *Lietuva*: 1(3). Baitai; 2(4). Bandužiai; 3(34). Lazdininkai; 4(44). Palanga; 5(45). Pėžaičiai. *Sembos-Notangos kultūra*: 1(14). Dollkeim/Коврово; 2(15). Eiselbithen/Сиренево; 3(19). Grebieten; 4(20). Greibau; 5(24). Jaugehnen; 6(27). Kirpehnen/Поваровка; 7(32). Kunterstrauch/ур. Дубки; 8(47). Rosenau; 9(60). Wackerн/Елановка; 9(61). Wargen/Котельниково; 10(61). Wargen/Котельниково. *Jotvingių-sūduvių kultūra*: 1(55). Sz wajcaria. *Vielbarko kultūra*: 1(17). Gołębiewo; 2(40). Nowa Wieś. *Lugijų (Pševorsko) kultūra*: 1(5). Bartodzieje; 2(9). Chobienia; 3(10). Chorula; 4(33). Lachmirowice; 5(39). Niecieplin; 6(46). Przyborów; 7(51). Siemianice; 8(53). Spycimierz; 9(54). Sulmierzyce; 10(58). Tuczno. *Burgundai (Liubošicai), „Gustowska“ grupė, Paelbio germanai*: 1(1). Artern; 2(7). Bernburg; 3(11). Coswig; 4(18). Gräfenhainichen; 5(21). Hohenselchow; 6(28). Kobyl; 7(30). Kranichau; 8(31). Krumpa; 9(35). Lunow; 10(37). Mattstedt; 11(38). Müncheberg-Dahmsdorf; 12(50). Schweinitz; 13(57). Torgau. *IIA TIPO ANTSKYDŽIŲ PAPLITIMAS. Lietuva*: 1(25). Šaukėnai. *Sembos-Notangos kultūra*: 1(1). Bahnau; 2(8). Dollkeim/Коврово; 3(10). Eisliethen-I; 4(12). Grebieten; 5(16). Jaugehnen; 6(19). Lauth/Большое Исаково. *Vielbarko kultūra*: 1(4). Buczek. *Lugijų (Pševorsko) kultūra*: 1(6). Chmielów Piaskowy; 2(7). Chobienia; 3(17). Katowice. *Burgundai (Liubošicai), Gustavo grupė, Paelbio germanai*: 1(26). Schmorkau. *IIIB TIPO ANTSKYDŽIŲ PAPLITIMAS. Lietuva*: 1(2). Dauglaukis. *Sembos-Notangos kultūra*: 1(3). Medenau/Логвиново; 2(4). Regehnen/Дубровка. *Lugijų (Pševorsko) kultūra*: 1(5). Szymiszów. *IIIC TIPO ANTSKYDŽIŲ PAPLITIMAS. Lietuva*: 1(8). Šarkai. *Sembos-Notangos kultūra*: 1(3). Brandenburg-3/Ушаково; 2(5). Jaugehnen; 3(7). Lauth/Большое Исаково; 4(11). Tengen. *Lugijų (Pševorsko) kultūra*: 1(1). Beszowa; 2(4). Chorula; 3(9). Spycimierz; 4(12). Zadowice. *Burgundai (Liubošicų kultūra), Gustavo grupė, Paelbio germanai*: 1(2). Bojadla.

(11:5 il.). Absoliutūs skaičiai pagal atskiras kultūras ir regionus pateikti 11:6 iliustracijoje. Ankstyvųjų antskydžių paplitimas nepalieka abejonių, jog Pševorsko kultūra nebuvo vakarų baltų antskydžių „nusižiūrėjimo“ prototipu. Grupuojant vakarų baltų ir germanų lugijų (Pševorsko) kultūras ir „išjungus“ Vielbarko kultūrą, kaip ginčijamą ir „ginklų neturinčią“, gauta štai tokia lentelė (11:7 il.). Išvada yra vėlgi akivaizdi: galima teigti, jog kaip tik vakarų baltai galėjo būti kai kurių antskydžių formų kūrėjais. Tokią mintį perša jau minėta D. Kiulkio išvada apie Dauglaukio IIIA tipo skydų vietinę kilmę. Taigi, vakarų baltai nesekė Pševorsko kultūros žmonių darytais antskydziais. Jie darėsi savų formų ir technologijų antskydžius ir tokius, kurie buvo paplitę visame to meto Europos barbariškame pasaulyje.

Su skydais susijusi ir kita istorija. Bartošas Kontnis (B. Kontny) paskelbė studiją apie gotų ginkluotę remdamasis Tacito pranešimais.³⁹ Šis straipsnis yra nauja jau M. Kulikovskio pastebėtų archeologinių nesusipratimų iliustracija. Pirmiausia, Tacitas, kaip jau buvo sakyta, nieko nerašė apie gotus. Gotonų tapatinimas su gotais ir B. Kontnio straipsnyje yra niekuo neparemtas ir neįrodomas. Čia verta priminti ir pakartoti X skyriuje išsakytą žymiojo gotų istorijos tyrinėtojo H. Volframo skepticizmą gausių skandinaviškų „gotų tautų“ vardų atžvilgiu, įtartinu Kasiodoro Gautigoth (gotai iš gautų šalies) ar Gotlando sala, mielai pretenduojančia į gotų „protėvynę“.⁴⁰ H. Volframo atsargumo nėra B. Kontnio darbe. Jis gotonų tapatinimo su gotais klausimą išsprendė vienu sakiniu: „Išskiriant germanų gentis, jis (Tacitas – E. Jovaiša) rašė apie gotonus, rugijus ir lemovius <...> Gotonai-gotai turėtų gyventi šiaurinėje šiaurinės Lenkijos dalyje – Pamaryje, Vyslos intakuose, tačiau nesiekė jūros...“⁴¹ Ir jokių gotonų ir gotų tapatybės įrodymų nebeieškodamas, nagrinėja apskritų skydų paplitimą. Nurodo, jog jie būdingi Jutlandijai, Norvegijai (jų čia ypač daug) ir Olandui (Öland). Apskritų skydų nerandama Vielbarko kultūros kapuose. Kaip žinoma, gotams priskiriami Vielbarko žmonės ginklų į kapus paprastai nedėjo, tačiau tie pavieniai ginklai, kuriuos pavyko rasti Vielbarko kapuose, rodo, kad jie buvo pailgi su lanko pavidalo šonais.⁴² Ir jeigu apskriti skydai B. Kontnio priskirti minėtoms erdvėms, ką jie turi bendro su straipsnio pavadinime išsikeltu uždaviniu apibūdinti gotų ginkluotę pagal Tacito pranešimus? Autorius teisingai nurodo, kad apskriti skydai yra būdingi šiauriniams germanams, ypač Skandinavijos germanams. Šių skydų forma išliko iki pat vikingų laikų. Ir čia būtų įdomu išvesti štai tokią paralelę – apskriti skydai nuo I amžiaus iki pat vikingų didžiosios ekspansijos laikų išliko tos pačios formos.

³⁹ Kontny B. *Breves gladii et rotunda scuta. Uwagi na temat uzbrojenia Gotów na marginesie przekazu Tacyta. Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu*. Koszalin, 2006, s. 195–221.

⁴⁰ Wolfram H. *Gotische Studien. Volk und Herrschaft im frühen Mittelalter*. München, 2009, S. 219–220.

⁴¹ Kontny B. *Breves gladii et rotunda scuta. Uwagi na temat uzbrojenia Gotów na marginesie przekazu Tacyta. Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu*. Koszalin, 2006, s. 195.

⁴² Kaczanowski P., Zaborowski J. *Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur. Kultura Wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. Lublin, 1988, s. 226, Abb. 4.

Vadinasi, šiaurinių germanų istorinė ir technologinė atmintis veikė nuo pat seniausių laikų ir buvo perduodama per kartas. Tikėtina, jog istorinė vikingų atmintis turėjo veikti ir kitose sferose. Pavyzdžiui, kaimyninių tautų atminties požiūriu. Vertėtų prisiminti šiaurinių germanų sagas ir pažiūrėti, ar germanų folklore yra minimi gotai taip, kaip germanų atmintyje išlaikoma nuo pat I amžiaus žinoma skydo forma. Peržiūrėjus Baltijos erdvės įvykius atpasakojančias Heimskringlos, Kniutlingų, Egilio sagas⁴³, nerandama NĖ VIENO epizodo, kuriame I–III amžių gotų istorija būtų nors menkiausia gija susieta su IX–XII amžių skandinavų istorija. Bet štai IV amžiaus gotų istorija Juodosios jūros erdvėje, kaip tai nurodo T. Baranauskas, žinoma skandinavų sagose, legendose ir mituose.⁴⁴ VI a. Jordano „Getikos“ Hermanarichas virto Jarmėriku (Iarmericus) XIII a. Sakso Gramatiko „Danų žygiuose“. Jordano „Jis taip pat panašiai išmintimi ir jėga pajungė sau aisčių tautą“ virto Sakso Gramatiko „nusiaubė sembų, kuršių ir daugybę Rytų genčių“. Akivaizdu, kad vikingų istorinė atmintis išlaikė tai, kas buvo, ir nemini to, ko nebuvo – nebūtų tautų vardų ir jų žygių. Yra ir kitokių keistenybių šioje „šiaurinėje gotų istorijoje“. Normanų ir baltų tyrinėtojas Arturas Mickevičius⁴⁵ palietė IX–XII amžių įvykius. Jie tolimi nuo šios knygos autoriaus tyrinėjamo laiko, tačiau būdinga, jog istoriografinėje apžvalgoje nėra nė menkiausios užuominos apie tai, jog normanų tyrinėtojai yra radę Jordano dovanotos protėvynės pėdsakus Skandinavų istorijoje.⁴⁶ Išvada peršasi savaime: istorinėje normanų atmintyje nėra gotų istorijos atminties arba jokių gotų veiklos atgarsių Baltijos erdvėje šiauriniai germanai-vikingai nežinojo. Ir tai vėl svarus argumentas apie tai, kad šiaurinės gotų istorijos nebuvo.

Grįžtant prie archeologijos, reikia pasakyti, jog R. Banytės-Rowell teiginys, esą segių tipai yra tie patys arba artimi Pševorsko kultūros segėms, taip pat nežinia kuo paremtas. Juo labiau jog minimo laikotarpio Pševorsko kultūros paminklai, lyginant su aplinkinėmis kultūromis, neišsiskiria aprangos reikmenų įvairove. Tuo galima įsitikinti panagrinėjus germanų pasaulio segių apžvalgą.⁴⁷ Be viso kito, kaip pabrėžiama, Pševorsko kultūroje jos dažnai būdavo daromos iš geležies. Atvirkščiai, I–II amžių baltų pasaulis itin turtingas įvairiausių tipų segių iš spalvotojo metalo, iš kurių baltiškąja prigimtimi išsiskiria įvairiausių tipų laiptelinės segės. Baltai apskiai turi labai profiliuotų, akinių šalutinės prūsų serijos segių, baltiškų segių trikampė kojele ir kitokių segių atmainų. Teisingai teigiama, kad vakarų baltų žemėse antrajame senojo geležies

⁴³ *Egilio saga*. Vilnius, 1975; Снори Стурлусон. *Круг земной (Heimskringla)*. Москва, 1980; *Kniutlingų saga* (vert. U. Mikucionis). Vilnius, 2002.

⁴⁴ Baranauskas T. Hermanaricho žygis prieš aisčius. *Voruta*, 2002-05-18, nr. 10(508).

⁴⁵ Dėkoju A. Mickevičiui už išsamią konsultaciją ir duomenis apie gotų paminėjimą sagose.

⁴⁶ Mickevičius A. *Normanai ir baltai IX–XII a.* Vilnius, 2004, p. 9–46.

⁴⁷ *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Herausgegeben von Heinrich Beck, Herbert Jankuhn, Heiko Steuer, Reinhard Wenskus. Berlin-New York, 1994, S. 480–505.

11:8 il.

Lauksvydų plokštinio kapinyno 17-tas vyro kapas, kuriame rasta geležinė lankinė segė ilga kojele Vytauto Didžiojo karo muziejus G. Jonkaus piešinys

amžiaus laikotarpyje, apie 200–220 metus, atsiranda geležinių lankinių segių lenkta kojele. Jos Pševorsko kultūroje dažnai geležinės, o baltų kultūrose didžiausioji jų dalis buvo daromos iš spalvotųjų metalų. Be Pševorsko kultūros „šviesos“, yra diskutuojama ir dėl kitų geležinių segių atsiradimo priežasčių. Pavyzdžiui, žinoma, jog nuo C1b periodo, III amžiaus antroje pusėje, Gintaro keliu buvo gabenama vis mažiau prekių. Tarp jų ir žalvario, cinko, alavo, sidabro. Remiantis Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros praktika, galima teigti, jog I–II amžiuose plačiai paplitusios „akinės“ apskrito pjūvio segės vidutiniškai svėrė apie 96 g. Jos III amžiuje jau nebuvo naudojamos, o jas pakeitusių III amžiaus juostinių apyrankių vidutinis svoris yra apie 18 gramų, o IV a. antrosios pusės ir V a. pradžios – apie 14 gramų. Vadinasi, iš vienos II amžiaus apyrankės buvo galima padaryti 5 arba 7 kitų minėtų laikotarpių apyrankes.⁴⁸ Ir čia tektų pasakyti, kad kokia bebūtų mada, tačiau jos galimybes diktuoja medžiaga bei technologijos. III amžiaus vakarų baltai geležies technologijas buvo puikiausiai įvaldę, o žalvario stygius diktavo poreikį daryti aprangos reikmenis iš geležies, nors ji yra neparanki papuošalų gamybai dėl ypač sunkaus smulkių detalių apdirbimo. Ne veltui, kaip palyginti paprasta forma, atsirado vadinamosios segės lenkta kojele, kurios technologiškai nepalyginamai paprastesnės nei, pavyzdžiui, žieduotosios segės iš spalvotojo metalo. Didžioji lankinių segių dalis vakarų baltų žemėse buvo daromos iš spalvotojo metalo ir tik jų dalis – iš geležies. IV amžiaus spalvotųjų metalų stygių gali liudyti jo pabaigoje atsiradusi dar viena geležinių segių atmaina – geležinės lankinės segės ilga kojele.⁴⁹

R. Banytės-Rowell kultūrinių procesų supratimą atskleidžia ši citata: „III a. Vielbarko kultūrai plečiantis į pietryčius, formuojasi, kalbant lenkų tyrinėtojo A. Kokowskio terminais, vadinamųjų gotiškojo atspalvio kultūrų grupė (Kokowski, 1995, p. 45). Černiachovo kultūra Padnieprėje, jos subarealas Sintana de Murešas dabartinėje Rumunijoje ir ilgas Vielbarko kultūros „liežuvis“ turi daug bendrų bruožų. Ši kultūriškai unifikuota zona apsupa baltus iš vakarų, pietų ir pietryčių pusės; Vielbarko kultūra atskiria baltus nuo Pševorsko kultūros arealo, kuris ankstyvuoją romėniškuoju laikotarpiu per Nidzos grupę Šiaurės rytinėje Mazovijos dalyje ribojosi su vakarų baltų arealu.“⁵⁰ Taigi pozicija visiškai aiški – Vielbarko kultūra yra germanų, ji nuo III a. antrosios pusės atiboją vakarų baltus nuo germanų Europos, o nuo III amžiaus susiformavusi Černiachovo kultūra apima buvusius lugijus ir Vielbarko kultūros žmones, o su Sintanos de Murešo subarealu sudaro unifikuotą gotiško atspalvio kultūrų grupę. Kitaip tariant, mūsų istoriografijoje R. Banytė-Rowell seka B. Magomedovo pėdomis, kuris, kaip minėta, III–IV amžių Rytų Europos archeologijoje nori

⁴⁸ Jovaiša E. Krašto priešistorė. *Tauragės kraštas*. Vilnius, 2007, p. 35.

⁴⁹ Jovaiša E. Lauksvydų kapinynas. *Istorija*, 1984, t. 24, p. 118–136.

⁵⁰ Banytė-Rowell R. Baltų ryšiai su kitais barbariškosios Europos gyventojais. *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007, p. 119.

matyti vientisą gotišką Černiachovo kultūrą nuo Juodosios iki Baltijos jūros. Įdomu, jog šioje konstrukcijoje visos technologinės ir kultūrinės naujienos vėlgi sklinda viena linkme – iš Pševorsko ar Vielbarko kultūros link Sembos, Mozūrų ir toliau į šiaurinių vakarų baltų kultūros teritorijas. Įsidėmėtina, jog baltų galindų (Bogačevo) kultūros patronu tapo germanų lugijai (Pševorsko kultūra): „Vakarų baltams skiriama Bogačevo kultūra, kaip arealas su Europos barbarų pasauliui būdingais gyvenimo bruožais, atsirado apie 50 m. pr. Kr. ir buvo stipriai veikiama kaimyninės Pševorsko kultūros.“⁵¹ Turint galvoje tokį patronažą visi materialinės kultūros bendrumai yra gaunami iš minėtų dviejų kultūrų. Iš lugijų (Pševorsko) kultūros, sakoma, gauti Almgreno 161–162 tipų geležinių lankinių segių lenkta kojele variantai, Almgreno V grupės 8 serijos 129 tipo segė su „langeliu“; geležinė stačiakampė sagtis su dvigubu liežuvėliu bei geležinis pailgas keturkampis diržo galo apkalas iš Ječiškių (Strazdų) kapinyno; Almgreno 98M tipo laiptelinės segės. Ką gi, I–II amžių baltų archeologijos radinių gausybėje R. Banytės-Rowell išvardytos segė su „langeliu“, sagtis su dvigubu liežuvėliu niekaip negali liudyti įtakos – tai yra vienetiniai radiniai Lietuvos teritorijoje. Įdėmiau pažvelgus į paties Oskaro Almgreno⁵² (Oscar Almgren) sudarytą sagių katalogą, galima rasti 120–131 tipo segių žemėlapi, taigi ir 129 tipą su „langeliu“.⁵³ Nėra galimybės išsiaiškinti, kuris iš pažymėtų priklauso 129 tipui, tačiau autoriaus šių tipų sujungimas į vieną grupę, matyt, turėjo pagrindo. Ir ką galima čia įžiūrėti? Šios segės paplitusios ne vien tik lugijų (Pševorsko) kultūros areale, – šių segių rasta Semboje-Notangoje ir Vyslos žemupyje. Ir, kaip matyti, jos randamos didžiausiuose nuotoliuose nuo jų gamybos centrų (11:9 il.). Šio tipo segių paplitimui Europoje ir Lietuvoje specialią studiją paskyrė M. Michelbertas.⁵⁴ Analizuodamas šio tipo segės radinį Marvelės 1295 kape, M. Michelbertas nurodė ir šios segės paplitimo Europoje tendenciją. Nurodydamas, jog lugijų (Pševorsko) kultūroje 10-tyje radimo vietų rasta beveik 20 šio tipo segių, jis pažymėjo ir bendraeuropinę jų sklaidą nuo romėnų Noriko ir Dakijos provincijų⁵⁵ į pietus nuo Dunojaus iki Baltijos regiono šiaurinio arealo, ypač Gintaro kelio trasoje, kurią kontroliavo lugijai ir aisčiai.⁵⁶ Nėra galimybės kalbėti apie Vielbarko kultūros įtaką ir pagal A96 tipo segių paplitimą: „Klasikinės“

⁵¹ Ten pat, p. 116.

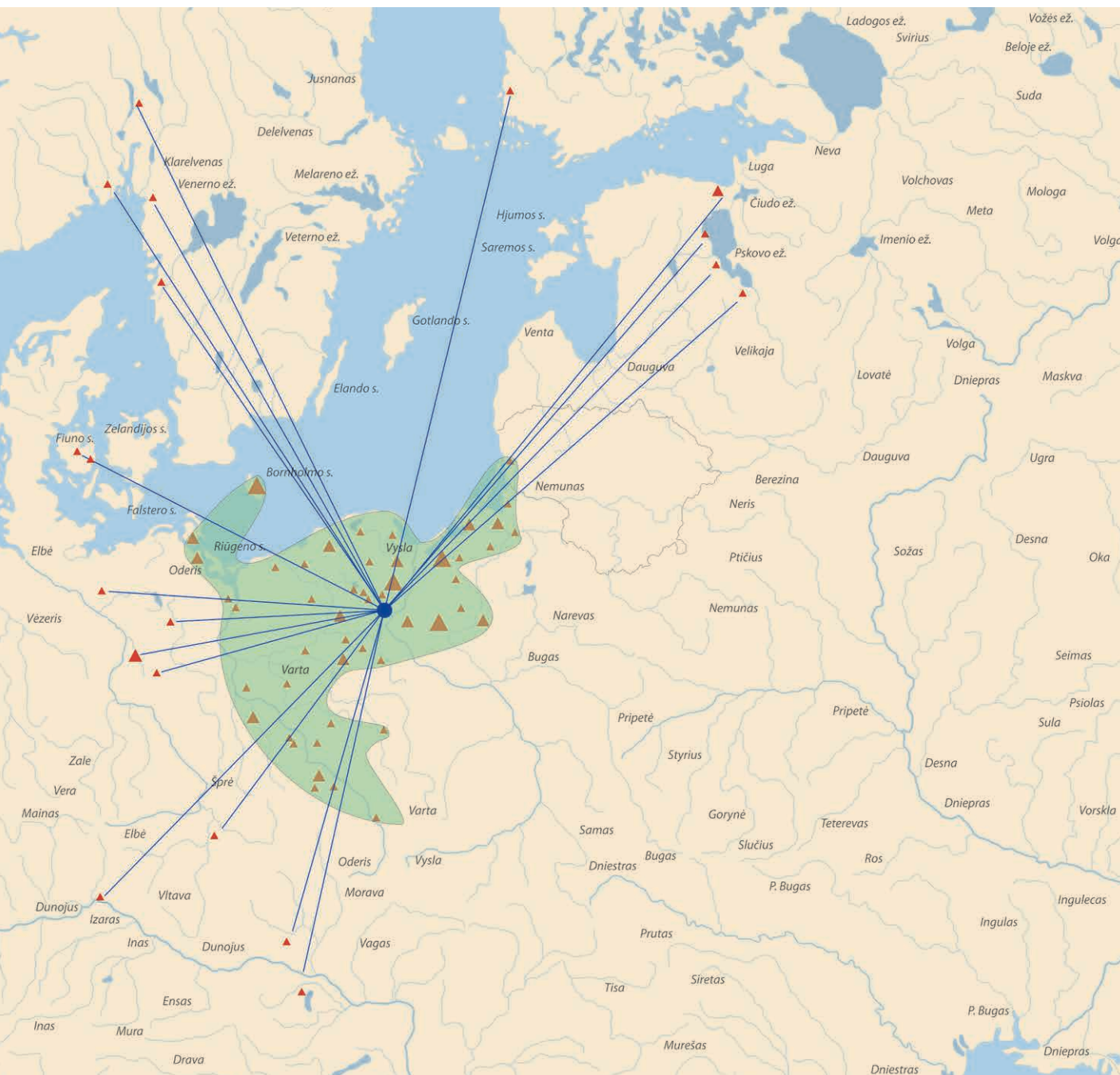
⁵² Almgren O. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziälromischen und südrussischen Formen*. Zweite Auflage. Leipzig, 1923.

⁵³ O. Almgreno žemėlapis (Karte II) paimtas iš „100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Wünsdorf, 1998“. Jį autoriaus datavo „daugiausia antruoju amžiumi po Kr.“.

⁵⁴ Michelbertas M. Ein seltener Fund aus der römischen Kaiserzeit in Zentrallitauen. Die Fibel des Typs A126 im Marvelle-Gräberfeld (der Stadt Kaunas). *Labor et patientia studia archaeologica Stanislao Pazda dedicata*. Red. A. Błażejewski. Wrocław, 2008, s. 133–137.

⁵⁵ Autoriaus nuomone, segės su „langeliu“ romėnų provincijose nėra jų meistrų dirbiny.

⁵⁶ Michelbertas M. Ein seltener Fund aus der römischen Kaiserzeit in Zentrallitauen. Die Fibel des Typs A126 im Marvelle-Gräberfeld (der Stadt Kaunas). *Labor et patientia studia archaeologica Stanislao Pazda dedicata*. Red. A. Błażejewski. Wrocław, 2008, s. 134–135.

11:9 il. A120–131 tipo segių paplitimas II a. po Kr.
O. Almgren, 1923

laiptelinės Almgreno 96 tipo segės, kurių Lietuvoje rasta apie 10 vienetų, galėjo būti atgabentos iš dirbtuvių Vielbarko kultūros srityje, kuriai tokia forma labai būdinga (Michelbertas, 1986, p. 218–219; 1998, p. 428; Nowakowski, 1996a, p. 98–100; 2004, p. 255–258).⁵⁷ Ir M. Michelbertas, ir V. Novakovskis teisūs – jos iš tiesų plačiai paplitusios Vielbarko kultūros areale, tačiau ne vien tik jame. Jos paplitusios Semboje, o ypač Mozūruose (11:10 il.). Pastaruoju metu jų daugiau rasta ir Lietuvoje. M. Michelbertas šioms segėms yra paskyręs specialią studiją⁵⁸, kurioje nurodytos radimo vietos⁵⁹ Lietuvoje ir aprašytas jų paplitimas Rytų Europos regione. Vien tik Dauglaukio plokštiniame kapinyne A96 tipo segių rasta net trys – kapuose 5, 16 ir 43 (11:11 il.). Visi šie kapai datuojami 150–220 metais. 16 kapo segė buvo puošta ornamentuota sidabro folija. Vadinas, A96 tipo segių paplitimas orientuoja į erdvę, kurioje yra Vielbarko kultūra su Sembos aisčiais, galindais Mozūruose, Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapų bei Pilkapių kultūros sritimis. Minėtų segių paplitimas ir pastarieji radiniai Lietuvoje leidžia kalbėti ir apie šių arealų kultūrinį bendrumą A96 segių paplitimo požiūriu. Tomas Hauptmanas (Thomas Hauptmann) laiptelinių segių studijoje⁶⁰ A96 tipo seges savo klasifikacijoje pervardijo kaip 1 serijos 2 variantą ir paskelbė jų paplitimo žemėlapi.⁶¹ Lyginant jį su O. Almgreno žemėlapiu, tendencijos išliko tokios pačios: jos paplitusios Vielbarko kultūroje, Semboje-Notangoje, ypač galindų Mozūrų ežeryne, daugiau jų atsirado Pševorsko kultūros vakarinėje dalyje. Deja, Lietuvos teritorijoje iš minėtų penkių radimviečių autorius įtraukė tik Rūdaičius (Kretingos raj.) iš Vakarų Lietuvos plokštinių kapų kultūros zonos. Vadinas, iš mokslininko akiračio dingio Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos ir Pilkapių kultūros. R. Banytės-Rowell peršamo lugijų patronažo įrodymu tapo A98M tipo laiptelinės segės. Betgi autorė čia nenurodo, kad jos archeologinėje literatūroje turi kitą vardą – Mozūrų tipo laiptelinės segės ir kad jų paplitimo centras yra baltiškos galindų žemės. Tai tipiškas vakarų baltams skiriamas dirbinys. Nuolat lyginamo Dauglaukio kapinyno pavyzdžiu galima teigti, jog A98M segė moters kape 32 (150–200 metai) ir atsitiktinai rasta⁶² liudija, kad tarp galindų ir Nemuno žemupio buvo artimų ryšių⁶³

57 Banytė-Rowell R. Baltų ryšiai su kitais barbariškosios Europos gyventojais. *Lietuvos istorija*, 2 t. *Geležies amžius*. Vilnius, 2007, p. 118.

58 Михельбертас М. Находки перекладчатых фибул типа А96 в Литве. *Восточная Европа в средневековье*. Москва, 2004, с. 109–116; Michelbertas M. Die römzeitlichen Fibeln in den baltischen Staaten. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5. Wünsdorf, 1998, S. 425–432.

59 M. Michelbertas nurodo Veršvų ir Marvelę (Kauno m.), Rūdaičius (Kretingos raj.), Paragaudį (Kelmės raj.) ir Dauglaukį (Tauragės raj.).

60 Hauptmann Th. *Studien zu den Dreisprossenfibeln. 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Wünsdorf, 1998, S. 159–173.

61 Ten pat, S. 165, Abb. 8.

62 Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejus. Inv. Nr. AR 2419:30.

63 Nemuno žemupio ryšius su galindų (Bogačėvo) kultūra nurodo Linas Tamulynas. Jis daro prielaidą ir apie jos galimus ryšius su lugijų (Pševorsko) kultūra (žr. Tamulynas L. Strazdų, Ječiškių kapinynas: nauji duomenys apie laidoseną Nemuno žemupyje I tūkst. pr. Kr. ir romėniškajame laikotarpyje. *Archaeologia Lituana*, 2004, t. 5. p. 29).

11:10 il. A94–96 tipo segių paplitimas II a. po Kr. (O. Almgren, 1923).

A96 tipo segių radimo vietas Lietuvoje:

1. Rūdaičiai II; 2. Paragaudis; 3. Dauglaukis; 4. Veršvai; 5. Marvelė.

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

11:11 il.

A96 tipo segės

iš Dauglaukio plokštinio kapinyno:

1. Suaugusio individo kapas 5 (150–220);

2. Vaiko kapas 16 (150–220);

3. Suaugusio individo kapas 43 (150–220).

Lietuvos nacionalinis muziejus

(5 kapo radiniai)

K. Stoškaus nuotrauka

Vytauto Didžiojo karo muziejus

(16 ir 43 kapų radiniai)

A. Užgalio nuotrauka

11:12 il.

A98M tipo „mozūriškos“ segės

iš Dauglaukio plokštinio kapinyno:

1. 32 moters kapas (150–200);

2. Atsitiktinai rasta.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

(11:12 il.). Pripažinus lugijų patronažą, teks „primesti“ germanišką prigimtį ir Nemuno žemupio kultūros žmonėms.

Kaip bendrumo ženklą tarp vakarų baltų ir lugijų autorė nurodo paprotį vyrams į kapus dėti ginklus, tačiau atsieti šį paprotį nuo bendrojo kultūrinio konteksto ir suteikti lyginimo reikšmę vargu ar galima. Šitas paprotys yra būdingas ir kitoms germanų gentims. Tad kodėl nelyginama, tarkim, su Jutlandijos ar Paelbio germanais. Juo labiau kad lugijai tik trumpą laiką buvo arčiau vakarų baltų kultūrinės srities, kaip ją supranta R. Banytė-Rowell. Tas pat pasakytina ir apie priešinimą su Vielbarko papročiais. Esą Vielbarko kapuose ginklų nėra, vakarų baltų – yra. Tad kodėl nelyginti su germanų Dembčino grupe, kurioje taip pat ginklų į kapus nedėjo? Bet ar tikrai taip visuotinai Vielbarko žmonės nedėjo į kapus ginklų? P. Kačanovskis ir Jakubas Zaborovskis (J. Zaborowski) yra paskelbę įdomią studiją apie Vielbarko kultūros ginkluotę.⁶⁴ Iš tiesų ginklų radiniai Vielbarko kapinynuose yra labai reti, tačiau leidžia pasakyti, jog ginklų jie turėjo ir jais naudojosi. Įdomus radinys yra iš Nowy Targo, esančio netoli Elbliongo. Čia degintiniame kape buvo rasta bronzinė skydo miniatiūra.⁶⁵ Reikšmingas yra pats miniatiūros faktas. Ką ji gali reikšti, kodėl miniatiūra, o ne realus skydas? Vielbarko kultūros archeologai sako, kad buvęs kažkoks draudimas. Matyt, to draudimo priešprieša galėjo būti ginklų miniatiūrų dėjimas į kapus. Mūsų literatūroje taip pat atsirado minčių apie Centrinės Lietuvos kultūros žmones, kurie neva nedėjo ginklų į kapus. Laima Vaitkunsienė pateikė štai tokias interpretacijas: „Antai Plinkaigalio kapinyne, Kėdainių raj., ištyrus daugiau kaip 350 kapų (tyrimų vad. – E. Jovaiša (1977) ir V. Kazakevičius (1978–1984), tebuvo rasta vos keletas ietigalių. O juk ietis – plačiausiai vartotas ginklas Lietuvoje [Volkaitė-Kulikauskienė R., 1981]. Tai, be abejo, ne atsitiktinumas. Seniai archeologų pastebėta, kad Vidurio Lietuvos kapinynuose reta ginklų. Manoma, kad šio regiono gyventojams nebuvo gyvo reikalo daug ginklų turėti, nes ši sritis neturėjo bendrų ribų su svetimomis etninėmis grupėmis. <...> Rytiniai žemaičiai, matyt, artimai ir taikiai bendravo su rytiniais kaimynais – lietuvių gentimis, gyvenusiomis palei Šventąją ir už jos į rytus plytinčiuose Rytų Lietuvos plotuose. Tai natūralu, nes ir vieni, ir kiti buvo rytų baltai, taigi, genetiškai buvo artimi.“⁶⁶ Šis aiškinimas apie motyvus daugiau nei prieštaringas. L. Vaitkunsienė, remdamasi R. Kulikauskiene, teigia, kad ietis – plačiausiai naudotas ginklas Lietuvoje. Tai yra tiesa – ietys iš tiesų plačiai naudotos. Bet visi aisčiai plačiai naudojo ir kovos kirvį, kovos peilį, platųjį kalaviją žiemgalių teritorijoje ir vienašmenį kalaviją Centrinėje Lietuvoje. Šiame kontekste išryškėja, kad painiavą sukėlė ydingas kirvių ir peilių skyrimas tik ūkio reikmenų grupei. Jie, galima sakyti, yra universalus

⁶⁴ Kaczanowski P., Zaborowski J. Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur. *Kultura Wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. Lublin, 1988, s. 221–239.

⁶⁵ Ten pat, p. 225–226.

⁶⁶ Vaitkunsienė L. Dėl žemaičių kilmės. *Žemaičių praeitis* 1. Vilnius, 1990, p. 40.

naudojimo. Minėtus įrankius vienodai galima naudoti ir karyboje, ir medžioklėje ar ūkyje, tačiau pasitaiko, kad kirviai ir peiliai (jei tik jie neturi specialiųjų ginklų nurodančių požymių) priskiriami ūkio reikmenims. Kokios to pasekmės, gerai iliustruoja I–II amžių Sargėnų (Kauno m.) kapinyno patirtis. Šiame kapinyne beveik nerasta grynųjų ginklų – iečių⁶⁷, tačiau dažnam Sargėnų vyrui buvo įdėtas kirvis. Iš 119 Sargėnų vyrų kapų kirviai buvo rasti 73 kapuose.⁶⁸ Kai juos priskyre ūkio reikmėms, atsirado akstinas paremti rašytiniuose šaltiniuose užrašytą žinią apie taikingus aisčius. Tačiau tai nieko bendra neturi su realybe, nes kirvis ir peilis yra kuo puikiausi ginklai. Šiaip ar taip, tačiau susidarė juokinga situacija: vėlyvajame neolite baltai turi net specialų ginklą – laivinius kovos kirvius, bronzos amžiuje – specialius Nortikių tipo kovos kirvius, ir staiga senajame geležies amžiuje jie liko be kovos kirvio. Taip žmonių visuomenėje nebūna. Turimi ir kirviai, ir peiliai, kurie atlieka ginklų funkciją. Antraip rizikuojama iškraipyti socialinę aisčių istoriją.

Atskirai reikia aptarti lankinių segių lenkta kojele paplitimą (A161–162 tipas). Lugijai, arba Pševorsko kultūros žmonės niekaip negali būti pavadinti šių segių atradėjais (tarp jų ir geležinių). V. Novakovskis yra paskelbęs geležinių lankinių segių radimo vietas vakarų baltų erdvėje.⁶⁹ Jų gausiai rasta Semboje, Priegliaus baseine, ypač galindų Mozūruose. Randama jų ir vakarų baltų šiauriniame areale. Niekas iki šiol nėra nustatęs lankinių segių lenkta kojele kilmės vietos, tačiau vakarų baltų areale randami dideli jų kiekiai verčia abejoti Pševorsko kultūros tų segių gamintojų laurais. M. Michelbertas, kalbėdamas apie jų paplitimą, remiasi A. Ambrozo nuomone, jog prūsai ir Vyslos žemupio gyventojai sukūrė svarbiausius lankinių segių tipus.⁷⁰ Taigi, Vielbarko žmonės ir Sembos aisčiai, kurie buvo baltų erdvės žmonės. Manoma, jog vadinamieji Vyslos žemupio gotai ir buvo tie lankinių segių skleidėjai plačiame Černiachovo kultūros ruože iki pat Krymo. Vielbarką įtraukus į baltų orbitą, labai natūraliai baltų medžiaga komponuojasi dvilypėje Černiachovo kultūros terpėje. Lankinės lenkta kojele segės yra dažnas radinys šiaurinėse vakarų baltų kultūrose – jų nemažai randama Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos ir Pilkapių kultūros teritorijoje. Vien tik Dauglaukio plokštinio kapinyno, kuris priklauso Nemuno žemupio kultūrai, tyrinėjimuose jų rasta 4 kapuose (kapai 21, 63, 101 (geležinė), 127). Radinių kompleksai, ypač Romos monetos 101 ir 127 kapuose visus juos leidžia datuoti tarp 150 ir 260 metų (kapas 21 datuojamas 150–220 m.; kapas 63 – 220–260 m.; kapas 101 – 220–260 m.; kapas 127 – 220–260 m.). Kapų kompleksai (11:13–11:16 il.) kaip tik patvirtina lankinių segių lenkta kojele datavimą ir plitimo

⁶⁷ Sargėnų kapinyne ietis buvo rasta tik 317 vyro kape (Inv. Nr. 1817:10).

⁶⁸ 72 kapuose buvo rasti įmoviniai kirviai ir vienas kirvis (85 kapas) buvo siauraašmenis pentinis (Inv. Nr. 1616:73).

⁶⁹ Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Marburg-Warszawa, 1996, Karte 15.

⁷⁰ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 120.

11:13 il.

Dauglaukio 21 vyro kapo radiniai:

1. Geležinis kaltas;
2. Geležinis įmovinis kirvis;
3. Geležinis ietigalis (?);
4. Žalvarinė lankinė segė lenkta kojele.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

11:14 il.

Dauglaukio 63 moters kapo radiniai:

1. Žalvarinė lankinė segė lenkta kojele;
2. Karolių vėrinys, sudarytas iš trisdešimt vieno gintaro, vieno mėlyno stiklo ir vieno žalvo stiklo karolių;
3. Geležinė yla;
- 4–5. Verpstukai iš smiltainio;
6. Geležinis peilis.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

11:15 il.

Dauglaukio 101 vyro kapo radiniai:

1. Geležinis ietigalis;
2. Geležinė lankinė segė lenkta kojele;
3. Romos imperatoriaus Trajano Decijaus (249–251) sestercijus;
4. Geležinis peilis.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

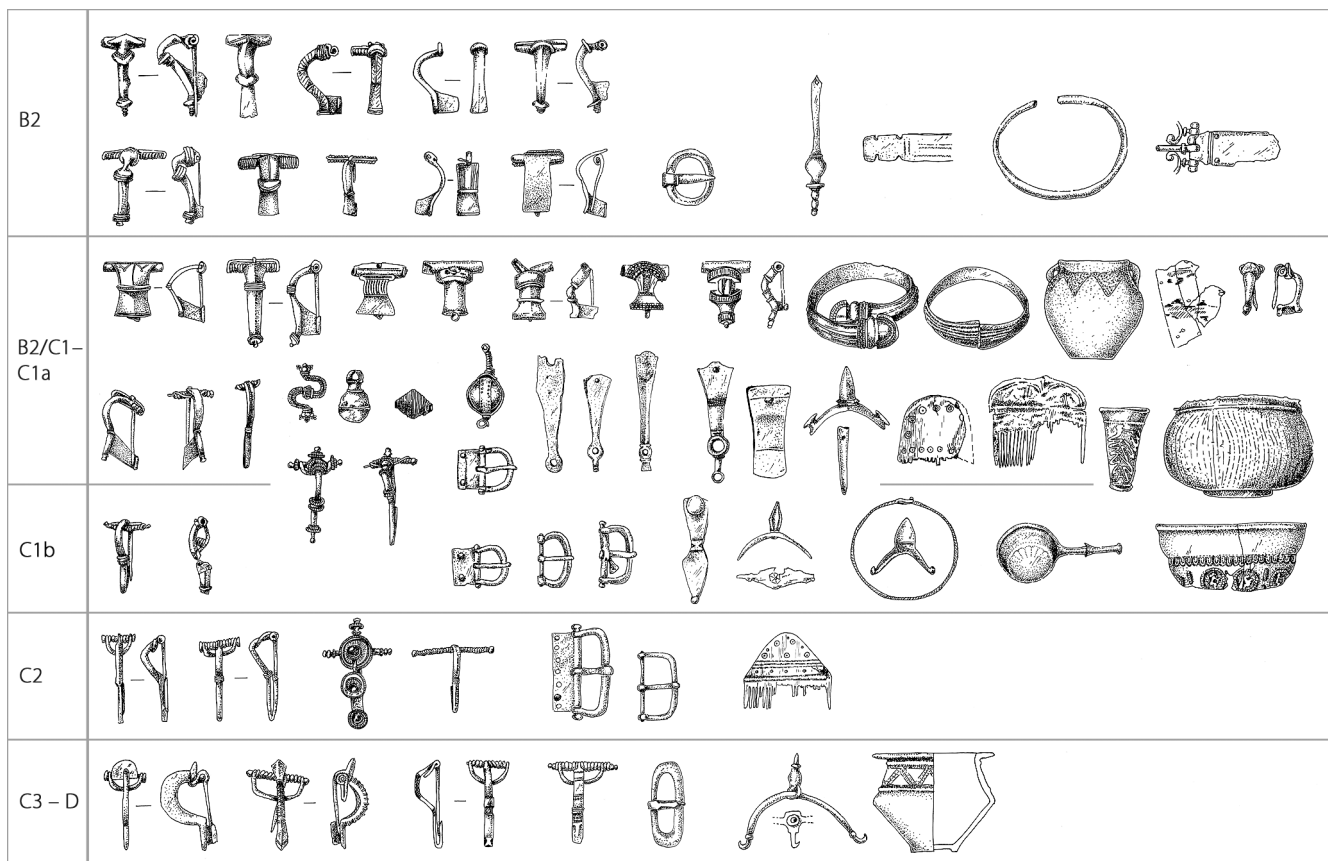
11:16 il.

Dauglaukio 127 vyro kapo radiniai:

1. Geležinis įmovinis kirvis;
2. Geležinis ietigalis;
3. Žalvarinė lankinė segė lenkta kojele;
4. Gintaro karolis;
5. Romos imperatoriaus Gordiano III (238–244) sestercijus;
6. Neapdirbto gintaro gabaliukas;
7. Geležinio dirbinio dalis;
8. Geležinis peilis.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

11:17 il.
Vielbarko chronologinė-tipologinė lentelė
(A. Cieśliński, 2010)

logiką. Šio tipo segių pradžia laikoma C1a periodo (150–220 m.) pati pabaiga.⁷¹ Taigi ankstyviausioji segė yra iš 21 kapo, o didžiausia dalis, kaip ir nurodoma, priklauso jau C1b periodui. Kaip tik tuo metu, tarp 220 ir 260 metų, stebima didžiausia Vielbarko kultūros žmonių migracija į dešiniąjį Vyslos krantą. Šią migraciją pajuto Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės, galindai iš Mozūrų kultūrinės grupės ir, kaip matyti, Nemuno žemupio kultūros žmonės.

Adamas Cieśliński paskelbė straipsnį⁷², kuriame pateikė Alnos, Pasargės ir Drevencos upių baseinuose ištirtų Vielbarko kultūros paminklų chronologinę lentelę, pagrįstą būdingų šiai kultūrai radinių pasirodymu atskirais senojo geležies amžiaus periodais (11:17 il.). Iš jos matyti, kad svarbiu periodus skiriančiuoju bruožu yra naujų

⁷¹ Ten pat, p. 119.

⁷² Cieśliński A. Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an tyna, Pasłęka und oberer Drwęca. *Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Neue Folge*, Band 17. Berlin, 2010, S. 128–134.

B2		
		
B2/C1-		
C1a		
C1b		

11:18 il.
Vielbarko kultūros ir Dauglaukio plokštinio kapinyno segių palyginamoji lentelė
Dail. S. Mikšaitė

segių tipų pasirodymas visuose Vielbarko kultūros perioduose, kurių anksčiausias yra datuojamas B2b periodu, tai yra II a. pirmąją pusę. Įdomu pažvelgti, kokie Dauglaukio radiniai atitinka A. Ciešlinskio lentelėje nurodytus periodus ir yra panašūs savo formomis (11:18 il.). B2b periode Vielbarko kultūrai būdingos labai profiliuotos segės randa panašumų Dauglaukio kapų 2 ir 11 medžiagoje.⁷³ Tyrinėtojai pripažįsta, jog nemaža šių segių dalis susiformavo baltų žemėse, tačiau pažymi ir labai profiliuotų segių bendrąją Europos barbariško pasaulio kilmę.⁷⁴ Tame pačiame Vielbarko kultūros periode nurodoma segė su tarsi trikampėje kojele. Sakoma, kad segės trikampėje kojele, kaip ir laiptelinės segės, labiausiai būdingos vakarų baltams / aisčiams. Iš pažiūros labai panaši į A. Ciešlinskio lentelėje nurodytą segę yra iš 41 kapo⁷⁵, kuri vėlgi datuojama B2 periodu (11:19 il.). Taigi, gali būti ir iš II a. pirmosios pusės. B2/C1–C1a

⁷³ Vyro kapas 2 datuojamas 70–150 m.; moters kapas 11 datuojamas 150–220 m. Tai yra, abu kapai patenka į A. Ciešlinskio chronologijos rėmus.

⁷⁴ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1986, p. 113.

⁷⁵ Moters kapas 41 datuojamas 70–150 m. Be šios segės, kape buvo du vėriniai iš emalio ir stiklo, akinė šalutinės prūsų serijos segė, apskrito pjūvio akinės apyrankės, ritinis smeigtukas su geležine adata.

11:19 il.

Dauglaukio 41 moters kapo radiniai:

1. Vėrinys iš įvairiaspalvio emalio, mėlyno stiklo, žalvarinių ornamentuotų žiedų ir žalvarinių karolių;
2. Vėrinys iš stiklo, emalio ir žalvario karolių;
3. Žalvarinė šalutinės prūsų serijos akinė segė;
4. Žalvarinė segė trikampėje kojele;
5. Žalvarinis ritinis smeigtukas;
- 6–7. Žalvarinės apskrito pjūvio apyrankės;
- 8–9. Žalvariniai žiedai.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

11:20 il.

Dauglaukio 94 vyro kapo radiniai:

1. Geležinis ietigalis;
2. Žalvarinė lankinė žieduotoji segė;
3. Žalvarinis lazdelinis smeigtukas;
4. Geležinė diržo sagtis;
5. gintarinis karolis.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

11:21 il.

Dauglaukio 118 vyro kapo radiniai:

1. Geležinis įmovinis kirvis;
2. Geležinis ietigalis;
3. Gintarinis karolis;
4. Žalvarinė lankinė žieduotoji segė;
5. Geležinis peilis.

Vytauto Didžiojo karo muziejus

A. Užgalio nuotrauka

periodui (150–200–200 m.) būdinga segės forma yra vadinamasis A96 tipas, apie kurį jau buvo kalbėta. Dauglaukyje jų rasta trijuose kapuose⁷⁶, kurie visi datuojami tuo pačiu periodu – 150–220 metais. C1a periodas yra laikomas ankstyviausia lankinių segių lenkta kojele pasirodymo data. Dauglaukio 21 kape⁷⁷ rasta tokia pat ankstyva žalvarinė lankinė segė lenkta kojele. C1b periodui (220–260 m.), kaip būdingos Vielbarkui, nurodomos lankinės segės lenkta kojele ir lankinės žieduotosios segės. Jos taip pat turi atitikmenų Dauglaukio kapinyne. Šio periodo segės lenkta kojele buvo rastos kapuose 63 ir 127⁷⁸ (11:14, 11:16 il.), o lankinės žieduotosios – kapuose 94, 111 ir 118⁷⁹ (11:20, 11:3, 11:21 il.).

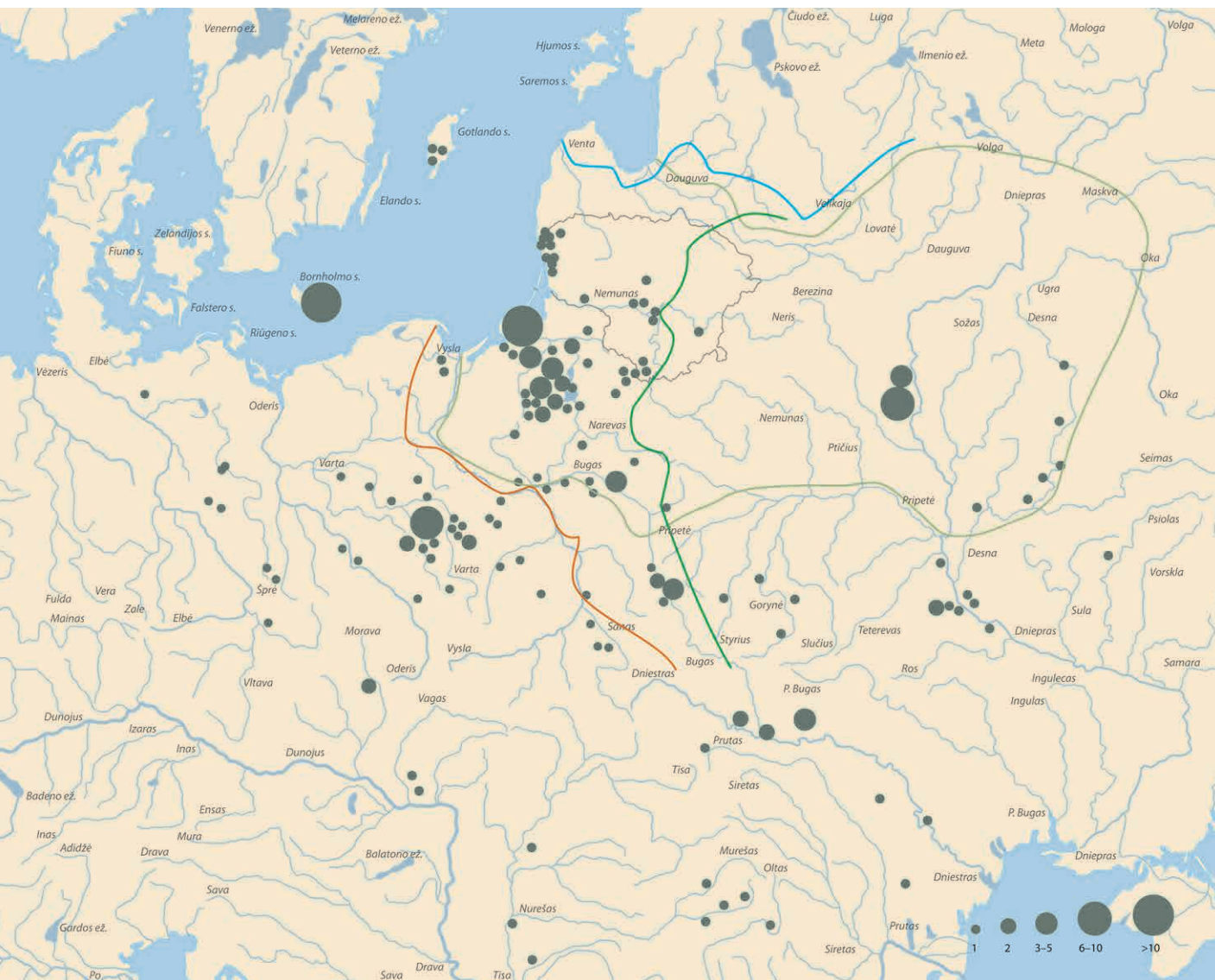
Lyginant A. Ciešlinskio sudarytą Vielbarko kultūros tipiškų radinių lentelę su Nemuno žemupio kultūros Dauglaukio kapinyno medžiaga, galima sakyti, jog panašumų atsirado nemažai. Turint omenyje, jog buvo nagrinėjama TIK VIENO kapinyno

⁷⁶ Kapas 5 (nenustatytos lyties suaugęs individas, 150–220 m.); kapas 16 (nenustatytos lyties vaikas, 150–220 m.); kapas 43 (nenustatytos lyties suaugęs individas, 150–220 m.).

⁷⁷ Vyro kapas 21 (150–220 m.).

⁷⁸ Moters kapas 63 (220–260 m.); vyro kapas 127 (220–260 m.).

⁷⁹ Vyro kapas 94 (220–260 m.); vyro kapas 111 (220–260 m.); vyro kapas 118 (220–260 m.).

11:22 il. Lankinių lenkta kojele A161–162 tipo segių paplitimas
Pagal U. Budvydą, 2002, J. Andžejovskį ir A. Ciešlinskį, 2007

- Vakarinė vakarų baltų / aisčių riba po 260 m.
- Rytinė vakarų baltų / aisčių riba po 260 m.
- Šiaurinė vakarų baltų / aisčių riba po 260 m.
- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

medžiaga⁸⁰, 6 segių tipų analogai negali nekelti minčių apie kultūrų bendrumus. Dėmesį atkreipia ir kitas faktas – stebėtinas panašių segių tipų chronologinis tapatumas. Visos Dauglaukio radinių datos idealiai sutampa su A. Ciešlinskio chronologine sistema. Iš čia ir išvada apie nuolatinį kultūrinį bendravimą. Antraip sunku paaiškinti vienu ir tų pačių formų egzistavimą tuo pačiu laiku, – juk segių tipai keičiasi tapaciai abiejose kultūrose. Chronologiškai tapati segių kaita ir tų pačių formų atsikartojimas patvirtina ir istorikų išvadas apie Tacito Germanijos sampratą, kurioje aisčiai „talpinami“ į Germanijos kultūrinę erdvę⁸¹ ir tampa tam tikra materialia prielaida priskiriant Vielbarko kultūrą bendrai vakarų baltų erdvei.

Grįžtant prie jau minėtų lankinių lenkta kojele ir žieduotųjų segių, galima konstatuoti, kad pastaruju metu mūsų literatūroje jų chronologijos, paplitimo ir kilmės klausimams skiriama nemažai dėmesio. Svarstoma jų chronologija, tipologija, paplitimas⁸², nes jų Lietuvos archeologijos medžiagoje yra gausu nuo CIa periodo iki pat Tautų kraustymosi laikotarpio. J. Andžejovskio ir A. Ciešlinskio darbe⁸³ apie germanų ir baltų santykius iškeliamas įdomus klausimas – draugiški ryšiai ar priešiška kaimynystė? Turima omenyje germanais laikomus Vielbarko žmones ir aisčius. Kaip betarpiškų ryšių iliustracija pateikiami A161–162 tipo lankinių geležinių segių lenkta kojele ir A167 lankinių žieduotųjų segių paplitimo žemėlapiai. Jie, priešingai nei manyta, rodo tolygų šio tipo segių plitimą, o ne vadinamąsias „baimės zonas“⁸⁴ Pasargės upės regione, kuri kaip tik ir yra Vielbarko žmonių ir aisčių skiriamoji riba. Ugnius Budvydas yra padaręs Lietuvoje randamų šių tipų segių paplitimo žemėlapius.⁸⁵ Tiesa, jis neišskyrė geležinių, tačiau šiuo atveju svarbus pats tipas. Sujungus minėtų autorių žemėlapius, nesunku pastebėti, jog lankinės lenkta kojele segės šiauriniame vakarų baltų areale yra randamos Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos ir Pilkapių kultūrų teritorijose. Kartu su baltiškais galindais, Sembos-Notangos aisčiais jie sudaro didelę lankinių segių lenkta kojele vartotojų ratą, ir didelis šių segių skaičius Vielbarko kultūroje vėlgi liudija tą patį kultūrinį bendrumą (11:22 il.). Žieduotųjų segių, kaip ir lenkta kojele, yra įvairiausių tipų ir variantų. Jų įvairovės topografinis

⁸⁰ Gretimai esančio Barzūnų kapinyno medžiaga, kurį tyrinėja V. Šimėnas, taip pat būtų neįkainojamas palyginimų fondas.

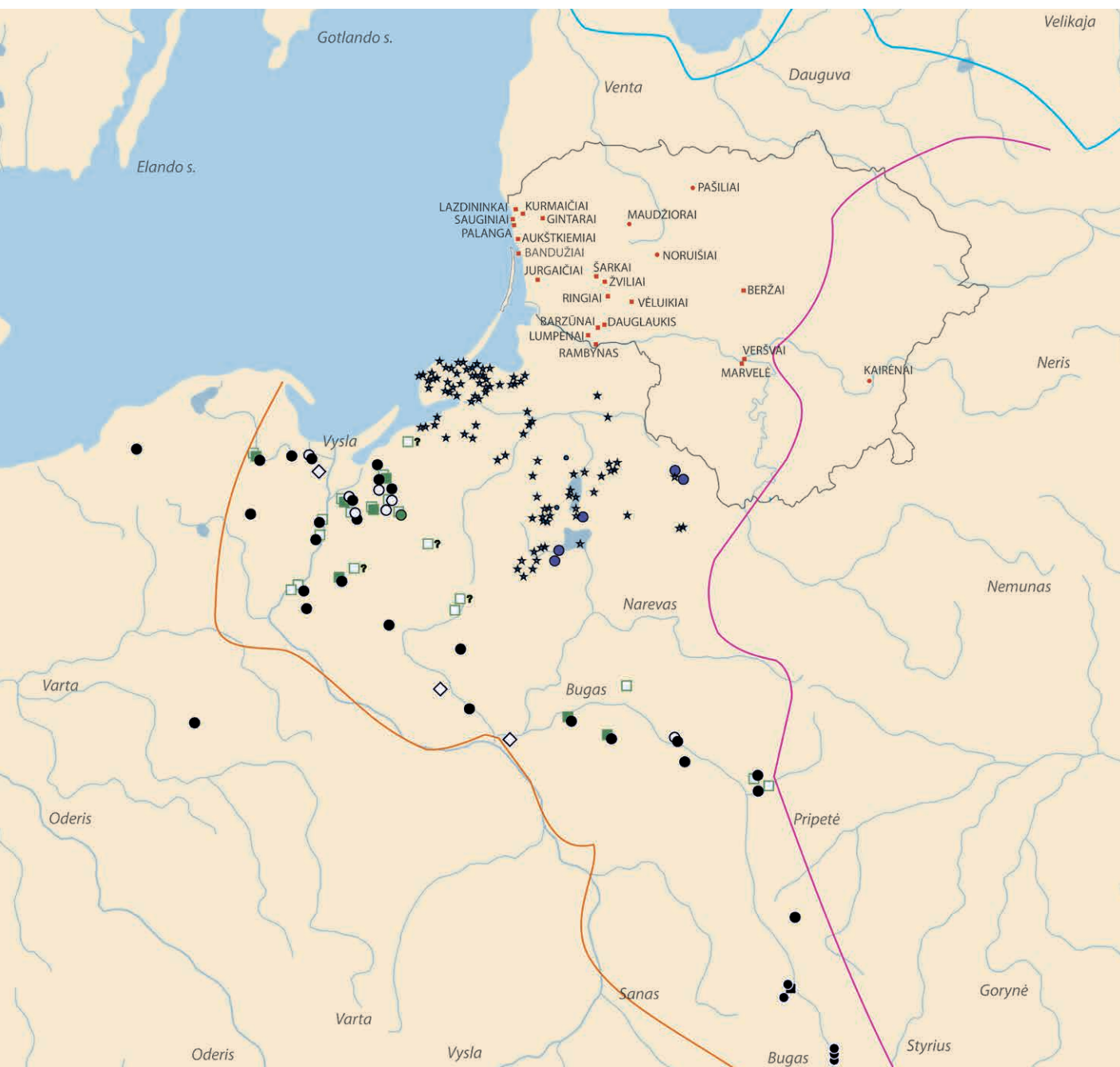
⁸¹ Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 1980, t. 80, p. 3–20.

⁸² Banytė-Rowell R. Didžiosios lankinės segės lenkta kojele Vakarų Lietuvos kapinyuose. *Lietuvos archeologija*, 2001, t. 21, p. 139–146; Budvydas U. Lietuvoje rastų lankinių segių lenkta kojele tipologija ir chronologija. *Lietuvos archeologija*, 2002, t. 22, p. 243–274; Banytė-Rowell R. Žvilių ir Šarkų kapinynų romėniškojo laikotarpio kapų chronologinės fazės. *Lietuvos archeologija*, 2011, t. 37, p. 25–86.

⁸³ Andrzejowski J., Cieśliński A. Germanie i Baltowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo? *Kultura Bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007, s. 279–319, ryc. 26, 27.

⁸⁴ Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Marburg-Warszawa, 1996, S. 98–115.

⁸⁵ Budvydas U. Lietuvoje rastų lankinių segių lenkta kojele tipologija ir chronologija. *Lietuvos archeologija*, 2002, t. 22, p. 246, 254–255, pav. 2, 10.

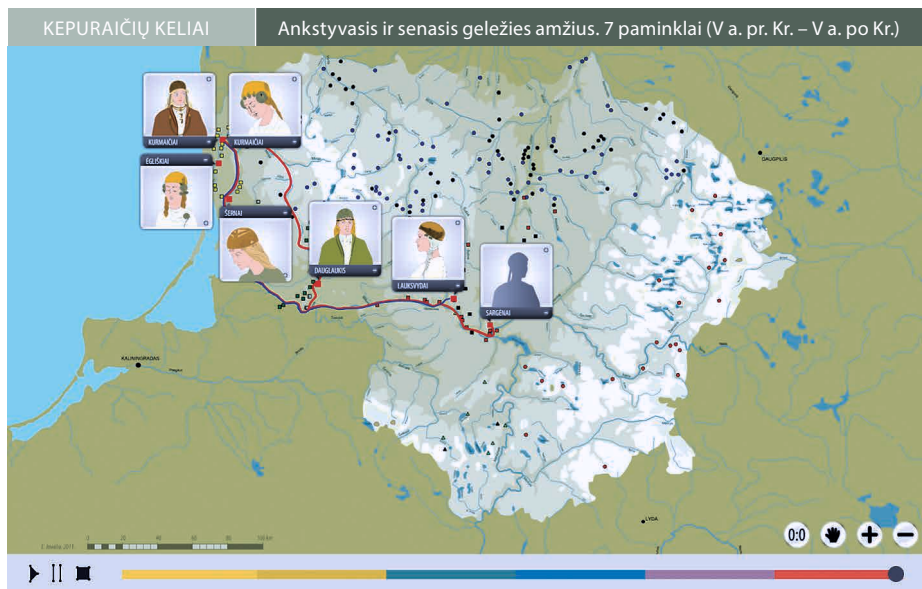
11:23 il. Lankinių žieduotųjų segių paplitimas. Pagal U. Budvydą, 2002, J. Andžejovskį ir A. Ciešlinskį, 2007

— Vakarinė vakarų baltų / aisčių riba po 260 m.

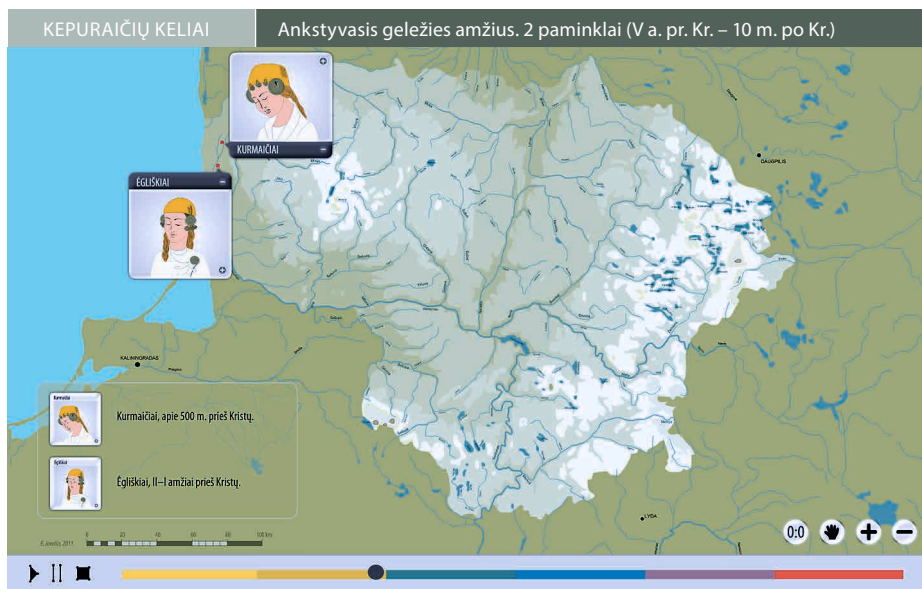
— Rytinė vakarų baltų / aisčių riba po 260 m.

— Šiaurinė vakarų baltų / aisčių riba po 260 m.

Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

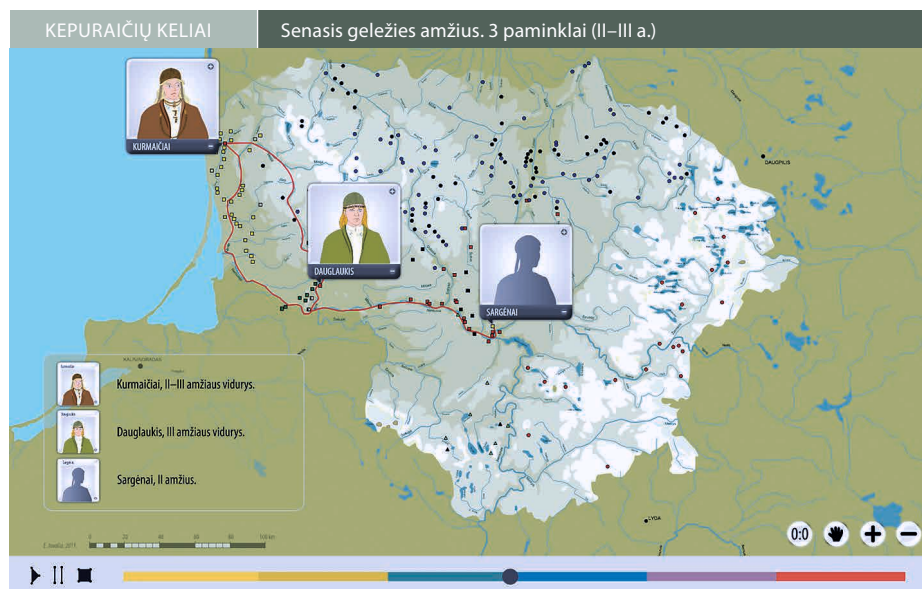
11:24 il.
 Aisčių kultūros plėtra pagal moterų kepurių paplitimą ankstyvojo ir senojo geležies amžiaus laikotarpiais
 Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

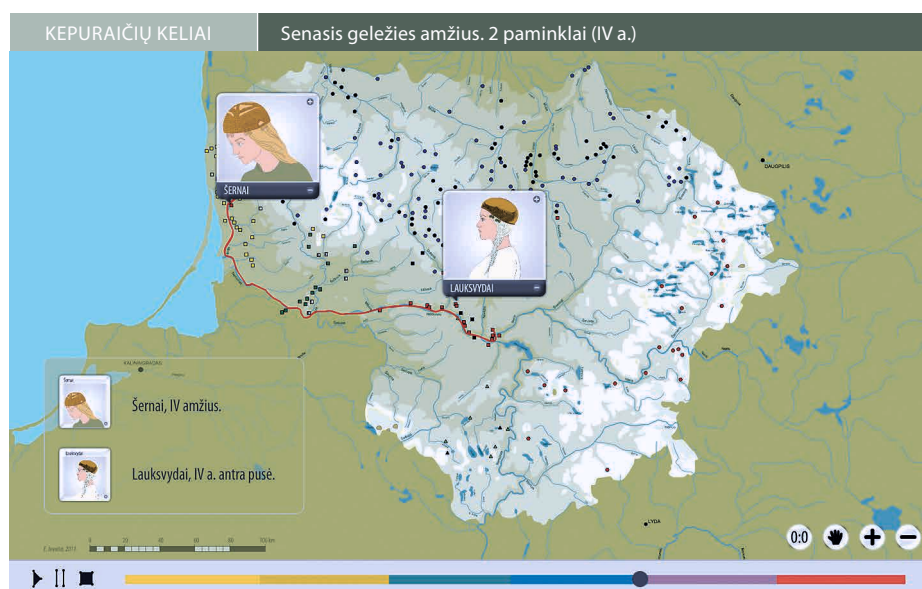
11:25 il.
 Moterų kepurėlių radimo vietos Lietuvos ankstyvojo geležies amžiaus paminkluose
 Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

11:26 il.
Moters kepurė
iš Dauglaukio plokštinio kapinyno
66 kapo (220–260)
Vytauto Didžiojo karo muziejus
A. Užgalio nuotrauka

11:27 il.
II–III amžių moterų kepurų radimo vietos Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrose
Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

11:28 il.
IV amžiaus moterų kepurų radimo vietos Vakarų Lietuvos ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrose
Sudarė E. Jovaiša, dail. L. Leščinskaitė

vaizdas randamas toje pat J. Andžejovskio ir A. Ciešlinskio publikacijoje.⁸⁶ Sujungus U. Budvydo surinktus A167–168 tipo žieduotųjų segių paplitimo Lietuvoje duomenis su minėtų autorių žemėlapiu, matyti, jog žieduotosios segės yra tik mūsų tiriamojo arealo kultūrinis paveldas (11:23 il.). Jų paplitimas vakarų baltų žemėse yra akivaizdus ir visa apimantis: nuo šiaurinių vakarų baltų Pilkapių kultūros žemyn link Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos plokštinių kapų kultūrų. U. Budvydas pažymi, jog: „Lietuvoje rastos 49 segės iš 24 kapinynų (neįtraukta Dauglaukio kapinyno tyrinėjimų medžiaga), 2 aptiktos atsitiktinai. Tai ankstyviausios nagrinėjamos segės (167 ir 168 tipai pagal O. Almgreną). Kaip ir I.1. potipio lankinės segės lenkta kojele, dauguma jų aptikta Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais teritorijoje, šiek tiek mažiau Žemaitijos, Nemuno žemupio bei Vidurio Lietuvos kapinuose. Nemažai jų randama Latvijoje, tačiau ne taip gausiai kaip Lietuvoje, aptinkama Estijos lobiuose.“⁸⁷ Papildant autorių, galima pasakyti, jog be Dauglaukio, šių segių rasta ir Barzūnų kapinyne, kuris yra priešais Dauglaukio kapinyną anapus Jūros upės (dešiniajame krante). Tad ankstyviausiojo tipo žieduotųjų segių Lietuvoje yra daugiau kaip 50 iš 25 laidojimo paminklų. Ankstyvojo tipo žieduotosios segės tankiai paplitusios galindų Mozūruose, Semboje-Notangoje ir Vielbarko kultūroje. Yra žinoma, jog lankinės žieduotosios segės plačiai naudojamos C1b periode⁸⁸, tarp 220 ir 260 metų, tai yra kaip tik tuo metu, kai Vielbarko žmonių migracija į dešiniąjį Vyslos krantą įžengė į savo baigiamąją fazę. Negalima nepastebėti, jog lankinių žieduotųjų segių „kelias“ atkartoja šios kultūros žmonių kelią Vyslos dešiniuoju krantu ir toliau link Juodosios jūros. Akivaizdu, jog segės gausiausiai paplitusios tik dešiniajame Vyslos krante, Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinėje dalyje (įskaitant ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvusios kultūros dalį). Kad šio tipo segės yra baltams itin būdingos, vargu ar kas ims neigti, o jų išplitimas rodo neabejotiną baltų kultūros dalyvavimą Černiachovo kultūros reikaluose. Ir šis svarbus akcentas B. Magomedovo, R. Banytės-Rowell ir kitų gotiško „atspalvio“ šalininkų pastangas verčia perniek. Jei tame gotiškame atspalvyje taip gausiai yra paplitusios baltų kraštams būdingos lankinės žieduotosios ir lenkta kojele segės, tai tą gotišką atspalvį teks priskirti ir visiems likusiems vakarų baltams. Bet tai visiškai neįmanomi dalykai, ir tenka konstatuoti, kad ir vėl vieningas gotiškas atspalvis nuo Juodosios iki Baltijos jūrų labai jau sueižėjęs. Bet juk čia nepaliesta ir kita baltiška medžiaga, pavyzdžiui, dirbinių su emaliu paplitimas,

⁸⁶ Andrzejowski J., Cieśliński A. Germanie i Baltowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo? *Kultura Bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 2007, s. 279–319, ryc. 27.

⁸⁷ Budvydas U. Lietuvoje rastų lankinių segių lenkta kojele tipologija ir chronologija. *Lietuvos archeologija*, 2002, t. 22, p. 254, pav. 10.

⁸⁸ V. Novakovskis jų pradžią linkęs matyti B2/C1 periode, tarp 150 ir 200 metų (Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt. Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg*. Marburg, 1996, T. I–IX, XIII), tačiau C1a periodas šioms segėms yra neabejotino išplitimo laikas.

kurio baltišką prigimtį pripažįsta lenkų archeologai⁸⁹ ir kurio nemaža dalis pasklidusi Vielbarko kultūroje ir vėliau Černiachovo kultūroje.

Pateikti mūsų archeologijos faktai gali liudyti daug ką: visam tiriamam arealui būdingi vieni ir tie patys artefaktai ir ypač jų sutapimas laiko atžvilgiu negali būti atsitiktinis. Kas tai? Nuolatiniai ryšiai, kurie nebūtinai turi būti vieno ir to paties etnoso rodiklis? O gal tai vieną etnosą išreiškiantys faktai? Tačiau yra akivaizdu, kad per didžiąją aisčių plėtrą, kuri vietomis (Pilkapių kultūros, Nemuno žemupio, Centrinės Lietuvos plokštinių kapų, Vielbarko ir galindų kultūros požiūriu) įgavo ir migracijos požymių, didelėse erdvėse plito vakarų baltams – aisčiams būdingos dirbinių formos. Šie dirbiniai, laidojimo papročių reliktai, paveldėti iš Vakarų baltų pilkapių kultūros žmonių, liudija tapačią tradiciją ir didelio Rytų Baltijos regiono žmonių kultūrinę bendrąbę. Gilią baltišką tradicijas demonstruoja vadinamųjų kilpinių įvijų raida per išstisus šimtmečius. Jos buvo galvos papuošalų – juostų, antsmilkinių, kepuraičių – sudedamosios dalys. Vakarų baltų kultūroje jos pasirodė jau žalvario amžiaus antroje pusėje ir ypač išplito ankstyvajame geležies amžiuje.⁹⁰ Šis baltiškasis papuošalas gali būti aisčių kultūros plėtros kelrodžiu (11:24 il.). Apie 500 m. pr. Kr. datuojami įvijiniai antsmilkiniai su kilpinėmis įvijomis puošė moters kepuraitę iš Kurmaičių, II–I a. pr. Kr. Ėgliškių pilkapyne rastuosius įvijinius antsmilkinius puošė ir kilpinės įvijos⁹¹ (11:25 il.). Taigi, Kurmaičiuose ir Ėgliškiuose turimas Centrinės Lietuvos kultūrai itin būdingo papuošalo – įvijinių antsmilkinių – prototipas, o Ėgliškių kilpinės įvijos tapo senojo geležies amžiaus aisčių kultūros Nemuno žemupyje ir Centrinėje Lietuvoje moterų aristokratijos skiriamuoju ženklu (11:26 il.). Drauge su aisčių kultūros plėtra į šiaurines ir rytines kryptis, naujose senojo geležies amžiaus aisčių kultūrose atsiranda ir kilpinėmis įvijomis puoštos kepuraitės. Aisčių kultūros metropolijos šiaurinėje dalyje, Lietuvos pajūryje, ankstyviausia kepuraitė su žalvarinių plokštelių ir kilpinių įvijų pakabučiais žinoma iš II–III a. pirmosios pusės Kurmaičių 22 kapo. III a. viduriu datuojama ir kepuraitė iš Dauglaukio 66 moters kapo.⁹² Šios abi kepuraitės ne tik vienalaikės, bet ir jų sandara turi daug panašumų. II amžiumi datuojama ir kepuraitė iš Sargėnų kapinyno 194 kapo (Inv. Nr. 1616:24). Ji rasta kartu su gerai datuojamais papuošalais – I grupės ritiniu smeigtuku, apskrito skersinio pjūvio akine apyranke ir dviem įvijiniais antsmilkiniais.⁹³ Šie sinchroniški Kurmaičių – Dauglaukio – Sargėnų radiniai patvirtina bendrąją aisčių kultūros plėtros tendenciją ir Cen-

⁸⁹ Bitner-Wróblewska A. Elementy bałtyjskie w kulturze wielbarskiej. *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim* (materiały z konferencji). Lublin, t. 2, 1989, s. 161–177.

⁹⁰ Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 179–182, pav. 104.

⁹¹ Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius, 1985, p. 75, pav. 38; Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 179, pav. 105.

⁹² Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai*. Vilnius, 1997, p. 23–25, pav. 14, 16, 17; Jovaiša E. *Baltai antikos laikais: Dauglaukio bendruomenės eskizas. Lietuva iki Mindaugo*. Vilnius, 2003, p. 163–183, pav. 22.9.

⁹³ Jovaiša E. *Lauksvydų kapinynas. Istorija*, 1984, t. 24, p. 129.

trinės Lietuvos kultūros aistišką prigimtį (11:27 il.). IV amžiumi datuojama kepuraitė rasta Šernų 10 kape. Jos analogija Centrinėje Lietuvoje yra kaip tik iš Lauksvydų 20d moters kapo (11:28 il.). Ji ne tokia puošni dėl IV amžiuje ištikusios spalvotųjų metalų krizės. Mirusiosios kaklą puošusi II grupės žalvarinė šaukštinė antkaklė labiausiai nešiota IV amžiuje, tačiau kiti šio ir kitų kapų radiniai tikslina datavimą IV a. antrąja puse.⁹⁴ Ši puošnių galvos dangos radinių serija ir tokių radinių trasa iškalbingai liudija apie neabejotiną vakarietišką čia aptariamų kultūrų prigimtį. Pati įvijos idėja ir pagal ją gamintų papuošalų – įvijinių smeigtukų – sklaida kaip tik koncentruojasi Pamaryje, tarp Vyslos ir Oderio. Nors tyrinėtojai ir įvairiai pasisako dėl jų kilmės⁹⁵, tačiau verta būtų atkreipti dėmesį į jų raidą vėlesniais amžiais. O ji rodo, kad įvijiniai smeigtukai, įvijiniai pakabučiai, įvijiniai antsmilkiniai yra itin būdingas vakarų baltų kultūros elementas.

Kokias išvadas rikiuoja kai kurie mūsų archeologijos aspektai, atsakant į nagrinėjamą klausimą? Matyt, reikia pasakyti, kad čia nėra fizinės galimybės aprėpti gausybę mūsų senojo geležies amžiaus daiktų kultūros aspektų siejant su plačiu Rytų Baltijos kultūrų horizontu. Čia paliesta Dauglaukio plokštinio kapinyno tyrinėjimų medžiaga gali būti tik pavyzdys, kokius kultūrinio bendrumo klodus galima rasti detalai analizuojant ir tiriant kitus kapinynus ir pilkapynus, apimant visas vakarų baltų pasaulio sritis, ir ypač Vielbarko kultūros baltiškumo ar nebaltiškumo kontekste. Tam reikia specialių tyrimų, tačiau viena akivaizdi tendencija krenta į akis. Baltų istoriją tyrinėjantys Lenkijos ir Rusijos archeologai dažniausiai apsiriboja Semba-Notanga, Mozūrų ežerynu, Vyslos žemupiu, o visa kita vakarų baltų medžiaga iš šiaurinio arealo arba visiškai neparodoma, arba ji yra fragmentiška ir dažnai netiksli. Tad išvados apie kultūrinius bendrumus arba nebendrumus, etninę šių kultūrų priklausomybę yra daromos ne iš visos medžiagos. Taip padarytos išvados negali būti iki galo įrodomos. Kaip, beje, negali būti paskelbta, kad šio darbo išvados visiškai įrodytos. Visgi mūsų archeologijos medžiaga yra tokia įvairialypė ir plati savo daiktų kultūros aspektais, kad jos nepastebėti ar ją ignoruoti tiesiog neįmanoma, o visos pastangos „germanizuoti“ Sembą, Nemuno žemupį ar Centrinę Lietuvą kyla iš nesugebėjimo matyti kylančius nesuderinamumus su įsigalėjusia gotų „atspalvio“ paieška ir kitaip pažvelgti į Rytų Baltijos regiono etninę istoriją.

⁹⁴ Ten pat, p. 129–130, pav. 10.

⁹⁵ Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 174; Butrimas A. Vieno baltiško papuošalo istorija. *Lietuva iki Mindaugo*. Vilnius, 2003, p. 416.

Vėrinys iš žalvarinių pakabučių.
Dauglaukis, 13 kapas, 150–220 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ
PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS
ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

X DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

IX DIDŽIOJI AISČIŲ
PLĖTRA | 159

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO,
KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

VII AISČIŲ KILMĖ IR
GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

XIII AISČIAI SENAJAME
GELEŽIES AMŽIUIJE | 279

I BALTAI LIETUVOS
ISTORIOJE | 19

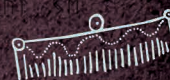
II POLIETNIŠKUMAS
BALTŲ PASAULYJE | 31

III BALTAI
IR SLAVAI | 43

IV BALTAI
IR AISČIAI | 57

V BALTŲ IR
AISČIŲ PRADŽIA | 81

VI GOTAI AISČIŲ
KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

Didžioji aisčių plėtra, įgaudama ir migracijos pobūdį, neišvengiamai turėjo palikti savo ženklą to laiko socialinėje struktūroje. Detalesnis žvilgsnis į senojo geležies amžiaus bendruomenių sudėtį leidžia teigti, jog I–II amžių vakarų baltų / aisčių bendruomenėse mažoji porinė šeima tapo visuomenės pagrindu. Porinės šeimos gyvenimo tikrovė įtvirtino bendruomenės susisluoksniavimą. Įkapių gausą ar negausą laikant turinio susiskirstymo rodikliu, I–II amžių vakarų baltų bendruomenė turto požiūriu buvo sluoksniuota bendrija, kurioje randama aristokratija, pasiturintys ir eiliniai jos nariai.¹ Toje visuomenėje svarbi vieta teko kariams ir jų vadams, ir augančią jų reikšmę galima vertinti kaip vakarų baltų karinio elito užuomazgas. Tikrojo karinio elito (iš prancūzų *élite* – geriausias, rinktinis) samprata reiškia santykinai nedidelę karių grupę, kurią jungia ją išskiriantys bruožai bei savybės ir kuri dėl šių bruožų bei savybių suvokia save kaip dominuojančią visuomenės grupę. Vienu tokio išskirtinumo ir pilietinio veikimo atributu archeologai įvardija geriamuosius ragus. K. Godlovskio teigimu, ragas ir pincetas yra susiję su religiniais ar pilietiniais ritualais. Pavyzdžiui, geriamasis ragas gali būti siejamas su priesaika, kuria sutvirtinama sutartis, taika, ar kitokiais tarpgentiniais reikalais. Manoma, kad baltų gentyse apėigas atlikdavo bendruomenės galva, vėliau – genties ar žemės kunigaikštis. Panašus paprotys buvo ir Vidurio Europoje: ten kunigaikščių kapuose dažnai randamas pincetas ir puošnus geriamasis ragas, o kartais dar ir žirklys bei šukos.² Vakarų baltų bendruomenėse (Vyslos žemupyje, Semboje, Mozūruose, Vakarų Lietuvoje, Nemuno žemupyje) karinis elitas fiksuojamas nuo I arba nuo II amžiaus antrosios pusės, o visi juos skiriantys bruožai randami IV a. antrosios pusės – VI a. pradžios vakarų baltų karių kapuose. Jais remiantis, senojo geležies amžiaus ir ankstyvųjų viduramžių pradžios karinio elito regimuosius bruožus galima sugrupuoti. Tai: 1) gryniesi ginklai (kalavijai, kovos peiliai, ietys, kovos kirviai, skydai); 2) išskirtinė kario apranga (pakabučiai, puošnumu išsiskiriančios ir specialios³ segės, diržai, perperės kovos peiliui ar kalavijui prilaikyti, pentinai); 3) išskirtinė kario žirgo apranga (žąslai, puošnios kamanos, balnai ir gūnios, žirgo papuošalai (pakabučiai, karčių ir uodegos papuošalai); 4) išskirtiniai karinio elito pilietinio veikimo, buities ir tualetų reikmenys (geriamieji ragai, pincetai, žirklys, šukos). Visą karinio elito komplektą dažniausiai galime pamatyti IV a. antrosios pusės – VI a. medžiagoje, o senojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje ir jo vidurio karių kapų medžiagoje šie bruožai pasireiškia iš dalies – dažniausiai

¹ Jovaiša E. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 15–47, 194–196.

² Godłowski K. Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. *Materiały Starożytne i Wczesnodziejowe*. 1977, t. 4, s. 95, 195.

³ Specialių karinio elito atstovams skirtų segių idėją išskėlė M. Michelbertas savo studijoje apie jo tyrinėtą V a. antrosios pusės – VI a. pradžios Paprūdžių kario kapą. Čia buvo rastos analogų neturinčios segės, kurios, tyrinėtojo manymu galėjo būti specialiai padarytos kaip kario atpažinimo ženklas. Kaip galimą kario atpažinimo ženklą autorius nurodė segę ir iš turtingo kario raitelio 39 kapo, rasto Kalniškiuose (žr. Michelbertas M. Vidurinio geležies amžiaus kario kapas iš Paprūdžių. *Archaeologia Lituana*, 2008, t. 9, p. 52).

grynujų ginklų, skydų, pincetų ir perpečių pavidalu ir, galbūt, ant kaklo nešiojamais pakabučiais iš gintaro.⁴ Klasikinio karinio elito kapų kompleksuose atsiskleidžia ir tie bruožai, kurie leidžia pamatyti karinių žygių geografiją. Importiniai grynieji ginklai, segės, geriamieji ragai, monetos, diržai ir kiti parsigabenti daiktai kaip tik ir gali būti jų karinių kelių žymekliais.

Karinio elito ir karinės aristokratijos laikų visuomenės tyrinėjimai jau kuris laikas yra Lietuvos archeologų tyrinėjimų akiratyje. Svarbių publikacijų apie vakarų baltų šiaurinės erdvės senojo geležies amžiaus ir ankstyvųjų viduramžių pradžios karinio elito kapus paskelbė V. Šimėnas, M. Michelbertas, A. Bliujienė ir D. Butkus, A. Bliujienė ir V. Steponaitis, A. Bliujienė ir F. Curta, R. Banytė-Rowell ir šių eilučių autorius.⁵ Publikuotoje medžiagoje apčiuopiami ir tie elementai, kurie nurodo karinių žygių geografiją ir šiaurinės vakarų baltų dalies genčių atstovų galimą dalyvavimą Tautų kraustymosi arenoje. Tokių liudijimų gausi Vyslos žiočių ir jos žemupio, Sembos ir Mozūrų archeologija. Bene naujausi šių nesiliaujančių paliudijimų duomenys apie galindus buvo gauti pastaraisiais metais tyrinėjant galindų kapavietes Mozūruose.⁶

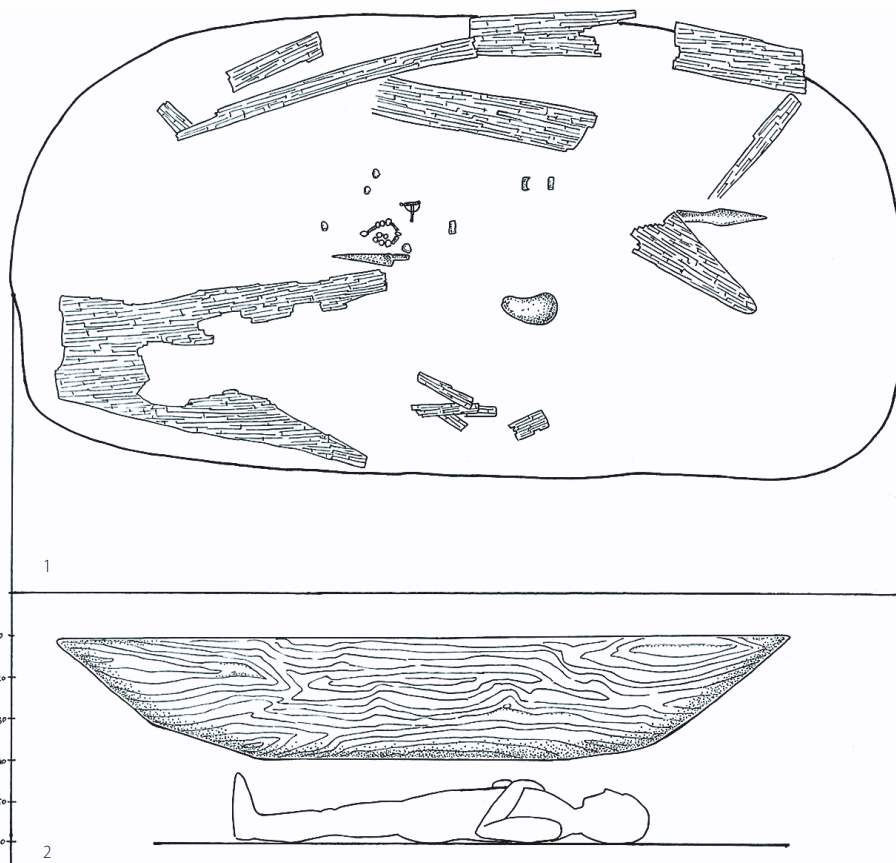
Karinės aristokratijos laikų visuomenės ir jos regimųjų požymių bei savybių visuma jau pasiekė tą kritinę masę, kuriai apibendrinti reikia specialios studijos. Dėl kitokio šios knygos uždavinio bus apsiribota vienos senojo geležies amžiaus kultūros – Nemuno žemupio plokštinių kapinynų – medžiaga. Ši kultūra yra per didžiąją aisčių plėtrą atsiradusi žmonių bendrija, kurios sklaidos etapai yra aptarti X skyriuje. Pirmaisiais ateiviais yra laikytini Dauglaukio ir Barzūnų žmonės (10:11 il.). Dauglaukio žmonės jų paliktą kapinyną naudojo tarp 40–70 ir 260 metų, o Barzūnų kapinynas datuojamas nuo I a. antrosios pusės iki pat VII amžiaus. Dešimtmečius besitęsiantys Nemuno žemupio kultūros ir iš jos kilusių skalvių bendruomenių tyrimai leidžia išskirti tris karinio elito raidos etapus: 1) ankstyvąjį (150–260 metai); 2) brandųjį

⁴ Jovaiša E. Baltai ir gintaras. *Istorija*, 2001, t. 48, p. 3–8, 75.

⁵ Šimėnas V. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius, 2006, p. 53–98; Michelbertas M. Vidurinio geležies amžiaus kario kapas iš Paprūdžių. *Archaeologia Lituana*, 2008, t. 9, p. 41–56; Bliujienė A., Butkus D. Armed Men and their Riding Horses as a Reflection of Warriors Hierarchy in Western Lithuania during the Roman Iron Age. *Archaeologia Baltica*, 2007, t. 8, p. 95–116; Banytė-Rowell R. A Roman Iron Age Warrior from Western Lithuanian Cemetery Baitai Grave 23. *Archaeologia Baltica*, 2007, t. 8, p. 183–194; Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16; Jovaiša E. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėliukių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 3–20; Bliujienė A., Butkus D. Burials with Horses and Equestrian Equipment on the Lithuanian and Latvian Littorals and Hinterlands (from the Fifth to the Eighth Centuries). *Archaeologia Baltica*, 2009, t. 11, p. 149–163; Bliujienė A., Steponaitis V. Wealthy Horsemen in the Remote and Tenebrous Forests of East Lithuania during the migration Period. *Archaeologia Baltica*, 2009, t. 11, p. 185–205; Bliujienė A., Curta F. Exotic Lands, Quixotic Friends: Eastern Lithuania and the Carpathian Basin in Late Antiquity and the Early Middle Ages (ad c 380 to c 620). *Medieval Archaeology*, 2011, vol. 55, p. 20–65.

⁶ Lenkų archeologas Tomašas Novakievičius (Tomasz Nowakiewicz) mūsų periodinėje spaudoje 2011 metų balandį pristatė Mozūrijoje, Čaškovo kaimo apylinkėse, rastus ir V–VI amžiais datuojamus galindų karių kapus. Anot jo, tai „stebinantys ir anksčiau neaptikti“ radiniai: ginklų liekanos, iečių antgaliai, kovos peiliai, kalavijų dalys. Iečių antgalius puošė bronzos ir aukso inkrustacijos, iš gryniausio aukso ir sidabro padaryti aukso papuošalai. Manoma, kad šie dirbiniai buvo atsigabenti iš Bizantijos (žr. <http://www.lrytas.lt/-13033071901301738801-lenkijos-archeologai-moz%C5%ABrijoje-atkas%C4%97-balt%C5%B3-genties-galind%C5%B3-kario-kap%C4%85-su-jo-ginklais-nuotraukos.htm>).

12:1 il.
 Senojo geležies amžiaus pabaigos luotas
 Barzūnų plokštinio kapinyno 35 vyro kape:
 1. Kapo planas su luoto liekanomis
 ir įkapėmis iš viršaus;
 2. Kapo planas su luoto rekonstrukcija iš šono.
 V. Šimėno tyrinėjimai, 2001, dail. S. Mikšaitė

(220–350 metai); 3) klasikinį (350–550 metai ir vėliau). Klasikiniu etapu gana reljefiškai išsiskiria jos ankstyvoji (350–450) ir vėlyvoji (450–550 ir vėliau) fazės. Išskirtiniai raidos tarpinių bruožai leidžia apibūdinti kiekvieno laikotarpio karinį elitą ir netgi modeliuoti kai kuriuos elito elgsenos ypatumus.

Ankstyvasis (150–260 m.) karinio elito raidos periodas.

Svarbiu Nemuno žemupio ankstyvojo karinio elito skiriamuoju bruožu, matyt, reikia laikyti skydus. Jų vietą I amžiaus germanų kario gyvenime yra nušvietęs Tacitas: „Tuose pačiuose susirinkimuose jie išsirenka kunigaikščius, kurie sprendžia bylas apylinkėse ir kaimuose. Kiekvienas vadas gauna po 100 palydovų, paprastų žmonių, drauge patarėjus ir sau paramą. <...> Tada čia pat susirinkime kas nors iš vadų, tėvas ar giminaičiai įteikia jaunuoliui skydą ar ietį. <...> Dėl aukštos jų pačių kilmės ar didelių prosenelių nuopelnų dar visai jaunučius juos pripažįsta vertus būti vadais; jie prisideda prie kitų suaugusiųjų ir jau anksčiau pripažintų vertais, ir jiems negėda pasirodyti

palydovų būry. <...> Rūbais nesipuikuoja, užtat skydus išmargina kuo vingresniais raštais. <...> Prisikišę prie pat burnos skydus, kad atsimušdamas garsas pilniau ir sodriau suskambėtų, jie išgauna itin šiurkštų garsą ir trūkų gausmą. <...> Mesti skydą – didžiausia negarbė: tokiam nebegalima dalyvauti religinėse apeigose, nei tautos susirinkime, tad daugelis, išlikę gyvi iš karo pavojų, kilpa nusikratė gėdos.⁷ Ir nors tai liudijimai apie germanus, tačiau nėra jokio pamato manyti, kad taip negalėjo būti ir kaimyninėje vakarų baltų visuomenėje.

Ankstyviausiojo karinio elito raidoje gerai išsiskiria bendras dėsniumas: juo arčiau Gintaro kelias ir jo faktorijos Vyslos žiotyse ar Sembos pajūryje, juo anksčiau archeologijos medžiagoje galima išskirti karinio elito kapus. Dėsninga, kad karinio elito skiriamieji bruožai atsiskleidžia jau 10–200/220 metų Sembos aisčių kultūroje, nes Gintaro keliui reikėjo geros sargybinių organizacijos. Ginklų gausa, raitelio aprangos reikmenimis bei geriamaisiais ragais pasižyminčius kapus tyrinėtojai pavadino „kunigaikštiškais“.⁸ Gintaro kelio klestėjimo laikų dalyvė buvo ir Dauglaukio bendruomenė, kurios laidojimo paminklas ištirtas Jūros upės kairiajame krante, netoli jos santakos su Nemunu. Sistemingų prekybinių ryšių liudijimai randami nuoseklioje Antoninų dinastijos monetų kolekcijoje – nuo Antonino Pijaus iki Komodo, o ją užbaigė vėlyvųjų Romos imperatorių atstovo Gordiano III (238–244 metai) varinis sestercijus. Apie šios bendruomenės prekybinį pobūdį gali liudyti ir antriniai duomenys – tarp jų nustatytas ryškiai išreikštas Šiaurinės žvaigždės kultas.⁹ Romėnų monetos, emalio ir stiklo karoliai, Mozūrų ir kitokio tipo laiptelinės segės, kurios plačiai paplitusios Mozūruose ir Semboje, yra nuolatinių jų prekybinių ekspedicijų liudininkai. Netikėtų, su kelionėmis susijusių atradimų Nemuno žemupyje padarė V. Šimėnas tyrinėdamas Barzūnų kapinyną, kuris yra kitoje Jūros upės pusėje priešais Dauglaukio kapinyną.¹⁰ 35 vyro kape, kuris pagal įvijinį žiedą su praplatinta priekine dalimi ir lankine ilgakoje sege su laipteliu kojėlės pabaigoje datuojamas IV amžiumi, buvo atrastas medinis luotas. Šis radinys yra vėlyvesnis nei Dauglaukio bendruomenės paliktas kapinynas, o ir Gintaro kelias jau kuris laikas buvo praradęs savo reikšmę, tačiau luoto radinys yra vertas, kad ties juo būtų sustota. „Atskirai reikia paminėti, kad kape 35 buvo rasta medinė konstrukcija, primenanti luotą. Ji gulėjo kapo duobės paviršiuje. Atrodo, ši medinė konstrukcija iš viršaus dengė kapą ir tik vėliau įsmuko

7 Tacitas P. K. Germanija. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1972, p. 6, 8, 12.

8 Кулаков В. И. „Княжеские“ захоронения в Балтии фаз В1–С1. *Краткие сообщения института археологии*. 2005, вып. 218, с. 48–64.

9 Jovaiša E. Dangus baltų gyvenime. *Lietuva iki Mindaugo*. Sud. E. Jovaiša ir A. Butrimas. Vilnius, 2003, p. 364–365, 39.15 il.

10 Šimėnas V. Barzūnų kapinyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 273–276; Šimėnas V. Barzūnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*. Vilnius, 2002, p. 103–105; Šimėnas V. Barzūnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius, 2002, p. 124–129.

Kamanų skirstiklis
su pakabučiu (žalvaris).
Vėluikiai, 3 kapas,
400–450 m.
Tauragės „Santakos“ muziejus.
V. Abramausko nuotrauka, 2007.

į kapo duobės vidų“, – rašo V. Šimėnas.¹¹ Ką reiškia šis luoto radinys? Pirmiausia, tą pačią kultūrinę žmogaus tradiciją dėti į kapus tai, kas gali būti reikalinga kitame gyvenime. Antra, toks radinys nėra būdingas senojo geležies amžiaus žmonėms. Jie į kapus nedėjo pagrindinių darbo įrankių – liejimo formų, priekalų, kaltų (su labai retomis išimtimis), juvelyro įrankių, rečiausiai aptinkami arimo įrankiai, nėra vežimų ir kitokių ratuotų transporto priemonių ar luotų. Tad tokie išskirtiniai radiniai (12:1 il.) gali reikšti, kad tas įdėtas daiktas – luotas – turėjo žmogui reikšti labai daug ką ir, greičiausiai, liudijo išskirtinę luoto vietą mirusio žmogaus gyvenime. Jei taip, tai natūralu būtų daryti prielaidą, jog į kitą gyvenimą palydėtas žmogus buvo didelis keliautojas. Tam jis turėjo visas sąlygas: gyveno itin palankioje geografinėje aplinkoje ant Jūros kranto, kuri tekėjo į Nemuną. Per kairiuosius Nemuno intakus lengva nuo Nemuno pasiekti Prieglių, o čia pat ir turtinga aisčių Semba su romėnų pirkliais Semboje bei Vyslos žiotyse ir turtingieji galindai Mozūrų ežeruose.

Nagrinėjant karinio elito ankstyvąjį laikotarpį, būtų reikšminga aptarti, kaip galėjo atrodyti Plinijaus Vyresniojo, Tacito ir Ptolemėjo laikų aisčių kultūros kariai. Dauglaukio vyrų kapuose rasti penki geležiniai antskydžiai. Pagal D. Kiulkio klasifikaciją 8, 74 ir 119 kapo skydai priklauso IIIA tipui, iš 19-to – IIIB tipui, o iš 111 – IIA tipui.¹² Dvyliktame kape rasta geležinė skydo rankena, o 119 – geležinis skydo apkalas.¹³ Žinomos vakarų baltų skydų formos dėl retų radinių nėra įvairios. M. Michelbertas, Manvydas Vitkūnas ir D. Kiulkys nurodo, jog Sembos aisčiai naudojo pailgus skydus su užapvalintais arba stačiais kampais, o šiauriniame vakarų baltų areale (Mazkatužiai, Latvija) yra žinomas pailgas skydas su į apačią siaurėjančia dalimi.¹⁴ Skydą naudojo ir pėstininkas, ir raitelis. Raitelio skydai keliami reikalavimai lengviau apibrėžiami nei pėstininko. Raitelio skydas privalėjo būti lengvas, nedidelių matmenų, kad jį galima būtų patogiai pritvirtinti prie balno ar užsimesti raiteliui ant nugaros, o kovojant būtų greitas atremti ar suduoti smūgį. Kitokie reikalavimai buvo pėstininko skydai. Jis turėjo būti lengvas, o jo matmenys kito priklausomai nuo pėstininko karybos būdo – ar jis pozicinės kovos pėstininkas, ar artimos kovos pėstininkas. Pozicinio pėstininko skydas turėjo būti ilgas, kad uždengtų kūną nuo priešininko svaidomųjų iečių ir strėlių. Artimos kovos pėstininkui skydas buvo ir apsigynimo, ir puolimo ginklas. Tad tokio pėstininko skydas turėjo būti lengvas ir nedidelis. Žinia,

¹¹ Šimėnas V. Barzūnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius, 2002, p. 125.

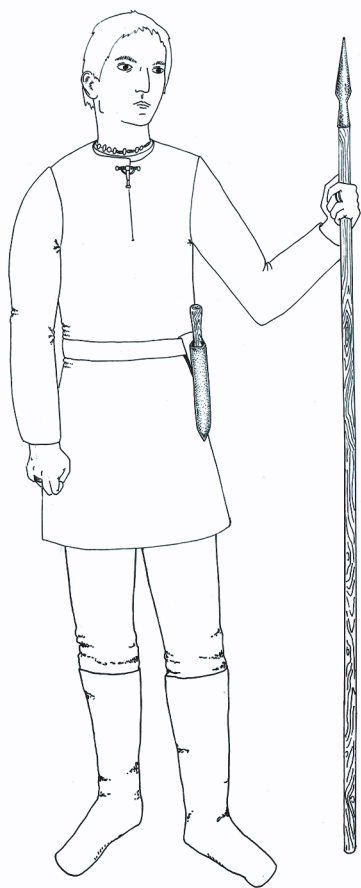
¹² Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 49–53. Antskydžiai iš 111 ir 119 kapų neįtraukti į D. Kiulkio klasifikaciją, tačiau jie nurodytiems tipams priskirti pagal D. Kiulkio aprašytus klasifikacijos principus.

¹³ Skydų geležiniai antskydžiai: kapas 8 (150–220 m.); 19 (180–220 m.); 74 (220–260 m.); 111 (220–260 m.); 119 (220–260 m.). Geležinė skydo rankena: 12 kapas (150–220 m.). Geležinis skydo apkalas: 119 kapas (220–260 m.).

¹⁴ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius*. Vilnius, 1986, p. 176; Michelbertas M., Vitkūnas M. Baltų karybos senajame geležies amžiuje (I–IV a.) bruožai. *Karo archyvas. XVIII*. Vilnius, 2003, p. 19–20, 3 pav.; Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 78–80, 39–40 pav.

jog ne kiekvienas skydas turėjo geležinį antskydį. Pavyzdžiui, Dauglaukio 12 kape yra rasta geležinė skydo rankena, tačiau geležinio antskydžio nėra. Tad kokią žinią mums siunčia geležinio skydo radinys? Tam tikrą atsakymą galima gauti mėginant išsiaiškinti, kam buvo reikalingas tas geležinis daiktas skydo centre. Pripažinus, jog jo pagrindinė užduotis „gaudyti“ smūgius ir smūgiuoti geležimi, atsakymas peršasi savaime. Skydas su geležiniu antskydžiu yra individualios kovos ginklas. Jis netinka sunkiesiems pozicinės kovos pėstininkams, bet puikiausiai tinka raiteliams, nulipusiems nuo žirgo kariams ir lengviesiems pėstininkams. Taigi, skydas su antskydžiu veikiausiai buvo nedidelis. Svarbiausioji jo dalis buvo smūgius „gaudantis“ geležinis antskydis, o medis su aptraukta oda ir pakraščiuose išdėstytais geležiniais apkaustais turėjo uždengti artimiausią antskydžio aplinką, kad priešininko ginklas (kirvis, ietis ar kovos peilis), slysdamas geležinio antskydžio paviršiumi, nesužalotų kario. Dar kitokią išvadą diktuoja faktas, jog geležiniai antskydžiai randami toli gražu ne visuose karių kapuose. Vadinas, skydas gali būti karinio elito ženklas. Ir ypač tas skydas, kuris, be geležinio antskydžio, turėjo papildomas geležinių apkaustų pavidalo apsaugos priemones. Tokių apkaustų dalis rasta Dauglaukio 119 kario kape. Taigi tikėtina, jog skydas buvo duodamas pasižymėjusiam kariui, vadui. Šiame kontekste kitaip skamba Tacito žodžiai: „Tada čia pat susirinkime kas nors iš vadų, tėvas ar giminaičiai įteikia jaunuoliui skydą ar ietį. <...> Dėl aukštos jų pačių kilmės ar didelių prosenelių nuopelnų dar visai jaunučius juos pripažįsta vertus būti vadais; jie prisideda prie kitų suaugusiųjų ir jau anksčiau pripažintų vertais, ir jiems negėda pasirodyti palydovų būry.“

Plinijaus Vyresniojo (23–79 metai) ir Tacito (56–117 metai), Ptolemėjo (90–160 metai) laikais barbariško pasaulio karo menas buvo pasiekęs civilizuoatą Romą trikdantį lygį. Romėnų karas su keltais naujosios eros pradžioje, 166–180 metų markomanų karai ir iki Romos žūties nesibaigianti karų virtinė liudija, jog barbarų pasaulio ginklai ir karyba buvo reikiamo lygio. Ankstyviausia IIIA tipo skydų naudojimo data pagal 8 vyro kapo medžiagą laikytina 150 metai, vėlyviausia – pagal 74 ir 119 kapų medžiagą – 260 metai. Šio tipo ginklo nešiotųjų kapuose buvo rasti ietigaliai (74 kape net du), geležiniai kirviai, kovos peiliai (11:1, 11:4 il.). Besirandančio karinio elito puošybiniai ir buities elementai rasti 8, 12, 111 ir 119 kapuose. Tai retai vyrų kapuose aptinkami kaklo papuošalai, žalvarinis (11:4 il.) ir geležinis pincetas. Atskirai norisi pasakyti keletą žodžių apie tekinto gintaro karolius vyrų kapuose. Jie paprastai randami po vieną, ir tai rodytų, kad tas karolis tarnavo ne puošybai. Gal tai galėjo būti amuletas, atskiriantis Gintaro kelio prekybinės vilkstinės sargybinius? IIIA tipo skydo ir kario ginkluotės nešiosena rekonstruota pagal 119 kapo medžiagą (12:2 il.). Ji remiasi prielaida, jog šis karys, skydo reikšmę papildant antriniais požymiais – puošyba (žalvarinė dėželiniais galais antkaklė, žiedas), kario buities elementai (žalvarinis pincetas) – galėjo būti iš žymesniųjų ir galėjo būti raitelis. Žinoma, jog kari-raitelį skiriantieji ženklai vakarų baltų / aisčių medžiagoje pasirodo I a. po Kr. Apie 70 metus

12:2 il.

Barzūnų karys pagal 35 vyro kapo medžiagą:

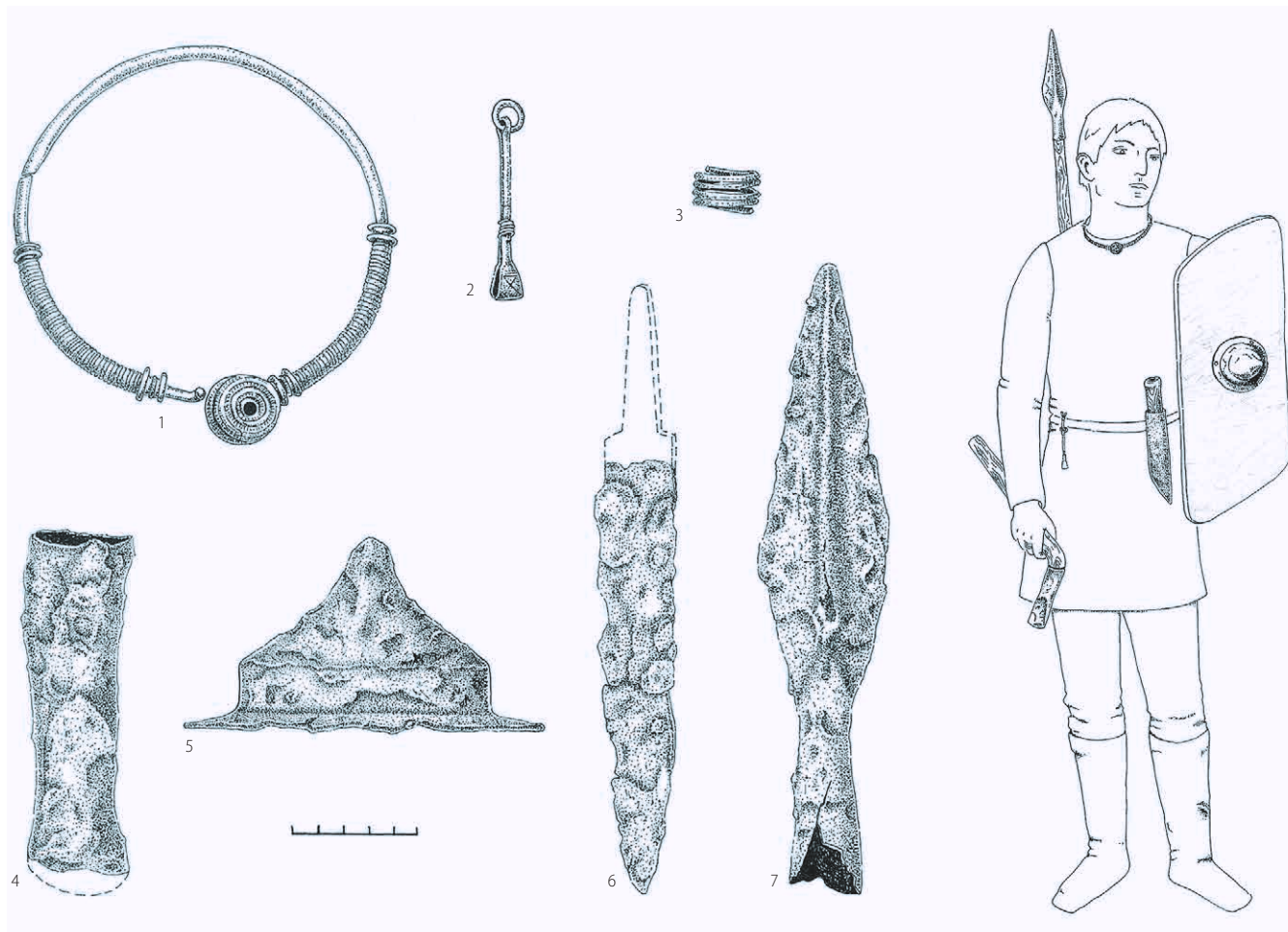
1. Geležinis ietigalis;
2. Geležinis įtvėriamasis peilis;
3. Vėrinys iš gintaro karolių ir žalvarinių įvijų;
4. Lankinė laiptelinė segė;
- 5–8. Žalvariniai įvijiniai žiedai.

V. Šimėno tyrinėjimai, 2001, dail. S. Mikšaitė

atsirado žirgui valdyti skirti pentinai, kiek vėliau – žąslai. Tarp 70 ir 150 metų aisčių kultūrose susiformavo ištisas kario-raitelio aprangos kompleksas – pentinai, žąslai ir kamos, gūnia ar balnas.¹⁵ Taigi, kario-raitelio komplekso susiformavimo laikas tapatus IIIA tipo antskydžių ankstyviausiajai datai. Raitelio skydas dėl anksčiau aptartų priežasčių neturėjo būti didelis. Jis galėjo būti apvaliais kampais, pailgo keturkampio formos ir profiliuotas.¹⁶ D. Kiulkys pagal antskydžio nuotolį nuo kapo duobės krašto yra apskaičiavęs, koks galėjo būti maksimalus skydo iš 74 kapo skersmuo, jei skydas buvo apskritas, ir maksimalų ilgį bei plotį, jei jis buvo pailgos formos. Apskritas

¹⁵ Iršėnas M., Jovaiša E. Kario ir žirgo puošyba priešistorės mene. *Idomioji Lietuvos istorija. Mėno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. Sud. ir red. E. Jovaiša ir R. Janonienė. Vilnius, 2005; <http://mkp.emokykla.lt/idomioji/>.

¹⁶ Terminu „profiliuotas“ čia norima pasakyti, kad skydai galėjo būti daromi ir iš didelio medžio kamieno ar kitaip išlenkiant medžiagą, kad smūgio metu kirvis ar peilis slystų profiliuotu paviršiumi.

skydas turėjo būti 50,5 cm skersmens, o pailgo skydo matmenys turėjo būti 74,5 cm ilgio ir 50,5 cm pločio.¹⁷ Taigi, medinis skydas, ar jis buvo apvalus, ar pailgas, nebuvo didelis. Toks skydas gerai saugojo raitelio nugarą, o artimoje kovoje dėl didelių kūgio formos paviršių nukreipdavo smūgius. Pavyzdžiui, smogiant kirviu, tokia forma galėjo nukreipti kirvį slysti, o aštri viršūnė kovos įkarštyje galėjo tapti sunkios traumos priežastimi. IIIA tipo skydai Dauglaukio pavyzdžiu datuojami 150–260 metais. Kaip rodo D. Kiulkio studija, šiam tipui nėra atitikmenų Europos medžiagoje, ir tokius antskydžius darėsi vietos meistrai. Skydų aplinkoje rastieji daiktai taip pat yra vietos kalvių darbas, ir nėra galimybės, sekant jų paplitimo geografiją, nustatyti jų tolimų kelionių kryptis.

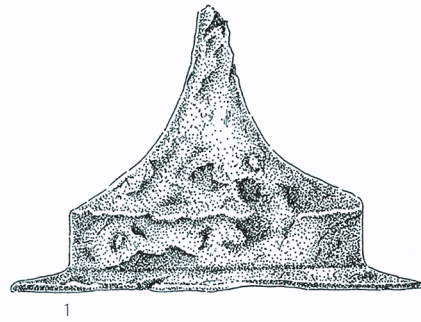
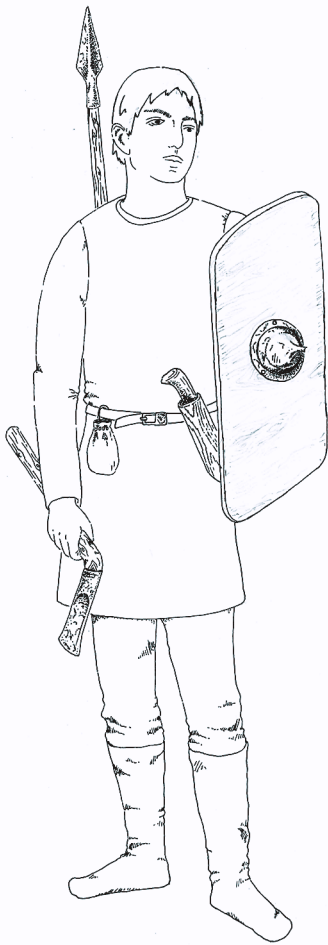
¹⁷ Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 79. 2 lentelė.

12:3 il.

IIIA tipo antskydžio ir ginklų nešiosena pagal Dauglaukio 119 kapo medžiagą:

1. Žalvarinė antkaklė dėželiniais galais;
2. Žalvarinis pincetas;
3. Žalvarinis įvijinis žiedas;
4. Geležinis įmovinis kirvis;
5. Geležinis IIIA tipo antskydis;
6. Geležinis įtviriamasis peilis;
7. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį.

E. Jovaišos tyrinėjimai, 1995, dail. S. Mikšaitė

12:4 il.

IIIB tipo antskydžio ir ginklų nešiosena pagal Dauglaukio 19 kapo medžiagą:

1. Geležinis IIIB tipo antskydis;
2. Geležinis įmovinis kirvis;
3. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį;
4. Geležinis įtveriamasis peilis.

E. Jovaišos tyrinėjimai, 1984, dail. S. Mikšaitė

IIIB tipui skirtinas vienintelis skydo antskydis iš Dauglaukio 19 kario kapo (11:1 il.). D. Kiulkio klasifikacijoje šis tipas yra itin retas visos Europos mastu: be Dauglaukio, panašūs skydai rasti keturiose Europos vietose: Bierstadt'e (Vakarų Vokietija), Szymiszów'e (pietvakarinė Lenkija), Medenau / Логвиново ir Regehn / Дубровка vietovėse (Sembos pusiasalyje).¹⁸ Taigi, iš penkių IIIB tipo Europos skydų trys priklauso aisčių kultūroms Semboje ir Nemuno žemupyje. IIIB tipo antskydžiu ginkluotas karys turėjo dar kovos peilį ir ietį geležine plunksna su iškyla per vidurį bei įmovinį kirvį (12:3 il.). Šio skydo datavimui didžiausios reikšmės turėjo kape rastoji Antonino Pijaus iš Antoninų dinastijos žmonos Faustinos I Vyresniosios pomirtinio (†141) kalimo sestercijus. M. Michelbertas nurodo, jog Antoninų dinastijos monetos į

¹⁸ Ten pat, p. 50–51, 4b žemėlapis.

Vakarų Lietuvos laidojimo paminklus buvo dedamos tarp 180 ir 220 metų.¹⁹ Vadinasi, prireikė nemažai laiko, per kurį Faustinos I Vyresniosios moneta pateko į Dauglaukio kario kapą, tačiau M. Michelbertas kartu pažymi, jog „<...> jeigu moneta labai gerai išlikusi, į kapą ji galėjo patekti netrukus po nukaldinimo“.²⁰ Kada gi galėjo būti nukaldinta gerai išlikusi Dauglaukio moneta? Faustinos I vyras imperatorius Antoninas Pijus mirė 161 metais. Tad kažkuriuo metu tarp 141 ir 161 metų. Vadinasi, yra tikimybė, jog ji į kapą galėjo patekti dar iki II amžiaus 7 dešimtmečio.

Tyrinėjimų metais Dauglaukio 111 kapas buvo vadinamas „geležiniu kapu“. Jis buvo tiesiog padengtas geležies rūdžių sluoksniu ir pasižymėjo geležinių dirbinių gausa. Galvūgalio dešinėje buvo atidengti trys ietigaliai, kovos peilis ir kirvis. Kairėje kapo pusėje, kelio srityje, buvo padėtas medinis skydas, kurio pakraščiai buvo sutvirtinti geležinėmis rombo formos plokštelėmis, o centras – pusrutulio formos antskydžiu. Dar vienas peilis buvo rastas kairėje kapo pusėje ties žastu. Šis karys turėjo papuošalų – žalvarinę dėželinę antkaklę, žalvarinę antkaklę su kabliuku ir plokštele, žalvarinį įvijinį žiedą, lankinę žieduotąją segę. D. Kiulkio skydų radimo vietų lentelėje skydas iš 111 kapo yra pažymėtas²¹, tačiau kokiam tipui jis priskirtinas – nenurodyta. Žemos pusrutulio formos viršūnės antskydis iš 111 kapo gal labiausiai atitiktų II tipo A variantą. Vienintelis tokios formos radinys yra iš tos pačios Nemuno žemupio kultūros Šaukėnų kapinyno 40 kapo (12:4 il.). Datuojant šį antskydį, buvo pasiremta J. Stankaus publikacija²², tačiau Šaukėnų kapinyno datavimas pastaraisiais metais yra patikslintas ir nustatyta, jog Šaukėnų kapinyno ribos yra tarp 220 ir 350 m. po Kr.²³ Šaukėnų 40 kape gerai datuojamų dirbinių nebuvo rasta, tačiau ietigalis yra tokio pat tipo kaip ir Dauglaukio 111 kapo ietigaliai su iškilia briauna per vidurį (11:3 il.). Tad ankstyvoji šio kapo riba – 220 metai – yra visiškai įmanoma. Datavimą palengvina 111 kapo gerai datuojami dirbiniai – žieduotoji segė ir dėželinė antkaklė, kurie datuojami 220–260 metais. Taigi IIA tipo antskydžiai Lietuvoje buvo naudojami jau 220–260 metais, o jų paplitimo geografija iš D. Kiulkio 3 žemėlapiu rodo, kad jų rasta germanų genčių teritorijose, o vakarų baltų / aisčių kultūrose jie labiausiai paplitę Semboje ir Nemuno žemupyje.²⁴ O tai dar labiau įtikina, jog teisingai buvo pasirinkta aisčių plėtros kryptis iš Sembos į Nemuno žemupį ir į Centrinę Lietuvą. Karys pagal 111 kapo medžiagą turėjo priklausyti kariniam elitui (12:5 il.). Jis ir turtingumo skalėje priskirtas Dauglaukio bendruomenės aristokratijai. Tokių aristokratiškų vyrų

¹⁹ Michelbertas M. *Senasis geležies amžius*. Vilnius, 1986, p. 82, 1 schema.

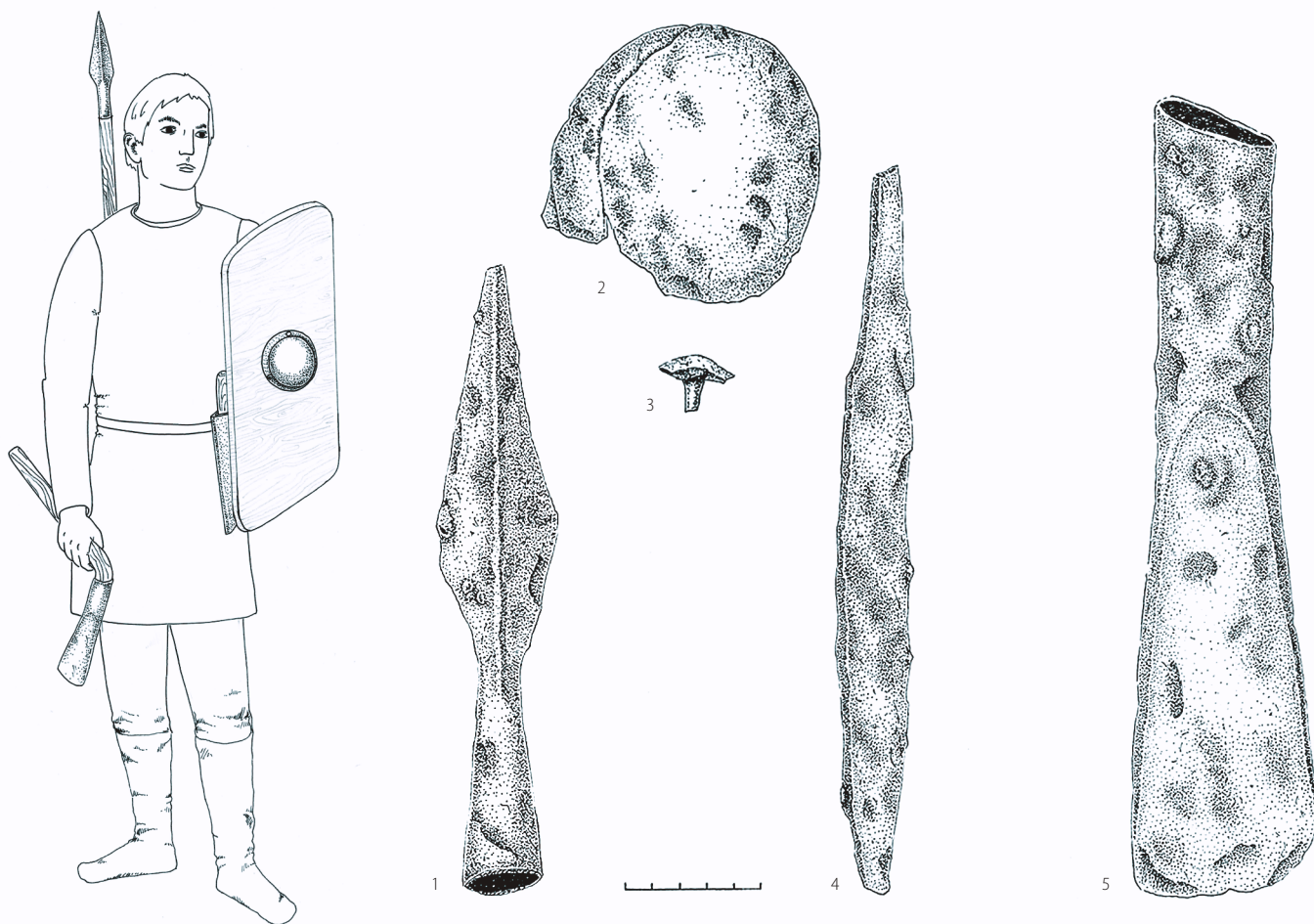
²⁰ Ten pat, p. 81.

²¹ Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 38, 3 žemėlapis.

²² Stankus J. Šaukėnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*. Vilnius, 1982, p. 40.

²³ Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 9.

²⁴ Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 38, 3 žemėlapis.

12:5 il.

IIA tipo antskydžio ir ginklų nešiosena pagal Šaukėnų 40 kapo radinius:

1. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį;
2. Geležinis IIA tipo antskydis;
3. Geležinė antskydžio tvirtinimo vinis su plokščia galvute;
4. Geležinis įtvėriamasis peilis;
5. Geležinis įmovinis kirvis.

J. Stankaus tyrinėjimai, 1981, dail. S. Mikšaitė

Dauglaukio kapinyne būta šešių²⁵, ir šis vyras su tam laikui įspūdingu ginklų kompleksu čia užėmė deramą vietą. Šio kario įkapėse nėra kokių nors tolimas keliones paliudijančių atsivežtinių dirbinių. Su Europos kontekstu jį sieja žieduotoji segė. Šio tipo segių paplitimas buvo aptartas 11 skyriuje, ir galima kalbėti apie šio kario artumą europinei vakarų baltų tradicijai.

Apžvelgus ankstyvąjį karinio elito raidos periodą pagal Dauglaukio radinius, reikia pasakyti, kad užgimstančio karinio elito ankstyviausieji kapai (150/160–220 m.) yra asketiški. Žymų karį iš likusių karių atskyrė skydas, o įprastai jo ginkluotei skirtini ietis, kirvis ir kovos peilis. Tiesa, laikotarpio pabaigoje tarp 220–260 metų

²⁵ Jovaiša E. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 29.

karių kapuose dedamos dvi (74 kapas) ir net trys (111 kapas) ietys. Tokios ginkluotės kontekste Tacito žodžiai apie aisčių ginklus Vyslos žiotyse ar Semboje – „Kalavijais naudojasi retai, dažniau – vėzdais.“²⁶ – gali reikšti, kad jam, romėnui, kalavijas buvo kario etaloninis ginklas. Jis yra arba jo nėra, o likusioji ginkluotė Tacitui nereiškę įprasto kario įvaizdžio, bet štai apie skydą jis kalba visai kitaip – kaip apie tam tikrą kario statusą nusakantį ženklą. Ankstyvojo karinio elito raidos pabaigoje (220–260 m.) atsiranda nauji ypatingi ženklai – pincetai ir iš kitų išskiriantys puošybiniai elementai – antkaklės bei žieduotosios segės. Žalvarinės dėželinės ir su kabliuku bei plokštele antkaklės yra labiau šiaurinei vakarų baltų erdvei priklausantys dirbiniai, o žieduotąsias seges reikia laikyti baltų kelius Europoje ženklinančiais dirbiniais. Ankstyvojo karinio elito medžiaga kelia klausimų ir dėl pėstininkų pobūdžio – ar jie buvo lengvieji ar sunkieji pėstininkai. M. Michelbertas ir M. Vitkūnas teigia, jog senojo geležies amžiaus vakarų baltų pėstininkai buvo lengvieji ir kad tarp jų būta raitelių. Matyt, tokiam vertinimui neprieštarauja ir Dauglaukio medžiaga, o dvi ar tris ietis kape reikia laikyti dar vienu įžymaus kario ženklu, kuris nurodo kario profesionalumą kiekvienai kovos taktikai pasirenkant tinkamą ginklą. Ir šia prasme negaliu sutikti su autorių teiginiu, jog senajame geležies amžiuje nebuvo profesionalių karių.²⁷

Brandusis (220–350 m.) karinio elito raidos periodas.

Kitą ankstyvojo karinio elito pakopą ir naujus jo bruožus atskleidė Šaukėnų plokštinio kapinyno tyrinėjimai 1981–1983 metais.²⁸ Šaukėnų vyrų kapuose 19 ir 35(1) buvo atrastas naujas besiformuojančio karinio elito bruožas – perpetės šaltajam ginklui nešioti. 220–350 metais datuojamo 19 vyro kapo dešinėje pusėje (12:6 il.) buvo rastas padėtas odinis diržas su žalvarine sagtimi, kurio dalis buvo dabinta žalvarinėmis kugelių pavidalo kniedėmis. Be šių diržo papuošalų, jį dabino ir žalvarinis ištęsto rombo pavidalo pakabutis su kiararaštėmis ašselėmis. Kario ginkluotei priklausė geležinis įmovinis kirvis, ietis ir kovos peilis. Diržo padėtis kape įtikina, jog čia kario perpetė, juo labiau kad ir kovos peilis rastas tame pat horizonte ir neabejotinai priklausė šiam kompleksui (12:7 il.). Tuo pačiu laikotarpiu datuojamame 35(1) vyro kape (12:8 il.) perpetė buvo paprastesnė: ji neturėjo žalvarinių kugelio formos pagražinių – apsiribota dailiu žalvariniu kiauraraščiu pakabučiu ir žalvarine sagtimi (12:9 il.). Nerasta čia ir kovos peilio, tačiau galvūgalyje buvo padėtas geležinis ietigalis. Tai, kad greta puošnių perpečių randama ir ne tokių dailių, pastebėta ir vėlesnio laikotarpio,

²⁶ Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 2010, t. 80, p. 4.

²⁷ Michelbertas M., Vitkūnas M. Baltų karybos senajame geležies amžiuje (I–IV a.) bruožai. *Karo archyvas*. XVIII. Vilnius, 2003, p. 61–62.

²⁸ 1981 m. tyrimus pradėjo jungtinė tuometinio Istorijos instituto (vadovas dr. Jonas Stankus) ir Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto (vadovas dėst. Eugenijus Jovaiša) ekspedicija. Dr. Jonas Stankus 1981 m. ištyrė kapus Nr. 1–5, 12–18, 21–23, 26–31, 36–50. Eugenijus Jovaiša 1981–1983 m. ištyrė kapus Nr. 6–11, 19, 20, 24, 25, 32–35, 35a, 51–56.

IV a. pabaigos – V a. pirmosios pusės, Nemuno žemupio kultūros kapuose. Vėluikių kapinyne greta žymaus 40–45 metų amžiaus kario buvo palaidotas 18–20 metų karys, kurio perpetė neprilygo vyresnio puošnumui.²⁹ Iš to galima manyti, jog tarp karinio elito atstovų formavosi sava subordinacija ir hierarchinė sistema. Tai yra pastebėjęs V a. pabaigos – VI a. pradžios Taurapilio pilkapių tyrinėtojas A. Tautavičius. Pasak jo, svarbiu Taurapilio atradimu reikėtų laikyti net tik centrinį kunigaikščio kapą, bet ir pačią hierarchinę pilkapyno sandarą, kai vakarinėje grupėje buvo įrengti turtingų karių ir jų vado kunigaikščio kapai, o rytinėje – cilinių to paties laiko bendruomenės narių kapai.³⁰ Hierarchinę sandarą mini ir V. Šimėnas apibūdinamas panašaus laiko Kellaren (lenk. Kielary) kapinyno iš Olštyno grupės laidoseną: „Turtingi kapai koncentruojasi atskiroje kapinyno dalyje.“³¹ Tiesa, tyrinėtojai nenusprendžia, kas buvo Olštyno grupės gyventojai – vakarų baltai, sugrįžę galindai, prūsais vadinami aisčiai ar polietninė plėšikų grupė.³²

Atskirai reikia aptarti karinio elito atstovo 47 kapą, rastą Žvilių kapinyne³³, kuris yra Nemuno žemupio plokštinių kapų kultūros paribyje ir kurį L. Vaitkunsienė apibūdina kaip stebėtinai artimą tos pačios kategorijos archeologijos paminklams, žinomiems Baltijos pakrantėse.³⁴ Tyrinėtoja rašo: „Taigi raitelio laidosena, atrodo, mažai kuo skiriasi nuo kitų vyrų (pėsčiųjų ir raitųjų) laidosenos – panaši kapo įranga, įkapių išdėstymo tvarka, matyt, ir akmenų vainikas buvęs panašus. Neįprastas tik duobės gylis. Užtat skirtumas ypač akivaizdus, lyginant raitelio ir kitų vyrų įkapes, jų vertę, puošybą, gamybą, pagaliau jų kiekį, įvairovę. Šiuo požiūriu raitelis, palaidotas kape Nr. 47, neturi sau lygių ne tik Žvilių kapinyne, bet ir kituose Jūros ir Dubysos tarpupyje kasinėtuose paminkluose, priklausančiuose senajam geležies amžiui. Artimiausių analogijų žinoma už Lietuvos ribų plytinčiose baltų žemėse. Turimas galvoje IV a. jotvingių „kunigaikščio“ kapas, lenkų archeologų atkastas Šveicarijos kapinyne, ties Suvalkais.“³⁵ Kapas iš tiesų itin turtingas: geležinė ietis, kirvis, kovos peilis su puošnia žalvariu ir sidabru iškalinėta perpetė, dveji žalvariniai pentiniai su žalvariu puoštais dirželiais, kurie juos tvirtino prie apavo, dvejys žirgo kamanos su pakabučiais, dveji žaslai. Vyro kostiumą puošė žalvarinė antkaklė su rakto pavidalo skylute ir kabliuku, žalvarinė sidabru pagražinta žieduotoji segė, žalvarinė storėjančiais galais apyrankė ir geležinis lazdelinis smeigtukas³⁶ (12:10 il.). Autorė pripažįsta, jog jos

²⁹ Jovaiša E. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 7–16. II. 6, 7, 9, 11–13, 15–17.

³⁰ Tautavičius A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. *Lietuvos archeologija*, 1981, t. 2, p. 18–43.

³¹ Šimėnas V. Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius, 1999, p. 113.

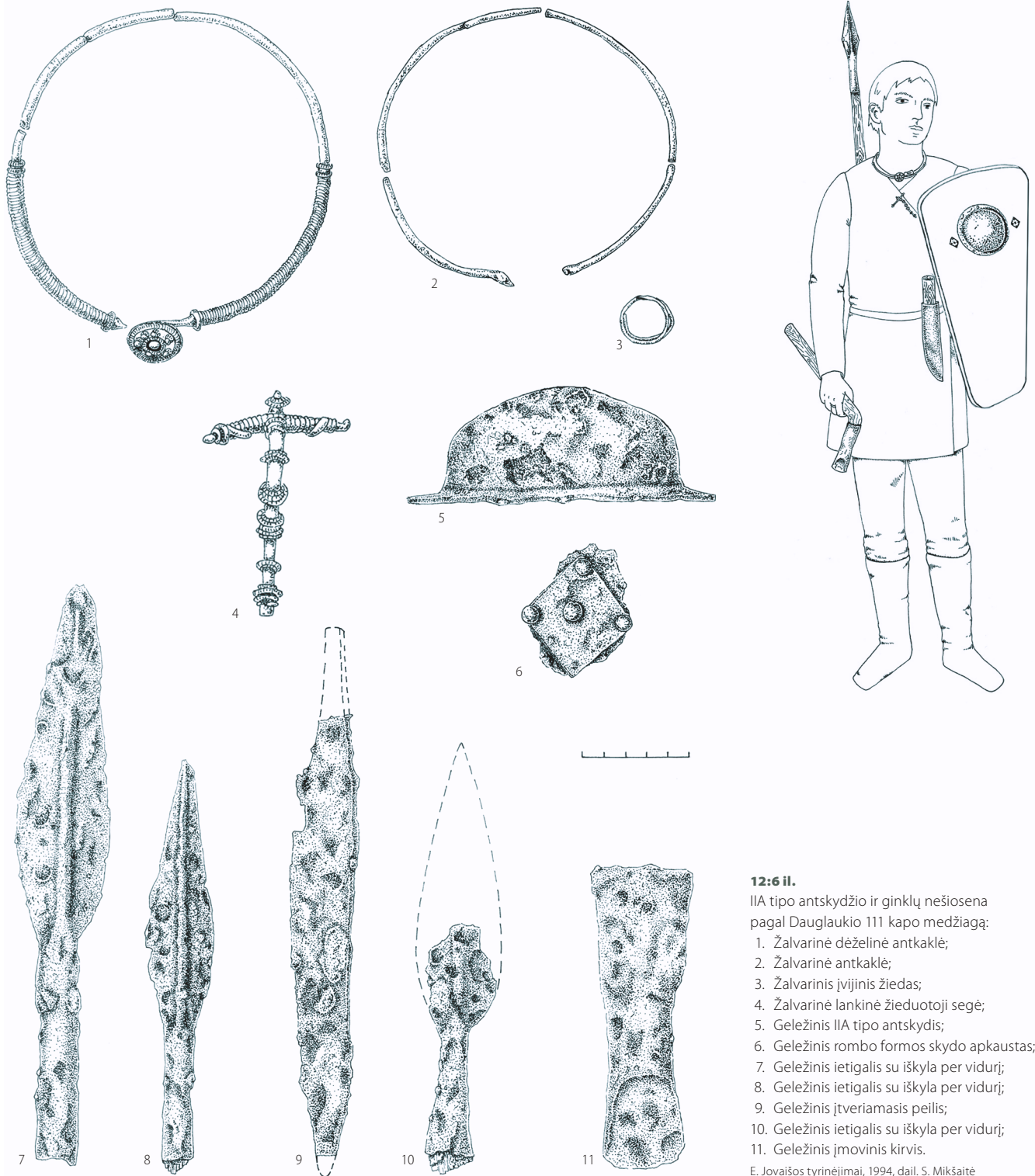
³² Ten pat, p. 114.

³³ Vaitkunsienė L. IV a. Lietuvos karys raitelis. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*. 1989, t. 3(108), p. 55–68; Vaitkunsienė L. Žvilių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 17, p. 25, 30 pav.

³⁴ Vaitkunsienė L. Žvilių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 17, p. 209.

³⁵ Ten pat, p. 112.

³⁶ Ten pat, p. 111.

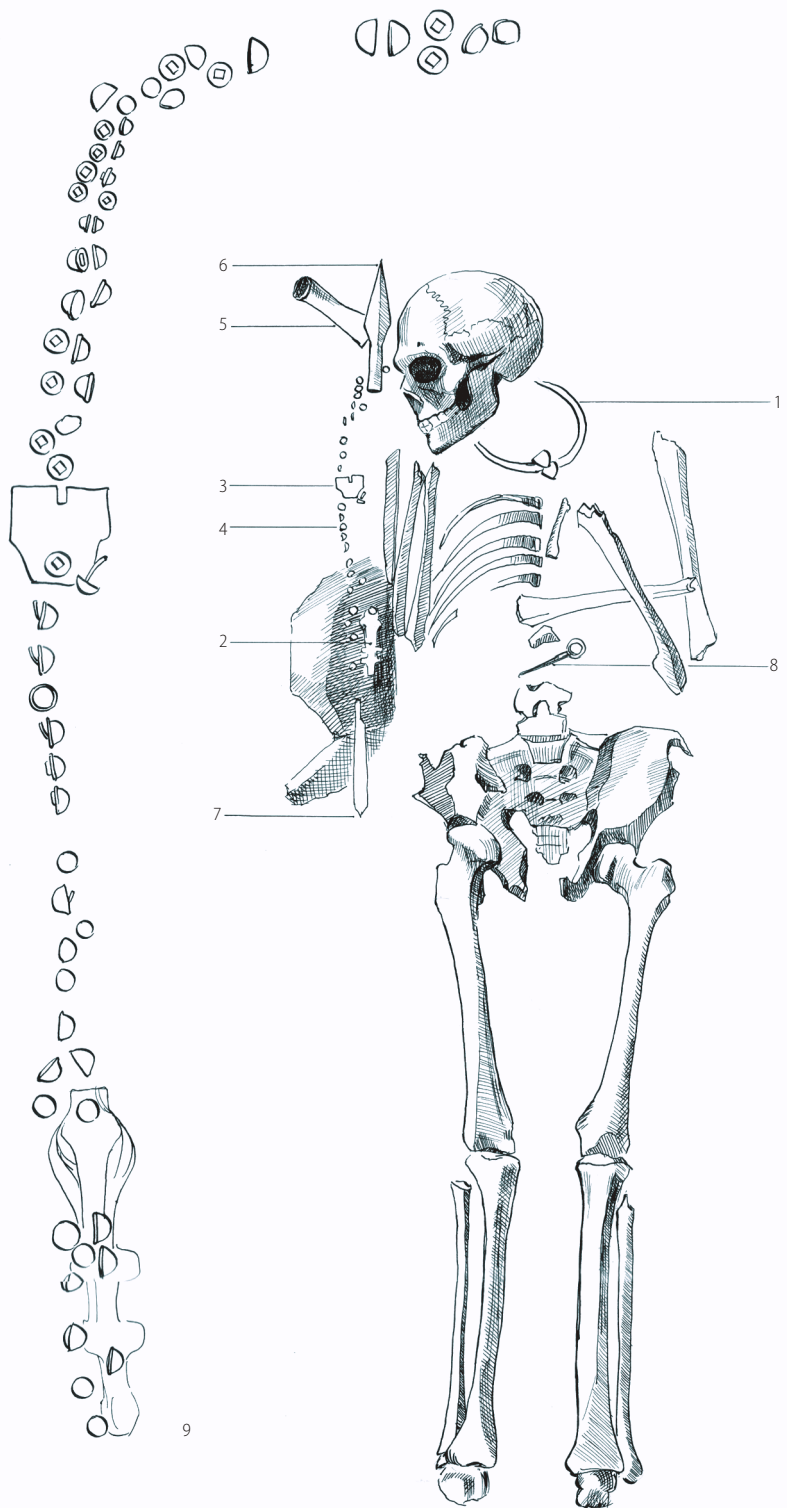

12:6 il.

IIA tipo antskydžio ir ginklų nešiosena pagal Dauglaukio 111 kapo medžiagą:

1. Žalvarinė dėželinė antkaklė;
2. Žalvarinė antkaklė;
3. Žalvarinis įvijinis žiedas;
4. Žalvarinė lankinė žieduotoji segė;
5. Geležinis IIA tipo antskydis;
6. Geležinis rombo formos skydo apkaustas;
7. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį;
8. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį;
9. Geležinis įtvėriamasis peilis;
10. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį;
11. Geležinis įmovinis kirvis.

E. Jovaišos tyrinėjimai, 1994, dail. S. Mikšaitė

12:7 il.

Šaukėnų 19 vyro kapo planas:

1. Žalvarinė kūginė antkaklė;
2. Žalvarinis perpetės pakabutis;
3. Žalvarinė perpetės sagtis;
4. Žalvariniai perpetės ornamentai (sferos pavidalo kniedės);
5. Geležinis įmovinis kirvis;
6. Geležinis ietigalis;
7. Geležinis įtviriamasis peilis;
8. Geležinis lazdelinis smeigtukas;
9. Perpetės metalinės dalies planas.

E. Jovaišos tyrinėjimai, 1981, dail. A. Remeikis

datavimas prieštarauja įsigalėjusiai praktikai, ir pateikia savuosius datavimo argumentus.³⁷ Juos pripažįstant, yra bent du radiniai iš 47 kapo, kurių priklausymas IV amžiui labiau nei abejotinas. Tai antkaklė su kabliuku ir rakto pavidalo skylute, storėjančiais galais apyrankė ir didžioji lankinė žieduotoji segė. U. Budvydo 2002 metų klasifikacijoje segė iš 47 kapo priklauso II tipo 3 potipio 1 variantui. Ji datuojama V amžiaus viduriu. Tokių segių randama vyrų kapuose su antkaklėmis viela apvyniotais galais su kabliuku ir kilpele, apyrankėmis storėjančiais daugiakampiais galais, perpetėmis ir kovos peiliais.³⁸ V. Šimėnas taip pat prieštarauja, kad kario raitelio kapas būtų datuojamas IV a. viduriu, ir teigia, jog jį reikia datuoti, kaip tai nurodo U. Budvydas, V a. viduriu.³⁹ Žieduotoji segė dar nėra datavimo problemų pabaiga, nes apyrankės storėjančiais daugiakampiais galais niekaip negalima priskirti senojo geležies amžiaus dirbiniais. Tyrinėjant Vėluikių kapinyną, buvo atidengtas karinio elito kapas, kuriame nemaža bendrumų su Žvilių kario kapu: to paties tipo apyrankė, to paties tipo segės, to paties tipo kamanų pakabučiai, tokios pat prabangios perpetės. Kaip rodo Vėluikių kario iš 3 kapo chronologinė schema, šis kapas datuotinas V a. pradžia ir viduriu.⁴⁰ Panašiu laikotarpiu reikėtų datuoti Žvilių kario kapą, tačiau pastaruoju metu R. Banytė-Rowell vėl grįžo prie Žvilių datavimo ir teigia, jog Žvilių 47 kapas datuotinas IV a. viduriu ir antrąja puse, nors pripažįsta, jog šis kapas turi ir romėniškojo laikotarpio pabaigos, ir tautų kraustymosi pradžios bruožų.⁴¹ R. Banytės-Rowell datavimas, reikia pripažinti, turi logikos ir karinio elito klasikinio laikotarpio kapų įkapių visumos požiūriu. Ir Žvilių, ir Vėluikių karinio elito kapai yra būdingi klasiikiniam laikotarpiui, o jis prasideda kaip tik IV amžiaus viduryje. Laikotarpių bruožų prasme L. Vaitkunskienės analogija su Šveicarijos kapais nėra tinkama. Tai visai kito laikotarpio ginklų, visų pirma kalavijų, ir puošybinių elementų visuma, ryškiai priešinga Žvilių radiniams.⁴²

Nemuno žemupio laidojimo paminklai atskleidė naują karinio elito tradiciją brandžiuoju laikotarpiu. Kariai ėmė naudoti specialius diržus šaltajam ginklui laikyti. Ir ne tik naudoti, tačiau jie, atrodo, tapo karinio elito vidinio sluoksniavimosi ženklų: eilinių karių – paprasti per petį maunami diržai, elito – juvelyro darbo meno kūriniai. Tai naujas karinio elito regimasis bruožas, tačiau ginkluotės prasme neberandama tokios gausos, kuri prilygtų ankstyvojo laikotarpio karinio elito kapams. Ir tai nėra

³⁷ Ten pat, p. 206–208.

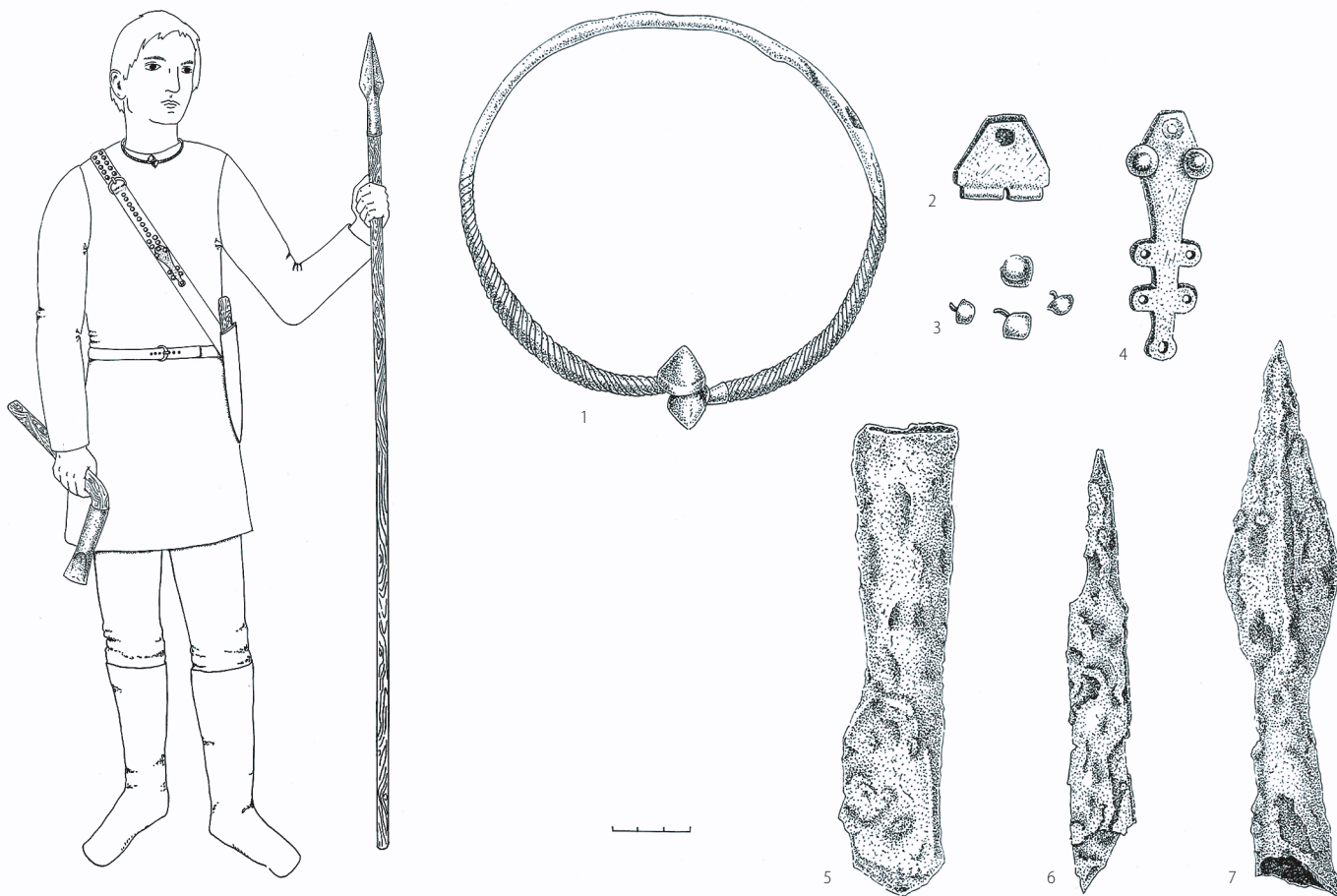
³⁸ Budvydas U. Lietuvoje rastų lankinių segių lenka kojele tipologija ir chronologija. *Lietuvos archeologija*, 2002, t. 22, p. 258, 13 pav.

³⁹ Šimėnas V. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius, 2006, p. 98.

⁴⁰ Jovaiša E. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 15, 13 il.

⁴¹ Banytė-Rowell R. Žvilių ir Sarkų kapinynų romėniškojo laikotarpio kapų chronologinės fazės. *Lietuvos archeologija*, 2011, t. 37, p. 66–67.

⁴² Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16. Žr. iliustracijas, esančias kompaktiniame diske, kuris pridėtas prie 64 „Istorijos“ numerio.

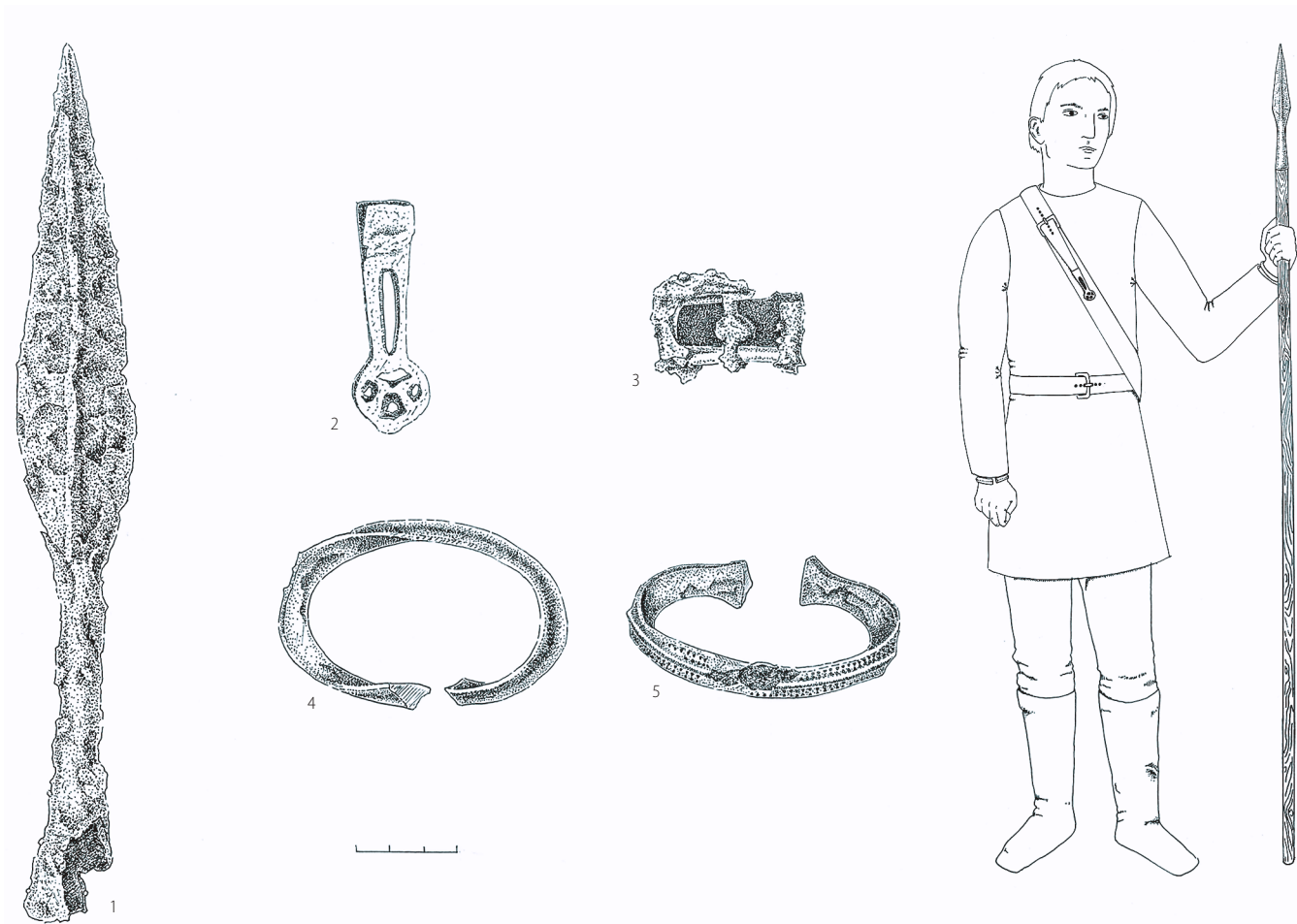
12:8 il.

Perpetės ir ginklų nešiosena pagal Šaukėnų 19 kapo medžiagą:

1. Žalvarinė kūginė antkaklė;
2. Žalvarinė perpetės sagtis;
3. Žalvariniai perpetės ornamentai (sferos pavidalo kniedės);
4. Žalvarinis perpetės pakabutis;
5. Geležinis įmovinis kirvis;
6. Geležinis įtveriamasis peilis;
7. Geležinis ietigalis.

E. Jovaišos tyrinėjimai, 1981, dail. S. Mikšaitė

netikėta, nes, kaip jau buvo ne kartą minėta, III a. antrojoje pusėje vykstantys migraciniai procesai Vyslos baseine ir lugijų sąjungoje turėjo įtakos prekybiniais ryšiams su buvusiais prekybiniais partneriais. Visoje šiaurinėje vakarų baltų erdvėje laikotarpis nuo III a. vidurio iki IV a. vidurio laikytinas sumažėjusio prekybinio aktyvumo zona, ir šiaurinių vakarų baltų šio laikotarpio kapuose pastebimas dirbinių iš spalvotojo metalo sumažėjimas. Išryškėja ir kitas bruožas. Nemuno žemupio karinio elito kapuose nėra ankstyvajam laikotarpiui būdingų skydų. Matyt, šiuo laikotarpiu subrendo nauja karių atskirianti tradicija ir stiprėjo karo vado pozicija, kai skydo funkciją perima jo asmens palyda. Gali būti, kad karo vadas mūšyje jau labiau rūpinasi mūšio eiga, nei pats kaunasi.

12:9 il.

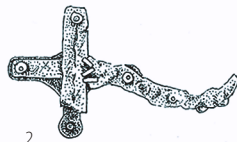
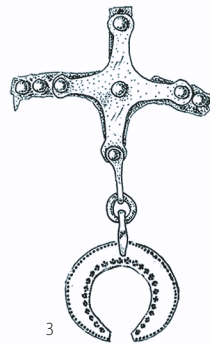
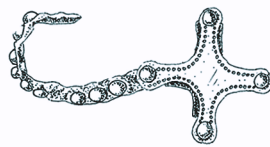
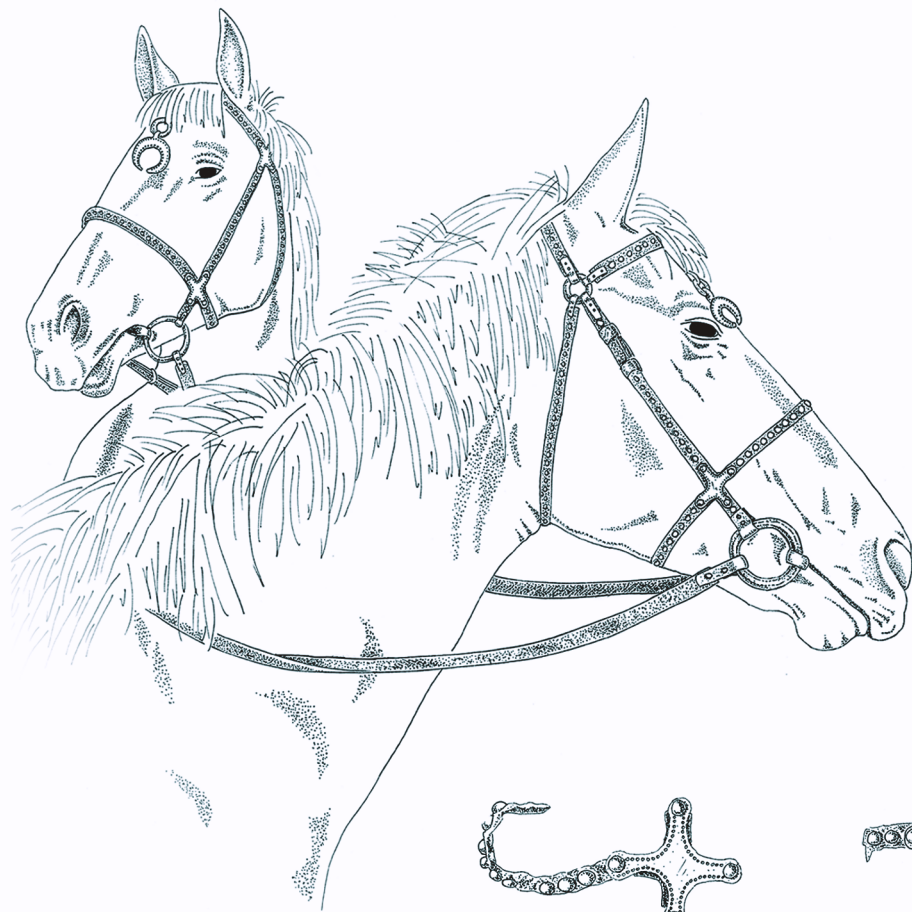
Perpetės ir ginklų nešiosena pagal Šaukėnų 35(1) kapo medžiagą:

1. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį;
2. Žalvarinis perpetės pakabutis;
3. Žalvarinė perpetės sagtis;
4. Žalvarinė juostinė apyrankė;
5. Žalvarinė juostinė apyrankė.

E. Jovaišos tyrinėjimai, 1981, dail. S. Mikšaitė

12:10 il.

Šaukėnų 35(1) kapas ir perpetės pakabučio radimo vieta ties dešiniuoju dubens kaulu
E. Jovaišos nuotrauka

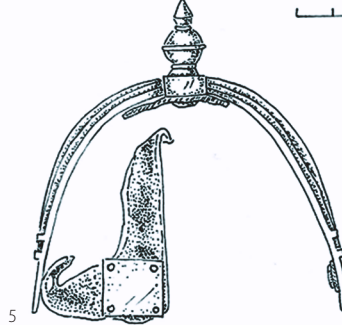

2

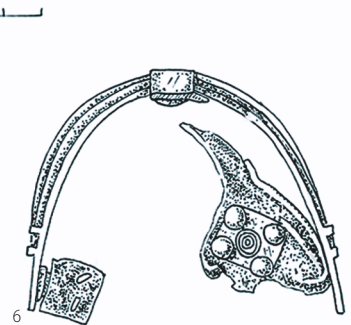
3

5

6

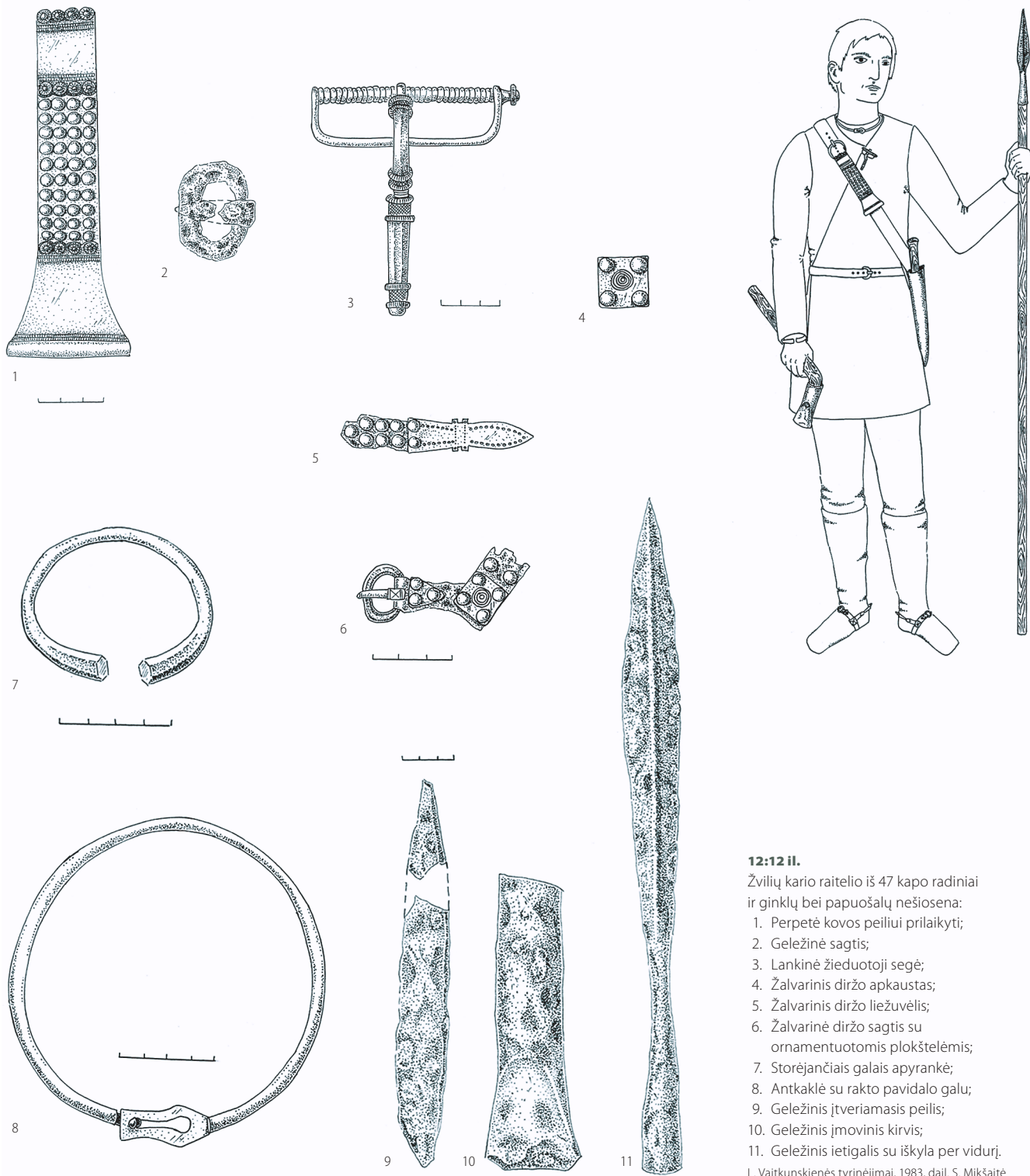

12:11 il.

Žvilių kario raitelio
iš 47 kapo žirgo kamanų rekonstrukcija:

1. Žąslai;
2. Žalvarinės kamanų jungtys;
3. Žalvarinis pakabutis;
4. Žalvariniai pentinai;
5. Žalvariniai pentinai;
6. Žalvariniai pentinai.

L. Vaitkunsienės tyrinėjimai, 1983, dail. S. Mikšaitė

12:12 il.

Žvilių kario raitelio iš 47 kapo radiniai ir ginklų bei papuošalų nešiosena:

1. Perpetė kovos peiliui prilaikyti;
2. Geležinė sagtis;
3. Lankinė žieduotoji segė;
4. Žalvarinis diržo apkaustas;
5. Žalvarinis diržo liežuvelis;
6. Žalvarinė diržo sagtis su ornamentuotomis plokštelėmis;
7. Storėjančiais galais apyrankė;
8. Antkaklė su rakto pavidalo galu;
9. Geležinis įtvėriamasis peilis;
10. Geležinis įmovinis kirvis;
11. Geležinis ietigalis su iškyla per vidurį.

L. Vaitkunsienės tyrinėjimai, 1983, dail. S. Mikšaitė

Klasikinis (350–550 metai ir vėliau) karinio elito raidos periodas.

IV a. vidurys ir VI a. pradžia laikytini klasikiniu karinio elito laikotarpiu. Jį reikia skirstyti į dvi fazes: ankstyvąją (350–450 metai) ir vėlyvąją (450–550 metai ir vėliau). Per šį laikotarpį gotai pietuose sukūrė Hermanaricho karalystę, romėnų ir barbariško pasaulio kovos atėjo prie lemtingos pabaigos slenkščio, į Europą IV a. paskutiniajame ketvirtyje įsiveržė hunai, o VI a. pabaigoje – ir avarai. Europa gyveno nenutrūkstamų karų laikotarpį, ir klasikinis karinio elito laikotarpis žymi jau „įrėmintą“ pavidalą, kuris ryškiai išskiriamas karinio elito medžiagoje. Nemuno žemupio šio laikotarpio karinio elito kapus reprezentuoja Vėluikių⁴³, Barzūnų⁴⁴ ir Vidgirių⁴⁵ kapinynų tyrinėjimai.

Klasikinio karinio elito ankstyvosios fazės kapai ištirti Vėluikiuose ir Barzūnuose. Vėluikių kapinyne 3 kape buvo rastas karys raitelis, o pirmame – eilinis kariaunos narys. Išsamiai Vėluikių kario kapo medžiaga išdėstyta jau minėtame straipsnyje apie Vėluikių kapinyną. Tad plačiau apsistotina prie radinių ir jų datavimo. Trečiame vyro kape buvo rastas kirvis, kovos peilis su prabangia perpele, kuri puošta žalvarinių kūgelių eilėmis ir žalvarinėmis ornamentuotomis plokštelėmis, žirgo kamanos su kūgelių formos papuošimais ir žalvariniais pakabučiais, trinariai žąslai su žalvarinėmis grandimis, juostinė ir storėjančiais daugiakampiais galais žalvarinės apyrankės, dvi žalvarinės žieduotosios segės, trys žiedai, iš kurių vienas su platėjančia priekine dalimi, likusieji – įvijiniai (12:11 il.). Kape rastosios žieduotosios segės, storėjančiais daugiakampiais galais apyrankės, įvijinis žiedas su praplatinta priekine dalimi – visa tai leido sudaryti šio kapo chronologinę schemą, kuri įtikina, kad šis kapas yra datuotinas V a. pirmąja puse ir jos viduriu. Atkreiptinas dėmesys į žirgo papuošalus iš Vėluikių ir Žvilių. Jų stilistika yra labai panaši, panašios yra ir apyrankės, o Žvilių žieduotoji segė gal net ir vėlesnio tipo. R. Banytė-Rowell mano, jog Vėluikių kapas gali būti ankstesnis, ir nurodo smulkias detales – įkartuotas žalvarines juosteles – iš perpečių puošybos, sakydama, jog pagal Baitų kapinyno medžiagą jos datuotinos ne vėliau nei C2 ir C3 periodų sandūra, tai yra apie 300 metus.⁴⁶ Apyrankių storėjančiais galais ankstinimą autorė grindžia tuo, kad jos randamos su ankstesnio laikotarpio juostinėmis apyrankėmis. Betgi kapo datavimą lemia ne ankstyviausieji, tačiau kaip tik vėliausieji dirbiniai. Tokia logika vadovaujantis, garsųjį Veršvų kapą, kuriame rasta ir II,

⁴³ Jovaiša E. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 3–20.

⁴⁴ 1998–2001 metais V. Šimėnas ištyrė 52 II–VII amžiaus kapus Barzūnuose (Tauragės raj.). Senajam geležies amžiui skiriami 22 kapai (žr. Šimėnas V. Barzūnų kapinyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 273–275; Šimėnas V. Barzūnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*. Vilnius, 2002, p. 103–105; Šimėnas V. Barzūnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius, 2002, p. 124–129).

⁴⁵ 1986–1990 ir 1994–1997 metais V. Šimėnas Vidgiriuose ištyrė 64 V amžiaus antrąja puse ir VI amžiumi datuojamus kapus. 30 ir 32 kapai yra neabejotini kunigaikščių kapai (žr. Šimėnas V. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius, 2006, p. 53–99).

⁴⁶ Banytė-Rowell R. Žvilių ir Šarkų kapinynų romėniškojo laikotarpio kapų chronologinės fazės. *Lietuvos archeologija*, 2011, t. 37, p. 66–67.

ir IV amžiaus radinių, reikėtų datuoti II amžiumi? Karinio elito raidos datavimo požiūriu Vėluikių kapinynas, kaip ir minėtas Žvilių kapinynas, patenka į ankstyvosios fazės (350–450 m.) erdvę.

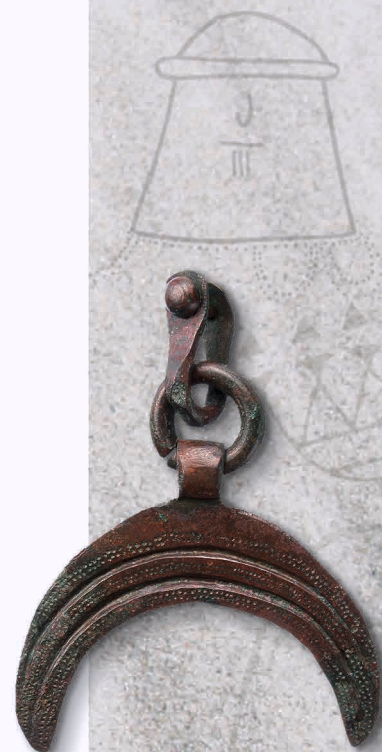
Ypač įdomūs šio raitelio antropologiniai tyrimai. Antropologas Rimantas Jankauskas komentuoja: „Vyras, 40–45 metų. Patologija: sugijęs muštos žaizdos (50x20 milimetrų) randas kaktikaulyje, dešiniau vidurinės linijos; sugijęs nosies nugarėlės lūžis (smūgis iš kairės); ryškūs tarpslanksteliniai diskų išvaržų pėdsakai apatiniuose krūtinės slanksteliuose; labai ryškios kaulinės išaugos juosmens slanksteliuose, patys slankstelių kūnai nedeformuoti.“ Taigi, vyras ne šiaip sau – grumtynėse ir kovose patyręs ne vieną traumą: sužalota nosis, kažkokiu aštriu ginklu – kovos peiliu ar kirviu – nusklembta viršutinė kaktikaulio dalis. Gautų žaizdų sąrašą papildoma tipiški raiteliams stuburo nusidėvėjimai. Atidesnis žvilgsnis į šias traumas atskleidžia papildomos informacijos šaltinius. Kaip žinoma, iki V amžiaus jokių tautų raiteliai nenaudojo balno kilpų. Tad didelė šuoliuojančio raitelio svorio jėga, kai šis neturėjo atsparos kojoms, užguldavo apatinius stuburo slankstelius. Kiek laiko reikėjo, kad taip „nusidėvėtų“ slanksteliai? Tiksliai niekas nepasakys, nes tai labai individualu, tačiau, pasak R. Jankausko, reikėtų, kad raitelis nuolat, bent jau 5 metus nenuliptų nuo žirgo.⁴⁷ Tokie faktai apie žmogaus praeitį, kurie drauge su visu radinių kompleksu leidžia teigti, jog trečiame kape buvo palaidotas profesionalus karys ir jis priklausė kariniam elitui (12:12 il.).

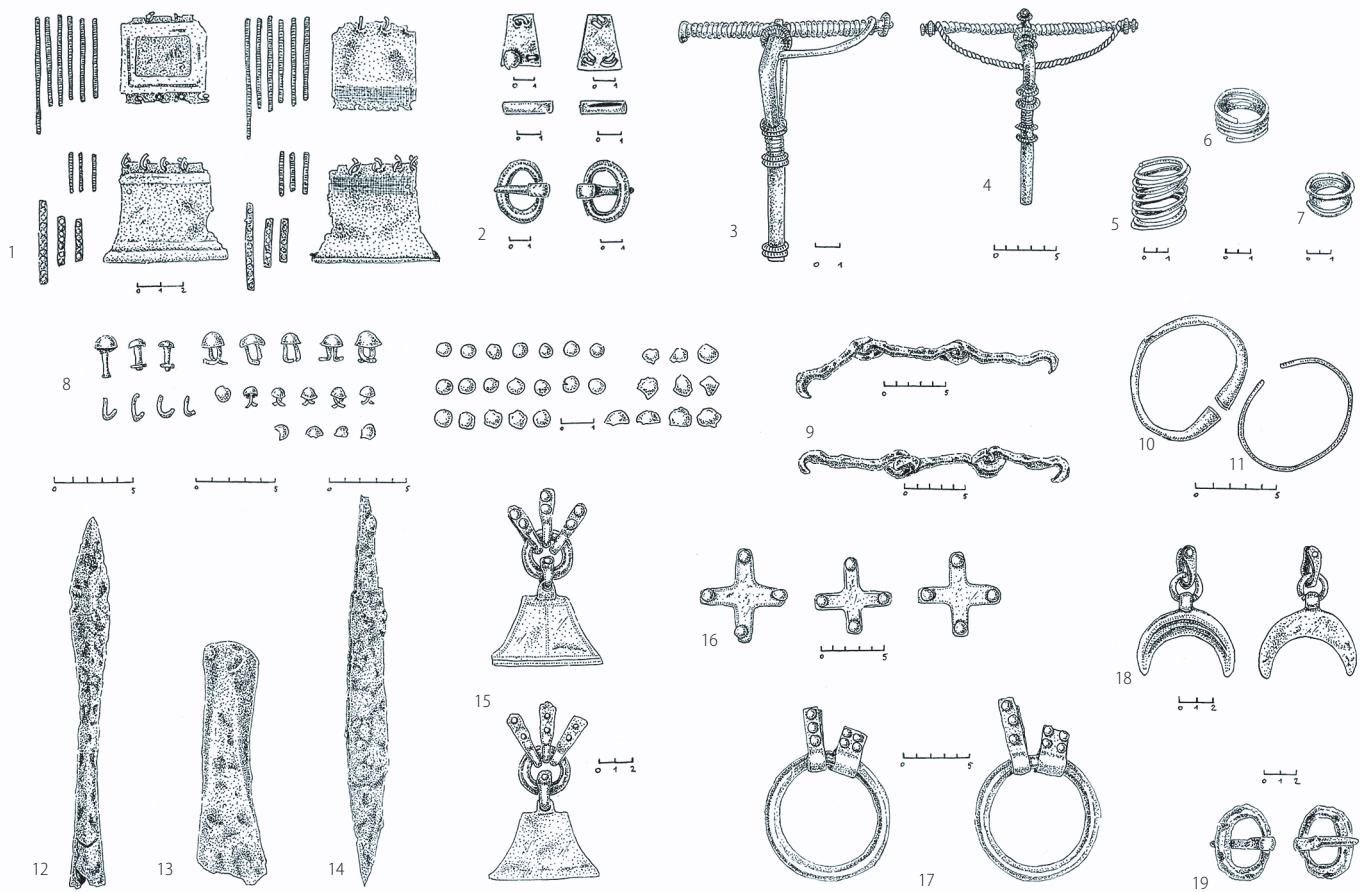
Šalia rastas eilinio kariaunos nario kapas turėjo ietį, kovos peilį su perpete, žalvarinę lankinę žieduotąją segę, dvi juostines apyrankes, du įvijinius žiedus ir gintaro karolį (12:13 il.). Šiame kape rastoji perpetė, lyginant su žinomais egzemplioriais iš karinio elito kapų, yra paprasta. Odinis diržas su stambia ovalo pavidalo geležine sagtimi. Jokių bronzinėmis plokštelėmis įspaustų ornamentų, jokių pakabučių, jokių ornamentuotų dekoratyvinių plokštelių. Gerai datuojamų dirbinių rasta pakankamai, bet dėl ilgo jų naudojimo nėra paprasta surasti tą, kuris būtų tikroju laiko rodikliu. Vis dėlto lankinė žieduotoji segė leidžia datuoti šį kapą V a. pradžia ir pirmąja puse. Šiame kape susidurta su dar Dauglaukio vyrų kapuose nustatytu reiškiniu, kai kape, tarsi simbolis, randamas vienas gintarinis karolis. Vėluikių kario kape vėlgi tokia pat tradicija. Tai sieja šiuos kapus su ankstesniais šios kultūros kapais ir drauge kreipia mintį į tai, jog čia bus koks nors specialus kario simbolis. Gal dabar jau Gintaro krašto karys?

Labai panašaus laiko – V a. pradžios ar V a. vidurio – kario raitelio kapą 1999 metais ištyrė V. Šimėnas dešiniajame Jūros krante, priešais ir truputį žemiau Dauglaukio. Karys iš 5 kapo palaidotas kartu su žirgu, jo kamanomis bei dvinariais žąslais. Karys dėvėjo gintaro karolių vėrinį, antkaklę su kabliuku ir kilpele, mūvėjo du žiedus, rūbas buvo susegtas trimis lankinėmis žieduotosiomis ir dviem žvaigždinėmis segėmis.

⁴⁷ Jovaiša E. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 68, p. 14.

Kamanų papuošalas,
pusmėnulio formos
pakabutis (žalvaris).
Vėluikiai, 3 kapas,
400–450 m.
Tauragės „Santakos“ muziejus.
V. Abramausko nuotrauka, 2007.

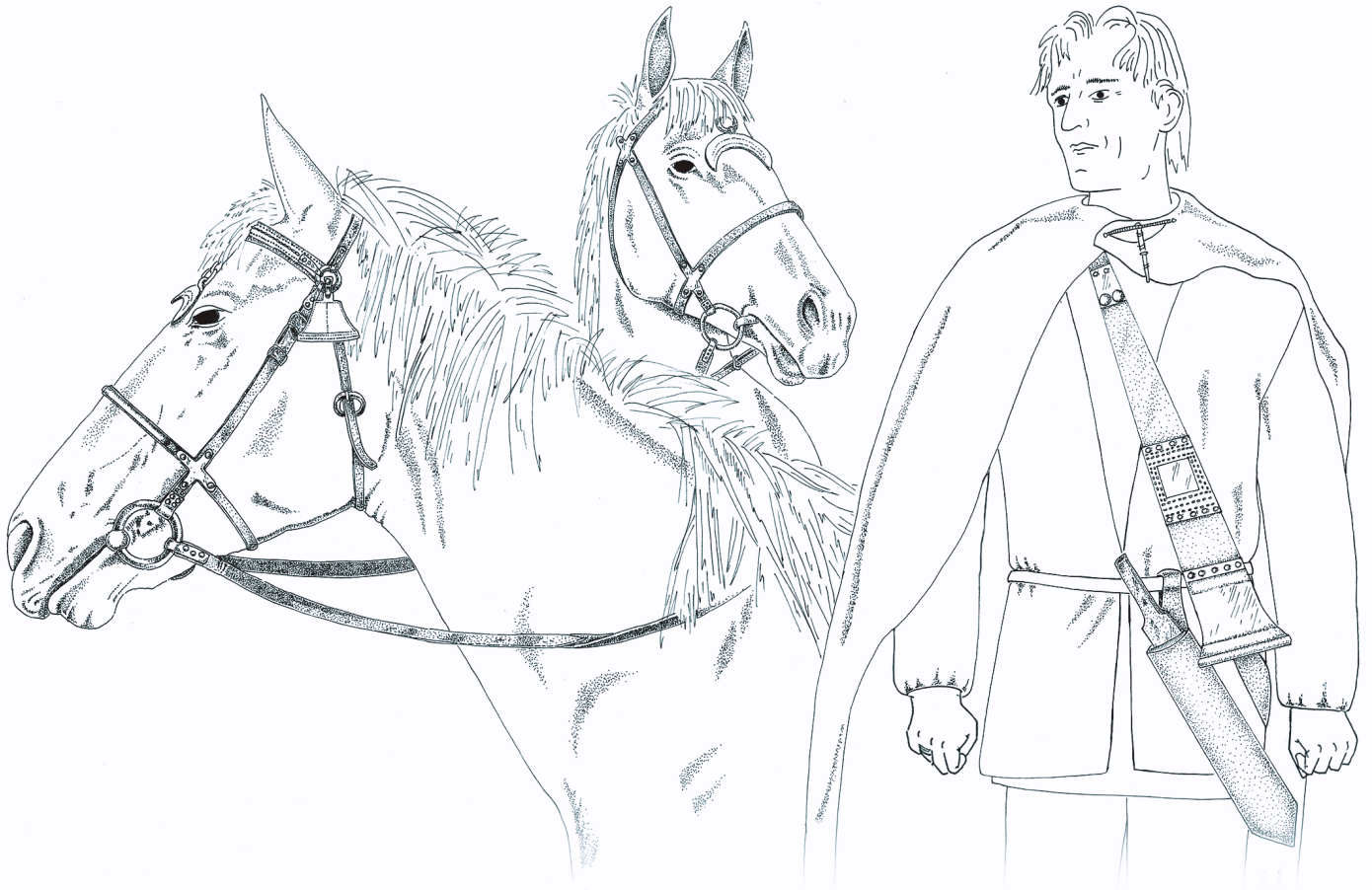

12:13 il. Vėluikių 3 vyro kapo įkapsės:

1. Perpetės žalvarinės ornamentuotos plokštelės su deko elementais (žalvarinės lazdelės);
2. Perpetės diržo sagtis su žalvariniais odinių diržų sujungimais;
- 3–4. Lankinės žieduotosios segės;
- 5–6. Įvijiniai žiedai;
7. Įvijinis žiedas su išplatinta priekine dalimi;
8. Perpetės ir kamanų diržų puošybos elementai – žalvarinės sferos pavidalo kniedės;
9. Geležiniai trinariai žąslai;
10. Storėjančiais galais apyrankė;
11. Juostinė 7 grupės apyrankė;
12. Geležinis IG tipo ietigalis;
13. Geležinis lanko pavidalo įmovinis kovos kirvis;
14. Geležinis įtveriamasis kovos peilis;
15. Žirgo kamanų skirstiklis su pakabučiu;
16. Geležiniai kamanų diržų skirstikliai;
17. Žalvarinės žąslų grandinės su skirstikliais;
18. Žalvarinis kamanų papuošalas – pusmėnulio formos pakabutis;
19. Geležinė kamanų sagtis.

E. Jovaišos tyrinėjimai, 2006, dail. S. Mikšaitė

Ginklus sudarė kovos peilis su prabangia perpete, įmovinis kirvis, o kario buities reikmenims skirtinas pincetas (12:14 il.). Geležinis dalgis ir galastuvas vėlgi priklauso raitelio buičiai. Gali būti, jog tai įrankiai, kurie reikalingi tolimose kelionėse žirgo pašarui parūpinti.

Vidgirių radiniai atskleidė skalvių klasikinio karinio elito vėlyvojo etapo kapų įrangą ir įkapių savitumus. Jiems skirtini V. Šimėno ištirti V a. antrąja puse ir VI amžiumi datuojami kapai 23, 30 ir 32.⁴⁸ Laidosenos išskirtinumu pasižymi 30 kapas. Didžiulėje kapo duobėje buvo atskirta vieta kunigaikščio žirgui. Giliau jo įrengti laiptai vedė į kunigaikščiui skirtąją kapo dalį. Karstas buvo padarytas iš masyvių ąžuolinių lentų, o jo apačioje sumontuotos aukštos medinės kojos. Be Padunojo meistrų kovos peilio, sidabrinės paausutos segės, kunigaikščio kape buvo rasti žąslai, sidabrinė

12:14 il.

Vėluikių karys raitelis
pagal 3 vyro kapo medžiagą
E. Jovaišos tyrinėjimai, dail. S. Mikšaitė

⁴⁸ Šimėnas V. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius, 2006, p. 53–99.

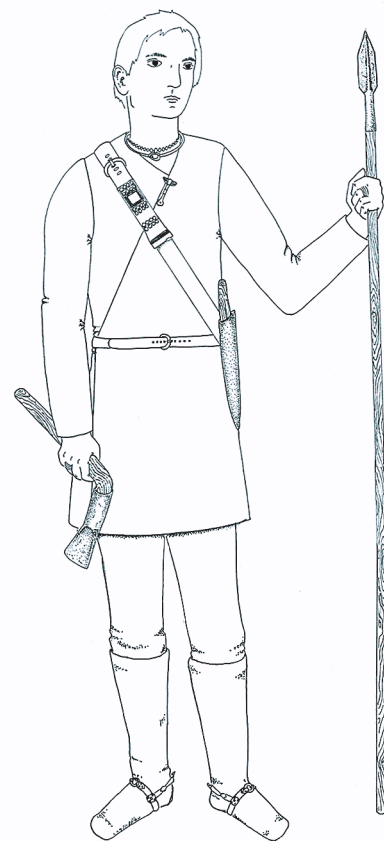
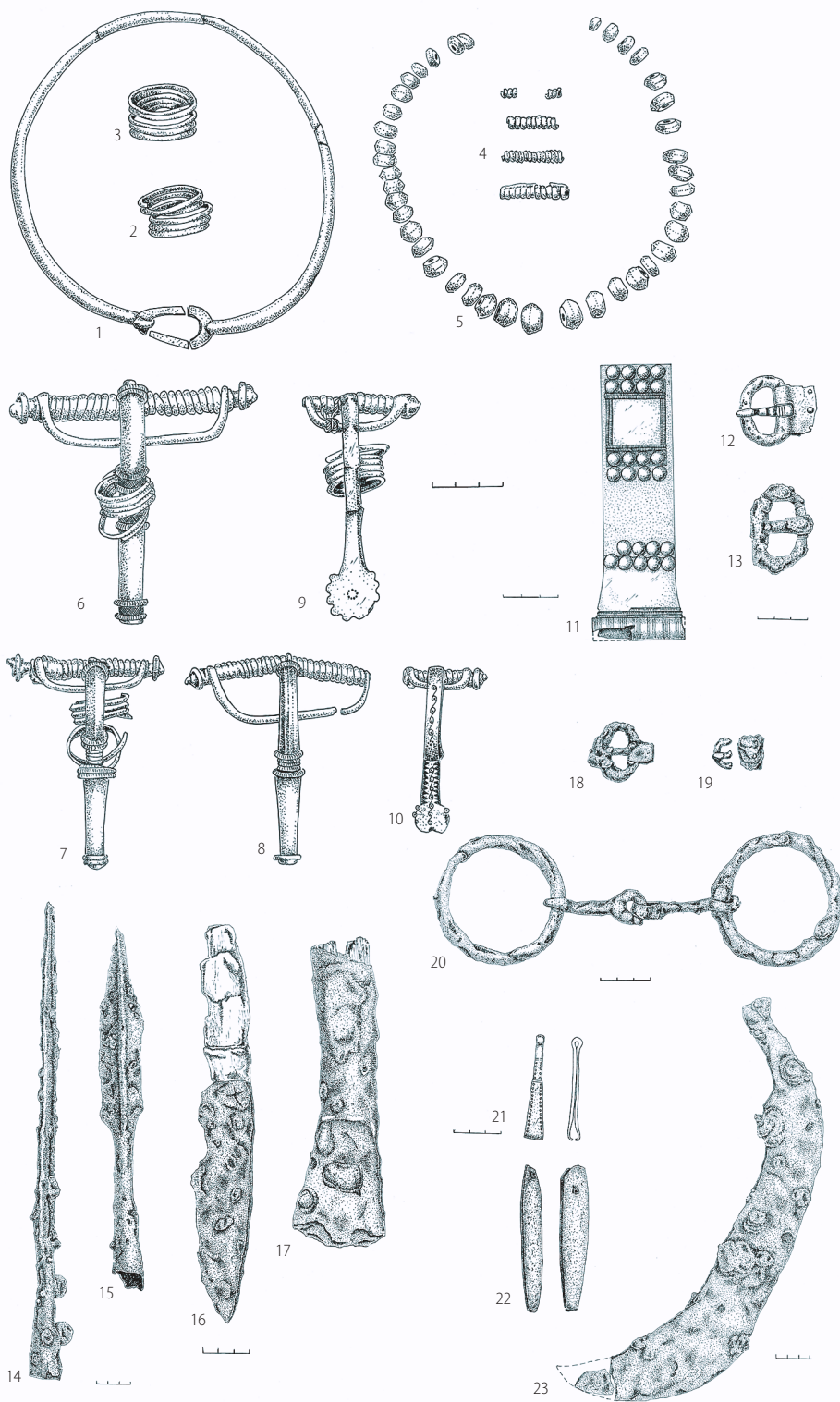
antkaklė su kabliuku ir kilpele, penkios segės (viena iš jų paaukuota sidabrinė segė, puošta gyvuliniu ornamentu), apavo sagtelė, sidabrinė storėjančiais daugiakampiais galais apyrankė ir žiedas, pakabutis, geriamasis ragas su sidabro apkaustais, mediniai smeigtukai ir ornamentuotas dvigubo nupjauto kūgio formos karolis (12:15 il.). Mediniai smeigtukai ir nedegto balto molio karolis – greičiausiai apeiginės paskirties daiktai. Kariui įdėjo ir papildomų įkapių – žiedų ir žalvarinių įvijų rasta beržo tošies dėžutėje. Vidgirių karinio elito kapai ir likusioji šio kapinyno medžiaga tyrinėtoji ir apskritai mūsų archeologijai išskėlė daug klausimų, kurie išplaukia iš plačios rastųjų dirbinių ir naujųjų laidojimo papročių geografinės įvairovės: „Peržvelgus Vidgirių kapinyno medžiagą matyti, kad jis yra panašios kultūros, kaip ir kiti Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos V a. pab. – VI a. kapinynai. Tai rodo turtingos įkapės ir anksčiau laikotarpiui Lietuvoje nebūdinga naujovių gausa bei labai artimi ryšiai su pietų Skandinavija, Gotlando, Elando, Dunojaus vidurupio ir Juodosios jūros pakraščių regiono kultūromis. Naujų, klajokliams būdingų laidojimo papročių atsiradimas bei įvairovė ir iki tol nežinomų įkapių ar jų tipų pasirodymas kelia pagrįstus klausimus: koks šios kultūros santykis su prieš tai buvusia kultūra, kas paveldėta iš senojo geležies amžiaus Nemuno žemupio kapinynų kultūros ir ar yra šių kultūrų tęstinumas.“⁴⁹ Kokios gi tos naujovės? Pirmiausia, šiaurinių vakarų baltų arealui nebūdinga laiptuota kapo įrengimo sistema. Ji, kaip nurodo V. Šimėnas, būdinga klajoklių (nomadų) kultūroms iš rytų, net nuo Altajaus⁵⁰, žirgo aukos būdas artimas pietų Skandinavijai. Sidabro juodinimo, auksavimo, ornamentinio štampos maniera būdinga Vidurio Europai, galimai iš kultūrų sandūros (nomadų, Dunojaus baseino) gauta smailiųjų kovos peilių-durklų technologija. Atsižvelgdamas į visus šiuos V. Šimėno ištirtus faktus, Adomas Butrimas išskėlė mintį, jog į Nemuno žemupį drauge su grįžtančiomis baltų gentimis atėjo ir gotai.⁵¹ Iškilė polemika, ar Nemuno žemupio senojo geležies amžiaus gyventojai buvo skalvių protėviai, ar skalviai buvo naujieji ateiviai su naujais laidojimo papročiais ir naujos pakopos kultūra.⁵² Dabartinis karinio elito kapų Lietuvoje ištirtumo lygis leidžia teigti, jog daugelyje V–VI amžių vakarų baltų genčių pasitebimas grįžtančiųjų iš Didžiojo tautų kraustymosi lauko faktas. Naujieji laidojimo papročiai taikyti mūsųose pasižymėjusiems kariams įamžinti, o brangūs ginklai, geriamieji ragai, apranga buvo jų kariško šaunumo ženklai. Tačiau tie išskirtiniai kapai ir jų medžiaga kuo geriausiai komponuojasi su esmingu vakarų baltų kultūriniu substratu – greta atvežtinės prabangos plyti įprasti vakarų baltams laidojimo papročiai ir jiems įprastas daiktų kultūros pagrindas.

⁴⁹ Ten pat, p. 68.

⁵⁰ Ten pat, p. 42–52.

⁵¹ Butrimas A. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius, 1992, p. 36–37.

⁵² Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16.

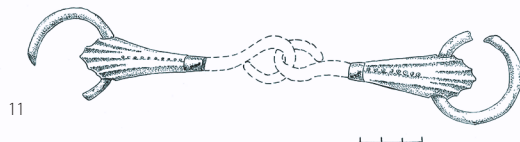
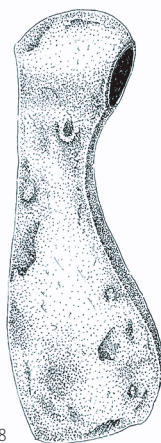
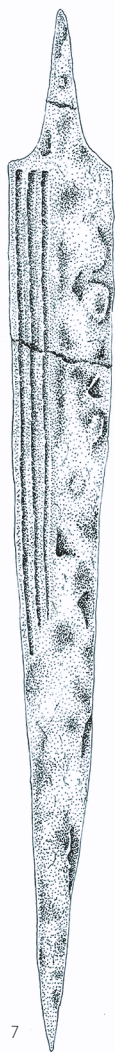
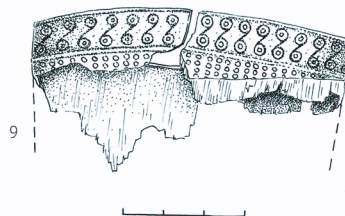
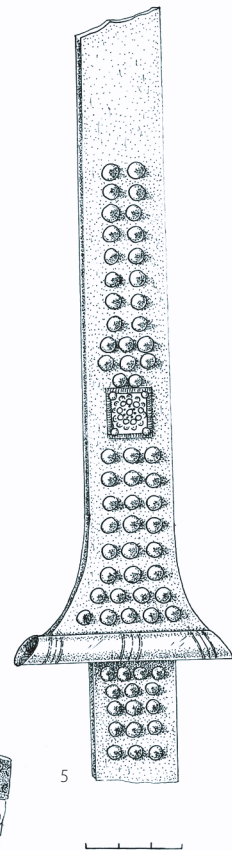
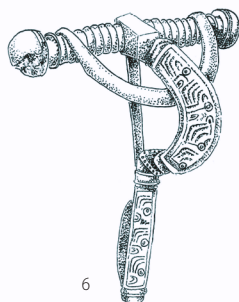
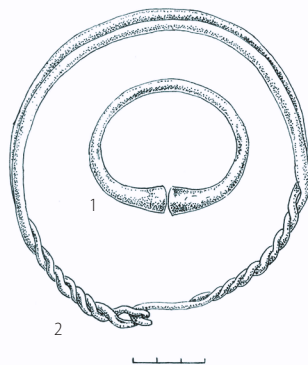
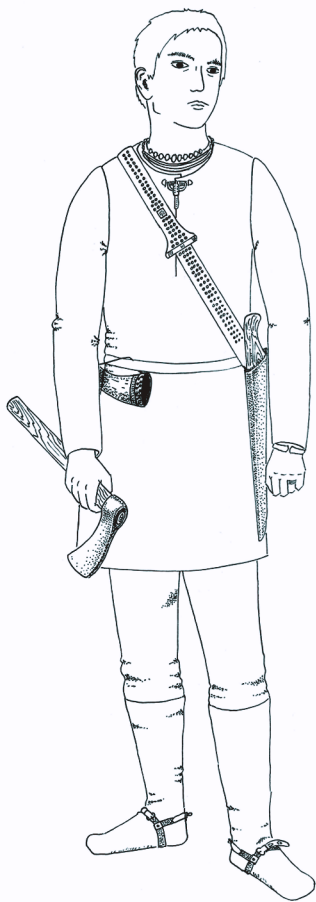

12:15 il.

Barzūnų karys raitelis pagal 5 kapo radinius:

1. Antkaklė su kabliuku ir kilpele;
- 2-3. Įvijiniai žiedai;
4. Žalvarinės įvijos;
5. Vėrinys iš gintaro karolių;
- 6-8. Lankinės žieduotosios segės;
- 9-10. Lankinės segės su žvaigždine kojele;
11. Perpetė kovos peiliui prilaikyti;
- 12-13. Diržo sagtys;
- 14-15. Geležiniai ietigaliai;
16. Geležinis įteriamasis kovos peilis;
17. Geležinis lanko pavidalo įmovinis kovos kirvis;
- 18-19. Diržo sagtys;
20. Geležiniai dvinariai žąslai;
21. Žalvarinis pincetas;
22. Akmeninis galąstuvus;
23. Geležinis dalgis.

V. Šimėno tyrinėjimai, 1999, dail. S. Mikšaitė

12:16 il.

Ginklų bei papuošalų nešiosena pagal Vidgirių karinio elito atstovo 30 kapo medžiagą:

1. Storėjančiais galais apyrankė;
2. Antkaklė su kabliuku ir kilpele;
3. Įvijinis žiedas;
4. Vėrinys iš gintaro karolių;
5. Perpetė kovos peiliui prilaikyti;
6. Lankinė segė ilga kojele;
7. Kovos peilis;
8. Siauraašmenis pentinis kirvis;
9. Geriamojo rago apkalas;
10. Pentiniai;
11. Dvinariai žąslai.

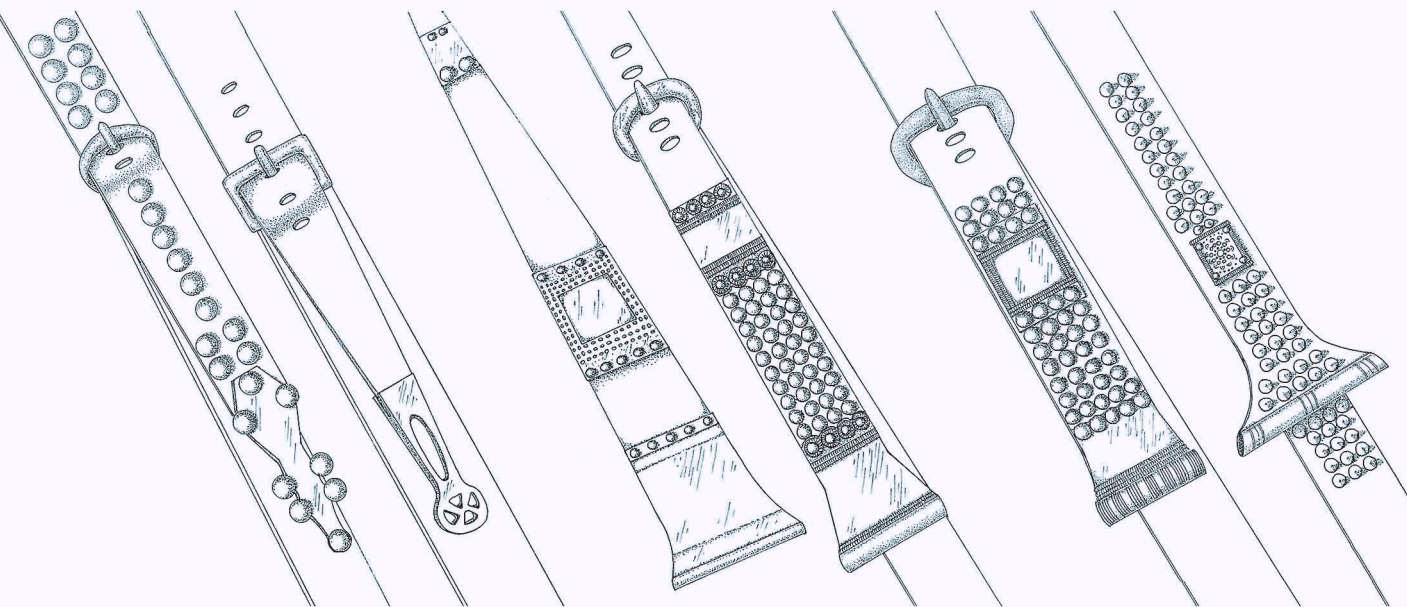
V. Šimėno tyrinėjimai, 1986, dail. S. Mikšaitė

Klasikinio laikotarpio karių kapuose susiklosto savitas jau ne tik pėstininko, tačiau kario raitelio bruožų rinkinys. Įdomu, jog ankstyvajame laikotarpyje svarbiu laikytinas skydas išnyko iš karinio elito privalomų atributų. Regimieji karinio elito atributai ar skiriamieji ženklai perėjo į naują plotmę. Valdžios ženklai atpažįstami prabangiose perpetėse, brangiuose atsivežtiniuose ir vietos meistrų ginkluose, puošniuose geriamuosiuose raguose, pincetuose. Prabanga įsiskverbė ir į apdarą. Ypatingos, neretai iš tauriųjų metalų padarytos segės, puošnūs kaklo vėriniai ir antkaklės ir, žinoma, žiedai bei puošnios sagtys. Karinis elitas dabar atpažįstamas ir iš žirgo. Jo ypatingos kamanos, įvairių formų pakabučiai, puošnūs skirstikliai ir žąslų grandinės – visa tai jau neklystamai išskyrė karinį elitą iš likusios kariaunos.

Klasikinio ir kitų laikotarpių skiriamieji bruožai Nemuno žemupyje tapo ypač regimi laiko skalėje sudėsčius kiekvienam iš laikotarpių būdingus radinius. Ankstyvojo laikotarpio karinį elitą atskiria skydai su geležiniu antskydžiu ir dviejų ar trijų iečių naudojimas greta kovos peilio. Brandžiajam laikotarpiui būdingas perpetės pasirodymas (12:16 il.), kuri buvo tokia pat paprasta kaip ir romėnų kario, tačiau vakarų baltų karinis elitas diržą dabino pagal specialų užsakymą padarytais įvairių formų pakabučiais. Klasikinio karinio elito skiriamaisiais bruožais tapo prabangios perpetės, kurios „siuvinėjamos“ žalvariniais ar spalvotojo metalo spurgelių raštais, ornamentuotomis plokštelėmis, lazdelėmis ir kt. Ypač būdingi šiam laikotarpiui geriamieji ragai. Būtinu klasikinio karinio elito palydovu tapo kovos žirgas su prabangia žirgo ir raitelio apranga.

Visi trys karinio elito formavimosi etapai turi savo logiką ir koreliuoja su permainomis aisčių gyvenime. Pirmiausia įsidėmėtina, jog ankstyvasis karinio elito etapas sutampa su Vielbarko kultūros migraciniais procesais. X skyriuje, kartografuojant kultūras ir jų paminklus, parodyta, jog nuo 150 metų Vielbarko visuomenė iš Pamario ėmė keltis į dešinę Vyslos krantą. Iki 260 metų visą dešinę Vyslos krantą apgyveno vielbarkiečiai. Kartu jie apgyveno ir vakarinę Brūkšniuotosios keramikos kultūros pakraštį. Ši didžiulė Vielbarko slinktis į pietus, galimas dalykas, išjudino galindus. Dalis jų pasitraukė ryčiau plėsdami galindų kultūros erdvę ir kurdami vėlesniųjų laikų sūduvių-jotvingių erdvę. Kaip tik 180–220 metai jotvingių tyrinėtojams yra šios kultūros ankstyviausiojo atpažinimo data.⁵³ Ir čia iškyla klasikiniu laikomo jotvingių kultūros paminklo Švaicarijoje datavimo klausimai. Jo tyrinėtojai – Ježis Antonievičius, Marianas Kačinskis ir Ježis Okuličius (J. Antoniewicz, M. Kaczyński,

⁵³ Čia susiduriama su reikšminga prieštara: Ptolemėjo (90–168) „Geografijoje“ užfiksuoti galindai ir sūdinai. Vadinasi, antikos autorius žinojo sūdinus anksčiau nei dabartiniai archeologai kildina jų pradžią. Nėra prasmės „iš pirmojo užmojo“ mėginti surasti paaiškinimus. Tenka dar kartą pakartoti seniai keliamą klausimą, jog sūdinų, sūduvių-jotvingių klausimas lieka ir toliau nepakankamai iširtas. Gal kaip tik šios galindų migracijos metu galindai pasileido į pietus su Vielbarko žmonėmis, o ryčiau galindų buvę sūdinai stūmėsi į rytų gilumą, kurdami naują kultūros variantą, kuriam perėjo ankstyvasis tautovardis „sudoviae“?

Ankstyvasis laikotarpis

Brandusis laikotarpis

Klasikinis laikotarpis

12:17 il.

Karinio elito perpečių formavimosi etapai pagal Nemuno žemupio laidojimo paminklų medžiagą

Ankstyvasis laikotarpis:

1. Šaukėnai (19 kapas);
2. Šaukėnai (35(1) kapas).

Brandusis laikotarpis:

3. Vėluikiai (3 kapas);
4. Žviliai (47 kapas).

Klasikinis laikotarpis:

5. Barzūnai (5 kapas);
6. Vidgiriai (23 kapas).

Pagal E. Jovaišos, 1981, V. Šimėno, 1986 ir L. Vaitkunskienės, 1983 metų tyrinėjimus, dail. S. Mikšaitė

J. Okulicz) paminklą datavo IV–V amžiais⁵⁴, tačiau pastaruoju metu V. Novakovskis tikslino Šveicarijos pilkapių datavimą ir mano, kad jie skirtini III amžiui.⁵⁵ V. Novakovskio datavimas, žvelgiant iš karinio elito raidos pozicijų, yra visai įmanomas. Juo labiau kad garsieji kalavijai iš 2 ir 25 pilkapių dar „įsispraudžia“ į tradicinį Romos kalavijų naudojimo laiką, kuris baigėsi kaip tik III amžiuje. Dalies galindų migraciją į Iberų pusiasalį yra nustatę kalbininkai. Labai gali būti, kad ši kelionė prasidėjo III amžiaus pirmojoje pusėje kartu su Vielbarko žmonėmis. Baltų galindai ir Vielbarko žmonės su rytų germanais lugijais ir kitais Paelbio germanais stipriai prisidėjo prie Černiachovo kultūros gimimo to paties III a. antrajame dešimtmetyje. Tradiciniai galindų dirbiniai su emaliu ir aisčių lankinės lenkta kojele ir žieduotosios segės pasklido besikuriančios Černiachovo kultūros teritorijoje ir žymėjo vakarų baltų kelią barbarų pasaulio mūšių su Romos imperija link.

⁵⁴ Antoniewicz J., Kaczyński M., Okulicz J. Wyniki badań prowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwałki. *Wiadomości Archeologiczne*, 1958, t. 25, sąs. 1–2, p. 22–57.

⁵⁵ Nowakowski W. Krieger ohne Schwerter. Die Bewaffnung der Aestii in der römischen Kaiserzeit. *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten nachchristlichen Jahrhunderten*. Lublin–Marburg, 1994, S. 385.

Segė, lankinė žieduotoji (žalvaris).
Vėluikiai, 3 kapas, 400–450 m.
Tauragės „Santakos“ muziejus.
V. Abramausko nuotrauka, 2007.

XIII AISČIAI SENAJAME GELEŽIES AMŽIUJE | 279

XII DIDŽIOSIOS AISČIŲ PLĖTROS PĖDSAKAIS | 247

XI DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOJE | 205

X DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA ŽEMĖLAPIUOSE | 171

IX DIDŽIOJI AISČIŲ PLĖTRA | 159

VIII GOTŲ-GEPIDŲ, ARBA VIELBARKO, KULTŪRA IR JOS BRUOŽAI | 145

VII AISČIŲ KILMĖ IR GYVENAMOJI ERDVĖ | 123

VI GOTAI AISČIŲ KULTŪROS ŠIRDYJE | 91

I BALTAI LIETUVOS ISTORIJOJE | 19

II POLIETNIŠKUMAS BALŲ PASAULYJE | 31

III BALTAI IR SLAVAI | 43

IV BALTAI IR AISČIAI | 57

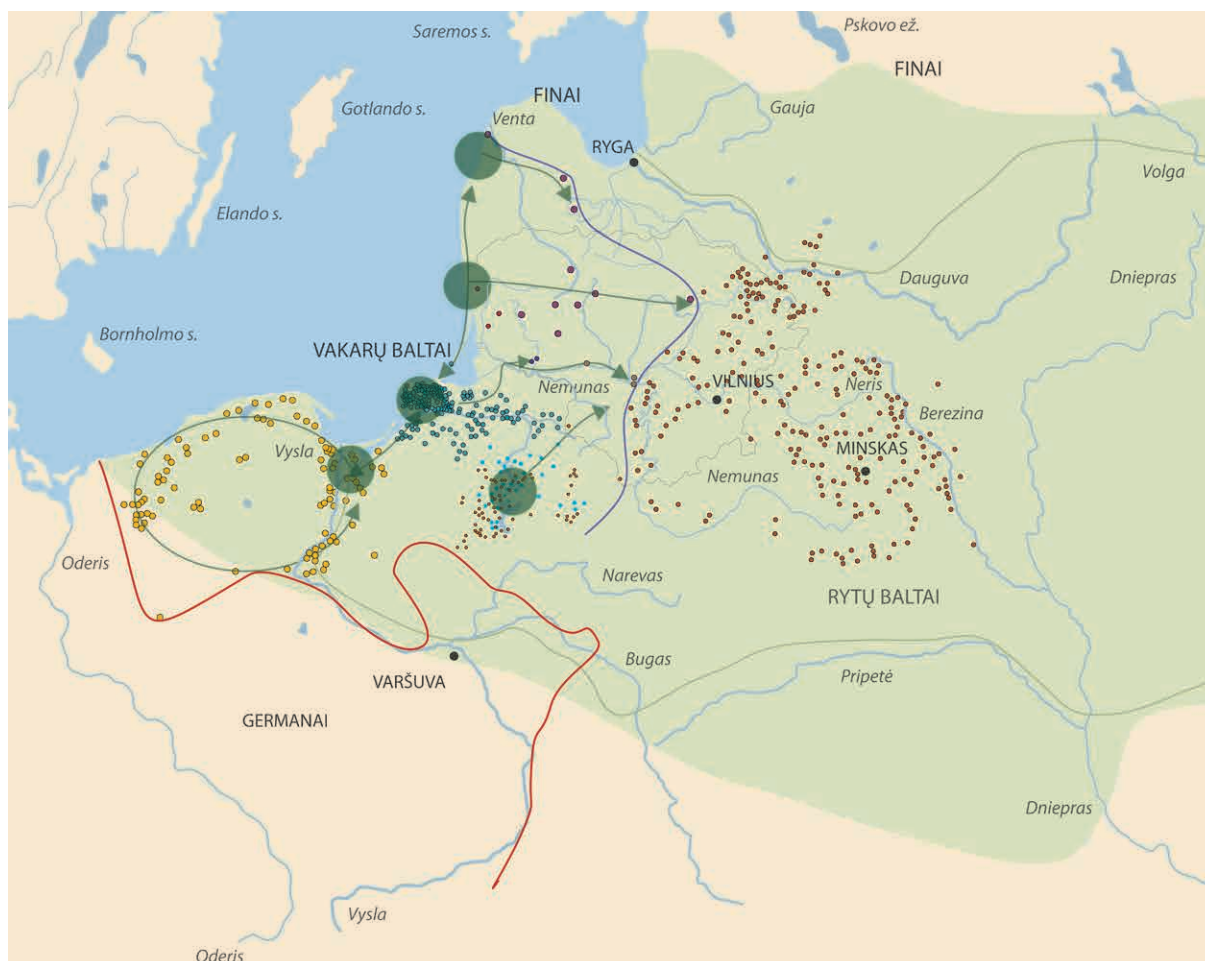

V BALŲ IR AISČIŲ PRADŽIA | 81

Visų pirma – kas gi tie aisčiai? Galutinio atsakymo niekada ir nesurasime, tačiau galima manyti, jog: 1) aisčiai yra genčių sąjunga (tokios pat nuomonės laikosi V. Novakovskis, V. Šimėnas ir kiti autoriai); 2) įtikimiausia Tacito laikų (I amžius po Kr.) aisčių lokalizacija yra Vyslos žiotys, Semba-Notanga ir Lietuvos pajūris aukščiau Nemuno žiočių. Šias vietas galima būtų laikyti genetinėmis aisčių žemėmis; 3) didžiosios aisčių migracijos / plėtos metu aisčių kultūra paplito į šiaurę iki Gaujos ir Dauguvos vidurupio, Šventosios, Neries ir Nemuno santakos ir iki kairiojo Nemuno kranto; 4) migracijos ir plėtos metu susikūrusių Vakarų ir Centrinės Lietuvos, Nemuno žemupio ir Pilkapių kultūros žmonės reikia laikyti aisčių kultūros skleidėjais ir aisčiais plačiąja prasme; 5) šios kultūros ateityje taps pagrindu formuojantis kuršių, žemaičių, skalvių, lamatiečių, aukštaičių, žiemgalių, sėlių ir latgalių gentims; 6) vakarų baltų, arba aisčių plačiąja prasme, pasaulį nuo I–II amžiaus galima skirstyti į tris dalis – šiaurinę (Pilkapių kultūros žmonės), centrinę (Vakarų, Centrinės Lietuvos ir Nemuno žemupio plokštinių kapų žmonės) ir pietinę (Vielbarko, Sembos-Notangos, galindų (Bogačevo) ir sūduvių-jotvingių žmonės); 7) tarp 220 ir 260 metų iš Pamario išstumti Vielbarko palikuonys iš Vyslos žemupio po V a. vidurio, galimas dalykas, įsijungę į Sembos-Notangos aisčių pasaulį (taip gali būti paaiškinami vakarų baltai, Vyslos žiotyse ir žemupyje apsigyvenę XIII a. pradžioje); 8) I–V amžių aisčių kultūros tapo visų iki Baltijos kryžiaus karų gyvavusių vakarų baltų genčių protėviais; 9) istorinių laikų sulaukusias vakarų baltų gentis sudarė prūsai (iki IX amžiaus buvę Sembos-Notangos aisčiai su galimu Vyslos žemupyje likusių Vielbarko aisčių dalyvavimu), sūduviai-jotvingiai, galindai, nadruviai, lamatiečiai, kuršiai, žemaičiai, skalviai, aukštaičiai (Centrinės Lietuvos kultūros palikuoniai), žiemgaliai, sėliai ir latgaliai.

Aisčių pasaulis, į jį žvelgiant atsietai nuo menamosios šiaurinės gotų istorijos, senajame geležies amžiuje patyrė audringos sklaidos ir migracijos laiką (13:1–13:5 il.). Aisčiai iš Vyslos žiočių, Sembos pusiasalio ir Lietuvos bei Latvijos pajūrio tarp 10 ir 40 metų pajudėjo visomis kryptimis, kurias varžė tik Baltijos jūra. Aisčių kultūra plito Pamaryje įgaudama Vielbarko kultūros pavidalą ir drauge su Mozūrų ežeryno baltais sudarydama pietinę vakarų baltų / aisčių dalį. Iš Sembos ir Lietuvos pajūrio migruojantys aisčiai sukūrė centrinę aisčių šaką, kurios skiriamuoju bruožu visoms trims šios šakos kultūroms tapo plokštiniai kapai, būdingi Vakarų ir Centrinei Lietuvai bei Nemuno žemupiui. Šiaurinė aisčių migracija, tikėtina, sukūrė iš Lietuvos ir Latvijos pajūryje buvusios Vakarų baltų pilkapių kultūros šiaurinę vakarų baltų šaką – Pilkapių kultūrą, kuri nusidriekė iki Gaujos šiaurėje, Dauguvos vidurupio ir Šventosios rytuose, kur ši susitiko su Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonėmis.

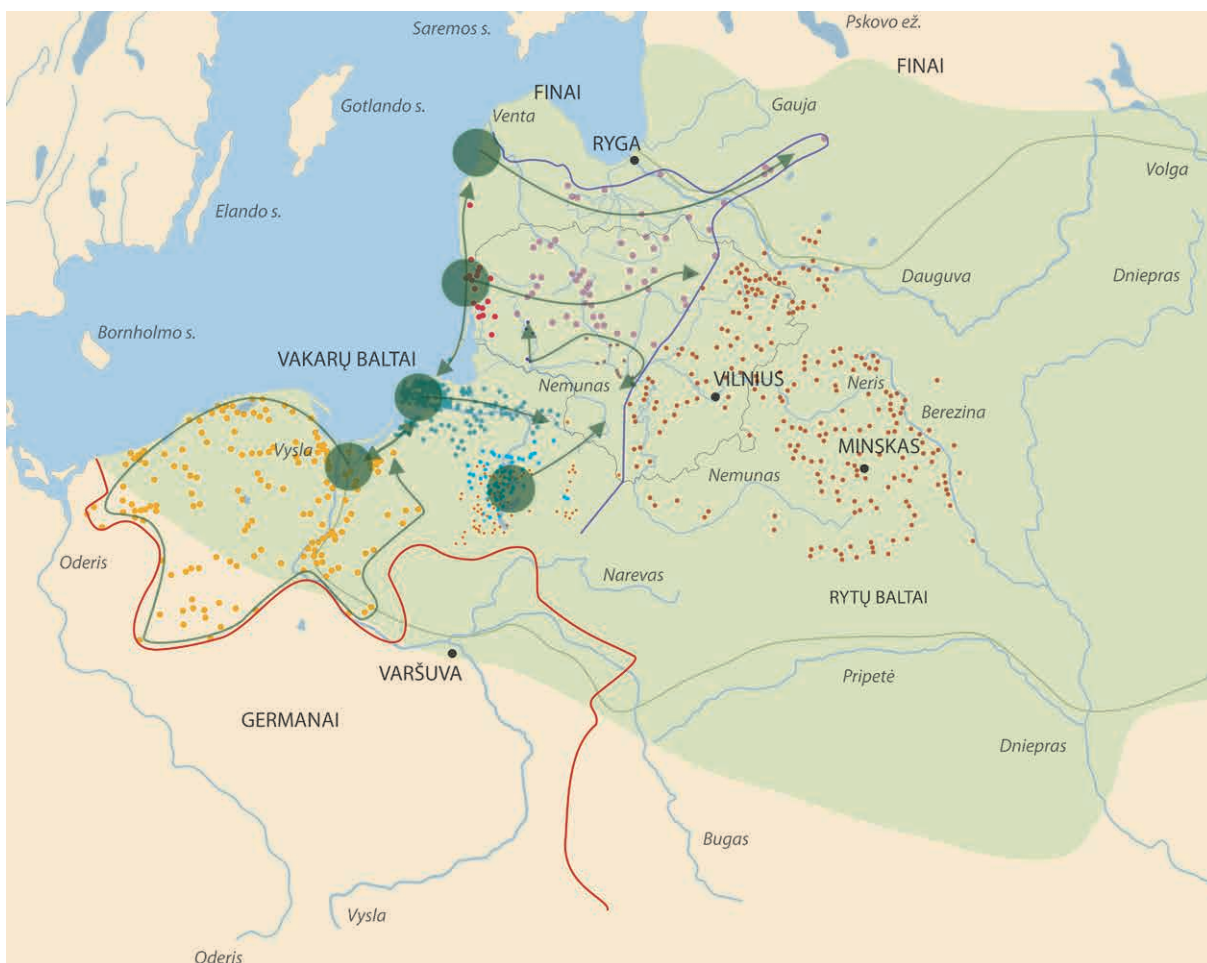
Didžiosios aisčių migracijos chronologijoje ir topografijoje galima įžiūrėti du raidos periodus – ankstyvąjį, kuris datuojamas 10–200/220 metais, ir vėlyvąjį, kurio laikas buvo tarp 200/220 ir 450 metų po Kr. Kiekvieno laikotarpio aisčių migracija pasižymi savita geografine erdve ir skirtinga geopolitine orientacija, tačiau įžiūrimos

13:1 il. Vakarų baltų / aisčių kultūrų plėtra / migracija B1 ir B2 perioduose (10–150 m.) ir jų paminklai:

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Vielbarko B1 paminklai
- Sembos-Notangos kultūros B1 ir B2 paminklai
- Galindų kultūros (B1–B2/C1) paminklai pagal G. Grižą, A. Bitner-Vrublevską
- Galindų kultūros B1 paminklai pagal J. Andžejovskį ir A. Ciešlinskį
- Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros B1 paminklai
- Pilkapių kultūros B1 paminklai
- Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūros B1 paminklai
- Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros B1 paminklai
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D paminklai
- Rytinė vakarų baltų / aisčių riba apie 150 m. po Kr.
- Vakarinė vakarų baltų / aisčių riba apie 150 m. po Kr.
- ← Aisčių kultūros sklaidos kryptys

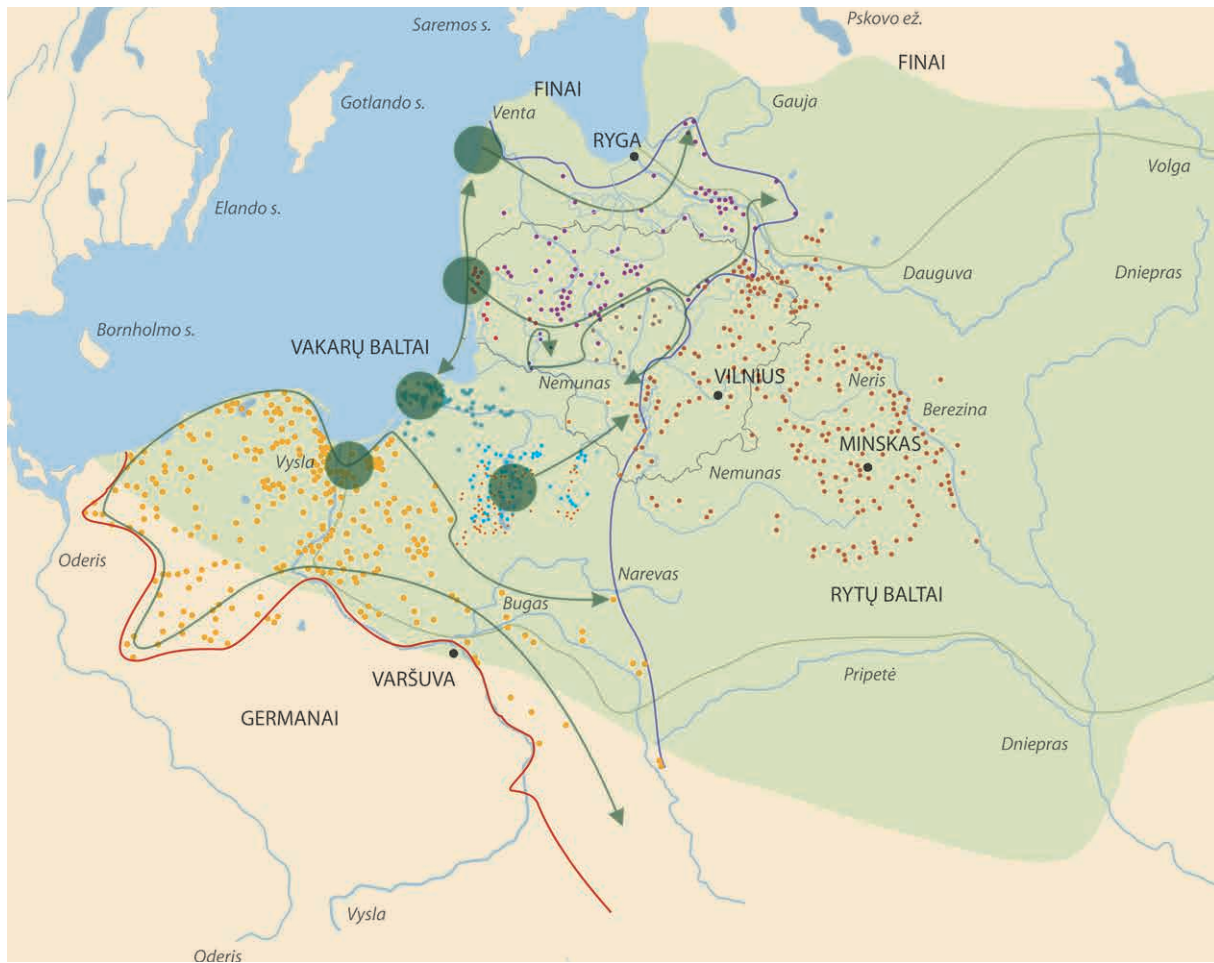
Sudarė E. Jovaiša

13:2 il. Vakarų baltų / aisčių kultūrų plėtra / migracija B2–B2/C1 perioduose (70–150–200 m.) ir jų paminklai

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Vielbarko kultūros B2 paminklai
- Sembos-Notangos kultūros B1 ir B2 paminklai
- Galindų kultūros B1–B2/C1 paminklai pagal G. Grižą, A. Bitner-Vrublevską
- Galindų kultūros B2 paminklai pagal J. Andžejevskį ir A. Ciešlinskį
- Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros B2–B2/C1 paminklai
- Pilkaپیų kultūros B2 paminklai
- Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūros B2–B2/C1 paminklai
- Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros B2–B2/C1 paminklai
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D paminklai
- Rytinė vakarų baltų / aisčių riba
- Vakarinė vakarų baltų / aisčių riba apie 200 m. po Kr.
- ← Aisčių kultūros sklaidos kryptys apie 200 m. po Kr.

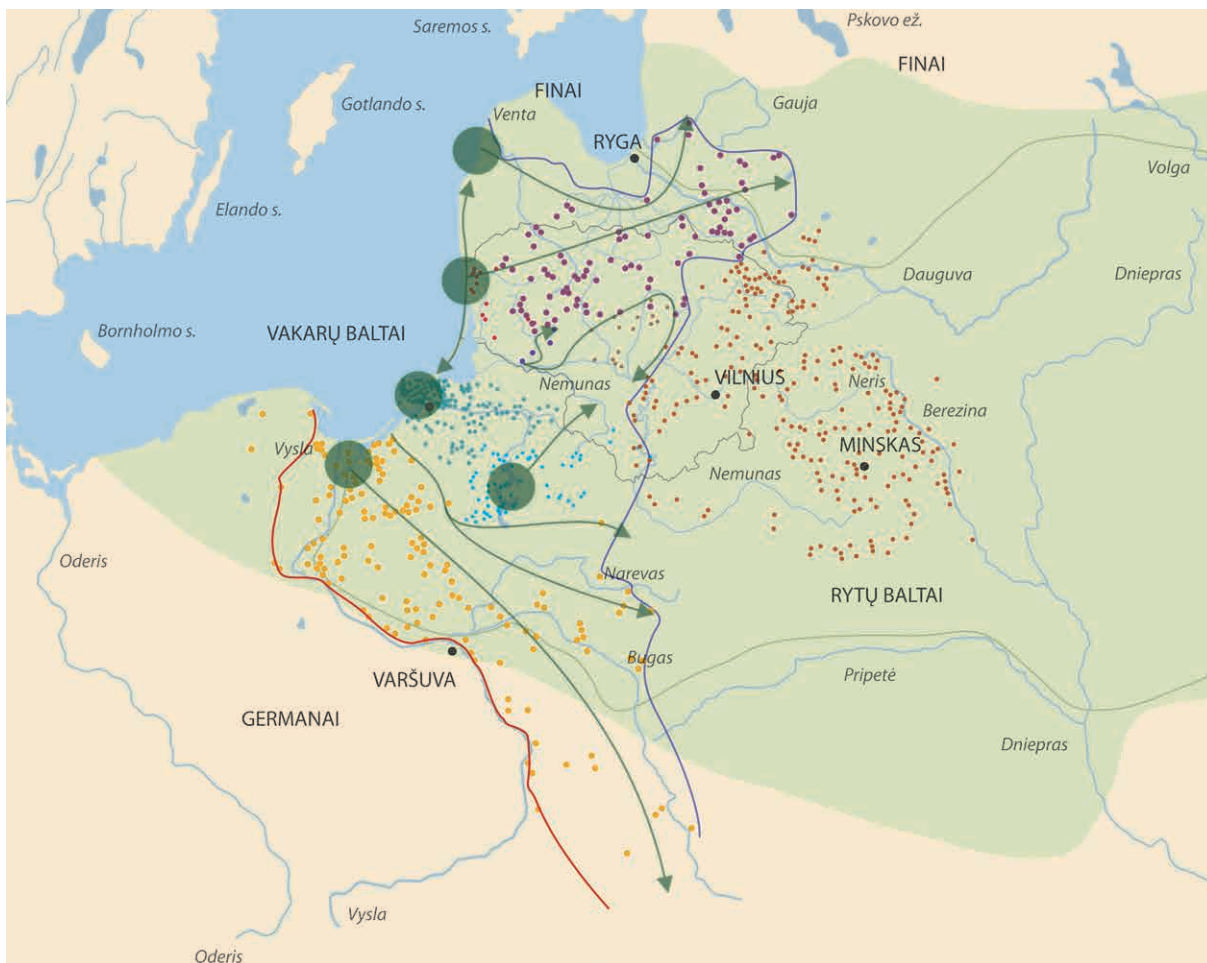
Sudarė E. Jovaiša

13:3 il. Vakarų baltų / aisčių kultūrų plėtra ir migracija B2/C1–C1a–C2 perioduose (150–200–220–300 m.) ir jų paminklai

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Vielbarko kultūros B2/C1–C1a paminklai
- Sembos kultūros B2/C1–C1a paminklai
- Galindų kultūros paminklai C1 periode (150–260 m.) pagal G. Grižą, A. Bitner-Vrublevską
- Galindų kultūros B2/C1–C1a paminklai pagal J. Andžejovskį ir A. Ciešlinskį
- Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros C1a–C2 paminklai
- Pilkapių kultūros B2/C1–C1a paminklai
- Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūros C1a–C2 paminklai
- Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros C1a–C2 paminklai
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D paminklai
- Rytinė vakarų baltų / aisčių riba apie 300 m. po Kr.
- Vakarinė vakarų baltų / aisčių riba apie 300 m. po Kr.
- Aisčių kultūros sklaidos kryptys

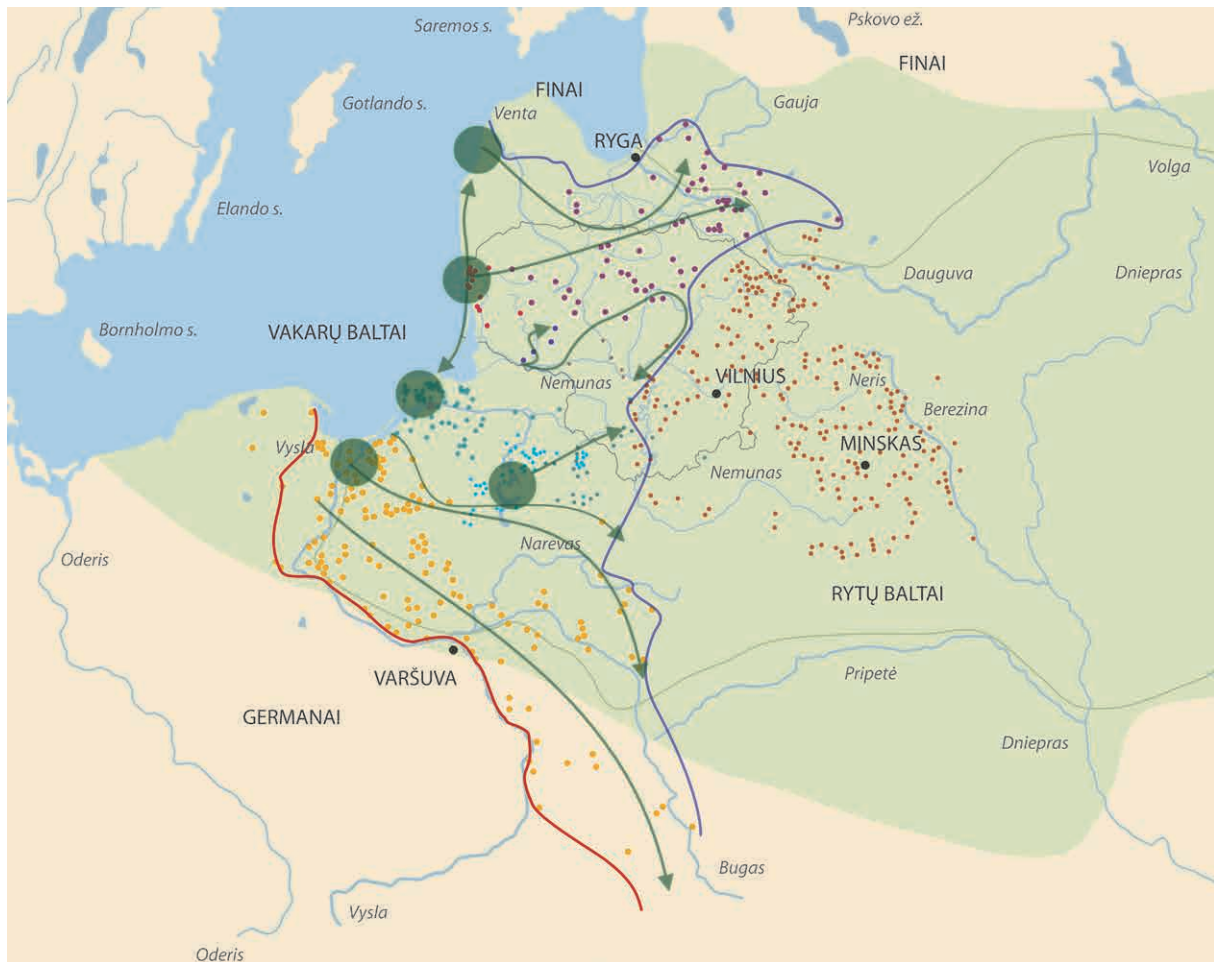
Sudarė E. Jovaiša

13:4 il. Vakarų baltų / aisčių kultūrų plėtra ir migracija C1b–C2–C3 ir D perioduose (220–260–300–350–450 m.) ir jų paminklai

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Vielbarko kultūros C1b–D paminklai
- Sembos kultūros C1b–C2 paminklai
- Galindų (Bogačevo) kultūros C1b–C2 paminklai
- Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros C1a–C2 paminklai
- Pilkapių kultūros C1b–C2 paminklai
- Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūros C1a–C2 paminklai
- Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros C1a–C2 paminklai
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D paminklai
- Rytinė vakarų baltų / aisčių riba tarp 220–450 metų
- Vakarinė vakarų baltų / aisčių riba tarp 220–450 metų
- Aisčių kultūros sklaidos kryptys

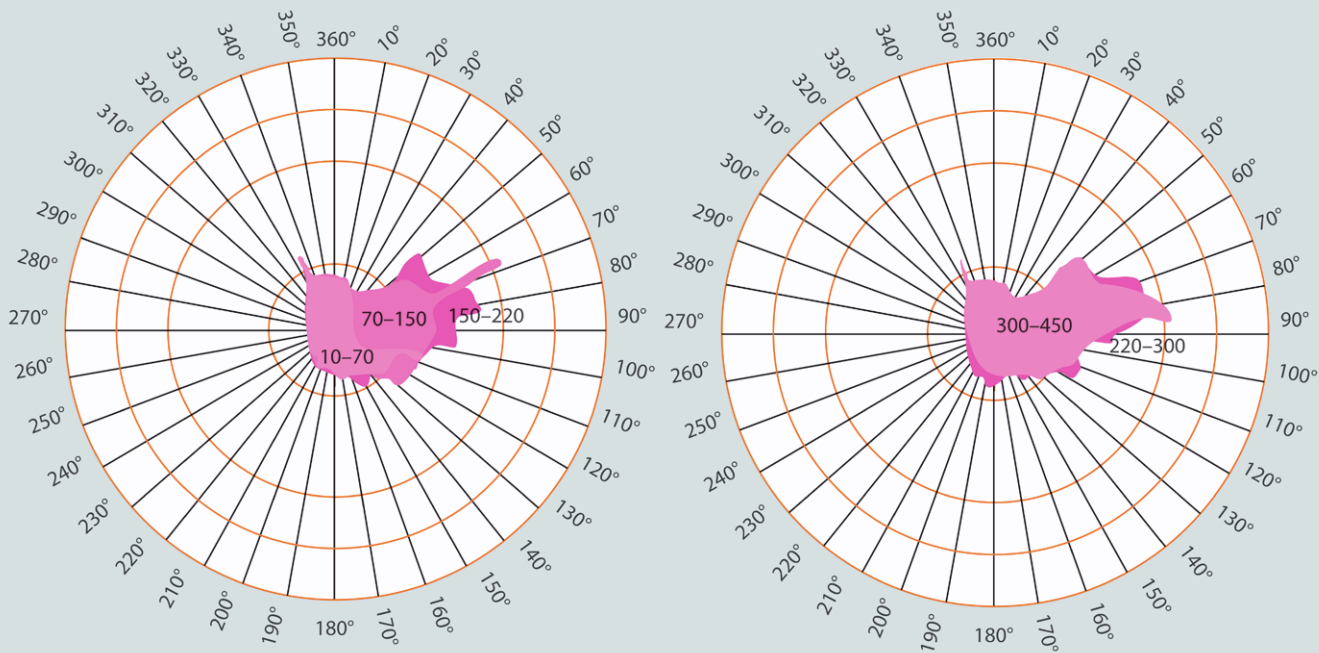
Sudarė E. Jovaiša

13:5 il. Vakarų baltų / aisčių kultūrų plėtra ir migracija C1b–C3 ir D perioduose (260–350–450 m.) ir jų paminklai

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba (Z. Zinkevičius, 2006)
- Vielbarko kultūros C1b–D paminklai
- Sembos kultūros C3–D paminklai
- Jotvingių–sūduvių paminklai C1a–D perioduose
- Galindų kultūros C3–D paminklai
- Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros C3–D paminklai
- Pilkapių kultūros C3–D paminklai
- Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūros C3–D paminklai
- Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros C3–D paminklai
- Brūkšniuotosios keramikos kultūros B1–D paminklai
- Rytinė vakarų baltų / aisčių riba tarp 260–450 metų
- Vakarinė vakarų baltų / aisčių riba tarp 260–450 metų
- ← Aisčių kultūros sklaidos kryptys

Sudarė E. Jovaiša

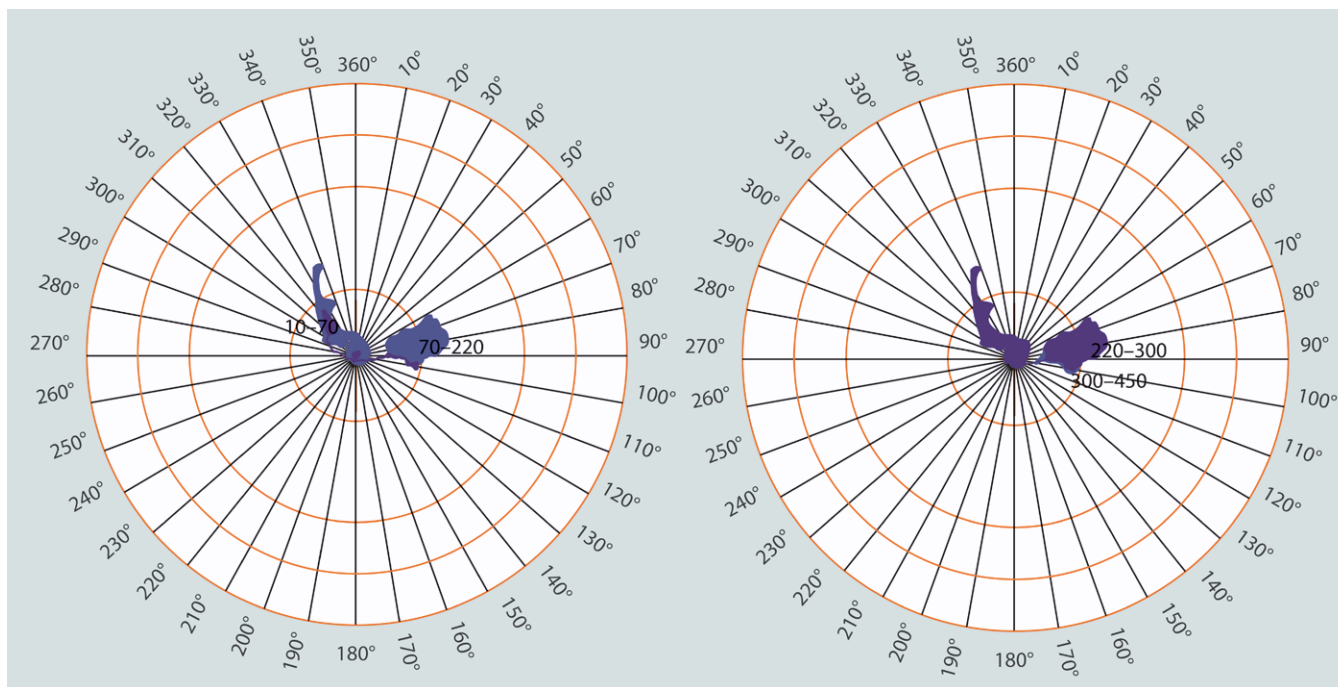

13:6 il.

Šiaurinių vakarų baltų / aisčių migracijos topografinė chronologinė raida ankstyvuojū (10–200/220 m. po Kr.) ir vėlyvuojū (200/220–450 m. po Kr.) senojo geležies amžiaus laikotarpiu

Sudarė E. Jovaiša

ir bendrosios tendencijos (13:6–13:8 il.). Iš bendrųjų bruožų galima išskirti faktą, jog iki 200/220 metų ir šiauriniai, ir centriniai, ir pietiniai aisčiai, kaip sakoma, apsirėžė savo gyvenamąsias erdves. Šiauriniai aisčiai dar tarp 70 ir 150 metų įkūrė tolimiausias gyvenvietę šiaurės rytuose (10:12 il.), o vėlyvuojū laikotarpiu jie nuosekliai plėtė savo teritoriją šiaurės rytuose, rytuose ir pietryčiuose, tačiau toliau nei už 70–150 metų ribos jie nenukeliavo. Centriniai aisčiai, kaip ir šiauriniai, per visą senąjį geležies amžių apgyveno iki tol aisčių kultūros nepalietas žemes. Iki 200/220 metų išryškėjo jų arealas, o per vėlyvąjį laikotarpį, ypač Centrinės Lietuvos kultūros žmonės, savo teritoriją plėtė į šiaurę, stumdami Pilkapių kultūros žmones (10:15 il.). Pietinių aisčių su Vielbarko kultūros žmonėmis raida turėjo tuos pačius migracijos ir plėtros bruožus, kaip ir jų šiauriau gyvenę kaimynai aisčiai. Iki 220 metų Sembos-Notangos ir galindų kultūroms būdingas difuzijos procesas, o ne migracija. Nors Sembos-Notangos šiaurės rytinės dalies aisčiai, greičiausiai, tapo migracijos šaltiniu kuriantis naujoms centrinių aisčių kultūroms – Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos. Vyslos aisčių naujosios kultūros tapimo procesas buvo staigus, jau 10–70 metais pasiekti visi kraštiniai Pamaro arealo taškai (10:8 il.), o iki 220 metų Vielbarko žmonės pietuose nusileido iki Vltavos upės (10:12 il.) ir perėjo į dešinįjį Vyslos krantą juo keliaudami iki Pripetės (10:15 il.). 220 ir 260 metai pietiniams vakarų baltams buvo ypatingi: iš vakarų atėję Dembčino grupės žmonės išstūmė Vielbarko žmones iš Pamaro, ir šie buvo priversti

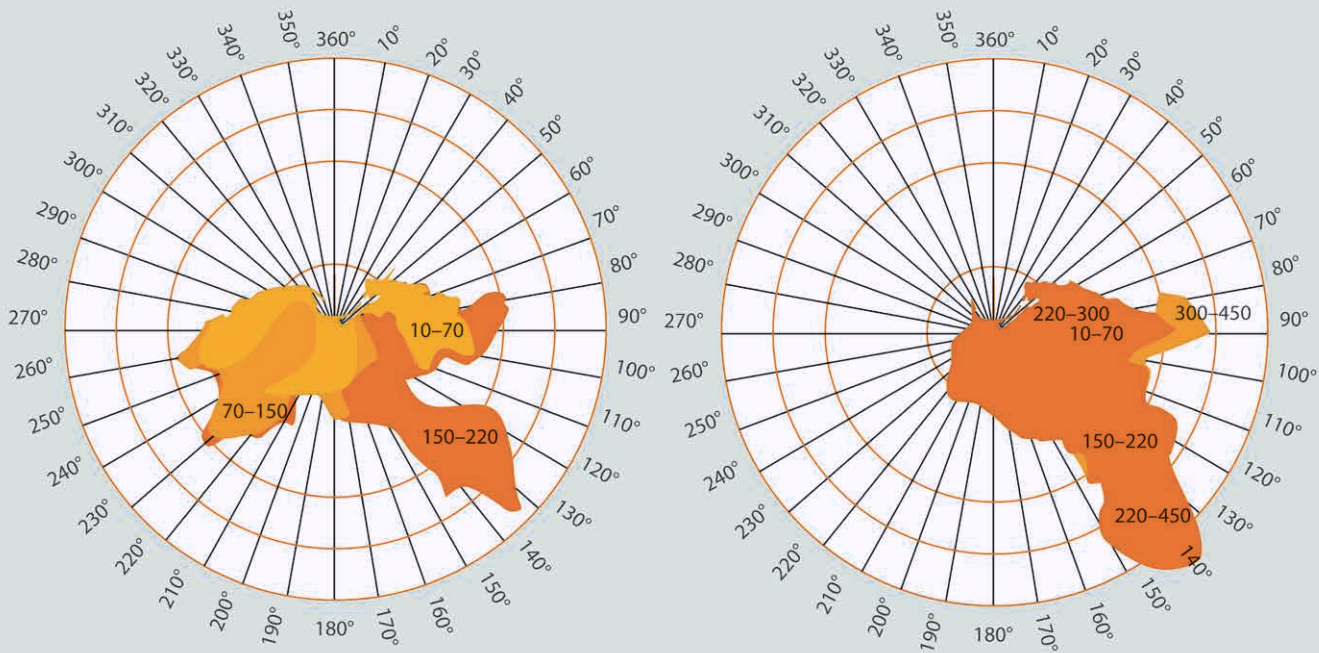

migruoti į pietus – nuo Pripetės link Bugo aukštupio pasiekdami Samo ir Vyslos santaką bei Styriaus upę (10:18 il.). Aisčiams kairiajame Vyslos krante liko žemės į vakarus nuo Gdansko ir į pietus iki pat Vyslos „alkūnės“, kur ji savo vagą suka į pietryčius. Nėra jokio pamato manyti, jog matome, kaip įrodinėja tradicinė koncepcija, savaiminę gotų migraciją Juodosios jūros link. Tiesiog pasikeitė jėgų santykis ir, kaip rodo Vielbarko raida, tas germanų spaudimas atėjo iš ankstesnio laikotarpio, nes, kaip minėta, į dešinią Vyslos krantą Vielbarko žmonės perėjo dar tarp 150 ir 220 metų. Dembčino grupės germanų spaudimas turėjo didesnių pasekmių – Vielbarko žmonės pasuko į Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinę dalį ir tapo nauju postūmiu formuojantis sūduvių-jotvingių kultūroms. Šitokia pietinių vakarų baltų konfiguracija buvo iki pat senajo geležies amžiaus pabaigos ir ji daro suprantamą ir galimą aktyvų vakarų baltų dalyvavimą Didžiojo tautų kraustymosi procesuose, daro aiškų ir suprantamą baltiškų lankinių segių lenkta kojele ir žieduotųjų segių, kaip kito vakarų baltų paveldo – pavyzdžiui, emaliuotųjų segių, paplitimą Černiachovo kultūros teritorijoje po 220 metų. Vertinant visų vakarų baltų raidos procesą, darosi akivaizdu, kad Vielbarko kultūros raida nėra išskirtinė, o sudaro bendro vakarų baltų plėtros proceso dalį.

Senajame geležies amžiuje tradiciniai vakarų baltų kaimynai pietuose buvo germanai, tačiau ne gotai, ir santykinai su jais atsispindi mūsų archeologijoje, ypač Gintaro kelio archeologijoje. Per bendrą aisčių ir germanų sugyvenimą keitėsi jų

13:7 il.

Centrinių vakarų baltų / aisčių migracijos topografinė chronologinė raida ankstyvuojų (10–200/220 m. po Kr.) ir vėlyvuojų (200/220–450 m. po Kr.) senajo geležies amžiaus laikotarpiu
Sudarė E. Jovaiša

13:8 il.

Pietinių vakarų baltų / aisčių migracijos topografinė chronologinė raida ankstyvuojū (10–200/220 m. po Kr.) ir vėlyvuojū (200/220–450 m. po Kr.) senojo geležies amžiaus laikotarpiu

Sudarė E. Jovaiša

erdvės – vakarų baltai tarp 150–220 metų išstūmė lugijus (Pševorsko kultūros žmonės) į kairįjį Vyslos krantą, o tarp 220 ir 260 metų naujieji germanų ateiviai – Dembčino žmonės – aisčius išstūmė iš viso jų turėto Pamario (13:9 il.), ir tai paaiškina mažesnę baltiškų vietovardžių skaičių Pamaryje. Aisčiams liko minėta erdvė kairiajame Vyslos krante (10:15 il.). Galimas dalykas, kad germanai kairiojo Vyslos kranto aisčius iki Vyslos vagos išstūmė iki VII amžiaus. Šiaurinės aisčių kultūros plėtros metu jų kaimynai buvo finai. Kuršo šiaurinė dalis, Rygos įlankos kraštas su Dauguvos žiotimis liko finų, šiaurės rytuose ir rytuose vakarų baltų ir finų siena nusistovėjo ties Gaujos upe ir Dauguvos vidurupiu.

Senajame geležies amžiuje vakarų baltai / aisčiai jokių kontaktų su slavais neturėjo ir negalėjo turėti, nes pirmoji slavų kultūra datuojama V amžiaus paskutiniuojū ketvirčiu ir jų gyvenama teritorija nesiekė vakarų baltų (3:1 il.). Jordano „Getikoje“ minimi slavai VI–VII amžiuje tiesioginių kontaktų su vakarų baltais neturėjo. Anksčiausias slavų kontaktas pietuose buvo su rytiniais germanais, greičiausiai su gotais. Tai patvirtina kalbininkų, ypač O. Trubačiovo atlikti tyrimai. Pietinė slavų kilmė neginčijamai įrodoma archeologijos duomenimis. Tokiai nuomonei pritaria ir dalis kalbininkų. Didžioji slavų migracija Vyslos žemupį galėjo pasiekti ne anksčiau nei VIII a. pradžioje, o jų aušros laikai tvirčiausiai susiję su gotų istorija, ir Didžiąją slavų migraciją į vakarus galima vertinti kaip tam tikrą gretutinį procesą, susietą su gotų migracija

nuo jų gimtųjų vietų „Skitijoje prie Meotidės“ į vakarus. Slavų ir rytų baltų kontaktai užsimezgė anksčiau kažkur Dniepro vidurupyje (3:3 il.).

Šiaurinė gotų istorija nepaaiškinama nei archeologijos, nei kalbos, nei rašytinių šaltinių atžvilgiu. Remiantis archeologija reikia pasakyti, kad: 1) Vielbarko kultūros ankstyvoji raida (gotams priskiriama kultūra) matoma baltų vandenvardžių ir baltiškų archeologinių kultūrų erdvėje – Pamaryje; 2) Pamarys nuo VII–VI a. pr. Kr. laikytinas vakarų baltų kultūros įtakos zona, kurioje išsirutuliojo Vakarų baltų pilkapių kultūros šaka – Veidinių urnų kultūra, kuri, būdama labiausiai į vakarus nutolusiu baltų kraštu ir artimiausiu germanų kaimynu, nuo seno išsiugdė savitą kultūrą, tačiau daugelis jos laidosenos ir daiktų kultūros elementų yra tokie pat kaip ir kitų Vakarų baltų pilkapių kultūros sričių – M. Gimbutienės terminija šnekant, Sembos-Notangos, Vakarų Mozūrijos, Kuršių (Vakarų Lietuva ir Vakarų Latvija) ir sūduvių (jotvingių) Rytų Mozūrijos; 3) ankstyvojo geležies amžiaus pabaigoje ir ypač tarp 10 ir 70 naujosios eros metų visoje vakarų baltų erdvėje prasidėjo kultūros kaitos procesas, kuris reiškėsi naujomis daiktų kultūros formomis ir ypač laidojimo paminklų formos kaita – perėjimu nuo pilkapių prie plokštinių kapų, nuo kūnų deginimo prie nedeginimo papročio. Ši kaita ypač ryški Vielbarko kultūroje, Vakarų Lietuvoje ir naujųjų kultūrų sklaidoje centrinėje vakarų baltų dalyje. Pilkapių pylimo paprotys neišnyko – tęsiamas naujųjų kultūrų (Pilkapių kultūra šiaurėje) ar abiejų sugyvenimu (Vielbarko, Sembos-Notangos kultūros, Lietuvos Užnemunės kultūra, kuri pastaruoju metu traktuojama kaip galindų (Bogačevo kultūros) įtakos zona). Vielbarką su kitomis vakarų baltų kultūromis sieja ir segių – profiliuotų, laiptelinių, emaliuotų, lankinių lenka kojele ir lankinių žieduotųjų – paplitimas; 4) Gintaro kelio archeologija, ypač jo pagrindinis maršrutas į Vyslos žiotis, gali būti papildoma prielaida, kad Gintaro kelio metu Vyslos žemupys buvo kontroliuojamas aisčių, kurie per vidurupį ir aukštupį kontroliavusius lugijus ir jų padedami arba be jų susisiekė su Gintaro kelio romėnų pagrindiniu prekybos miestu Karnuntumu; 5) akcentuojamas Vielbarko arba gotų kultūros mirusiųjų erdvinis orientavimas nėra Vielbarko kultūros savastis – erdvinio mirusiųjų orientavimo ir Dangaus dievybių garbinimo tradicija, mirusiųjų orientuojant į Dangaus šviesulį – Saulės, Mėnulio ir Mažųjų Grįžulo Ratų – padėtis laidojant yra bendra ir kitoms iš pirmųjų aisčių žemių išėjusioms kultūroms; 6) remiantis archeologija niekaip neįrodoma šiaurinių germanų ir Skandinavijos pietinės dalies vakarinės ar rytinės pusės migracijos į Vyslos žiotis galimybė. Neįrodoma ji, kaip yra pažymėjęs ne vienas autorius, ir iš Gotlando. Pietinės Skandinavijos I–II amžių archeologija neteikia kultūrinių galimybių susiformuoti tokiai situacijai, kai galima reikšminga migracija į kitus kraštus. Atvirkščiai, tuometinės kultūros sklaidos kryptis buvo nukreipta iš kontinento į salas, o I–II–III amžių Gotlando ir kontinento kultūrose galima įžiūrėti kontinento dominavimą ir net kultūrinę bendrystę (V. Žulkus); 7) archeologų nustatyta Vielbarko vyrų kapų beginklė tradicija gali paaiškinti

13:9 il. Vakarų baltų / aisčių senajame geležies amžiuje užimtos ir prarastos žemės

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
 - Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
 - Tarp 220 ir 260 metų germanų (Dembčino grupės) užimtos Pamaro žemės
 - Tarp 150 ir 260 metų vakarų baltų / aisčių užimtos germanų (Pševorsko kultūros) žemės dešiniajame Vyslos krante
 - Tarp 10 ir 450 metų vakarų baltų / aisčių užimtos rytų (centrinių) baltų žemės
 - Vakarų baltų / aisčių „koridorius“ į Tautų kraustymosi areną
- Sudarė E. Jovaiša

13:10 II. Vakarų baltų pasaulio pietinė dalis istorinių laikų pradžioje

- Pagrindinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- Periferinė baltiškų vandenvardžių paplitimo riba
- Vakarų baltų / aisčių ir germanų siena V a. viduryje
- Vakarų baltų / aisčių ir rytų baltų siena V a. viduryje
- 1–12 Prūsų pasaulis XIII a. pradžioje:

1. Pamedė; 2. Kulmas; 3. Pagudė; 4. Liubavas; 5. Varmė; 6. Sasna; 7. Notanga; 8. Barta;
9. Galinda; 10. Semba; 11. Nadruva; 12. Skalva.

Sudarė E. Jovaiša

antikos autorių pastabą „labai taikinga aisčių gentis“, ir tai dar kartą sustiprina argumentą, kad Vielbarko kultūra laikytina aisčių genetinė žeme.

Remiantis istorijos šaltiniais reikia pasakyti, jog: 1) vienintelis šaltinis, kuriame yra pasakojama apie gotų, o tiksliau ne gotų, tačiau tik valdančios Amalių giminės, šiaurinę kilmę yra apie 551 metus surašyta Jordano „Getika“; 2) Jordano „Getiką“ dalis dabartinių tyrinėtojų vertina skeptiškai ir netgi laiko grožiniu kūrinium; 3) Amalių giminės šiaurinę kilmę reikia vertinti tik kaip legendą, kurioje nėra istorinės tiesos; 4) šiaurinę kilmės legendą, kaip garbingą, savinasi ir kitos germanų gentys – saksai, langobardai ir kiti; 5) pačioje gotų kilmės legendoje akivaizdžiai įžiūrimi legendos elementai; 6) antikos autoriai, kurie gotų istoriją pradeda 238 metų Istrijos paėmimu, nieko nežino apie šiaurinę gotų istoriją; 7) antikos autoriams pirminė gotų tėvynė yra „Skitija prie Meotidės“, vėliau Dunojaus žemupys, Italija ir Ispanija; 8) šiaurinių germanų – Danijos ir Skandinavijos vikingų sagų istorinėje atmintyje, nuo XII–XIII amžiaus surašytoje į istorijas, nėra jokių duomenų apie jų protėvių buvimą Vyslos aplinkoje, tačiau fiksuojami IV a. antrosios pusės gotų Hermanaricho karalystės įvykiai.

Kalbos istorijos tyrinėtojai nurodo gotų kalbos skolinius baltų kalbose ir gotų, nors ir trumpalaikę, kaimynystę su vakarų baltais. Šia prasme galima pasakyti, kad: 1) visose išlikusiose arba žinomose baltų kalbose yra tik 9 skoliniai iš gotų kalbos; 2) tik vienas „alus“ yra bendras skolinys visoms baltų kalboms, lietuvių kalboje žinomi trys gotiški skoliniai, latviai turi vieną, o prūsai – keturis; 3) šis skaičius yra iš tiesų labai menkas, o pasiskirstymas kalbose rodo galimus skirtingus jų gavimo kelius ir skirtingą laiką; 3) teigiant, kad šiaurinės gotų istorijos Baltijos aplinkoje nebuvo, lieka pasakyti, kad gotų skoliniai gauti ne anksčiau nei VI amžiuje po Kr.; 4) Gintaro kelio klestėjimo laiku I–III amžiuje vakarų baltai galėjo gauti germaniškų skolinių iš pietinių kaimynų lugijų, o gal ir iš pietinės Skandinavijos, tačiau negalėjo gauti gotiškų, nes tik III a. trečiasis dešimtmetis laikomas gotų istorijos pradžia. Be to, „Skitija prie Meotidės“ buvo reikšmingai nutolusi nuo pagrindinių gintaro kelių; 5) ankstyviausius gotiškus skolinius galėjo atsinešti lietuviai, kai jie VI amžiuje, traukdamiesi nuo slavų, atėjo iš rytų baltų žemių ir sukūrė Lietuvių pilkapių kultūrą. Šiuo atveju gotiški skoliniai yra antriniai – gauti per slavus, kurie šių skolinių turi nemažai; 6) gotiškų skolinių šaltinis galėjo būti V a. pab. – VI amžiuje archeologijos medžiagoje žinomos karinės aristokratijos laikų vakarų baltų karinio elito atstovų kelionės Juodosios jūros link net iki Konstantinopolio ir į Dunojaus baseiną, kur jie turėjo susitikti su gotais bei slavais.

Didžioji aisčių plėtra ir migracija iš esmės pakeitė Rytų Baltijos kultūrinį žemėlapią, turėjo didelę įtaką formuojantis vakarų baltų gentims ir jų socialinei struktūrai, tiesiogiai įtraukė vakarų baltų pasaulį į Didžiojo tautų kraustymosi procesus. Vakarų baltų pasaulis dėl nuolatinių ryšių su germanais ir romėnais buvo nuolat aprūpinamas didžiuliais spalvotojo metalo kiekiais, turėjo galimybių pažinti naujas technologijas ir pažinti luominės visuomenės sanklodą, kuri greitai išplito toje vakarų baltų dalyje,

kuri buvo arčiausiai Gintaro kelio. I–II amžių Vielbarko, Sembos-Notangos kultūrų visuomenė ir galindai gyveno, kaip ir germanų pasaulis, karinės aristokratijos laikus. Netruko tie laikai ateiti į prekyba besiverčiančias bendruomenes Nemuno žemupyje. Jie čia prasidėjo kiek vėliau – nuo II a. vidurio, ir ankstyvųjų viduramžių pradžia šios bendruomenės pasitiko pergyvenusios ankstyvąjį (150–260 m.), brandųjį (260–350 m.) ir klasikinį (350–450 m. ir vėliau) karinės aristokratijos visuomenės laikotarpius. Įvairiose vakarų baltų gentyse randami karinės aristokratijos elito karių kapai ir jų išskirtinės įkapės leidžia manyti, kad kariniai vakarų baltų būriai dalyvavo tolimiausiuose Europos žygiuose greta gotų ir kitų germanų (įsimintinas neseniai rastas V amžiaus galindų kario kapas su įkapėmis iš Bizantijos). Svarbiausia, jog regimi grįžę kariai, ir galima daryti prielaidą, kad aisčių pasaulio kariai papildydavo barbarų armijas kovojant su Romos imperija ir kiek vėliau dalyvavo kuriant Naująją Europą kartu su gotais ir kitomis tautomis. Ar migravo ištisos gentys, nes sakoma, kad VII amžiuje ištuštėjo Semba, atsakymų nėra, tačiau turint omenyje, kad iš tiesų visas dešinysis Vyslos krantas buvo baltiškas, tokioms kelionėms ir kariniams būriams sąlygos buvo palankios. Yra įvairių nuomonių apie užklystančias kitatautes bendruomenes Semboje VI–VII amžiuje, tačiau verta priminti, kad XIII a. Semba pasitiko būdama baltų kraštu su savita prūsų kalba (13:10 il.).

Atskirų išvadų reikalingas polietninių visuomenių baltų kraštuose klausimas ir baltiškų „negalių“ sindromas kai kurių minėtų archeologų darbuose. Apie polietniškumą pasakyčiau taip: vakarų baltų visuomenė nuo pat jos susiformavimo laikų apie XVI šimtmetį pr. Kr. pažino pažangiausias technologijas. Turėdama visais laikais geidžiamiausią prekę – gintarą – ir žemes, kuriose, kaip sakoma, ir lazda sužaliuoja, ji nuolat gaudavo spalvotųjų metalų ir galimybę pažinti jų apdirbimo būdus. Žvelgiant plačiau, nesunku pamatyti, kad visais laikais Pamarys, Vyslos žiotys ir žemupys, Semba, Lietuvos pajūris priklausė turtingiausioms visuomenėms. Prekybinės ekspedicijos ir nuolatinis bendravimas su likusia Europa nebuvo gi vienkryptis – atvykdavo germanų, romėnų, finų ir kitų tautų atstovų, o vėliau ir vikingų, tačiau tai niekaip nepakeitė bendrojo visuomenės baltiško pagrindo. Tad sunku įsivaizduoti, kad visuomenė, kuri išlaikė, tarkim, pirmąją kalbą, buvo dvikalbė ar dar kokia nors. Reikšmingiausiai istorinius laikus pasiekusių baltų kultūrinį ir kalbinį vientisumą liudija istorinių laikų šaltiniai: nė viename iš jų nekalbama apie kitakalbius intarpus baltų visuomenėje ir visuotinai vienodai pažymimas visiems vakarų baltams ir lietuviams būdingas senasis daugelio dievų pasaulis ir jo ritualai.

Smeigtukas, ritinis (žalvaris).
Dauglaukis, 50 kapas, 70–150 m.
Vytauto Didžiojo karo muziejus.
A. Užgalio nuotrauka, 2011.

SANTRAUKA

Dėl įspūdingo baltų kultūrų masto Vidurio ir Rytų Europoje baltai tapo daugelio tautų tyrinėjimų objektu, ir reikėjo laukti, kad po 1990-ųjų metų Lietuvos archeologai ir istorikai, ideologinių pančių nevaržomi, tars svarų žodį tirdami baltų etninę istoriją – pateiks aiškia seniausius laikus siekiančią baltų ir slavų, baltų ir germanų santykių sampratą. Tai ypač aktualu, kai didelė vakarų, kaip ir rytų, baltų archeologijos dalis plyti užsienio valstybių erdvėse (1:1 il.). Istorinės minties raida ne tik užsienio, o ir lietuvių istoriografijoje įtvirtino tradiciją, jog vakarų baltams skirtina riba baigiasi Semba ir Mozūrų ežerynu, o į vakarus nuo jų plytinčios žemės Vyslos žemupyje ir Pamaryje tarsi ir nieko bendra su baltais nebeturi, tačiau nuostabą kelia faktas, jog prūsai (iki IX a. vidurio ir antrosios pusės vadinti aisčiais) istorinius laikus pasitiks prie pat Vyslos (13:10 il.).

Tad kas gi tie aisčiai? Atsakymo prašosi pats knygos pavadinimas, ir pritariu tiems, kurie mano, jog aisčiai yra vakarų baltų genčių sąjunga (tokios pat nuomonės laikosi Voicekas Novakovskis (Wojciech Nowakowski), Valdemaras Šimėnas ir kiti autoriai). Įtikinama Tacito laikų (I amžiaus po Kr.) aisčių lokalizacija galėtų būti Vyslos žiotys, Semba-Notanga ir Lietuvos pajūris aukščiau Nemuno žiočių. Šias vietas galima būtų laikyti prigimtinėmis žemėmis, iš kurių per Didžiąją aisčių migraciją / plėtrą aisčių kultūra paplito į šiaurę iki Gaujos ir anapus Dauguvos vidurupio, Šventosios, Neries ir Nemuno santakos ir iki kairiojo Nemuno kranto, o pietuose apėmė Pamarį ir po 260 metų – didelę Vyslos upės dešiniojo kranto dalį. Senajame geležies amžiuje vakarų baltų / aisčių apgyventą erdvę būtų galima skirstyti į tris dalis: šiaurinę (Pilkapių kultūros žmonės), centrinę (Vakarų, Centrinės Lietuvos ir Nemuno žemupio plokštinių kapų žmonės) ir pietinę (Vielbarko, Sembos-Notangos, galindų (Bogačevų) ir sūduvių-jotvingių žmonės). Tokias išvadas padaryti leidžia apibendrinantis požiūris į Vielbarko kultūros raidą kaip į neatsiejamą nuo likusiosios vakarų baltų dalies ir turinčią tuos pačius raidos bruožus.

XX a. pirmojoje pusėje labiausiai į vakarus buvusi Vakarų baltų pilkapių kultūros dalis – Veidinių urnų kultūra – buvo paskelbta germaniška. Jos teritorijoje, pasak Jordano legendos, apgyvendinti pirmųjų amžių po Kr. gotai ir sumodeliuota jų kelionė į Europos pietus. Lenkų, vokiečių, rusų ir kitų tautų archeologų pastangomis „Baltijos gotai“ gavo Vielbarko kultūros pavidalo kūną, kuris leidosi į kelionę Juodosios jūros link apaugdamas Černiachovo kultūros savastimi, kol pasiekė tikrąją gotų istorijos areną „Skitijoje prie Meotidės“. Čia „Baltijos gotų istorijos“ kūrėjams į pagalbą atėjo antiklos istorikai, kurie rašė tikrą gotų istoriją ir nieko apie Baltijos gotus nežinojo. Bet tai jau nebuvo svarbu – išgalvoti Baltijos gotai paskendo tikrųjų gotų istorijoje, o Jordano sukurtos legendos moksliniam pagrindimui tarnavo ir tarnauja visa Pamario archeologija. Tokia Vielbarko gotų istorijos schema šiuo metu yra absoliučiai vyraujanti daugelio šalių archeologijoje: ieškoma Baltijos arba Vyslos gotų protėvynės pietų Skandinavijos vakaruose ir rytuose, Gotlando saloje, ieškoma jų išsilaipinimo vietų Vyslos ir Oderio žiotyse (6:1 il.), dėliojami Černiachovo kultūros germaniškos dalies

bendrumai su Vielbarko kultūra, siekiant pagrįsti germanišką jos prigimtį. Tačiau archeologijos ir istorijos mintis vystosi. Nuo pereito šimtmečio antrosios pusės iki dabar paskelbta nemaža darbų, kurių autoriai neranda argumentų dėl gotų kilmės iš Skandinavijos ar Gotlando. Taip pat abejojama Jordano patikimumu ir pačia gotų kilmės iš šiaurės istorija. Gotų Baltijos kelio propaguotojai taip pat negali nepastebėti prieštaravimų. Juos kelia savo darbuose, tačiau istorinę tiesą palieka įsigalėjusiai tradicijai. Dėl šios tradicijos atsirado daugelis prieštaravimų – Černiachovo kultūros baltiškieji reliktai nedera su propaguojamu „gotų žiedu“, baltikų radinių aptinkama Kryme greta IV a. gotų kapų. Gotams priskiriamas Vyslos žemupys iš esmės atima Gintaro kelio baltiškumą, išskyrus nebent menkutę atkarpą nuo Pasargės upės Sembos pusiasalio link. Pagaliau tampa nebeaišku, kaip vakarų baltai, germanų atskirti nuo Europos istorijos teatro, galėjo taip aktyviai dalyvauti kuriant naująją Europą. O apie vakarų baltų nuolatinį migravimą į naujosios Europos kūrimo sceną liudija karinio elito kapai, kuriuos nuosekliai ir periodiškai randa Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos archeologai, pagaliau, ir galindų istorija Iberų pusiasalyje. Dar svarbiau, jog baltų kalbinėje erdvėje susikūrusi Vielbarko kultūra niekada nebuvo nagrinėjama bendrame vakarų baltų kultūrų raidos kontekste. Tuo tarpu, kaip rodo šios knygos medžiaga, vakarų baltų pasaulyje vyko virsmo procesai, kuriuos galima apibūdinti kaip migracijos pobūdį turinčią Didžiąją vakarų baltų plėtrą. Šio proceso sudėtine dalimi ir tam tikra prasme varomąja jėga buvo vadinamieji Vielbarko gotai, o tiksliau – labiausiai į vakarus buvusi aisčių sąjungos gentis. Prieštaringi teiginiai kelia neišvengiamą būtinybę šias problemas nagrinėti iš Lietuvos istoriografijos pozicijų, žvalgantis po pasaulį, ką naujo sako istorijos, archeologijos ir kalbinė mintis apie vakarų baltų / aisčių ir jos kaimynų istoriją.

I. AISČIAI IR JŲ KAIMYNAI SLAVAI

Pirmasis klausimas, su kuriuo susiduria kiekvienas aisčių istorijos tyrinėtojas, yra baltų-slavų ir baltų-germanų santykiai ir jų kaimynystės chronologijos klausimai. „Bendros baltų-germanų-slavų protėvynės“ idėja nebepatenkina šiandieninių mokslininkų. Zigmo Zinkevičiaus, Wolfgango Šmido (Wolfgang P. Schmid), Jurgeno Udolfo (Jürgen Udolph), Pietro Umberto Dinio (Pietro Umberto Dini) darbai leidžia suprasti, jog visi trys etnosai gimė skirtingose erdvėse ir skirtingu laiku, o baltiškasis vandenvardžių klodas iš jų yra pats seniausias. Vakarų baltų istorijos tyrinėjimuose nuolat šmėžuoja „slavai“ ir jų santykiai su baltais. Tad verta pa-nagrinėti šį klausimą kalbos, archeologijos ir istorijos atžvilgiu.

Žinoma, jog seniausių baltų ir slavų santykių klausimais parašyta gausybė veikalų. Objektyvesnis tyrinėtojas yra pastebėjęs seniausios slavų istorijos tyrinėjimų kraštutinumus, kai, ieškant seniausios slavų protėvynės ar tėvynės, jomis buvo paskelbtos įvairiausios Europos vietos – jos ieškota Skitijoje, Karpatuose, Juodosios jūros šiaurėje, Pamaryje ir kitur. Nelygu kokiu laiku ir kokioje vietoje bei kokių nuostatų skatinant būdavo įtvirtinama „tikroji slavų tėvynė“, tai tiesiogiai veikdavo kaimyninių tautų istorijos konstravimą. Šiuolaikinę archeologijos mintį apie slavus jų materialios kultūros prasme įvardijo V. Novakovskis: „Šioje situacijoje pirmu į tiesą panašiu paminėjimu apie slavus Vyslos baseine reikia laikyti informaciją, kuri yra Jordano „Getikoje“, sukurtoje VI a. antrosios pusės pradžioje (apie 551 metus). Aprašydamas to meto Europos istoriją, Jordanas paminėjo neabejotinai slavų gentį sklavenus (Sclaveni), kurie buvo apgyvenę žemes, vakaruose siekusias Vyslos aukštupį. Tai visiškai patvirtina pačių

ankstyviausių Prahos kultūros radinių paplitimas Mažojoje Lenkijoje. Šis faktas reiškia, kad tik tuo laiku galima datuoti slavų pasirodymo pradžią Vyslos baseino žemėse, o vėliau ir Oderio ir toliau į vakarus, iki pat Elbės, kur, remiantis naujausiais tyrinėjimais, pirmiausia dendrochronologijos, jie atėjo VII amžiuje arba netgi VIII amžiaus pradžioje.¹ Vadinasi, vakarų baltai / aisčiai iki pat VII–VIII amžių neturi nieko bendra su slavų istorija (3:3 il.). V. Novakovskis įterpė ir tikrą istorinį slavų paliudijimą. Rašytinis šaltinis – Jordano „Getika“ – slavus fiksuoja apie 551 metus ir kaip tik siejant su gotų – rytinių germanų – istorija. Kalbos prasme vokiečių lingvistas ir onomastas J. Udolfas sako, kad ikislaviški vandenvardžiai slavų teritorijoje parodo ypatingus ir senus ryšius su baltų teritorija, tačiau neliudija apie baltų ir slavų bendrą prokalbę, nes abiejų kalbų šakų vandenvardžiai yra pernelyg skirtingi.² Jis pabrėžė, kad slavų kalbos išaugo iš mažos ląstelės, o ankstyviausių slavų vandenvardžių arealą nurodė esant Galicijos Karpatų šlaite ir datuoja maždaug apie Kristaus gimimo laiką.³ V. Šmidas pastebėjo, kad nė vienas iš didžiųjų upių vardų – Egeris, Oderis, Vysla, Bugas, Dniestras, Dniepras, Donas – neturi slaviško prado ir, kaip ir J. Udolfas, mano, kad slavų protėvynė galėjo užimti tik santykinai mažą teritoriją.⁴ Reikšminga, kad kalbininkų darbuose aiškiai regima išvada, jog slavai anksčiau susitiko su rytų germanais nei su baltais. Tai yra pastebėjęs K. Būga: „iš senų senovės, mat, slavėnų (venetų, venedų) būta kaimynais su gotais.“⁵ Rusų mokslininkas Olegas Trubačiovas (О. Н. Трубачев), tyrinėjęs slavų amatų terminų etimologiją, priėjo prie reikšmingų išvadų: „Susilaikydami nuo tolesnių klasifikacijų, tik pakartosime, kad pati medžiaga rodo senosios slavų orientacijos tikimybę ne į kontaktus su baltais, o į kontaktus su labiau vakarietiškais indoeuropiečiais, tarp kurių kalbinis bendravimas kartu kuriant terminus toks didelis ir toks rimtas, kad mes priversti sutikti, jog egzistavo senasis Centrinės Europos kultūrinis regionas, kuris apėmė senuosius germanų, italikų, slavų dialektus (arba jų dalį) ir neapėmė baltų dialektų, su kuriais bendravimas galėjo pasireikšti vėliau. Antrinis slavų prisijungimas prie minimo regiono (tarkim, po bendravimo su baltais), mūsų manymu, mažai tikėtinas. Tam prieštarauja ir baltiškų terminų susidarymas, atitinkamose teminėse grupėse vykęs visiškai kitokiais nei slavų keliais.“⁶ Taigi, O. Trubačiovas apibūdino archeologijos, istorijos šaltinių (Jordanas) ir kalbos požiūriu realų Centrinės Europos kultūrinį regioną, kuriame vystėsi ankstyviausioji slavų istorija. Kaip nurodo P. U. Dinis, ankstyvesnius slavų kontaktus su germanais, bet ne su baltais, palaiko ir lenkų lingvistas Janas Otremskis (J. Otrębski): „Otrębskis, be to, pastebėjo, kad nėra tokių skolinių, kurie žinomi tik baltams, visuomet jų aptinkama ir slavų kalbose. Tai leido jam padaryti išvadą, kad būtent slavai turėję tiesioginių kontaktų su germanų gentimis ir tapę pagrindiniu tarpininku germanų žodžiams į baltų kalbą prasiskverbti.“⁷ J. Udolfas pasisakė ir dėl tų rytinių germanų (gotų), kuriuos ar-

1 Новаковский В. Проблема присутствия славян на землях в бассейнах Одера и Вислы в римский период и в эпоху переселения народов (на основании античных письменных источников и археологических находок). *Германия–Сарматия*. Калининград–Курск, 2010, с. 137–138.

2 Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Rankraštis, kurį maloniai leidžia cituoti autorius.

3 Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnung*. Heidelberg, 1979, S. 619.

4 Schmid W. P. *Urheimat und Ausbreitung der Slawen. Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 257.

5 Būga K. *Rinkiniai raštai*, 2 t. Vilnius, 1959, p. 96–98.

6 Трубачев О. Н. *Ремесленная терминология в славянских языках*. Москва, 1966, с. 393.

7 Dini P. U. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius, 2000, p. 133.

cheologai apgyvendino Pamaryje ir Vyslos žiotyse: „Jeigu gotai būtų gyvenę prie Vyslos – tarp baltų – tai baltų kalbose turėtų būti kontaktų reiškinių, tai yra germaniškų⁸ skolinių. Slavų kalbose jie labai akivaizdūs. Kodėl ne baltų kalbose? Kadangi gotai kūrėsi arba keliavo ne prie Vyslos, bet Pietinėje Lenkijoje.“ (*Wenn Goten an der Weichsel gesessen hätten – mitten unter den Balten! – dann müsste es doch Kontaktphänomen auch im Baltischen geben, d.h. germanische Lehnwörter. Im Slavischen sind sie doch bestens vorhanden. Warum nicht im Baltischen? Weil die Goten nicht an der Weichsel siedelten oder wanderten, sondern in Südpolen.*). Taigi, šiuolaikinė archeologija, istorija, kalbos istorija akcentuoja slavus kilus iš pietų ir nemato būdų „slavams gimti iš baltų“. Slavų pasaulio ekspansija vakarų baltus pasiekė apie VIII amžių. Štai nuo IX–X amžių ir vėliau labiausiai į vakarus buvęs baltų gentinis junginys – prūsai – Vyslos žemupio abiejuose krantuose susidūrė su mėginančiais jų žemes užkariauti vakarų slavais.

II. AISČIAI IR JŲ KAIMYNAI GERMANAI

Senojo geležies amžiaus aisčių istorijoje santykiai su germanais lėmė santykius ir su likusia Europa, o šiaurinėje dalyje aisčių istorijoje dalyvavo ir finai. Tad didžiosios aisčių plėtros ištakų archeologija glūdi, be kita ko, baltų ir germanų kultūrų bei kalbos chronologijoje. Žinoma, jog germanai, kaip kultūrinė bendrija, fiksuojama nuo V amžiaus pr. Kr. 2010 metų Brilio (Brill) leidyklos atlase⁹ nurodoma, kad germanų prokalbė nuo bendrojo indoeuropiečių kamieno atsiskyrė iki V amžiaus pr. Kr., o germanų kalbos susiformavo iki V šimtmečio po Kr. Ekartas Olshauzenas (Eckhart Olshausen) germanų prokalbe kalbėjusius žmones linkęs apgyvendinti Elbės žemupyje ir pietų Skandinavijoje.¹⁰ Germanų protėvynės klausimas aiškiai suformuluotas V. Šmido darbe: „Jeigu vieną kartą supriešinsime baltų ir germanų kalbų teritorijas, tai netgi žiūrint labai paviršutiniškai bus aišku, kad šiaurinis Švelzvigas-Holšteinas, Jutlandija, Danų salos, veikiausiai ir Skandinavija apskritai negali būti germanų tėvynė, nes čia nėra nei palyginamo pastovaus vystymosi, nei palyginamo senų vietovardžių dažnumo.“¹¹ J. Udolfas papildė, jog vakarų Harco pakraštys remiantis vietų vardais gali būti traktuojamas kaip germanų protėvynė.¹² Taigi, remiantis kalbininkų ir archeologų darbais galima įsivaizduoti modelį, kurio kalbinę idėją dar 1978 metais yra suformulavęs V. Šmidas. Jis teigė, jog baltų kalbos yra senosios hidronimijos centre ir traktuotinos kaip lyginimo etalonas.¹³ Jam seniausias (archajiškiausias) ir, atrodo, didžiausias kalbinis indoeuropiečių sluoksnius yra baltiškas. Šitokios etnochronologijos ribose senasis geležies amžius ir jame vykę kalbiniai bei kultūriniai procesai buvo itin svarbūs visiems etnosams. Germanų atžvilgiu sakoma, jog jų kalbos susiformavo

⁸ Autorius turi omenyje archajiškus germanų skolinius, kurie datuoti III–IV amžiumi.

⁹ *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden – Boston, 2010.

¹⁰ Olshausen E. Cultural developments in the regions of Germanic settlement. *Brill's Historical Atlas of the Ancient World New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak, Leiden – Boston, 2010, p. 230.

¹¹ Schmid W. P. Alteuropa und das Germanische. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 337.

¹² Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Rankraštis, kurį maloniai leidžia cituoti autorius.

¹³ Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 191.

iki V amžiaus po Kr., o baltų atžvilgiu galima sakyti, kad jų vakarinės gentys savo kultūrinį pavidalą galutinai įgavo iki V amžiaus po Kr.

III. AISČIAI IR JŲ „KAIMYNAI“ GOTAI

Ypatingas I–III amžių vakarų baltų istorijos puslapis aisčius sieja su gotais. Šios istorijos veiksmo vieta ankstyvuojų jos laikotarpiu buvo Vyslos žiotys su abiem jos krantais, vėliau – Pamaris, dar vėliau – didelė dalis dešiniojo Vyslos kranto. Tokia yra veiksmo scena, kurioje vokiečių, lenkų ir kitų kraštų archeologai apgyvendino rytų germanus gotus nepaisydami kalbininkų nustatyto fakto, jog ir didelė Pamario dalis, ir Vysla su jos žemupiu, ir Vyslos–Priegliaus tarpupis yra baltų vandenvardžių ir kitų vietovardžių paplitimo teritorijoje. Kalbininkų ir archeologų darbai įtikina, kad pirmoji baltų Pamarių kultūra susiformuoja kaip tik minėtoje teritorijoje apie II t-metį pr. Kr. Taigi, baltų pasaulis savo materialia ir kalbine (vandenvardžių) išraiška matomas anksčiau nei germanų. Skaitytojas žino, jog Okxyvo / Vielbarko / gotų klausimas glaudžiai susijęs su Veidinių urnų kultūra, kurią vokiečių archeologai pereito šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje primygtinai priskyrė germanams. Šiuolaikinė archeologija Veidinių urnų kultūros gimimo laiką sieja su VII–VI amžiumi pr. Kr. Vadinausi, derinant archeologijos duomenis su reikšmingais Z. Zinkevičiaus, J. Udolfo, V. Šmido ir E. Olshauzeno kalbos tyrinėjimais, VII ar VI amžiuje pr. Kr. germanų Pamaryje, kaip ir niekur kitur, negalėjo būti. Taip iš Vielbarko kultūros „iškrenta“ germanų prado tradicija Pamaryje, ir čia verta nuodugniau pristatyti tuos archeologinius argumentus, kurie Veidinių urnų kultūrą leidžia traktuoti kaip baltiškos Vakarų baltų pilkapių kultūros lokalų variantą. Skyriuje „Aisčių kilmė ir gyvenamoji erdvė“ aptarti Veidinių urnų kultūros laidosenos ypatumai leidžia teigti, kad didžiąja dalimi jie sutampa su kitose Vakarų baltų pilkapių kultūros srityse – Semboje-Notangoje, Mozūruose, Lietuvos ir Latvijos pajūryje – praktikuotais laidojimo papročiais (7:3 il.). Grupuojant laidojimo elementus, galima pastebėti, kad: 1) visose vakarų baltų pilkapių kultūros srityse žalvario (bronzos) ir ankstyvajame geležies amžiuose vyraujanti laidojimo paminklo forma yra pilkapiai; 2) nuo 1100–1000 metų pr. Kr. iki maždaug 10 metų po Kr. visose srityse vyrauja mirusiųjų deginimo paprotys; 3) visose srityse sakralią erdvę atitveria saulės simbolis – akmeninis ratas; 4) visų sričių pilkapių vidaus konstrukcijose naudojami akmeniniai centriniai statiniai, akmeniniai grindiniai, akmeniniai „podiumai“, akmeniniai atitvėrimai, skaldytų akmenų dėžės ir dėžutės; 5) visose srityse sudegintų mirusiųjų kapai įrengiami paprastose duobutėse, apdėti akmenų vainikėliu, apdėti skaldytų akmenų nameliais, keraminiuose dubenėliuose, puodeliuose, urnose; 6) visose srityse vyraujanti urnų forma laikytina „kriaušės“ forma. Tokie laidosenos bendrumai, kuriuos papildo materialinės kultūros bendrumai. Visoms sritims yra būdingi baltiški Nortikių tipo kovos kirviai, atkraštiniai Rytų Pabaltijo tipo kirviai, įvijiniai smeigtukai bei labiau ankstyvajam geležies amžiui būdingos kilpinės įvijos.

Vakarų baltų pilkapių kultūros lokalias sritis atskiria netolygus veidinių urnų naudojimas. Veidinės urnos labiausiai paplitusios Pamario kultūroje, jų daug mažiau (apie 17 radimo vietų) yra Sembos-Notangos srityje ir nerandama Lietuvos bei Latvijos pajūryje. Tokie yra skirtumai. Tiesa, Pamario kultūroje, greta veidinių, randama ir namelio pavidalo urnų. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad jų arealą reikėtų atskirti kaip atskirą lokalią sritį, tačiau ji vis dėlto

neiškirta, ir palaidojimai su nameliais lieka Pamario kultūros „nuosavybe“ su iš Apeninų atėjusia tradicija.

Taigi belieka pakartoti, jog Veidinių urnų kultūra ir vandenvardžių duomenimis, ir archeologijos atžvilgiu skirtina vakarų baltams, ir tai patvirtina tezę, kad būsimojus gotus archeologai apgyvendins vakarų baltų prigimtinėse žemėse, sakydami, kad apie I–II amžių pr. Kr. Vyslos žemupyje regimi nauji reiškiniai, rodantys kultūros kaitą. Žiūrint tik į Vyslos žemupio kultūros procesus, galimos įvairios interpretacijos apie ateivius ir panašiai, tačiau naujieji procesai neapsiribojo Vyslos žemupiu, – didžiulio masto kultūros kaitos, plėtros ir migracijų procesai ankstyvojo geležies amžiaus antrojoje pusėje prasidėjo visose Vakarų baltų pilkapių kultūros srityse. I amžiaus pirmąjį dešimtmetį reikia laikyti didžiosios aisčių plėtros / migracijos pradžia. Šios migracijos mastas yra stulbinantis: aisčiai pajudėjo į šiaurės rytus link Dauguvos ir Gaujos, į rytus Brūkšniuotosios keramikos žmonių link, iš Vyslos žiočių ir žemupio į visą Pamarį skleisdami naują kultūrą. Toks apibendrinantis žvilgsnis siūlo kitokį požiūrį į Vielbarko kultūros raidą ir būtina pabrėžti, kad Vielbarko kultūros skirtumai nuo kitų aisčių aiškintini jau ankstyvajame geležies amžiuje išryškėjusiais sričių skirtumais (5:1 il.): visose srityse ankstyvojo geležies amžiaus antrojoje pusėje ima keistis laidojimo papročiai – atsiranda nedegintų mirusiųjų kapų ir palengva pereinama nuo pilkapių pylimo tradicijos prie plokštinių kapų. Pastaroji forma kaip tik ir pristatoma kaip Vielbarko išskirtinumas, tačiau ir kitas vakarų baltų pasaulis patyrė tas pačias permainas.

IV. DIDŽIOJI AISČIŲ MIGRACIJA

Aisčių pasaulis, į jį žvelgiant atsietai nuo menamosios šiaurinės gotų istorijos, senajame geležies amžiuje patyrė audringos sklaidos ir migracijos laiką (13:1–13:5 il.). Aisčiai iš Vyslos žiočių, Sembos pusiasalio ir Lietuvos bei Latvijos pajūrio tarp 10 ir 40 metų pajudėjo visomis kryptimis, kurias apribojo tik Baltijos jūra. Aisčių kultūra plito Pamarėje įgaudama Vielbarko kultūros pavidalą ir kartu su Mozūrų ežeryno baltais sudarydama pietinę vakarų baltų / aisčių dalį. Iš Sembos ir Lietuvos pajūrio migruojantys aisčiai sukūrė centrinę aisčių šaką, kurios skiriamuoju bruožu visose trijose šios šakos kultūrose tapo plokštiniai kapai, būdingi Vakarų ir Centrinei Lietuvai bei Nemuno žemupiui. Gali būti, kad šiaurinė aisčių migracija iš Lietuvos ir Latvijos pajūryje buvusios Vakarų baltų pilkapių kultūros sukūrė šiaurinę vakarų baltų šaką – Pilkapių kultūrą, kuri nusidriekė iki Gaujos šiaurėje, Dauguvos vidurypio ir Šventosios rytuose, kur ši susitiko su Brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonėmis.

Didžiosios aisčių migracijos chronologijoje ir topografijoje galima įžiūrėti du raidos periodus – ankstyvąjį, kuris datuojamas 10–200/220 metais, ir vėlyvąjį, kurio laikas buvo tarp 200/220 ir 450 metų po Kr. Kiekvieno laikotarpio aisčių migracija pasižymi savita geografine erdve ir skirtinga geopolitine orientacija, tačiau išvelgiamos ir bendrosios tendencijos (13:6–13:8 il.). Iš bendrųjų bruožų galima išskirti faktą, jog iki 200/220 metų ir šiauriniai, ir centriniai, ir pietiniai aisčiai, kaip sakoma, apibrėžė savo gyvenamąsias erdves. Šiauriniai aisčiai dar tarp 70 ir 150 metų įkūrė tolimiausią gyvenvietę šiaurės rytuose (10:12 il.), o vėlyvuju laikotarpiu jie nuosekliai plėtė savo teritoriją šiaurės rytuose, rytuose ir pietryčiuose, tačiau toliau nei 70–150 metais pasiekta riba jie nenukeliavo. Centriniai aisčiai, kaip ir šiauriniai, per visą senąjį geležies amžių užėmė iki tol aisčių kultūros nepaliestas žemes. Iki 200/220 metų išryškėjo jų arealai, o per vėlyvąjį laikotarpį, ypač Centrinės Lietuvos kultūros

žmonės, savo teritoriją plėtė į šiaurę, stumdami Pilkapių kultūros žmones (10:15 il.). Pietinių aisčių, jiems priskiriant Vielbarko kultūros žmones, raidai būdingi tie patys migracijos ir plėtros bruožai, kaip ir jų šiauriau gyvenusių kaimynų aisčių. Iki 220 metų Sembos-Notangos ir galindų kultūroms būdingas difuzijos procesas, o ne migracija. Nors Sembos-Notangos šiaurės rytinės dalies aisčiai veikiausiai tapo migracijos šaltiniu kuriantis naujoms centrinių aisčių kultūroms – Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos. Vyslos aisčių naujosios kultūros tapimo procesas buvo staigus, jau 10–70 metais pasiekti visi kraštiniai Pamaro arealo taškai (10:8 il.), o iki 220 metų Vielbarko žmonės pietuose nusileido iki Vltavos upės (10:12 il.), perėjo į dešinią Vyslos krantą ir juo keliavo iki Pripetės (10:15 il.). 220 ir 260 metai pietiniams vakarų baltams buvo ypatingi: iš vakarų atėjo germanai. Dembčino grupės žmonės išstūmė Vielbarko žmones iš Pamaro, ir šie buvo priversti migruoti į pietus – nuo Pripetės Bugo aukštupio link pasiekdami Samo ir Vyslos santaką bei Styriaus upę (10:18 il.). Aisčiams kairiajame Vyslos krante liko žemės į vakarus nuo Gdansko ir į pietus iki pat Vyslos „alkūnės“, kur ji savo vagą suka į pietryčius. Nėra jokio pamato manyti, jog matoma, kaip įrodinėja tradicinė koncepcija, savaiminė gotų migracija Juodosios jūros link. Tiesiog pasikeitė jėgų santykis, ir, kaip rodo Vielbarko raida, tas germanų spaudimas atėjo iš ankstesniojo laikotarpio, nes, kaip minėta, į dešinią Vyslos krantą Vielbarko žmonės perėjo jau tarp 150 ir 220 metų. Dembčino grupės germanų spaudimas turėjo didesnių pasekmių – Vielbarko žmonės pasuko į Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinę dalį ir tapo nauju postūmiu formuojantis sūduvių-jotvingių kultūroms. Šitokia pietinių vakarų baltų konfigūracija buvo iki pat senojo geležies amžiaus pabaigos, ir ji daro suprantamą ir galimą aktyvų vakarų baltų dalyvavimą Didžiojo tautų kraustymosi procesuose, daro aiškų ir suprantamą baltiškų lankinių segių lenkta kojele ir žieduotųjų segių, kaip kito vakarų baltų paveldo – pavyzdžiui, emaliuotų segių, paplitimą Černiachovo kultūros teritorijoje po 220 metų (11:23 il.). Vertinant visų vakarų baltų raidos procesą, darosi akivaizdu, kad Vielbarko kultūros raida nėra išskirtinė, o sudaro bendrojo vakarų baltų plėtros proceso dalį.

Senajame geležies amžiuje tradiciniai vakarų baltų kaimynai pietuose buvo germanai, tačiau ne gotai, ir santykiai su jais atsispindi mūsų archeologijoje, ypač Gintaro kelio archeologijoje. Per bendrą aisčių ir germanų gyvenimą keitėsi pastarųjų erdvės – vakarų baltai tarp 150–220 metų išstūmė lugijus (Pševorsko kultūros žmones) į kairiąją Vyslos krantą, o tarp 220 ir 260 metų naujieji germanų ateiviai – Dembčino žmonės – aisčius išstūmė iš viso jų turėto Pamaro (13:9 il.), ir tai paaiškina mažesnę baltiškų vietovardžių skaičių Pamaryje. Aisčiams liko anksčiau minėta erdvė kairiajame Vyslos krante (10:15 il.). Galimas dalykas, kad germanai kairiojo Vyslos kranto aisčius iki Vyslos vagos išstūmė iki VII amžiaus. Plečiantis šiaurinei aisčių kultūrai jų kaimynai buvo finai. Kuršo šiaurinė dalis, Rygos įlankos kraštas su Dauguvos žiotimis liko finų, šiaurės rytuose ir rytuose vakarų baltų ir finų siena nusistovėjo ties Gaujos upe ir anapus Dauguvos vidurupiu.

V. GOTAI IR JŲ ŠIAURINĖS ISTORIJOS MIRAŽAS

Senajame geležies amžiuje vakarų baltai / aisčiai jokių kontaktų su slavais neturėjo ir negalėjo turėti, nes pirmoji slavų kultūra datuojama V a. paskutiniu juo ketvirčiu ir jų gyvenama teritorija nesiekė vakarų baltų (3:1 il.). Jordano „Getikoje“ minimi slavai VI–VII amžiuje tiesioginių kontaktų su vakarų baltais neturėjo. Ankstyviausias slavų kontaktas pietuose buvo su

rytiniais germanais, greičiausiai su gotais. Pietinė slavų kilmė neginčijamai nustatyta archeologijos duomenimis. Tokiai nuomonei pritaria ir dalis kalbininkų. Didžioji slavų migracija Vyslos žemupį galėjo pasiekti ne anksčiau nei VIII a. pradžioje, o jų aušros laikai glaudžiausiai susiję su gotų istorija, ir Didžiąją slavų migraciją į vakarus galima vertinti kaip tam tikrą gretutinį procesą, susietą su gotų migracija nuo jų gimtųjų vietų „Skitijoje prie Meotidės“ į vakarus. Slavų ir rytų baltų kontaktai užsimezgė anksčiau kažkur Dniepro vidurupyje (3:3 il.).

Šiaurinė gotų istorija nepaaiškinama nei archeologija, nei kalba, nei rašytiniais šaltiniais. Remiantis archeologija, reikia pasakyti, kad: 1) Vielbarko kultūros ankstyvoji raida (gotams priskiriama kultūra) matoma baltų vandenvardžių ir baltiškų archeologinių kultūrų teritorijoje – Pamaryje; 2) Pamarys nuo VII–VI amžiaus pr. Kr. laikytinas vakarų baltų kultūros įtakos zona, kurioje išsivystė Vakarų baltų pilkapių kultūros šaka – Veidinių urnų kultūra, kuri, būdama labiausiai į vakarus nutolęs baltų kraštas ir artimiausias germanų kaimynas, nuo seno išsiugdė savitą kultūrą, tačiau daugelis jos laidosenos ir daiktų kultūros elementų yra tapatūs kitoms Vakarų baltų pilkapių kultūros sritims – M. Gimbutienės terminija šnekant, Sembos-Notangos, Vakarų Mozūrijos, Kuršių (Vakarų Lietuva ir Vakarų Latvija) ir sūduvių (jotvingių) Rytų Mozūrijoje; 3) ankstyvojo geležies amžiaus pabaigoje ir ypač tarp 10 ir 70 naujosios eros metų visoje vakarų baltų erdvėje prasidėjo kultūros kaitos procesas, kuris reišėsi naujomis daiktų kultūros formomis ir ypač laidojimo paminklų formos kaita – perėjimu nuo pilkapių prie plokštinių kapų, nuo kūnų deginimo prie nedeginimo papročio. Ši kaita ryški Vielbarko kultūroje, Vakarų Lietuvoje ir naujųjų kultūrų sklaidoje centrinėje vakarų baltų dalyje. Pilkapių pylimo paprotys neišnyko – tęsiamas naujosiose kultūrose (Pilkapių kultūra šiaurėje) ar abiejų sugyvenimu (Vielbarko, Sembos-Notangos kultūros, Lietuvos Užnemunės kultūra, kuri pastaruoju metu traktuojama kaip galindų (Bogačevo kultūros) įtakos zona). Vielbarką su kitomis vakarų baltų kultūromis sieja ir segių – profiliuotų, laiptelinių, emaliuotų, lankinių lenkta kojele ir lankinių žieduotųjų – paplitimas; 4) Gintaro kelio archeologija, ir ypač jo pagrindinis maršrutas į Vyslos žiotis, gali būti papildoma prielaida, kad Gintaro kelio metu Vyslos žemupys buvo kontroliuojamas aisčių, kurie per vidurupį ir aukštupį kontroliavusius lugijus ir jų padedami arba be jų susisiekė su Gintaro kelio romėnų pagrindiniu prekybos miestu Karnuntumu; 5) akcentuojamas Vielbarko, arba gotų kultūros mirusiųjų erdvinis orientavimas nėra Vielbarko kultūros savastis – erdvinio mirusiųjų orientavimo ir Dangaus dievybių garbinimo tradicija, mirusiųjų orientuojant į Dangaus šviesulių – Saulės, Mėnulio ir Mažųjų Grįžulo Ratų – padėtis laidojimo metu yra bendras ir kitoms iš pirmųjų aisčių žemių išėjusioms kultūroms; 6) remiantis archeologija niekaip neįrodoma šiaurinių germanų iš Skandinavijos pietinės dalies vakarinės ar rytinės pusės migracijos galimybė. Neįrodoma ji, kaip tai yra pažymėjęs ne vienas autorius, ir iš Gotlando. Pietinės Skandinavijos I–II amžių archeologija nemato kultūrinių galimybių susiformuoti tokiai situacijai, kai galima reikšminga migracija į kitus kraštus. Atvirkščiai, tuometinės kultūros sklaidos kryptis buvo nukreipta iš kontinento į salas, o I–II–III amžių Gotlando ir kontinento kultūrų santykiuose galima įžūrėti kontinento dominavimą ir net kultūrinę bendrystę (V. Žulkus); 7) archeologų nustatyta Vielbarko vyrų kapų beginklė tradicija gali paaiškinti antikos autorių pastabą „labai taikinga aisčių gentis“, ir tai dar kartą sustiprina argumentą, kad Vielbarko kultūra laikytina aisčių kultūros dalimi.

Istorijos šaltinių atžvilgiu reikia pasakyti, jog: 1) vienintelis šaltinis, kuriame yra pasakojama apie gotų, o tiksliau ne gotų, tačiau tik valdančios Amalių giminės šiaurinę kilmę,

yra apie 551 metus surašyta Jordano „Getika“; 2) Jordano „Getika“ dalis dabartinių tyrinėtojų vertina skeptiškai ir netgi laiko grožiniu kūriniumi; 3) Amalių giminės šiaurinę kilmę reikia vertinti tik kaip legendą, kurioje nėra istorinės tiesos; 4) šiaurinę kilmės legendą, kaip garbingą, savinasi ir kitos germanų gentys – saksai, langobardai ir kiti; 5) pačioje gotų kilmės legendoje akivaizdžiai įžiūrimi legendos elementai; 6) antikos autoriai, kurie gotų istoriją pradeda 238 metų Istrijos paėmimu, nieko nežino apie šiaurinę gotų istoriją; 7) antikos autoriams pirminė gotų tėvynė yra „Skitija prie Meotidės“, vėliau Dunojaus žemupys, Italija ir Ispanija; 8) šiaurinių germanų – Danijos ir Skandinavijos vikingų – sagų istorinėje atmintyje, nuo XII–XIII a. surašytoje į istorijas, nėra jokių duomenų apie jų protėvių buvimą Vyslos aplinkoje, tačiau fiksuojami IV a. antrosios pusės gotų Hermanaricho karalystės įvykiai. Heimskringlos, Kniutlingų, Egilio sagose¹⁴ nerandamas nė vienas epizodas, kuriame I–III amžių gotų istorija būtų nors menkiausia gija susieta su IX–XII amžių skandinavų istorija, tačiau IV amžiaus gotų istorija Juodosios jūros erdvėje žinoma skandinavų sagose, legendose ir mituose.¹⁵ VI a. Jordano „Getikos“ Hermanarichas virto Jarmeriku (Iarmericus) XIII a. Sakso Gramatiko „Danų žygiuose“. Jordano „Jis taip pat panašiai išmintimi ir jėga pajungė sau aisčių tautą“ virto Sakso Gramatiko „nusiaubė sembų, kuršių ir daugybę Rytų genčių“. Akivaizdu, kad vikingų istorinė atmintis išlaikė tai, kas buvo, ir nemini to, ko nebuvo – nebūtų tautų vardų ir jų žygių.

Kalbos istorijos tyrinėtojai nurodo gotų kalbos skolinius baltų kalbose ir gotų, nors ir trumpalaikę, kaimynystę su vakarų baltais. Šia prasme galima pasakyti, kad: 1) visose išlikusiose arba žinomose baltų kalbose yra tik 9 skoliniai iš gotų kalbos; 2) tik vienas „alus“ yra bendras skolinys visose baltų kalbose, lietuvių kalboje žinomi trys gotiški skoliniai, latviai turi vieną, o prūsai – keturis; 3) šie skaičiai iš tiesų labai menki, o pasiskirstymas kalbose rodo galimus skirtingus jų gavimo kelius ir skirtingą laiką; 4) teigiant, kad šiaurinės gotų istorijos Baltijos aplinkoje nebuvo, lieka pasakyti, kad gotų skoliniai gauti ne anksčiau nei VI amžiuje po Kr.; 5) Gintaro kelio klestėjimo laiku I–III amžiuje vakarų baltai galėjo gauti germaniškų skolinių iš pietinių kaimynų lugijų, o gal ir iš pietinės Skandinavijos, tačiau negalėjo gauti gotiškų, nes tik III a. trečiasis dešimtmetis laikomas gotų istorijos pradžia. Be to, „Skitija prie Meotidės“ buvo toli nuo pagrindinių gintaro kelių; 6) ankstyviausius gotiškus skolinius galėjo atsinešti lietuviai, kai jie VI amžiuje, traukdamiesi nuo slavų, atėjo iš rytų baltų žemių ir sukūrė Lietuvių pilkapių kultūrą. Šiuo atveju gotiški skoliniai yra antriniai – gauti per slavus, kurie šių skolinių turi nemažai; 7) gotiškų skolinių šaltiniu galėjo būti V a. pab. – VI amžiuje archeologijos medžiagoje stebimos karinės aristokratijos laikų vakarų baltų karinio elito atstovų kelionės Juodosios jūros link net iki Konstantinopolio ir į Dunojaus baseiną, kur jie turėjo susitikti su gotais bei slavais.

VI. DIDŽIOSIOS AISČIŲ PLĖTROS IR MIGRACIJOS PĖDSAKAIS

Didžioji aisčių plėtra ir migracija iš esmės pakeitė Rytų Baltijos kultūrinį žemėlapi, turėjo didelę įtaką formuojantis vakarų baltų gentims ir jų socialinei struktūrai, tiesiogiai įtraukė

¹⁴ *Egilio saga*. Vilnius, 1975; Снори Стурлусон. *Круг земной (Heimskringla)*. Москва, 1980; *Kniutlingų saga* (vert. U. Mikucionis). Vilnius, 2002.

¹⁵ Baranauskas T. Hermanaricho žygis prieš aisčius. *Voruta*, 2002-05-18, nr. 10(508).

vakarų baltų pasaulį į Didžiojo tautų kraustymosi procesus. Vakarų baltų pasaulis dėl nuolatinių ryšių su germanais ir romėnais buvo nuolat aprūpinamas didžiuliais spalvotojo metalo kiekiais, turėjo galimybių pažinti naujas technologijas ir luominės visuomenės sanklodą, kuri greitai išplito toje vakarų baltų dalyje, kuri buvo arčiausiai Gintaro kelio. I–II amžių Vielbaroko, Sembos-Notangos kultūrų visuomenė ir galindai gyveno, kaip ir germanų pasaulis, karinės aristokratijos laikus. Netruko tie laikai ateiti į prekyba besiverčiančias bendruomenes Nemuno žemupyje. Jie čia prasidėjo kiek vėliau – nuo II a. vidurio, ir ankstyvųjų viduramžių pradžią šios bendruomenės pasitiko pergyvenusios ankstyvąją (150–260 m.), brandųją (260–350 m.) ir klasikinę (350–450 m. ir vėliau) karinės aristokratijos visuomenės laikotarpius. Įvairiose vakarų baltų gentyse randami karinės aristokratijos elito ir kariaunos karių kapai bei jų išskirtinės įkapės leidžia manyti, kad kariniai vakarų baltų būriai dalyvavo tolimiausiuose Europos žygiuose greta gotų ir kitų germanų (įsimintinas neseniai rastas V amžiaus galindų kario kapas su įkapėmis iš Bizantijos). Galima daryti prielaidą, kad aisčių pasaulio kariai papildydavo kariaunas. Ar migravo išties gentys, atsakyti sunku, tačiau turint omenyje, kad beveik visas dešinysis Vyslos krantas buvo baltiškas, tokioms kelionėms ir kariniams būriams sąlygos buvo palankios. Yra visokių nuomonių apie užklystančias kitatautes bendruomenes Semboje VI–VII amžiuje, tačiau verta priminti, kad XIII amžių Semba pasitiko būdama baltų kraštu su savita prūsų kalba (13:10 il.).

VII. SVETIMŲ KULTŪRŲ ĮTAKOS IR POLIETNIŠKUMAS VAKARŲ BALTŲ / AISČIŲ ISTORIJOJE

Seniausieji baltų ir germanų, baltų ir slavų santykiai, žinoma, yra svarbus tyrimų ir problemų laukas. Tačiau jis nėra vienintelis – pastaruoju metu lietuvių archeologijoje atsirado dvi viena iš kitos plaukiančios tendencijos: aplinkinių kultūrų įtakos pervertinimas vakarų baltų kultūros raidai ir polietninių visuomenių paieškos baltų gilumoje. Šių dienų archeologijos teorija iškelia iš pirmo žvilgsnio keistai skambantį klausimą: kuriuo keliu žengsime tyrinėdami baltų etninę istoriją? Apskritai atsakysime šių tyrinėjimų? Akcentuosime įvairių etnosų sugyvenimą senosiose bendruomenėse? Kas mums taps tokių tyrinėjimų pagrindu – savita ir savaiminga vietinė kultūra, ar ją užgoš atsivežtinių dirbinių ar pagal atsivežtus pavyzdžius padarytų dirbinių akcentavimas neigiant kūrybines autochtonų galias? Siūlymų vengti etninių klausimų nemaža šiuolaikinių archeologų darbuose. „Etninė „etiketė“ ant archeologinės kultūros – tai visada nelabai gerai“, – taip yra pasisakęs rusų archeologas Markas Ščiukinas (М. Щукин). Vokiečių archeologė Helgą van den Bom (H. Van den Boom) stebina, kaip etninės problemos gali būti siejamos su archeologija. Ji klausia, ar archeologai iš viso gali spręsti etniškumo klausimus, ar archeologai, ieškodami etniškumo, nepasiduoda materialinės kultūros interpretacijų manipuliacijoms, kviečia archeologus netapti įvairių politinių manipuliacijų priemonėmis. Jos manymu, svarbiausioji archeologijos paskirtis yra aiškintis amatų, verslų, menų ir kitokių priešistorės gyvenimo pusių technologijas. Šitoks požiūris užsimoja išstumti archeologiją iš istorijos mokslų sistemos. Vadovaujantis tokia logika tektų atiduoti technologijos tyrimus fiziniams ir gamtos mokslams, menus – menų specialistams ir t. t. Tačiau archeologija yra savarankiška ir kartu nedaloma istorijos mokslo dalis. Jai pavesta tirti tą konkrečios etninės bendrijos istorijos dalį, kuri nepasiekiamą istorijos šaltinių duomenimis. Archeologinė kultūra nėra pati sau kultūra. Kultūra yra kokių nors žmonių sukurta. O jei yra žmonių

kultūra, tai yra ir bruožai, kuriuos jie sau arba kiti jiems priskiria ir pagal tuos bruožus jie patys save arba kiti juos atpažįsta. Visų tautų archeologai ieško seniausių etninių, o ne kokių nors kitokių šaknų, kad nutiestų tiltą tarp tolimiausių laikų ir istorijos šaltiniais liudijamos etninės istorijos. Antraip archeologija tampa savitikslu pasimėgavimu senąja žmonių kultūra, kur svarbiausia belieka artefaktų grožis ir jų brangumas, o ne archeologijos teikiamos galimybės iš paprasčiausių radinių laike ir erdvėje konstruoti įvairialypius ryšius su artima ir tolima aplinka galiausiai archeologines kultūras susiejant su istoriniais laikais.

Savotiška bendros baltų–germanų–slavų protėvynės atmaina archeologijoje tapo polietniškumo paieškos vakarų baltų erdvėje. Iš atvežtinių artefaktų išaugusiame įtakos kalne atsirado ir psichologiškai vertinamo nepasitikėjimo baltų kūrybinėmis jėgomis. Tas nepasitikėjimas reiškiasi kai kurių Lietuvos archeologų darbuose, kuriuose jis įgauna Rytų Baltijos erdvėje gyvenusių žmonių orumą įžeidžiantį diskriminacijos atspalvį. Nedidelė atvežtinių ar svetimos kultūros bruožus turinčių artefaktų dalis dažnai sureikšmintą ir iškelta virš gausybės neabejotinai vietinės, tai yra vakarų baltų, kilmės artefaktų, ir didelė įtakos dalis konstruojama per tokius dirbinius, kuriuose įžiūrima kitų kultūrų įtaka, ar per tokius, kurie apibūdinami „nusižiūrėtų ar perimtų“ terminu. Polietniškumo vakarų baltų istorijoje paieškos didele dalimi remiasi tuo pačiu atvežtinių dirbinių pervertinimu arba tendencinga svetimų kultūrų požymius turinčių artefaktų interpretacija. Jo tyrimai, jeigu šis fenomenas buvo I–V a. aisčių istorijoje, turėtų apimti bent dvi kryptis: 1) polietniškumo galimybė prigimtinėse aisčių žemėse; 2) polietniškumas aisčių pasaulio periferijoje. Prigimtinėse baltų žemėse dėl istorijos tėkmės suformuotų sąlygų kitų etnosų gyvenimo šalia baltų, turint omenyje, kad iki V a. pabaigos Europos etnosų horizonte slavų nematyti, galimybė yra labai ribota. Polietniškumo paieškos I t-mečio pirmojoje pusėje atsiremia, visų pirma, į germanišką elementą. Pastaruoju metu germanizuodamas Sembos-Notangos kultūrą itin pasižymi Vladimiras Kulakovas (В. И. Кулаков). Tenka pasakyti, kad nė vienos iš nagrinėtų polietniškumo galimybių baltų žemėse ir baltų pasaulio periferijoje nepatvirtina archeologijos medžiaga. Tad kyla klausimas, ar vienas sureikšminimas nesukėlė kito sureikšminimo. Kitaip tariant, iš baltiškų dirbinių aplinkos išskėlus ir pernelyg sureikšminus abipusiais ryšiais gautus svetimus artefaktus, šie tapo neadekvačiu pagrindu etninės istorijos klausimams spręsti. Ir vėl etniuose tyrinėjimuose kyla primygtinis reikalas gyvenviečių ir kapinynų medžiagą identifikuoti vietinės ar svetimos gamybos požūriu. Tokie statistiniai duomenys yra būtini objektyvioms išvadoms padaryti.

Aisčių pasaulis, plačiąja prasme jį suprantant kaip vakarų baltų kultūros erdvę, niekada nebuvo uždaras. Kalbamuoju laikotarpiu, nuo I iki V amžiaus, aisčiai gyveno glaudžiausioje kaimynystėje su Pavyslio lugijais ir burgundais, nuo III a. antrosios pusės – gal ir su langobardais (Dembčino grupė), su Skandinavijos germanais ir finais šiaurėje. Baltų prekybiniai interesai plito įvairiausiomis kryptimis. Tie interesai nekito ir nuolatinių romėnų ir germanų karų epochoje, kai prekybiniai keliai buvo nuolat koreguojami atsižvelgiant į tai, kur įsiliepsnodavo aštriausi konfliktai. Vakarų baltų erdvė buvo nuolat maitinama gausybės spalvotųjų metalų srauto ir importo iš įvairių kraštų, o tai liudija apie kultūros orientaciją, europietišką ir atvirą naujovėms aisčių gyvenimo būdą. Nuolatinis bendravimas teikė abipusės naudos, ir tam tikra įtaka buvo neišvengiama. Tik kyla klausimas, koku matu tą įtaka matuojama ir kaip ji atsiliepia visuomenės gyvenimui. Tad ką gi lietuvių kalboje reiškia žodis „įtaka“? „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ rašoma, kad tai – „autoriteto, kokios jėgos

poveikis, reikšmė“. Taip suprantama įtaka reikštų, kad ji gali pastebimai keisti bendruomenės gyvenimą. Tad kurgi slypi tas „autoritetas, jėgos poveikis ar reikšmė“, plaukiantis iš nustatytos romėnų įtakos? Deja, keliasdešimt, šimtas ar du šimtai „nusižiūrėtų“ arba „pasiskolintų“ dirbinių formų vargu ar gali tapti gyvensenai įtaką darančiu veiksniumi. Juolab aisčiams, kurie patys turėjo juodąją metalurgiją ir apdirbamąją spalvotąją metalurgiją, igudusius juvelyrus ir vidaus mainų tinklą, bent nuo III t-mečio pr. Kr. praktikuojamą žemdirbystę, o nuo seniausių laikų – gyvulininkystę, neolitą siekiančią antžeminę stulpinę ir polinę medinę architektūrą.

Sunkiau pamatuoti bendravimo įtaką visuomeninio gyvenimo ir visuomeninės patirties srityje. Nuolatinis bendravimas su antikos ir aplinkinio pasaulio žmonėmis galėjo suteikti vakarų baltams žinių apie svetimą tautą, jų kalbą ir papročius, supažindinti baltus su naujais civilizacijos pasiekimais – raštu ir rašytine teise, karybos naujovėmis, mūrine statyba ir miestais, keliais ir akvedukais, pažangiomis technologijomis ir vergų prekyba, su romėniška prabanga ir prekiniais-piniginiais santykiais. Nėra jokio pagrindo manyti, kad aisčių visuomenei nebuvo pažįstamas romėnų gyvenimas. Tačiau perimti jo naujovių baltai, kaip ir germanai, neskubėjo ir kažkodėl atkakliai nelaikė romėnų gyvenimo sektina dorybe, manydami, kad jų gyvenimas yra jiems geras. Romėnai neišmokė aisčių gavybinės ir gamybinės juodosios metalurgijos, spalvotųjų metalų lydymo ir kalimo paslapčių, romėnai neišmokė aisčių apdirbti žemės, auginti gyvulių ar medžioti, romėnai neišmokė aisčių gamintis ginklų ar statyti namų. Viso to aisčiai išmoko skirtingose epochose tokiais pat būdais, kaip ir dabar smalsus žmogaus protas tęsia techninę ir visuomeninę pažangą, t. y. patys tyrinėdami pasaulį ir keisdami patirtimi, kai ir vieniems, ir kitiems tos pažangos reikia, kai ją moka perimti ir pritaikyti.

Apie ką byloja keliami klausimai? Pirmiausia apie rimtą poreikį plėtoti etninės istorijos, kuriai visos pasaulio tautos skiria išimtinį dėmesį, tyrimus. Ir rašant tą seniausiąją istoriją derėtų ieškoti ne svetimų buvusių ar įsivaizduojamų įtakų, o visų pirma įvertinti savojo etnoso kultūrą ir jo raidos etapus kitų tautų istorijos kontekste. Matyt, yra atėjęs laikas rašančiajai archeologų bendruomenės daliai imtis svarstyti seniausiosios Lietuvos istorijos suskirstymo klausimus, padėsiančius mūsų istorijos vyksmo pagrindu sukurti visiems priimtina laikotarpių apibūdinimo sistemą, kuri mūsų ankstyvąją istoriją grąžintų į nuo seniausių laikų buvusią nedalomą Europos istorijos dalį.

SUMMARY

The impressive scale of Baltic cultures in Central and Eastern Europe has led the Balts to become the object of research among a great number of peoples. It took many years of waiting until Lithuanian archaeologists and historians, freed from ideological constraints in 1990, could express their expert opinion in the study of the ethnic history of the Balts by giving a clear concept of relations between the Balts and Slavs, and the Balts and the Germanic peoples dating back to the oldest times. It is particularly relevant bearing in mind that a great part of archaeology of the western, as well as the eastern Balts lies in the lands of foreign countries (1:1 il.). As historical thought developed, a tradition was established in both foreign and Lithuanian historiography, according to which the borderline associated with the western Balts ends near Sambia and Masurian Lakeland, while the lands stretching westwards near the lower Vistula and Pomerania as though have nothing to do with the Balts. However, it is surprising that the Prussians (referred to as the Aestii until the middle and the second half of the 9th century) will meet historical times right near the Vistula River (13:10 il.).

Who are those Aestii (*Aestiorum gentes*) anyway? The title of the book itself asks for an answer. I agree with those who believe that the Aestii are the union of western Baltic tribes (the same opinion is supported by Wojciech Nowakowski, Valdemaras Šimėnas and other authors). A convincing localisation of the Aestii of the times of Tacitus (1st century AD) could be the mouth of the Vistula, Sambia-Natangia and the Lithuanian seacoast stretching above the mouth of the Nemunas. The afore-mentioned areas could be considered the original lands, which gave rise to the spread of the Aestian culture during the Great Aestian Migration/Expansion northwards up to the Gauja and across the middle reaches of the Daugava, the confluence of the Šventoji, the Nėris and the Nemunas rivers to the left bank of the Nemunas and southwards to Pomerania and a vast area on the right bank of the Vistula after 260. The area inhabited by the western Balts/Aestii in the Old Iron Age could be divided into three parts: north (people of the Barrow culture), central (people of the flat grave burials of Western Lithuania, Central Lithuania and the lower Nemunas) and south (people of Wielbark, Sambia-Natangia, Galindia (Bogaczewo) and Sudovia-Yotvingia). Such conclusions are prompted by a general approach to the development of the Wielbark culture as a part inherent in the remaining western Balts and sharing the same traits of development.

In the first half of the 20th century the westernmost part of the West Baltic Barrow culture – Face Urn culture – was declared Germanic. Its territory, as the legend of Jordanes tells, was inhabited by the Goths in the first centuries AD, and their journey southwards of Europe was modelled. Thanks to Polish, German and Russian archaeologists, the “Baltic Goths” acquired the shape of the Wielbark culture, which set off towards the Black Sea acquiring features of the Chernyakhov culture until it reached the true stage of the history of the Goths “in the land of Scythia near Lake Maeotis”. At this point, a helping hand to the authors of the “history of the Baltic Goths” was extended by ancient historians, who wrote a true

history of the Goths and had no knowledge of the Baltic Goths. However, it was no longer important – the imaginary Baltic Goths merged into the history of the true Goths, while the entire Pomeranian archaeology used to provide and still provides scientific evidence to the legend coined by Cassiodorus or Jordanes. This is the prevailing scheme of the history of the Wielbark Goths in the archaeology of a number of countries: researchers try to track down the original homeland of the Baltic and Vistula Goths in southern Scandinavia and the island of Gotland, to trace back the locations of their disembarking in the mouth of the Vistula and Oder rivers (6:1 il.) and to assemble the common traits between the Germanic part of the Chernyakhov culture and the Wielbark culture in order to substantiate its Germanic origins. However, the development of the thought of archaeology and history is an ongoing process. A number of works have been published since the second half of the previous century the authors of which fail to find arguments to ground the origin of the Goths from Scandinavia or Gotland. The reliability of Jordanes and the history of the Goths tracing them from the north are also an object of doubt. The advocates of the Baltic road of the Goths cannot remain blind to the evident contradictions, too. Though the contradictions are brought forward in their works, their historical truth remains faithful to the prevailing tradition. Such a tradition gave rise to a number of contradictions – the Baltic relics of the Chernyakhov culture are not consistent with the advocated “Gothic ring”; Baltic artifacts are discovered in the Crimea next to the 4th-century Gothic graves. The lower Vistula attributed to the Goths essentially rejects the Baltic nature of the Amber Road, except for a small passage from the Pałęka (Passarge) towards the Sambian Peninsula. Finally, it becomes unclear how the western Balts, isolated by the Germanic peoples from the area of the European history, could play such an active part in the creation of the new medieval Europe. Furthermore, the continuous migrations of the western Balts towards the stage of creation of the new Europe are testified by the graves of the military elite consistently and periodically discovered by Lithuanian, Polish and Russian archaeologists and, finally, the history of the Galindians in the Iberian Peninsula. What is more, the Wielbark culture established in the Baltic linguistic area has never been studied in the general context of the development of the cultures of the western Balts. In the meantime, as the investigations of this book show, the world of the western Balts faced the transformation processes, which can be described as the Great Expansion of migration type of the western Balts. The so-called Wielbark Goths or, to be more precise, the westernmost tribe of the Aestian union, constituted an integral part and a certain driving force of this process. The contradictory assertions drive to the inevitable investigation of the problems from the perspective of Lithuanian historiography by taking a close look around the world and trying to grasp the message rendered by a new historical, archaeological and linguistic thought on the history of the western Balts/Aestii and their neighbours.

I. THE AESTII AND THEIR SLAVIC NEIGHBOURS

The first question to be answered by each researcher of the Aestian history is the Baltic-Slavic and Baltic-Germanic relations and the issues of chronology of their neighborhood. The idea of the “common Baltic-Germanic-Slavic original homeland” is no longer satisfactory to contemporary researchers. The works of Zigmantas Zinkevičius, Wolfgang P. Schmid, Jürgen Udolph and Pietro U. Dini lead to the conclusion that the three ethnic groups have originated

in different areas and at a different time, the Baltic layer of hydronyms being the oldest of them. The “Slavs” and their relations with the Balts constitute a regular topic in the historical research studies of the western Balts, thus making it worthwhile to address this topic in linguistic, archaeological and historical terms.

A wide range of works has been written on the issues of the ancient Baltic-Slavic relations. More impartial researchers have already observed the extremes in the research of the ancient history of the Slavs, when, in quest of the oldest historical homeland or the homeland, such titles have been assigned to various places across Europe – Scythia, the Carpathian Mountains, north of the Black Sea, Pomerania, etc. The time and place of “the true Slavic homeland”, as well as the driving motives behind its localisation, used to make a direct impact on the construction of the history of neighbouring peoples. Nowakowski gave sense to contemporary archaeological thought about the Slavs in terms of their material culture when he wrote that “in this situation, the first reference that resembles the truth about the Slavs in the Vistula basin should be considered the information presented in the *Getica* of Jordanes written in the beginning of the second half of the 6th century (around 551). By describing the history of Europe of that time, Jordanes included a note on the Sclaveni, a Slavic tribe beyond doubt, which had settled in the western lands stretching to the upper Vistula. It is fully supported by the spread of the earliest artifacts of the Prague culture in Lesser Poland. The afore-mentioned fact means that it is this particular time which can be associated with the first appearance of the Slavs in the lands of the Vistula basin, which later stretched to the Oder and further westwards to the Elbe, where, based on the most up-to-date, primarily dendrochronological, research methods, they settled in the 7th century or even the early 8th century.”¹ Consequently, the western Balts/Aestii had nothing in common with the Slavic history until the 7th–8th centuries (3:3 il.). Nowakowski also inserted a true historical testimony of the Slavs. The written source – Jordanes’ *Getica* – records the Slavs around 551 by drawing an association with the history of the Goths – East Germanic people. In linguistic terms, pre-Slavic hydronyms on the Slavic territory show special and old relations with the Baltic territory, however, they do not testify to the common proto-language of the Balts and the Slavs as the hydronyms of both groups of languages are too different, German linguist and onomast Jürgen Udolph says.² He stressed that the Slavic languages grew out of a small cell and localized the earliest area of Slavic hydronyms on the slope of the Galician Carpathians by dating it around the birth of Christ.³ Wolfgang P. Schmid notes that none of the names of the largest rivers – the Ohře, the Oder, the Vistula, the Bug, the Dniester, the Dnieper, and the Don – have Slavic origins and supports Udolph who believes that the original homeland of the Slavs could cover only a relatively small area.⁴ A significant conclusion can be clearly identified in the works of the linguists, according to which the first encounter between the Slavs and the Balts was preceded by the Slavic-East Germanic encounter. Kazimieras Būga

¹ Новаковсий В. Проблема присутствия славян на землях в бассейнах Одера и Вислы в римский период и в эпоху переселения народов (на основании античных письменных источников и археологических находок). *Германия–Сарматия*. Калининград–Курск, 2010, с. 37–38.

² Udolph J. Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung. Manuscript cited with the approval of the author.

³ Udolph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnung. Heidelberg, 1979, S. 619.

⁴ Schmid W. P. Urheimat und Ausbreitung der Slawen. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin–New York, 1994, S. 257.

also made such an observation: “After all, from the oldest times the Slavs (Venetians, Venetians) and the Goths were neighbours.”⁵ Russian scholar Oleg Trubachev (О. Н. Трубачев), having studied the etymology of the terminology of Slavic crafts, came to significant conclusions: “By abstaining from further classifications, we will only repeat that the material itself shows the likelihood of the ancient orientation of the Slavs not towards the contacts with the Balts but with more westward Indo-Europeans, who show such a great and serious linguistic communication in coining new terms together that we are forced to agree with the existence of the ancient cultural region of Central Europe, which covered the old Germanic, Italic, Slavic dialects (or their part) and did not cover the dialects of the Balts, who could have been encountered some time later. To our mind, a secondary association of the Slavs with the afore-mentioned region (e.g., after the contacts with the Balts) is unlikely. Also, it is not supported by the formation of the Baltic terminology which took totally different, non-Slavic, roads in individual thematic groups.”⁶ Therefore, Trubachev described a realistic cultural region of Central Europe in terms of archaeology, historical sources (Jordanes) and language, which witnessed the development of the early history of the Slavs. As indicated by Dini, Polish linguist Jan Otrębski also supports the prior contacts between the Slavs and the Germanic peoples as opposed to the Balts: “Moreover, Otrębski noticed that there are no such loanwords which are only characteristic of the Balts; they can always be traced to the Slavic languages as well. It led him to conclude that it was the Slavs who had direct contacts with the Germanic tribes and became the key intermediary for the Germanic words to enter the Baltic language.”⁷ Udolph also spoke about the East Germanic people (Goths), which archaeologists placed in Pomerania and at the mouth of the Vistula: “If the Goths had lived near the Vistula – among the Balts – there should be manifestations of their contacts in Baltic languages, i.e. Germanic⁸ loanwords. They are very evident in the Slavic languages. Why not in the Baltic languages? Because the Goths settled down or traveled in southern Poland rather than near the Vistula.” (*Wenn Goten an der Weichsel gesessen hätten – mitten unter den Balten! – dann müsste es doch Kontaktphänomen auch im Baltischen geben, d.h. germanische Lehnwörter. Im Slavischen sind sie doch bestens vorhanden. Warum nicht im Baltischen? Weil die Goten nicht an der Weichsel siedelten oder wanderten, sondern in Südpolen.*). Therefore, contemporary archaeology, history and the history of language highlight the origin of the Slavs from the south and do not see any way for “the Slavs to have originated from the Balts”. The expansion of the Slavic world reached the western Balts in around the 8th century. From the 9th–10th centuries onwards, the westernmost tribal formation of the Balts – the Prussians – faced the endeavour of the western Slavs to conquer their lands on both banks of the lower Vistula.

II. THE AESTII AND THEIR GERMANIC NEIGHBOURS

The relations with the Germanic peoples determined the relations with the remaining part of Europe in the Old Iron Age history of the Aestii, while the Finns played a role in the Aestian

⁵ Būga K. *Rinktiniai raštai*, 2 t. Vilnius, 1959, p. 96–98.

⁶ Трубачев О. Н. *Ремесленная терминология в славянских языках*. Москва, 1966, с. 393.

⁷ Dini P. U. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius, 2000, p. 133.

⁸ The author implies the archaic Germanic loanwords dated the 3rd–4th centuries.

history in the north. Therefore, the archaeology of the origins of the great Aestian expansion lies, among other things, in the chronology of the cultures and language of the Balts and the Germanic peoples. As a cultural community, the Germanic peoples are recorded from the 5th century BC. Brill's atlas published in 2010⁹ indicates that the Germanic proto-language separated from the common Indo-European stem before the 5th century BC, whereas Germanic languages formed before the 5th century AD. Eckhart Olshausen tends to place people speaking the Germanic proto-language in the lower Elbe and southern Scandinavia.¹⁰ The issue of the Germanic original homeland has been clearly formulated in the work of W. P. Schmid. He wrote that if for once we contrasted the areas of the languages of the Balts and the Germanic peoples, even a very superficial look would make it clear that the north of Schleswig-Holstein, Jutland, Danish islands and most likely Scandinavia could not on the whole be the homeland of the Germanic people as it did not show either a comparatively stable development or a comparatively frequent occurrence of old place names.¹¹ Udolph adds that the border of western Harz, drawing on place names, can be considered the historical homeland of the Germanic people.¹² Hence, with reference to the works of linguists and archaeologists, we can imagine a model, the linguistic idea of which was formulated by Schmid as far back as 1978. He stated that the Baltic languages are in the centre of the ancient hydronymy and should be treated as a benchmark for comparison.¹³ For him, the oldest (most archaic) and, seemingly, the largest linguistic Indo-European stratum is Baltic. In the limits of such ethnochronology, the Old Iron Age and the linguistic and cultural processes evolving in it were of particular importance to all ethnic groups. As far as Germanic tribes are concerned, their languages are said to have formed before the 5th century AD, whereas in terms of the Balts we may say that their western tribes acquired their final cultural shape by the 5th century AD.

III. THE AESTII AND THEIR GOTHIC "NEIGHBOURS"

A special page in the history of the western Balts of the 1st–3rd century brings the Aestii into association with the Goths. In its early period the arena of their history was the mouth of the Vistula with its both banks, later it was Pomerania and finally a large part of the right bank of the Vistula. This is the area where German and Polish archaeologists and the archaeologists of other regions placed the East Germanic people – the Goths – regardless of the fact identified by linguists, according to which a large area of Pomerania and the Vistula with its lower reaches, including the area between the Vistula and the Pregolya, is on the territory of the spread of Baltic hydronyms and other place names. The works of linguists and archaeologists provide plausible evidence to believe that the first Baltic Pamariai (Baltic Coastal) culture

⁹ *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden–Boston, 2010.

¹⁰ Olshausen E. Cultural developments in the regions of Germanic settlement. *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden–Boston, 2010, p. 230.

¹¹ Schmid W. P. Alteuropa und das Germanische. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin–New York, 1994, S. 337.

¹² Udolph J. Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung. Manuscript cited upon the approval of the author.

¹³ Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin–New York, 1994, S. 191.

originated right in the afore-mentioned area in around the 2nd millennium BC. Thus, in its material and linguistic (hydronyms) expression, the Baltic world comes into the arena earlier than the Germanic one. The reader is aware that the issue of Okseywie/Wielbark/Goths is tightly linked with the Face Urn culture, which German archaeologists insistently attributed to the Germanic people in the 1930s. Contemporary archaeology associates the birth of the Face Urn culture with the 7th–6th centuries BC. Consequently, the combination of archaeological data and significant linguistic studies of Zinkevičius, Udolph, Schmid and Olshausen shows that in the 7th or 6th century BC the Germanic people could neither be in Pomerania nor anywhere else. In this way, the tradition of Germanic origins in Pomerania is excluded from the Wielbark culture. At this point, it is worth giving a more exhaustive presentation of the archaeological arguments allowing us to consider the Face Urn culture a local variant of the West Baltic Barrow culture. The peculiar traits of the burial customs characteristic of the Face Urn culture discussed in the chapter “Origins and Inhabited Area of the Aestii” lead to a conclusion that they coincide, to a greater part, with the burial customs practiced in other regions of the West Baltic Barrow culture – Sambia–Natangia, Masuria, the coast of Lithuania and Latvia (7:3 il.). When grouping burial elements, the following observations can be made: 1) barrows are the dominant form of burial monuments in all regions of the West Baltic Barrow culture in the Bronze Age and the Early Iron Age; 2) from 1100–1000 BC to around 10 AD the custom of cremation is predominant in all regions; 3) a stone circle, being a symbol of the sun, delineates the sacred space in all regions; 4) the internal set-up of barrows in all regions makes use of central stone structures, stone base, stone “podiums”, stone enclosures, split stone boxes and cases; 5) the graves of cremated bodies are set in casual pits enclosed by stone circles, split stone houses, placed in ceramic bowls, pots and urns in all regions; 6) the predominant urn shape in all regions is considered a “pear” shape. Such are the common traits of burial customs supplemented by the common traits of material culture. Baltic Nortycken-type battle axes, flanged axes of the East Baltic type, spiral pins as well as loop spirals more typical of the Early Iron Age are characteristic of all regions.

The local regions of the West Baltic Barrow culture can be distinguished by a varied use of face urns. Face urns are most prevalent in the Pomeranian culture, much less (around 17 finding locations) in the region of Sambia-Natangia and none are found on the Lithuanian and Latvian coast. Such are the differences. It should be noted that apart from face urns, house-shaped urns are also found in the Pomeranian culture. Some researchers believe that their area should be marked out as an individual local area; however, it has not been done and the burials with house-shaped urns remain the “property” of the Pomeranian culture with a tradition originating in the Apennines.

Hence, we can only repeat that in terms of both the data provided by hydronyms and archaeology, the Face Urn culture is attributable to the western Balts, which also confirms the thesis that archaeologists will locate the future Goths in the original lands of the western Balts saying that new phenomena witnessing the change of cultures can be observed in the lower Vistula in around the 1st–2nd centuries BC. If we limit ourselves to the processes evolving in the lower Vistula culture, various interpretations about newcomers, etc. are possible; nevertheless, the new processes did not stop at the lower Vistula. All regions of the West Baltic Barrow culture saw the rise of large-scale processes of cultural change, development and migrations in the second half of the Early Iron Age. The first decade of the 1st century should

be considered the onset of the great Aestian expansion/migration. The scale of this migration is astonishing: spreading the new culture, the Aestii moved to the north-east towards the Daugava and the Gauja rivers and to the east towards the peoples of the Stroke-Ornamented Ware culture, from the mouth and the lower Vistula across the entire Pomerania. Such a general look offers a different approach to the development of the Wielbark culture. It should be noted that the differences of the Wielbark culture as opposed to other Aestii are explained by the regional differences which made their first more vivid appearance in the Early Iron Age (5:1 il.): in the second half of the Early Iron Age all regions witnessed a change in burial customs – the graves of non-cremated bodies can be found and a gradual shift from the barrow-building tradition to flat graves can be observed. It is the latter shape that is singled out as a distinctive trait of the Wielbark culture; however, the remaining world of the western Balts underwent the same changes, too.

IV. THE GREAT AESTIAN MIGRATION

In the Old Iron Age the world of the Aestii, if seen in dissociation from the alleged northern history of the Goths, faced the times of turbulent spread and migrations (13:1–13:5 il.). From the mouth of the Vistula, the Sambian Peninsula and Lithuanian and Latvian coast, between 10 and 40 AD the Aestii moved in all directions, the Baltic Sea being their only boundary. The Aestian culture spread out in Pomerania, by acquiring the shape of the Wielbark culture and forming the southern part of the western Balts/Aestii along with the Balts of Masurian Lakeland. Migrating from Sambia and the Lithuanian coast, the Aestii gave birth to the central Aestian branch with flat graves in all three cultures of this branch as their distinctive trait characteristic of Western and Central Lithuania, as well as the lower Nemunas. It is likely that the northern Aestian migration from the West Baltic Barrow culture of Lithuanian and Latvian seacoast gave rise to the northern branch of the western Balts – the Barrow culture stretching to the Gauja in the north and the middle Daugava and the Šventoji in the east where it encountered the people of the Stroke-Ornamented Ware culture.

Two periods of development can be singled out in the chronology and topography of the Great Aestian Migration – the early period dated 10–200/220 and the late period between 200/220 and 450 AD. The Aestian migration of each period is distinguished by a peculiar geographic space and a different geopolitical orientation; nevertheless, general tendencies can also be observed (13:6–13:8 il.). Among the general characteristics the following fact can be pointed out: until 200/220, northern, central as well as southern Aestii, it can be said, outlined their inhabited areas. The northern Aestii established their most remote settlement in the north-east as early as the years between 70 and 150 (10:12 il.), whereas in the late period they consistently expanded their territory in the north-east, east and south-east; however, they did not travel any further than the borderline reached in 70–150. Throughout the Old Iron Age the central Aestii, likewise the northern Aestii, inhabited the lands which had not witnessed any sign of the Aestian culture before. Their inhabited area had acquired the shape by 200/220, whereas in the late period the people of the Central Lithuanian culture in particular expanded their territory northwards by driving out the people of the Barrow culture (10:15 il.). The development of the southern Aestii, if the people of the Wielbark culture are attributed to them, is distinguished by the same traits of migration and development as

their northern Aestian neighbours. Until 220, the Sambian-Natangian and Galindian cultures can be characterised by the process of diffusion rather than migration, though the Aestii of the north-east part of Sambia-Natangia most likely became the source of migration in the formation of new central Aestian cultures – the lower Nemunas and Central Lithuania. The process of the rise of the new culture of the Vistula Aestii was rapid; all extreme points of the Pomeranian area had been reached as early as 10–70 (10:8 il.), whereas by 220 the Wielbark people had descended to the Vltava River (10:12 il.) in the south, moved to the right bank of the Vistula and travelled along it to the Prypiat (10:15 il.). The years 220 and 260 were exclusive to the southwest Balts: the Germanic people came from the west. The people of the Dębczyn group drove away the Wielbark people from Pomerania, thus forcing them to migrate southwards – from the upper Prypiat and the Bug rivers towards the confluence of the San and the Vistula and the Styr River (10:18 il.). On the left bank of the Vistula, the lands westwards from Gdańsk and southwards to the bend of the Vistula, where it turns its bed towards southeast, remained under Aestian domination. There is no reason to believe in the spontaneous migration of the Goths towards the Black Sea as the traditional concept tries to prove. Simply, the balance of powers changed and, as illustrated by the development of the Wielbark culture, the pressure of the Germanic people came from an earlier period because, as mentioned above, the Wielbark people already moved to the right bank of the Vistula between 150 and 220. The pressure from the people of the Dębczyn group also had deeper consequences – the Wielbark people headed to the western part of the Stroke-Ornamented Ware culture and became a new impulse for the formation of Sudovian-Yotvingian cultures. Such a configuration of the western Balts in the south remained until the end of the Old Iron Age. It makes the active participation of the western Balts in the processes of the Great Human Migration understandable and possible; it makes the prevalence of the Baltic crossbow brooches with a bent foot and ring brooches as different heritage of the western Balts clear and understandable – for instance, the spread of enamel brooches in the area of the Chernyakhov culture after 220. With the development process of all western Balts in mind, it becomes evident that the development of the Wielbark culture is not exceptional but constitutes a part of the general process of development of the western Balts.

In the Old Iron Age, traditional neighbours of the western Balts in the south were Germanic peoples but not the Goths, and the relations with them reflect in our archaeology, in particular the archaeology of the Amber Road. Through the coexistence of the Aestii and the Germanic peoples, the spaces inhabited by the latter changed: between 150 and 220 the western Balts drove away the Lugii (the people of the Przeworsk culture) to the left bank of the Vistula, while between 220 and 260 the Germanic newcomers – the Dębczyn people – pushed the Aestii out from the entire Pomerania inhabited by them (13:9 il.), which explains a lower number of Baltic place names in Pomerania. The afore-mentioned area on the left bank of the Vistula remained for the Aestii (10:15 il.). It is likely that the Germanic peoples drove away the Aestii of the left Vistula bank to the Vistula bed before the 7th century. As the northern Aestian culture expanded, Finns were their neighbours. The northern part of Courland and the edge of the Gulf of Riga with the mouth of the Daugava remained under Finnish domination; in the northeast and east the borderline between the western Balts and the Finns was established near the Gauja and across the middle Daugava.

V. THE GOTHS AND THE ILLUSION OF THEIR NORTHERN HISTORY

In the Old Iron Age, the western Balts/Aestii had no contacts with the Slavs and could not have them because the original Slavic culture is dated the final quarter of the 5th century and their inhabited area did not extend to the western Balts (3:1 il.). The Slavs mentioned in the *Getica* of Jordanes had no direct contacts with the western Balts in the 6th–7th centuries. The Slavs entered into the earliest contact with the East Germanic people, most likely the Goths, in the south. The southern origin of the Slavs is based on indisputable archaeological data. The opinion is also supported by a part of linguists. The great Slavic migration could have reached the lower Vistula at the beginning of the 8th century at the earliest, while the beginning of their culture is most tightly linked with the history of the Goths, while the Great Slavic Migration westwards can be treated as a certain parallel process related with the migration of the Goths from their native places “in the land of Scythia near Lake Maeotis” westwards. The contacts between the Slavs and the eastern Balts were established earlier, around the middle Dnieper (3:3 il.).

The northern history of the Goths can neither be explained by archaeology, language nor written sources. Based on archaeological evidence, we have to say that: 1) the early development of the Wielbark culture (the culture attributed to the Goths) is seen in Pomerania – the area of Baltic hydronyms and Baltic archaeological cultures; 2) from the 7th–6th century BC Pomerania is considered the area of the influence of the West Baltic culture which saw the rise of the branch of the West Baltic Barrow culture – the Face Urn culture. Being the westernmost Baltic region and the closest Germanic neighbour, it nurtured a peculiar culture from the old times; however, the majority of the elements of its burial customs and material culture are equivalent to other regions of the West Baltic Barrow culture – using the terms of Marija Gimbutienė, Sambian-Natangian, Western Masurian, Curonian (Western Lithuania and Western Latvia) and Sudovian (Yotvingian) in East Masuria. 3) at the end of the Early Iron Age, in particular between 10 and 70 AD, the entire area of the western Balts witnessed the process of change of culture, which manifested in new shapes of material culture, especially the change in the shape of burial monuments – the shift from barrows to flat graves; from the cremation of bodies to the burial of non-cremated remains. The shift manifested in the Wielbark culture, Western Lithuania and the spread of the new cultures in the central part of the western Balts. The custom of barrow-building was not abandoned – it was either passed on to new cultures (the Barrow culture in the north) or both cultures co-existed (Wielbark, Sambian-Natangian cultures, the Lithuanian Užnemunė (the area on the left bank of the Nemunas) culture, which has lately been treated as the area of influence of the Galindians (Bogaczew culture)). Wielbark is also linked with other cultures of the western Balts by the spread of brooches – profiled brooches, ladder brooches, enamel brooches, crossbow brooches with a bent foot and ring crossbow brooches; 4) the archaeology of the Amber Road, in particular its main route towards the mouth of the Vistula, may be seen as an additional assumption to conclude that in the period of the Amber Road the lower Vistula was controlled by the Aestii, who contacted Carnuntum, the Roman main trade town of the Amber Road, through or with or without the assistance of the Lugii who had the middle and the upper Vistula under their control; 5) the underlined spatial orientation of the dead in the cultures of Wielbark or the Goths is not a characteristic trait of the Wielbark culture – the

tradition of spatial orientation of the dead and the worship of the sky deities by orienting the dead towards the positions of the celestial bodies – the Sun, the Moon and Ursa Minor – at the time of burial is a common tradition which is also characteristic of other cultures which had separated from the original Aestian lands; 6) archaeology cannot in any way prove the possibility of migration of the north Germanic peoples from the west or the south side of the southern part of Scandinavia. As noted by a number of authors, the possibility of migration from Gotland cannot be proven as well. The archaeology of southern Scandinavia dating back to the 1st–2nd centuries does not provide the cultural possibilities for shaping such a situation that would make it possible for a significant migration to other lands to occur. On the contrary – the direction of the spread of culture of that time was targeted from the continent towards the islands, whereas the 1st–2nd–3rd century cultures of Gotland and the continent show the domination of the continent and even cultural affinity (V. Žulkus); 7) the tradition of unarmed male graves in the Wielbark culture identified by archaeologists may explain the comment made by the ancient authors “the Aestii, a very peaceful tribe”, which once again strengthens the argument that the Wielbark culture should be considered a part of the Aestian culture.

Concerning historical sources, the following can be said: 1) the sole source telling about the northern origin of the Goths or, to be more precise, only about the ruling Amali family is the *Getica* of Jordanes written around 551; 2) some contemporary researchers take a sceptical approach to the *Getica* and even consider it a work of fiction; 3) the northern origin of the Amali family should only be treated as a legend containing no historical truth; 4) other Germanic tribes – the Saxons, the Langobards and others – also tried to associate themselves with the legend of northern origin as an honourable legend; 5) the elements of a legend can be clearly singled out in the legend of the origin of the Goths; 6) the ancient authors starting the history of the Goths with the capture of Istria in 238 have no knowledge of the northern history of the Goths; 7) for ancient authors, the original homeland of the Goths is “in the land of Scythia near Lake Maeotis”, which later moved to the lower Danube, Italy and Spain; 8) the historical memory of the sagas of the north Germanic peoples – Danish and Scandinavian Vikings – recorded in written historical accounts from the 12th–13th centuries contain no mention of the existence of their ancestors in the environs of the Vistula; however, they record the events of the Gothic kingdom of Ermanaric dating back to the second half of the 4th century. *Heimskringla*, *Knýtlinga*, *Egils sagas*¹⁴ do not include a single episode associating the history of the Goths of the 1st–3rd centuries, by the tiniest link, with the Scandinavian history of the 9th–12th centuries; yet the 4th century history of the Goths in the Black Sea area is known in the Scandinavian sagas, legends and myths.¹⁵ The Ermanaric from the 6th century *Getica* of Jordanes was turned into Iarmericus in the 13th century *Deeds of the Danes* by Saxo Grammaticus. The line “this ruler also subdued by his wisdom and might the people of the Aestii” by Jordanes evolved into “he terrorised the Sembs and the Kurlanders, and many peoples of the East” by Saxo Grammaticus. It is self-evident that the historical memory

¹⁴ *Egilio saga*. Vilnius, 1975; Снори Стурлусон. *Круг земной (Heimskringla)*. Москва, 1980; *Knitlingu saga* (vert. U. Mikučionis). Vilnius, 2002.

¹⁵ Baranauskas T. Hermanaricho žygis prieš aisčius. *Voruta*. 2002-05-18. Nr. 10(508).

of the Vikings preserved what actually happened and abstain from mentioning what actually did not happen – the names of non-existing peoples and their feats.

The researchers of the history of the language single out the loanwords of the Gothic language in the Baltic languages and the Gothic neighbourhood, even if short-term, with the western Balts. In this respect, we may conclude that: 1) all surviving or known Baltic languages contain only nine loanwords from the Gothic language; 2) the sole word for “ale, beer” is a common loanword in all Baltic languages; three Gothic loanwords are known in Lithuanian; Latvian has one; Prussian has four; 3) the numbers are very small and their distribution across languages shows their potentially different roads and different time of arrival; 4) by asserting that the northern history of the Goths cannot be traced to the domain of the Baltic Sea, it only remains to add that the Gothic loanwords were adapted in the 6th century AD at the earliest; 5) in the period of the apogee of the Amber Road in the 1st–3rd centuries, the western Balts could have acquired Germanic loanwords from the southern neighbours Lugii, or even southern Scandinavia; however, they could not have acquired Gothic loanwords as the dawn of the history of the Goths is considered the second decade of the 3rd century only. What is more, a significant factor is the remoteness of “the land of Scythia near Lake Maeotis” from the main amber roads; 6) the earliest Gothic loanwords could have been brought by Lithuanians when, in retreat from the Slavs in the 6th century, they arrived from the lands of the eastern Balts and founded the Lithuanian Barrow culture. In this case, Gothic loanwords are only secondary – they came through the Slavs who themselves have a number of such loanwords; 7) as illustrated by the archaeological material of the late 5th–6th centuries, the source of Gothic loanwords could be the journeys of the members of the military elite of the western Balts of the times of military aristocracy towards the Black Sea and as far as Constantinople and the Danube basin where they were supposed to encounter the Goths and the Slavs.

VI. ON THE FOOTSTEPS OF THE GREAT AESTIAN EXPANSION AND MIGRATION

The Great Aestian expansion and migration essentially changed the East Baltic cultural map, had a great impact on the formation of western Baltic tribes and their social structure and directly involved the world of the western Balts into the processes of the Great Migrations. As a result of continuous relations with the Germanic peoples and the Romans, the world of the western Balts was supplied with vast amounts of non-ferrous metals on a regular basis and had a chance to know innovative technologies and the system of class society, which was fast to spread in the area of the western Balts situated at the closest distance from the Amber Road. The 1st–2nd century society of Wielbark and Sambian-Natangian cultures and the Galindians, like the Germanic world, lived in the time of the military aristocracy. It did not take long for the time to arrive in the trading communities in the lower Nemunas. Its arrival in this area occurred at a bit later date – from the mid-2nd century, and the latter communities welcomed the early Middle Age having lived through the early (150–260), middle (260–350) and classical (350–450 onwards) periods of the society of the military aristocracy. The graves of the elite warriors of the military aristocracy found in different tribes of the western Balts and their distinctive death shrouds prompt the conclusion that the military units of the western Balts

participated in the farthestmost European campaigns in line with the Goths and Germanic peoples (a memorable event is a recent discovery of the 5th century grave of a Galindian warrior with a death shroud from Byzantium). The most important thing is that the warriors having made their comeback can be seen, thus leading to the assumption that the warriors from the Aestian world used to contribute to military units. Whether migration processes affected entire tribes – Sambia is said to have been abandoned in the 7th century – there is no answer, but considering that nearly the entire right bank of the Vistula was Baltic, the conditions were in favour of such journeys and military units. Opinions on the wandering foreign communities in Sambia in the 6th–7th centuries vary; however, it is worth remembering that Sambia saw the 13th century as a Baltic region speaking a peculiar Prussian language (13:10 il.).

VII. INFLUENCE OF FOREIGN CULTURES AND POLYETHNICITY IN THE HISTORY OF THE WESTERN BALTS/AESTII

Naturally, the oldest relations between the Balts and the Germanic peoples and the Balts and the Slavs form an important research and problem field. However, it is not the only one. Lithuanian archaeology has recently been supplemented by two tendencies one resulting from the other – the overestimation of the impact of neighbouring cultures on the development of the western Baltic culture and the search for polyethnic societies among the Balts. The modern-day theory of archaeology poses a question which sounds rather awkward at first sight: Which road are we going to take in the research of the ethnic history of the Balts? Should we give up research at all? Should we highlight the coexistence of various ethnic groups in the old communities? What will become the basis of such research – a peculiar and spontaneous local culture or will it be overshadowed by the highlight of imported items or the items made after imported samples by denying the creative powers of the autochthons? The proposals to avoid ethnic issues are rather common in the works of contemporary archaeologists. “An ethnic ‘label’ on archaeological culture – it is never very good,” Russian archaeologist Mark Shchukin once said. German archaeologist H. van den Bom is surprised at the association of ethnic problems and archaeology. She asks whether archaeologists can on the whole deal with ethnicity issues, whether archaeologists, in quest of ethnicity, do not succumb to the manipulations of material culture interpretations and invites archaeologists not to become the tools of various political manipulations. According to her, the key purpose of archaeology is to try to identify the technologies of crafts, trades, arts and other spheres of prehistoric life. Such an approach seeks to drive archaeology out of the system of historical sciences. With such logic in mind, technological research should be assigned to physical and natural sciences, arts – to art specialists, etc. Nevertheless, archaeology is an independent and indivisible branch of the science of history. Its task is to explore the part of history of a specific ethnic community which cannot be reached through the data of historical sources. Archaeological culture is not a culture per se. Any culture has been created by some people. If there is a human culture, there are also some traits which they tend to attribute to themselves or which are attributed to them by other people, and recognise themselves or are recognised by others by those traits. Archaeologists of all nations are in search of the oldest ethnic and not some other roots in order to build a bridge between the oldest times and the ethnic history testified by historical sources.

Otherwise, archaeology becomes an end-in-itself enjoyment in the old human culture, with the beauty and expensiveness of artefacts playing the major role as opposed to the possibilities provided by archaeology to construct multi-sided relations with an immediate and remote environment from the ordinary findings in time and space, by ultimately associating archaeological cultures with historical times.

In archaeology, searches of polyethnic communities in the western Baltic space became a peculiar variant of a search for a common historical homeland of the Baltic-Germanic-Slavic people. The impact that grew out of imported artefacts gave rise to a psychologically determined distrust in the creative powers of the Balts. The distrust seems to be most evident in the works of some Lithuanian archaeologists where it acquires a shade of discrimination offending the dignity of the people who once inhabited the eastern Baltic space. A small part of imported artefacts or the artefacts having the features of a foreign culture is often overestimated and raised above the great amounts of indisputably local artefacts, i.e. the artefacts of western Baltic origins, and a great part of influence is constructed through such artefacts which witness the influence of other cultures or the artefacts which can be described by the term “imitated or picked up”. The quest of polyethnicity in the history of the western Balts to a large part relies on the same overestimation of imported goods or a biased interpretation of the artefacts characterised by the traits of foreign cultures. If this phenomenon actually occurred in the Aestian history of the 1st–5th century, its research should evolve in at least two directions: 1) a possibility of polyethnicity in the original Aestian lands; 2) polyethnicity in the periphery of the Aestian world. Due the conditions shaped by the flow of history, the possibility of existence of other ethnic groups in close vicinity of the Balts, bearing in mind that the Slavs were not yet in the horizons of the European ethnic groups until the end of the 5th century, is very limited in the original Aestian lands. The search for polyethnicity in the first half of the 1st millennium primarily rests on the Germanic element. Vladimir I. Kulagov has lately stood out for his tendency to germanise the Sambian-Natangian culture. It should be noted that the archaeological material does not support any of the possibilities of polyethnicity under analysis in the lands of the Balts and the periphery of the Baltic world. Hence, a question arises whether one overestimation did not cause the other. In other words, once the foreign artefacts received as the outcome of mutual relations were singled out from the context of Baltic artefacts and unduly overestimated, they have become inadequate grounds for solving the issues of ethnic history. The ethnic research again shows an urgent need to identify the material of settlements and burial-sites in terms of local or foreign production. The statistical data of this type are essential for drawing objective conclusions.

As a cultural space of the western Balts in a broad sense, the Aestian world was never isolated. In the period under discussion, from the 1st to the 5th century, the Aestii lived in the closest neighbourhood with the Vistula Lugii and the Burgundians, while from the second half of the 3rd century they could have lived in the neighbourhood of the Langobards (Dębczyn group), the Scandinavian Germanic peoples and Finns in the north. The trade interests of the Balts spread out in various directions. Those interests were not affected by the epoch of continuous wars between the Romans and the Germanic peoples where trade routes constantly changed in respect of the arena of most severe conflicts. The space of the western Balts was continuously fed by an abundant flow of non-ferrous metals and the import from various lands, which testify the orientation of culture and a European-type Aestian lifestyle open to

new developments. The ongoing communication provided mutual benefit and a certain influence was unavoidable. The only question is how that influence can be measured and what role it plays in the life of the community. Hence, what is the meaning of the word “influence” in the Lithuanian language? According to The Dictionary of Modern Lithuanian, it is “the impact and role of an authority or some power”. The influence understood in this respect would mean that it can remarkably change the life of the community. Hence, where does the “authority, the impact and role of power” deriving from the identified Roman influence lie? Unfortunately, several tens, a hundred or two hundred of “imitated” or “borrowed” shapes of artefacts can hardly become a factor of influence on the way of life, the more so on the Aestii, who themselves had ferrous metallurgy and manufacturing non-ferrous metallurgy, as well as skilled jewellers and the network of external exchange, the agriculture cultivated from at least the 3rd millennium BC and cattle breeding from the oldest times, as well as above-ground post and pole wooden architecture dating back to the Neolithic Age.

It is difficult to measure the influence of communication in the area of public life and public experience. The continuous communication with the people from the ancient and surrounding world could bestow the knowledge on the western Balts about foreign peoples, their language and customs and make the Balts familiar with the most innovative achievements of civilization – writing and written law, military innovations, brick construction and cities, roads and aqueducts, advanced technologies and slave trade, Roman luxury and trade-monetary relations. There is no reason to believe that the Aestian community was not aware of the Roman life. However, like the Germanic peoples, the Balts were reluctant to take over its innovations and for some reason did not blindly consider the Roman life a virtue to be followed, believing that their life was good enough for them. The Romans did not teach the Aestii the secrets of extractive and manufacturing ferrous metallurgy, melting and forging of non-ferrous metals; the Romans did not teach the Aestii how to cultivate land, to raise cattle or to hunt; the Romans did not teach the Aestii how to make weapons or to build houses. The Aestii developed those skills over different epochs in the ways equivalent to the present-day technological and public progress of an inquisitive human mind, i.e. by exploring the world and exchanging the experience, when both sides are in need of the progress and when they both can absorb and adapt it.

What message do the raised questions send? First of all, they speak of an urgent need to expand the research on the ethnic history which falls into the scope of exclusive attention of the peoples worldwide. While writing the oldest pages in history, we should not look for foreign real or imagined influences but, first and foremost, evaluate the culture of our ethnic group and its development stages in the light of the history of other peoples. Apparently, this is the right time for the archaeological community who writes books to address the issues of the division of the oldest history of Lithuania which will help to come up with a universally acceptable system of periodization on the basis of our historical development, bringing our early history back to the undivided part of European history which has been there since time immemorial.

ZUSAMMENFASSUNG

Wegen ihrer ausgedehnten Siedlungsgebiete in Mittel- und Osteuropa waren die Balten Forschungsobjekt von Wissenschaftlern aus der ganzen Welt. Doch erst 1990, nach Ablegung der ideologischen Fesseln, konnten auch die litauischen Archäologen und Historiker ihr gewichtiges Wort zur ethnischen Geschichte der Balten öffentlich vortragen und eine Vorstellung von den ältesten Beziehungen zwischen Slawen und Balten sowie Slawen und Germanen vermitteln. Dies ist auch deshalb von besonderer Aktualität, da ein Großteil der in archäologischer Hinsicht maßgeblichen Gebiete der West- und der Ostbalten außerhalb Litauens liegen (Abb. 1:1). Nach der sowohl im Ausland als auch in Litauen etablierten historischen Tradition endeten die Siedlungsgebiete der Westbalten im Samland und an den Masurischen Seen, während die Gebiete westlich davon am Unterlauf der Weichsel und an der Ostsee nichts mit den Balten zu tun hatten. Daran sollte allerdings verwundern, dass die Prußen (bis nach Mitte des 9. Jh. als Ästier bezeichnet) beim Einsetzen der historischen Aufzeichnungen direkt an der Weichsel zu finden sind (Abb. 13:10).

Wer sind diese Ästier? Allein der Titel des vorliegenden Buches verlangt nach einer Antwort, und ich stimme mit den Forschern überein, die die Ästier als westbaltischen Stammesverband sehen (u.a. Wojciech Nowakowski, Valdemaras Šimėnas). Eine glaubhafte Lokalisierung der Ästier für die Zeit des Tacitus (1. Jh. n. Chr.) umfasst die Weichselmündung, Samland-Natangen und die litauische Küste nördlich der Memelmündung. Diese Gegenden dürfen als ursprüngliche Siedlungsgebiete der Ästier betrachtet werden, von wo aus sich ihre Kultur während der Großen Wanderung nördlich bis an die Gauja und über den Mittellauf der Düna, Šventoji und den Zusammenfluss von Neris und Memel hinaus am linken Memelufer entlang ausdehnte, während sie im Süden die Ostseeküste und nach 260 einen größeren Teil des rechten Weichselufers umfasste. Der Siedlungsraum der Westbalten / Ästier in der älteren Eisenzeit kann in drei Teile gegliedert werden: den Nordteil (Hügelgräberkultur), den zentralen Teil (Flachgräberkultur in West- und Zentrallitauen sowie am Unterlauf der Memel), und in den Südteil (Wielbark-Kultur, Samland-Natangen, Galinder (Bogaczevo-Kultur) und Sudauen (Jatwinger)). Diesen Schluss lässt eine umfassende Sicht auf die Entwicklung der Wielbark-Kultur als untrennlicher Teil der Westbalten mit denselben Zügen zu.

In der ersten Hälfte des 20. Jh. wurde der westlichste Teil der Westbaltischen Hügelgräberkultur – die Gesichtsurnenkultur – für germanisch erklärt. Auf ihrem Territorium wurden gemäß der Jordanes-Legende in den ersten Jahrhunderten nach Christus die Goten angesiedelt und deren Reise nach Süden modelliert. Durch die vereinten Bemühungen polnischer, deutscher und russischer Archäologen erfuhren die „Ostseegoten“ eine Verkörperung in der Wielbark-Kultur. Dergestalt machten sie sich auf in Richtung Schwarzes Meer, überwuchsen mit der Eigenart der Tschernjachow-Kultur und tauchten schließlich in der tatsächlichen Arena der gotischen Geschichte in „Skythien an der Meotis“ auf. An dieser Stelle erhielten die Begründer der „Geschichte der Ostseegoten“ Schützenhilfe von den antiken Historikern, den Schreibern der wahren Geschichte der Goten, die nichts von den Ostseegoten wussten. Doch das war nun nicht mehr von Bedeutung – die erdachten Ostseegoten gingen

in der Geschichte der wirklichen Goten unter, während die Archäologie von Pommern der Begründung der von Jordanes erschaffenen Legenden diene und immer noch diene. Folgendes Schema der Geschichte der Goten von Wielbark dominiert derzeit in vielen Ländern in der Archäologie: Man sucht nach der Urheimat der Ostsee- bzw. Weichselgoten in Südschweden oder auf Gotland, ihren Landungsorten an Weichsel- und Odermündung (Abb. 6:1), zählt die Gemeinsamkeiten des germanischen Teils der Tschernjachow-Kultur und der Wielbark-Kultur auf, um die germanische Natur der letzteren zu begründen. Doch das sowohl archäologische als auch das historische Denken entwickeln sich. Seit Mitte 20. Jh. sind etliche Arbeiten erschienen, deren Autoren keine Argumente für die Herkunft der Goten aus Schweden oder Gotland fanden. So entstanden Zweifel an der Verlässlichkeit Jordanes' und der Geschichte der nordischen Herkunft der Goten. Selbst die Verfechter des baltischen Gotenweges können die Widersprüche nicht unbeachtet lassen. Sie erwähnen sie in ihren Arbeiten, überlassen aber die historische Wahrheit der überkommenen Tradition. Eine Folge dieser Tradition sind zahlreiche Widersprüche: Die baltischen Relikte der Tschernjachow-Kultur passen nicht zum propagierten „Goten-Ring“, baltische Funde wurden neben gotischen Gräbern auf der Krim aus dem 4. Jh. entdeckt. Wird der Unterlauf der Weichsel den Goten zugesprochen, so ist die Bernsteinstraße nicht mehr baltisch – außer einem winzigen Teilstück zwischen Passarge und Samland. Und schließlich ist kaum mehr verständlich, wie die Westbalten, von den Germanen vom europäischen Geschichtstheater abgeschnitten, sich so aktiv an der Gründung des neuen Europa beteiligen konnten. Die wiederholten Wanderungen der Westbalten auf die Szene des entstehenden neuen Europa bezeugen die von litauischen, polnischen und russischen Archäologen immer wieder entdeckten Gräber der militärischen Elite und auch die Geschichte der Galinder auf der iberischen Halbinsel. Noch wichtiger ist, dass die im baltischen Sprachraum entstandene Wielbark-Kultur nie im Kontext der Entwicklung der westbaltischen Kulturen untersucht wurde. Wie das Material des vorliegenden Buches aufzeigt, fanden in der Welt der Westbalten Veränderungsprozesse statt, die man als Große Expansion der Westbalten mit Migrationscharakter beschreiben kann. Integraler Teil und in gewisser Hinsicht treibende Kraft dieses Prozesses waren die so genannten Wielbarker Goten, genauer gesagt der am weitesten im Westen ansässige Stamm des ästischen Stammesverbands. Die widersprüchlichen Angaben rufen nach der Erörterung dieser Probleme auf der Basis der litauischen Historiographie, mit Ausblick auf das historische, archäologische und sprachwissenschaftliche Denken der Welt über die Geschichte der Balten / Ästier und ihrer Nachbarn.

I. DIE ÄSTIER UND IHRE SLAVISCHEN NACHBARN

Die erste Frage, mit der sich jeder Erforscher der Geschichte der Ästier konfrontiert sieht, sind die baltisch-slavischen und die baltisch-germanischen Beziehungen und die Chronologie ihrer Nachbarschaft. Die Idee einer „baltisch-slavisch-germanischen Urheimat“ stellt die heutigen Forscher nicht zufrieden. Aus den Arbeiten von Zigmantas Zinkevičius, Wolfgang P. Schmid, Jürgen Udolph und Pietro Umberto Dini geht hervor, dass diese drei Ethnien zu verschiedener Zeit und in unterschiedlichen Räumen entstanden. Die Schicht der baltischen Gewässernamen ist von allen die älteste. In den Untersuchungen zu den Westbalten trifft man immer wieder auf die „Slaven“ und ihr Verhältnis zu den Balten. Deshalb ist eine Erörterung dieser Frage aus sprachlicher, archäologischer und historischer Sicht angeraten.

Zu Fragen der frühesten baltisch-slavischen Beziehungen mangelt es keineswegs an Beiträgen. Den objektiveren unter den Forschern sind gewisse extreme Ansichten zur slavischen Frühgeschichte aufgefallen, nach denen ganz verschiedene Gebiete in Europa als slavische Urheimat gelten, so unter anderem Skythien, die Karpaten, der Raum nördlich des Schwarzen Meeres, Pommern. Je nachdem, zu welcher Zeit und an welchem Ort, zur Begründung welcher Ideologien die „wahre Urheimat“ etabliert wurde, wirkte sich dies in direkter Weise auf die Konstruktion der Geschichte der Nachbarvölker aus. Die heutige archäologische Auffassung der Slaven im Sinne ihrer materiellen Kultur wurde von W. Nowakowski begründet: „Unter diesen Umständen muss die in Jordanes' *Getica* (ca. 551) vorliegende Information als erste der Wahrheit nahekommende Erwähnung der Slaven im Weichselbecken betrachtet werden. Im Rahmen der Beschreibung der damaligen europäischen Geschichte erwähnte Jordanes den zweifellos slawischen Stamm der *Slaveni*, deren Siedlungsgebiete im Westen bis an den Oberlauf der Weichsel reichten. Dies wird von der Verbreitung der frühesten Funde der Prager Kultur in Kleinpolen bestätigt, was bedeutet, dass der Beginn der Ansiedlung der Slaven im Weichselbecken, später auch an der Oder und weiter westlich bis zur Elbe, die sie nach neuesten, vor allem dendrochronologischen Forschungen im 7. oder gar erst am Anfang des 8. Jh. erreichten, nicht vor dieser Zeit anzusetzen ist“¹. Somit haben die Balten / Ästier bis ins 7. oder gar 8. Jh. nichts mit der Geschichte der Slaven zu tun (Abb. 3:3). W. Nowakowski führt auch ein historisches Zeugnis für die Slaven an: Jordanes' *Getica* erwähnt die Slaven um 551 und verbindet sie mit der Geschichte der ostgermanischen Goten. Bezüglich ihrer sprachlichen Form schreibt der deutsche Linguist und Namenforscher Jürgen Udolph, dass die vorslavischen Gewässernamen auf slavischem Territorium eine besondere Beziehung zum Territorium der Balten zeigen, jedoch nicht von einer gemeinsamen Ursprache der Balten und Slaven zeugen – dazu sind die Gewässernamen der erwähnten zwei Sprachgruppen zu verschieden.² J. Udolph betont, dass die slavischen Sprachen einer kleinen Zelle entwachsen, als Areal der frühesten slavischen Gewässernamen, die er in etwa auf die Zeit Christi Geburt datiert, nennt er die galizischen Karpaten.³ Es läßt sich dort auch eine Kontinuität aus indogermanischen Hydronymen feststellen. Wolfgang P. Schmid stellte fest, dass keiner der großen Ströme Eger, Oder, Weichsel, Bug, Dnjestr, Dnjepr, Don einen genuin slavischen Namen trägt. Mit J. Udolph stimmt er darin überein, dass die Urheimat der Slaven ein verhältnismäßig kleines Territorium umfasste⁴. Wichtig ist, dass die Arbeiten maßgeblicher Sprachforscher den Schluss nahelegen, dass die Slaven früher mit den Germanen als mit den Balten zusammentrafen. Dies wurde auch von Kazimieras Būga so festgestellt: „seit uralten Zeiten waren die Slavenen (*Veneter*, *Veneden*) offenbar Nachbarn der Goten“⁵ Der russische Wissenschaftler Oleg Trubačev kam bei seinen Forschungen zur slavischen Handwerksterminologie zu einen bedeutungsreichen Schluss: „Unter Vermeidung weiterer Klassifizierungen können

¹ Новаковсий В. Проблема присутствия славян на землях в бассейнах Одера и Вислы в римский период и в эпоху переселения народов (на основании античных письменных источников и археологических находок). *Германия–Сарматия*. Калининград–Курск, 2010, с. 137–138.

² Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Das Manuskript wurde mir freundlicherweise vom Autor zur Verfügung gestellt.

³ Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnung*. Heidelberg, 1979, S. 619.

⁴ Schmid W. P. *Urheimat und Ausbreitung der Slawen. Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 257.

⁵ Būga K. *Rinkiniai raštai*, 2 t. Vilnius, 1959, p. 96–98.

wir nur erneut sagen, dass das Material die Wahrscheinlichkeit einer Orientierung der alten Slaven nicht auf Kontakte mit den Balten sondern mit westlicheren Indogermanen zeigt, wobei die Sprachkontakte im Sinne der gemeinsamen Wortschöpfung von so großem Umfang und so tiefgreifend waren, dass wir uns gezwungen sehen, die Existenz eines alten Zentraleuropäischen Kulturraums einzugestehen, der die alten Dialekte der Germanen, Italiker, Slaven (oder eines Teils derselben) umfasste, nicht aber die Dialekte der Balten. Die Kontakte mit letzteren dürfte späteren Datums sein. Ein sekundärer Anschluss der Slaven an die erwähnte Region (nach dem Kontakt mit den Balten), ist unserer Ansicht nach wenig wahrscheinlich. Dem widerspricht auch die Entstehung der baltischen Termini, die in den einzelnen Themen- gruppen auf ganz anderen Wegen als bei den Slaven stattfand.⁶ Folglich umriss Trubačev einen nach Aussagen der archäologischen, historischen (Jordanes) und sprachlichen Quellen wahrscheinlichen zentraleuropäischen Kulturraum, in dem sich die älteste Geschichte der Slaven abspielte. Nach Pietro Umberto Dini sprach sich auch der polnische Sprachforscher Jan Otrębski für frühe slavisch-germanische Kontakte, nicht aber slavisch-baltische, aus. „Otrębski beobachtete außerdem, dass keine nur den Balten eigenen [germanischen] Lehnwörter existieren, sie treten immer auch in slavischen Sprachen auf. Dies erlaubte ihm den Schluss, dass gerade die Slaven in direktem Kontakt zu germanischen Stämmen standen und zum Hauptvermittler germanischer Wörter ins Baltische wurden.“⁷ J. Udolph äußerte sich auch zu denjenigen Ostgermanen (Goten), die von den Archäologen in Pommern und an der Weichselmündung angesiedelt worden waren: „Wenn Goten an der Weichsel gesessen hätten – mitten unter den Balten! – dann müsste es doch Kontaktphänomene auch im Baltischen geben, d.h. germanische⁸ Lehnwörter. Im Slavischen sind sie doch bestens vorhanden. Warum nicht im Baltischen? Weil die Goten nicht an der Weichsel siedelten oder wanderten, sondern in Südpolen. Die zeitgenössische Archäologie, Geschichte, Sprachgeschichte betonen also, dass die Slaven aus dem Süden stammen und sehen keine Möglichkeit, dass die „Slaven aus den Balten hervorgegangen sein könnten“. Die Expansion der slavischen Welt erreichte die Westbalten ungefähr im 8. Jahrhundert. Im 9. und 10. Jh. und später stieß der am weitesten westlich siedelnde baltische Stammesverband, die Prußen, zu beiden Seiten des Unterlaufs der Weichsel mit den Slaven zusammen, die ihre Siedlungsgebiete zu erobern suchten.

II. DIE ÄSTIER UND IHRE GERMANISCHEN NACHBARN

Während der älteren Eisenzeit bestimmten die Beziehungen der Ästier zu den Germanen auch deren Beziehungen zum übrigen Europa, während im Norden die Finnen an der Geschichte der Ästier teilhatten. Somit liegt die Archäologie der Ursprünge der Großen Expansion der Ästier unter anderem in der Chronologie der baltischen und germanischen Kulturen und Sprachen begründet. Bekanntlich sind die Germanen als Kulturgemeinschaft ab dem 5. Jh. v. Chr. feststellbar. In *Brill's Historical Atlas of the Ancient World*⁹ wird angegeben, dass

⁶ Трубачев О. Н. *Ремесленная терминология в славянских языках*. Москва, 1966, с. 393.

⁷ Dini P. U. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius, 2000, p. 133.

⁸ Der Autor meint damit archaische, auf das 1.-3. Jh. zu datierende Entlehnungen.

⁹ *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydłak. Leiden – Boston, 2010.

die germanische Ursprache sich vor dem 5. Jh. vor Chr. vom gemeinsamen indogermanischen Stamm abspaltete und sich die germanischen Sprachen bis zum 5. Jh. n. Chr. herausbildeten. Nach Eckhart Olshausen siedelten die Sprecher des Urgermanischen wahrscheinlich an der unteren Elbe und in Südschweden.¹⁰ Verständlich formuliert ist die Frage der germanischen Urheimat bei Schmid: „Stellt man einmal das Gebiet der baltischen Sprachen dem der germanischen gegenüber, so wird schon bei oberflächlicher Betrachtung deutlich, daß das nördliche Schleswig-Holstein, Jütland, die dänischen Inseln, vermutlich Skandinavien überhaupt, gar nicht die Heimat des Germanischen sein können, weil es hier weder eine vergleichbare Stetigkeit in der Entwicklung noch eine vergleichbare Häufigkeit der alten Namen gibt.“¹¹ J. Udolph ergänzt, dass auf der Basis der Ortsnamen der Westrand des Harzes als germanische Urheimat betrachtet werden kann.¹² So lassen die Arbeiten von Sprachforschern und Archäologen ein Modell entstehen, dessen sprachwissenschaftliche Idee bereits 1978 von W. P. Schmid formuliert wurde. Er äußerte sich dahingehend, dass die baltischen Sprachen im Zentrum der alten Hydronymie liegen und als linguistischer Bezugspunkt der Vergleichung angesehen werden müssen.¹³ Für ihn ist die älteste (archaischste) und wie es scheint umfangreichste sprachliche Schicht des Indogermanischen baltisch. Im Rahmen der Ethnochronologie sind die ältere Eisenzeit und die zu jener Zeit stattfindenden sprachlichen und kulturellen Prozesse von besonderer Bedeutung für alle Ethnien. In Bezug auf die Germanen wird gesagt, dass ihre Sprachen sich bis zum 5. Jh. herausbildeten, in Bezug auf die Balten kann gesagt werden, dass ihre westlichen Stämme ihr endgültiges kulturelles Antlitz bis zum 5. Jh. erlangten.

III. DIE ÄSTIER UND IHRE „GOTISCHEN“ NACHBARN

Ihre Geschichte im 1.–3. Jh. verband die Ästier in besonderer Weise mit den „Goten“. Der Schauplatz dieser Geschichte war in ihrem frühen Abschnitt zu beiden Seiten der Weichselmündung, später Pommern, noch später ein großer Teil des rechten Weichselufers. Dies ist die Schaubühne, auf der deutsche, polnische und andere Archäologen die ostgermanischen Goten ansiedelten – trotz des von Sprachforschern festgestellten Faktums, dass sich ein Großteil Pommerns, die Weichsel samt ihrem Unterlauf und auch das Gebiet zwischen Weichsel und Pregel auf dem Verbreitungsgebiet baltischer Gewässer- und anderer Ortsnamen befinden. Sprachforscher und Archäologen zeigten überzeugend auf, dass sich die erste pommerische Kultur gerade auf dem erwähnten Gebiet etwa im 2. Jtsd. v. Chr. herausbildete. Somit wird die baltische Welt in ihrer materiellen und sprachlichen (Gewässernamen) Ausdrucksform früher sichtbar als die germanische. Der Leser weiß, dass die Frage der Oxhöfter / Wielbarker / Goten in engem Zusammenhang mit der Pommerellischen Gesichtsurnenkultur steht, die von deutschen Archäologen in den 1930-er Jahren unbeirrbar als germanisch identifiziert wurde. Die heutige Archäologie setzt die Entstehungszeit der Gesichtsurnenkultur

¹⁰ Olshausen E. Cultural developments in the regions of Germanic settlement. *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden – Boston, 2010, p. 230.

¹¹ Schmid W. P. Alteuropa und das Germanische. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 337.

¹² Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Das Manuskript wurde mir freundlicherweise vom Autor zur Verfügung gestellt.

¹³ Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York, 1994, S. 191.

auf das 7.–5. Jh. v. Chr. an. Vergleicht man nun die archäologischen Daten mit den wesentlichen sprachwissenschaftlichen Arbeiten von Zigmās Zinkevičius, Jürgen Udolph, Wolfgang P. Schmid und Eckhard Olshausen, so siedelten im 7. oder 6. Jh. vor Chr. weder Pommern noch sonst irgendwo Germanen. So „entfällt“ die Tradition des germanischen Ursprungs für die Wielbark-Kultur in Pommern. Deshalb halten wir an dieser Stelle eine genauere Vorstellung der archäologischen Argumente für angebracht, die die Gesichtsurnenkultur als eine Lokalvariante der westbaltischen Hügelgräberkultur begreifen lassen. Die im Kapitel „Herkunft und Lebensraum der Ästier“ diskutierten Besonderheiten der Bestattung in der Gesichtsurnenkultur erlauben die Behauptung aufzustellen, dass diese großenteils mit den in anderen Gegenden der westbaltischen Hügelgräberkultur – Samland-Natangen, Masuren, litauische und lettische Küstengebiete – praktizierten Bestattungsriten übereinstimmen (Abb. 7:3). In Bezug auf die Gruppierung der Bestattungselemente kann beobachtet werden, dass 1.) die in allen Teilgebieten der westbaltischen Hügelgräberkultur in der Bronze- und frühen Eisenzeit vorherrschende Grabmalform das Hügelgrab ist; 2.) ab 1100-1000 v. Chr. bis ca. 10 n. Chr. in allen Gebieten der Brauch der Brandbestattung vorherrscht; 3.) in allen Gebieten der Sakralraum vom Sonnensymbol – dem Steinrad – begrenzt wird; 4.) in allen Gebieten für die Innenausstattung der Hügelgräber steinerne Zentralbauten, Steinböden, steinerne „Podien“, Steinabzäunungen, Steinkisten charakteristisch sind; 5.) in allen Gebieten die Gräber der eingäscherten Toten in einfachen Vertiefungen eingerichtet sind, mit einem Steinkranz und Häuschen aus gespaltenen Steinen rundherum, die Asche in Keramikgefäßen, -tassen, -urnen; 6.) für alle Gebiete gilt die „Birnenform“ für die Urnen als vorherrschend. Diese Gemeinsamkeiten in der Bestattungsform finden ihre Entsprechung in Gemeinsamkeiten in der materiellen Kultur. Für alle Gegenden charakteristisch sind baltische Streitäxte des Nortiken-Typs, ostbaltische Randäxte, Spiralnadeln und eher für die frühe Eisenzeit typische Anhänger mit Spiralenden.

Die Teilgebiete der westbaltischen Hügelgräberkultur werden durch die ungleichmäßige Verwendung von Gesichtsurnen definiert. Die Gesichtsurnen sind vor allem in der Pommerellischen Gesichtsurnenkultur verbreitet, weit weniger (ca. 17 Fundorte) befinden sich im Gebiet Sambien-Natangen, gar keine an der litauischen und lettischen Küste. In der Pommerellischen Gesichtsurnenkultur finden sich neben Gesichtsurnen auch Hausurnen. Einige Forscher sind der Meinung, dass man deren Vorkommensareal als eigenes Teilgebiet aussondern sollte. Dies fand jedoch nicht statt und die Hausurnenbestattungen blieben und bleiben „Eigentum“ der Gesichtsurnenkultur mit der aus den Apenninen stammenden Tradition.

Es muss besonders betont werden, dass die Pommerellische Gesichtsurnenkultur sowohl hinsichtlich der Gewässernamen als auch des archäologischen Materials den Westbalten zuzurechnen ist. Dies bestätigt die These, dass die Archäologen die künftigen Goten in den angestammten Gebieten der Westbalten ansiedelten, als sie behaupteten, dass für das 1.–2. Jh. v. Chr. am Unterlauf der Weichsel neue, auf einen Kulturwandel hinweisende Erscheinungen zu beobachten sind. Betrachtet man die kulturellen Prozesse am Weichsel-Unterlauf für sich allein, so sind Interpretationen über Ankömmlinge und Ähnliches durchaus möglich, doch die neuen Prozesse beschränkten sich nicht auf den Weichsel-Unterlauf – Kulturwandel großen Ausmaßes, Expansions- und Migrationsprozesse setzten in der zweiten Hälfte der frühen Eisenzeit auf dem ganzen Gebiet der westbaltischen Hügelgräberkultur ein. Das erste Jahrzehnt des 1. Jh. darf als Auftakt zur großen Expansion / Migration der Ästier gelten.

Der Umfang dieser Wanderung muss erstaunen: Die Ästier breiteten sich nach Norden in Richtung Düna und Gauja, nach Osten in Richtung Strichkeramiker, von Mündung und Unterlauf der Weichsel in ganz Pommern aus und verbreiteten eine neue Kultur. Diese Gesamtschau führt zu einem anderen Blick auf die Entwicklung der Wielbark-Kultur und lässt die Unterschiede der Wielbark-Kultur zu den anderen Ästiern mit bereits in der frühen Eisenzeit sich abzeichnenden Unterschieden erklären (Abb. 5:1): In allen Teilen des ästischen Siedlungsgebiets ändern sich die Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der frühen Eisenzeit allmählich – erste Gräber mit uneingeäscherten Toten treten auf und ein langsamer Übergang von aufgeschütteten Hügelgräbern zu Flachgräbern ist zu beobachten. Gerade die letztere Bestattungsform wird oft als Beleg für die Besonderheit der Wielbarkkultur angeführt, doch auch der Rest der westbaltischen Welt erfuhr dieselben Veränderungen.

IV. DIE GROSSE WANDERUNG DER ÄSTIER

Die Welt der Ästier erlebte, getrennt von der imaginären Geschichte der Nordgoten betrachtet, in der älteren Eisenzeit eine Epoche der stürmischen Expansion und Wanderung (Abb. 13:1–13:5). Die Ästier brachen von der Weichselmündung, der samländischen Halbinsel und den Küstengebieten des heutigen Litauen und Lettlands zwischen dem Jahr 10 und 40 in alle Richtungen auf – eine Begrenzung bildete allein die Ostsee. Die Kultur der Ästier breitete sich in Pommern aus und erlangte die Form der Wielbark-Kultur. Zusammen mit den Balten der Masurischen Seenplatte bildete diese den Südteil der Westbalten / Ästier. Die aus dem Samland und von den litauischen Küstengebieten wandernden Balten begründeten den zentralen Zweig der Ästier. Zum Unterscheidungsmerkmal aller drei Kulturen dieses Zweigs wurden die für West- und Zentrallitauen und den Unterlauf der Memel typischen Flachgräber. Möglicherweise begründete die Nordwanderung der Ästier den nördlichen Zweig der Westbalten – die Hügelgräberkultur, die sich in Norden bis zur Gauja und dem Mittellauf der Düna, im Osten bis zur Šventoji erstreckte, wo sie mit den Strichkeramikern zusammentraf.

Hinsichtlich Chronologie und Topographie der großen Ästierwanderung lassen sich zwei Entwicklungsperioden unterscheiden: die frühe, datierbar auf 10-200 / 220 und die späte, datierbar auf 200 / 220 bis 450 n. Chr. In jedem dieser Zeiträume fand die Wanderung der Ästier in einem jeweils anderen geographischen Raum statt und zeigte eine besondere geopolitische Orientierung, doch sind allgemeine Tendenzen zu beobachten (Abb. 13:6–13:8). Von den gemeinsamen Zügen verdient besonderer Erwähnung, dass bis 200 / 220 sowohl die nördlichen, als auch die zentralen als auch die südlichen Ästier ihre Siedlungsräume festgelegt hatten. Die nördlichen Ästier gründeten noch zwischen 70 und 150 einen Vorposten im äußersten Nordosten (Abb. 10:12), während sie in der späten Periode ihr Territorium immer weiter nach Nordosten, Osten und Südosten ausdehnten, jedoch die zwischen 70 und 150 erreichte Grenze nicht mehr überschritten. Die zentralen Ästier besiedelten wie die nördlichen während der ganzen älteren Eisenzeit bisher von der Kultur der Ästier unberührte Gebiete. Bis 200 / 220 zeichnete sich ihr Areal ab, während der späten Periode erweiterten besonders die Vertreter der Zentrallitauischen Kultur ihre Gebiete nach Norden und verdrängten die Träger der Hügelgräberkultur (Abb. 10:15). Für die Entwicklung der südlichen Ästier samt den Trägern der Wielbark-Kultur, waren dieselben Wanderungs- und Expansionsbewegungen typisch wie für ihre weiter nördlich lebenden ästischen Nachbarn. Bis 220 herrscht in

Samland-Natangen und bei den Galindern ein Prozess der Diffusion, nicht der Migration vor. Nur die Ästier im Nordosten von Samland-Natangen wurden nach der Entstehung neuer zentralästischer Kulturen am Unterlauf der Memel und in Zentrallitauen zur Quelle für Wanderungen. Bei den Weichselästern fand der Entstehungsprozess der neuen Kultur plötzlich statt, bereits zwischen den Jahren 10 und 70 waren sämtliche Randpunkte des pommerischen Areals erreicht (Abb. 10:8), bis 220 drangen die Träger der Wielbark-Kultur im Süden bis an die Wulda (Moldau) vor (Abb 10:12), am rechten Ufer der Weichsel entlang bis zum Prypjat (10:15). Die Jahre 220 und 260 waren für die südlichen Westbalten von besonderer Bedeutung: Von Westen her drangen die Germanen vor. Vertreter der Dębczino-Gruppe verdrängten die Träger der Wielbark-Kultur von der Ostseeküste nach Süden. Letztere wanderten vom Prypjat in Richtung Oberlauf des Bug und erreichten den Zusammenfluss von San und Weichsel sowie den Styr (Abb. 10:18). Den Ästern am linken Weichselufer verblieben Gebiete westlich und südlich von Danzig bis zum Weichselknie, wo der Flusslauf nach Südosten abbiegt. Es gibt keinen Grund zur Annahme, dass hier, wie die traditionelle Konzeption zu beweisen sucht, eine unmotivierte Wanderung der Goten in Richtung Schwarzes Meer vorliegt. Nur das Kräfteverhältnis hatte sich geändert und der germanische Druck stammte, wie die Entwicklung der Wielbark-Kultur zeigt, aus einer älteren Zeit, denn die Träger dieser Kultur wichen wie bereits erwähnt schon zwischen 150 und 220 ans rechte Ufer der Weichsel aus. Der Druck der Germanen der Dębczino-Gruppe hatte weitreichendere Folgen – die Träger der Wielbark-Kultur zogen in den Westteil der Strichkeramikultur und bildeten dort einen neuen Impuls zur Heranbildung der Kultur der Sudauer-Jatwinger. Diese Konfiguration der südlichen Westbalten hielt bis zum Ende der älteren Eisenzeit an und lässt die mögliche aktive Beteiligung der Westbalten an den Prozessen der Großen Völkerwanderung verständlich erscheinen, ebenso die Verbreitung der baltischen Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuß und Armbrustfibeln mit Ringgarnitur als Erbe der Westbalten – so die Verbreitung emailierter Fibeln auf dem Territorium der Tschernjachow-Kultur nach 220. Bei genauerer Betrachtung des gesamten Entwicklungsprozesses der Westbalten wird deutlich, dass die Entwicklung der Wielbark-Kultur keine Besonderheit ist, sondern Teil des allgemeinen Expansionsprozesses der Westbalten.

Die südlichen Nachbarn der Westbalten in der älteren Eisenzeit waren Germanen, jedoch keine Goten, und die Beziehungen zu ihnen finden ihren Niederschlag in der Archäologie, besonders der Bernsteinstraße. Während des Nebeneinanders von Ästern und Germanen änderte sich der Siedlungsraum beider Völkerschaften: Die Westbalten verdrängten zwischen 150 und 220 die Lugier (Träger der Przeworsker Kultur) ans linke Weichselufer, zwischen 220 und 260 verdrängten germanische Neuankömmlinge – die Träger der Dębczino-Kultur – die Ästier aus all ihren Siedlungsgebieten in Pommern (Abb. 13:9), was die geringere Zahl der baltischen Ortsnamen in Pommern erklärt. Den Ästern verblieben die bereits erwähnten Gebiete am linken Weichselufer (Abb. 10:15). Es ist möglich, dass die Germanen die Ästier bis zum 7. Jh. vom linken Weichselufer verdrängten. Die Nachbarn der nördlichen Ästier waren nach ihrer Expansion Finnen. Der Norden Kurlands, die Gebiete an der Rigaer Bucht mit der Dünamündung verblieben in finnischer Hand, im Nordosten und Osten befand sich die Grenze zwischen baltischem und finnischem Siedlungsgebiet an der Gauja und jenseits des Mittellaufs der Düna.

V. DIE GOTEN UND DIE FATA MORGANA IHRER NÖRDLICHEN GESCHICHTE

In der älteren Eisenzeit kontaktierten die Westbalten / Ästier nicht mit den Slaven – das konnten sie auch gar nicht, denn die erste slavische Kultur wird auf das letzte Viertel des 5. Jh. datiert und deren Siedlungsgebiete grenzten nicht an die der Westbalten (Abb. 3:1). Die in Jordanes „Getica“ erwähnten Slaven des 6. und 7. Jahrhunderts hatten ebenfalls keine direkten Kontakte zu den Westbalten. Im Süden kontaktierten die Slaven zuerst mit den Ostgermanen, sehr wahrscheinlich mit den Goten. Die südliche Herkunft der Slaven ist durch die Daten der Archäologie eindeutig festgestellt. Dieser Meinung stimmt auch ein Teil der Sprachforscher zu. Die große Wanderung der Slaven erreichte den Unterlauf der Weichsel keinesfalls vor Anfang des 8. Jh., während ihre Anfänge aufs engste mit der Geschichte der Goten verbunden waren. Die große Wanderung der Slaven nach Westen kann deshalb in gewisser Weise als Nebenprozess verstanden werden, der im Zusammenhang mit der Wanderung der Goten aus ihren heimatlichen Gefilden in „Skythien an der Meotis“ nach Westen zu sehen ist. Die Ostbalten hatten schon früher am Mittellauf des Dnjepr Kontakte zu den Slaven geknüpft (Abb. 3:3).

Die nördliche Geschichte der Goten ist weder mithilfe der Archäologie noch der Sprachwissenschaft noch der schriftlichen Quellen zu erklären. Auf der Basis archäologischer Erkenntnisse muss festgestellt werden, dass 1.) die frühe Entwicklungsphase der Wielbark-Kultur (die den Goten zugeschrieben wird) auf dem Territorium baltischer Gewässernamen und baltischer archäologischer Kulturen – in Pommern – stattfand; 2.) Pommern ab dem 7.–6. Jh. v. Chr. als Einflussgebiet der westbaltischen Kultur zu betrachten ist, wo sich ein eigener Zweig der westbaltischen Hügelgräberkultur, die Pommerellische Gesichturnenkultur, herausbildete. Diese zeichnete sich als westlichstes von Balten besiedeltes Gebiet und nächster Nachbar der Germanen von Anfang an durch eine besondere Kultur aus, stimmte jedoch in vielen Elementen der Bestattungsform und materiellen Kultur mit den übrigen Teilen der westbaltischen Hügelgräberkultur – um es mit Maria Gimbutienė zu sagen, Samland-Natangen, Westmasuren, den Kuren (Westlitauen und Westlettland) und Sudauern (Jatwinger) in Ostmasuern – überein; 3.) gegen Ende der frühen Eisenzeit und insbesondere zwischen 10 und 70 n. Chr. im ganzen westbaltischen Raum ein Veränderungsprozess einsetzte, der seinen Ausdruck in neuartigen Formen der materiellen Kultur und besonders der Grabdenkmäler, dem Übergang von Hügelgräbern zu Flachgräbern, von der Brandbestattung zur Körperbestattung, fand. Dieser Wandel tritt besonders deutlich in der Wielbark-Kultur, in Westlitauen und in den Gebieten der neuen Kulturen im zentralen Bereich der Westbalten zutage. Der Brauch der Aufschüttung von Hügelgräbern starb nicht aus – er wurde in den neuen Kulturen fortgesetzt (Hügelgräberkultur im Norden) oder koexistierte (Wielbark-, Samland-Natangen-Kultur, litauische Uźnemune-Kultur, die in neuester Zeit als Einflussbereich der Galinder (der Bogaczew-Kultur) betrachtet wird. Wielbark verbindet mit den anderen westbaltischen Kulturen auch die Verbreitung von Fibeln – profilierten, Sprossenfibeln, emaillierten, Armbrustfibeln mit umgeschlagenem Fuß und Armbrustfibeln mit Ringgarnitur; 4.) Die Archäologie der Bernsteinstraße, besonders ihrer Haupttroute zur Weichselmündung, weist ebenso darauf hin, dass sich der Weichsel-Unterlauf zu Zeiten der Bernsteinstraße in der Hand der Ästier befand, die über die den Mittel- und Oberlauf

kontrollierenden Lugier in Verbindung mit dem römischen Haupthandelszentrum an der Bernsteinstraße Carnuntum standen; 5.) die oft hervorgehobene räumliche Ausrichtung der Toten der Wielbark-Kultur (Goten) ist keine Eigenart dieser Kultur – die Tradition der Verehrung der Himmelsgottheiten durch ihre Ausrichtung in Richtung der Himmelskörper Sonne, Mond und Kleiner Wagen bei der Bestattung ist auch den anderen aus den Ländern der ursprünglichen Ästier stammenden Kulturen eigen; 6.) Die Archäologie liefert nicht den geringsten Beweis für die Möglichkeit einer Wanderung von Nordgermanen aus dem westlichen oder östlichen Südsandinavien. Ebenso wenig, wie bereits von etlichen Autoren festgestellt, auch für eine Wanderung von Gotland her. Die Archäologie Südskandiaviens lässt für das 1. und 2. Jh. keine kulturellen Umstände für die Entstehung einer Situation erkennen, die eine bedeutende Migration in andere Länder wahrscheinlich macht. Ganz im Gegenteil, die damalige Ausbreitungsrichtung der Kultur verlief vom Kontinent zu den Inseln, während im 1. / 2. / 3. Jh. in Bezug auf die Kulturen Gotlands und des skandinavischen Festlands eine Dominanz des letzteren und gar eine kulturelle Einheit beobachtet werden können (V. Žukus); 7.) die von den Archäologen festgestellte Tradition der waffenlosen Wielbarker Männergräber bestätigt den Bericht antiker Autoren vom „äußerst friedlichen Stamm der Ästier“, was wiederum die Hypothese stärkt, dass die Wielbark-Kultur als Teil der Kultur der Ästier zu verstehen ist.

Was die historischen Quellen anbelangt, ist zu sagen, dass 1.) die einzige Quelle, die von der nördlichen Herkunft der Goten, genauer gesagt der Herrscherfamilie der Amaler, berichtet, die um 551 abgeschlossenen *Getica* Jordanes' sind; 2.) Die *Getica* von einem Teil der zeitgenössischen Forscher mit Skepsis oder gar als literarischer Text betrachtet werden; 3.) die nördliche Herkunft des Geschlechts der Amaler als Legende einzuschätzen ist, die keine historische Wahrheit darstellt; 4.) die ehrenwerte Legende von der nördliche Herkunft auch von anderen germanischen Stämmen wie den Sachsen, Langobarden übernommen wurde; 5.) in der gotischen Ursprungslegende selbst die Legenden-Elemente deutlich hervortreten; 6.) die antiken Autoren, für die die gotische Geschichte mit der Einnahme Istriens im Jahre 238 beginnt, nichts von der nördlichen Geschichte der Goten wissen; 7.) für die antiken Autoren die Heimat der Goten in „Skythien an der Maeotis“, später der Unterlauf der Donau, Italien und Spanien war; 8.) im historischen Gedächtnis der nordgermanischen, ab dem 12. / 13. Jh. niedergeschriebenen Wikingersagen keine Anhaltspunkte zum Aufenthalt der Vorväter an der Weichsel zu finden sind, dagegen Ereignisse aus dem Königreich des Goten Hermannarich aus der zweiten Hälfte des 4. Jh. beschrieben werden. Weder in der *Heimskringla* noch *Knýtlinga* noch in der *Egils Saga*¹⁴ findet sich eine Episode, in der die Geschichte der Goten des 1.–3. Jh. in irgendeiner Weise mit der Geschichte der Skandinavier des 11.–13. Jh. verbunden würde, doch die gotische Geschichte des 4. Jh. im Schwarzmeerraum ist den skandinavischen Sagas, Legenden und Mythen bekannt.¹⁵ Hermannarich aus Jordanes' *Getica* (6. Jh.) wurde in den *Gesta Danorum* des Saxo Grammaticus zu Iarmericus, Jordanes' „in ähnlicher Weise unterjochte er mit Weisheit und Gewalt auch das Volk der Ästier“ zu „er verwüstete die Gebiete der Samländer, Kuren und vieler weiterer Oststämme.“

¹⁴ *Egilio saga*. Vilnius, 1975; Снори Стурлусон. *Круг земной (Heimskringla)*. Москва, 1980; *Knýtlingu saga* (vert. U. Mikučionis). Vilnius, 2002.

¹⁵ Baranauskas T. Hermanaricho žygis prieš aisčius. *Voruta*. 2002-05-18. Nr. 10(508).

Die Sprachhistoriker weisen auf gotische Lehnwörter in den baltischen Sprachen und eine, wenn auch kurzzeitige, Nachbarschaft der Goten und der Balten hin. Dazu ist zu sagen, dass 1.) in sämtlichen lebenden oder bekannten baltischen Sprachen zusammen nur 9 Lehnwörter aus dem Gotischen existieren; 2.) allein das Wort „alus“ (Bier) allen baltischen Sprachen bekannt ist, während im Litauischen drei gotische Lehnwörter, im Lettischen eines und im Prußischen vier vorhanden sind; 3.) diese Ziffern sind in der Tat sehr gering und ihre Verteilung weist auf verschiedene Entlehnungswege und unterschiedliche Entlehnungszeiten hin; 4.) da hier davon ausgegangen wird, dass die nördliche Geschichte der Goten nie existierte, ist von einer Entlehnungszeit der gotischen Lehnwörter nicht vor dem 6. Jh. n. Chr. auszugehen; 5.) zur Blütezeit der Bernsteinstraße im 1.–3. Jh. konnten germanische Lehnwörter von den südlichen Nachbarn, den Lugiern, zu den Balten gelangen, eventuell auch aus Südkandinavien, jedoch nicht von den Goten, denn erst das dritte Jahrzehnt des 3. Jh. gilt als Beginn der Geschichte der Goten. Außerdem ist die Entfernung zwischen der Haupt-Bernsteinstraße und „Skythien an der Maeotis“ erheblich; 6.) die frühesten gotischen Entlehnungen konnten die Litauer mitbringen, als sie im 6. Jh. auf dem Rückzug vor den Slaven aus den ostbaltischen Gebieten ins heutige Litauen kamen und die Litauische Hügelgräberkultur begründeten. In diesem Fall sind die gotischen Lehnwörter als sekundär zu betrachten – durch Vermittlung der Slaven erhalten, die eine große Anzahl gotischer Entlehnungen besitzen; 7.) eine Quelle für gotische Lehnwörter könnten die im archäologischen Material des ausgehenden 5. und beginnenden 6. Jh. zu beobachtenden Reisen von Vertretern der Kriegerelite der Westbalten zum Schwarzen Meer sowie bis nach Konstantinopel und ins Donaubecken sein, wo sie auf Goten und Slaven treffen mussten.

VI. AUF DEN SPUREN DER GROSSEN EXPANSION UND WANDERUNG DER ÄSTIER

Die große Expansion und Wanderung der Ästier veränderte die kulturelle Landkarte der Region östlich der Ostsee von Grund auf, hatte einen starken Einfluss auf die Herausbildung der westbaltischen Stämme und deren Sozialstruktur, bezog die Westbalten direkt in die Prozesse der großen Völkerwanderung ein. Die Welt der Westbalten wurde infolge stetiger Kontakte zu Germanen und Römern unaufhörlich mit großen Mengen an Buntmetallen versorgt, hatte die Möglichkeit zum Kennenlernen neuer Technologien und der ständischen Gesellschaftsordnung, die sich schon bald in demjenigen Teil der Westbalten verbreitete, der am nächsten zur Bernsteinstraße siedelte. Im 1. / 2. Jh. erlebten die Kulturen von Wielbark und Samland-Natangen sowie die Galinder gleich den Germanen eine Epoche der Kriegeraristokratie. Auch bei den Handel treibenden Gemeinschaften am Unterlauf der Memel setzte sich diese Gesellschaftsform ab Mitte des 2. Jh. durch und zu Beginn des Frühmittelalters waren bereits die frühe (150–260), reife (260–350) und klassische (350–450) Periode der Kriegeraristokratiegesellschaft durchlebt. Bei verschiedenen westbaltischen Stämmen finden sich Kriegerelite-Gräber, deren besondere Grabbeigaben den Schluss zulassen, dass westbaltische Kriegerverbände Seite an Seite mit den Goten und anderen Germanen an Kriegszügen in die entferntesten Winkel Europas teilnahmen (für Aufsehen sorgte ein kürzlich entdecktes Grab eines Galinders aus dem 5. Jh. mit Grabbeigaben aus Byzanz). Dieses Faktum lässt den Schluss zu, dass Krieger aus dem Land der Ästier aus der Ferne zurückkehrten, wo sie

in fremden Heeren gekämpft hatten. Ob ganze Stämme migrierten – im 7. Jh. soll sich das Samland entvölkert haben – darauf gibt es keine Antwort, doch unter Berücksichtigung der Tatsache, dass sich beinahe das ganze rechte Ufer der Weichsel in baltischer Hand befand, waren die Umstände für solche Züge und für Kriegerverbände günstig. Über fremde Völkerschaften, die im 6. und 7. Jh. im Samland auftauchen, existieren unterschiedliche Meinungen, doch darf nicht vergessen werden, dass das Samland noch im 13. Jh. ein baltisches Land mit seiner ihm eigenen preußischen Sprache war (Abb. 13:10).

VII. EINFLÜSSE FREMDER KULTUREN UND POLYETHNIZITÄT IN DER GESCHICHTE DER WESTBALTEN / ÄSTIER

Die frühesten baltisch-germanischen und baltisch-slavischen Beziehungen sind auf jeden Fall ein wichtiges Forschungs- und Problemfeld, doch keinesfalls das einzige. In jüngster Zeit taten sich zwei auseinander hervorgehende Tendenzen in der litauischen Archäologie besonders hervor: die Überschätzung des Einflusses der angrenzenden Kulturen auf die Entwicklung der westbaltischen Kultur und die Suche nach polyethnischen Gemeinschaften inmitten der Balten. Die heutige Archäologietheorie stellt eine auf den ersten Blick seltsam anmutende Frage: Welchen Weg schlagen wir bei der Erforschung der ethnischen Geschichte der Balten ein? Verzichten wir ganz auf diese Forschungen? Heben wir das Zusammenleben verschiedener Ethnien in archaischen Gemeinschaften besonders hervor? Was bildet für uns die Grundlage solcher Forschungen – die unverwechselbare und unabhängige Lokalkultur oder aus der Fremde mitgebrachte bzw. nach deren Vorbild gearbeitete Handwerkserzeugnisse – unter Verneinung der schöpferischen Kraft der Lokalbevölkerung? Zeitgenössische Archäologen raten nicht selten zur Vermeidung ethnischer Fragen. „Die ethnische „Etikette“ auf einer archäologischen Kultur – das ist nie sehr gut.“, schrieb der russische Archäologe Mark Ščukin. Die deutsche Archäologin Helga van den Boom wundert sich, wie Probleme der Ethnizität mit der Archäologie in Verbindung gebracht werden können. Sie fragt sich, ob Archäologen denn überhaupt in der Lage sind, derartige Fragen zu behandeln, ob sie sich bei der Suche nach der Ethnizität nicht von Manipulationen bei der Interpretation der materiellen Kultur irreführen lassen? Deshalb lädt die Archäologen dazu ein, nicht zu Handlangern politischer Manipulationen zu werden. Nach ihrer Ansicht besteht die wichtigste Aufgabe der Archäologie in der Erforschung von Handwerkstechnologien, Handel, Künsten und anderen Lebensaspekten der Urgeschichte. Eine derartige Haltung verdrängt aber die Archäologie aus dem System der historischen Wissenschaften. Folgt man dieser Logik, so müssten Forschungen zu Technologien an Naturwissenschaftler, zu den Künsten an Kunstwissenschaftler usw. abgetreten werden. Doch die Archäologie ist ein eigenständiger und zugleich integraler Teil der Geschichtswissenschaft. Sie hat den Auftrag, den Teil der Geschichte einer konkreten ethnischen Gemeinschaft zu erforschen, der mithilfe von historischen Quellen nicht zu erschließen ist. Eine archäologische Kultur ist nicht einfach eine Kultur aus sich heraus. Eine Kultur ist immer von Menschen geschaffen. Und wenn es eine Kultur von Menschen ist, dann existieren auch Züge, die sie sich selbst bzw. andere ihnen zusprechen und an denen sie sich selbst oder andere sie erkennen. Die Archäologen aller Völker suchen stets nach ihren frühesten ethnischen, nicht anderen, Wurzeln, um eine Brücke zwischen der fernsten Vergangenheit und der durch historische Quellen bezeugten ethnischen Geschichte zu bauen. Andernfalls wird

die Archäologie zum Selbstzweck und reinen Vergnügen an der prähistorischen Kultur der Menschen, wobei Schönheit und Wert der Artefakte die größte Aufmerksamkeit zukommt und nicht den sich bietenden Möglichkeiten, aus alltäglichen Funden Verbindungen durch Raum und Zeit zur näheren und weiteren Umgebung herzustellen und schließlich archäologische Kulturen mit historischen Zeiten in Verbindung zu bringen.

Eine Spielrichtung der baltisch-germanisch-slavischen Urheimatthese stellt der Suche nach Polyethnizität im westbaltischen Raum dar. Unter dem Druck des stetig wachsenden Einflusses der aus der Fremde mitgebrachten Artefakte bildete sich ein Misstrauen gegenüber der Schaffenskraft der Balten heraus, das besonders stark in einigen Arbeiten zutage tritt und eine die Bewohner der östlichen Ostseeregion beleidigende und diskriminierende Note erhält. Der kleine Anteil der fremden Artefakte bzw. der Artefakte mit Merkmalen einer fremden Kultur wird dabei oft überbewertet und als wichtiger als die Vielzahl der ehemaligen Artefakte zweifellos lokaler, d.h. westbaltischer, Herkunft eingeschätzt. Ein Großteil des fremden Einflusses wird mithilfe von Funden konstruiert, bei denen der Einfluss fremder Kulturen sichtbar zutage tritt oder die als „abgeschaut oder übernommen“ beschrieben werden. Die Forschungen zur Polyethnizität in der Geschichte der Westbalten stützen sich zum größeren Teil auf dieselbe Überbewertung mitgebrachter Handwerkserzeugnisse bzw. eine tendenziöse Interpretation von Artefakten mit Zügen fremder Kulturen. Die Forschung zum hier erwähnten Phänomen, falls es denn in der Geschichte der Ästier des 1.–4. Jh. existierte, müsste zumindest zwei Richtungen umfassen: 1.) die Möglichkeit von Polyethnizität auf dem ursprünglichen Siedlungsgebiet der Ästier; 2.) Polyethnizität an der Peripherie der Welt der Ästier. In den ursprünglichen Siedlungsgebieten der Balten bestand infolge der historisch entstandenen Umstände nur eine sehr begrenzte Möglichkeit von in der Nachbarschaft siedelnden Ethnien – besonders, wenn man bedenkt, dass die Slaven nicht vor Ende des 5. Jh. am Horizont der europäischen Ethnien auftauchten. Bei der Suche nach Polyethnizität in der ersten Hälfte des ersten Jahrtausends stößt der Forscher als erstes auf das germanische Element. Diesbezüglich tat sich in jüngster Zeit Vladimir Kulakov in besonderer Weise durch die Germanisierung des Samlandes hervor. Es bleibt zu sagen, dass keine einzige der erwähnten Möglichkeiten von Polyethnizität an der Peripherie der baltischen Welt von archäologischem Material gestützt wird. Deshalb stellt sich die Frage, ob nicht eine Überbewertung die andere hervorrief. Mit anderen Worten: Fremde, infolge von wechselseitigen Beziehungen erhaltene Artefakte wurden aus dem Zusammenhang der baltischen Artefakte gerissen und ihr Einfluss überschätzt, um dann in unangemessener Weise als Grundlage für eine Lösung von Fragen der ethnischen Geschichte zu dienen. So stellt sich im Rahmen der ethnischen Forschungen erneut die absolute Notwendigkeit ein, das Material von Siedlungen und Gräberfeldern unter dem Gesichtspunkt der örtlichen oder fremden Herstellung zu identifizieren. Solche statistischen Daten sind für objektive Folgerungen unabdingbar.

Die Welt der Ästier, im weiten Sinn als westbaltischer Kulturraum begriffen, war nie gegen außen verschlossen. Im behandelten Zeitraum vom 1. bis zum 5. Jahrhundert lebten die Ästier in engster Nachbarschaft mit den Weichsellugiern und Burgunden, nach der zweiten Hälfte des 3. Jh. vielleicht auch mit den Langobarden (Dębczino-Gruppe), im Norden mit den skandinavischen Germanen und Finnen. Die Handelsinteressen der Balten erstreckten sich in die verschiedensten Richtungen und änderten sich auch nicht in der Epoche der römisch-germanischen Dauerkriege, als die Handelsrouten ständig entsprechend der jeweiligen

Konfliktherde korrigiert wurden. Der Siedlungsraum der Westbalten wurde ununterbrochen mit einer reichen Menge an Buntmetallen und Importen aus aller Herren Ländern versorgt. Dies zeugt von der kulturellen Orientierung und dem europäischen, gegenüber Neuem offenen Lebensstil der Ästier. Die ständigen Kontakte waren für beide Seiten von Nutzen und ein gewisser Einfluss kaum vermeidbar. Nur stellt sich die Frage, mit welchem Maß dieser Einfluss zu messen ist und wie er sich auf das gesellschaftliche Leben auswirkte. Im Litauischen wird nach dem Wörterbuch der heutigen litauischen Sprache unter Einfluss „Wirkung, Bedeutung einer Autorität, Kraft“ verstanden. Somit vermöchte Einfluss das Leben einer Gemeinschaft sichtbar zu verändern. Wo ist nun diese „Wirkung, Bedeutung einer Autorität, Kraft“, die aus dem festgestellten Einfluss der Römer hervorgeht? Leider stellen einige Dutzend, ein- oder zweihundert „abgeschauter“ oder „entliehener“ Handwerkserzeugnis-Formen kaum einen einflussreichen Faktor dar. Zumal die Ästier auch selbst sowohl Eisen als auch Buntmetalle bearbeiteten, über erfahrene Juweliere und ein Tauschhandelnetz innerhalb ihres Siedlungsraums verfügten, zumindest seit dem 3. Jh. v. Chr. Landwirtschaft und seit ältesten Zeiten Viehwirtschaft betrieben, seit der Steinzeit Pfosten- und Pfahlbauweise kannten.

Schwerer zu messen ist der Einfluss der Kontakte auf das öffentliche Leben und die gesellschaftliche Erfahrung. Der ständige Umgang mit Personen aus der antiken Welt und den Kulturen der Umgebung konnte den Westbalten Kenntnisse über fremde Völker, deren Sprache und Sitten vermitteln, sie mit den neuesten zivilisatorischen Errungenschaften – Schrift und kodifiziertes Recht, Neuigkeiten auf dem Gebiet der Kriegsführung, Mauerbau und Städte, Straßen und Aquädukte, fortschrittliche Technologien und Sklavenhandel, römischem Luxus und Handel gegen Geld. Es gibt keinen Grund zur Annahme, der ästischen Gesellschaft sei das römische Leben unbekannt gewesen wäre. Doch mit der Übernahme der Neuigkeiten hatten die Balten es genau wie die Germanen nicht sehr eilig, sie hielten das römische Leben aus irgendeinem Grund nicht für ein Vorbild, denn ihr Leben war auch so gut für sie. Die Römer brachten den Ästiern weder Erzförderung noch Eisenverarbeitung noch die Geheimnisse des Gießens und Schmiedens von Buntmetall, die Römer lehrten die Ästier nicht die Bodenbearbeitung, die Tierhaltung noch das Jagen, die Römer lehrten die Ästier weder die Waffenherstellung noch den Häuserbau. All dies hatten die Ästier schon zuvor zu verschiedenen Zeiten gelernt, auf dieselbe Weise, wie noch heute der neugierige Intellekt des Menschen den technischen und gesellschaftlichen Fortschritt vorwärtstreibt, d.h. durch Erforschung der Umwelt und Austausch von Erfahrungen, wenn sowohl die einen als auch die anderen diesen Fortschritt benötigen, ihn sich anzueignen und anzuwenden vermögen.

Wovon künden die gestellten Fragen? Vor allem von einem ernsthaften Bedürfnis nach Ausbau der Forschungen auf dem Gebiet ethnischen Geschichte, der alle Völker dieser Erde besondere Aufmerksamkeit schenken. Und beim Schreiben dieser ältesten Geschichte sollte man nicht sofort nach wirklichen oder imaginären fremden Einflüssen suchen, sondern vor allem die Kultur der eigenen Ethnie und deren Entwicklungsetappen im Kontext der Geschichte anderer Völker erörtern. Es scheint die Zeit gekommen zu sein, wo der publizierende Teil der Archäologengemeinschaft sich den Fragen der ältesten litauischen Geschichte zuwendet, die uns bei der Erstellung eines für alle annehmbaren Systems der Beschreibung einzelner Zeiträume hilft, unsere Frühgeschichte in die seit ältesten Zeiten unteilbare europäische Geschichte zurückbringt.

РЕЗЮМЕ

Из-за впечатляющего масштаба балтских культур в Центральной и Восточной Европе балты стали объектом исследования многих народов, и следовало ожидать, что литовские археологи и историки, после 1990-х годов уже свободные от идеологического давления, скажут свое веское слово об этнической истории балтов – сформулируют четкую концепцию балто-славянских и балто-германских отношений древнейшего периода. Это особенно важно, ибо значительная часть западной, также как и восточной балтской археологии стала объектом исследования в зарубежных государствах (илл. 1:1). В иностранной и литовской историографии границей западных балтов принято считать Самбию и Мазурские озера, но расположенные к западу земли в низовье Вислы и Приморье в традиционной концепции к балтам отношения будто бы не имеют. При этом вызывает удивление тот факт, что пруссы (до середины – второй половины IX в. называемые эстиями) исторические времена встретили у берегов Вислы (илл. 13:10).

Кто же были эти эстии? Ответа требует само название книги, и я соглашусь с теми, кто считает эстиев союзом западнобалтских племен (такого мнения придерживаются Войцех Новаковский, Вальдемарас Шименас и другие авторы). Во времена Тацита (I век после Р.Х.) вполне убедительным местом пребывания эстиев могло быть устье Вислы, Самбия–Натангия и литовское взморье выше устья Нямунаса. Эту локализацию можно считать исконной территорией, из которой в результате Великой миграции / расселения эстиев их культура продвинулась на север до Гауи, по ту сторону среднего течения Даугавы и слияния рек Швянтои, Нерис и Нямунас до левобережья Нямунаса, а на юге охватила Приморье и после 260 г. н.э. заняла большую часть правобережья Вислы. Пространство, освоенное западными балтами / эстиями в период древнего железного века (10–450 г. после Р.Х.), можно разделить на три части: северную (люди культуры курганов), центральную (люди грунтовых могильников Западной, Центральной Литвы и Низовья Нямунаса) и южную (люди вельбарской культуры, самбийско-натангийской культуры, галинды (богачевская культура) и ятвяги–судувы) (илл. 1). К таким выводам приводит обобщающий взгляд на развитие вельбарской культуры как неотъемлемой части западнобалтской культуры, которой присущи те же особенности развития.

В первой половине XX в. бывшая на западе часть культуры западнобалтских курганов – культура лицевых урн – была объявлена германской. Ее территория, следуя легенде Иордана, стала исходными землями готов первых веков после Р.Х., откуда моделировался готский путь на юг Европы. Стараниями польских, немецких и русских археологов „балтские готы“ получили облик вельбарской культуры, по пути к Черному морю обрстая достоянием черняховской культуры, пока не достигли истинной исторической арены готов „в Скифии у Меотиды“. Здесь на помощь создателям „истории балтских готов“ пришли античные историки, писавшие настоящую историю готов и ничего не знавшие о балтских готах. Однако это уже было неважно – вымышленные балтские готы растворились в истории настоящих готов, а для научного

подтверждения созданной Иорданом легенды служила и продолжает служить вся археология Приморья. Такая схема истории вельбарских готов в настоящее время является доминирующей в археологии многих государств: прародину балтских или висянских готов ищут в южной Скандинавии и на острове Готланд, поиски мест их высадки ведутся в истоках Вислы и Одера (илл. 6:1), выявляются сходства германской части черняховской культуры с вельбарской культурой с тем, чтобы доказать германскую сущность последней. Однако археологическая и историческая мысль постоянно развиваются. Со второй половины прошедшего столетия до наших дней появилось немало работ, авторы которых не находят аргументов в пользу скандинавского или готландского происхождения готов. Достоверность сведений Иордана вызывает сомнение, и в частности, история о том, что готы родом с севера. Исследователи, пропагандирующие балтийский путь готов, также не могут не заметить возникающих противоречий. Об этом сказано в их трудах, но исторической правде они предпочитают утвердившуюся традицию. Из-за этого традиционного взгляда возникло множество противоречий – балтские реликты черняховской культуры не согласуются с пропагандируемым „кольцом готов“, балтские находки обнаружены в Крыму рядом с готскими могильниками IV в. Приписываемое готам низовье Вислы в целом лишает Янтарный путь балтских корней, за исключением незначительного отрезка от реки Пассарги в направлении полуострова Самбия. Наконец, непонятно, как западные балты, отрезанные германцами от европейского исторического театра, смогли принять столь активное участие в создании новой Европы. О постоянных миграциях западных балтов в зону создания новой Европы свидетельствуют захоронения военной элиты, с последовательной периодичностью обнаруживаемые литовскими, польскими и российскими археологами, и, наконец, история галиндов на Иберийском полуострове. Не менее важно, что вельбарская культура, сформировавшаяся в балтийской языковой среде, ранее никогда не рассматривалась в общем контексте развития западнобалтских культур. Вместе с тем, как показал материал этой книги, в мире западных балтов происходили изменения, которые можно охарактеризовать как великое расселение западных балтов, имевшее характер миграции. Составной частью этого процесса и в определенном смысле его движущей силой были так называемые вельбарские готы, а точнее – занимавшее западные территории союзное племя эстиев. Противоречивые утверждения делают необходимым рассмотрение этих проблем с позиций литовской историографии, соотносящей взгляд на историю западных балтов / эстиев и их соседей с новейшими исследованиями в области истории, археологии и языкознания других стран.

I. ЭСТИИ И ИХ СОСЕДИ СЛАВЯНЕ

Первым вопросом, с которым неизбежно сталкивается любой исследователь истории эстиев, являются балто-славянские и балто-германские отношения и проблемы хронологии их соседства. Современных ученых не устраивает идея „общей балто-германо-славянской прародины“. Работы Зигмаса Зинкявичюса, Вольфганга Шмида, Юргена Удольфа, Пьетро Умберто Дини дают понять, что эти этносы зародились в разное время и на разных территориях, при этом древнейшим является пласт

балтийских гидронимов. На страницах исследований по западнобалтской истории постоянно мелькают „славяне“ и их взаимоотношения с балтами, что заставляет рассмотреть этот вопрос с языковой, археологической и исторической точки зрения.

По вопросам древнейшего периода взаимоотношений балтов и славян написано немало работ. Объективный ученый, безусловно, обратил внимание на те крайности, которые встречаются в исследованиях по древней славянской истории, когда прародиной или родиной древних славян названы различные уголки Европы, – ее искали в Скифии, Карпатах, на севере Черного моря, в Приморье и др. Неважно, каким временем, местом и под влиянием каких установок утверждалась „истинная родина славян“, все это непосредственно влияло на историю соседних народов. Современный археологический взгляд на славян с позиций их материальной культуры выразил В. Новаковский: „В этой ситуации первым правдоподобным упоминанием о славянах в бассейне Вислы следует считать информацию, содержащуюся в *Getica* Иордана (Iord., *Get.*), произведении, созданном в начале второй половины VI в. Описывая Европу того времени, Иордан упомянул несомненно славянское племя склавинов (*Sclaveni*), населяющее земли, достигающие на западе верховьев Вислы. Это находит полное подтверждение в распространении самых ранних археологических находок пражской культуры в Малопольше. Значит только этим временем можно датировать начало появления славян в бассейне Вислы, а позже и Одера и далее на запад до Эльбы, куда в свете новейших исследований, прежде всего дендрохронологии, они дошли в начале VII в. или даже в VIII в.“¹ Значит, западные балты / эсти до VII–VIII вв. не имели ничего общего с историей славян (илл. 3:3). В. Новаковский указал на историческое свидетельство о славянах. Письменный источник – „Гетика“ Иордана – фиксирует славян около 551 г. и, кстати, именно в связи с историей готов – восточных германцев. С языковой точки зрения, утверждает немецкий лингвист и ономаст Ю. Удольф, дославянские гидронимы на славянских территориях свидетельствуют о древних связях с территорией балтов, но не об общем балто-славянском праязыке, поскольку гидронимы этих двух языковых ветвей различны.² Он подчеркивает, что славянские языки развились из малой клетки, а древнейший славянский гидронимный ареал проходит по склону галицких Карпат и датируется приблизительно временем рождения Христа.³ В. Шмид заметил, что ни одно из названий великих рек – Эгер, Одер, Висла, Буг, Днестр, Днепр, Дон – не имеет славянской основы, и, также как и Ю. Удольф, полагает, что прародиной славян могла быть лишь относительно небольшая территория.⁴ В работах лингвистов четко просматривается вывод о встрече славян с восточными германцами гораздо раньше, чем с балтами. На это обратил внимание К. Буга: „с незапамятных времен, похоже,

¹ Новаковский В. Проблема присутствия славян на землях в бассейнах Одера и Вислы в римский период и в эпоху переселения народов (на основании античных письменных источников и археологических находок). *Германия–Сарматия*. Калининград–Курск, 2010, с. 37–38.

² Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Процитированная рукопись любезно предоставлена автором.

³ Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnung*. Heidelberg, 1979, S. 619.

⁴ Schmid W. P. *Urheimat und Ausbreitung der Slawen. Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin–New York, 1994, S. 257.

славяны (венеты, венеда) соседствовали с готами.⁵ Русский ученый О. Н. Трубачев, изучавший этимологию славянской ремесленной терминологии, пришел к важным выводам: „Воздерживаясь от дальнейших классификаций, повторим лишь, что сам материал показывает вероятность древнейшей ориентации славян не на контакты с балтами, а на контакты с более западными индоевропейцами, языковое общение с которыми в области совместного терминотворчества столь велико и столь серьезно, что мы вынуждены допустить древнее существование центральноевропейского культурного региона, охватывавшего древние германские, италийские и славянские диалекты (или их часть) и не включавшего балтийских диалектов, общение с которыми могло наступить позднее. Вторичный характер подключения славян к названному району (скажем, после общения с балтами), по нашему мнению, маловероятен. Этому противоречит и терминообразование в балтийском, шедшее в соответствующих тематических группах по совершенно отличным от славянского путем.“⁶ Таким образом, О. Н. Трубачев охарактеризовал реальный с точки зрения языка, археологии и исторических источников (Иордан) культурный центральноевропейский регион, в котором развивалась древняя славянская история. П. У. Дини подчеркнул, что польский лингвист Ян Отрембски также поддерживает идею древнейших контактов славян не с балтами, а с германцами: „Отрембски, кроме того, заметил, что не существует заимствований, известных только балтам, они всегда присутствуют и в славянских языках. Все это позволило ему сделать вывод о том, что именно у славян были прямые контакты с германскими племенами и они стали посредниками для проникновения германской лексики в балтийские языки.“⁷ Ю. Удольф высказался и на счет тех восточных германцев (готов), которых археологи поселили в Приморье и устье Вислы: „Если бы готы проживали у Вислы – между балтами –, то в балтийских языках должны были бы проявиться результаты языковых контактов, т. е. германские⁸ заимствования. В славянских языках они очевидны. Почему же их нет в балтийских языках? Потому что готы концентрировались или передвигались не к Висле, а в южную Польшу.“ Итак, современные историки, археологи, историки языка подчеркивают происхождение славян с юга и не видят способов „появления славян от балтов“. Экспансия славянского мира достигла западных балтов около VIII в. С IX–X вв. и позднее проживавшее на западе племенное объединение балтов – пруссы – по обе стороны низовья Вислы столкнулось с стремившимися завоевать их земли западными славянами.

II. ЭСТИИ И ИХ СОСЕДИ ГЕРМАНЦЫ

Контакты с германцами в период древнего железного века обусловили характер взаимоотношений эстиев с оставшейся Европой, а в северной части в истории эстиев приняли участие и финны. Впрочем, археология истоков великого расселения эстиев скрывается в хронологии балтской и германской культур и языков. Германцы как

⁵ Būga K. *Rinktiniai raštai*, 2 t. Vilnius, 1959, p. 96–98.

⁶ Трубачев О. Н. *Ремесленная терминология в славянских языках*. Москва, 1966, с. 393.

⁷ Dini P. U. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius, 2000, p. 133.

⁸ Автор имеет в виду древнейшие германские заимствования, датируемые III–IV вв.

культурное сообщество фиксируются с V до Р.Х. В атласе 2010 г. издательства Брилля⁹ указано, что германский праязык отделился от общей индоевропейской основы до V до Р.Х., а германские языки сформировались до V столетия после Р.Х. Экхарт Олсхаузен склонен поместить носителей германского праязыка в низовьях Эльбы и в южной Скандинавии.¹⁰ Вопрос германской прародины четко сформулирован в работе В. Шмида: „Если мы хоть раз сопоставим балтийские и германские языковые территории, то даже при весьма поверхностном взгляде будет ясно, что северный Шлезвиг-Гольштейн, Ютландия, Датские острова, и, скорее всего, Скандинавия в общем не могут быть родиной германцев, поскольку здесь отсутствует относительно постоянное развитие и сравнительно частотные древние топонимы.¹¹ Ю. Удольф дополняет, что на основании топонимов прародиной германцев можно считать западную окраину Гарца.¹² Итак, языковые и археологические данные позволяют создать модель, языковую идею которой еще в 1978 г. сформулировал В. Шмид. Он утверждал, что центральное место в древнейшей гидронимии занимают балтийские языки и их можно использовать как эталон для сравнения.¹³ По его мнению, архаичным, и, похоже, наиболее значительным индоевропейским языковым пластом является балтийский. В рамках данной этнохронологии языковые и культурные процессы, происходившие в древнежелезном веке, имели первостепенную важность для всех этносов. В отношении германцев можно сказать, что их языки сформировались до V в. после Р.Х., окончательный же культурный облик западнобалтских племен сложился до V в. по Р.Х.

III. ЭСТИИ И ИХ „СОСЕДИ“ ГОТЫ

Особая страница истории западных балтов I–III вв. связывает эстиев с готами. Сценой действия этой истории в ранний период было устье Вислы и оба ее побережья, позднее – Приморье, затем – большая часть правобережья Вислы. Именно сюда поместили восточных германцев – готов – немецкие, польские и другие археологи, не считаясь с установленным лингвистами фактом, что и большая часть Приморья, и Висла с ее низовьем, и междуречье Вислы–Прегеля находились в зоне распространения балтийских топонимов. Работы языковедов и археологов убеждают, что первичная балтская приморская культура сформировалась в названном выше ареале около II тысячелетия до Р.Х. Таким образом, мир балтов в его материальном и языковом (гидронимия) выражении проявился ранее германского. Читателю известно, что вопрос оксивских / вельбарских / готов тесно связан с культурой лицевых урн, которую в 30-е

⁹ Brill's *Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden–Boston, 2010.

¹⁰ Olshausen E. Cultural developments in the regions of Germanic settlement. *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Leiden–Boston, 2010, p. 230.

¹¹ Schmid W. P. *Alteuropa und das Germanische. Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin–New York, 1994, S.337.

¹² Udolph J. *Heimat und Ausbreitung des Indogermanischen im Lichte der Namensforschung*. Прочитанная рукопись любезно предоставлена автором.

¹³ Schmid W. P. *Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin–New York, 1994, S. 191.

годы прошлого века немецкие археологи настоятельно связывали с германцами. Современная археология относит зарождение культуры лицевых урн к VII–VI вв. до Р.Х. Это означает, что сопоставление археологических сведений с исследованиями крупнейших языковедов – З. Зинкявичюса, Ю. Удольфа, В. Шмида и Э. Олсхаусена исключает нахождение германцев в VII или VI вв. до Р.Х. в Приморье, да и вообще где бы то ни было. Так из вельбарской культуры „выпадает“ германская основополагающая традиция в Приморье, и будет уместно более детально рассмотреть археологические аргументы, позволяющие трактовать культуру лицевых урн как локальный вариант культуры западнобалтских курганов. Особенности захоронений в культуре лицевых урн, рассмотренные в разделе „Происхождение эстив и их жизненное пространство“, позволяют констатировать их совпадение с обычаями захоронений, практикуемыми в других областях культуры западнобалтских курганов – в Самбии–Натангии, Мазурии, литовском и латышском взморье (илл. 7:3). При группировке элементов захоронения можно заметить, что: 1) во всех областях культуры западнобалтских курганов в бронзовый и ранний железный век доминирующей формой захоронения были курганы; 2) с 1100–1000 гг. до н. э. приблизительно до 10 гг. после н. э. во всех областях преобладает обычай трупосожжения; 3) сакральное пространство во всех областях ограничено солярным символом – каменным колесом; 4) во внутренней конструкции курганов во всех областях используются каменные центральные строения, каменные настилы, каменные „подиумы“, каменные перегородки, ящики и ящички из колотого камня; 5) могилы с трупосожжением во всех областях устроены в обычных углублениях, увенчаны кладкой из камней, обложены домиками из колотых камней, помещены в керамические горшки, блюда, урны; 6) грушевидная форма урны является основной для всех областей. Таковы общие погребальные черты, их дополняет сходство материальной культуры. Для всех областей характерны балтские боевые топоры типа Нортикяй, бронзовые топоры восточнобалтского типа, спиралевидные булавки и характерные для раннего железного века петлевидные подвески.

Различия локальных областей культур западнобалтских курганов заключаются в неравномерном использовании лицевых урн. Лицевые урны более распространены в приморской культуре, их гораздо меньше (обнаружено около 17 мест) в области Самбии–Натангии и они вовсе отсутствуют на литовском и латышском взморье. Таковы выявленные различия. Впрочем, в приморской культуре, наряду с лицевыми, обнаружены и домовидные урны. Некоторые исследователи считают, что их ареал нужно считать отдельной локальной областью, но она до сих пор не выделена, и домовидные захоронения остаются „собственностью“ приморской культуры вместе с традицией, пришедшей с Апеннин.

Остается лишь повторить, что и по данным гидронимии, и по данным археологии культура лицевых урн относится к западным балтам, и это подтверждает тезис о том, что и будущих готов археологи поместят на исконные территории обитания западных балтов, утверждая, что приблизительно в I–II вв. до н. э. в низовье Вислы возникают новые явления, свидетельствующие о смене культур. Принимая во внимание лишь культурные процессы в низовье Вислы, возможны различные интерпретации пришельцев и т. д., однако новые процессы затронули не только низовье Вислы, – крупномасштабные культурные, интеграционные и миграционные процессы во

второй половине раннего железного века начались во всех областях культуры западнобалтских курганов. Первое десятилетие I в. следует считать началом великого расселения / миграции эстиев. Масштаб этой миграции поражает: эстии продвинулись на северо-восток вдоль Даугавы и Гауи, на восток к людям культуры штрихованной керамики, распространяя новую культуру с устья и низовья Вислы на все Приморье. Такой обобщенный подход дает иной взгляд на развитие вельбарской культуры: отличия вельбарской культуры от других эстиев объясняются различиями, проявившимися уже в раннем железном веке (илл. 5:1). Во второй половине раннего железного века изменяются обычаи захоронения – появляются могилы с труположением и постепенно происходит переход от традиции курганов к грунтовым могильникам. Последние обычно и декларируют как особенность вельбарской культуры, однако и остальной западнобалтский мир ощутил на себе те же перемены.

IV. ВЕЛИКАЯ МИГРАЦИЯ ЭСТИЕВ

Мир эстиев, если рассматривать его без упомянутой выше истории северных готов, в древнежелезном веке пережил время бурного расселения и миграции (илл. 13:1–13:5). Между 10 и 40 гг. из устья Вислы, полуострова Самбии, литовского и латышского взморья эстии продвинулись во всех направлениях, их ограничивало лишь Балтийское море. Культура эстиев распространялась в Приморье, приобретая обличье вельбарской культуры; вместе с балтами с Мазурских озер и Самбии они образовали южную часть западных балтов / эстиев. Центральную ветвь сформировали эстии, мигрировавшие с Самбии и литовского взморья; их отличительной чертой были грунтовые могильники, характерные для Западной и Центральной Литвы и низовья Нямунаса. Вполне возможно, что миграция эстиев из литовского и латышского взморья, занятых культурой западнобалтских курганов, в северном направлении послужила причиной образования еще одного западнобалтского ответвления – культуры курганов, распространившейся до Гауи на севере, среднего течения Даугавы и восточной части Швянтойи, где она столкнулась с людьми культуры штрихованной керамики.

В хронологии и топографии великой миграции эстиев можно выделить два этапа развития – ранний, датируемый 10–200 / 220 гг., и поздний, приходящийся на период между 200 / 220 и 450 гг. н. э. Для миграции эстиев в каждый из периодов характерны различные географические ареалы и геополитическая ориентация, но вместе с тем, просматриваются и общие тенденции (илл. 13:6–13:8). Из общей характеристики можно выделить тот факт, что до 200 / 220 гг. северные, центральные и южные эстии определили границы своего жизненного пространства. Северные эстии еще между 70 и 150 гг. основали далекое поселение на северо-востоке (илл. 10:12), а в поздний период они последовательно расширяли территорию на северо-востоке, востоке и юго-востоке, но далее границы, достигнутой в 70–150 гг., так и не продвинулись. Центральные эстии, как и северные, в древнежелезном веке заняли земли, до этого незатронутые культурой эстиев. До 200 / 220 гг. прояснились контуры их ареала, а в поздний период они расширяли свою территорию на север, особенно это касается людей центральнолитовской культуры, потеснивших носителей культуры курганов (илл. 10:15). Для развития южных эстиев, если относить к ним людей

вельбарской культуры, характерны те же черты миграции и расселения, как и у их соседей центральных и северных эстиев. До 220 г. культуры Самбии–Натангии и галиндов характеризует не миграция, а процесс диффузии. Хотя эстии из восточной части северной Самбии–Натангии, по-видимому, явились источником миграции при возникновении новых очагов культур центральных эстиев – низовья Нямунаса и Центральной Литвы. Процесс становления новой культуры вислянских эстиев проходил стремительно, уже в 10–70 гг. были достигнуты все крайние точки приморского ареала (илл. 10:8), а до 220 г. люди вельбарской культуры опустились на юге до реки Втавы (илл. 10:12), перешли на правый берег Вислы и по нему дошли до Припяти (илл. 10:15). 220 и 260 гг. для западных балтов были особыми: с запада пришли германцы. Люди дембчинской группы вытеснили с Приморья вельбарских людей, и они были вынуждены мигрировать на юг – от Припяти в направлении верховья Буга до слияния Сана и Вислы и реки Стырь (илл. 10:18). На левом берегу Вислы за эстиями оставались земли на запад от Гданьска и на юг до самого „локтя“ Вислы, где она поворачивает на юго-восток. Нет никаких оснований считать, как это принято в традиционной концепции, что миграция готов к Черному морю была самопроизвольной. Просто изменилось соотношение сил, как показывает развитие вельбарской культуры, германское давление существовало и в более ранний период, поскольку, как уже было сказано, на правобережную Вислу люди вельбарской культуры перешли уже между 150 и 220 гг. Давление германцев дембчинской группы имело и более глубокие последствия – люди вельбарской культуры повернули в западную часть культуры штрихованной керамики и дали толчок для развития судуво-ятвяжских культур. Такая конфигурация западных балтов из южных областей, сохранявшаяся до конца древнежелезного века, делает понятным и возможным активное участие западных балтов в процессах Великого переселения народов, объясняет распространение балтских кольцевидных и с подогнутой ножкой фибул, как и остальное западнобалтское наследие – например, распространение эмалированных фибул на территории черняховой культуры после 220 г. При общей оценке процесса развития западных балтов становится понятно, что в вельбарской культуре нет ничего исключительного, она является лишь частью общего западнобалтского развития.

В древнежелезном веке традиционными соседями западных балтов на юге были германцы, но не готы, и отношения с ними отражаются в нашей археологии, особенно в археологии Янтарного пути. В период общего проживания эстиев и германцев изменялись занимаемые ими территории – между 150–220 гг. западные балты вытеснили лугийцев (население пшеворской культуры) на левый берег Вислы, а между 220 и 260 гг. новые германские пришельцы – дембчинские люди – потеснили эстиев из занимаемого ими Приморья (илл. 13:9), чем объясняется незначительность балтийских топонимов в западной части Приморья. За эстиями осталась территория на левом берегу низовья Вислы (илл. 10:15). Вполне возможно, что германцы с левобережной Вислы еще до VII в. вытеснили эстиев до русла Вислы. При распространении культуры эстиев в северном направлении их соседями были финны. Северная часть Куршского залива, край Рижского залива с устьями Даугавы сохранялось за финнами, на северо-востоке и востоке граница между западными балтами и финнами проходила вдоль Гауи и по ту сторону среднего течения Даугавы.

V. ГОТЫ И МИРАЖ ИХ СЕВЕРНОЙ ИСТОРИИ

В древнем железном веке у западных балтов / эстиев не было и не могло быть никаких контактов со славянами, поскольку первая славянская культура датируется последней четвертью V в., и территория их обитания не доходила до западных балтов (илл. 3:1). У славян, упомянутых в „Гетике“ Иордана, в VI–VII вв. не было прямых контактов с западными балтами. Наиболее ранним на юге является контакт славян с восточными германцами, скорее всего, с готами. Археологические данные свидетельствуют в пользу несомненно южного происхождения славян. Эту концепцию поддерживает и ряд лингвистов. Великая миграция славян могла достигнуть низовья Вислы не ранее начала VIII в., а заря славянства может быть неразрывно связана с историей готы. Великую миграцию славян на запад можно считать своего рода смежным процессом, связанным с миграцией готы из родных мест в „Скифии у Меотиды“ на запад. Контакты славян с восточными балтами завязались ранее, где-то в среднем течении Днепра (илл. 3:3).

История северных готы не поддается объяснению ни с точки зрения археологии, ни языка, ни письменных источников. Данные археологии позволяют сказать, что: 1) ранний этап развития вельбарской культуры (приписываемая готам культура) просматривается в ареале балтийских гидронимов и на территории археологических культур балтов – в Приморье; 2) с VII–VI вв. до Р.Х. Приморье следует считать зоной влияния западнобалтской культуры, в которой развилась культура лицевых урн – одно из ответвлений культуры западнобалтских курганов. Культура лицевых урн, будучи наиболее удаленным на запад балтским краем и ближайшим соседом германцев, с древних времен была самобытной, но большинство элементов погребения и материальной культуры в ней идентично с другими областями культуры западнобалтских курганов, – говоря терминами М. Гимбутене, с Самбией–Натангией, Западной Мазурией, территориями куршей (Западная Литва и Западная Латвия) и судувов-ятвягов (Восточная Мазурия); 3) в конце раннего железного века и особенно между 10 и 70 гг. н. э. на всем пространстве обитания западных балтов произошли изменения, выразившиеся в новых формах предметов культуры, и особенно в форме памятников – произошел переход от обычая курганного захоронения к грунтовым могильникам, от трупосождения к трупоположению. Следы этих перемен отчетливы в вельбарской культуре, на взморье Литвы и в новых культурах, распространившихся в центральной части западнобалтского мира. Обычай курганов не исчез – его продолжили новые культуры (курганная культура на севере) или он сосуществовал с грунтовыми могильниками (вельбарская культура, самбийско-натангийская культура, литовская занеманская культура, которую в последнее время трактуют как зону влияния галиндов (богачевская культура)). Вельбарскую культуру с другими западнобалтскими культурами объединяет и распространение фибул: профилированных, ступенчатых, эмалированных, с подогнутой ножкой и кольцевидных; 4) археология Янтарного пути, и в особенности основной маршрут в устье Вислы, может быть дополнительным аргументом в пользу того, что в период Янтарного пути эстии контролировали низовье Вислы. Через среднее и верхнее течение Вислы, занятые лугийцами, при их содействии или без него, эстии связались с Карнунтумом, главным

римским торговым городом Янтарного пути; 5) пространственное ориентирование умерших, декларируемое как особенность вельбарской или готской культуры, таким не является. Пространственное ориентирование умерших, также как и традиция почитания небесных божеств, обусловившее ориентирование умерших на небесные светила – Солнце, Луну, созвездие Малой Медведицы, является общей тенденцией и для других культур, вышедших из исконных земель эстиев; 6) возможность миграции северных германцев с западной или восточной стороны южной части Скандинавии на основании археологических данных не доказуема. Как уже заметил ни один автор, не доказуема она и в отношении Готланда. Археология южной Скандинавии I–II вв. не предоставляет культурных возможностей для формирования интенсивной миграции в другие края. Наоборот, развитие культуры того периода было направлено из континента на острова, а в I–II–III вв. в культуре Готланда и в континентальной культуре просматривается преобладание континента и даже культурная общность (В. Жулкус); 7) установленная археологами традиция погребения мужчин без вооружения в вельбарской культуре может быть объяснена высказыванием античных авторов „очень миролюбивое племя эстиев“; все это усиливает аргументы в пользу того, что вельбарскую культуру следует считать частью культуры эстиев.

С точки зрения исторических источников можно сказать, что: 1) единственным письменным свидетельством северного происхождения готов, точнее лишь правящего рода Амалов, является созданная Иорданом в 551 г. „Гетика“; 2) ряд современных исследователей скептически отзывается о „Гетике“ и даже относит ее к художественным произведениям; 3) северное происхождение рода Амалов следует оценивать лишь как легенду, в которой нет исторической правды; 4) почетную легенду о северном происхождении переняли многие германские племена – саксы, лангобарды и др.; 5) в этой легенде ясно просматриваются легендарные элементы; 6) античным авторам, начало готской истории связывающим со взятием Истрии в 238 г., ничего не известно о северной истории готов; 7) по мнению античных авторов, первоначальной родиной готов является „Скифия у Меотиды“, позднее низовье Дуная, Италия и Испания; 8) в исторической памяти северных германцев – датских и скандинавских викингов, сохранившейся в сагах, а с XII–XIII вв. записанной в исторических источниках, отсутствуют сведения о пребывании их предков в окружении Вислы, но фиксируются события второй половины IV а. в готском королевстве Германариха. В саге „Круг Земной“, саге о кнютлингах и саге об Эгиле¹⁴ нет ни одного эпизода, намекающего на связь истории готов I–III вв. с историей скандинавов IX–XII вв. При этом по скандинавским сагам, легендам и мифам известна история готов IV в. у Черного моря.¹⁵ Германарих из иордановой „Гетики“ VI в. стал Ярмериком в „Датских походах“ Сакса Грамматика XIII в. Высказывание Иордана „Подобно тому он также мудростью и силой присоединил себе народ эстиев“ у Сакса Грамматика превратилось в „опустошил земли самбов, куршей и многих других восточных племен“. Очевидно,

¹⁴ *Egilio saga*. Vilnius, 1975; Снори Стурлусон. *Круг земной (Heimskringla)*. Москва, 1980; *Kniutlingu saga* (vert. U. Mikučionis). Vilnius, 2002.

¹⁵ Baranauskas T. Hermanaricho žygis prieš aisčius. *Voruta*. 2002-05-18. Nr. 10(508).

историческая память викингов сохранила то, что действительно было в истории, и вряд ли упоминает несуществующие народы и их походы.

Исследователи истории языка отмечают готские заимствования в балтийских языках и пусть и кратковременное, но соседство готов с западными балтами. С точки зрения лингвистики можно сказать, что: 1) во всех сохранившихся или известных балтийских языках выявлено всего 9 заимствований из готского; 2) только слово „alus“ (пиво) является общим для всех балтийских языков; в литовском языке три заимствования из готского, в латышском – одно, в прусском – четыре; 3) эти цифры незначительны, а распределение по языкам свидетельствует о возможности различных путей и времени проникновения; 4) констатируя, что в балтийском окружении не существовало северной истории готов, следует добавить, что готские заимствования появляются не ранее VI в. после Р.Х.; 5) во времена расцвета Янтарного пути в I–III вв. к западным балтам могли проникнуть германские заимствования от южных соседей лугийцев, а может, и из южной Скандинавии, но никак не от готов, поскольку началом их истории являются 20-е гг. III в. Кроме того, „Скифия у Меотиды“ значительно удалена от основных Янтарных путей; 6) древнейшие готские заимствования могли быть принесены литовцами, когда в VI в. они, отступая от славян, пришли с восточнобалтских земель и основали культуру литовских курганов. В таком случае готские заимствования являются вторичными – полученными от славян, в языках которых немало таких заимствований; 7) источником готских заимствований могли быть и военные дружины западнобалтских племен. Об их путешествиях свидетельствуют обнаруженные в археологическом материале конца V–VI вв. могилы представителей западнобалтской военной элиты. Их пути вели к Черному морю вплоть до Константинополя и в бассейн Дуная, где они должны были встретиться с готами и славянами.

VI. ПО СЛЕДАМ ВЕЛИКОГО РАССЕЛЕНИЯ И МИГРАЦИИ ЭСТИЕВ

Великое расселение и миграция эстиев кардинально изменили восточнобалтскую культурную карту, оказали мощное влияние на формирование западнобалтских племен и их социальную структуру, способствовали интеграции западнобалтского мира в процессы Великого переселения народов. Вследствие постоянных контактов с германцами и римлянами западные балты были постоянно обеспечены цветными металлами в больших объемах, у них была возможность познакомиться с новейшими технологиями и сословным общественным укладом, который быстро распространился в ближайшей к Янтарному пути части западнобалтского мира. В I–II вв. общества вельбарской, самбийско-натангийской культур и галинды, как и германский мир, переживали времена военной аристократии. Такой уклад в низовья Нямунаса пришел позже – середины II в., а начало раннего средневековья эти общины встретили, пережив ранний (150–260 гг.), зрелый (260–350 гг.) и классический (350–450 гг. и позднее) периоды военной аристократии. В различных западнобалтских племенах найдены могилы воинов из военной аристократической элиты. Их роскошные саваны позволяют полагать, что западнобалтские военные отряды вместе с готами и германцами участвовали в дальних европейских походах (стоит упомянуть

недавно обнаруженную могилу воина–галинда V в. с византийским погребальным одеянием). Выявление примеров возвращающихся воинов позволяет сделать вывод, что воины из мира эстиев пополняли военные формирования. Мигрировали ли при этом целые племена, свидетельством чему может быть опустевшая в VII в. Самбия, точного ответа нет, но имея в виду, что почти все правобережье Вислы было балтским, условия для передвижения военных отрядов были благоприятными. Существуют различные мнения относительно забредавших в Самбию в VI–VII вв. инородных общин, но следует помнить, что XIII век Самбия встретила будучи балтским краем с самобытным прусским языком (илл. 13:10).

VII. ВЛИЯНИЕ ДРУГИХ КУЛЬТУР И ПОЛИЭТНИЧНОСТЬ В ИСТОРИИ ЗАПАДНЫХ БАЛТОВ / ЭСТИЕВ

Древнейшие балто-германские и балто-славянские отношения, без сомнения, представляют собой важное проблемное и исследовательское поле. Однако оно не является единственным – в последнее время в литовской археологии возникли две друг из друга выплывающие тенденции; одна связана с завышенной оценкой влияния окружающих культур на развитие западнобалтской культуры, а другая – с поисками полиэтнических общин в глубине балтского мира. Теория современной археологии ставит странный на первый взгляд вопрос: какой путь избрать при исследовании этнической истории балтов? Может, вовсе отказаться от таких исследований? Стоит ли акцентировать внимание на сосуществовании разных этносов в древних общинах? Считать ли основой для подобных исследований самобытную и самодовлеющую местную культуру или сосредоточиться на привозных изделиях или на созданных по примеру привозных, отрицая творческий потенциал автохтонов? В современных работах археологов нередко встречаются предложения избегать этнических вопросов. „Этническая „этикетка“ на археологической культуре – это всегда не хорошо“, – отметил российский археолог М. Щукин. Немецкого археолога Г. ван ден Бом удивляет, как этнические проблемы можно связывать с археологией. Она задается вопросом, в праве ли археологи решать этнические вопросы, не жонглируют ли они интерпретациями материальных культур в поисках этнической основы, и призывает археологов не быть орудием различных политических манипуляций. По ее мнению, главное предназначение археологии заключается в выяснении доисторических технологий ремесел, промыслов, искусств и других сторон человеческой жизни. При таком понимании автор замахивается на то, чтобы исключить археологию из системы исторических наук. Руководствуясь такой логикой, технологии следует отнести к физическим и естественным наукам, искусство – к искусствоведению и т. д. Но археология является самостоятельной и неделимой частью исторической науки, ей поручено изучение исторической части конкретного этнического сообщества, недоступной по историческим источникам. Археологическая культура – это не культура сама по себе. Она является творением группы людей. А если существует культура людей, значит, есть и характерные черты, по которым она себя или другие ее опознают. Археологи всех национальностей ведут поиски древнейших корней, а не каких-либо других, для того, чтобы наводить мосты между древнейшими временами

и засвидетельствованной историческими источниками этнической историей. В противном случае археология становится самоцельным любованием древней человеческой культурой, где главным становится красота артефактов и их ценность, а не способность археологии из самых простых находок конструировать различные во времени и пространстве связи с ближним и дальним окружением и, наконец, связывать археологические культуры с историческими временами.

Своеобразной разновидностью идеи общей балто-германо-славянской прародины в археологии стали поиски полиэтничности в западнобалтском пространстве. Под влиянием привозных артефактов появилось и психологически объяснимое неверие в творческие силы балтов, выразившееся в некоторых работах литовских археологов, где оно приобрело дискриминирующий оттенок, оскорбляющий достоинство древних жителей западнобалтских территорий. Небольшому числу привозных или инокультурных артефактов придается огромное значение и его возвышают над множеством артефактов несомненно местного, т. е. западнобалтского происхождения. Большая часть влияния формируется на основании изделий, в которых отразилось влияние других культур, или на основании изделий, обозначаемых термином „заимствованные, перенятые у других“. Поиски полиэтничности в истории западных балтов по большей части основаны на завышенной оценке значимости привозных изделий или на тенденциозной интерпретации артефактов, имеющих признаки инородных культур. Исследование полиэтничности, если этот феномен имел место в истории эстиев I–V вв., следовало бы проводить в двух направлениях: 1) возможность полиэтничности на исконных территориях проживания; 2) полиэтничность на периферии мира эстиев. Учитывая тот факт, что до конца V в. на горизонте европейских этносов славян не видно, возможность формирования на исконных балтских землях условий для проживания других этносов весьма ограничена. Поиски полиэтничности в первой половине I столетия опираются, главным образом, на германский элемент. В последнее время к германизации самбийско–натангийской культуры особенно склонен В. И. Кулаков. Достаточно будет сказать, что ни одну из рассмотренных полиэтнических возможностей на балтских землях и на периферии балтского мира археологические материалы не поддерживают. Правомерно всплывает вопрос, придание важности одному аспекту не провоцирует ли придания важности и другому? Иными словами, имеется в виду ситуация, когда из среды балтских изделий выделяют полученные в результате обоюдных связей чужеродные артефакты, придают им огромное значение, а затем на их основании решают вопросы этнической истории. В этнических исследованиях снова становится необходимой идентификация материалов поселений и мест захоронений с точки зрения местного или чужеродного производства. Для объективных выводов такие статистические данные являются обязательными.

Мир эстиев, в широком смысле понимаемый как культурное пространство западных балтов, никогда не был закрытым. В рассматриваемый период с I по V в. эстии проживали в тесном соседстве с вислянскими дугийцами и бургундами, со второй половины III в., вероятно, и с лангобардами (дембчинская группа), со скандинавскими германцами и финнами на севере. Торговые интересы балтов распространялись в разных направлениях. Эти интересы сохранялись и в эпоху постоянных романских и германских войн, когда торговые пути корректировались в зависимости от очага

конфликта. Пространство западных балтов постоянно подпитывалось мощным потоком цветных металлов и импортом из разных стран, что свидетельствует о культурной ориентации, европейском и открытом образе жизни эстиев. Постоянное общение было взаимовыгодным, и определенное влияние было неизбежным. Возникает лишь вопрос, при помощи какой величины можно измерить это влияние и его отражение в общественной жизни? Уточним, как в литовском языке понимается слово „влияние“. В „Словаре современного литовского языка“ сказано, что влияние – это „действие, значение авторитета, определенной силы“. При таком понимании влияния следует признать, что оно способно заметно изменить жизнь общества. Но где же прячется этот „авторитет, действие или значение силы“, исходящий от установленного римского влияния? К сожалению, несколько десятков, сотня или две сотни „скопированных“ или „заимствованных“ форм изделий вряд ли можно считать фактором, повлиявшим на образ жизни. Тем более для эстиев, освоивших черную металлургию и обработку цветных металлов, имевших искусных ювелиров и внутреннюю сеть обмена товарами; практиковавших земледелие как минимум с III тысячелетия до н. э., а животноводство – с древнейших времен, надземная столбовая и деревянная городская архитектура которых достигает эпохи неолита.

Гораздо труднее измерить влияние контактов в области общественной жизни и социального опыта. Постоянное общение с людьми из окружавшего их, а также античного мира могло способствовать получению западными балтами знаний о других народах, их языке и обычаях, познакомиться с новейшими достижениями цивилизации – письмом и письменным правом, новинками военного дела, каменного строительства и городов, дорог и аквадуков, продвинутыми технологиями и работоторговлей, римской роскошью и торгово-денежными отношениями. Нет никакого основания считать, что обществу эстиев не была известна римская жизнь. Однако балты, также как и германцы, не торопились ее перенимать, упрямо отказываясь подражать добродетелям римской жизни, считая свой образ жизни не менее достойным. Римляне так и не научили эстиев добывающей и промышленной черной металлургии, секретам плавки иковки цветных металлов, не научили эстиев обрабатывать землю, выращивать животных или охотиться, не научили производству оружия или строительству домов. Все это эстии освоили в разные эпохи теми же способами, как и сейчас пылкий человеческий ум продолжает техническое и общественное усовершенствование, т. е. при самостоятельном познании мира и обмене опытом, когда и одной и другой стороне нужны прогрессивные знания, когда обе умеют их перенять и применить.

О чем говорят поставленные вопросы? Во-первых, о насущной необходимости развития исследований в области этнической истории, которой во всем мире уделяется пристальное внимание. Создавая работы по древнейшей истории, не стоит поддаваться чужому реальному или вымышленному влиянию, но прежде всего следует оценить культуру своего этноса и этапы его развития в контексте истории других народов. По всей видимости, пришло время пишущей части археологического сообщества братья за рассмотрение вопросов древнейшего деления литовской истории, что поможет создать на основании протекавших исторических процессов приемлемую для всех систему периодизации нашей ранней истории, с древнейших времен бывшей неотъемлемой частью европейской истории.

LITERATŪRA

1. Alekna D. Dar kartą apie Tacito aisčius. *Istorija*, 1980, t. 80, p. 3–20.
2. Almgren O. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Zweite Auflage. Leipzig: Habelt, 1923, 245 S.
3. Andrzejowski J., Cieśliński A. Germanie i Bałtowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo? *Kultura bogaczewska w 20 lat później*: materiały z konferencji. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2007, s. 279–319.
4. Antoniewicz J., Kaczyński M., Okulicz J. Wyniki badań prowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwałki. *Wiadomości Archeologiczne*, 1958, t. 25, 1–2, s. 22–57.
5. Apals J., Mugarēvičs Ē., Vasks A. *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures inst. apg, 2001, 463 lpp.
6. Astrauskas A. *Marvelės bendruomenė II a. pabaigoje – V a.* Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai. Vilnius, 1998.
7. Baltramiejūnaitė D., Vengalis R. Tyrinėjimai Semeniškėse. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*. Vilnius: Spalvų slėnis, 2009, p. 98–105.
8. *Baltų menas*. Sudarytojas A. Butrimas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, 799 p.
9. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 742 p.
10. Banytė-Rowell R. A Roman Iron Age Warrior from Western Lithuanian Cemetery Baitai Grave 23. *Archaeologia Baltica*, 2007, t. 8, p. 183–194.
11. Banytė-Rowell R. Baltų ryšiai su kitais barbariškosios Europos gyventojais. *Lietuvos istorija*. T. 2. *Geležies amžius*. Vilnius: LII, 2007, p. 114–129.
12. Banytė-Rowell R. Didžiosios lankinės segės lenkta kojele Vakarų Lietuvos kapinynuose. *Lietuvos archeologija*, 2001, t. 21, p. 139–146.
13. Banytė-Rowell R. Romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis. *Lietuvos istorija*. T. 2. *Geležies amžius*. Vilnius: LII, 2007, p. 25–170.
14. Banytė-Rowell R. Žvilių ir Šarkų kapinytų romėniškojo laikotarpio kapų chronologinės fazės. *Lietuvos archeologija*, 2011, t. 37, p. 25–86.

15. Baranauskas T. Aukštaitija XIII–XV amžiuje. *Aukštaičių tapatumo paieškos*. Kaunas: Žiemgala, 2006, p. 27–43.
16. Baranauskas T. Hermanaricho žygis prieš aisčius. *Voruta*, 2002, nr. 10.
17. Baume W. *Atlas ost- und westpreussischen Landesgeschichte*. I Teil. Königsberg Pr.: Gräfe und Unzer, 1936, 13 Karten.
18. Bitner-Wróblewska A. Elementy bałtyjskie w kulturze wielbarskiej. *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim* (materiały z konferencji). T. II. Lublin, 1989, s. 161–177.
19. Błażejowski A. The Amber Road in Poland. *Archaeologia Lituana*, 2011, t. 12, p. 57–63.
20. Bliujienė A., Butkus D. Armed Men and their Riding Horses as a Reflection of Warriors Hierarchy in Western Lithuania during the Roman Iron Age. *Archaeologia Baltica*, 2007, t. 8, p. 95–116.
21. Bliujienė A., Butkus D. Burials with Horses and Equestrian Equipment on the Lithuanian and Latvian Littorals and Hinterlands (from the Fifth to the Eighth Centuries). *Archaeologia Baltica*, 2009, t. 11, p. 149–163.
22. Bliujienė A., Curta F. Exotic Lands, Quixotic Friends: Eastern Lithuania and the Carpathian Basin in Late Antiquity and the Early Middle Ages (ad c 380 to c 620). *Medieval Archaeology*, 2011, t. 55, p. 20–65.
23. Bliujienė A. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus aureus, 2007, 559 p.
24. Bliujienė A., Steponaitis V. Wealthy Horsemen in the Remote and Tenebrous Forests of East Lithuania during the migration Period. *Archaeologia Baltica*, 2009, t. 11, p. 185–205.
25. Budvydas U. Lietuvoje rastų lankinių segių lenkta kojele tipologija ir chronologija. *Lietuvos archeologija*, 2002, t. 22, p. 243–274.
26. Būga K. Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje. *Rinktiniai raštai*. T. 3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 728–742.
27. Būga K. Kalba ir senovė. (28. Visų sienieji lietuvių santykiai su germanais). *Rinktiniai raštai*. T. 2. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 5–328 (p. 80–98).
28. Būga K. Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje. *Tauta ir žodis*. Kn. 2. Kaunas, 1924, p. 1–27.
29. Butrimas A. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius: Vyturys, 1992, 142 p.
30. Butrimas A. Vieno baltiško papuošalo istorija. *Lietuva iki Mindaugo*. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 415–418.
31. Cieśliński A. *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Eyna, Pasłęka und oberer Drwęca*. Berliner Beiträge zur vor- und Frühgeschichte. Neue Folge 17. Berlin, 2010, 322 S.

32. Čivilytė A., Mödlinger M. Bronzos amžiaus metalurgija: atkraštinių kirvių gamybos technologijos ir funkcijos klausimu. *Lietuvos archeologija*, 2010, t. 36, p. 121–152.
33. Damarackaitė A. Karo belaisvių aukojimo paprotys baltų kraštuose XIII–XIV amžiuje. *Darbai ir dienos*, 2000, t. 21, p. 34–38.
34. Dini P. U. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 538 p.
35. Dundulienė P. *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1979, 166 p.
36. *Egilio saga*. Iš islandų kalbos vertė S. Steponavičienė. Vilnius: Vaga, 1975, 307 p.
37. Engel C., La Baume W. *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1937, 291 S.
38. Engel C. *Typen Ostpreussischer Hügelgräber*. Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 3 Bearbeitet von R. Grenz. Mit einem Nachwort von W. La Baume. Neumünster: Wachholtz Verlag, 1962, 50 S., 35 Tafelseiten.
39. Gaerte W. *Urgeschichte Ostpreussens*. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1929, 408 S.
40. Galiopa V. Baltai ir slavų etnogenezės sūkurys. *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 1, p. 6–15.
41. Gimbutas M. *The Balts*. New York: Frederick A. Praeger, 1963, 286 p.
42. Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenėzė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslo, 1985, 191 p.
43. Gimbutienė M. *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*. Tübingen: Mohr, 1946, 250 p.
44. Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*. Vilnius: Savastis, 1994, 278 p.
45. Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos*. II d. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, 284 p.
46. Girininkas A. *Lietuvos archeologija*. T. 1. *Akmens amžius*. Vilnius: Versus aureus, 2009, 328 p.
47. Godłowski K. Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. *Materiały Starożytne i Wczesnodziejowe*, 1977, t. 4, s. 7–238.
48. Godłowski K. Vorrömische Eisenzeit und Römische Kaiserzeit im östlichen Mitteleuropa und in Osteuropa. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 8. Herausgegeben von Heinrich Beck, Herbert Jankuhn, Heiko Steuer, Dieter Timpe, Reinhard Wenskus. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1994, S. 478–496.
49. Goffart W. A. Jordanes's Getica and the Disputed Authenticity of Gothic Origins from Scandinavia. *Speculum*, 2005, vol. 80, nr. 2, p. 379–398.

50. Goffart W. A. *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550–800)*: Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon. Indiana: University of Notre Dame Press, 1988, 512 pp.
51. Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 279 p.
52. Grižas G., Bitner-Wróblewska A. Ceramika kultury bogaczewskiej z południowej Litwy. *Kultura bogaczewska w 20 lat później*: materiały z konferencji. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2007, 519 s.
53. Gudavičius E. Naujausi duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas. *Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1981, t. 3(76), p. 103–112.
54. Gudavičius E. Rašytiniai šaltiniai. *Lietuvių etnogenezė*. Atsakingoji redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslo, 1987, p. 102–104.
55. Hauptmann Th. Studien zu den Dreisplossenfibeln. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5*. 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Wünsdorf, 1998, S. 159–173.
56. Hoffmann J. M. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p. n. e.* Rozprawy i materiały Osrodka Badan Naukowych im. W. Ketrzynskiego w Olstynie nr 177 Olsztyn: Muzeum Warmi i Mazur w Olsztynie, 1999, 404 s.
57. Iršėnas M., Jovaiša E. Kario ir žirgo puošyba priešistorės mene. *Idomioji Lietuvos istorija. Meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. Sud. ir red. E. Jovaiša ir R. Janonienė. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2005. CD-ISBN 9955-606-05-3.
58. Isidorus H. *Historia Gothorum*. Ed. Th. Mommsen, MGH. 11. Berolini: Weidmann, 1894.
59. Jordanas. *Apie svarbiausius laikų įvykius arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus. Apie getų kilmę ir žygius*. Iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, V. Gerliakienė. Parengė D. Alekna. Vilnius: Edukologija, 2013 (rengiama spaudai).
60. Jovaiša E. Baltai antikos laikais: Dauglaukio bendruomenės eskizas. *Lietuva iki Mindaugo*. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 163–183.
61. Jovaiša E. Baltai ir gintaras. *Istorija*, 2001, t. 48, p. 3–8.
62. Jovaiša E. Baltiškiosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose. *Istorija*, 2008, t. 72, p. 3–9.
63. Jovaiša E. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 2006, t. 64, p. 5–16.
64. Jovaiša E. Dangus baltų gyvenime. *Istorija*, 2002, t. 54, p. 3–16.

65. Jovaiša E. Dangus baltų gyvenime. *Lietuva iki Mindaugo*. Sud. E. Jovaiša ir A. Burtrimas. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 351–366.
66. Jovaiša E. Dauglaukio plokštiniis kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984–1985 metais*. Vilnius, 1986, p. 49–52.
67. Jovaiša E. Krašto priešistorė. *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 11–46.
68. Jovaiša E. Lauksvydų kapinynas. *Istorija*, 1984, t. 24, p. 118–136.
69. Jovaiša E., Malonaitis A. Baltai ir antika. *Istorija*, 2001, t. 49–50, p. 46–55.
70. Jovaiša E. Raudonėnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974–1975 metais*. Vilnius, 1978, p. 51–55.
71. Jovaiša E. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, 1998, t. 36, p. 48–65.
72. Jovaiša E. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, 1997, t. 35, p. 15–47.
73. Jovaiša E. Skalvių istorijos šaltiniai: Vėluikių kapinynas. *Istorija*, 2007, t. 80, p. 3–20.
74. Jovaiša E., Vaškevičiūtė I. Vakarų Rusijos istorijai atsiradus. *Istorija*, 2008, t. 69, p. 3–7.
75. Jovaiša E. *Žvilgsnis į „Aukso amžių“: baltai pirmaisiais amžiais po Kristaus*. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 1998. CD-ISBN 9986-9216-0-0.
76. Kaczanowski P., Kozłowski J. K. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.). *Wielka Historia Polski*. T. I. Redaktor Jan Pieszcakowicz. Kraków: FOGRA, 1998, s. 265–303.
77. Kaczanowski P., Zaborowski J. Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur. *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, vol. 1. Ed. J. Gurba, A. Kokowski. Lublin: UMCS, 1988, s. 221–239.
78. Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*. T. I. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, 218 p.
79. Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*. T. II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, 469 p.
80. Kazakevičius V. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius: Alma littera, 1996, 173 p.
81. Kilian L. Das Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit. *Alt-Preußen*. Heft 4. Königsberg, 1939, S. 107–114.
82. Kilian L. *Zur Herkunft und Sprache der Preußen*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1982, 177 S.
83. Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje. *Archaeologia Litwana*, 2010, t. 11, p. 33–114.

84. *Kniutlingų saga*. Iš senosios islandų kalbos vertė U. Mikučionis. Vilnius: Vaga, 2002, 206 p.
85. Kokowski A. *Goci od Skandzy do Campi Gothorum*. Warszawa: Trio, 2007, 496 s.
86. Kokowski A. Kultura Przeworska – zarys dziejow. *Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku*. Lublin-Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004, s. 225–252.
87. Kontny B. Breves gladii et rotunda scuta. Uwagi na temat uzbrojenia Gotów na marginesie przekazu Tacyta. *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu*. Koszalin, 2006, s. 195–221.
88. Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, 561 p.
89. Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas. *Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai*. Vilnius: Mintis, 1968, p. 12–56.
90. Kulikauskas P. Paveisininkų, Lazdijų raj., piliakalnis ir jo tyrinėjimai. *Istorija*, 1970, t. 11, p. 227–245.
91. Kulikowski M. *Die Goten vor Rom*. Darmstadt: Theiss, 2009, 208 S.
92. *Kultura Pomorska i kultura grobów kloszowych razem czy osobno?* Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993. Red. T. Węgrzynowicz. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 1995, 401 s.
93. Kuncevičius A., Laužikas R., Šmigelskas R., Augustinavičius R. Dubingių istorinė žemė – Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ar lietuvių pilkapių teritorija? *Lituanistica*, 2012, t. 58, p. 12–35.
94. Kuncevičius A. Lietuva 1009 metais archeologų ir istorikų darbuose. *Florilegium Lithuanum*. Vilnius: Pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 127–150.
95. *Latvijas PSR archeologija*. Rīgā: Zinātne, 1974, 374 lpp.
96. Leube A. Zur Problematik der Gotenforschung im Nationalsozialismus. Aktionen – Personen – Ideologien. *Europa barbarica. Monumenta studia Gothica*. IV. Lublin: UMCS, 2005, S. 249–269.
97. *Lietuvių etnogenezė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 1987, 254 p.
98. Luchtanas A. Ankstyvojo geležies amžiaus Kernavės kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1992, t. 9, p. 38–39.
99. Luchtanas A. *Kernavė – litewska Troja*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne, 2002, 216 s.
100. Luchtanas A., Vėlius G. Valstybės gimimas ir mirusiųjų deginimo paprotys. *Archaologia Lituana*, 2002, t. 3, p. 157–161.
101. Luchtanas A. Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose. *Lietuvos archeologija*, 1981, t. 2, p. 5–17.

102. Malinowski T. Popielnice twarzowe w Polsce a kwestia przynależności etnicznej ich twórców. *Studia zachodnie*. T. 4. Zielona Góra: WSP, 1999, s. 5–26.
103. Malinowski T. Problem genezy popielnic domkowych i twarzowych kultury pomorskiej. *Problemy kultury pomorskiej*. Red. T. Malinowski. Koszalin, 1979, s. 95–123.
104. Malonaitis A. Įmoviniai kirviai Lietuvoje: klasifikacija. *Istorija*, 2003, t. 58, p. 3–13.
105. Malonaitis A. Senovinė apeigų vieta Dauglaukyje. *Istorija*, 2000, t. 48, p. 8–18.
106. Matulis R. Girių gyventojai geruliai ir lietuvių kilmės iš romėnų teorija. *Istorija*, 2010, t. 78, p. 58–62.
107. Mažiulis V. *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. Deklinacija*. Vilnius: Mintis, 1970, 343 p.
108. Michelbertas M. *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, 68 p.
109. Michelbertas M. Die römerzeitlichen Fibeln in den baltischen Staaten. *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Wünsdorf, 1998, S. 425–432.
110. Michelbertas M. Ein seltener Fund aus der römischen Kaiserzeit in Zentrallitauen. Die Fibel des Typs A126 im Marville-Gräberfeld (der Stadt Kaunas). *Labor et patientia studia archaeologica Stanislao Pazda dedicata*. Red. A. Błażejowski. Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008, s. 133–137.
111. Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1986, 270 p.
112. Michelbertas M. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etninės istorijos klausimai. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 13–21.
113. Michelbertas M. Vidurinio geležies amžiaus kario kapas iš Paprūdžių. *Archaeologia Lituana*, 2008, t. 9, p. 41–56.
114. Michelbertas M., Vitkūnas M. Baltų karybos senajame geležies amžiuje (I–IV a.) bruožai. *Karo archyvas. XVIII*. Vilnius: KAM Leidybos ir informacijos aprūpinimo tarnyba, 2003, p. 8–64.
115. Mickevičius A. *Normanai ir baltai IX–XII a.* Vilnius: Versus aureus, 2004, 180 p.
116. Norkūnas A. *Aiščiai XXV a. pr. m. e. – VIII a. m. e.* Vilnius: Norkūnas, 1994, 152 p.
117. Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderband 10, hrsg. von, Otto-Herman Frey; Böhme Horst Wolfgang und Claus Dobia. Marburg-Warszawa. 1996, 169 S.

118. Nowakowski W. Krieger ohne Schwerter. Die Bewaffnung der Aestii in der römischen Kaiserzeit. *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten nachchristlichen Jahrhunderten*. Lublin–Marburg, 1994, 385 S.
119. Okulicz J. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, 588 s.
120. Okulicz Ł. *Kultura Kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970, 264 s.
121. Olshausen E. Cultural developments in the regions of Germanic settlement. *Brill's Historical Atlas of the Ancient World. New Pauly*. Edited by Anne-Marie Wittke, Eckhart Olshausen and Richard Szydlak. Boston: Brill, 2010, p. 305–316.
122. Piličiauskas G., Lavento M., Oinonen M., Grižas G. New 14C Dates of Neolithic and Early Metal Period Ceramics in Lithuania. *Radiocarbon*, 2011, vol. 53, nr. 4, p. 629–643.
123. Puzinas J. Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje. *Aidai*, 1948, nr. 12.
124. Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. *Senovė*. T. 4. Kaunas, 1938, p. 175–303.
125. Radiš A. Latgaliai. *Baltų archeologija*, 1995, nr. 3(6), p. 2–12.
126. Radiš A. The Balts. *Archaeologia Lituana*, 2011, t. 12, p. 151–156.
127. Rimantienė R. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius: Žiburys, 1996, 342 p.
128. Rimantienė R. Archeologinės kultūros. *Lietuvių etnogenezė*. Atsakingoji redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mintis, 1987, p. 52–69.
129. Schmid W. P. Alteuropa und das Germanische. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1994, S. 334–346.
130. Schmid W. P. Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1994, S. 175–192.
131. Schmid W. P. Urheimat und Ausbreitung der Slawen. *Linguisticae scientiae collectanea*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1994, S. 254–264.
132. Simniškytė A. Daugailiai: žvilgsnis į krašto praeitį. *Daugailių kraštas ir žmonės*. Utena: Utenos Indra, 2008, p. 32–53.
133. Stankus J. Geležies dirbinių gamybos Lietuvoje II–IV amžiais technologija. *Mokslų akademijos darbai*. A serija, 1972, t. 4(41), p. 85–100.
134. Stankus J. Geležies dirbinių gamybos raida Lietuvoje. *Lietuvos istorijos metraštis. 1973 metai*. Vilnius: Mokslas, 1974, p. 5–20.
135. Stankus J. Iron Blooms in Lithuania. *The importance of ironmaking technical innovation and social change*. Stockholm, 1996, p. 57–62.
136. Stankus J. Juodoji metalurgija. *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 73–88.

137. Stankus J. Šaukėnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*. Vilnius: Istorijos instituto leidykla, 1982, p. 39–42.
138. Stakutė de Rosales J. *Europos šaknys ir mes, lietuviai*. Vilnius: Versmė, 2011, 181 p.
139. Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Atsakingas redaktorius A. Girininkas. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2005, p. 106–108.
140. Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*. Atsakingas redaktorius A. Girininkas. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2005, p. 129–131.
141. Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius: Akritas, 2006, p. 110–111.
142. Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*. Vilnius: Akritas, 2007, p. 121–123.
143. Šimėnas V. Barzūnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002, p. 103–105.
144. Šimėnas V. Barzūnų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002, p. 124–129.
145. Šimėnas V. Barzūnų kapinyno tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p. 273–276.
146. Šimėnas V. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, 138 p.
147. Šimėnas V., Kulakovas V. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius: Mintis, 1999, 360 p.
148. Šimėnas V. Prūsų kilmės beiškant. *Užmirštieji prūsai*. Vilnius: Mintis, 1999, p. 52–115.
149. Šimėnas V. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis. *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*. Atsakinga redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 39–67.
150. Šturms E. *Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum*. Vorgeschichtliche Forschungen, 10. Berlin und Leipzig: de Gruyter & Company, 1936, 155 S.
151. Tacitas P. K. Germanija. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1972, 291 p.
152. Tamulynas L. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Atsakingas redaktorius A. Girininkas. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2002, p. 132–133.
153. Tamulynas L. Strazdų, Ječiškių kapinynas: nauji duomenys apie laidoseną Nemuno žemupyje I tūkst. pr. Kr. ir romėniškajame laikotarpyje. *Archaeologia Lituana*, 2004, t. 5, p. 16–32.
154. Tautavičius A. Archeologijos duomenys. *Lietuvių etnogenezė*. Atsakingoji redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mintis, 1987, p. 104–109.

155. Tautavičius A. I–XIII a. laidojimo paminklai. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. T. III. Vilnius: Mintis, 1977, p. 5–18.
156. Tautavičius A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. *Lietuvos archeologija*. T. 2. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 18–43.
157. Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 1996, 367 p.
158. Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnung*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1979, 640 S.
159. Urbaneck H. *Die frühen Flachgräberfelder Ostpreußens*. Schriften der Albertus-Universität. Bd. 33. Königsberg, Berlin, 1941, 226 S.
160. Vaitkuskienė L. Dėl žemaičių kilmės. *Žemaičių praeitis*. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 26–41.
161. Vaitkuskienė L. IV a. Lietuvos karys raitelis. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. A serija, 1989, t. 3(108), p. 55–68.
162. Vaitkuskienė L. Žvilių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 17, 248 p.
163. Van den Boom H. Do kwestii etniczności kultury pomorskiej. *Aktualne problemy kultury pomorskiej*. Gdańsk: Muzeum archeologiczne w Gdańsku, 2005, 413 s.
164. Vanagas A. Baltų arealas toponimijos duomenimis. *Lietuvių etnogenezė*. Atsakingoji redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mintis, 1987, p. 47–52.
165. Vaškevičiūtė I. Baltai slavų apsuptyje. *Istorija*, 2007, t. 65, p. 3–11.
166. Vaškevičiūtė I. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. *Lietuvos istorija*. T. 2. *Geležies amžius*. Redaktorius G. Zabiela. Vilnius: LII, 2007, p. 173–297.
167. Vaškevičiūtė I. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004, 151 p.
168. Volkaitė-Kulikauskienė R. Brūkšniuotosios keramikos kultūra. *Lietuvių etnogenezė*. Atsakingoji redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 88–93.
169. Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga, 2001, 471 p.
170. Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius: Mintis, 1970, 294 p.
171. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės ištakos. Archeologijos duomenys. *Lietuvių etnogenezė*. Atsakingoji redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 150–156.
172. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis). *Lietuvos istorijos metraštis. 1977*. Vilnius: Pergalė, 1978, p. 5–22.
173. Volkaitė-Kulikauskienė R. *Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, 151 p.

174. Voß H.-U. Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit zwischen Rhein und Elbe. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd 8. Herausgegeben von Heinrich Beck, Herbert Jankuhn, Heiko Steuer, Dieter Timpe, Reinhard Wenskus. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1994.
175. Wielowiejski J. *Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum, 1980, 226 s.
176. Wiik K. *Europiečių šaknys*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, 511 p.
177. Wołagiewicz R. *Ceramika kultury Wielbarskiej między Maltykiem a morzem Czarnym*. Szczecin: Muzeum Narodowe Warszawa, 1993, 202 s.
178. Wolfram H. *Gotische Studien. Volk und Herrschaft im frühen Mittelalter*. München: C. H. Beck, 2009, 352 S.
179. Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 351–379.
180. Zabiela G. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius: Diemedis, 1995, 335 p.
181. Zinkevičius Z. Ar Tacito *Aestiorum gentes* yra estai? *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 345–352.
182. Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 1. *Lietuvių kalbos kilmė*. Vilnius: Mokslo, 1984, 388 p.
183. Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G. *Tautos kilmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, 130 p.
184. Žulkus V. Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.). *Lietuvininkų kraštas*. Kaunas: Litterae universitatis, 1995, p. 74–107.
185. Астраускас А. Погребальные памятники ятвяжской земли. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 70–77.
186. Атагзис М. К. Вопросы этнической истории земгалов. *Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)*. Отв. ред. Э.С. Мугуревич. Рига: Зинатне, 1980, с. 89–101.
187. Беявец В. Г. К изучению памятников Вельбарской культуры в Беларуси. *Nove materialy i interpretacije. Stan diskusji na temat kultury Wielbarskiej*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 2007, s. 293–344.
188. Васкс А. В. Южные связи племен западной Латвии в раннем железном веке по данным керамики. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vestis*, t. 7. Rīgā: Zinātne, 1988, lpp. 78–88.
189. Егорейченко А. А. *Культуры штрихованной керамики*. Минск: БГУ, 2006, 207 с.

190. Йовайша Э. Мирозрение балтов по данным пространственного ориентирования и внутреннего устройства погребении центральной Литвы I–IV вв. *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 92–107.
191. Йовайша Э. *Центральная Литва в I–IV в.в. н.э. (на материале погребальных памятников)*. Вильнюс, 1987, 313 с.
192. Казакиявичюс В. Редкая форма наконечников копий на территории Литвы. *Древности Литвы и Белорусии*. Вильнюс: Мокслас, 1988, с. 79–88.
193. Казанский М. М. Реки восточной части Балтийского бассейна и Античные географы. Еще раз о Турунте и Хесине. *Археологические вести*, 2010, вып. 16. Санкт-Петербург: Учреждение Российской академии наук Институт истории материальной культуры Российской академии наук, с. 123–134.
194. Кретинин Г. В. *История Западной России. Калининградская область*. Учебное пособие для школьников. 6–7 классы / Под ред. А. П. Клемешева. Российский государственный университет им. И. Канта. Москва: ОЛМА, 2007, 223 с.
195. Кузняцоў Г. І. *Вялікі гістарычны атлас Беларусі*. Т. І. Мінск: Белкартаграфія, 2009, 48 с.
196. Кузьменко Ю. К. *Ранние германцы и их соседи. Лингвистика, археология, генетика*. Отв. редактор Н. Н. Казанский. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011, 266 с.
197. Кулаков В. И. „Княжеские“ захоронения в Балтии фаз В1–С1. *Краткие сообщения института археологии*. 2005, вып. 218. Москва, с. 48–64.
198. Лухтан А. Грунтовой могильник латенской эпохи в Кярнаве. *Археология и история Пскова и Псковской земли 1989*. Псков, 1990, с. 70–72.
199. Магомедов Б. В. Готы и гепиды в вельбарской и Черняховской культурах. *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury Wielbarskiej*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 2007.
200. Михельбертас М. Заселение территории культуры курганов Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии в римский период. *Pētījumi zemgaļu senatnē*. Latvijas vēstures muzeja raksti: Arheoloģija un antropoloģija. Nr. 10. Rīga: Latvijas vēstures muzejs, 2004, lpp. 67–75.
201. Михельбертас М. Находки перекладчатых фибул типа А96 в Литве. *Восточная Европа в средневековье: к 80-летию Валентина Васильевича Седова*. Москва: Наука, 2004, с. 109–116.
202. Могильников В. А. Погребальный обряд культур III в. до н. э. – III в. н. э. в западной части Балтийского региона. *Погребальный обряд племен северной и средней Европы в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э.* Москва: Наука, 1974, 224 с.

203. Новаковский В. Проблема присутствия славян на землях в бассейнах Одера и Вислы в римский период и в эпоху переселения народов (на основании античных письменных источников и археологических находок). *Германия–Сарматия*. Вильнюс, 2010, с. 33–42.
204. Радюш О. А., Скворцов К. Н. Находки деталей щитов в ареале самбийско-нотангийской культуры. *Germania–Sarmatia*. Научный редактор Галина Король. Калининград–Курск. Вильнюс: Petro ofsetas, 2008, с. 122–157.
205. Седов В. В. *Восточные славяне в VI–XIII в.в.* Москва: Наука, 1982, 324 с.
206. Седов В. В. Земля ятвягов (племенная дифференциация). *Vakarų baltų archeologija ir istorija: tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, p. 50–59.
207. Седов В. В., Никитина Г. Ф., Могильников В. А. *Погребальный обряд племен северной и средней Европы в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э.* Москва: Наука, 1974, 224 с.
208. Стурлусон С. *Круг земной (Heimskringla)*. Издание подготовили А. Я. Гуревич, Ю. К. Кузьменко, О. А. Смирницкая, М. И. Стеблин-Каменский. Академия наук СССР. Москва: Наука, 1980, 685 с.
209. Таутавичюс А. Балтские племена на территории Литвы в I тысячелетии н.э. *Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)*. Отв. ред. Э. С. Мугуревич. Рига: Зинатне, 1980, с. 80–88.
210. Топоров В. Н. Галинды в западной Европе. *Балто-славянские исследования 1982*. Москва: Наука, 1983, 423 с.
211. Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь*. Т. II. Е–Н. Москва: Наука, 1979, 351 с.
212. Трубачев О. Н. *Ремесленная терминология в славянских языках*. Москва: Наука, 1966, 414 с.
213. Трубачев О. Н. Реплика по балто-славянскому вопросу. *Балто-славянские исследования. 1980*. Москва: Наука, 1981, с. 3–6.
214. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. III. Москва: Прогресс, 1987, 830 с.
215. Щукин М. Б. *Готский путь*. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2005, 592 с.

RODYKLĖS

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- A**blavijus 113, 160
Abramauskas Vytautas 17, 208, 213, 277
Adalbertas 60, 120, 121
Adrianas 24, 25
Akelaitis Gintautas 33
Aleksna Darius 11, 16, 58, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 85,
93, 97, 99, 100, 111, 130, 153, 155, 156, 161, 237, 259
Aleksandras Didysis 99, 160
Almgrenas Oskaras
(Almgren O.) 223, 224, 225, 242
Ambrozas Anatolijus 229
Amianas Marcelinas 99
Andersson Eva 146
Andžejovskis Jacekas
(Andrzejowski J.) 172, 184, 188, 192, 194, 200,
236, 237, 238, 242, 281, 282, 283
Antanavičius Juozas 189
Antonievičius Ježis
(Antoniewicz J.) 275, 276
Antoninas Pijus 256, 257
Apals Janis 65
Asadauskas Arvydas 190
Astrauskas Audrius
(Астраускас А.) 172, 175, 195, 200
Atgasis Maris (Атгазис М. К.) 65, 66
Augustas 95
Augustas Klaudijus 99
Augustinavičius Renaldas 39
- B**alčiūnas Jonas 17, 190
Baleniūnas Pranas 189
Baltramiejūnaitė Dovilė 163
Baluodis Francis (Balodis F.) 38
Banytė-Rowell Rasa 10, 22, 210, 213, 221, 225,
228, 237, 242, 249, 263, 268, 319
Baranauskas Tomas 16, 84, 221, 303, 316, 330
Basanavičius Jonas 77
Becenbergeris Adalbertas
(Bezenberger A.) 81, 190
Beck H. 206, 221
Beliavecas Vadimas
(Белявец В. Г.) 174, 199
Berigas (Berig) 92, 93, 96, 111, 113, 114, 115
Bierbraueris Folkeris
(Bierbrauer V.) 95, 96, 97, 106
Birkhan H. 206
Bitner-Vrublevska Ana
(Bitner-Wróblewska A.) 65, 172, 175, 184, 187,
188, 192, 193, 243, 281, 282, 283
Blažejvskis Artūras
(Błażejowski A.) 75, 223
Blažienė Grasilda 4, 16, 33
Blažinskaitė Dalia 4, 17
Bliujienė Audronė 4, 16, 74, 125, 249
Brėmenietis Adomas 85, 87
Bremeris O. (Bremer O.) 78
Brunonas 60

- Budvydas Ugnius 236, 237, 238, 242, 263
 Būga Kazimieras (Бура К.) 7, 51, 77, 115, 116,
 117, 118, 119, 297, 310, 323, 337
 Butkus Donatas 249
 Butkutė Jolanta 178
 Butrimas Adomas 24, 77, 118, 147, 175,
 244, 251, 272
- C**
 Cezaris Gajus 99
 Charonas 26
 Ciešlinskis Adamas
 (Ciešliński A.) 172, 184, 188, 192, 194, 200,
 232, 233, 235, 236, 237, 238, 242, 281, 282, 283
 Coisas Kasparas (Zeuss K.) 13, 77
- Č**
 Čekmonas Valerijus 121
 Česnys Gintautas 21, 32, 33, 81, 161, 172
 Čistiakova Marina 4
 Čivilytė Agnė 129, 131, 319
- D**
 Daiga Jolanta 65
 Damarackaitė Adelė 154
 Daugirdas Tadas 189
 Daukšienė Ona 73, 93, 97, 100, 111, 153,
 155, 156, 161
 Deksipas
 (Dexippus Publius Herennius) 105, 185
 Deņisova Raisa 65
 Dicinėjas 97, 153
 Dinis Umbertas Pietras
 (Dini U. P., Дини П. У.) 115, 118, 296,
 297, 309, 310, 322, 324, 336, 338
 Dionas Kasijus 183
 Domicianas 183
 Dundulienė Pranė 149
 Dusburgietis Petras 84
 Dzeutas 97, 153
- E**
 Egersas Hansas Jurgenas (Eggers H. J.) 14
 Egilis (Эгил) 221, 303, 316, 330, 344
 Einhardas (Einhardtas) 85, 106
 Ellegerd 68
 Endzelynas Janis 77
 Engelis Karlas
 (Engell C.) 87, 127, 128, 129, 133, 137, 138
 Ezekielis 99
- F**
 Fasmeris Maksas (Фасмер М.) 48
 Faustina I Vyresnioji 24, 25, 217, 256, 257
 Filimeras 113, 115, 153
 Flavijus Juozapas 99, 100
 Flavijus Magnas Aurelijus Kasiodoras
 (Senatorius) (Flavius Magnus Aurelius
 Cassiodorus Senator) 111
- G**
 Gabriūnaitė Kazimiera 189
 Gadarigas 113, 115
 Gaerte Vilhelmas (Gaerte W.) 134
 Galienas 99
 Galiopa Vitalijus 44, 47, 48
 Gaters A. 77
 Geberichas 160
 Gediminaičiai 84
 Gerliakienė Veronika 73, 93, 97, 100, 111, 153,
 155, 156, 161
 Gimbutienė Marija
 (Gimbutas M., Гимбутене М.) 10, 11, 20,
 66, 81, 82, 86, 124, 125, 126, 128, 132, 136, 137, 138, 243,
 289, 302, 315, 329, 343
 Girininkas Algirdas 20, 21, 28, 59, 72, 81, 82, 83,
 125, 126, 207
 Godlovskis Kazimieras
 (Godłowski K.) 14, 103, 248
 Gofartas Valteris (Goffart W.) 12, 13, 115
 Gordianas III 24, 25
 Grauduonis Janis
 (Graudonis J.) 65, 66, 67
 Grenz Rudolf 134

Grevinkas Konstantinas
(Grewingk K.) 81
Grigalavičienė Elena 131, 132, 133, 134,
138, 243, 244
Grimas Jakobas (Grimm J.) 13, 206
Grižas Gytis 65, 165, 172, 175, 184, 187, 188,
192, 193, 281, 282, 283
Gudavičius Edvardas 10, 11, 81, 96
Gurevič Frida 53
Gusakovas Michailas 137, 187
Gvagninis Aleksandras 36

H
Hachmanas Rolfas
(Hachmann R.) 13, 95, 96, 97, 107
Halarikas 160
Haugen E. 206
Hauptmanas Tomas
(Hauptmann Th.) 225
Hermanarichas (Германарих) 55, 73, 85,
156, 160, 161, 221, 292, 303, 316, 330, 344
Herodotas 32, 37
Hiteris Peteris (Heather P.) 106
Hoffmann J. M. 134
Hutterer C. J. 206

I
Iršėnas Marius 254
Izidorius (Isidorus) 99

J
Jablonskis Ignas 168
Jankauskas Rimantas 269
Jankuhn Herbert 221
Janonienė Rūta 254
Japetas 99
Jarmerikas
(Iarmericus, Ярмерик) 303, 316, 330, 344
Jaunius Kazimieras 77
Jegoreičenka Aleksandras
(Егорейченко А. А.) 69, 172, 184, 188,
192, 194, 200

Jogaila 98
Jonynas Ignas 78
Jonkus Gintautas 222
Jordanas (Иордан) 9, 55, 58, 60, 72, 73, 85, 92, 93,
95, 97, 98, 99, 100, 102, 105, 106, 107, 110, 111, 114, 115,
117, 121, 146, 155, 156, 160, 161, 221, 288, 292, 296, 297,
301, 302, 303, 308, 309, 315, 316, 322, 323, 324, 329,
330, 336, 337, 343, 344
Jovaiša Eugenijus (Йовайша Э.) 3, 8, 10, 11,
12, 14, 16, 20, 21, 22, 24, 26, 28, 32, 34, 35, 36, 40, 44,
46, 48, 50, 51, 52, 54, 58, 60, 62, 63, 66, 68, 69, 70, 72,
76, 77, 78, 82, 84, 86, 88, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104,
106, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120, 124, 125, 126, 128,
130, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 146, 147, 148,
150, 152, 154, 156, 160, 162, 164, 166, 168, 172, 174,
175, 176, 178, 180, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 206, 208,
210, 211, 212, 214, 216, 218, 220, 222, 224, 226, 228,
230, 232, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 248,
249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260,
261, 262, 263, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 274,
276, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290,
291, 292, 294, 296, 298, 300, 302, 304, 306, 308, 310,
312, 314, 316, 318, 320, 322, 324, 326, 328, 330, 332,
334, 336, 338, 340, 342, 344, 346, 348
Jovaiša Marius 17, 23, 143
Julijanas 73
Julijus 99
Julijus Honorijus 98
Juozapas 113
Jurginis Juozas 36, 81

K
Kačanovskis Piotras (Kaczanowski P.) 21,
101, 172, 184, 188, 192, 194, 198, 200
Kačinskis Marianas
(Kaczyński M.) 104, 275, 276
Kanaparijus 121
Karaliūnas Simas 58, 71, 77, 78, 115, 121, 279
Karolis Didysis 85

- Karsten T. E. 77
- Kasiodoras 98, 99, 111, 185, 220
- Kastalijus 111
- Kavaliauskaitė Vaida 4
- Kazakevičius Vytautas
(Казакявичюс В.) 13, 40, 189, 228
- Kazanskis Mišelis
(Казанский М. М.) 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 107, 279
- Kilianas Lotaras
(Kilian L.) 124, 126, 128, 129, 139
- Kiparskis Valentinas 71
- Kiulkys Daumantas 216, 217, 218, 219, 220, 252,
254, 255, 256, 257
- Klapatauskas Juozas 17
- Kmiecinskiis Ježis (Kmieciński J.) 102
- Kokovskis Andžejus (Kokowski A.) 96, 104,
172, 184, 188, 192, 194, 200, 201, 222
- Komodas 24, 25, 183
- Kontnis Bartošas (Kontny B.) 220
- Kosina Gustafas (Kosinna G.) 13, 78
- Kozlovskis Janušas
(Kozłowski J. K.) 21, 101, 172, 184, 188, 192,
194, 198, 200
- Krahe H. 206
- Kretininas Grigorijus
(Крегинин Г. В.) 36, 37, 63, 64
- Kulakovas Vladimiras (Кулаков И. В.) 35,
36, 37, 60, 62, 63, 132, 133, 134, 137, 187, 251, 305, 319
- Kulikauskas Pranas 155, 163, 168, 189
- Kulikovskis Maiklas
(Kulikowski M.) 12, 105, 106, 110, 201, 220
- Kulnyte Birute 17
- Kuncevičius Albinas 4, 16, 39
- Kurila Laurynas 52
- Kurta Florinas (Curta F.) 249
- Kuzavinis Kazimieras 77
- Kuzmenka Jurijus
(Кузьменко Ю. К.) 138, 208
- La Bomas Vilhelmas
(La Baume W.) 87, 127, 128, 129, 137, 138
- Labutienė Rasa 4
- Laužikas Rimvydas 39
- Lavento M. 165
- Lazauskaitė Romutė 151
- Leščinskaitė Laura 4, 17, 20, 51, 52, 86, 126, 128,
162, 164, 166, 184, 185, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 196,
197, 200, 226, 236, 239, 241
- Lindroth H. 77
- Liudvikas 84
- Loibė Achimas (Leube A.) 127
- Loze Ilze 65
- Luchtanas Aleksejus (Лухтан А.) 21, 26, 32,
33, 35, 37, 39, 161, 162, 163, 172, 173
- Lukšytė Džiuginta 4, 17
- Magogas 99, 100, 113
- Magomedovas Borisas
(Магомедов Б. В.) 201, 222, 242
- Malinovskis Tadeušas
(Malinowski T.) 139
- Malonaitis Arvydas 32, 36, 149
- Markas Aurelijus 24, 25, 183
- Markelevičius Juozas 189
- Marsas 153
- Matulis Rimantas 99
- Mazūras Kristijonas 17
- Mažiulienė Janina 72, 73
- Mažiulis Vytautas 81, 206
- Meid W. 206
- Melas Pomponijus Titas
(Mela Pomponijus) 112
- Mercurijus 153
- Michelbertas Mykolas
(Михельбертас М.) 4, 11, 14, 15, 16, 24, 26,
27, 36, 66, 68, 69, 103, 119, 168, 172, 174, 175, 184, 187,
188, 189, 192, 194, 202, 223, 225, 229, 248, 249, 252,
256, 257, 259

- Mickevičius Arturas 221
- Mikšaitė Sigutė 4, 17, 186, 233, 250, 254, 255, 256,
258, 261, 264, 265, 266, 267, 270, 271, 273, 274, 276
- Mikučionis Ugnius 221, 303, 316, 330, 344
- Miller K. 98
- Mindaugas 51, 77, 118, 147, 154, 175, 243, 244, 251
- Miodlinger Mariane
(Mödlinger M.) 129, 131, 319
- Miulenhofas Karlas
(Müllenhoff K.) 13, 59, 77
- Mogilnikovas Vladislavas
(Могильников В. А.) 101, 102
- Mommsen Th. 99
- Much R. 77
- Müller K. 185
- Mugurevičius Evaldas
(Mugurėvičs E.) 63, 65
- N**eronas 73, 74, 75, 76
- Nerta 153
- Neselmanas Georgas
(Nesselmann G. H. F.) 58, 279
- Nojus 98
- Norkūnas Arvydas 81
- Novakievičius Tomašas
(Nowakiewicz T.) 249
- Novakovskis Voicekas
(Nowakowski W., Новаковский В.)
7, 60, 62, 83, 87, 104, 172, 184, 188, 195, 225, 237, 242,
276, 279, 295, 296, 297, 307, 309, 321, 323, 335, 337
- O**inonen M. 165
- Okulič Lucija (Okulicz Ł.) 134
- Okuličius Ježis (Okulicz J.) 134, 275, 276
- Olbutas Mindaugas 17
- Olshauzenas Ekartas
(Olshausen E., Олсхаузен Э.) 205, 206,
209, 298, 299, 311, 312, 325, 326, 339, 340
- Otremskis Janas (Otrebski J.) 297, 310
- P**alemonas 98
- Paulius Diakonas 111
- Pazda Stanislovas (Pazda S.) 223
- Petersenas Ernstas (Petersen E.) 127
- Piličiauskas Gytis 165
- Piras 99
- Plinijus Vyresnysis 71, 72, 73, 75, 98, 99,
183, 185, 252, 253, 279
- Ромпėjus 99
- Prokopijus 154
- Ptolemėjas Klaudijus
(Птолемей Клавдий) 32, 61, 64, 68, 69,
112, 114, 183, 185, 252, 253, 275
- Puzinas Jonas 51, 58, 80, 119, 189, 279
- R**adinis Arnis
(Radiņš A., Радиньш А.) 37, 38, 39, 83
- Radiušas Olegas (Радюш О. А.) 217, 218
- Remeikis Algirdas 262
- Rickevičiūtė Kristina 17, 189
- Rimantienė Rimutė 20, 81, 82
- Robinson O. W. 206
- Roduner Markus 4
- Rozvadovskis Janas (Rozwadowski J.) 78
- S**aksas Gramatikas
(Сакс Грамматик) 221, 303, 316, 330, 344
- Sedovas Valentinas (Седов В. В.) 38, 45, 49,
50, 52, 53, 54, 55, 63, 167, 172, 175, 200
- Simniškytė Andra 174
- Skvorcovas Konstantinas
(Скворцов К. Н.) 217, 218
- Stankus Jonas 175, 190, 213, 257, 258, 259
- Statkutė de Rosales Jūratė 13
- Stela Erezmas 36
- Steponaitis Valdas 249
- Steuer Heiko 221
- Stichtenoth D. 77
- Stoškus Kęstutis 17, 116, 117, 145, 151, 154, 159, 161

- Strabonas 183, 185
 Strijkovskis Martynas 36
 Stubavs Ā. 65
 Surgailis Gintautas 17
 Svenungas J. 13
- Šydlokas Ričardas
 (Szydlok R.) 206, 298, 311, 324, 325, 339
 Šarovas Olegas (Шаров В. О.) 59, 279
 Ščiukinas Markas
 (Шукин М. Б.) 62, 75, 92, 93, 96, 100, 101,
 102, 103, 104, 105, 146, 147, 152, 153, 155, 304,
 318, 332, 346
 Šiaulinskas Rytis 163, 165, 186, 189
 Šimėnas Valdemaras
 (Шименас В.) 4, 7, 10, 11, 12, 16, 83, 84, 85, 132,
 133, 134, 137, 138, 168, 184, 187, 188, 190, 192, 194, 200,
 237, 249, 250, 251, 252, 254, 260, 263, 268, 269, 271,
 272, 273, 274, 276, 295, 307, 321, 335
 Šimkūnaitė Eugenija 189
 Šmidas Volfgangas (Schmid P. W.,
 ШМИД В.) 207, 208, 209, 296, 297, 298, 299, 308,
 309, 311, 312, 322, 323, 325, 326, 336, 337, 339, 340
 Šmigelskas Ramūnas 39
 Šnore Elvyra (Šnore E.). 65
 Šturmas Eduardas
 (Šturms E.) 128, 129, 131, 139
- Tacitas (Тацит) 7, 11, 26, 32, 58, 59, 70, 71, 72, 73,
 75, 76, 77, 78, 83, 85, 87, 93, 99, 104, 106, 121, 130, 153,
 183, 185, 220, 237, 251, 252, 253, 259, 279, 280, 295,
 307, 321, 335
 Tamulynas Linas 163, 164, 190, 225
 Tarasenska Petras 81, 189
 Tautavičiaus Adolfas (Таутавичюс А.) 11,
 52, 53, 64, 65, 66, 67, 69, 81, 119, 132, 155, 172, 189, 260
 Tautavičienė Bronė 189
 Teodorikas Didysis 58, 111, 115
 Tiškevičius Eustachijus 81
- Tišleris Otas (Tischler O.) 131
 Toporovas Vladimiras
 (Топоров Н. В.) 44, 46, 121, 160
 Trajanas 24, 25
 Trajanas Decijus 24, 25
 Tretjakovas Piotras
 (Третьяков П. Н.) 54, 55, 167
 Trubačiovas Olegas (Трубачев Н. О.) 47,
 118, 288, 297, 310, 324, 338
- Udolfas Jurgenas (Udolph J.,
 УДОЛЬФ Ю.) 16, 205, 207, 208, 209, 296, 297, 298,
 299, 308, 309, 310, 311, 312, 322, 323, 324, 325, 326,
 336, 337, 338, 339, 340
 Urbanavičius Vytautas 189
 Urbanekas Hansas
 (Urbanek H.) 137, 172, 185, 187, 191, 193, 197
 Urtanas Vladislavas (Urtāns V.) 38
 Užgalis Artūras 6, 12, 17, 19, 24, 25, 26, 29, 31, 37,
 41, 43, 48, 55, 57, 60, 71, 76, 79, 82, 85, 89, 91, 96, 101,
 104, 109, 112, 121, 123, 130, 137, 140, 157, 169, 171, 175,
 199, 203, 205, 214, 215, 227, 230, 231, 234, 235, 240,
 245, 247, 293
- Vaitkunskienė Laima 190, 228, 260, 266,
 267, 276
 Valerianas 99, 175
 Valušas Adamas (Waluš A.)
 Van den Bom Helga (Van den Boom H.,
 Ван ден Бом Г.) 31, 139, 140, 304, 318, 332, 346
 Vanagas Aleksandras 81, 206
 Varnas Algirdas 189
 Vaskas Andrejus
 (Vasks Andrejs, Васкс А. В.) 210
 Vaškevičiūtė Ilona 16, 21, 34, 36, 39, 53, 63, 66, 67
 Vėlius Gintautas 39
 Vėlius Norbertas 39, 72, 85, 121, 167
 Vengalis Rokas 163
 Venskus Rainhardas (Wenskus R.) 221

Verma 146
Vielowiejskis Ježis (Wielowiejski J.) 74, 75
Vitkūnas Manvydas 252, 259
Vykas Kalevis (Wiik K.) 59
Vytenis 84
Volframās Hervīgas (Wolfram H.) 185, 220
Volkaitė-Kulikauskienė Regina 21, 36, 49, 50,
51, 53, 66, 81, 119, 155, 228, 243
Volongievičius Ryšardas
(Wołagiewicz R.) 62, 101, 103, 146, 147, 152,
172, 176, 184, 188, 192, 194, 195, 200
Von Grienberger Th. 77
Von Tours Gregor 106
Vulfstanas 85, 87

Wiklund K. 77

Wittke A. M. 206, 298, 311, 324, 325, 339

Zabiela Gintautas 39, 173, 174
Zaborovskis Jakubas
(Zaborowski J.) 220, 228
Zagorskis F. 65
Zalmokšas 97, 153
Zariņa Ana 65
Zielingās N. (Zieling N.) 217, 218
Zinkevičius Zīgmas
(Зинкявичюс З.) 4, 16, 21, 32, 33, 48, 58, 59, 78,
81, 161, 172, 184, 188, 192, 194, 200, 209, 281, 282, 283,
284, 285, 296, 299, 308, 312, 322, 326, 336
Žulkus Vladas (Жулкус В.) 4, 10, 16, 210, 211,
212, 302, 316, 330, 340, 344

- Abava** 187
- Aismarės**
(Aismares, Ēstmere, Frisches Haff) 77,
85, 116, 117, 120, 137, 185, 187, 191, 193, 197
- Aizkrauklė** 37
- Akvilėja** 71, 183
- Albanija** 114
- Aleksandrija** 61
- Alna (Ēyna)** 232
- Alpės** 99, 125, 130
- Altajus** 272
- Alūksnė** 37
- Anciškis** 189, 195
- Anglija** 47
- Anykščiai** 67
- Antalieptė** 174
- Antalkiai (Kvesai)** 189, 195
- Apeninai (Apennines, Apenninen, Апеннины)** 130, 299, 312, 326, 340
- Araksas** 114
- Artern** 219
- Aukštadvaris** 189, 195
- Aukštaitija (Austechia)** 84
- Azija** 114
- Azovo jūra** 94, 97
- Bahnau** 219
- Baitai** 219, 249, 268
- Bakšiai** 192, 193
- Balkanai** 130, 207
- Balstogė** 199, 202
- Baltarusija (Беларусия)** 19, 40, 44, 48, 53, 55,
68, 92, 171, 174, 199, 202
- Baltija (Balčia, Baltia, Ostsee, Балтия)** 7,
10, 12, 14, 16, 20, 21, 35, 37, 39, 43, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
67, 68, 71, 72, 73, 75, 81, 82, 83, 88, 92, 93, 96, 99, 102,
105, 107, 111, 118, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 141, 142,
146, 156, 160, 166, 168, 171, 173, 177, 183, 186, 188,
191, 201, 205, 206, 207, 209, 212, 219, 221, 222, 223,
242, 243, 244, 247, 260, 279, 280, 292, 295, 296, 300,
303, 307, 317, 333, 341
- Bancerovo-Tušemlios kultūra** 52, 53, 55
- Bandužiai** 219
- Barta** 63, 136, 291
- Bartodzieje** 219
- Barzūnai** 190, 237, 242, 249, 250, 251, 254, 268, 273
- Bebža** 199
- Belovežas** 44, 53, 199, 202
- Berlynas (Berlin)** 129, 139, 172, 206, 207, 208, 221,
232, 297, 298, 309, 311, 323, 325, 337, 339
- Bernburg** 219
- Beržai** 189, 195
- Besal** 131
- Beszowa** 219
- Bierstadtas** 218, 256
- Birkenhof** 134
- Bizantija (Bizantium, Byzanz)** 160, 249, 293,
304, 318, 331
- Bogačevo kultūra (Bogaczewo Culture, Bogaczewo, Богачевская культура)**
9, 69, 166, 168, 172, 173, 176, 177, 178, 187, 193, 195,
212, 223, 225, 280, 284, 289, 295, 302, 307, 315, 321,
329, 343
- Bohemija** 71, 72
- Bojadla** 219
- Bona (Bonn)** 139
- Bosforas** 114
- Bostonas**
(Boston) 206, 298, 311, 324, 325, 339, 324, 325, 339
- Brandenburg / Ушаково** 219
- Bratislava** 73
- Brestas** 46, 49, 199, 202

Britanija 97

Brūkšniuotosios keramikos kultūra (Stroke-Ornamented Ware culture, Strichkeramikultur, культура штрихованной керамики) 8, 11, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 64, 65, 69, 119, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 172, 173, 174, 184, 187, 188, 190, 192, 194, 195, 199, 200, 232, 242, 275, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 301, 313, 314, 328, 341, 342

Buczek 219

Bugas

(Bug, Буг) 21, 95, 165, 191, 197, 199, 207, 287, 297, 301, 309, 314, 323, 328, 337, 342

Bulėnai 131

Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra (Central Lithuanian culture, Zentrallitauen Flachgräberkultur) 7, 12, 16, 34, 64, 76, 83, 84, 141, 147, 148, 149, 150, 151, 160, 161, 166, 168, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 222, 225, 228, 229, 237, 241, 242, 243, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 295, 300, 301, 313, 328

Chesinas (Хесин) 61, 63, 64, 68

Chmielów Piaskowy 219

Chobienia 219

Chorula 219

Chronas 61, 64, 68

Coswig 219

Čaškovas 219

Čekija 72

Černiachovo kultūra (Chernyakhov culture, Chernyakhov, Tschernjachow-kultur, Черняховская культура) 9, 11, 102, 106, 120, 195, 198, 199, 201, 202, 203, 211, 212, 222, 229, 242, 243, 246, 287, 295, 296, 301, 307, 308, 314, 321, 322, 342

Černiachovo-Sintanos de Murešo kultūra 106, 107, 108, 110

Dakija 10, 97, 98, 108, 110, 134, 153, 223, 303

Danapras 114

Danastras 114

Danija 134, 146, 211, 292

Danų salos

(Danish, Датский) 208, 298, 311, 339

Darkiemis 137

Darmštatas (Darmstadt) 105, 201

Daugailiai 174

Dauglaukis 6, 12, 15, 16, 19, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 36, 38, 40, 41, 43, 48, 55, 57, 60, 71, 76, 79, 82, 85, 89, 91, 96, 101, 104, 109, 112, 121, 123, 137, 140, 143, 145, 149, 151, 152, 154, 157, 159, 169, 171, 175, 190, 199, 203, 205, 214, 215, 217, 220, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 237, 240, 242, 243, 244, 245, 247, 249, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 269, 293

Dauguva

(Dvina, Daugava, Düna, Даугава) 10, 21, 37, 61, 62, 64, 68, 124, 125, 139, 141, 177, 190, 195, 280, 288, 300, 301, 307, 313, 314, 321, 327, 328, 335, 341, 342

Dembčino grupė (Dębczyn, Dębczino-Gruppe, Дембчинская группа) 8, 25, 120, 194, 198, 200, 201, 210, 228, 286, 287, 288, 290, 295, 301, 305, 314, 319, 328, 333, 342

Desna 54, 124

Duminė 85

Dniepras (Dnieper, Dņjer, Днепр) 21, 51, 54, 124, 207, 289, 297, 302, 309, 315, 323, 337, 343

Dniepro-Dauguvos kultūra 45

Dniestras (Dniester, Dņjestr, Днестр) 10, 197, 207, 297, 309, 323, 337

Dollkeim (Dulokaimis, Dollkeim / Коврово) 69, 219

Donas (Дон, Дон) 207, 218, 297, 309, 323, 337

Donecas 10, 106

- Doviliai 129
- Drevenca (Дрвѣца) 232
- Drūsa 85
- Dubysa 187, 260
- Dūkštas 174
- Dunojus (Danube, Донау, Дун) 10, 16, 63, 70, 73, 94, 97, 106, 108, 109, 110, 114, 156, 201, 223, 247, 272, 292, 303, 316, 317, 330, 331, 344, 345
- E**gėjo civilizacija 27
- Egeris (Ohře, Eger, Эгер) 207, 297, 309, 323, 337
- Egiptas 130
- Ēgliškiai 134, 243
- Eiguliai 189, 199
- Eiselbithen / Сиренево 219
- Eisliethen 219
- Elandas 46, 147, 272
- Elbė (Elbe, Эльба) 60, 96, 101, 102, 124, 206, 211, 297, 298, 309, 325, 337, 339
- Elbingas (Elbliongas) 74, 75, 85, 228
- Epigraveto kultūra 207
- Estija 242
- Europa (Europe, Европа) 10, 12, 16, 19, 21, 22, 27, 35, 36, 40, 58, 59, 60, 63, 68, 69, 71, 72, 78, 82, 92, 96, 99, 101, 104, 105, 108, 109, 114, 116, 118, 120, 125, 127, 130, 131, 132, 133, 138, 146, 153, 154, 156, 171, 183, 185, 201, 202, 202, 207, 208, 210, 213, 216, 217, 220, 222, 223, 225, 233, 247, 248, 255, 256, 258, 259, 268, 293, 295, 296, 297, 298, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 319, 320, 321, 335, 336, 337, 338
- G**abulai (Mikališkis) 189, 195
- Galicija (Galicia, Галиция) 207, 297, 309, 337
- Galija 106
- Galinda 132, 291
- Gauja (Гауя) 10, 61, 62, 124, 177, 195, 198, 280, 288, 300, 301, 307, 313, 314, 321, 327, 328, 341, 342
- Gaurė 190, 195
- Gdanskas (Gdańsk, Gyddanyzc, Danzig, Даньск) 31, 73, 74, 75, 103, 120, 121, 127, 134, 139, 174, 198, 199, 201, 301, 314, 328, 342
- Gėluva 189, 190
- Genčiai 116
- Germanija (Germania, Германия) 70, 71, 73, 77, 104, 112, 114, 116, 153, 156, 183, 237
- Germanų jūra 114
- Getalandas 96
- Giotelanda 46
- Giūgeriai 37
- Gołębiewo 219
- Gotiskandza 93, 113, 115
- Gotlandas (Gotland, Готланд) 46, 94, 96, 100, 101, 102, 105, 120, 141, 147, 185, 210, 211, 212, 220, 272, 289, 295, 296, 302, 309, 316, 330, 322, 336, 344
- Gracas (Graz) 206
- Graikija 99
- Graveto kultūra 83
- Grebieten 219
- Greibau 219
- Greižėnai 190, 199
- Griniūnai 189, 195
- Gustovo kultūra (Gustowska) 62, 101, 102, 184, 188, 192, 198
- H**alštatas 133
- Hamburgas (Hamburg) 85, 95, 206
- Harcas (Harz, Гарц) 208, 298, 325, 339
- Heidelbergas (Heidelberg) 207, 297, 309, 323, 337
- Hiberija 114
- Histrija 105
- Hohenselchow 219
- I**berija (Iberia, Иберия) 276, 296, 308, 336
- Ibutoniai 189, 195
- Ilirija 99
- Ilnicken 134

- Indiana 13, 115
- Ispanija (Spain, Spanien, Испания) 99,
106, 120, 160, 292, 303, 316, 330, 344
- Istras 114
- Istrija (Istrien, Истрия) 292, 303, 316, 330, 344
- Italija (Italy, Italia, Италия) 120, 134, 292,
303, 316, 330, 344
- Iwno kultūra 125
- J**
- Jaugehnen 219
- Jaunakeniai 37
- Jauneikiai 67
- Juchново kultūra 32
- Juodiniai 174
- Juodoji jūra (Black Sea, Schwarzes Meer,
Черное море) 9, 10, 82, 93, 94, 96, 97, 106, 107,
108, 110, 160, 171, 178, 185, 201, 202, 205, 212, 221,
222, 242, 252, 272, 292, 296, 301, 303, 307, 309, 314,
316, 337, 317, 323, 328, 330, 331, 342, 344, 345
- Jurgaičiai 131
- Jūra (урэ) 187, 190, 195, 251, 260, 269
- Jutlandija (Jutland, Jütland, Ютландия)
130, 208, 220, 228, 298, 311, 325, 339
- K**
- Kačerginė 189, 199
- Kalniškiai 189, 199
- Kaniūkai 189, 190
- Kantabrija (Iberija) 207
- Kapitolijus 99
- Karaliaučius (Kaliningradas, Königsberg,
Калининград) 60, 75, 124, 127, 134, 139, 172,
217, 297, 309, 323, 337
- Karmazių pilkariai 116
- Karnuntumas (Kornutas, Carnuntum,
Карнунтум, Petronell-Carnuntum) 16,
71, 73, 74, 75, 156, 289, 302, 315, 330, 343
- Karpatai (Carpathia, Karpaten,
Карпаты) 44, 46, 49, 53, 106, 108, 110, 207, 296,
297, 309, 323, 337
- Kasbaraičiai 189, 190
- Kaspijos jūra 82, 114
- Kaspustincy (Каспустинцы) 218
- Katowice 219
- Kaukazo kalnai 114
- Kaunas 10, 24, 51, 67, 81, 84, 119, 210, 211, 223, 225
- Kellaren kapinynas (Kielary) 260
- Kerelių piliakalnis 173
- Kernavė 39, 47, 162, 163, 165, 173, 174
- Kiduliai 189, 199
- Kijevas 55
- Kirpehnen / Поваровка 219
- Kivtų kapinynas 37
- Klaipėda 4, 16, 21, 28, 67, 75, 81, 82, 83, 103, 125, 127,
129, 131, 147, 172, 175, 187, 207, 211
- Klangiai 189, 190
- Kobyly 219
- Kodano įlanka 112
- Koločino kultūra 52, 54, 167
- Konstantinopolis (Constantinople,
Konstantinopel, Константинополь)
97, 292, 303, 317, 331, 345
- Košalinas (Koszalin) 139, 220
- Kranichau 219
- Kretinga 67
- Krėva 98
- Kriemala 189, 190
- Kristapinių kapinynas 37
- Krymas (Crimea, Крым) 13, 94, 202, 203, 229,
296, 308, 336
- Krokuva (Kraków) 46, 49, 74, 101, 134, 172, 198
- Krumpa 219
- Krūvandai 15, 189, 195
- Kulautuva 189, 190
- Kulmas 291
- Kunterstrauch / ур. Дубки 219
- Kupiškis 67
- Kurmaičių kapinynas 138, 168, 243
- Kurskas (Курск) 60, 279, 297, 309, 323, 337

- Kuršas (Courtland, Kurland, Куршск) 62, 139, 288, 301, 314, 328, 342
- Kuržemē 67
- Kutovo pilkapii (Kutovo-Radost) 199
- L**
- Laba 96
- Lachmirowice 219
- Laptauer Mühle (134)
- Latgala 37, 38
- Latvija (Latvia, Lettland, Латвия) 7, 19, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 78, 86, 103, 124, 129, 132, 134, 135, 136, 138, 141, 159, 163, 168, 172, 176, 187, 205, 210, 242, 249, 252, 280, 289, 299, 300, 302, 312, 313, 315, 329, 343
- Lauksvydai 15, 16, 189, 199, 222, 244
- Lauth / Большое Исаково 219
- Lazdininkai 219
- Leipcigas (Leipzig) 129, 139, 223
- Lenkija (Poland, Polsce, Polen, Польша) 19, 43, 44, 45, 53, 57, 60, 71, 75, 81, 92, 93, 98, 101, 104, 146, 218, 220, 244, 279, 296, 298, 309, 310, 324, 338
- Lielupē 61
- Liepoja 132
- Lietuva (Lietuvos Respublika, Lituana, Litauen, Lithuania, Литва) 3, 4, 5, 7, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 33, 36, 37, 39, 40, 49, 50, 53, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 84, 86, 87, 99, 103, 106, 116, 117, 119, 124, 125, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 141, 145, 147, 150, 151, 154, 155, 159, 160, 163, 165, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 187, 189, 190, 195, 202, 205, 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 223, 225, 226, 227, 228, 237, 239, 242, 243, 244, 248, 249, 251, 252, 255, 257, 260, 263, 268, 271, 272, 279, 280, 289, 293, 295, 296, 299, 300, 302, 305, 306, 312, 313, 314, 315, 320, 321, 328, 329, 341, 342, 343
- Lietuvių pilkapių kultūra (Litauische Hügelgräbe) 39, 67, 174, 202, 303, 321, 326, 327, 329, 331
- Lietuvos TSR 69
- Linkaičiai 67
- Liubavas 291
- Liublinas (Lublin) 46, 49, 104, 127, 172, 220, 228, 243, 276
- Liubošicų kultūra 8, 103, 184, 188, 192, 194, 200, 219
- Liubušo kultūra (Lebuso, Lubuska) 62, 184, 188
- Livonija 67
- Lylavēnai 190
- Londonas (London) 82
- Lumpēnai 190, 165, 199
- Lunow 219
- Lužitėnų kultūra 138, 139, 163, 208, 209
- M**
- Madleno kultūra 207
- Mainas 72
- Makedonija 99
- Mantuja 111
- Marburgas (Marburg) 7, 83, 104, 172, 229, 237, 242, 276
- Marienze 131
- Marvelė 189, 190, 195, 223, 225, 226
- Maskva (Москва) 36, 37, 45, 47, 48, 54, 64, 102, 118, 121, 138, 160, 167, 221, 225, 303, 316, 338
- Mattstedt 219
- Mazkatužiai 252
- Mazovija 95, 222
- Mažoji Lenkija (Lesser Poland, Kleinpolen, Малопольше) 46, 49, 139, 297, 323, 337
- Mažrimaičiai 165
- Medenau / Логвиново (vietovė Sembos pusiasalyje) 218, 219, 256
- Meotidė (Meotis, Meotis, Меотида) 13, 68, 97, 98, 105, 111, 114, 153, 160, 289, 292, 295, 302, 303, 307, 315, 316, 317, 321, 330, 331, 343, 344, 345
- Mierzanowicės kultūra 125
- Mikališkis 189
- Milgrado kultūra 32

Minskas (Мінск, Минск) 40, 55, 68, 69, 172
Miunchenas (München) 185, 220
Mizija 97, 98, 153
Morava 73, 74
Moravija 71
Morsiano ežeras 114
Moščino kultūra 52
Mozūrija (Masuria, Masuren, Мазурия)
9, 11, 76, 78, 86, 87, 96, 132, 133, 136, 137, 141, 152, 155,
159, 163, 186, 190, 195, 202, 223, 225, 229, 232, 242,
244, 248, 249, 251, 252, 279, 280, 289, 295, 299, 300,
302, 307, 312, 313, 315, 321, 325, 326, 329, 335, 340, 343
Müncheberg-Dahmsdorf 219
N
Nadruva 291
Naravai 116
Nareva 197, 199
Narkūnų piliakalnis 173, 174
Narva 82, 83
Naudvaris 162, 163, 165, 186, 189, 190, 199
Nemunas (Memel, Нямунас) 7, 10, 11, 12,
24, 32, 63, 64, 65, 69, 76, 82, 127, 131, 139, 141, 147, 149,
150, 151, 155, 160, 167, 172, 173, 180, 181, 184, 188,
189, 190, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 212,
217, 225, 228, 229, 235, 237, 241, 242, 243, 244, 247, 247,
249, 250, 251, 252, 256, 257, 263, 264, 272, 275, 276,
279, 280, 293, 295, 304, 307, 313, 314, 315, 317, 321, 327,
328, 335, 341, 342, 345
Nemuno žemurio plokštinių kapinynų
kultūra (Flachgräberkultur am Unter-
lauf der Memel) 12, 64, 65, 131, 166, 168, 173,
175, 176, 177, 179, 187, 190, 191, 192, 193, 197, 249, 260,
280, 281, 282, 283, 284, 285, 295, 300, 301, 321
Nendriniai 192, 195,
Neris (Нерис) 10, 139, 167, 189, 193, 195, 280,
291, 307, 321, 335
Nerta 153
Neu-Lubönen 165
Neumünster 134

Neveriškių piliakalnis 173
Nidzos grupė 222
Niecieplin 219
Niujorkas (New York) 207, 208, 221, 297, 298,
309, 311, 323, 325, 337, 339
Norikas 223
Norikumas 10
Nortikiai (Nortysken, Nortiken,
Нортикяй) 132, 135, 138, 299, 312, 326, 340
Norvegija 220
Notanga 133, 291
Nowa Wieś 219
Nowy Targ 228
Nukšų kapinynas 37
O
Oderio-Vensioro kapinynai 102
Oderis (Odra, Oder, Одер) 45, 60, 72, 74, 94,
96, 102, 124, 125, 138, 139, 140, 165, 198, 207, 209, 244,
295, 297, 308, 309, 322, 323, 336, 337
Oka 21, 124
Okeanas 11, 68, 85, 112, 114
Oksyvo / Vielbarko kultūra (Oksywie /
Wielbark) 69, 102, 103, 141, 146, 209, 299, 312, 321
Olandas (Öland) 220
Olštynas (Olsztyn) 134, 260
Orinjako kultūra 83
P
Pabaltijis 22, 26, 36, 51, 53, 61, 63, 64, 83, 125, 127,
131, 132, 135, 138, 201, 299
Pabaltijo Madleno kultūra 72
Pabugis 199, 202
Padniepris 22, 54, 167, 222
Padubysys 189, 195
Padunojis 93, 160, 271
Paelbis 198, 210, 228
Pagudė 136, 291
Pailgotis 190
Pajauta 163
Palabio kultūra 78

- Palanga 39, 75, 116, 219
- Palumpiai 190, 195
- Palvininkai (Palmnicken, Jantarnyj) 75, 137
- Paragys (Pomerania, Pommern, Приморье) 9, 10, 14, 60, 62, 82, 83, 91, 94, 95, 96, 102, 116, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 148, 150, 155, 159, 162, 167, 168, 171, 177, 178, 191, 197, 198, 201, 208, 209, 210, 220, 244, 275, 280, 286, 288, 289, 293, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 335, 337, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343
- Pamedė 291
- Panemuniai 65
- Panevėžys 67
- Panonija 10, 73
- Paprūdžiai 119, 248
- Paragaudis 225, 226
- Pasargė (Pasłęka, Passarge, Пассарге) 76, 120, 193, 232, 296, 308, 322, 336
- Pašiliai 189, 195
- Paštuva 189, 190
- Patiltis 131
- Paveisininkai 162, 163, 165
- Pavyslis 25, 121, 211, 305
- Pažarstis 192, 195
- Peanas 85
- Pernarava (Žiogučiai) 189, 190
- Persantė 139
- Persija 114
- Pėžaičiai 219
- Pilkapių kultūra (Barrow culture, Hügelgräber-Kultur, культура курганов) 7, 33, 34, 38, 39, 52, 53, 59, 64, 65, 67, 69, 76, 84, 103, 119, 150, 155, 161, 166, 169, 175, 178, 179, 184, 187, 188, 190, 192, 194, 195, 198, 200, 202, 225, 229, 237, 243, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 289, 292, 295, 300, 303, 307, 313, 315, 317, 321, 326, 331
- Pirėnai 13, 130
- Plinkaigalis 189, 15, 35, 117, 195, 228
- Podolė 212
- Polesė 199
- Pompėja 140
- Pontas 99, 114
- Ponto jūra 97, 98, 99, 113
- Ponto kultūra 108
- Praha (Prague) 43, 47, 60, 297, 309
- Prahos-Penkovo kultūra (Prague culture, Prager Kultur, Пражская культура) 45, 323, 337
- Prancūzija 207
- Prieglius (Pregolya, Pregel, Прегель) 133, 137, 185, 187, 190, 191, 193, 197, 229, 299, 311, 325, 339
- Priekulė-Kalėjai 132
- Prīpetė (Ргурјат, Ргурјат, Припятъ) 21, 44, 53, 167, 191, 197, 286, 287, 301, 314, 328, 342
- Prosna 74
- Prušč Gdanski 74
- Przyborów 219
- Pskovas (Псков) 163
- Pševorsko kultūra (Przeworsk culture, Przeworsker Kultur, Пшеворская культура) 8, 10, 11, 14, 62, 103, 106, 108, 146, 155, 156, 164, 165, 166, 178, 181, 182, 184, 188, 192, 194, 196, 199, 200, 201, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 229, 288, 290, 301, 314, 328, 342
- Ragainė 84
- Raseiniai 67
- Raudonė 189
- Raudonėnai 12, 15, 175, 186, 189, 190
- Reghnen / Дубровка 218, 219, 256
- Ridikiai 189, 190
- Rigaer Bucht 328
- Ringiai 190, 195
- Riūgeno sala 102
- Ruga (Rīga, Rigaer, Рига) 62, 65, 67, 73, 187, 288, 301, 342

- Rytprūsiai 124, 132, 133
- Rytų Lietuvos pilkapių kultūra 39, 174, 202
- Rytų Prūsija 35, 63, 137, 212
- Rodopai 125
- Roma 13, 22, 23, 24, 25, 26, 70, 73, 76, 83, 95, 99, 105, 106, 108, 109, 110, 152, 174, 183, 198, 199, 201, 214, 229, 231, 247, 251, 253, 276, 293
- Romnų kultūra 54
- Rosenau 219
- Rūdaičiai 225, 226
- Rudonas 61, 64, 68
- Rumunija 202, 222
- Rupunioniai 15, 16, 189, 199
- Rusija (Rusijos Federacija) 19, 36, 37, 43, 44, 54, 57, 60, 63, 64, 81, 92, 190, 244, 279, 296
- Rūsiai (Rauschen, Svetlogorsk) 137
- Saksonija 71
- Samas (San, Сан) 197, 287, 301, 314, 328, 342
- Sandomiras 46, 49
- Sankt Peterburgas (Санкт-Петербург) 92, 101, 102, 138, 147, 208
- Sargėnai 189, 229, 243
- Sargenava (Sorgenau, Pokrovskoje) 137
- Sartai 174
- Sasna 291
- Schmorkau 219
- Seimas 124, 167
- Semba (Sambia, Samland, Самбия) 7, 12, 35, 36, 37, 39, 60, 62, 63, 74, 75, 76, 78, 81, 83, 85, 87, 104, 120, 125, 127, 129, 130, 133, 134, 136, 137, 138, 141, 147, 152, 159, 172, 187, 189, 202, 205, 210, 211, 212, 218, 223, 225, 229, 242, 244, 248, 251, 252, 256, 257, 259, 279, 280, 291, 293, 295, 296, 300, 304, 307, 308, 313, 318, 327, 322, 327, 332, 335, 336, 341, 346
- Semba-Notanga (Sambia-Natangia, Samland-Natengen, Самбия-Натангия) 9, 11, 57, 59, 60, 69, 75, 76, 86, 120, 132, 133, 134, 135, 136, 141, 150, 155, 166, 168, 171, 172, 178, 184, 188, 190, 192, 194, 200, 210, 217, 219, 223, 225, 242, 244, 279, 280, 281, 282, 284, 286, 289, 293, 295, 299, 300, 302, 304, 305, 307, 312, 314, 315, 317, 319, 321, 326, 327, 328, 329, 331, 340, 342, 343, 345, 347
- Semeniškės 162, 163
- Seredžius 189, 190
- Siemianice 219
- Silezija 46, 71
- Sintana de Murešas 201, 222
- Skalva 291
- Skandija 183
- Skandinavija (Scandinavia, Scandinavian, Скандинавия) 13, 25, 46, 62, 73, 92, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 104, 105, 107, 114, 115, 120, 137, 141, 147, 156, 198, 205, 206, 208, 211, 220, 272, 289, 292, 295, 296, 298, 302, 303, 305, 308, 311, 316, 317, 319, 322, 325, 330, 336, 339, 344, 345
- Skandza 13, 92, 93, 95, 111, 112, 113, 114
- Skitija (Scythia, Skythien, Oium, Скифия) 13, 73, 97, 98, 99, 105, 111, 112, 113, 114, 115, 153, 156, 289, 292, 295, 296, 302, 303, 307, 309, 315, 316, 317, 321, 323, 330, 331, 337, 343, 344, 345
- Slovakija 71
- Sokiškiai 173, 174
- Spezis 93
- Spicymierz 219
- Stanaičiai 184, 187, 188
- Stanfordas (Stanford) 206
- Stirbaičiai 190, 199
- Styrus (Стуг, Стыр) 287, 301, 314, 328, 342
- Stokholmas (Stockholm) 213
- Strazdai (Ječiškės) 190, 165, 223, 225
- Stremeniai 131
- Sulmierzyce 219
- Suomių įlanka 59, 61, 62, 279
- Suvalkai (Suwałki) 173, 195, 260, 276
- Svebija 72
- Svebų jūra 70, 73, 85
- Szymiszów 218, 219, 256

- Šarkai 219, 237, 263, 268
- Šaukėnai 15, 175, 190, 195, 219, 257, 258, 259, 262, 264, 265, 276
- Ščecinas (Szczecin) 103, 172
- Ščecino upė 45
- Šereitlaukis 190, 195
- Šernai 244
- Šiauliai 67, 131
- Šiaurės Amerika 96
- Šilutė 132
- Šlezvigas-Holšteinas (Schleswig-Holstein, Шлезвиг-Гольштейн) 208, 298, 311, 325, 339
- Štutgartas (Stuttgart) 98, 206
- Švaicarija (Szwajcaria) 195, 219, 260, 263, 275, 276
- Švedija 46, 47, 100, 104, 146, 147
- Šventoji (Швянтой) 75, 167, 177, 187, 280, 291, 300, 307, 321, 335, 341,
- T**
- Tauragė 104, 175, 208, 213, 222, 252, 277
- Taurapilis 35, 260
- Tauro kalnas 114
- Telšiai 67
- Tengen 219
- Tesalija 99
- Tyras 114
- Tiubingenas (Tübingen) 81
- Torgau 219
- Trakija 97, 98, 153
- Trakininkai 165
- Troja 163, 173
- Trusas 39, 40
- Tuczno 219
- Tulė 111
- Turuntas (Турунт) 61, 63, 64, 68
- Tverė 45
- U**
- Ukraina 10, 54, 92, 106, 107, 175, 202, 218
- Uneticės kultūra 125
- Uputyė 189, 195
- Utena 67, 174
- Užnemunė 65, 139, 173, 187, 202, 315
- Užnemunės kultūra (Užnemune-Kultur, Занеманская культура) 35, 175, 212, 289, 302, 315, 329, 343
- V**
- Vagos sala 114
- Vaitiekūnai 189, 195
- Vakarų baltų pilkapių kultūra (West Baltic Barrow culture, Westbaltischen Hügelgräberkultur) 7, 9, 12, 14, 62, 72, 78, 83, 84, 87, 91, 124, 125, 127, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 155, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 186, 189, 209, 210, 242, 243, 280, 289, 295, 299, 300, 302, 315, 329
- Varas 154
- Varmė 136, 291
- Varmija 133
- Varniai 67
- Varšuva (Warszawa) 7, 65, 74, 83, 96, 104, 134, 163, 172, 173, 175, 187, 195, 229, 237, 242
- Varta 165, 186
- Varves Striki 63
- Veidinių urnų kultūra (Pamario, Pajūrio, Pomeranian culture, Baltic Coastal culture, Face Urn culture, Gesichtsurnenkultur, культура лицевых урн) 62, 78, 86, 87, 91, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 146, 161, 162, 164, 208, 209, 289, 295, 299, 302, 311, 312, 315, 325, 326, 329, 335, 339, 340, 343
- Velikaja 190
- Veliuona 189, 195
- Vėluikiai 15, 190, 199, 202, 208, 213, 249, 252, 260, 263, 268, 269, 270, 271, 276, 277
- Vėluva 133
- Vendų kraštas 85, 167

- Venedų įlanka 61
- Vengrija 72, 202
- Venta 62, 63, 124, 125, 140, 141, 163, 187
- Veršas 45
- Veršvai 151, 189, 225, 226
- Vertergotlandija (vakarų Gotlandija) 46
- Vidgirių kapinynas 268, 272, 274, 276
- Vidžemė 67
- Vielbarko kultūra (Wielbark culture, Kultura Wielbarska, Wielbark-Kultur, Вельбарская культура) 5, 219, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 36, 48, 61, 62, 72, 75, 76, 91, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 115, 119, 120, 137, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 210, 212, 213, 219, 220, 222, 223, 225, 228, 229, 232, 233, 235, 237, 242, 243, 244, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 289, 292, 293, 295, 296, 300, 301, 302, 304, 307, 308, 312, 313, 315, 316, 317, 327, 328, 329, 330, 331, 336, 342, 343, 344, 345
- Viena (Wien) 73, 206, 247
- Vilkija 189, 195
- Vilkyškiai 190
- Vilnius (Вильнюс) 3, 4, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 32, 33, 36, 39, 40, 50, 51, 53, 58, 59, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 77, 81, 82, 85, 93, 97, 100, 101, 104, 111, 115, 118, 119, 121, 124, 125, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 147, 149, 153, 155, 156, 163, 165, 167, 168, 172, 174, 175, 187, 189, 195, 202, 206, 209, 210, 213, 221, 222, 225, 228, 229, 233, 243, 244, 249, 251, 252, 254, 257, 259, 260, 263, 268, 271, 272, 279, 297, 303, 310, 316, 324, 338
- Visdergių-Papelkių kapinynas 155
- Viskiautai 39
- Visklos upė 93
- Vitlandas (Witland) 85, 167
- Vykavos (Wickau) kapinynas 35
- Vysbadenas (Wiesbaden) 206
- Vysla (Wisla, Vistula, Weichsel, Висла) 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 21, 39, 44, 45, 48, 53, 60, 61, 62, 64, 68, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 85, 87, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 106, 112, 114, 115, 116, 117, 120, 123, 124, 127, 129, 131, 132, 133, 136, 139, 140, 141, 142, 146, 150, 159, 167, 168, 171, 178, 183, 191, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 207, 210, 211, 212, 220, 223, 229, 232, 242, 244, 248, 249, 251, 252, 259, 264, 275, 279, 280, 286, 287, 288, 289, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346
- Viunsdorfas (Wünsdorf) 223, 225
- Vltava 286, 301, 314
- Vokietija 31, 81, 130, 131, 134, 146, 218
- Volynė (Voluinė) 10, 96, 106, 212
- Wroclavas (Wrocław) 74, 134, 223
- Wackern / Елановка 219
- Wargen / Котельниково 219
- Warschken 134
- Zadowice 219
- Zapsė 184, 187, 188
- Zarubincų kultūra 54, 167
- Zilupė 37
- Žadavainiai 174
- Žardė 39
- Žašinas 190
- Žemaitija (Жемайтija) 103, 172, 187, 242
- Žvilių kapinynas 237, 260, 263, 266, 267, 268, 269, 276

Eugenijus Jovaiša

Jo-275 *Aisčiai. Kilmė.* I knyga: monografija. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013. 380 p., 160 iliustr., 2-as leidimas

ISBN 978-9955-20-779-5

Pirmoji trilogijos „Aisčiai“ knyga „Kilmė“ skirta I–V amžių vakarų baltų / aisčių istorijai. Archeologijos, kalbos ir istorijos šaltiniai pasitelkti tiriant Tacito aisčių ištakas nuo Vakarų baltų pilkapių kultūros laikų; nagrinėjama Didžioji vakarų baltų / aisčių migracija ir jos reikšmė Rytų Baltijos kultūrų ir genčių raidai; vakarų baltų ir germanų, vakarų baltų ir slavų istorijos klausimai; vadinamųjų Baltijos erdvės Vyslos gotų istorijos problema. Jiems priskiriama Vielbarko kultūra nagrinėjama atsižvelgiant į bendrąją vakarų baltų kultūrų raidą ir ieškant ryšio tarp jų plėtros Baltijos erdvėje dėsningumų; išryškunami kai kurie karinės aristokratijos laikų vakarų baltų socialinės istorijos ypatumai.

UDK 903/904(=17)

Specialioji redaktorė prof. dr. *Grasilda Blažienė*

Dizainerė *Džiuginta Lukšytė*

Maketuotoja *Rasa Labutienė*

Dailininkės *Laura Leščinskaitė, Sigutė Mikšaitė*

Kalbos redaktorė *Dalia Blažinskaitė*

Vertėjai dr. *Marina Čistiakova, Vaida Kavaliauskaitė, Markus Roduner*

Viršelyje:

Keपुरaitė. Dauglaukio kapinynas, 66 kapas, 220–260 m. E. Jovaišos tyrinėjimai, 1990 m.

Vėrinys iš kiauraraščių pakabučių.

Dauglaukio kapinynas, 54 kapas, 150–220 m. E. Jovaišos tyrinėjimai, 1989 m.

Smeigtukas, lazdelinis. Šėtėjai, XVII a. E. Ivanausko tyrinėjimai, 1998–1999.

SL. 605. 47,5 sp. l. Tir. 1000 egz. Užsak. Nr. 12-089

Išleido Lietuvos edukologijos universiteto leidykla

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

Tel. +370 5 233 3593, el. p. leidykla@leu.lt

Spausdino „Standartų spaustuvė“

S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, Vilnius

www.standart.lt

Spausdinta ant „ARCTIC PAPER“ popieriaus

Arctic Volume Ivory 130 g/m² (knygos lankai)

Arctic Volume Ivory 150 g/m² (knygos priešlapiai)

XX a. pirmojoje pusėje labiausiai į vakarus buvusi Vakarų baltų pilkapių kultūros dalis – Veidinių urnų kultūra – buvo paskelbta germaniška. Jos teritorijoje, pasak Jordano legendos, apgyvendinti pirmųjų amžių po Kr. gotai ir sumodeliuota jų kelionė į Europos pietus. „Baltijos gotai“ gavo Vielbarko kultūros pavidalo kūną, kuris leidosi į kelionę Juodosios jūros link, kol pasiekė tikrąją gotų istorijos areną „Skitijoje prie Meotidės“. Čia „Baltijos gotų istorijos“ kūrėjams į pagalbą atėjo antikos istorikai, kurie rašė tikrą gotų istoriją ir nieko apie Baltijos gotus nežinojo. Bet tai jau nebuvo svarbu – išgalvoti Baltijos gotai paskendo tikrųjų gotų istorijoje, o Jordano sukurtos legendos moksliniam pagrindimui tarnavo ir tarnauja visa Pamario archeologija.

Baltų kalbinėje erdvėje susikūrusi Vielbarko kultūra niekada nebuvo nagrinėjama bendrame vakarų baltų kultūrų raidos kontekste. Tuo tarpu, kaip rodo šios knygos medžiaga, Vielbarko ir vakarų baltų pasaulyje vyko tapatūs virsmo procesai, kuriuos galima apibūdinti kaip migracijos pobūdį turinčią Didžiąją vakarų baltų plėtrą. Ji iš esmės pakeitė Rytų Baltijos kultūrinį žemėlapi, turėjo didelę įtaką formuojantis vakarų baltų gentims ir jų socialinei struktūrai, tiesiogiai įtraukė vakarų baltų pasaulį į Didžiojo tautų kraustymosi procesus.

Šaltinių atžvilgiu vertinant „Baltijos gotų“ istoriją ryškėja, kad vienintelis šaltinis, kuriame pasakojama apie gotų šiaurinę kilmę, yra apie 551 metus surašyta Jordano „Getika“. Dalis dabartinių tyrinėtojų ją vertina skeptiškai ir netgi laiko grožiniu kūrinium, o gotų Amalių giminės šiaurinę kilmę suvokia tik kaip legendą, kurioje nėra istorinės tiesos. Antikos autoriai, kurie gotų istoriją pradeda 238 metų Istrijos paėmimu, nieko nežinojo apie šiaurinę gotų istoriją ir pirmine gotų tėvyne nurodė „Skitiją prie Meotidės“. Šiaurinių germanų vikingų sagų istorinėje atmintyje nėra jokių duomenų apie jų protėvių buvimą Vyslos aplinkoje, tačiau fiksuojami IV a. antrosios pusės gotų Hermanaricho karalystės įvykiai prie Juodosios jūros. VI a. Jordano „Getikos“ Hermanarichas virto Jarmeriku (Iarmericus) XIII a. Sakso Gramatiko „Danų žygiuose“. Jordano „jis taip pat panašiai išmintimi ir jėga pajungė sau aisčių tautą“ virto Sakso Gramatiko „nusiaubė sembų, kuršių ir daugybę Rytų genčių“. Akivaizdu, kad vikingų istorinė atmintis išlaikė tai, kas buvo, ir nemini to, ko nebuvo – nebūtų Vyslos gotų vardų ir jų žygių.

edukologija

is